

JÓKAI ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti

LENGYEL DÉNES és NAGY MIKLÓS

REGÉNYEK

48.

JÓKAI MÓR

A KISKIRÁLYOK

(1885)

I. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST 1968

Sajtó alá rendezte
OLTVÁNYI AMBRUS
és
ÚJHÁZY SÁNDOR

Lektorálta
SZATHMÁRI ISTVÁN
TÉGLÁS TIVADAR

*Magy. in. I. 3.
90,459/T.*

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1968

Printed in Hungary

I. A PONTALIGETI PARK SZIGETE

A pontaligeti park híres-nevezetes a kertészet kedvelői előtt. Terjedelme hatszáz hold, s évekinti gondozása belekerül harmincezer forintba. Ha a sok mihaszna fák helyett répát, kukoricát természetének rajta, ugyanannyit kellene neki jövedelmezni. Akkor lett alapítva, amikor az ákácot meg a platánt Európában nagy pénzen fizették, s az amerikai dióhoz meg éppen csak úgy juthatott valaki, ha lopott belőle. A kertészszenvedély ezt megengedi.

Ponthay Adalbert gróf éppen ilyen szenvedélyes kertész. Amellett azonban kitűnő jó gazda is és erős acquisitor. Az utóbbi minőségében (mint mondják) nem is igen válogatós a jogcímekben. Télen át Bécsben lakik, ahol grata persona. Érdemrendje is van, és belső titkos tanácsosnak hívják. Viselhetne nagy hivatalt is; de arra nincs szüksége. Országgyűlések alatt hatalmas védelmezője a kormány propozícióinak a felsőtáblánál.

Nyáron azonban szünetel minden ambíció; akkor a gróf csak szenvedélyes kertész.

Ha aztán egy olyan boldogtalan vendéget hoz a kastélyába a végzet, aki még nem látta a pontaligeti park dicsőségeit, azt a szíves házigazda menthetlen rabságba ejti, magához láncolja, reggeltől délig, déltől estig hurcolja keresztül-kasul a nagyszerű park tekervény útain, s megtömi botanikai ismeretekkel, amennyi csak beléje fér.

Éppen ehhez való vendége akađt a mostaniban a grófnak, őnagysága, Hruszkay Xaver Ferenc királyi tanácsos úrbán,

aki meg gyökerestül gyűlöli a fát. Minthogy Bécsben, éppen az ablakai előtt van a bástyán egy óriási vén akácfa, ami azért, hogy nyáron kancelláriáját elsötétíti, tavasszal a virágillatával a nagyságos asszonynak migrént okoz, ősszel szemetel, télen meg az egész veréb-synodusnak gyűldétül szolgál, annyira maga ellen gerjeszté a királyi tanácsos úr ellenszenvét, hogy az már nem egyszer ejté ki a cselédei előtt azt a biztató szót, hogy ha valaki ennek az átkozott fának a gyökerét megfúrná, abba kényesőt töltene, hogy az a fa elszáradna, hát ő annak a valakinek, ha a tette kitudódnék, a büntetés elengedéseért kész volna közbejárni. Még eddig sikertelenül.

A két nevezetes úr ebéd végeztével a park útait járja.

Ponthay Adalbert gróf a szokottnál magasabb termet, amihez azonban nem járulnak kedvező arányok; vállalai szűkek, ellenben az alteste potrohos; dereka hosszabb, s lábszárai kurtábbak, mint aminőt a szobrászok követelnek a mintájuktól, a karjai is rövidek. A fejét hátravetve hordja, és az is kisebb, mint amekkora ily kolosszális alakot megilletne; arca általánosan görögdinnye-pirossággal bír, simára borotválva, egy kis feketére viaszolt bajuszpár kivételével. Az arcvonásoknál is feltűnő az aránytalanság, amíg az álla erősen előredomborodik, megtoldva hatalmas tokával, addig a homloka nagyon elkeskenyül, amit különben elősegít a két szemöldök magasra felhúzódása, mely miatt az apró szempár örökösen fitymáló hunyorítással néz le a többi halandókra. Az orrnak ennél fogva igen hosszú tért kell betölteni hosszában, a száj ugyanazt teszi keresztben, s ha nem beszél, úgy összeszorul, hogy az ajkából semmi sem látszik. A kopasz feje búbján feltűnést kelt egy jókora dió nagyságú kinövés, ami egyébiránt a Ponthay úri családnak általános ismertetőjegye. Ez a hiteles bibircsó ott van minden családtagnak az arcán, az egyiknek a homloka közepén, a másiknak az állán, a harmadiknak az orra hegyén, a hölgyeknél szemérmes lencse alakban, a száj-szegletekben, arcgödröcskében. Ez a Ponthay stigma. Talán

éppen azért jár Adalbert gróf mindig fedetlen fővel, még a szabadban is (meglehet azonban, hogy csak diaeteticai okokból szoktatta magát hozzá).

S ebből a vendégre nézve az a baj származik, hogy ő is kénytelen a kezében tartani a kasztor-kalapját, azt állítva, hogy izzad a feje, pedig otthon még aludni is sípkában szokott. De hát az nem illenék, hogy amikor a belső titkos tanácsos fedetlen fővel jár, akkor mellette a (csak) királyi tanácsos feltett kalappal ődöngjön.

Hruszkay Xavér Ferenc úr pedig éppen nem termett arra, hogy hatszáz holdas parkok útjait méregesse végig. Szalonok parkettjeihez szokott, vézna, töredékeny alak, olyan hajlékony, hogy hátrafelé is tud bókolni, s a legközönségesebb mozdulata sem áll azon alul, aminővel egy tügyes seladon az elejtett legyezőt átnyújtja, anélkül, hogy a dámájának a sleppjét letaposná. Arcát az örök nyájasság sztereotip mosolya édesre kandírozta. Minden szőr le van borotválva róla, kivéve két félholdat a fülek mellett, amik egymásnak tökéletesen megfelelnek.

Az excellenciás úr kertészkedvelő gúnyát visel, sok zsebű daróc dókát, vastag talpú bakancsot, a nagyságos ellenben everlasztíng géhrokkot, szatingló pantallont s szűk, fekete szarvasbőr cipőt. Nem ilyen expedícióhoz készült.

— Nézze nagyságod ezt a sophora japonica pendulát. Még csak nyolc éves.

— Azt gondoltam, szomorúfűz.

— Ah! Mit? Szomorúfűz? Hát azt a gyönyörű felfutó növényt ismeri-e?

— No, már ilyet láttam egyszer. Ez ugyebár paszuly?

— Ah! ha! Ez aristolochia siphocelsissima. Van egy vadászkastélyom, ami egészen ilyennel van befuttatva, majd azt is felkeressük.

— Még azt is?

— Regardez! Ezt a gyönyörű példányt ott a glacis közepén. Azokkal a fehér levelekkel.

— Az a fa beteg?

— Pas du tout! Az a természete. Acer negundo foliis variegatis.

— Szegény!

— Amit itt ezen a helyen tetszik látni, azt mind én magam ültettem, ez a része a parknak az én saját teremtményem. Látja azt a nagylevelű fát ott a tamariszkok közül kiemelkedni? Az egy Pawlownia imperialis, aminek a dugványát Polignac minisztertől kaptam, mikor Párizsban követségi titkár voltam.

— Annak a leveleiből lesz a dohány, ugye?

Ez a kérdés egészen elvette a kedvét a főúrnak, hogy a közép-nagyságú úrnak több kertészeti élvezettel szolgáljon. Ehelyett azt hitte, a festészeti és távlati összbenyomásokkal lehet a kedvtelését megnyerni. Elvezette egy szép egyenes fasorhoz, mely a parkot egyenes vonalban szeli keresztül, s melynek egyik nyílásán át felséges panoráma tárul fel, kilátással erdős hegyekre s egy völgyben meglapult tornyos falucskára.

— Ugye, milyen gyönyörű kilátás? — mondá az excellenciás úr.

— Hanem hát Tuhutum vármegye is szép vidék ám.

Erre a szóra felcsapta a házi sipkáját a fejére Adalbert gróf, s a dókája két mellékzsebébe dugta a két kezét.

A nagyságos úr pedig megállt, és mosolygott.

— Átkozott egy provincia! — mondá a gróf, s bosszúsan rugdalt széjjel egy vakandtúrást, ami a pázsitot elékteleníté.

Hruszkay úr, látva, hogy mennyire érdeklí a házigazdát e feladat befejezése, maga is odasietett, a szarvasbőr topánjaival segíteni a vakandtúrás planirozásában.

— De igen szép kilátás esik belőle a főispáni székre.

Adalbert gróf most nagyot akart mondani.

— Inkább a Fidzsi sziget kannibáljai között kacika, mint a tuhutumiaknál főispán.

— De kérem, az egy tősgyökeres magyar nép.

— Annyira az, hogy semmit sem változott azóta, hogy Tuhutum vezérrel bejött Ázsiából, csak hogy lótej helyett bort iszik, hanem azt azután érti. Azza! hogy megkeresztelték, csak azt nyerte, hogy most a „Széclanya” helyett a Szűz Máriát káromolja.

— De excellenciádnak éppen ott van a megyében a legszebb birtoka.

— Igen. Boldogult anyám után, aki született Koromteleky volt. Ez éppen a legfőbb ok, amiért nem kívánja semmi porciám azt a kitüntetést, hogy én menjek le Tuhutum vármegyébe királyi biztosnak. Hisz az szent, hogy minden tiszt lakomat, asztagomat felgyűjtának a nemes atyafiak.

Ennél a pontnál igen erős pozícióba találta bele magát a királyi tanácsos úr a belső titkos tanácsos úrral szemközt.

— Megbocsásson excellenciád, de kénytelennek érzem magamat, helyzetemnél fogva, azon alázatos megjegyzést kockáztatni, miszerint oly magas állású férfiaknak, mint excellenciád, akiknek ősei sohasem tartózkodtak kardjukat kirántani és vérüket áldozni, amidőn a trónt megtámadva látták, nem lehet arra gondolniok, hogy vagyonukban csorbát szenvedhetnek, ha a trón és haza védelmére a veszéllyel szembeszállnak. És bizonyára ez a veszély jelen van, és annak tűzhelye kiválóan Tuhutum vármegye, a maga lázító körleveleivel.

Őexcellenciájának nem tetszett ez a sarokba szorítás. Hogy az ősei is kirántották a kardjukat! Hát, hogy ő is rántson ki valamit, hirtelen kihúzta az oldalzsebéből a nagy görbe kertész-kését.

— No, nézze, nagyságod! ezeket a szép fagus purpureákat. Tizenkét kertészt tartok, s a gazemberek közül egy sem veszi észre, hogy a fattyúhajtások mind elnyomják a nemesített törzset; magamnak kell lenyesegetnem.

És hozzáfogott nagy kertészszenvedéllyel.

— Pedig saját magam nemesítettem valamennyit.

— No lássa, excellenciád, ha már a bükkfákat is így meg tudja nemesíteni, hát még a lelkes emberekbe mennyi nemes indulatokat ojtogathatna be, ha kertészskése alá venné.

— De ugye, hogy gyönyörű egy pagony ez itten? Hinné azt királyi tanácsos úr, hogy ez az egész új ültetvény nem több, mint tizenkét éves? Még boldogult atyám idejében itt ezen a helyen egy falu állt.

— Ah! És hova lett ez a falu?

— Most ott van a hosszú allé végében: annak láttuk a tornyát. A templomot én építtettem.

— És a házakkal mi történt? Borsóra tették, s úgy gördítették odább?

— Azokat bizony egyenkint kellett felvásárolnom.

— Az szép pénzébe kerülhetett.

— Meg egy kis furfangba, amit úgy hívunk, hogy „paraszt diplomácia”

— De hát aki oly ügyesen tudta kezelni a paraszt diplomáciát, hogy egy egész falut rá tudott bírni, hogy az ősi helyét elhagyja, és tovább költözzék egy határral, ne értene-e a „nemesi diplomáciához” még jobban, hogy egy vármegyét is rá tudjon bírni, hogy az ősi álláspontját elhagyva, a közjóra nézve üdvösebb alapokra helyezkedjék?

— Nagyságod nagyon is túlbecsüli az én tehetségeimet. Mit tehetek én? Én egy simplex bucolicus ember vagyok, aki már rég letettem a magasabb ambíciókról. A praxisából is kijöttem az adminisztrációnak, amióta Párizsban voltam a nagykövetségnél; nem ismerem ki magamat az itthoni állapotokban.

Hruszkay úr ismerte már az ilyen beszédet. Így szólnak azok, akik drágára tartják magukat. Vajon mi lehet excellenciájának az ára?

Azonközben a gróf egyre sikamlósabb ösvényeken kezdte vezetni nagyságos vendégét, amik érdekes bozótokon, süppedékes semlyékeken kanyarognak keresztül; amiken már nem

látszik sem kavicsozás, sem kertészgereblye nyoma, ellenben az ember kalapján túl érő nagy dudvák konfidenskednek tüskés cirógatással a magas urak ruháiba csimpajkozva: bizonyosan valami egzotikus dudvák, csúnya kék, lilaszín szárú gombosfejú vízi labodák, széles lapuk, amiknek a levele szakállat ereszt, összekeveredve szederinda, földitök gubancaival. Az embernek a lépése alatt cuppog a sömlyék, s jobbra-balra ugrálnak a lábán keresztül a nagy, veres hasú varangyok.

— Excellentissime! — rebegi szabódva a királyi tanácsos úr — talán nem jó helyen járunk.

— Csak még egy pár lépésre instálom nagyságodat, még egy rendkívüli szép partie-t kell produkálnom.

S nolle velle utána kellett gázolni a nyirkos ösvényen az excellenciás úrnak a szarvasbőr topányokkal.

Pedig már olyan bozót következett, ahol két kézzel kellett az áttörőnek elhárítani az ágakat, hogy ki ne verjék a szeméit, s ami bokrot megfogott, olyan illatos lett tőle a keze, mintha vadpoloskák ellen viselt volna irtóháborút; a parókás szömörce bűzös cserjéje az. Nem is volt rá legkisebb kilátás sem, hogy innen valami kilátás legyen. Végre egy sűrű kőrifageszt fogadta sötétjébe a kertésztedvelőket, aminek a fáiról csak úgy hullott a gallérjukba a spanyol légy. Egyszer aztán csak véget ért a süppedékes gyalogút.

— Regardez ça! — mondá a gróf, egy árva fűz árnyékába helyezve el a vendégét.

Amit maguk előtt láttak, az egy csúnya, ronda tó volt, pocseta inkább, végtől végig fődve a békalencse zöld szőnyegével, amiből kövér nagy kecskebékák dugták elő a fejeiket, ahol a zöld szőnyeg megszakadt, ott a víz színe olyan barna volt, mint a földi gyanta. A tó partját, ami lehetett területben valami háromszáz lépés, buzogányos nád verte fel, s annak a törmelék cserekléje rohadt ott körös-körül, tenyészte a bűdösbencét. Ami pedig legnevezetesebb volt a tájképnél, az volt egy sziget a pocseta közepén, s azon egy házikó. A sziget

karókkal és fonott rózsekezegekkel volt bekérítve, s az ösvénytől egy keskeny fahíd vezetett hozzá, ami cölöpökön hevert, egy szál faderék volt az egész. Mintegy két ölnyi távolban a háztól a keskeny átjáró csapóhíddá alakult át; azt kötéllel felhúzták a ház felé; most is fel volt húzva.

A házból kevés látszott ki, annyira eltakarta azt négy terebélyes fűzfa; csak az ajtaját lehetett látni, meg egy darabot az eszterhéjas tornácából. A teteje zsindeleyel volt fedve, de az már nemcsak hogy egészen zöld volt a mohától, de csak úgy virított a sok felmagzott gaztól, még azonfelül egynehány tökszár is végigfutott rajta. A kéményen volt egy gólyafészck, azon ott kelepelt a gólya. Annak persze hercegi dolga volt itt; előtte a mindig terített asztal. Ahol valami fal látszott ki a házból, az fehér volt; de nem a mésztől, hanem a salétromtól, s a szarufáin csoporttal sárgállott a kellemetlen házi gomba.

S hogy ne csak a szemnek legyen meg a gyönyörűsége, az egész tájképet elárasztotta valami langyos, gyomorkeverő bűz, amiből az ember válogathatta, hogy gázillat-e vagy mocsárlég, talán keverve a ganajlé ammongózéval, nagy járulékaival a kábító kőrishogár-szagnak, s a szömörce méregpárájának.

A királyi tanácsos úr előrántotta a selyem zsebkendőjét, s orrát, száját eltakarta vele.

— Das schauen Sie sich einmal an! — ismétlé németül a gróf, keserves büszkeséggel.

A hímgólya éppen akkor jött repülve, nagy, kiterjesztett szárnyakkal, hosszú nyakát, lábát elnyújtva, s a csőrében egy tekerdő kigyót lógázva, fészken ülő társához; amire négy gólyafiók egyszerre nagy éhesen dugta fel a fejét a vacokból, csipogva.

— Adspiceat hoc, illustrissime! — mondá harmadik nyelven Adalbert gróf.

— Már én ezer bocsánatot kérek, excellentissime — dűnynyögé Hruszkay úr a zsebkendő mögül —, de én minden obli-

gát deferentiám mellett is, mellyel a pontaligeti híres park iránt praecoccupálva vagyok, ezt az egy partie-t belőle nem nevezhetem valami elegánsnak.

— Valóságos partie honteuse! — mormogá a gróf, nagyot köpve.

— De hát hogy került ez ide?

— Hát csak úgy, hogy. miután sikerült az egész falut ki-sajátítanom, kit túlfizetéssel, kit ijesztgetéssel, kit furtanggal, néha egy kis douce violence-t is használva, ennek az egy háznak a tulajdonosát semmi módszerrel nem bírtam rávenni, hogy engedje át a telkét.

— Jobbágytelek?

— Hiszen ha az volna, tudnám, hogy mit kezdjek vele! De éppen az a baj, hogy nemesi kúria.

— Ugyan hogy került egy nemesi kúria a többi jobbágy-porták közé?

— Hja annak cifra története van. Emlékezni fog nagyságod a harmincas évekből valami Sáromberkynére, aki az udvarnál bennfentes volt.

— Hogyne! Én akkor még fiatal adjunktus voltam. Pikáns szépség volt, magam is udvaroltam neki. A férjét, úgy tetszik, hogy agyonlőtték párbajban, vagy maga lőtte meg magát, azt nem tudom bizonyosan. Hanem arra jól emlékszem, hogy az asszonyságot egyszer csak kitiltották a császári udvarból.

— Sőt Bécset is el kellett neki hagyni, kényszerítve.

— Úgy hiszem, hogy mindenféle kellemetlen mendemondákat csinált az udvari körökben.

— Veszedelmes pletykahordó volt. Mintha Árgusnak a szemeit, s Dyonisius füleit örökölte volna, s amellet fantáziája olyan, mint Seherezádénak, amiből csak egy szót elkapott, ahhoz ő egy egész mesét csinált, az egész tisztességes, illedelmes udvart úgy felkeverte, hogy utoljára ki kellett őt kergetni a császárvárosból. — No, hát ez az asszony lakik most ebben a vityillóban itten.

— Ah! A pikáns szép Sáromberkyné?
— Nem szép már, de annál szúrósabb.
— S hogyan került az ide?
— Boldogult anyámnak volt igen kedves asszonya; ő fogadta ide, de miután boldogult atyám nem engedte meg, hogy a kastélyunkba jöjjön, hát ezt a házat inscribáltatta rá telkestől együtt.

A királyi tanácsosnak már a nyelve hegyén volt ez a kérdés: „Excellenciádnak az anyja vagy az atyja?”, de jókor visszatartóztatta azt, egy csendes köhintés alá temetve.

— És most itt maradt az én nyakamon ez a servitus, mint valami armentum terreum; egy malefícium, ami elveszi a kedvemet az egész uradalomtól, hogy szeretném itthagyni.

— De hát nem lehetne ezen segíteni?

— Minden meg volt már próbálva. Ígértem már ennek az asszonynak más faluban házat, szántóföldet; kínáltam neki tízezer forintot ezüstben ezért a rongyos viskóért; nem válik meg tőle. Aztán megpróbáltam kibosszantani belőle; ami csak moslékvíz lefolyik innen-onnan, azt mind ide vezettem a háza tájára, a túlsó oldalon meg gátat húztam eleibe, hogy megrekedjen a csáva; úgy támadt itt ez a ronda tó. Nem használt semmit, a házát körülfonta rőzsekötegekkel, s a töltéseim ellen azt a furfangot gondolta ki, hogy összeszedi mindenünnen az ürgéket meg a vakondokat, azokat itt mind eleregeti, azok aztán keresztülfurkálják a gátakat, sőt körös-körül az egész parkomban úgy elszaporodnak, hogy nem győzöm őket pusztítani.

— Nem lehetne egy kis erőszakot használni ellene?

— Azzal a mi országunkban nagyon megjárna az ember. Ha én egy nap via facti leromboltatnám ezt az utamban álló vityillót, abból olyan cause célèbre lenne, hogy még a fiam sem érné végét. A vármegye filantrópjai, demokratái, patriótái, Kubinszkyjai rám rohannának, oculátát tartanának; utoljára kényszerítenének, hogy a birtokháborított nemesi personának

új házat építtessek ugyanarra a helyre, a tavat körülötte kiszárítottassam, s kavicsozott utat csináltassak hozzá a parkomon keresztül. Ezt tennék velem, az aulikkussal, az arisztokratával, a peccoviccsal: az bizonyos.

— S miből él itt az a persona?

— A régi mesterségből. Pletykát hord egyik faluból a másikba; azért ajándékokkal tartják; a parasztokat meg kuruzslással dézsmálja meg, mindig odajár, itthon alig látni; úgy tud elosonni, mint a róka. Ilyenkor, midőn a túlsó gerenda fel van húzva, mint egy csapóhíd, ez annak a jele, hogy megint odatekereg.

— S ki ereszti le azt a gyaloghídat eléje, ha visszajő?

— Hát a vadmacska.

— A vadmacska?

— Igen. Valami embernek született vadállat; van neki egy porontya, valami tizenkét, tizcnhárom esztendőös leány.

— Igen. Azelőtt való évben született, hogy Bécsből kitoloncozták.

— Valóságos kis fenevad, aki ha embert érez közeledni, úgy elbújik az odújába, hogy neszt sem vehetni.

— Biz ez kellemetlen egy szomszéd.

— De nem is szomszéd, hanem lakótárs. Egy parasit, aki a beleimben lakik. Akinek nem az a legnagyobb malversatiója, hogy a parkomat elrútítja az itt-tengésével, de azonkívül is mind rólam, mind az egész famíliámról örökösen hordja szét a pletykát az egész világba. Aki csak hozzám jön, vendég, az bizonyos lehet felőle, hogy innen el nem megy anélkül, hogy valami kalandos mese oda ne legyen varrva a gallérjához.

— Kíváncsi vagyok rá, hogy mit tudna például énrólam pletykázni.

— Óh, afelől legyen nagyságod egészen bizonyos. Mire haza tetszik kerülni Bécsbe, már ott lesz a nagyságos asszony kezében a levél, hogy a Belvedereben meg az üvegházban kívül találkozott nagyságod vacsora után.

— Kérem, én senkivel sem találkoztam!

— Az mindegy, de azért mégis meg lesz írva. Nem lehet itt egy hangos szót kimondani, hogy azt ez az asszony meg ne hallja, s ki ne publikálja. A legbensőbb családi jeleneteket harmadnapra már a szomszéd városban beszélük. Úgy vagyok itt, mintha üvegházban laktam. Minden cselédemnek rögtöni elkergetés fenyegetésével lett megtiltva, hogy ezzel az asszonymal szóba álljanak, mégis mindent megtud. Igazán olyan rajtam, mint az átok. Aztán a fiam is nagy kamasz már, s mindig itt lövöldözi a mókusokat ebben a pagonyban.

— S tartani lehet tőle, hogy egyszer a vadmacskát is fel találja riasztani?

Erre csak összeszorítja a száját Adalbert gróf, úgy, hogy az ajkai egészen eltűntek.

— Hát én tudnám egy igen egyszerű módját annak, hogyan lehetne azt a koboldot innen minden baj nélkül eltávolítani — mondá Hruszkay úr.

— Fölöttébb lekötelezne vele nagyságod, ha megismertetne ezzel az arcanummal.

— Meg kellene neki engedni, hogy Bécsbe visszatérjen. Adalbert gróf meglepetve csettentett az ujjával.

— Ejnye, ez valóságos Kolumbusz tojása.

— S ez nekem csak egy pár szavamba kerül odafenn.

A gróf mind a két kezével megszorítja vendége kezét, s nem talált szavakat hálája kifejezésére.

— Menjünk innen, ebből a nephiticus bűzök tanyájából — mondá, és most már előrebotátá a vendégét a bozótos ösvényen, tudva, hogy az jobban fog sietni, ha ő vezethet. — Csak akkor álltak meg, mikor ismét kijutottak a szép kavicsozott útra, ami már a civilizált világot jelképezi.

— No, hát most térjünk át Tuhutum vármegyére — szólalt meg a gróf, felhívatlanul, önkéntesen.

— Nagyon jól ismerem én azt a vármegyét — kezdé Adalbert gróf. — Nyughatatlan egy nemzet. Már a régi időkben

extra törvényeket kellett hozni a számukra az országgyűlésen; sőt egyszer azt határozták el az ország rendei, hogy az egész népséget szétosztják a többi vármegyék közt, s helyükbe oroszokat telepítenek le Máramarosból, Beregből. Nem használt semmit. A kitelepített nép menten visszatért, s a lehozott rusznyák már tíz esztendő múlva éppen olyan vad szittyává alakult át, mint az elébbiek. A földben kell lenni a varázsnak. Az egész valami emlékeztetés az ázsiai pusztákra; csupa legelő. Mindenki nomád életet él, és csaknem mindenki nemesember, jobbágy alig van. Azok a nagy láthatártalan puszták felköltik az emberben az utópiák vágyát; a rengeteg nádasok dacolnak minden erőhatalommal, s menedékül szolgálnak mindenkinek, akit a törvény keze zaklat. Minden országos zenebona itt szokott megkezdődni, s itt pihen el; de sohasem örökre. A kutak vizei ihatatlanok; azért minden ember bort, pálinkát kénytelen inni. Szolgabíró, vicispán nem parancsol senkinek, mert a tisztújításon kidobják az ajtón, s a generális gyűlésen kidobják az ablakon. Aztán a fő veszedelme az egész vármegyének azok a nagy, hatalmas családok, amik roppant nagy latifundiumok birtokában, mint valóságos kiskirályok grasszálnak, s felülemelik magukat minden törvényes hatalmon. Ilyen kiskirály Tuhutumban a két Tanussy testvér.

— De jó örmény név.

— Azt ne mondja nekik valaki, mert megölik érte. Ők egyenesen a hírhedett Thonuzóba vezértől származtatják le családjukat, akit, mint krónikáink írnak, Szent István királyunk, a pogány oltárok újra felállítása miatt, feleségével együtt elevenen elsíroltatott. Az etimológia szerint ez a hosszú név két szó. „Thonus” annyit jelent, mint „Tanus”; a hozzá ragasztott „oba” pedig csak hibásan leírt „aba”, ami ősapát jelent. Ezzel a Tanussyak nagyra is vannak. S minthogy az ősök az első honfoglalás vezérei közé tartozott, nagyobbra tartják magukat a királynál.

— Többen vannak?

— Két testvér. A család sohasem szaporodott el, mindig egy kézen maradt az óriási birtok. Ha voltak is hajdanában nagyobb számmal, a háborús világban elhullottak. Most először lett kétfelé osztva a nagy Tanussy dotinium.

— S meg tudtak az osztályon egyezni a testvérek?

— Dehogyan tudtak. Hiszen már az apjuk idejében, gyermekkerük óta veszekedő társakul nőttek fel. Most csak ezt folytatják nagyban. Nincs az az injuria, nincs az az actus minoris és majoris potentiae, amit egymáson el ne követtek volna. Ami csak rég elavult kihágást emleget a Tripartitum, azt ők mind felelevenítik egymás ellen, tizenkét prókátor nem győzi végezni a tabuláris pöreiket a kerületi táblán s a királyi táblán, s egy vármegyegyülés sem múlik el, hogy mind a ketten fiscalis actiót ne kapjanak.

— Hisz ez nagyon kedvező körülmény. Így az egyik testvért kellene valahogy megnyerni, s aztán azzal megtöretni a másiknak a hatalmát.

— Csakhogy ezeknek az ellenségeskedése nem abból áll ám, hogy az egyik a Kubinszky, a másik a pecsovics párton álljon; az ő politikai dulakodásuk nem olyan természetű, mint más rendes eszű embereké, hogy az egyik a kormánypárton, a másik az ellenzék pártján állva, mérkőznének egymással. Ezeknek a harca egymást fölülmúlni a refractariusságban. Ha a bátya előáll egy vakmerő indítvánnyal, az öcs egyszerre készen van egy még dühösebbel. Így licitálják fel egymást egész a holdig. Aztán mind a kettőnek van a megfelelő tábora, jól berendezett táborokkal: a leghíresebb verekedők, bicskások az ő szolgálatukban állanak. Maga a megye székvárosa, Tanusvár, mely az ő nevüket viseli, úgy oszlik meg kettőjük között, hogy a földművelő gentry, aztán a szekeres gazdák, meg a sertéshizlalók, a birkások mind a bátya pártján tömörülnek, míg a democrátia, a csizmadiák, a gubások, meg a gelen-csérek, akik között sok a nemesember, az öcs zászlóit követik, s egymást viszonzva „mezítlábos pártnak” és „plundrás

pártmak” csúfolják, saját maguk magukat pedig úgy nevezik, hogy „sasok” és „daruk”, s büszkék a címükre. — Ezek tehát nem ellentétek, hanem versenytársak, ami sokkal rosszabb. Ha egyszer Tanussy Decebálnak eszébe jut, hogy proklamáltassa magát Pannonia és Dácia királyának (amihez dokumentumokban őrzött igényei vannak), hát bizonyos, hogy Tanussy Belizár, az öccse, abban az órában ki fogja kiáltani Magyarországon a republikát.

— De furcsa keresztneveket válogatott nekik az édes mamájuk.

— Kétféle anyjuk volt. Az öreg Tanussy Balambérnak az első felesége oláhországi gazdag bojárleány volt, akivel kétmilliót kapott készpénzben; egyenesen Mihály vajdától származott le a családja. Ennek a kedvéért lett az elsőszülött Decebálnak keresztelve. Ez az asszony, a gyermeke születése után egy esztendőre, igen rejtelmes körülmények közt meghalózott, Balambér úr pedig még a hat hetet sem várta be, másodszor megnősült, s ezúttal egy szép fiatal bárónt vett el Sziléziából, ez ajándékozta meg a kisebbik fiúval, akit Belizárnak kereszteltek. A két fivér között alig van korkülönbség, s mind a kettőt a férfiúi délcegség eszményképeinek tartják, sőt mivel egymáshoz nagyon hasonlítanak, gyakran összetévesztik őket, ami azoknak a testvéri dühét csak annál jobban neveli egymás ellen.

— Mégis azon kellene kezdeni, hogy az egyiket a kettő közül megszerezzük magunknak.

— Csaknem lehetetlen feladat. Pénzzel, gazdagsággal nem lehet rájuk hatni. Jövedelmüket most sem tudják elkölteni, ha meg akarnák duplázni, csak azt kellene tenniök, hogy ne engedjék ellopni felét a szolgálk által, s ez sokkal kevesebb fáradsággal járna, mint hogy maga álljon be az ember más szolgájának. Az igazi főúri fényűzést nem ismerik. Arra büszkék, hogy minden bútoruk kétszáz esztendő. Ambícióik pedig olyan régiókban kalandoznak, ahol azokat a kormány utol

nem érheti. A bátya arról a pajzsról álmodik, amin a hét vezér Árpádot a vállára emelte, az öcs meg Brutusra játssza magát.

— Lehet azért ebből még valami. Minden embernek van a feje hátulján egy szál tarka színű haja, ha azt megtalálják, annál fogva el lehet őt vezetni akárhová. Csak az a feladat, ezt a tarka szál haját megtalálni. — Nincs a két testvér között valami asszonyféle?

— Az ifjabbik nőtlen, s köztudomás szerint nem csapong a fantáziája magasabbra a parasztmenyecskéknél, cigánylányoknál. Ennek a szíve szenvedélymentes. Nála az asszonyféle csak olyan mindennapi kenyér. A bátya már szenvedélyesebb. Van felesége, s ő annak a rabja. Semmiféle urat nem ismer a földön, csak ezt az egy zsarnokot. És ehhez az asszonyhoz úgy jutott, hogy az elébb egy birkásának a felesége volt. Tizenhat esztendősnél több nem lehetett, mikor elszerette. Akkor aztán elválasztotta a férjétől.

— Törvényesen?

— Az erdélyi consistorium előtt, tehát protestáns felfogás szerint törvényesen, annak tizennégy esztendeje, az asszony lehet most harminc esztendőös. Most is csodálatos szépség. Csupa temperamentum. Ahogy mondják nálunk, tetőtől talpig szív.

— Eszes-e?

— Hát erre nehéz határozott feletet adni. Mert először is sem írni, sem olvasni nem tud.

— Parasztnő?

— Nem az. Köznemesi családból való. Hanem egy olyan faluban laktak a szülői, ahol nem volt iskola.

— Hát amióta férjhez ment, nem tudta megtanulni?

— Akkor meg már derogált neki az ábécét bökdödni az ujjával. Hát csak úgy maradt. Tehát a tudománya æquale zero. Amellett babonás és együgyű. Nem ül tanácsot mással, mint a kuruzsló vén banyákkal: ezek a belső titkos tanácsosai.

— Hanem aztán van neki annyi természetes esze és furfangja,

hogy nemcsak a gazdatisztjeit tudja kordában tartani, s dacára annak, hogy a számokat nem ismeri, mégis mindent számba tud venni tőlük, hanem még arra is kiterjed az esze, hogy a legnagyobb cselszövényeket elbogozza az egész vármegyében; úgy látszik, hogy van valami kielégíthetetlen ambíciója, amint szokott az olyan nőknek lenni, akik alacsony sorsból emelkedtek magas rangba, s folyvást azon tépelődnek, hogy a világ nem tiszteli őket eléggé.

— Ez már hasonlít ahhoz a bizonyos hajszállhoz.

— Az egész asszony élenken emlékeztet azokra a szultána validékra, akik a Yildiz-köskből kormányozták az ozmán birodalmat, s ha megharagudtak, ami hamarább a kezükbe akadt, kínai porcelán edény vagy nagyvezér feje, azt törték össze.

— S szereti az urát?

— Úgy, ahogy csak vademberek szoktak szeretni.

— Hát a férje öccsével hogy van?

— A „kisebbik urát” (így hívják a magyar asszonyok a férjük öccsét) ezt úgy gyűlöli, ahogy csak a civilizált világban tudnak gyűlölni az asszonyok.

— Van-e gyermeke?

— Van egy tizenhárom esztendőös leánya.

— Az nem ér semmit.

Leány nem számít a politikában.

— Nem lehetne a két testvér közül az egyiket *megpuhítani*?

— kérdezé, más útra térve a királyi tanácsos úr.

— Értem, hogy mire tetszik célozni. Hanem az a mi körülményeink között nem használ semmit. Akit egyszer megpuhítottak, az aztán lágy marad; nincsen sem ereje, sem éle többé. Elveszti a vármegyében minden befolyását, s mi azon vesszük észre, hogy amit megszereztünk, nem szám, csak egy nulla.

— Nem úgy gondoltam, hogy az egyiket nullifikáljuk. Hanem ahogy a kovács bánik a vassal. Elébb tűzbe dugja, attól meglágyul, akkor hideg vízbe mártja, s megacélosodik.

— Az allegória nem egészen világos előttem.

— Igyekezni fogok világossá tenni. Azt méltóztatott mondani, hogy az egyik testvér Bocskaynak, Rákóczinak vagy minek képzeletben magát; praetendens ábrándokkal jár-kezel; a másik testvér pedig Brutust vagy Robespierre-t szeretné majmolni. Ezek mulhatatlanul tesznek vagy mondanak valamit, ami az ország törvényeibe ütközik, tartanak valami conventiculumot, amiben valami perduellio kerül elő, eljár a szájuk.

— Óh, azt ők nagyon sűrűn teszik. Hanem a nagy mondásokon túl nem mennek. Erőszakoskodásaikban megtartják az alkotmányos formákat, s ha valami törvényellenes kihágásra vetemednek, ami a törvényszék szigorát felhívja ellenük, egy^{szere}re annyi tanút állítanak elő, aki megesküszik rá, hogy a vád alá veendő Tanussy ugyanakkor tíz mértföldnyire távolban betegen feküdt az ágyban, amikor ez történt, más valaki cselekedte azt, hogy nem lehet a vétkest megfogni soha.

— No, ha a vétkest nem lehet, hát meg lehet fogni az ártatlant. Az még sokkal jobb. Ugyanaz az apparátus, amelyik az egyiket tisztára mossa, a másikat befeketíti. Ha a hamis tanúk az egyik testvért kihúzzák a sárból, egészen kezük ügyére esik, hogy a másikat meg belemártsák. Ha anélkül is ellenséges lábon állnak egymással.

— Ez nem rossz gondolat.

— Akkor aztán úgy tesz az ember a kelepcebe kerülttel, ahogy a vad elefántot szokták megszéledíteni. Előbb a rossz emberek ütik, verik, éheztetik; akkor aztán előjön a jó ember, ételt hoz neki, jól tartja, leoldozza a köteleit; szépen szól hozzá, elkergeti mellőle a rossz embereket, s az elefánt azontúl hűséges követője lesz a „jó embernek”.

— Ez kidolgozásra méltó gondolat.

— Minden siker a körülmények előidézésétől függ. A kellő hatalommal ellátva, alkalmat adni nekik a törvénybe ütköző kihágásra. Eleinte úgy tenni, mintha félne tőlük az ember; — hogy vérszemet kapjanak. A hetvenkedés előtt óvatosan

visszavonulni; hadd nőjön nagyobbra a szarvuk. A könnyű diadal hőstettekre csábítja az embert. Ha az megvan, akkor aztán megragadni vagy a ludast, vagy az ártatlant. Az utóbbi jobb. Mert az igazi csihést a cimborái körömszakadtáig védelmezik, de az ártatlant minden ember magára hagyja, azt gondolva, hogy annak elég védelem az, hogy nem követte el, amivel gyanúsítják.

— Aha! Haha! Igen! Igen! — döcögé közbe Adalbert gróf.

— Ez aztán kellemetlen processzust kap; dühös lesz: eleinte azokra, akik *által* üldöztetik, de később jobban azokra, akik *helyett* szenved. S ha pláne megszenteltézzük, az egészen el fogja keseríteni. Felségsértésért, rebelliségért, amit az ember elkövetett, tudom, hogy gyönyörűség börtönben ülni, — de olyanért, amit más követett el, bosszantó a legszelídebb szenvedés is.

— Nagyon jó!

— Akkor aztán az elkeserített emberhez odalép a jó ember, beszél hozzá részvétellel, rokonszenvvel. Megígéri neki a közbenjárását a kellemetlen következmények elenyésztetésére, s azzal meg van találva, amit kerestünk.

— A tarka hajszál a feje hátulján? Hahaha!

— Aminél fogva aztán lépcsőről lépésre odavezetjük, ahova akarjuk. Megmutatjuk neki az éremnek a másik oldalát, új irányt adunk az ambícióinak. Kitüntetjük, megkülönböztetjük a többiektől, felfedezzük a jó tulajdonságait, míg egyszer aztán szerencsésen megfordítjuk, s ellenlábásává tesszük a másiknak. Ami pedig azután következik, az már csak a cserépedény és vasedény sétája egymás mellett.

— Kezd a prospectushoz kedvem támadni.

— Excellenciád tökéletes teljhatalommal lenne felruházva, s e hatalom gyakorlásához mindenféle eszközökkel bőven ellátva.

Lesz katonaság küldve a helyszínre?

-- Egy zászlóalj Ceccopieri már útban van Tanusvár felé.

- Azok olaszok. Annál jobb.
- Azonkívül egy svadrony Kresz-svalizsér fogja excellenciát kísérni a bevonuláskor.
- Azok jobban imponálnak.
- Hiszen komoly tettekre nem is fog kerülni a sor. Excellenciád bölcsessége legjobban el fog igazítani mindent. A nemes urak is szeretnek lármázni nagyon, de a katonát respektálják még nagyobbban.
- Valami gárdát azonban kell vinni magammal, majd a somogyi birtokomról felhozatom a juhászlegényecimet, s felöltötetem hajdúknak, mert ahogy én a Tuhutum vármegyei hajdúkat ismerem, azoknak hite és vallása parancsolja, hogy ahol valami baj van, onnan elszaladjanak, de ha az én somogyi bicskásaim ott lesznek körülöttem, akkor biztos vagyok felőle, hogy a tuhutumi *mándruc* legények nem dobnak ki az ablakon.
- Óh, kérem, hiszen csak egyemeletes a vármegyeháza.
- És az is alacsony. Ez is biztató körülmény. — Holnap reggelig meggondolom magamat, akkor majd bátor leszek tudatni nagyságoddal az elhatározásomat. Addig kegyeskedjék kastélyomban unatkozni.
- Óh, kérem, nekem legélvezetesebb óráim azok, amiket excellenciád körében tölthetek.
- Aztán kérem, ne tessék elfelejtkezni erről a pizsokszigetről itt a parkomban.
- És a vadmacskáról. — Első dolgom az lesz Bécsben — szól meg hajolva Hruszkay úr, s csomót kötött a zsebkendője szegletére. — Magában pedig azt gondolta, hogy mikor már valaminek az árát kérik, akkor már az alku perfektté lett.
- Minden embernek van valami ára. S néha a kicsiny embernek nagy ára van, máskor meg a nagy embernek van kicsiny ára. — Már mi az egy Ponthay Adalbertért?
- Egy vadmacska! De hát meglehet, hogy rá nézve ez a rozzant viskó éppen olyan pretium affectionis-szal bír, mint annak a mostani törvényes tulajdonosájára nézve.

Eközben visszakerültek az urak a kastélyhoz.

— Ugyan kérem — monda a királyi tanácsos úr — miféle felfutó növény ez a verandán, aminek olyan szép sárga virágfürtjei vannak.

— Bizony nem tudom én! — hárítá el magától a kérdést őexcellenciája. — A főkertészem fogja tudni a nevét. Valami „scandens”, vagy „radicans” nem tudom micsoda?

.....
Hruszkay Xavér Ferenc úr tapintatos politikus volt. Ponthay Adalbert gróf úr őexcellenciája ugyanazzal a postával kapta meg királyi biztossá kineveztetését, amellyel Sáromberkyné felmentetését az osztrák metropolisból való kitiltása alól. Hogy ezt a felmentő okiratot miért ne kapja az érdekllett aszszonyság egyenesen megküldve, hanem őexcellenciája kezén keresztül, azt csak az olyan finom érzékű diplomata, mint őnagysága, bírja ésszel felérni, egyébiránt őexcellenciájának teljes méltánylatát nyerve meg e gyöngéd figyelme által.

Egyelőre e sorsfordulatról még ne tudjanak meg semmit a pontaligeti pocszásziget lakói, s élvezzék még egy kis ideig a békák estzenéjét, a bűzmocsár minden illatait.

II. A NAGYSZERŰ BEVONULÁS

Hiszen parádét csinálni mai napság is csak tudnak a magyarok. Ebben rajtuk semmi más nemzet túl nem tesz. Nem is tehet. — De mi ez a mostani parádé a hajdaniboz képest, amilyent az öregeink láttak és produkáltak.

Csak úgy a híreből halljuk még, hogy volt egyszer egy mágnás, akinek olyan dolmánya volt, hogy nem látszott rajta a posztó az igazgyöngy hímzéstől! Hát az a másik, akinek minden dolmánygombja egy-egy repetáló óra volt, amik hogyha elkezdtek egyszerre ütni, hát az egy kis török muzsikát adott ki! Hát az az egyházfejedelem, akinek az installációi bevonulásánál mind a hat fekete lova ezüstpatkóval volt *megvasalva*, a patkó mind lógott, ha egy leesett, azt otthagyták a népek, ott voltak díszkovácsok, rögtön vertek fel más ezüstpatkót, megint olyan veszendőnek szánva. No meg aztán az a híres herceg, aki egy ilyen parádéra Rubensnek egy eredeti vásznát (a vászon be volt mázolja valami festéssel; megért százezer forintot) felszabatta atillának, azt öltötte fel. — Hanem hát mindezeknél híresebb volt az a nagy parádé, amelyben Ponthay Adalbert gróf úr őexcellenciája részesül vala, mikor bevonulását tartá Tuhutum vármegyébe, teljhatalmú királyi biztosi minőségében.

A Tuhutum megyei tekintetes urak mindig híresek voltak élces ötleteikről. Ezúttal különös jó élce volt tőlük a megyegyűlést arra a napra tűzni ki, amikor egyszersmind országos vásár van Tanusvárott.

A tanusvári Mihály-napi vásárra az egész ország összerajzik. Távolról, közelről megindul minden úton a hosszú szekérsor.

Debreceni csizmadíák, váradi gubások, osgyáni fazekasok, szepességi gyolcsosok, fehérvári kékfestők, mecenzéfi vásárosok, gönci borkereskedők, üvegszíri üvegesek, kassai mézesbábosok, pesti kolompöntők, miskolci szűrszabók, stószai készinálók, pozsonyi szíjgyártók, lőcsei ötvösök, komáromi asztalosok a tulinpántos ládákkal, bakonybéli szerszamosok, örmény, rác, görög, zsidó, kalmár, kupec, csiszár, szatócs mind tódul szekérháton, a kas megrakva ládákkal, rajta gubbaszt bundás, köpenyeges ember, asszony; a kocsioldalról messze kinyúlnak a sátorfák végei; közbe egy-egy szekér cigány meg egy komédiástrupp, az öreg dob a kis tudós lovacska hátán. Azonkívül erre a napra esik a juhászfogadás terminusa. Valami kétezzer juhász jön össze a városba új konvenciót keresni, meg új kolompot venni a vezérkos számára. De a mi mindennek megadja a nagyszerűség mértékét, az a roppant nagy marhavásár, amiről a tanúvári Mihály-napi „Szabadság” hírhedett. Itt van a nagy országos kiállítása mindenféle haszonra termett négy lábú állatoknak.

S ezzel a népvándorlással együtt kellett őexcellenciájának Tanusvárra bevonulni.

Hiszen még a „Két víz” között csak istenes volt az utazás, mert ott örökké sár van, s az országút csak egyvágányú. Ahogy a kerékvágást az előrehaladott szekérsor tracirozta, azon a nyomon kell az utána jövőknek mind csendesen előrehaladni, mert aki ki próbál térni a barázdából, úgy odaragad a degetbe, hogy hat bival sem húzza ki onnan. Haladni pedig nagyon lassan lehet, mert közben, egy bárka nagyságú fazekas szekér döcög, megrakva színültig cserépedényekkel, s annak a vágatva haladás nem tanácsos; odább meg egy óriás tótszekéren csupa szitát, rostát visznek; ha az egyet billen, mindjárt felfordul.

Hozott ugyan magával őexcellenciája egy svadrony drago nyost útikíséretül; de mit tehet az ilyen hadjáratban. Tehát csak túrni kell a lassú canimogást s hallgatni a szekeresek „gyih! hó!” kiabálását.

Őexcellenciája csendesen meghúzta magát a köpenyegébe burkoltan a hintó hátuljában, s mondogatá magában a fogai közt a bölcs német közmondást: „Geduld bringt Rosen.”

Amint aztán a túlsó hídon is átcammog a szekérsor, ott az egyvágányú országút egyszerre tízvágányú dűlőüttá válik; kezdődik a nagy legelő, a véghetetlen láthatárral, s a töretlen hagyott országútról jobbra-balra futnak széjjel a mellék-szekérvágások, ki a senki földjére, keresztül az árkon. Itt azután a sok vásáros szekér siet hirtelen kikapni az országútról, le a sík mezőre, s akkor aztán „se kocsi, se ló, se ostor nem a tied”. Kezdődik a versenyfuttatás a szekerek közt. Csak a fazekas és szítás szekerek, meg a főúri hintó maradnak meg a legális téren az országúton; az elsőbbecknek tiltja az egyensúly teóriája az árkon keresztül vádolást, az utóbbinak pedig a törvény és rend iránti tisztelet.

Ebben a régióban aztán már nem uralkodik a sár, hanem a por. Ezer szekér veri fel a port a benyargalt rónán. Ebből természetesen a maga részét el kell őexcellenciájának nyelni türelmesen.

A svalizérek annyit megtehetnek, hogy a hídnál hátul maradván, az utóbb jövő szekereket visszatartják a rónára való kicsapástól, s ezáltal meggátolják, hogy a királyi biztos úr körül elől-hátul verjék föl a port, hanem azért jut neki elég, mert a szél szemközt fúj.

„Geduld bringt Rosen!”

Eddig csak szekerek voltak, most következnek a csordák. Ökrök gulyaszámra, lovak ménesestől, tömött falanxai a sertéseknek, toklyóknak özönlének innen is, onnan is, bégctve, bömbölve, kolompolva.

Ezek még a vásáros szekereket is megállítják. A baromtorlaszon nem lehet keresztülgázolni. Az országút megtelik disznókkal. Azoknak az az út tetszik legjobban, ahol az ember az orrával túrhatja a rögöt.

Őexcellenciája most az erély eszközeihez nyúlt, előreparancsolta a magával hozott tizenkét, hajdúnak öltöztetett somogyi legényt, hogy nyissanak utat a hintó előtt. Azok kiereszték a sodronyvégű karikásaikat, s volt sikere a működésüknek; jobbra-balra pattogatva, szerencsésen lekergettek az árokba annyi malacot meg birkát, amennyinek a helyén a hintó odább gördülhetett; a négy paripa nekirugaszkodott, s a göröngyös, döcögős úton vitte az úri járművet; mikor egy-egy kátyúba bezökkent a hátulsó kerék, őexcellenciája majd kiütötte a fejével a kocsi tetejét.

Hanem azért csak: „Geruld bringt Rosen!”

Hovatovább mind több-több út kezdett összejönni, ugyanannyi szekérfolyammal, ami sehogy sem fért el a medrében. Itt már nem volt elég a karikás, a dragonyosoknak is közbe kellett szólni a kardlappal. Mindez nem történt meg káromkodás nélkül.

No de csak: „Geduld bringt Rosen!”

Hiszen már közel van Tanusvára. Ott merednek fel a tornyai a porfelleg mögött! Csak még egy kis kitartás.

A dragonyosoknak sikerül valahogy valamennyi szekeret, csordát, gulyát, kondát az országút északi oldalára terelni, hogy a hintó számára szabad út nyíljen. Ekkor azonban új veszedelem támad. Ismeretlen okú, kipuhatolhatlan eredetű veszedelem: csak azt látja az ember, hogy jön.

Délszakrul jön valami nagy porfelleg, meg azon felül is valami füstforma szakadvány, dühös bömbölés, sebesen rázott kolompok kalatyolása, s amellet egy növekedő robaj hangzik, mintha egy egész lovas dandár jönne errefelé „mars, mars!” kommandóra!

— Vágtassanak eléjük! — parancsolja a teljhatalommal bíró úr; — a fegyvert is kell használni! — S erre az egész svadron hosszú arcvonalban szembemegy a rejtélyes porfellegnek.

De hiába oda minden vitézség; nem ellenség az, akivel beszélni lehet, hanem egypár megriadt gulya, ökör, bivaly

összekeveredve, akit felbőszített a rájuk lecsapó kolumbácsi szűnyogsereg, ez a gyilkos féreg, amely ezeredmagával meg tud ölni egy hatalmas tulkot, s ami ellen se embernek, se állatnak nincs semmi védelme. Az a gulya, amit ez meglepett, meg nem áll a vízig.

Néhány perc múlva a főúr azt látta, hogy az ő dragonyos svadronya vágtat visszafelé, szörnyen megszaporodva mindenféle kétszarvú állatokkal. A hátukon hozzák az ellen-séget.

Jó szerencse, hogy a kocsis nem vesztette el a praesentiáját ebben a kritikus pillanatban, mert ha az a hústömegből álló lavina itt éri az országút közepén az excellenciás úr hintáját, s az a négy sárkányvérű paripa nekivadul, szörnyű katasztrófa lesz ennek a vége. Hanem a „matyó” azzal az okos politikával élt, hogy megsejtve a közelben egy jókora hidat, ami az országutat átszelő száraz ér fölé volt építve, nekicserdített az ostorral az ostorhegyesnek meg a gyeplősnek, s szerencsésen el tudta foglalni azt a biztos menedéket, mielőtt a veszedelmes roham helyükbe jött volna. Az egyesült tulok-bivaly csorda, összegubahodva a svalizsérékkel, egy rohammal elfoglalta az országút töltését; társzekeret, szitásraktárt menten beleforgatott az árokba, ott maradtak; aztán rohant bomlottul a túlsó oldalon megtorlott szekérvárnak, ami futtában útját állta. De úgy ugrálta azokat a szekereket keresztül az a rideg marha, mint a legjobb angol versenyparipa; a vásárosok ugyan előkapták a sátorkarókat, s azokkal vitéz ellenállást fejtettek ki; de az mind nem használt semmit, a bivalyok, tulkok már fanatizálva voltak, s halálmegvetéssel és magasan csóvált farkkal rohantak az akadálynak; egynéhány szekeret pozdorjává törtek, s azoknak a holttestén keresztül folytatták ádáz rohanásukat, kísérve az elgázolt nép átkaitól.

Mindezt pedig igen kényelmes dolog volt onnan a hídról nézni, aminek a dobogójára a fellázított tömeg fel nem ugrálhatott, hanem inkább alatta futott keresztül.

— Ezen is átestünk — monda őexcellenciája, mikor vége volt a hajécurnak.

A dragonyosok is összeverődtek megint innen-amonnan. Némelyiknek a kengyelvasa hiányzott, másíknak meg a sisakja; az azt ráért keresni.

Egy haszon lett a tulokzendülésből; az, hogy a vásáros népet egészen megconfundálta, s ezáltal az országutat szabaddá tette mind a város határáig; hanem egy kis baj is maradt utána hátra, az, hogy ez a fertelmes szúnyogspecies, amit a galambóci sziklaodúk küldenek ki egyiptomi csapásul a világra, nem követte egész táborával az üldözött marhákat, hanem szórványosan egy-egy folt belőle hátramaradt az utazók számára. Adalbert gróf hintaja egyszerre mintha füstfelleggel lett volna beborítva. A kocsisának a dolmánya eddig sárga volt; az rögtön fekete lett a legyektől.

Négy somogyi legénynek le kellett szállani, hogy elhajtsa a lovak orcájáról a legyeket, s aztán kantárszáron vezessen ki-ki egy paripát, nehogy azok bősztült ijedelmükben az árokba ragadják a hintót. És így vonult őexcellenciája előre, kantárszáron vezetett lovakkal, mint valami hétválasztó fejedelem.

De hogy saját személyét se érje veszedelem, azt tette Adalbert gróf, hogy előrántotta a selyem zsebkendőjét, amely császárpáros színű volt, a közepén egy nagy napoleonkék szélrózsával, azt terítette az arcára, úgyhogy a napoleonkék szélrózsa képezte nála a fiziognómiát.

A selyemkendőn ugyan keresztül lehetett látni. Őexcellenciája észrevehette, hogy szembe az országúton egy hét lovasból álló csapat közelít eléje, kardos és karabélyos alakok, pitykés dolmányokban, sárga gombokkal végig megrakott rajthuzlikban. Az első testes, vaskos férfiú, darutollal a kalapja mellett, fekete ábrázattal, mint egy cigány, a többit vezetni látszék. Ez is úgy van öltözve, mint a többi, csakhogy a kardtokja rezes.

Ez hát valami deputáció lesz.

Szokták ám a vármegye részéről a királyi biztost lovas bándériummal fogadni a székváros határán. Ez is bizonyosan az lesz.

Jó jel, hogy mégis fogadja valaki. Nem sokan vannak, csak hetedmagukkal, de az is számot vet ilyenkor.

A lovascsapat összekerül a hintóval. A cigánybarna vezér meghökkölteti a lovát, s féloldalt táncoltatva, bekukkant a hintó ernyője alá, vizsga tekintettel. Nem lát, csak egy kék szélrózsát ábrázat helyett. Azt meg nem tudja, hogy hogyan kell titulálni.

— No, mit bámul az úr? — riad rá kategórikus kifejezéssel Adalbert gróf.

A hangjáról aztán ráismer a szembenálló, s pozitúrába vágja magát.

Nekifohászkodásáról észre lehet venni a szándékát, hogy ez itt mondókát akar tartani. Úgy lesz. Hangja kissé repedt gordonkaszerű, de azért ünnepélyes.

— Nagyméltóságú királyi comissárius úr!

Hanem ennél a szónál egyszerre tele lett a szája muslicával.

— Phi! Phü! — köpködött jobbra is, balra is a szónok, míg ismét visszavívta kockázatott szólásszabadságát s folytatható, azazhogyz elkezdheté:

— Dicső nap ez, melynek fénye ma homályba borul.

De hogy miért borul homályba, azt már megint nem engedték neki elmondani a szúnyogok. Nagyon sokan voltak.

— Ez a nap, mely dicsőségbe borul. . . phi! phü! a keserű voltát a muslicájának!

Adalbert gróf nem állhatta tovább a dicsőséget, közberivallt a selyemkendő alul:

— Kicsoda, micsoda az úr?

— Én vagyok Sajgató Hollofernes, tekintetes, nemes Tuhutum vármegye persecutor hadnagya.

— No, ha persecutor az úr, hát persequálja a tolvajokat, takarodjék a vásárba rendet csinálni, nekem pedig ne köpködjön itten frázisokat meg muslicákat, hanem hagyjon szaporán odább menni.

Ezt a kívánságát annyival örömeztőbb teljesíté Sajgató Hollofernes, mert csakugyan nem lehet az embernek ilyen szűnyograj között az ékesen szólását gyakorolni.

Ponthay Adalbert gróf pedig ebből a fogadtatásból előre ízelheté, hogy mi vár rá Tuhutum vármegyében. A csendbiztost küldeni ki a királyi biztos beneventálására! Nem az egyik alispánt, még csak nem is egy szolgabíró, hanem egy csendbiztost! Egy régi római egy ilyen rossz ómenre rögtön visszafordult volna. De Ponthay Adalbert gróf nem volt régi római; azért azt parancsolá a kocsisának, hogy mármost vaddaljon a lovak közé istenigazában, hogy bejuthassanak Tanusvárra, mielőtt a Sisera hadai utolérik.

Ez aztán szerencsésen sikerült is őkegyelmességének.

A marhavásár terét háta mögött hagyva, a somogyi lovasok előllovaglása mellett, minden akadály nélkül bejuthatott a sorompón a városba.

A sorompónál kövezetvámot szednek, mivelhogy a piac közepén van egy keskeny vályúforma mezsgye, fehér mészkövekkel kirakva; de arra rá nem hajtat senki, akinek még csont van a szájában. Tőle azt sem kértek.

Tanusvár csak olyan város, mint a többi. Legszélről egy sor cigányputri, aztán következik egy utca szalmafedelű ház, folytatja egy másik, zöld mohával lepett zsendelyes házsor, közbe egy csoport új zsendelyes, ott nemrég tűz volt; azután jön a nagy piac, ott van a városház, az cserepes tetejű, csak a fala vedlett, patika, vásznos bolt, fűszerszámos egymás mellett, zöldre meg sárgára festett házak, az egyikben szappant főznek, a másikban bőrt cserzenek, ezek a polgárpatríciusok házai. Odább van egy másik piac, az nem olyan nagy, ott van a vármegyeháza, átellenében a nagy vendéglő a „*Régi Naphoz*” (!!)

Aztán van két nagy templom, az egyiknek a tornyán körül-futó erkély, amelyről a toronyőr hirdeti a világ négy részének az idők mennyiségét; a másiknak a tornyán van még négy kisebb toronymalac. A kálvinista torony órája esteli hat órát mutat, a pápistáé déli tizenkettőt, amiből, aki az asztronómiát érti, kiszámíthatja, hogy lehet úgy délután három óra felé az idő.

Hanem ezek a Bædeckerbe való adatok most mind háttérbe szorulnak az országos vásár alkalmával, amikor tudvalevő, hogy még egy másik várost szokás építeni a réginek a közepébe, fából.

Kétoldalt fabódékkal van szegélyezve minden utca.

Minthogy ma még csak a marhavásár napja van, az árusok még nem rakodtak ki, annálfogva a legtöbb sátort csak most tákolják össze; minden utca el van torlaszolva deszkafalakkal, gerendákkal; kalapács, baltafok csattog, kopog mindenfelé. Jó, hogy a lovasság trombitása elől megy, utat riasztani a Bábel tornya építői között.

Így jut el a királyi biztos úr a városházáig.

Ott felállíttatja a téren a lovassvadronyt, s aztán felízen a városházába a bíróhoz, hogy jöjjön le hozzá.

Feltűnő, hogy őexcellenciája sem egy titkárt, sem egy jurást, patvaristát nem hoz magával. Ez az ő jellemrajzához tartozik. Minden írásmívelő ember iránt bizalmatlan; fél, hogy elárulják a titkait, s sohasem adja írásba a parancsolatait, hogy csak addig is meg ne tudja a szándékát valaki elébb, amíg papirosra teszi.

Tanusvár bírása afféle demidoctus ember. Syntaxist végzett biz ő csak, de nagy nála a praxis. Az apja is bíró volt. Nem is igen kapaszkodtak ez után a hivatal után.

— Soh'se keresgesse bíró uram a titulusaimat! — rivallt rá Adalbert gróf a jámbor emberre, amidőn az két kézzel válogatott a „tekintetesek és méltóságosok” között — hanem hallja meg, mit mondok. Itt van ez az escadron lovas katona,

ezeket rögtön szállásoltassa be a legjobb kvártélyokra, hogy panaszuk ne legyen. Itt maradnak, amíg szükség lesz reájuk.

— Bizony-bizony! — hebegé a bíró a fejét vakarva.

— Aztán tegyen intézkedést, hogy a kocsmárosok éjfélt után a kocsmákat bezárják. Aki szót nem fogad, vasra fog veretni, haditörvényszék elé állíttatni s a kocsmája bezáratni.

— Bizony, bizony.

— A legkisebb zenebonára a katonság rögtön fegyverbe fog öltözni, s fegyverét személyválogatás nélkül alkalmazni fogja. A rendért bíró uram felel nekem a fejével. — Most vakarhatja már bíró uram a fejét!

A salugáderek mind zárva voltak egész utcahosszat; egy kíváncsi asszonyfő sem mutatkozott az ablakokban, csupán egynehány vászoncselédnek jutott eszébe éppen akkor üríteni ki a mosogatós dézsát az utcai kanálisba, mikor az excellenciás úr hintaja azon dőcög, s talán egész véletlenül történt, hogy a vásáros bódék által összeszorított utcán éppen a csatornát *barázdolva*, haladt egy fakó szekér a négylovas hintó előtt, amelynek a tulajdonosa megátalkodottan kiabálta onnan a kocsisülésből: „hajmát vegyenek!” A hagymás szekeret szerencsésen elkerülve, végre eljutott a hintó a megyeház terére, ahol keresztülvergődve a lacikonyhákon, megtalálta a Bocskay idejéből való tisztes ó épületet.

Ott sem várt rá semmi küldöttség, a kapu zárva volt, csak a kis ajtóban állt kivont karddal egy szál megyei hajdú, kék mondurban, veressárga zsinórral. A királyi biztos somogyi hajdú pedig az ő családi színeit viselték a mondurjukon, sárga dolmányt veres-kék zsinórzattal. Amíg az utóbbiak az elébbit kapacitálták, hogy fel kell nyitni a kaput, abba szép idő telt bele. E szünet alatt odasomfordált a hintó mellé egy szál cigányhegedűs, abból a fajtából, akit minden banda elüldöz a kebléből. A boglyas nagy fején volt akkora kis süveg, hogy az csupa csoda, hogy tud rajta megmaradni. A dolmányából nagyon kinőhetett, mert csak a könyökén túl ért a karja, s ez

volt az egyedüli felsőruhája; annak a hiányosságain keresztül-tündöklött a mahagónibarna bőre, ellenben a nadrágja valamikor áldott természetű emberre lehetett szabva. A két lábán volt két felemás csizma, az egyik fél még jó volt, a másiktól már kikandikált a lába ujja, minélfogva az egyik csizmáját gondosan eldugta a másik mögé, természetesen a jobbikat, mert ha a rosszabbikat dugta volna el, az már svihákság lett volna.

A cigány hegedűjén csak három húr volt, s a vonója madzaggal volt összekötözve.

Ez az alak volt az első és egyetlen tisztelkedő.

Olyan igyekezettel húzta a mai nap divatos nótát a hintóban ülő úrnak, hogy még a szája és a szemöldöke is segített hozzá. Ehhez a nótához danolni is szokták a szöveget a muzsikusok: „Jaj de szakad ez a húr! Majd megfizet ez az úr! Az úristen éltesse Tanusváry urakat!” A solocigány a végsort igen leleményesen így travesztálta: „Azs úristen iltesse, eccselencsás uramat!”

Ezt bizonyosan úgy küldték ide — csúfságból.

Ponthay gróf nem ügyelt a rongyos moréra. A hintó begördült a felnyitott kapun át a boltozatos bejárat alá, a kaput újra becsukták mögötte, a rongyos művész még akkor is húzta és gajdolta: „Jaj de sakad ez a húr! Majd megfizet ez az úr!” Egyszer aztán kijött a kapun az egyik somogyi legény, az egyik keze hátra volt téve: „Gyerejde csak te cigány, kapsz egy kis borraivalót.” — De a cigánynak volt annyi esze (vagy tán előre fel volt eszelve másoktól), hogy ne várja be azt a borraivalót; nagyot ugrott, félkezébe kapta a süvegét, s tova-iramodott; hanem azért a somogyi legény karikásának az ostorhegye mégis utolérte, s jót csípett a lába ikrájába, amitől aztán a cigány még jobban tudott szaladni.

III. A HOMO REGIUS (KIRÁLYI EMBER)

A vármegyeház udvarán behajtatott a négylovas hintó, berobogott tizenkét lovas hajdú; ennyi zajra mégiscsak meg kellett mozdulni valami élő léleknek a házban.

A strázsán kívül az őrszobában csak két hajdú volt még; az egyiket a hideg lelte, a másik meg a csizmáját foltozta, azok nem jöhettek, hanem a melléksikátorból, mely a börtönökhöz vezet, előcammogott a várnagy, aki egyúttal porkoláb, s a rabokra felügyel, hogy a dohányt elég apróra vágják. Öreg legény már, borotvált vörös arca s félreütött orra van, a bajusza rövidre nyírva. Ő is hajdúegyenruhát visel, strázsamesteri ranggal. Az a legkiválóbb ismertetőjele, hogy az egyik lába térdben görbe, minélfogva minden lépésével úgy tesz, mintha le akarna ülni.

Régi embere már a vármegyének; haszontalan, ügyefogyott ember, de hát csak nem lehet kilökní az utcára. Ponthay gróf is jól ismeri.

— No, hát, Karakó! táj-e még az ökörcsont? — kérdi tőle, mikor elébicegni látja.

— Az ökörcsont nem, hanem a többi — felel rá a porkoláb.

(Tudniillik, hogy egyszer keresztülment a lábászárán a terhes szekér, s általános a hiedelem, hogy az egész hiányzó csontot egy egészséges ökörlábszár-konccal sikerült helyettesíteni a megye csodakúrás orvosának, s az ökörjárulék tökéletesen otthon találta magát Karakó uramnál, hozzáforrott. Si non e vero...)

— Hát itthon van-e a főispán úr ömeltósága? — kérdező tovább a hintójából leszállt hatalmas úr.

Karakó uram mindig köhinteni szokott elébb, mielőtt választ adna.

— Krhm, km. Engedelmet kérek. Az nincsen idehaza. Kiment a jószágára.

— Hát az első alispán úr?

— Engedelmet kérek. Kinn van a pusztáján.

— A főjegyző úr sincs idebenn?

— Engedelmet kérek. Kiment a tanyájára.

— És az archivárius úr?

— Engedelmet kérek. Azzal nem szolgálhatok, hogy hol van.

— És a központi főbíró úr?

— Az otthon van a felesége kastélyában, Pogányházán.

— Tehát egy árva lélek sincs a megyeházában? Nagyon jól van. S hol vannak a főispán úr tiszti szállásának a kulcsai?

— Azokat ömeltósága elvitte magával.

— Az sem baj. Karakó uram azonban itthon tartsa magát, s várja további rendeleteimet; most nincs szükségem rá.

— Én, *meg a rabok* szolgálatjára állunk excellenciádnak.

— Köszönöm.

Azzal szép csendes halk hangon kiosztá a rendeletet Ponthay Adalbert *a maga embereinek*. Óh, volt itt gondoskodva minden eshetőségről. A tizenkét legény között volt olyan ezermester is, aki fel tudta nyitogatni sorban a bezárt ajtókat. Lakatosért sem kellett küldeni. A főispáni szállás kénytelen volt vendégszeretettel feltárunni a királyi biztos úr előtt.

Onnan ugyan minden kényelemre való utensiliák hiányzottak; a konyhából a főzőedények, a pohárszékéből a tányérok, poharak s a nyoszolyából az ágynemű. — Mind nem baj az. Őexcellenciája egész társzekérrel küldé előre a saját asztali készletét, a szakácsával együtt. A komornyikja is azon a szeké-

ren utazott. Ezek már két nap óta itt vannak a „Régi Nap”-nál, csak át kell mindent hordatni. De ha itt nem találnának is lenni, valami véletlen által meggátolva, öccellemciája tudja, hogyan kell magyar úriembernek utazni; ott van a hintó ládájában a legszükségesebb: a felfújható szélpárnák, a szarvasbőrterítő, ott van az elemozsinás ládikó hideg süttekkel, aztán a jól ellátott pincetok; a somogyiak hirtelen rendbehozzák a hálószobát, fel is terítenek, amíg a szakács és komomyik innenonann előkerül. Nem hiányzik semmi, csak éppen valami étkezõ társ, az asztaltól. Talán még az is kerül valahonnan.

A somogyiak is gondoskodnak magukról. Itt ugyan a főispán konyháján még csak egy gulyáshúsnak való bográcsot sem hagytak; de a zsványpecsenye megsül egy fanyárson is, hozzávalót ad a mészárszék és a hentesbolt, s ha nincs tüzelőfa, mindjárt előkerül az is, csak a gyűlésterem karzatáról lehozzanak egy pár padot; azok is tölgyfából vannak.

Különbö mulatság van elég. Éppen a megyeházával szemközt van felállítva a kolompáruló bódéja, ahol a juhászok próbálgatják a különféle birkaharangokat; a tér közepén már megkezdte a működését a komédiás társaság, amit hirdet a bőrrepedésig püfölt öreg dob, meg egy sivitó kintorna, ami órahosszant tilinkózza az „Eladom a kakasom — Tizenhárom garason” nótáját; egy vak koldus meg egy csonka koldus versenyez egymással két átelleni szegleten, irgalomkeltő virginalással; és azonfölül a kálvinistáknak nagy halottjuk lehet, szünettartás nélkül húzzák a harangot. Van belőle három: egy igen nagy, egy igen kicsi, aztán meg egy repedt.

Egyszer azonban, mikor már éppen le akar ülni az asztalhoz a királyi biztos, hogy magányosan hozzákezdjen a kínálatlan falatozáshoz, olyanformát hall, mintha feje fölött járkálnának.

Tudniillik, hogy az egyemeletes megyeháznak a kellő közepén van még egy felülemelkedő tractus, amiből kitelik egy szoba.

Ki lakhatik ottan?

Adalbert gróf csengetett (csengettyűt is hozott magával), s azt mondta a hajdúnak, hogy küldje be hozzá a vár-nagyot.

— Van valaki idefenn a fejem fölött a donjonban?

— Krhm, km. Igenis, engedelmet kérek, ottan laknak.

— Hát azok már mért nem hagyták el szintén a vármegye-házat, ha a többi mind elpárolgott?

— Mert azoknak nem szabad, kérem alásan.

— Talán árestánsok?

— Óh dehogy! Engedelmet kérek alásan. Hogy tennénk árestánsokat a contignátióba; pincében azoknak a helyük, még onnan is megszöknek. Az a két úr odafenn a „homo regius” meg a „homo capituláris”. Ide vannak küldve őfelségétől statutióra, s a törvény regulája szerint a homo regiusnak kötelessége a statutio után hat hétig a vármegye-házán maradni, s bevárni, hogy nem protestál-e valaki?

Karakó uram nem járt több iskolába, csak a syntaxisig, hanem a sok évi praxis alatt ragadt rá annyi juridicai ismeret, miszerint hivatva érezheté magát őexcellenciájának a magyar közjogból felvilágosításokat adni.

— Hogy híjják ezt az urat?

— Méltóságos Rézkuthy Barnabás, locumtenentialis assessor úr.

— Hallottam a nevét valaha. Hát a másikat?

— Az „csak” egy pap. Nem tudom a rangját. A nevét meg elfelejtettem.

— Van veres öv a derekán?

— Én bizony nem néztem meg. (Karakó uram vastag nyakú kálvinista volt.)

— No mindegy. Hát menjen fel kend ahhoz a két úrhoz, s invitálja meg a nevemben egy pohár borra, meg egy kis collatióra.

Karakó uram megjárta a nehéz utat a másfél lábával, telhetőleg rövid idő alatt, s visszabukdácsolva, megreferált.

— A homo regius azonnal fogja tenni tiszteletét, csak gálát vesz föl, hanem a homo capitularis engedelmet kér, ma péntek van, neki böjtölni kell.

— No, hogy annál jobban böjtölhessen, vigye fel kend neki ezt a dobozka szardiniát. Itt tudom, nem kapni halat. A másik úr meg ne sokat gálázzon az én kedvemért, látja, hogy én is csak „bon jour”-ban vagyok „itthon”

De biz azért a locumtenentialis assessor úr csak felölté a zöld máncseszter zrinyijét, a kardját is felkötötte, sőt még a Lipót-rend középkeresztje is oda volt kötve a nyakába a kétujnyi széles szalagon, mikor belépett.

Most már az arcára is emlékezett az excellenciás úr, találkozott vele egyszer a tavernicus előszobájában. Egy ilyen jeles figurát nem lehet elfelejteni.

Rézkuthy Barnabás úrnak a termete magasságban nem üti meg az öt lábat, de ami elmaradt a hosszából, azt kipótolta az alkotó természet a szélességében; vállalai oly terjedelmesek, hogy a szárnyajtón csak féloldalt tud velük befurakodni, azután következik mindjárt a has, ami a mellet is helyettesíti, s a két lába azt a látványt nyújtja, mintha két sonka indulna el jámi sarkantyús csizmában. Hanem aztán a karjai leérnek térdig. Meghajtani nem tudja magát, csak a két kezét veti hátra, ez jelenti nála a bókolást. A feje is egészen quadrál a természetéhez. Igazi megoldása a circuli quadraturának, minden négyszegletű rajta és mégis gömbölyű. Ez a fej nem képes alázatosan meghunyászkodni, mert ahhoz való nyaka nincsen. Ez az arc nem fejezhet ki mást, mint a haragos és fenyegető indulatokat: a büszkeséget, dacolást, bosszúállást, csupa pirosból veresbe átmenő színek tarkállanak orcáin, homlokán. Álla, orra, homloka, mind kétféle vágott, szája agyarkodó, előretolt állkapcával s a felső ajkat díszítő rettenetes torzonborz bajusszal. Hát még ezek az oroszláni szemöldökök, amiket hogyha összeráncol, a sűrű, kurta sertekemény haj lehúzódik a homlokára mélyen, ha pedig azokat hirtelen feltolja, megint

felszalad az egész hajzat a feje tetejére, s kerekre nyílik a szeme, azaz, hogy csak a félszeme, mert a másik hiányzik, s akire ezzel az egy szemmel rámered, annak minden rémmesét eszébe juttat vele, amit csak Polyphemus Cyclopsról hallott az ember. Ha megszólal, a hangja fiókmennydörgés.

Ez az úr a legfélénykebb teremtés a kerek földön.

Nem a halavány félelem, hanem a tulipiros félelem megtestesült alakja. Ekkora kókuszdióhajba még kisebb mogyoróból nem szorult soha.

A ruházatát, fegyverzetét már leírtuk fentebb a homo regiusnak, de az utóbbit még ki kell egészítenünk egy nagy spanyolnád bottal, aminek elefántcsont fogantyúja volt s körültekert szíjcafrangja. Ezt sem hagyta el magától.

Az excellenciás úr cordiális nevetéssel fogadta az ajtaján egyik vállát a másik után betoló uraságot.

— De ugyan, illustrissime, nem hívtam én uraságotat duellumra hozzám, hanem egy kis szolid vacsorára, mi a kányának hoz ide magával ennyi fegyverzetet? Inkább kést, villát hozott volna.

Az is van. A csizmaszárba oda van dugva az ezüsttok, amiben rendes ember az evőkését és villáját hordani szokta. Hanem a kardját nem hagyta eldisputáltatni magától az illustrissimus.

— Kérem alássan! Hozzátartozik ez a magyar viselethez. A kard a magyar öltözet kiegészítő része. Mikor öfelségéhez vagyunk hivatalosak díszebédre, a kardunkat akkor is a térdünk között tartjuk. Aki kard nélkül jár magyar ruhában, azt felszolgáló hajdúnak nézik. Én még éjjel az ágyba is odafektetem magam mellé a kardomat. Ez a kard ott volt Budavára vívásánál is.

— No de legalább azt a *sinkót* tegye le a kezéből, illustrissime.

Azt tehát odatámasztotta a szék támlájához, amelyre leülteték, hogy keze ügyében legyen.

Őexcellenciája azonnal hozzáfogott a mai ülés érdemleges tárgyalásához, s elkezdte szecletelni a sült borjúcombot, a magá-

val hozott ezüsttányérokra, míg egy furfangos étui több rendbeli egymásba tolható ezüstpohárkákat adott elő a finom sombor számára.

Rézkuthy Barnabás úr ezalatt nyugtalanul nézegetett a háta mögé. Egy ablak, redőnyöstül együtt nyitva volt.

(Én nem tudom, ezek a mágnások honnan veszik kölcsön a bőrüket, hogy mind nyitott ablak mellett *dégnak*? Nem kapnak ezek se reumát, se grippét. Azért megy tönkre a gentry, ha velük együtt *feszt*.)

— Talán nem szereti a nyitott ablakot, *illustrissime*?

— Bizony instálom, nem szokott hozzá a fejem, otthon mindig süveget viselek a szobában.

Adalbert gróf becsengette a szolgálattevő hajdút, s becsukatta vele a redőnyt is, meg az ablakot is.

Ekkor aztán meg volt nyugtatva az *illustrissimus*. — Nem a légvonattól félt ő, hanem attól, hogy valami perversus paniperda onnan a piacról, amikor ők vacsorálnak, a hideg pecsenyéhez még valami citromot vagy mit talál behajítani a nyitott ablakon.

— No de most meg aztán olyan meleg lesz idebenn — mondta a gróf —, hogy megüti az embert a guta, vetközzünk neki *illustrissime*.

S maga mindjárt le is vetette a felsőkabátját.

— Csak méltóztassék excellenciádnak, egész úri kényelme szerint. Én így vagyok szokva — menté magát és dolmányát Barnabás úr.

Pedig majd megfulladt a nyakig begombolt zrinyidolmányban, s később, mikor a bor is kezdte hevíteni, csak úgy süttött az orcája, mint az izzóvá lett vaskemence.

S csakugyan igaza volt az *illustrissimus*nak, hogy azt az ablakot becsukatta; mert alig került sor a a hideg ózgerincsültre, amidőn egy jól kivehető koppanás hangzék éppen annak az ablaknak a redőnyén. Valami követ dobtak rá — nem, „az” itt nem terem, valami lágyabb volt.

A homo regiusnak az arca — el nem halványult, azt nem tehettem, hanem elmeredt; az a félszeme, kerekre felnyílván bámult maga elé, az egyik kezével kardja markolatát kaparászta, a másikkal a nyakában levő Lipót-renden motozott.

— Hallotta excellenciád?

— Mit?

— Azt a koppanást az ablakon.

— Sose törődjünk vele. Tessék ebből az özpecsenyéből.

De nem ment volna le többé Barnabás úr torkán semmi pecsenyéből egy árva falat sem.

Csak fogcsikorgatva dörmögé:

— Borzasztó egy nép ez! Mondhatom excellenciádnak, hogy borzasztó egy fajzat. Nincs ez előtt semmi szent a földön! Istentelen egy nép! Olyan pogányok most is, mint mikor Ázsiából kijöttek. A legrosszabbra kell az embernek elkészülve lenni, mikor közéjük jön.

— Sose tessék tőlük félni. No még egy pohárral ebből a somborból.

— Éhhhm? — tiltakozék büszkén Barnabás úr. — Félni soha! Nem félek én a sárkánykígyótól sem! Nem félek a kitörő vulkántól! . . .

— De a légvonattól csak fél, illustrissime.

— Attól igen, de nem a csöcseléktől. Justum ac tenacem propositi virum . . . Nec civium ardor prava jubentium. Én nem magamért rettegek, de excellenciáért. Nagy kár volt azt a dragonyos ezredet nem ide a vármegyeház udvarába elszállásolni. — Engemet nem mer bántani a nép! — Mikor kilépek az utcára, ezzel a Lipót-rend szalagjával a nyakamon, egyszerre úgy válik előttem kétfelé a tömeg, mint a Verestenger Mózes előtt, egy mormogás fut át az egész sokaságon: „Itt jön a homo regius!” Tudják, hogy az én személyem szent és sérthetetlen! Tudják, hogy aki engem megbánt, az a király személyét bántja meg.

Rézkuthy úr e hatalmas szavakat ugyanolyan taglejtésekkel is kísérte; az egyik ökle a levegőben volt, a másik az asztalt ütögette, a hangja pedig dörgött, mint az orosz-láné.

Ekkor egy másik, sokkal hangosabb koppanás hangzott az ablakredőnyön.

E hangra Rézkuthy Barnabás úr majd hogy az asztal alá nem zsugorodott, olyan kicsiny lett egyszerre, s vékony hangon, mint egy kappan, sipegé:

— Tetszett ezt hallani megint?

Aztán jött egy harmadik meg egy negyedik koppanás gyorsan egymás után.

— De már ezt megnézem, hogy micsoda? — kiálta felugorva az asztaltól Adalbert gróf, s odasietett az ablakhoz.

— Az Istenért! Oda ne menjen excellenciád! Ne exponálja magát! Hátha egy petárda.

A gróf nem hagyta magát visszatartani.

— Legalább öltse fel excellenciád az atilláját, tegye fel a királyi biztosi kalpagját.

— Teszem a patvart! Hisz most is úgy izzad a fejem, mint a gőzfürdőben.

Azzal hirtelen felszakította az ablakot, a redőnyszárnyakat szétcsapta, s lekiáltott a piacra. (Már akkor sötét volt; lámpásra nem vesztegetik itt az olajat.)

— Mit akarnak kendtek odalenn!

Erre aztán a legkellemesebb csalódást hozta meg a válasz; nem a perduellis nemes urak hajigálták az *ablaktáblákat*, hanem most érkezett meg a komornyik meg a szakács a bagázsias szekérrel az útról, s minthogy a vármegyeház kapuján hiába zörgettek (esti harangszó után minden becsületes ember alszik, s a hajdú is becsületes ember), annál fogva kénytelenek voltak ahhoz az expedienshez folyamodni, hogy amely ablak redőnyeinek keresztül világosságot láttak átszüremkedni, azon kopogtattak be apró rögöcskéikkel.

Tehát megérkezett, ami fő-fő dolog, szerencsésen a díszlakomához való cókók.

— No illustrissime — mondá a gróf — most kezdünk el hát majd *igazán* vacsorálni. Megjött a szakács.

Rézkuthy Barnabás úr visszataszítá a félig kirántott kardját a hüvelyébe.

— Köszönjék! Már éppen le akartam menni, hogy szét-riasszam a rebellis népet.

Most aztán egyszerre megjött az étvágya a második vacsorához is.

IV. A „RÉGI NAP” TÖRZSVENDÉGEI

A „Régi Nap” szavahihető tanúk állítása szerint a legrégebb vendégfogadó Magyarországon.

Előre kell bocsátani, hogy ez a „regále” egy *compossessoratus-nak* a birtoka, ami aztán egyszerre érthetővé teszi, miért van róla körös-körül lehullva a vakolat; afelől bátran meg lehet vizsgálni, meddig tart a téglafal, hol kezdődik a vályog? A tetején minden esztendőben foldozzák a zsindelet, minél-fogva az úgy néz ki, mint valami hímzés. A kapuja fölött lóg egy nagy vastábla, amin ragyogna, ha tudna, a régi nap, ami csakugyan nagyon régi lehet, mert már egészen fekete.

A kapu bejáratán gyenge salto mortale a behajtás, akkora zökkenő van az idők folyamatján felszaporodott széna-szalma törmelékből előtte. Jól mondják a tudósok, hogy emelkedik a föld. Az emeletre lépcső vezet föl, s abból csak egy grádics hiányzik, ami nem baj; aki egyszer nagyot lépett rajta, s elharrapta a nyelvét, az másszor aztán vigyáz magára.

Van ott vendégszoba talán hat is. Csakhogy a Nro 4-ben birkabőröket szárítanak, a Nro 3-nak meg beszakadt a plafondja (már régen), a Nro 5-nek az az elsőbbsége van, hogy az istállóból kihordott trágyahalomra nyílik az ablaka; egyéb-iránt nem látja azt az ember, olyan vastag az ablakon a por. A Nro 2 sokkal egészségesebb, mert annak ki van törve két ablaktáblája, de ha az ember oda akasztja a köpönyegét, hát akkor nem fúj be rajta a szél.

Minden szobának a fala (némelyiknek még a stukatúrja is) tele van írva itt mulatott vendégek neveivel, amely munkához

évek hosszú sora kellett; vannak szép elolvasni való versek és nyájas mondások is közöttük. Látszik, milyen nagy itt a kegyelet; másutt ezt mind bemesztelték volna. Azonképpen az ablakok is tele vannak karcolva nevekkal, amiket vagy gyémántgyűrű, vagy tűzkő vésett oda.

Csukni, zárni egy ajtót sem lehet. Ha be akarja az ember támasztani, széket tesz elejbe. Minek is? A patkány úgyis bejön az ajtó alatt, ahol likat rágott.

Egyébiránt a Régi Nap vendégei nem finnyás emberek. Tudják jól, hogy Rácországban még rosszabb vendégfogadók is vannak. Hát még Oláhországban! — Ha valaki panaszkodik, oda utasítják: menjen csak oda. Itt legalább minden szobában van három ágy, friss szalma van benne, még az egerek is mind ideiek a szalmában. — Hát hiszen nem szállnak ide asszony-ságok (azoknak egyáltalában semmi szükségük az utazásra, azoknak otthona dolguk), hanem betérnek vásárok alkalmával becsületes, tekintélyes kereskedők, kalmárok és kupeczek, akik nem lebzselnek otthon a vendégszobában, hanem a vásárosok után látnak, ide csak a motyóikat rakják be.

Ellenben van itt egy *szála* is. Ez már egészen kékre van meszelve (gálickővel). Itt jól lehet táncolni, mert minden deszka fel van görbülve. Sőt még luxus is van, tükör, amibe ha belenéz valaki, lopótökké nyúlik az ábrázatja. De bizony öt kép is ékeskedik a falon: Európa, Ázsia, Afrika, Amerika és Ausztrália női szépségek által képviselve. Hogy úri multságok alkalmával a padlásról egy hatágú csillár is szokott lelógni, azt a padlón felhalmozott faggyúceppekből ki lehet találni. (Most másra használják: hagymát szárítanak rajta.)

De nem is ez képezi a dicsőséget a Régi Napnak, hanem az, hogy az „állás”-ában elfér annyi szekér és hintó, ahánynak a lova helyet talál az istállóiban, ez a földolog. Aztán meg a két rengeteg nagy vendégterem odalenn a földszinten. Balra a kaputól a *nemes urak* számára, jobbról pedig az „*urasságok*” kényelmére. A parasztságnak hátul van a helye a bormérésben.

Mind a két terem boltozatra épült, nappal sötét, de este, mikor gyertya ég benne, még sötétebb; a falai kávészínűek már a pipafüsttől, padlódeszkái úgy kijárva, hogy a csomók kiállnak belőle. Az úrterem hátuljában van egy biliárd is, de azt jobban csak hálásra használják. Székek, asztalok mind keményfából vannak, beléjük sütve a compossessoratus billoga.

Pincér — nincs. Maga szolgál ki minden vendéget a korcsmáros. Dabajkó uramnak híjják. Az apja is, meg az öregapja is mind itt volt korcsmáros. Kicsiny, köpcös, de fürgenc emberke, aki még szaladni is tud — ha akar.

Most azonban még, amíg a marhavásár tart, semmi oka sincs arra, hogy a maga commoditásáról lemondjon. Ott könyönyököl az úri szoba piacra nyíló ablakában, s nézegeti félvállról a szekereket, amik a kapuján bezökkennek, s egyszer-egyszer hátrafordítja a fejét, hogy megnézzze, ki jött be az ajtón, érdemes-e érte leszállni az ablak hídjáról.

A piacon a nemes urak gyülekeznek, egy csoportban a daruk, másikban a sasok. Azokra a fehér tollukról ismerni, ezekre a feketékről. Egy-egy kortesvezér kapacitálja a hozzátartozókat.

— Te is itt vagy? — dörmögi maga magának Dabajkó uram. Ő, mint minden okos ember, legjobban szeret maga magával beszélni. — Akkor tudom, hogy ma nagy vendégség lesz itten. Csunyi Laci el nem marad a potyáról.

A szekérről leszálló alak betoppan a terembe, s nagy kiabálást mível a korcsmáros után, hogy neki meg a lovának frissen abrakot! Mikor aztán látja, hogy rá sem hederítenek, megint kimegy.

Most négy lóval, nagy ostordurrogatással vágat be egy cséza a kapu alá, a kocsis hátul ül, az ölében szorongatva egy vizslakutyát, az uraság maga hajtja a négyest. Csinos nyalka legény, szőke szakállal, bajusszal, felbodorított hajjal, vadász-kosztümben.

— Korán jössz még, Bakala Peti! — beszél magában Dabajkó uram. — Nincs még *balek*.

A nyalka gavallér is betoppan a terembe. Látja, hogy üres, csak a korcsmáros maga van benn.

— Szervusz Dabajkó!

— Szervusz az öregapád lelke! — beszél ki a vendéglős az ablakon. — Jobb volna: a két esztendei zabom árát adnád meg. — S hátra sem fordul.

— Van extra szoba?

— Kinek? Minek? úgysem hál benne a tensúr.

— Hát a bőrdörmnek.

— Csak tetesse ide az ajtó mögé. Ismerik már azt a formájáról. Nem lopják el. Tudják, mi van benne.

— Hát mi van benne?

— Egy ing meg huszonnégy krágli.

A nyalka úrfi nagyot nevet ezen.

— De ezt a nécessaire-emet tegye el mégis. Tudja, hogy mi van benne?

— Tudom, kártyák.

— Aztán ha kérnek, ebből adjon.

— Csak állítsa be oda az almáriomba.

A nyalka gavallér füttyent a kutyájának, s dúdolva odább megy.

Dabajkó uram pedig ehhez a mondáshoz kezd magában:

— Aztán a Zöld Marcit, azt felakasztják. . . — Nem végzi be.

A most jött gavallér lovait elkezdi a piacon jártatni a cifra kocsis, meg egy fogadott parasztgyerek. Mikor az ablak előtt elhaladnak, odaszól Dabajkó uram a kocsisnak:

— Hát Jóska! Tudod-e már, hogy hol laktok?

— Nem én még! Már második esztendeje szolgállok az uramnál, de még azóta mindig egyik faluból a másikba járunk, nem voltunk otthon.

A nyalka úrfi elvegyül a kortesek közé. Ő fekete tollas.

Most nagy mozgás támad a piacon. A királyi biztos hintaja érkezett meg az átelteni vármegyeházhoz.

Bakala Peti odaküldte már az egy szál cigányt muzsikálni.

A kortesek közt szákadás támad. A daruk az absztinencia politikája mellett vannak, s annál fogva, amint a hintót és kíséretét meglátják, hirtelen betódulnak a baloldali nagy ivóterembe, a sasok ellenben kívül maradnak, s nagy lármát csapnak, aminek semmi rossz következése nem lesz.

Bakala Peti visszajön az urasági terembe, s az ezüstgombos sétabotjával hadonászva osztogatja a parancsokat.

— Azt mondom, Dabajkó, hogy ennek a hóhérnak sem egy szem zabot, sem egy icce bort ne próbáljon az úr kiadni.

Dabajkó uram csendesesen visszadörmög.

— Talán ez „sem” szokott a zabért megfizetni?

A „sem” szó csavarja az orrát az úrfinak; tovább bokázik.

De végre megérkezik a két legelső törzsvendég, akikért érdemes otthagyni az ablakot. Minden vásáron ők a legelsőek. A legszolidabb emberek, látszik. Az egyik egy *nagy* disznókereskedő Rácországból, a másik egy *nagy* hentes Debrecenből. Megvan nekik az elévülhetlen helyük ott a kályha és biliárd közötti zugban; oda le is telepesznek. Legkorábban szoktak jönni, s legkésőbbben mennek el innen. Azalatt elmorzsoltatnak egy-hét (nem „két”) cilinder bort, meg harminc csésze feketekávé. A rác kereskedő csibukkal, a debreceni nagy tajtékpipával van ellátva. A rác folyvást beszél, magyaráz, kiabál, mind a két kezével hadonászva pihenetlen; a magyar pedig hallgat, és azt is nagyon lassan teszi. Csak néha-néha nyitja fel a száját egy szóra, de ahhoz is gyakorlott fül kell, aki azt megértse. Dabajkó uram már érti.

— Kkkocsm! — Ez azt teszi, hogy „kocsmáros úr?”

— Mi tetszik?

— Gegyfekt! — Érteni belőle, hogy „még egy feketét!” (Az elejét, meg az utolját a mondásnak nem esik jól a kényelmes polgárnak kimondani!)

Majd meg a palack fenekével kopogtatnak.

— Buamirge! — Ez a tatár szó azt jelenti, hohy „abbul a mérgesbül!” Így híjják a 34-iki bort, a diószigit.

Megint egy új szekér döcög be. Ennek ekhós teteje van, bőrrülete, de rugók nélkül; három ló fogva eléje. Benne ül egy nagy szál magas úriember, aki ha kinyújtaná a nyakát, kiütné vele az ekhós tetejét, azért is hordja talán a fejét mindig lehajtva. Az arca goromba redőket vet, mintha rinocérosz bőrből volna, a bajusza kurtára van rágva (nem vágva, de rágva), a szemei folyvást összehúzza, a szemöldöke lehúzza, az ernyős sipkája az orráig húzva.

— Hahaj! — döcög magában Dabajkó uram. — Megjött már a „hityimatyimókus”. Lesz ennek most dolga!

Ezt a furcsa címet a nép ajka ragasztotta a most érkezett úrnak a nevéhez, aki így szokta azt írni: „hites matematikus” Tudniillik, hogy ő a vármegye tiszt mérnöke.

Mindenekfelett praktikus ember. Már az is mutatja, hogy ő az egyedüli megyei tisztviselő, aki vendéglőbe száll, és nem tart saját házat a székvárosban. Ez így kevesebbe kerül. Ha meg atyafi házához száll az ember, ott nem lehet dolgozni. Pedig Mántay Móric urat mindenüvé kíséri a dolog; bizonyítják azok a nagy bádogdobozok ott a kasban. Néha reggelig is fenndolgozik, amíg alatta a vendégteremben tivornyáznak.

De nemcsak a cirkalomhoz ért Mántay úr, hanem mindenben tudós, ami csak a világon tudomány. Ezért rohanja meg egyszerre a szekert, amint a kapu alatt megáll, annyi ügyefogyott ember, hogy alig tud tőlük leszállni. Kétoldalt fogják a köpönyegét, amíg a lépcsőn felhalad; nem eresztik el, amíg a bajukat meg nem hallgatja. Ő pedig szidja valamennyit, s rázza a nyakáról. „Hát fiskális vagyok én? Hát doktor vagyok én? Hát persecutor vagyok én? Hát római pápa vagyok én? Ezer mennykő! Hát még lakatosmester is legyek én?” — Hanem azért in fine finale mégiscsak minden embernek ad jó tanácsot, segít a baján, sőt hord magával egész homoeopathiai patikát is, s akinek valami kórsága van, mindjárt be ad neki belőle, s az vagy meggyógyul tőle, vagy nem gyógyul; harmadik eset nincsen.

— Úgy kell neki! Minek tanult olyan sokat! — mondja magában Dabajkó uram. — Hát bíró uramat mi hozza most ide?

Meglátta az ablakon át, hogy idetart a piacon keresztül a városbíró egy hajdú kíséretében.

Csak azért is kikönyökölt az ablakon.

Híttá bíró uram a nevéől: Dabajkó úr! Dabajkó uram! Nem hallotta. Akkor aztán a tenyerével egy jót húzott neki a megfordított frontjára, azt meghallotta.

— Dabajkó uram! Itt a királyi komiszáros.

— Láttam. Hogy poshadjon meg a maga levében.

— De baj van ám. Óexcellenciája úgy rám íesztett, hogy most is nyilall az oldalomban tőle. Azt parancsolta, hogy minden korcsmát, vendégfogadót be kell zárni éjféli óraütéskor, a vendégeket kilapátolni. Különben mind a kettőnket egymáshoz vasalnak, úgy visznek Aradra.

— Hüjh! Terrem a lencse! Ez nem jó dolog.

— De nem ám. Ha szót nem fogad az úr, kaszárnyát csináltat a vendégfogadójából a királyi komiszáros.

— Csak ne hozna hát ide az ördög vendéget.

— Már az az úr gondja lesz, hogy hogyan tuszkolja ki őket. De mikor üti a tizenkettőt, üres legyen minden ivószoba, különben jönnek a svalizserek.

— Csak tudná hát az ember, hogy mikor van éjféli tizenkét óra? De a kálvinisták tornya most mindjárt üti, a pápistáké meg csak holnap reggel fogja.

— Nézze meg az úr a napórán.

— Éjszaka nem látszik.

— Tartson elejbe lámpást.

— Ugyan ne szedje elő tensusam a tavalyi kalendáriomból czekeket az ócska vicceket. Nem adhatná ide kölcsön a zseb-óráját?

— Odaadom biz én szívesen, de már öt hete, hogy nem jár.

— Adja csak ide. Itt van már a Móric. Majd megigazítja.

(Úgy egymás közt csak „Móric”-nak hítták a honoráciorok az indzsellért. Nem viselte rajta kívül ezt a kresztnevet senki a vármegyében.)

— No, hát itt van. El ne felejtse, amit mondtam, mert különben mind a kettőnket visznek.

Dabajkó uram otthagya a vendégeit (jöttek már többen is), s szaladt fel a lépcsőn a Nro 1-be.

A Nro 1 volt a mérnök úrnak a rendes szobája, ha ideszállt. Az annálfogva ki is volt meszelve.

Móric úr éppen akkor lökte ki az ajtón az utolsó ügyesbajos embert, aki azt panaszolta neki, hogy a szomszédasszony (a boszorkány) gúzsra kötötte a beleit.

— Hozta Isten nálunk, tekintetes indzsellér úr! — köszönte be hozzá Dabajkó úr. — Ejnye, de sok cókómkót tetszett magával hozni. Hogy nem hagyogat el belőle útközben egyet-mást.

— Hát annak mestersége van, Dabajkó uram. Tanulja el maga is. Versbe szedem az úti készséget, s akkor semmi sem veszhet el a hexameterből:

«Kuffer, táska, kalaptok, bunda, fokosbot, esernyő,
pincetok és puska, pipazacskó, kostök: a kulcsok.»

Ugye hogy mind itt van?

— De hát még ezek az izék kimaradtak a **versből**.

— Hja, ezek a mesterségemhez való eszközök, azokat úgysem felejttem el. Hát magának mi baja van? Kell patkánycédula?

— Nem biz a, hanem ihol van ni: ez az óra megállt, aztán pedig meg kell tudnom, hogy mikor lesz éjfél.

— Hát órás vagyok én? Micsoda? — rivallt rá mérgesen. Hanem aztán mégiscsak kivette a kezéből a *vereshagymát*, felnyitogatta, belefűjt, megrázta, azután felhúzta a maga kulcsával. (Nem volt felhúzva az óra.) No, ketyeg már. Elviheti Várjon még, hadd igazítom az órához.

— Köszönöm szépen.

— Aztán majd kilenc óraker küldjön fel egy porció rostélyost, meg egy félmesszely vinkót, addig ne háborgassanak, mert dolgozom.

— Pedig lesz lárma ide alant megint.

— Dejsz énmiattam akár a Józsue trombitáit fújják, azt sem hallom, ha egyszer benne vagyok a munkában.

— De jó természet. Hanem az a sok ügyes-bajos nép megint csak háborgatni fogja a tekintetes urat.

— Majd segíték én azon.

— Nem lehet ám kóccsal bezárni az ajtót — még most sem. Háromszor is elhívtam már a lakatost, hogy nézze meg; de azt mondta, hogy nem lehet ezt megigazítani. Új zár kellene hozzá.

— No, majd azt is megigazítom én tüstént; csak most már menjen a vendégeihez, mert seregestől jönnek.

Azzal kituszkolta Dabajkó uramat az ajtón.

Dabajkó uram mégiscsak kíváncsi volt megtudni, hogy miféle ördögös praktikával fogja kieszközölni ez az ezermester, hogy az az ajtó, amiben tizenháromszor elfordul a „kócs” minden siker nélkül — mégis be legyen zárva?

Hát biz ennek úgy adta meg a módját a praktikus ember, hogy felírta krétával kívül az ajtajára:

„Itteneg korela vagyon!”

Amint aztán jött valaki, meglátta azt az írást az ajtón, uccu kapta a lábait a nyaka közé, s szaladt le a grádicson esze nélkül!

Dolgozhatott a hityimatyimókus csendesen a maga mappáin, nem törődve vele, ha azalatt fenekestül felfordítják is a vendéglőt, meg Tanusvár székvárosát, meg Tuhutum vármegyét a többi vendég urak.

Még ugyan egy rohamot ki kellett állni Móric úrnak a városbíró úr részéről, aki megértve Dabajkó uramtól, hogy az órája megigazítódott, azt mindjárt vissza is vette tőle (amire Dabajkó uram azt a közmondást applikálta, hogy: „tót adta, tót elvette, tót ebadományá”; a bíró rusznyák eredetű volt),

s azután, nem riadva vissza a „korela” szótól, berontott az indzsellérhez.

— Tekintetes úr!

— No! Mi dűlt össze megint?

— Csak azért jöttem, hogy ez az óra a pápista toronyban.

— Hagyjon békét! Én kálomista vagyok.

— Huszonöt forintot fizettünk érte a minorita barátoknak, aki tavaly itt járt, s azt allegálta, hogy meg tudja csinálni az órát.

— Hát aztán nem csinálta meg?

— De igen. Hanem „egy” tengelyt csinált a két cifferblattnak, melynél fogva, mikor a felsővárosi óramutató a XII-ről az I órára nyaklik, ugyanakkor az alsóvárosiaknak a másik óramutató visszafelé járva, XI órát mutat, és így mindig visszafelé II órakor X-et, III-kor IX-et. Ezért is tettük VI órára a delet, hogy *halbírozzuk* a differenciát.

Móric úr egészen komolyan vette ezt a panaszt.

— Hát hisz ezen igen könnyen segíthetnek az urak. Festessék a számokat a túlsó cifferblatra megfordítva X, XI, XII helyett II, I, XII-vel. Így csinálják azt Spanyolországban is.

— Igazán? De még egyéb baj is van ám. Az az óra nem akar ütni sehogy. Csak egyet nagyot serkent, mikor a fertály következik, aztán a kalapács nem mozdul. Pedig huszonöt forintot fizettünk érte a minoritának.

— Hát az megint igen egyszerű dolog. Van egy facér hajdú a városházán?

— Az nincs. Hanem van egy rab.

— No, hát azt a rabot oda kell tiltetni a toronyóra alá, egy madzagot kell kötni a serkentőre, annak a másik végét meg a rabnak a nyakára kell hurkolni, aztán amint az óra serkentője megmozdul, az a rab nyakán nagyot ránt, akkor a rab üssön a kalapáccsal a kis harangra meg a nagy harangra, amennyi dukál. Így csinálják azt Spanyolországban is.

— No, e bizony nagyon *modális* dolog lesz. Köszönöm a tanácsadását a város nevében.

V. A KÉT THONUZÓBA IVADÉK

Ugyan idején volt Dabaikó uramnak visszasietni a vendégterembe, mert most már *csústól* jöttek a vendégek. Szerencsére olyan urak is voltak közöttük, akik hajdút is hoztak magukkal, s az segített a vendéglősnek a felszolgálásban. Még most össze voltak keveredve, fehér és fekete tollasok, s csak a vásártól folyt a beszéd.

De nemsokára erős mozgalom támadt, kezdtek a Belizár nevet emlegetni, mire a daruk kiváltak, s az ajtóhoz siettek, nagy „vivát”-tal fogadva az érkező vezért.

Tanussy Belizár igazi élőmintája volt annak, amit tősgyökeres magyar férfinak ismer a világ. Valódi dalia. Közel az öles magassághoz a termete, mégis tökéletes minden arányaiban. Hogy a piedesztálon kezdjük a leírását, a csizmái debreceni mintára készültek, ráncos torokkal, elől kalimpázó bojtjal, kéregre vert pengő taréjú acélsarkantyúval, combjain megfeszül a sötétkék nadrág, aminek a szíja karcsúra szorítja a derekát, annak a hasadékból csattognak alá a bőr dohányzacskó cifra sallangjai, a tűzütő acéllal. Öblös, széles mellét öt sor ólompitykés mellény takarja, állig begombolva, a csokorra kötött fekete fátyolkendő csak lazán fogja össze kétfelé hajtott hímezett inggallérját. Még szebb hímezéssel kérkedik a lobogós ingujj, melyen a patyolat alig látszik a selyem- és ezüstcikornyától. Széles vállairól szíjra csatolt cifra szűr lóg alá, aminek a hímezett cifrázatát remekbe csinálták Miskolcon, kezében rézfokos, derékon marcolva.

(Zárjel között mondván, azért tüntet ilyen nagyon a parasztos népviselettel, mivelhogy az anyja bárónő volt; ezt a csorbát akarja vele leköszörölni.)

Végre, hogy a fejét is tegyük fel a szobornak: az pedig valami leírhatatlan szép fej. Csak ideális festők teremtenek néha ilyen. Minden vonása nemes metszésű, egymással összehangzó, sugár szemöldök, tiszta, kidomborult homlok, egyenes, kissé nyergesedő orr, mosolyra álló száj, ami fölött szénfekete bajusz kunkorodik, gácsérfark módjára; a többi arc simára borotválva, s aztán az egész bezománcozva azzal az aranypirossággal, amit az egészséges vér és a meleg napsugár fest a férfiarcra. Hollófekete, acéltündöklésű haja gazdag csigákban omlik a vállára, mikor a darutollas pörge kalapot leemeli róla.

Ilyen lehetett Thonuzóba! Az a férfi, akivel az asszonya elevenen temetteté el magát.

A fehér tollas hívek nagy riadással csoportosulnak rögtön az érkező köré, aki mindenkiel kezét szorít, még Dabajkó uranmal is, s aztán, rézfokosát ledobva a hosszú asztalra, csak annyit mond neki, hogy: „Ami jó és drága”

— Aki jó cimborá, velem tart.

A legelső mindjárt Bakala Peti, aki vele tart. Mindegy az neki. Feltűzi ő a fehér tollat is, ha arra kerül a sor.

Belizár nem jött egyedül. A *soki* bandát is magával hozta. Ennek a primása az a híres Tapló Gyuri, akinek nincs mása az egész hazában. Ő tartja a bandát, Belizár. De annak nem szabad cifrán öltözni, úgy szép a cigány, ha rongyos.

Felhozzák az érmellékit, Belizár leveti magát a lócára, maga mellé ülteti a szép hófehér agarát, annak is tányért adat, onnan eszik az asztról. S azzal int a cigányoknak, hogy hová telepedjenek a bőgővel meg a cimbalommal, az ablak elé; azzal rárántják az idci divatos nótát.

(Andante) Szép állat a hattyú,
Magát megmossa,
Orrával tollait
Felborzongatja.

(Allegro) Kis kertedben,
Ligetedben
Hogyha lehetnék,
Kedves édes rózsám

(Andante maestoso) Be boldog volnék!

Ez volt ám a szép nóta! Ki emlékezik még rá?

De még alig hogy belemelegedtek Belizár cimborái a sírva-
vigadóba, amidőn új zsvaj támad a kapu alatt; a fekete tollasok,
akik kedvetlenül kisomfordáltak a vendégteremből, jönnek
nagy riadallal; majd kifordítják az ajtót a sarkából.

„Itt jön a Decebál!”

Ez a bátya. Az elsőszülött ivadék.

Tiszta vér! Ami közé nem vegyült egy csepp sem másból,
mint a „prima occupatio” százhuszonnyolc családjáéből.

Általánosan azt hiszik, hogy a két testvér a csodáig hasonlít
egymáshoz. (S ha valaki halálos ellenségévé akarja tenni
valamelyiket, csak azt próbálja meg, hogy tévessze el a nevét,
szólítsa Belizárt Decebálnak, vagy viszont. Ezt soha meg nem
bocsátják.)

Hanem mikor így színről színre egymással összekerülnek,
akkor veszi észre az ember, hogy nagyon sok különbség van
a két testvér között; amit azok már a külső viseletükkel is
ápolni szeretnek.

Decebál sima, ránctalan kordován csizmát visel, ezüstsarkan-
tyúval, a szárba dugott ezüst tokú éteszközzel, aztán az egész
viselete az az úri szabás, ami középutat tart a mágnesi parádé-
jelmez meg a paraszt-népvisélet között. Ez csípőig érő sűrű
zsinóros fekete dolmányt hord, három sor ezüst filigrán gomb-
bal, vállán asztrakánprémes panyókamente lóg félvállról,
antik ezüstláncon; derekán széles gombkötőmunka, selyemöv,
amiről a kardot tartó akasztó a bal tomporát köríti; selyem

nyakravalójának a két vége aranyroitjjaival a mellét veri, míg a nyakát egészen körülfonja, hogy az inggallérból semmi se lássék ki (az pongyolaság volna a magyar öltözetnél), a fején asztrakán süveget hord hatalmas sastollal; a kezében pedig fekete botot, gerezdes fejű kiseded aranybuzogánnyal, a bot végig kiverve cifrán rézsodronnyal, ami rabmunka.

S ha már a viseletük ennyire elüt egymástul, még arcban és fejben is igyekeznek megtagadni az atyafiságot. Decebál a homlokát összehúzva hordja, hogy ránc legyen a közepén, két oldalt pofaszakállt hágy a füle mellett, s a bajuszát hegyesre kivaszkolja, s megcsavarintva viseli, magyar kosszarv formájára; a haját pedig félkurtára nyiratra hagyja kondor fürtökben szerkesztét bomlani. Az arcszíne is sokkal barnább, mint a testvéreé.

Hanem azért mégis van valami közös az arcukban, amit nem bírnak elmulasztatni, úgyszólván minden ember kitalálja, hogy testvérek.

Természetesen, Decebál is elhozta magával a maga bandáját. De az ő cigányai már egyenruhát viselnek. Zöld dolmányt, piros nadrágot. A prímásnak pedig a Tapló Gyuri a nyomába sem hághat, mert ez maga az ői g *Pontyó*, aki egyedül tudja még a kerek földön Bihari nótáit elhúzni, annak a fia meg Lavottának ismeri minden nótáját.

És itt világeért sem teljesedik be az a közmondás, hogy: „két dudás nem fér meg egy csárdában.” Tudják már a mórest. Aki előbb jött, annak az ablaknál a helye, aki utóbb, az a kályha előtt telepedik le, s aztán mikor az egyik banda elhagyja, rákezd a másik. — Ez a wartburgi verseny!

— Adjon Isten, öcsémuram! — kiált oda a belépő Decebál az öccsének.

— Fogadj Isten, bátyámuram! — viszonz az, s izmos karján feltúrva a patyolat ingujját, odanyújtja eléje a felfelé fordított öklét.

Decebál aztán a saját öklével olyat sújt arra, hogy csak úgy csattan.

Akkor viszont ő fnyújtja az öccse elé az öklét, s az csap rá teljes erővel.

— No még egyszer!

Aztán harmadszor is.

Ez az ő szokott üdvözlétük, ha összetalálkoznak. Más embernek az ilyen kézcsapástól minden csontja megroppanna. Ők azt így gyakorolták gyermekkoruk óta. Néha harmincszor is ismétlik a szíves ökölcspást.

Decebál a terem másik oldalán terített asztalra dobja a süvegét meg a panyókáját, amit a hívei rögtön sietnek fölakasztani a fogásra.

Van már két benefactor, aki a vacsorát fizeti.

Decebál a bal kezében egy hosszú szarvasbőr iszákot hoz, ami valami súlyossal van megtömve. Azt odadobja a szögletbe a szék alá, s azzal a vizslakutyájának füttyent, aki mindjárt odafekszik az iszák mellé, s nagyokat mordul, ha valaki arra felé törekedik.

Azonnal kezdetét veszi a két vér között a kötelőzködés.

— Hát, öcsémuram, volt-e vásár a kocákra?

(Belizárnak van a leghíresebb mangalicakondája az országban, s a legnagyobb sértés, ha a négyesztendős ártányra azt mondják, hogy „koca”.)

— Hát csak elkeltek olyan simán, mint a kelmed tinai, bátyámuram.

(A hízott göbölyt sem hízelkedés tinónak nevezni.)

— Hísz a pisze!

— Hát fogadjunk.

— Hát mibe fogadjunk?

— Hát amelyikünk több pénzt hozott haza a vásárból, az rendeli meg ma a vacsorát az egész frequentiának, sasoknak, daruknak, s aki a kevesebbet hozta, az fizeti a dínomdánom árát.

— Állom a fogadást. Dabajkó! Fontot ide!

Mert tudni való, hogy a Tanussyak pénzét nem számlálják, hanem mérik, még ők nem ismerték el a bécsi papirost pénznek, náluk csak az arany járja.

Dabajkó uram előjön a serpenyős fonttal.

— Nem ilyen sáfránymérő fontot mondtam én, hanem amin a lisztet mérik.

— No, hát mázsát?

Előhossa aztán Dabajkó a mázsálót, s azt felakasztják a boltozat kampójára.

— Lássuk a kend pénzét, öcsémuram.

— Megláthatjuk — szól Belizár, s előrerázva a cifra szűrét, kihúz annak a bekötött ujjából egy ócska harisnyát, ami torokban át van kötve szíjmadzaggal.

— Hát kend a szűre ujjában hordja a *kongóját*? Tán félti a *daruktól*? Lám én ott hagytam az én iszákomban a szék alatt; nem félek, hogy elhordják a *sasok*!

(Már micsoda nagy megbántás ez megint a *daruknak*!)

— De rajta fekszik a kend kutyája.

— No, hát lássuk, hogy melyik nehezebb!

Azzal a két pénzes hüvelyt a mázsáló két mérlepadjára tették. Az egész sokaság összedugta a fejét, úgy nézte egymás vállán keresztül, hogy melyik nyomja le a másikat: az iszák-e, vagy a harisnya?

Biz ezúttal a harisnya volt a nehezebb. Belizár nyerte meg a fogadást.

— De nincsen-e rézgaras közte? — kapcáskodék Decebál a triumfáló öcsbe.

Az minden felelet helyett felkapta a harisnyát, leoldva róla a hurkot, s kiöntötte az egész pénzt az asztalra. Volt valami hatezer körmöci. Egy-kettő legurult az asztalról a padlóra. „Hagyd azt a cigánynak.”

— No, hát ma én fizetek. Kend öcsémuram parancsol. Legyen a daruknak egyszer karácsonyjuk. Mit isznak a daruk?

— Dabajkó! Egy gönci hordóval abból a harmincnegyediki diószegiből.

— Elég jó az a daruknak! No, hát nekünk is egy hordót abból a híresből. Ecsémuram büszkesége! Ő termeszt.

Nagy hamar felgördítették a két hordót; akadt hozzá segítő kéz elég.

— No mármost, minekünk dézsát ehhez a borhoz! — uraskodék Decebál.

Ezen nagyot kacagtak a daruk. Hahaha! A sasok dézsából fognak inni.

Mikor aztán meg voltak töltve a dézsák, félig diószegivel, akkor előhozták a Decebál hajdúí a pincetokokat. Azokban meg hegyaljaival telt palackok voltak.

Decebál azokat a palackokat belerakatta a dézsákba, kacagó kevélységgel harsogtatva:

— A szegény sasok majd csak hegyaljait isznak. Öcsémuram diószegije csak hűtőnek való, hogy a *szárhegyit* belerakják.

Ez már kegyetlen letromfolás volt. Még tán harag is lehetett volna belőle, ha a cigánynak esze nem volna. Tudja az már, hogy mikor az urak között valami nagy versengés támad, csak rá kell rántani azt az „ősapáink” nótáját, s egyszerre helyreáll a világ szokott rendje.

A nótára összepengtek a sarkantyúk; a két vezér egymással szembenézve, egypár délceg lejtést verbunkolt el az andalgó palotásból, egymást körüljárva, mint ahogy Kinizsi járta a kenyérmezei diadal után.

Aztán: „Igyál pajtás, jó a szállás!”

Decebál azért is Belizár poharát tölté legelőbb tele a maga másolásából, összekoccintották a poharaikat, s aztán odacsapták a falhoz, hogy száz darabra tört.

Eleinte csak a falhoz, később aztán minden kiivott pohár az ablakon repült ki, aminek az lett a következése, hogy egy üvegtábla sem maradt azon, s ez azt a veszedelmet vonta maga után, hogy a piacról a szájtató csőcselék mind bebámul-

hatott a nagy ivóterembe, s nézhette tetszése szerint, hogyan mulatnak az uraságok egymás között. Egyszer-egyszer ugyan kiment Csunyi Laci, szétzavarni a fokossal a néző publikumot, de az megint csak összeröffen.

Aztán százat lehet egyre tenni, hogy a báméskodó siserahad közt bizonyosan van valami bratinája Tanussy Decebálné asszonyomnak, akit utána küldtek a „lelkem uramnak”, hogy lesse ki, hol jár és mit mível. Az a hegyes veres orr, ami a fejre bugyolált nagy kendő alul kilátszik, legalább szakasztott olyan, mint a Dorkó nénőé, a szép asszony vén dajkájáé, aki neki egyúttal legbensőbb bizalmasa, annak van ilyen patentorra, amit mozgatni lehet, mint a tapírét.

No, ha ő az, akkor ugyan szép dolgokat fog otthon elmesélhetni a „gyémántos uramról!”

Az, hogy úgy öntik odabenn a bort, hogy bokáig gázol benne az ember, még csak hagyján, azok az ékes beszédek is megjárják, amikkel a két testvér egymásnak a csinyjait szemébe dobálja, még az is, hogy a két nagyúr egymás truccára, hetvenkedésből, megissza a kőolajat, az is derék dolog, de azt már mégsem kellett volna tenni, hogy idehozassák a komédiabódéből azt a solo-táncosnét, s a biliárd tetején táncoltassák el vele a kufercest. Hogy nem szégyenlik magukat! Utoljára valaki egy fidibusszal meggyújtja a tüllszoknyáját, s a nimfa sikongatva fut el, letépett rokolyákkal. Úgy kell neki!

No de hát ez még mind ártatlan multság, hanem amitől félni lehetett, vacsora után a dáridó végén csakugyan bekövetkezik.

— Ne vesztegessük a drága időt hiába! — szól Bakala Peti, előhozatva a hajdúkkal a kis gömbölyű asztalt, s odahelyezve azt a két ivóasztal közé. — Hej Dabajkó! Hol van a harminckét levelű szentírás?

Dabajkó uram előhozta a kártyacsomagokat, s letette a kis asztalra.

— Nem bánom! — mondá Decebál. — Szeretném öcsém-uramtól visszaszerezni a mai dáridó költségét.

— Majd csak meg ne duplázza kend, bátyámuram.

— Hátha még azt a szép cifra szűrt is én vihetném haza az öcsémuram nyakából.

— Ha olyan nagyon megtetszett, inkább odaadom, bátyámuram.

— Ne rontsa meg a familiáját! Mit venne fel a Böske, mikor reggel fejni megy?

Volt erre nagy hahota a sasok részéről.

— Hát hiszen nem lehet minden ember olyan szerencsés, hogy *királynét* vehessen élete párjának — vág vissza Belizár.

Tudniillik, hogy Decebál úrnak a neje elébb Király Bencének volt az oldalbordája, a birkásnak, attól választotta el, hogy nőül vegye.

Ekkor meg aztán a darukon van a röhögés sora.

(Hejh! Ha ezt a tekintetes asszony meghallaná! — sóhajt fel a mozgékony orr tulajdonosnéja. — Szent, hogy meg fogja hallani.)

— No, hát gyepre, bajszos! — szólt Decebál, a kis asztalra dobva aranytól degez iszákját.

Bakala Peti a legelső, aki odarántja a székét, s hatalmába kerítve a kártyát, elkezdi keverni nagy ügybuzgalommal.

— De majd nem úgy lesz az, Petykó pajtás — szól Decebál.

— Nem úgy játsszuk a filkót, ahogy te gondolod. Mert hát az én drága öcsémuram különb legény a régi druszájánál, neki *jó szemei* vannak. Én így szoktam kártyázni.

Azzal kihúzta csizmaszára mellől az ezüstnyelű kést, s a játékkártyát keresztülítve vele, odaszegezte az asztalhoz. Így aztán nem lehet *paklizni*. Minden kártyát egyenkint kell leszelni a kés élén keresztül, s minden új játszámához új kártya kell.

Bakala Peti ezt legmagasabb fokú megsértésnek vette.

— Ez, uram, bizalmatlansági szavazat a társaság irányában. Én így nem játszom!

S megtette, hogy nem játszott, de azért ott maradt *sápipstának*.

Nem is közönséges legényeknek való íátszás volt az. Csak ketten maradtak a kis asztalnál nemsokára: a két testvér. A többi csoportban állt a hátuk mögé, úgy nézte.

Az ablakon bekandikáló veres orr csak a tömött csoport közül felhangzó kiáltásokból tanulhatja ki, hogy mi a játék rendje. Ezekből is úgy tud ő már következtetni, mint az álmoskönyvből. (Azért senki se higgye, hogy Dorkó néne olvasni tud; az álmoskönyvben képek is vannak, meg számok, ezeket ismeri, a többit hozzágondolja.)

Amelyik a kettő közül hahotával kacag, az seperte be a tételt. Az az illetlen szokás van náluk, hogy amelyik nyerőben van, az a veszítőben levőt még szavakkal is inzultálja.

— No, öcsémuram! Most mindjárt felhúzzhatja a *harisnyát* a Böske a lábára.

— Nem lesz baj. Engem nem térdepeltetnek le, s nem kötnek az asztal lábához, ha üres erszénnyel térek haza, mint bátyámuramat.

Ennél érzékenyebb sértést alig lehet elkövetni férfiún. Hogy az embert a felesége az asztal lábához köti. Azt az embert, akinek a hatalmasok minden láncá sem elég, hogy őt valamihez hozzákötözzék: nem, még a trón lábához sem! És azt egy asszony! — Az asztal lábához!! — Cérnaszállal!!! Büntetésből!!!! S annál keservesebb a sértés, mert igaz. A biz úgy van.

Decebál bátya megrúgta a játszóasztalt, s közel volt hozzá, hogy azt a marék aranyat, amit az öklébe szorított, egyszerre odavágja Belizár öccse szeme közé.

Ebben a pillanatban egy részeg kortes, onnan kívülről a piacról, bedugva fejét az ablakon, elordította magát:

— Éljen a haza!

Talán csak a melle kívánta, hogy kikurjantsa magát? Talán el volt kesercdve amiatt, hogy kidobták az ivóteremből? — Talán bántotta a nőmös harag, hogy itt az urak vigadnak, amíg ő búsul? — Akármilyen indoka volt is a kiáltó szónak, az

nem hangzott el a pusztában; mind a két cigánybanda egyszerre összebeszélés nélkül rárántotta a Rákóczi-indulót, s annak az első hangjaira az egész tivornyacsoport mint egy varázsvilágításra átalakulni látszott. Azok a pirosra hevült arcok nem részeg emberek pofái, hanem hősök tündöklő arculatai; amit kezeikben emelgetnek, nem kulacs, palack, furkósbot, hanem kard, harci bárd, lobogó; s az a két alak ott a középben, az a kún és magyar vezér, akik egymással szembe-rontva, peressé teszik az eget és földet, harcolni készek az új Istenért meg a régi Istenért, és kard élére bocsátják, kié legyen hát Etele ősapánk öröksége? A kún vezér marokkal szórja az aranyat maga körül, hogy ellenségei sorát megzavarja vele, de a magyar vezér, az a „szent”, egy szavával kővé változtatja azokat. Most is ott hevernek halommal: Szent László pénze a nevék.

De szép volna, ha így maradna a kép!

Hanem hát csak néhány akkordig tart e csalódás.

„Ácsi!” kiáltják a cigánynak.

„Bolond cigány! Ne kezd rá mindjárt a Rákóczi-nótát, ha valaki elkialtja „éljen a haza!” mikor az urak éppen — „*blindre vágnak vissza*”

A kis intermezzo nem fojtotta vissza a választ Decebál keblébe, arra a megbántásra.

— Kövesse meg magát öcsémuram; engem nem tanítottak térdepelni; mert bennem egy csepp pápista vér sem foly, titokban sem szoktam próbálgatni, hogy megy a térdepelés?

Ez megint a legszúróbb célzás volt Belizár féltettebb oldala ellen. Egyike azoknak az insinuatiónak, amiknek odavetésére a parlamentben fel szokás ugrani: „Szót kérek.” Belizárnak az esett legnehezebben, mikor azt a hírt terjesztették felőle, hogy ő szíve belső indulatai szerint a római katolika egyház felé hajlik, hogy a hálószobájában Szűz Mária-képet tart, s az előtt imádkozik térdepelve. Ez az ő népszerűségének sokat ártott.

Azért is történhetett az meg, hogy Belizár ilyen szóval vágjon vissza.

— Hát hiszen azt senki sem tudhatja bizonyosan, hogy milyen vér keveredett az ercibe, Decebál bátya!

Ez a paraszt sértés Decebál anyjának szólt.

Ej, ej! Urak! Először elkezdtétek egymás marháit leszólni, azután nem sajnáltátok egymásnak az asszonyait csúnya tréfa, pajkos hahota tárgyává tenni — most már a sírban nyugvó anyákról tépitek le a szemfödelet? Illik ez Thonuzóba ivadékhaihoz?

De ezt nem is tűrte el Decebál, öklével az asztalra vágott, hogy minden aranypénz táncre kerekedett rögtön, s kirúgta maga alul a széket.

— Te az én anyámat mered gyalázni, kölyök?

— Te hurcoltad fel az én anyámat elébb!

— Ezt nem viszed el szárazon.

— No, hát ide vele.

Mielőtt a cimborák közbevehették volna magukat, a két dalia már nyalábra kapta egymást, s azután meg nem volt tanácsos a közelükbe menni. Mintha két oroszlán dulakodnék egymással. A férficrő a maga ősmodorú kitörésében, amikor csak izmok és tagok küzdenek egymással, egyik sem enged a másiknak, egymás derekát törik karjaikkal, fejeiket egymás vállára szorítják; most az egyik kalimpál a légben, majd a másik; a padlódeszka beszakad a letoppanó láb alatt, a kártyasztal recsegve törik szét, az arany szétgurul. De bajos azt felkapkodni, mert akit a dulakodó pár meg talál rúgni, az megsántul bele: a cimborák félreugrálnak a fal melletti lócákra, a két cigánybanda menekül az ablakon, meg a hátulsó ajtón keresztül, féltve a szerszámait. Csak a két törzsvendég ott a kályha mögötti szegletben pityizálgat csendes kontemplációval.

— Fogadjunk, hogy melyik kerül felyül? — mond a rác disznókereskedő.

-- nyibe?

- Száz forintba.
- . . . száz fo . . .
- Én az öcsre teszik.
- nabáty . . . .

Egyszer aztán Belizár egy feldúlt székben elbotlott, s azzal hanyatt esett, a feje hátulját belevágta az asztal lábába, s eszméletlenül elterült.

A hentesmester minden szó nélkül összehajtogatta a két egymásra tett százforintos vercsszemű bankót, s belesüllyeszté a mellényzsebébe. Hanem a disznókereskedő nagyon kiabált.

— Nem igazság! Az az úr, az a veres, odadobta elébe a széket! Kezdjék újra!

Jó szerencséje, hogy a feltámadt nagy zsvajban nem hallatszott meg a kiabálása.

Úgy sem lehetett volna ezt az atlétai mutatóványt újramezteni, mert Belizár nem volt eszméletre hozható. Úgy feküdt az asztalon, ahová fektették, mint egy halott.

— Csigavér! — hörgé Decebál, aki, mint valami nagy diadal után, fogadá a nemes atyafiak üdvözléseit. — Majd kialusza a krapuláját holnap estig. Nem való a gyerekek az ilyen bor, az gyalázta el.

— Bizony Isten! Meg van halva! — ordítá kétségbeesett hangon Bakala Peti.

— No, akkor egyenesen a mennyországba jutott — kacagott a bátya —, mert a katolika vallás védelmében esett el. Mindig azzal tartott. Adjatok frissen egy krucifikszust a kezébe! Aztán énekeljétek el fölötte a „circumdederum”-ot, míg meg nem bánja a halálát.

A részeg kompániának nem kellett sok biztatás, egy rákezdte azt a szép katolikus halotti éneket (amit én olyan nagyra becsülök, igazi demokratikus zsolozsma, „*cum Lazaro, quondam papuere, vitam habeas sempiternam*”). Ezt éneklék a királyoknak, a hercegeknek, a grófoknak, a püspököknek és a napszámosoknak: „*Lázárral, a szegénnyel, fogsz együtt élni örökké a para-*

dicsomban.” Nem a felséges, méltóságos és főrisztelendő kollégákkal, nem: — *Lázárral*, a szegénnyel, a *zsidóval*! Derék zsolozsma!)

Hát amint ezt legjobban harsogtatják, odakerül hátulról Decebál oldalához Dabajkó uram, s megrántja a dolmánya szélét.

— Tekintetes uram. Már régen elverte ám a tizenkettőt.

— Hát aztán? Mi lesz belőle! Csak nincs tán Tanusvárott is „policájtunde”, mint Bécsben a nagyböjt alatt.

— De bizony helyesen tetszett találgatni. Az a királyi biztos vagy micsoda, azt parancsolta, hogy éjjél után minden korcsma bezárassék.

— A királyi biztos! — rikácsolt fel Decebál. — Eb ura a fakó! Otthon parancsoljon a hanákjainak, azoknak is csak mikor alusznak, itt pedig csak a kutyának.

— Hát hiszen én vagyok itt csak a kutya — mondá Dabajkó uram. — Mert hiszen az bizonyos, hogy én magam, még ha akarnám sem tudnék ennyi urat kitakarítani a vendégszobámból, ha maguktól nem mennek. Hanem hát lássa tekintetes uram, ha én megellenzem annak a nagy úrnak a parancsolatját, hát az engem megvasaltat, tömlöcbe csukat, akkor aztán a vendégfogadóm is akár kaszárnyának csinálja; mert ha én a tömlöcbe kerülök, pusztulóba megy itt minden. — Hát ha az urak nem engedelmessékednek, a kutya bánja meg.

Decebál éktelen haragba jött; az arca egészen elsápadt.

— No, hát jól van. Dabajkónak igaza van. Itt van a királyi biztos; őneki az parancsol. Nem szereti őexcellenciája, hogyha a korcsmában danolnak. No, hát menjünk oda az ablaka alá, danoljunk neki ottan.

Ez az indítvány általános pártolásra talált, fehér toll, fekete toll fuzionált benne. Olyan bolond volt az, hogy lehetetlen volt mindenki tetszését meg nem nyerni vele.

— Hozzátok az öcsémuramat is magatokkal, neki is része legyen benne.

A kábultan, aléltañ elnyúlt Belizárt két cimborá hóna alatt fogta, s úgy hurcolta magával. A kalapja nem állt meg a fején, azt, hogy el ne vesszen, Decebál feltette a fővege hegyébe; a szűrét is odaakasztotta a maga nyakába.

Azzal kivonult az egész ordító had a korcsmából a piacra.

Csak a két törzsvendég a kályhasutban maradt hátra.

— ... geggyel abumirge

— De én eloltom ám a gyertyákat — mondá Dabajkó uram.

— glátjuk azt a sötét ...

VI. A VARJÚ-NÓTA

A mi deákkorunkban volt egy nóta, aminek az éneklése minden iskolában meg volt tiltva, éppen azért nagyon énekel-tük. Mert hát bizony deákkorunkban mi is csak olyan rebellis, perduellis, refractárius, maleferiátus náció voltunk, mint a mostaniak, mivelhogy az ember nem olyan, mint a spárga, aki fiatal korában lágy és megehető, vénségére fás és kemény, az ember fiatal korában kemény, vénségére lesz megehető.

Ez volt a varjú-nóta. Volt annak sok verse, de az első ez volt:

Ifjú varjú kereszttről
Csak ezt kiabálja:
„Úr vagyok, lábam nyomát
A kereszt csodálja!”
A vén varjú hallja,
A boglyáról ezt mondja:
„Telej ki csak, csak, csak, csak,
Telej ki csak!”

Valami szörnyű mély értelme lehetett ennek a poémának, olyan mély, hogy maig sem elucubrálta senki. Mi volt az a két varjú? Meg a kereszt, meg a boglya? Ezt csak a sejtelmek közelítik meg, de nem a pozitív adatok.

Ezt a nótát jurátusok hordták szét a vármegyékbe Pozsonyból, s mindenütt csináltak hozzá alkalmilag új verseket; például ezt:

„A ló is, míg paripa,
Angol nyereg alatt jár;
Ha megvénül taliga-
Vonó lesz, mint a számár.

Így már sok
Mágnások
Lettek taligások.
Akkor tudták csak, csak, csak, csak,
Mivé lettek?"

Szörnyű vakmerő eszmék ezek! Ha a mai előhaladott művelt korban ilyeneket merne valaki írni, mondani vagy pláne énekelni, mit szólna hozzá a mai civilizált sajtó?

Ezt a nótát harsogtatva vonult a Régi Napból kiakolbóltított emberraj a piacon keresztül az átellenben fekvő vármegyeház elé. Elöl Decebál a Belizár szűrével a nyakában, utána a Csunyi Laci meg a Bakala Peci által két karjánál fogva cepelt Belizár, aztán egy nagy csapat jól bevásárolt kortes, fokossal, furkósbottal ellátva; amikkel nagyon jólesett a vásáros bódék oldalait végigdöngetni.

Tanussy Decebál sohasem volt annyira ittas, hogy a maga drága „én”-jéről megfélekedezék. Egy potentát, egy római pápa nincs annyira áthatva a saját személyének megmérhetetlen becse által, mint ez a kiskirály.

Az úri dölyf máza alól kirítt a sivár, rideg cinizmus.

„Hogy van tovább, *Belizár?*” kurjongatott a varjú-nóta közben.

Hát mi szükség volt neki Belizárt kiabálni, mikor ő tudta maga a királyi biztos üdvözlésére gyártott verset.

„Pontyot küldtek a tóba
Komiszáriusnak,
Ott vár rád a sok csuka,
Bizony megfogdosnak,
Szegény komisszáros,
Leszel komisz, de sáros,
Akkor tudod csak, csak, csak, csak,
Mivé lettél?"

A „ponty” szó világos célzás volt a Ponthay névre, a vers vonatkozásai pedig a legfelsőbb fokú lázadást fejezték ki kétségtelenül.

— Fújjad, mondjad Belizár! — rikkanta rá Decebál, s újrakezdték a nótát a királyi biztos ablakai alatt: „Hogy volt, hogy, Belizár?”

Hogy ezt a pokolbeli szerenádot okvetlenül meg kellett hallani őexcellenciájának odafenn, aziránt nem lehet semmi kétség, miután a két fő-fő uraság, most már az igazi, második vacsora mellett folyvást ébren ült az asztalnál.

Rézkuthy úr őméltósága eleget is talált bevenni a drága borokból, amiket őexcellenciája a komornyikjával felhordatott, sőt annyival többet az elégnél, hogy annak egy része a fejébe hágott.

Amint ezt a csúnya sivalkodást meghallá közeledni, amikor az még csak zűrzavaros kurjongatásban és deszkadöngetésben nyilvánult, a méltatlankodás kitörése hangzott ajkairól.

— De már ez impertinencia! Ilyen vad üvöltést követni el éjnek éjszakáján a székváros közepett! Bárcsak itt tartotta volna excellenciád azokat a dragonyosokat, hogy rendre tanítanák é goromba embereket.

— Hadd kiabáljanak, majd megunják.

Amint azonban az ablak alá érve, azt a bizonyos gúnydalt eldalolták, aminek a szövege kétségtelenné teszi, hogy a sértő szándék egyenesen őexcellenciája ellen van intézve, a lojális harag erőt vett a tartózkodó elővigyázaton. Rézkuthy úr a kardja tokjával a padlóra ütött: „Ez már gázság! Ez már szemtelenség! Ez büntetést érdemlő vakmerőség.”

Ponthay Adalbert csak mosolygott; még csak a homloka sem vonult ráncba.

— Sose induljunk meg rajta. Nekem a gyülevész nem imponál. Hozzászoktam a rivajához. Hiszen ha meg akarnám őket veretni, nem kellene nekem ahhoz dragonyos svadrony. Itt van az én tizenkét hajdúm, mind szemenszedett somogyi légényekből válogatva, azok közül a híres verekedők közül, akik mikor a korcsmába mennek, azt mondják: „Nem viszek botot magammal, majd lesz az ellenfelemnek!”, ha én ezeket

nekiereszteném ennek a nagyszájú, bortól elázott, dülöngélő csoportnak, úgy szétvernék azt egy hajrá alatt, hogy a pora sem maradna.

Erre a biztató felfedezésre azonnal nagyot nőtt a taréja Rézkuthy úrnak. Somogyi legények! Ez fordít a dolgon.

— De már ezt nem tűröm tovább! — kiálta felpelve kiáltva a székéről, amint a gúnyverset harmadszor is rákezdték énekelni. — Ezt eltűrnünk annyi, mint a legfelsőbb hatóság nevét beszennyeztetni hagynunk.

— Hát mi tetszik?

— Excellenciád csak maradjon itten. Én lemegyek magam személyében a lármázókhoz. Engemet ismernek, engemet tiszteletben tartanak. Óh, mikor ezt a piros-fehér szalagot meglátják a nyakamban. Itt van a homo regius! A király embere! Ez respectusban tartja az embereket. — Meg fogja látni excellenciád! — Hanem azért azok a somogyi legények legyenek a közelemben.

Nem vagyunk fölöle bizonyosak, hogy Rézkuthy úr nem számított-e arra, hogy őexcellenciája semmiképpen sem fogja engedni, hogy érdemes vendége ily kockázatos vállalatra adja a fejét; sőt vissza fogja tartani erővel, lenyomja a székére, bezárja előtte az ajtót, hogy ki ne mehessen. Hanem ez esetben nagyon megcsalódott; a királyi biztos egészen komolyan vette ezt a némes elhatározását, s azt mondta neki erre a vitézkedésre, hogy „Jól van, kísértse meg méltóságod” (Talán gondolt is akkor valamire?)

Ekkor aztán mit volt mit tenni? Neki kellett menni a veszedelemnek, lehetetlen volt a visszavonulás.

A kortesurak ezalatt már a vármegyeház kapuján a zapfenstreichtot verték odalenn.

Egyszer aztán felnyílik a kapun levő kis ajtó, sarkig kitárulva; s kilép rajta, kurta, de méltóságteljes léptekkel a homo regius. — Sok lépést nem tett előre a kapuból, hanem annál hatalmasabban állt meg.

— Ki meri háborgatni az ország szentélyét? — kiáltá, félelemtől erőtetett harsogó hangon. — Mért nem takarodnak az urak haza?

— Ki beszél oda! — kiálta Decebál a tömeg közül ki-válva, s a kurta uraság felé közeledett.

Az egy lépést hátrafelé téve, s ott erősen megtámaszkodva, de a mellét annál jobban kifeszítve kiáltá:

— Én vagyok Rézkuthy Baló — szorultában a kicsinyített gyerekneve akadt a nyelvére.

— Hallod-e, héj, Belizár? — ujjongott Decebál — itt van a rézorrú bagó!

Erre azonban tűzbe jött a deprecíált nagyság, s mérgesen felállt a lábai hegyére.

— Hallja az úr! Nyissa ki a szemét! Én vagyok a „*homo regius!*” Tisztelet ennek a jelvénynek!

S rémült büszkeséggel mutatott a nyakán függő érdemrendre a fehér-piros szalaggal.

— Mi vagy te? — horkantott rá Decebál. — Homo regius? Király és tilkó egymás mellett aduttban? Akkor te vagy a „*bellus musicus!*” Gyerejde, hadd látlak. (Sötét volt, tökéletes, még ha lett volna is lámpás a városban, az anti-illumináció napján azt is kioltották volna.)

S azzal kinyújtva az izmos karját, nyakon markolta a szent és sérthetetlen fértiút.

Az sem vette tréfára a dolgot. Akkorát ugrott hátrafelé, hogy az csupa csoda volt a kurta lábaitól, s azzal hirtelen megfordulva, visszaroht a kiskapun — de részint az ijedségtől, részint hogy csak félszeme volt, úgy vágta bele a homlokát az ajtóragasztóba, hogy mire felért őexcellenciájához, már akkor olyan daganat volt a szemöldöke felett, mint egy két-krajcáros zsemlye.

Decebálnak valami maradt a kezében.

— Mi a hét csoda ez? Valami pántlika! De még valami *fityegője* is van. E bizony valami kolera-amuletum lehet.

No majd a holnapi gyűlésben visszaadom a jámbornak.

S azzal a nadrágszíjába dugta az elrabolt tiszteletreméltó jelvényt, a Lipót-rendet szalagostól.

Ezen hőstett után odább vonult Tanusvár hosszú utcáján a kurjongató had.

Csak egy embert hagytak hátra, Belizárt. Az még most is el volt gyalázva a bortul és kábulástul. A szűrét a nyakába kötötték, a kalapját a fejébe nyomták, s a magával tehetetlen alakot a szűre zsinórjánál fogva odaakasztották a vármegyeház ajtáinak a kopogatókalapácsához. Mikor a királyi biztos parancsára a somogyi hajdúk kirohantak az utcára, ezt az egy alakot találták ott; ezt mindjárt be is vitték, és biztos őrizet alá tették.

A rokoncátlan csoport pedig végig fellármázta a várost, bezörgetve a kapukon, ahol a kitett csóva jelenté, hogy lovas katona van beszállásolva, s bekiabáltak az ablakon:

— Ki ne jöjj liszteszsák (a svalizsér népies címe), mert elkap a nagy hörcsök!

Azoknak nem is volt nagy kedvök belekeveredni a multságba.

Hanem a cserepárok vártája előtt, ahol egy sor felállított puská jelzé, hogy az őrház van, állt egy feketeharisnyás, aki kötelességének tartá, a kiabáló sokaságot egy rémséges „halberdó”-val tartóztatni fel, s a hosszú mangalétát a hegyes parganéttal előreszegezni.

Éppen Decebál volt, akinek legközelebb keze ügyébe esett a szurony.

— Ejnye, fiam, de furcsa nyársat hoztál magaddal! — De már akkor az a nyárs nem volt se nyárs, se panganét, mert azt egy kis gyökkentéssel olyan görbére hajtotta Decebál vasmarka, hogy szénavonyogónak lehetett használni.

A közbátorság őre e merénylet után „Kveraus”-t akart kiáltani, de nem készülhetett el vele. Akkorában olyan sótartó-

forma csákókat viseltek a gyalogosok. Egy ólmosbot úgy üt éhevenyében a sőtartót a silbak fejébe, hogy annak a simlédere a nyakáig szaladt, s minthogy a csákó alul szűkebb, felül bővebb volt, ki nem tudott belőle szabadulni a nyavalyás: csak onnak kiabált mordiót.

Hanem arra aztán a nemes frekvencia is kereket oldott, s mire a vártaház őrsege előrohant és fegyverre kapott, akkorra már tiszta volt a hosszú utca, ki-ki merre látott, átugrált a palánkon. A puskás katonával nem jó ungorkodni.

Csak Decebál maga maradt meg az utcán. A katonák onnan a vártáruul fenyegették, hogy rálőnek, ő meg felszakított két követ az utcacsatornából, s azzal kínálta őket, hogy mind agyonhajigálja. Szerencsére véget vetett a feleselésnek a megérkező négylovas hintaja Decebálnak, amit a megszeppenésükben bölcsé kijózanult Bakala Peti és Csunyi Laci vezettek a nyomába a vendégfogadóból. Abba erővel feltuszkolták Decebált, s aztán elhajtattak nagy sebesen a várostól nem messze fekvő úri kastélya felé az idősebb Tanussy ivadéknak.

— — — — —
A rab odafenn a toronyban éppen most ütötte a tizenharmadik órát. Az levén neki megparancsolva, hogy minden serkentéskor eggyel többet üssön.

Ezt is így szokták Spanyolországban.

VII. A TŰZHALMI KASTÉLY

„Halom” nincs is több ezen az egész térségen, csupán csak az, amelyiken a Tanussyak ősi kastélya épült.

Azt mondják (sőt írják), hogy ez az egész halom úgy lett összehordva, Mén Marót bolgárainak holttesteiből, ezelőtt kilencszáz esztendővel. Szentségtelen sírdúló kezek nem kutatják annak a titkait, mert rajta van a kastély s körülötte a vadaskert, meg mindenféle gazdasági épületek.

Mások ellenben azt állítják, hogy ez igenis kézzel összehordott halom volt, de az ősvallást követő magyarok áldozataira szolgált, itt gyűjtötták meg a „gyulák” az oltártűzeket; ezek, ti. a gyulák, nem voltak a „Julius”-oknak a druszái, hanem áldozattevő papok, olyan augur- vagy druidafélék, egyszóval pogány praelatusok.

Azért hívják ezt a helyet Tűzhalomnak.

A kastélyon túl látunk egy helységet is, melyben a Tanussy ősök által még a török hódoltság alatt idetelepített várjobbágyok laknak. Temploma is van a falunak, ami valósággal nevezetesség (a régészekre nézve), hatszegletűre van építve, hegyes tetővel, torony nélkül. Ez már Árpád-kori emlék, régibb, mint a falu. A tetején kettős kereszt van, a homlokzatán valami görög betűk. Eredetileg ortodox rítusú isteniszteletre szolgált, most is görög, nem egyesült pápa énekel benne: magának meg a sekrestyésnek; mert az egész község rég kitért a kálvinista hitre, s a közeli Tanusvátra jár fel Isten igéjét hallgatni; hanem azért az eklézsia megvan, a papot fizeti az ősi fundatio; tisztelendő Horkázi Kajafás uram külön-

ben is kedves ember a kastélyban, ott is étkezik, s neveli a család egyetlen magzatát, azokban a tudományokban, amikkel saját maga bír.

Csaknem olyan régi a kastély is, mint ez a templom. Nem építették ezt külső pompára, hanem az örökkévalóság számára; falai, kerítései, szöglettornyacsai mind arra vannak alkotva, hogy ellenség ostromát huzamos ideig kiállják. Ki is állták.

A Tanussy ősök, amitőa csak a szent korona Magyarországra érkezett, ivadékról ivadékra mindig annak a pártján állottak, akinek ez ellen a korona ellen valami kifogása volt. Szent István alatt Kupával tartottak, I. Endre ellen Vatát támogatták, Kőnyves Kálmán idejében annak az öccsét, Álmost kísérgették, Vak Bélánál Borics táborába szálltak; majd ott lobogtak a zászlóik Csák Máté seregében, Hédervári Kontnak a dolgába is bele voltak keveredve, azután meg éppen minden felkelésben részt vettek; látta őket nemcsak a három Rákóczi, a két Thököly (apa és fiú), hanem még Esze Tamás, sőt Szegedi Péter is.

Hogyan történhetett mégis, hogy mindamellet soha sem a fejét, sem a birtokát el nem vesztette egyik őse sem a Tanussy-aknak? Annak a magyarázatára majd rájövünk később.

*

Már ugyancsak magasan jár a nap, s a tűzhalmi kastély kapuja fölötti őrtoronyban leskelődő kapus még mindig nem ád jelt a kürtjével az uraság hazaérkezéséről. Pedig Tanusvár ide alig van egy fél órai futamodás annak a négy paripának, s Decebál éjféli után egy órakor indult el onnan hazafelé.

Hanem hát az történt vele, hogy Tanusvártól egy puskalövésnyire, jól félre az úttól, fekszik a „Békafogó csárda” Ott éppen nagy lakozásra gyűltek össze a juhászok. Decebál meghallotta a víg rikoltozást, s maga hajtván a kossiülésből a lovakat, senkinek sem szólt semmit, csak lekanyarodott az utról,

s az avaron keresztül bevágtatott a „Békafogó csárda” udvarára. Csunyi Lacit meg Bakala Petit is vitte magával.

A csárdában, meg annak az udvarán a juhászok táncoltak a menyecskéikkel, s itták a korcsmáros rabvallatóját. Decebálnak úgy megtetszett ez a multság, hogy ott maradt közöttük mulatni reggelig.

Ez talán nem is volt tőle valami bolondság, hanem inkább egy kis előrelátás. Jó lesz gondoskodni az „alibi”-ről.

Azalatt Sára asszony rághatta mérgében a körmeit.

Ezt a szép bibliai nevet kapta a keresztségben Decebál felesége, saját magának elég nagy bosszúságára, mert ezen a vidéken „Sári”-nak éppen a legközönségesebb debellákat, azokat a bécsi ronggyal kikent pofájúakat, szokták tiszteltetni.

Megérdemelt volna pedig valami dicső nevet is, olyat, aminőt királynék, amazonok, tündéraszonyok viseltek; mert arcra, termetre akármelyiknek sem engedett, sem Cleopátrának, sem Semiramisnak, sem Tündér Ilonának.

Nyulánk, karcsú termetének nem kell a vállfűző, hogy deliségét emelje, csupa vadállati szabad mozgékonyság az egész alak, amit semmi mesterkéeltség meg nem ront. Magyaros szabású öltözetet visel, kifűzött válldereket, melynek dudoros ujjai kézcsuklóig érnek, két helyen átkötve szalaggal; a fején fehérscipkés kecskeméti főkötő hosszan alálengő széles, aranyvirágos szalaggal, s sűrű fekete hajának kontyához odatűzködve arany rezgőtűkkel; bogláros öv öleli át karcsú derekát; nyakán gyöngyökkel kirakott násfa.

Arca a legvalódiabb alföldi magyar típus; inkább gömbölyű, mint hosszúkás, aranyozott barnás arcszín, amin uralkodik a szenvedély rózsapírja, leskelődő szerelemgödröcskéivel; sugár két szemöldöke mintha szénnel volna odahúzva, s azok alól villog szikrát szórva az a két fekete karbunkulus, aminek nehéz a színét megmondani, olyan erősen takarja a hosszú, sűrű szempillák selyme, két ajka csukva is gyönyörű, hát még ha

felnyílik; ilyen szájmetszést nem találni másutt, csak a magyar nőknél, amit sem harag, sem kacaj, sem duzzogás ki nem vesz a formájából; minden ember, aki ránéz, azt hiszi, hogy adósa neki egy csókkal.

Csak az orr nem egyez össze a tipikus vonásokkal. Az ilyen archoz egyenes, hajlott orr illik, ez pedig fitos orr, ami barna arcnál rendkívüliség. S ez az eltérő vonás adja meg éppen az egész arcnak a jellemző kifejezését.

Reggel van már, s az úriasszony már felöltözve. Vagy tán le sem vetkőzött tegnap este óta? Mind az urát várta.

Dorkó néne ott guggol a földön, és meséli neki, hogy mit látott a városban, a Régi Nap ablakán keresztül. Egész éjfélig. Akkor a hajdúk meg a bakterek elkergették a néző gyülevést a piacról erővel; a kémkedő banya nem tudhatta meg, mi történt tovább. De hisz az is elég arra, hogy Sára asszony arcát tűzlángba borítsa.

Dorkó asszony pedig azért térdel a földön, hogy a „szép Emma” bakancsait befűzőgesse, amíg annak a haját Sára asszony fésüli és fonogatja.

Szép Emma nyulánk, magas gyermek, majd olyan magas már, mint az anyja. Az arca is szakasztott mása az anyjájának, csak az orra tartja meg az ősi Thonuzóba formát; ez olyan egyenes, szabályos, mint az apjáié. A gyermek 12–13 éves lehet. Tarka szoknyát visel, ami bokáig ér neki, virágos fodrokkal. Azon felül puffos ujjú selyemreklí van rajta, mely a nyakán csipkekrézliben végződik. Arcszíne valamivel barnább még, mint az anyjáié, s nincs úgy kipirulva. Szempilláit lesüti, ajkai duzzogva csücsörödnek össze. Látszik az egész arcán, hogy alkényeztetett gyermek. Van dolga vele az öreg Dorkónak; mert nem akar nyugton állni a lábain, s amikor teheti, lókat rugdos rajta.

— Hát csak összejött azzal a drága madárral megint? — ismétli a hallottakat Sára — hányszor megfogadta, hogy meg sem látja, de mindig odaviszi a bűne, ahol az van. Mert nem

talál más kortyondi¹ pajtást többet, aki úgy hozzá illenék, mint a drágalátos öccse.

— De ne ráncigáld úgy a hajamat! — kiált közbe a nagy gyermek.

— Csitt! Ne nyafogj! Anyád ma haragszik.

— No, ha az apámra haragszol, tépd annak a haját, de ne az enyémet.

— Fogd be a szádat! Pulya! Neked még érteni sem szabad, hogy miről beszélünk. Állj veszteg, mert igazán megtéplek.

S azzal elkezdte szépen befonni két ágra azt a sűrű acélragyogású haját, ami tömötten, *bongyorán** omlott alá a gyermeknek egész a csípőjéig.

— Hát csak szóltak, szapultak engem, ugye, a szép mákvirágok? — folytatá Sára.

— Csak a Belizár! Annak van olyan mocskos szája. Azt is mondta, hogy. . .

(Ezt már csak súgva mondta a fülébe az úrasszonynak.)

— Jaj a hajam! — ordíta fel a gyermek.

— Na te kényes „ne nyúlj hozzám” virág. Hát csak körül kell kötnöm a szalaggal a hajadat. — Megállj cudar!

— Hát most miért szidsz?

— Nem neked mondtam! — Fordulj szépen felém.

Azzal szemközt fordítva a gyermeket, elkezdte próbálgatni, a befont hajtekercs hogyan illenék jobban a fejére? A fülén túl, vagy a fülén innen feltűzve? S folyvást dörmögött magában: ezt nem vizitek el szárazon!

— Ugyan ne babázz velem! — nyafogott a nagy gyermek mérgelődve — hiszen nem vagyok én kisbaba, hogy velem játsszál!

— Eredj! Te is cudar vagy mint az apád! Nemhogy megköszönnéd az anyádnak, hogy körülnyalogat. No, nézz rám szépen, aztán csókolj meg.

* „Bongyora” az olyan haj, mely hosszú és sűrű göndör hullámzású. Székely szó.

J. M.

A gyermek azért is hátat fordított az anyjának.

Sára asszony aztán hirtelen a feje körül kerítette neki a hajfonadékait, úgy tűzte meg.

— Hát csak aztán nagy dáridót csaptak, ugye? Bizonyosan valami *jófélet* is vittek oda mulatni.

— Ugyan, ugyan! A gyerek elött! — dünnyögé Dorkó néni feddő hangon.

— Mit tudja ez még, mi az? No, jó! Eredj, Emmácskám, lelkecském játszani a kertbe. — Jancsi te! Héj Jancsi! Nem hallod! Kifúrjam a füledet?

Pedig hiszen elég hamar törte be magát a Jancsi.

Ez meg egy olyan növendék siheder volt, kegyelemkoszton tartott diák, aki innen járt be Tanusvárra a gymnasiumba, s amellet apró szolgálatokat teljesített. Erős, széles vállú suhanc, zordon ábrázatú, de igen becsületes tekintetű fickó.

— Vezesd el az Emmát sétálni az anglia-kertbe. Aztán járjsszal vele. De a tóhoz közel ne menjetek. Vigyázz, hogy a pávakakas meg ne vágja az Emmát. Ezt a selyem nagykendőt vidd magaddal, s ha szél talál fújni, kösd az Emmának a nyakára, de hátul összekösd a dereka körül. Aztán, amíg a fű harmatos, az Emma ne szaladgáljon a gyepen, hanem, ha a messzelátódombra fel akar menni, akkor veddaz öledbe, úgy vidd fel. Érted! Ha vizes lesz az Emmának a topánja, én meglátom, s a te bóbádat tépem ám meg érte. — No, te szép kis virágszálam, hát hadd csókoljalak meg szépen.

A nagy gyermek kézzel-lábbal kepiszkelődött az anyai gyöngédség minden tanújelei ellen, s a reklije ujjával törülte le az arcáról a kapott csókok nyomait, s aztán vásott kedvűen, durcásan rángatva a két vállát, rohant ki a szobából, a Jancsi alig győzött utána szaladni végig a folyosón, meg a tornác lépcsőin.

— Emma! Emma! Várjon meg! Nem szabad úgy szaladni! Emmácska!

De biz az Emma meg sem állt addig, míg a gesztenyefák alá nem ért az ánglia-kertben, ahol már nem lehetett rá látni a kastély ablakaiból.

Mikor a két gyermek egyedül találta magát, akkor a Jancsi mindjárt tegezni kezdte az Emmát.

— Úgy elszaladtál, pedig utánad hoztam a kuglófot, amit otthagytál a kávénál.

— Kell is nekem! Majd jó lesz a pontyoknak a tóban. Hát te mit kaptál reggelire?

Jancsi előhúzott a zsebéből egy jókora cipót, aminőt az iskolás diákoknak süttet mindennap az úrasszony. Amióta csak Tanusvárott gymnasium van, mindennap kapnak a bennlakó szegény diákok egy cipócskát a tűzhalmi uraságtól, az iskola patrónusától. Ezt a debreceni diákok úgy hívják, hogy „pikó”, a pápaiaknál a díszneve „szatyi”, az enyediéknél „brúgó”.

— Adj nekem is belőle! — monda Emma.

Jancsi kétfelé törte a pikót, s megosztotta Emmával.

— De jó ez a pikó, hallod-e?

A kenyerező társakat csakhamar körülvették a pávák; azoknak Emma szétmorzsolázta a mazsolás kuglófot, s elhajigálta a földre, hadd kapkodják. Neki jobban ízlett a fekete kenyér.

— Te Jancsi! — monda Emma a falatozás közben — az anyám most az apámat lesi; ha hazajön, lesz nagy patália megint, most nem ügyel ránk senki. Bemehetnénk a világóriába.

— Jó lesz, Emma. Csak a kertész meg ne lásson.

— Nem megyünk a kertészház felé, ahol a híd van, hanem átugrálunk a patakon.

— De a szoknyád meg a topányod harmatos lesz, s a mama meglátja.

— Azon segíték én könnyen! — mondá Emma, s azzal tél kezével Jancsi vállára támaszkodva, a másikkal hirtelen kifűzte a bakancsait, lerántotta a lábáról, azután a harisnyáit

is lehúzta, s a szoknyáit feltűzte, hogy a két hófehér lábszára térdig szabad lett; azzal odadobva topányt, harisnyát a Jancsinak, nekiüramodott szilaj szökésekkel a harmatos pázsitnak, mint egy kiszabadult csikó, Jancsi utol sem bírta érni. — Az angolkertet egy lusta vizű patak szelte keresztül, aminek a két partja lehetett valami két ölnyi távolságra egymástól.

„Hopp!” Mint a madár, mint az őz, úgy szökött rajta keresztül a szép Emma, az a kétölnyi tér nem is volt neki sok, még azt is megtette, hogy ugrás közben féloldalra fordult, úgy libbent le a tulsó partra. Biz a Jancsi meghasalta az utánacsínált ugrást, s az orrával érte a földet, amin aztán Emma igen jót kacagott.

A patakon túl következett azután valami bozót, úttévesztő, amit úgy híttak, hogy „labyrinth”; ennek a közepén volt a filagória; kívül kavicsvakolással bevert falú gömbölyű épület, nyári mulatóka. Annak az ajtaja ugyan be volt zárva, s a kulcsa a kertésznél állt; de hát mire való az ablak? Az egyikről könnyű feltárni a redőnyt, s aztán az üvegtelen ablakon be lehet mászni. Először az Emmát segíti fel az ablakba a Jancsi, azután maga is utánakapaszkodik, ügyes tornázással — s a redőnyt megint becsukják.

Amint aztán egyedül vannak a nagy gömbölyű teremben, az Emmának az az első dolga, hogy hirtelen feltűri a karjairól a tarka rekli ujjait egész könyökig; gyönyörű elefántcsont fehér bőr, de alatta olyan izmok, mint egy Achillesé! S azzal se kérd, se hall, elkezdi öklözni a Jancsit, kedve szerint viháncolva.

Az csak védi magát egy ideig, s szabódik erősen.

— Emma! Ne bolondulj! Legyen eszed.

Aztán ő is visszaüt egyszer-egyszer az öklével, s nem nézi, hogy hol találja az Emmát, oldalba-e vagy föltövön? Mégis kénytelen hátrálni, pedig termetre erősebbnek látszik.

— Emma! Hagyd el! Bizony Isten a földhöz csaplak!

— Mit? Te? Engem? De a lábam szárához kenlek mindjárt!
Azzal öltre kapnak, dulakodnak, előre-hátra hányják egymást, utoljára is az Emma egy „gulyásfogással” úgy teremti a földhöz a Jancsit, csak úgy nyekken; akkor a két térdével ráül, s kezeit a mellére szorítja, folyvást agyarkodva a legyőzöttre:

— Hej! Hát földhöz vágsz? Hát elbánsz velem? Tudsz mindjárt szépen mórest?

— No, Emma! Elég volt! Bocsáss fel, Emma!

— Nem addig, amíg az igazi nevemen nem szólítasz.

— Hát kérlek szépen, *Emmánuel* pajtás.

Akkor aztán teleresztették.

Eszerint ez a kisasszony nem leány, hanem fiú, s az Emma név csak az Emmánuelnek a becége.

De hát micsoda furcsaság akkor ezt a tizenhárom esztendősi fiút leányruhában járattni; a haját hosszúra eresztetni, kontyba fonni; s őtet magát mint valami kis növendék sült halat, úgy kényeztetni, tojtatni?

Ha az anyja teszi ezt vele, annak a számára talán lehet majd valami mentséget találni valami különleges bolondságban, de hogy az apja engedi ezt így történni, hogy a családja egyetlen fiörökösét ilyen pulya maskarának neveljék, annak mi magyarázatot lehessen keresni? Hisz Decebál eszes és tanult ember.

Volna talán neki valami szaktudományos rögeszméje, ami úgy elfoglalja az egész lelkét, hogy a legközelebb eső dolgot sem látja? Ilyen bolondság csak egy tudós házában lehet végbe.

A birkózás után kellett egy kis idő, amíg kifújja magát a két felhevült gyermek.

— Látod! — monda Jancsi — kiszakadt a hónod alatt a reklid a dulakodásban. Az anyád majd kérdőre vesz érte.

— Majd hazudik valamit a Dorkó néző; az ő dolga én-helyettem hazudni.

— No de lássunk a multságunk után, most nem lát senki.

Ugyan mivel mulathatja magát két növendék fiú, mikor elbújhat minden szem elől?

A nyári mulatóterem belsejében van egy bronzszobor, ami a Cnidusi Vénust ábrázolja, a delfinnel; annyival illedelmesebb a többi kollégáinál, hogy csak csípőig van dekolletálva. Az Emma ennek az istenasszonynak a nyakát átöleli egyfelől, másfelől meg a Jancsi veti neki a vállát, s így egyesült erővel feldöntik a több mázsás mitológiai alakot. Az pedig belől üres. — Ebből az üregből szedeget aztán holmikát elő a Jancsi, amik az ő mulatságaikhoz valók.

Három vagy négy elvásott táblájú könyv; egy csomó írás: egy palatábla, irallal, toll és kalamáris.

Azokat lerakják az asztalra, két széket húznak egymás mellé, s azután hozzálátanak a mulatsághoz.

A Jancsi magyaráz, tanít; az Emma pedig nyeli azt mohón, éhesen, gyönyörűséggel.

Ez az ő titkolózásuknak a tárgya.

De hát nyíltan és tudva nem oktatják ezt a gyermeket oda-fenn a kastélyban? Majd megtudjuk, hogy mire, hogyan és kik tanítják!

Ennek a keblét pedig az égető vágy emészti.

S a láng követeli az olaját.

Olyan gyors esze van, hogy egy hallásra megtanul mindent. A Jancsi könyvei azok, amikből tanul. Az már odább haladt: egy évvel idősebb, mint ő. A Hübner, a Hármas Kis Tükör, aztán egy diák grammatika, meg a colloquium, képezik az akkori diákocskák tudománytárházát.

Jaj, ha megtudná valaki, hogy a szép Emma ezeket már mind beszedte!

Pedig csak lopva, settenkedve jöhet ide a pajtásával egy-egy órára, amikor nem strázsálják, amikor az anyja az apjával civakodik.

Most az egyszer jó hosszú idejük volt a tiltott gyönyörűség kielégítésére: szép Emma még a szépírásban is gyakorolhatta

magát, s mikor aztán ismét elrejtettek mindent, s a Vénuszobrot újra talpra állították, ismét visszatértek azon az úton, amelyen idejöttek, s akkor még sétálás közben egypár zsoltár dallamára is megtanította a Jancsi az Emmát. — Gyönyörű csengő szoprán hangja volt.

— Milyen nagy becsületed lenne ezért a szép áltus hangért a debreceni kántusban, te Emma!

VIII. CSALÁDI HANGVERSENY

Végre mégiscsak megszólalt a kaputoronyból a jeladó kürt. Megérkezett az uraság. A négy paripa, ami egész éjjel hámban állt, szilajon vágatott be a kapun a tágas kastélyudvarra, a kieresztett hosszú ostor pattogása még jobban tüzelte a sárkányokat.

A két cimbora sietett lesegíteni a kocsikulcsból Decebált.

Olyan ittas különben sohasem volt ő, hogy még csak a dülöngése is elárulta volna, hogy kettőjük közül a bor volt az erősebb. Eleinte garázda volt, ha ivott, hanem hovatovább annál kedvesebb lett, a vége felé, amikor már más ember régen bögőhegedűnek nézi az eget, s azt sem tudja melyik világon jár: neki akkor szokott széles jókedve szottyanni; akkor kapja ki a cigány kezéből a hegedűt, s húz rajta virtuóz kézzel andalgó nótákat, vagy elkezd dalolni, gyönyörű bariton hangon, s olyan érzéssel, hogy aki hallja, utánabolondul. Ilyenkor veszedelmes ő az asszonyokra nézve.

Már a lépcsőn felhaladva rákezd a beköszöntő nótát:

„Nekem olyan asszony kell,
Ha beteg is, keljen fel;
Főzze meg a vacsorát:
Úgy várja párját, úgy várja párját,
Úgy várja haza a babáját.”

De bíz őtet nem úgy várták. Amint belépett az előterembe, ott találta a szép asszonyát; de amint meg akarta ölelni, az hátat fordított neki, s eltaszította magától.

Arra is tudott egy nótát:

„Magasan repül a daru, szépen szól,
Haragszik rám az én rózsám, mert nem szól.
Ne haragudj kedves rózsám sokáig.
Tied vagyok, tied leszek koporsóm lezártáig.”

S erős karjával mégiscsak magához ölelte, és megcsókolta erőszakkal a szép száját.

Erre aztán meg kellett nyílni annak a hét pecséttel lezárt szájnak.

— Köszönöm az ilyen csókot, ami a csapszékről maradt rám.

Decebál összeütötte a bokáját, s a fejéhez csapott a tenyerével:

„Ez a csárda olyan közel ne lenne,
Olyan jó bort csak ne mérnének benne,
Arany icce, ezüst messző’.
Azért járok ilyen késő’,
Angyalom, kicsikém, tehozzád.”

— Nem bánám! — kiálta Sára, lefeszegelve a derekáról az ölelgető kart — ha három nap, három éjjel ott henteregnél is a piszkos csapszékben, csak azt a gyalázatot ne hoztad volna rám, hogy ismét összeültél azzal a szemtelennel, aki engem minden ember előtt ócsárol, becsmérel, s te azt elhallgatod, még tódítod is.

Dehogynem énekelték közbe ezt a nótát:

„Haragszom én azon szóra,
Mely a szép asszonyt megszólja.
Mert az asszony aranycsillag,
Aranygarádicson ballag
Hejje hujja hopp.”

Ekkor Sára más fegyvert vett elő; elkezdett sírni, és tragikus szókra fakadt.

— Én nem bánom! Há én teneked terhedre vagyok, itt a Tisza: nincsen messze, kimegyek a partjára, hozzám kötöm a gyermekemet, s beleölöm mind a kettőnket. Meglátod. Erre tudtak ám még csak szép nótát:

„Ne essél galambom a Tisza vizibe!
Inkább essél rózsám vélem szerelembé.”

S ezt a szép andalgó nótát oly behízelt hangon, olyan érzéssel tudta énekelni a hamis, hogy a könnyhullatást mosolygásra varázsolta vele; s mostmár kevesebb vonakodással engedték magukat megölelgettetni.

— Tudja a cudar, hogy milyen kedves, mikor így dalol! — panaszkodik féldurcásan Sára, a haragjának a nagyobb lángját már eloltogatták, csak a parazsa maradt.

Hanem arra a parázsra csak egy kis olaj kell, hogy újra lobbogjon. S ez is megkerült.

Amint Decebál haragos életepárját dallal, csókkal, öleléssel szelídítgeti, meglátják az asszonynak az inkvizítori szemei azt a bizonyos tárgyat, ami Decebálnak a kezében maradt, azt a fehér-piros selyemszalagot, azzal az aranykeresztrel, amit őkelme, hogy el ne veszítse, az öve mellé dugott. Azt azután egy kézzel kirántani onnan, másik kézzel az urát eltaszítani magától, az arcát Meduza-képpé torzítani s a bűntanújel az orra elé tartva a gonosztevőnek, azt a legválogatottabb címekekkel elhalmozni, ez mind egymásután következett.

— Hát ez micsoda? Heh! Szalag ugye? Selyempántlika aranykeresztrel! Ezt valami cifrának a nyakáról tépted le! Ugye gyalázatos? Tudom én jól, hogy ilyen cifra keresztet viselnek a pápista asszonyok a nyakukon, ilyen piros pántlikán. Ezt te annak az örmény „bikál”-nak a nyakáról tépted le, s még elhoztad magaddal.

Következett még több is; de azt alig lehetett hallani a nagy kacagástól, amit különösen Decebál elkövetett; de a két cimborára sem tarthatta vissza magát.

- Hiszen nem *bikál* volt az, hanem *bika*!
  - De nem lehet erre találni kádenciát!
- Dehogynem lehetett; akár egész nótát; ez már a frissibül való volt; Decebál nagy dévajkodással aprózta a gúnydalt:

„Kincsem, komámasszony!
 Lelkem, szomszédasszony!
 Nem látta kend az uramat?
 Láttam biz én a kocsmában,
 Kocsmárosnéval volt táncban,
 Ketten ölelgették,
 Hárman szeretgették.

Azok a fain menyecskék,
 Majd minden pénzét elvették.
 Bárcsak az ördög elvinné,
 Pokol fenekére tenné!
 Kincsem, lelkem komámasszony.
 Kitty, kotty, hopp!”

Az asszony szitkozódott, az úr dalolt, a két cimbora röhögött; gyönyörű egy hangverseny lett belőle.

E kedélyes jelenet alatt senki sem vette észre, hogy egy új alak settenkedik be a társaságba. Azazhogy csak ráviteles értelemben „új”, mert nincs azon semmi alkatrész, ami nagyon, igen nagyon ócska ne volna.

Kabát zsíros, csizma sáros, nadrág rongyos, inggallér piszkos, a mellényét csak két gomb tartja össze, s annak az alsó gomblyukába van gombolva a pantalló felső gombja. A csizmának a sarka természetesen ferdére van gázolva. Görbe fogantyús bot van a kezében, s az oldalára akasztva egy nagyon kopott bőrtarisznya. S ha ilyen a ráma, a kép éppen belevaló. Ha ezt a pofát Darwin látta volna, címképnek vásárolhatta volna fel a munkái elé.

Az a ráncos vigyorgás, az a kámficsorodott sunyiskodás, az az alattomos, ravasz agyarkodás, ami a majompofának a díszét képezi, egyesülve az emberi tudálékosság homlokráncoló,

orrfintorgató, szájjösszeszorító rokon kifejezéseivel, a legtökéletesebb harmóniába hozatnak azáltal a teljes tulipánpiros orral, mely mint egy külön remekmű emelkedik ki ragyogva a ráncfedte, cserfakó arculat közepéből. Az egész alak terjeszti maga körül, ahol megáll, a penész-, doh- és gombaillatot.

Egy cseppet sem törődik a zajos családi jelenettel, amit maga előtt lát. Ez nem tartozik az ő világába. Odamegy egyenesen Decebál úrhoz, s a nagy danolás közben megrántja a dolmányát.

Decebál hátranéz, s amint ezt az alakot megpillantja, egyszerre elmúlik az arcáról minden fintorgása a jókedvnek, elkomolyul, a szemei kerekre felnyílnak, a nóta a szájába szakad. Lassú hangon kérdi:

— Nos, mit hoz Vakandi úr?

Ez az ócska alak Vakandi Anonymus, a régészeti nagy apostola.

A rendkívüli tértíű fél tenyerét a szája elé tartva, hogy a szó hivatlan fülekig el ne jusson, ezt súgja Decebálnak.

— „*Feltaláltam Thonuzóba sírját!*”

Erre a szóra Decebál arca egyszerre a megdicsőülés fényétől ragyog fel. Egészen más emberré változik át. Mintha egyszerre egy fejjel nagyobb lett volna. Majd meg elragadtatásában nyalábra kapja azt a kis szurtos embervakarcsot, s úgy megölelgeti, majd megfojtja, s fakó pofáit jobbról is, balról is összecsókolgatja!

Feitalálva Thonuzóba sírja!

— Asszony! Menj a szobádba. Cimborák! Dolgotokra! Senki se próbáljon háborgatni bennünket! Jövel, te, messiásom!

S azzal karon ragadva a kis homunculust, toltta őt maga előtt a szobákon keresztül, míg a saját lakosztályába ért, ott bezárta maguk után az ajtót. Egy szikra bor sem volt már a fejében. Egészen józan lett ettől a pár szótól.

IX. NINCS JOBB A JÓ TANÁCSADÓNÁL!

Az már megint nem volt valami gavalléros tempó Decebáltól, hogy ő magát kihúzza a csávából, s azzal odébbáll a lőcs árával, a két magával hozott cimborát meg ott hagyja a veszedelemben.

Mert jobb lett volna azoknak az állatmutogató oroszlánjának a ketrecébe kerülni, mint egyedül maradni Sára asszonnyal, mikor az hitvesi haragja kitörésének éppen a tetőpontján áll.

Eblábolt volna örömezt Csunyi Laci a szobából, de Sára asszony megkapta a mentéjén a vitézkötést, s a falhoz szorítá, s úgy kezdé őt saját magával megismertetni, elszámlálva neki minden titulusát, amit nem a vármegyétől kapott, s eközben a tíz körmét veszedelmes szemkikaparási mozdulatokra igazgatva.

— Ti korhely, kártyás, részeges csalafinták! Ti városfüle, falufarka, kőszapilák! Ti vizitek minden gonoszba, ti csábítjátok minden istentelenségre az én uramat. Tivornyahősök, csapalulivók, csárdacégérek! Ti félkékalmár bojnyikok! Hol hurcoltátok meg az uramat megint?

Az úrhölgy többesben beszélt, ámbár csak egyet aposztrofált, amiből megérthette Bakala Peti, hogy ez a sok szép kinevezés az ő hivatalait illeti, de ő csak mosolyogva veregette a lovagostorával a csizmája szarát; ellenben a kortescimbora annál jobban meg volt ijedve, s a végsőre elszántan esküdött.

— Én? Tekintetes asszony! Úgy segéljen, nem voltam én semmiféle korcsmában a Decebállal, itt találkoztunk vele a határban. Mi a cimborámmal a generális gyűlésre igyekezőnk

Tanusvára Fusson ki a két szemem, ha csak láttam is Decebált hamarább Még hogy en részeg! De itt süllyedek el a föld alá, ha tegnap dél óta egy csepp bor is lement a torkomon.

Dorkó nénő, onnan a benyilóajtóból nagyot fohászkodott, kezeit összecsapva.

— Óh, a pokolra való! Hogy nem fél, hogy mindjárt elnyeli a föld.

— Hagyd el, cimbora! — szóit közbelépve Bakala Peti. — Nem megyünk itt a hazugsággal semmire. Sose esküdj, hiszen nem a törvényszék előtt állsz most. Meg kell itt az igazat mondanunk. Szárah nagysám! Mille pardons! Kiszti-hand.

A szép asszony nagyon szerette, ha a nevét a zsiros szájú nemzeti Sssára helyett a finom hangzású idegen „Szárah”-nak ejtették ki, ha hozzátették a „nagysám” affixumot, ha idegen nyelvű mondásokat intéztek hozzá, s ha kezét csókoltak neki. Ezt mind megkapta, annál fogva annyira csillapodott, hogy engedett mást is szóhoz jutni.

— Én elmondok mindent úgy igazán, ahogy történt — szólt Bakala Peti, egész biztossággal.

Most már a kíváncsiság is fel volt ébresztve.

— Halljuk — szólt Sára asszony, s leült az asztal mellé, de senkit sem kínált, hogy „Tessék helyet foglalni”

— Igenis, Szárah nagysám, úgy van. Mi bizony éjfélig ott mulattunk az öreg napnál.

— Gyere ide Dorkó! — mondá az úrhölgy. — Ide gyere a hátam mögé!

(Héj, ha én azt tudom, hogy az a vén banya ott leskelődik! — sóhajta fel keservesen Csunyi Laci.)

— Hát hogyan mulattak az urak? — vallatá szigorú tekintettel az előtte álló delinquent az úrnő.

— Hát hiszen azt már valószínűleg mind elreferálta Dorothea asszonyság Szárah nagysámnak apróra, s nekem odáig nincs mit hozzátennem. Úgy volt biz az mind. Dorbézolás, kártyá-

zás, istentelenkedés. Ez mind igaz. Még az is igaz, hogy Belizár a legtiszteletlenebbül viselte magát Szárah nagysám irányában.

— Tudok mindent! Minden szót tudok!

— Hanem azt már nem mondta el a hí cseléd, ami ezután következett, mert akkor már a bakterek elhajtottak a piacról minden embert.

— No, hát mi történt?

— Az, hogy a mi Decebálunk nem tűrte el azt, hogy az ő imádott nejét még az édesapjának a fia is dehonesztálja, de torkon ragadta, és úgy a földhöz sújtá Belizár uramat, hogy ott terült el eszméletlenül, mint a béka.

Csunyi Laci sietett tódítani.

— De úgy összetörte, lelkem, hogy vérben-fagyban vitték el lepedőbe takarva. Sohase lesz abból többet ember.

— No cimborá, csak ne hazudj hozzá semmit!

— Hát megnémuljak? Mi?

— Most ne hazudj.

Sára asszonytak egy percre felderült az arca, de aztán megint csak ráncbaszede a homlokát.

— Szép volna, ha úgy volna, de mesebeszéd! Hiszi a bolond! („No, hát érdemes az embernek igazat mondani? Mikor azt sem hiszik el!” — förmed fel a vén kortes.)

Bakala Peti a csurapéja zsebébe nyúlt, s előhúzott valamit.

— Hát ezt elhiszi-e Szárah nagysám, hogy igaz?

Az a valami volt a Decebál bőrrersénye, amiben az aranyai voltak.

— Tessék kibontani és megszámlálni. Itt van az egész ára az eladott tulkoknak, azon módon, ahogy a bécsi kereskedő kifizette. Mikor dulakodásra került a sor a két dalia között, én látva, hogy az asztalt mindjárt összetörik, siettem a veszélyben forgó pénzes ersényét Decebálnak biztos helyre tenni, nehogy a sok tolvaj között szőrén-lábán elszármazzék. Íme átadom Szárah nagysádnak tisztelettel.

Azt azonban elhallgatá Bakala Peti, hogy mi történt azzal a határ pénzzel, amit Decebál az öccsétől elnyert a kártyán. Hát az az ilyen dulakodásban a „cassa nemonis” (a senki pénztára).

Ez már csakugyan nagyon enyhítő körülmény volt.

— Tessék leülni Bakala úr! Ide a hotelbe (Sára asszony szeretett idegen szökat használni, ahol szerét tehetete, s neki „hotel” vagy „fauteuil” à peu prés mindegy volt).

Ő maga pedig a kanapén foglalt helyet.

— Eredj Dorkó! Adj Csunyi úrnak az ebédlőben egy kis domitoriumot. Hallottad, hogy még ma nem frustukolt. (Óh, a pokolra szülött, hisz most kelt fel a vacsorátul.) Ezzel aztán csak ketten maradtak.

Bakala Peti ura kezdett lenni a pozíciónak.

— Mert lássa, Szárah nagysám, ha én minden mulatságaiba olyan híven követem a Decebált, hát ez nem másért történik, mint törhetlen baráti hűségből. Én öröködöm fölötte, mint egy mentor. Ismerem a természetét, tudom, hogy olyankor nem vigyáz magára; a sok tolvaj mind kirabolná, ha én ott nem volnék. No, hát nem igaz-e, amit mondok? „Geld spricht” azt mondja a német.

Sára asszony ledobta a pénzes erszényt az asztalra, s érzékeny kezdett lenni.

— Lássa Bakala barátom; és én nem bánom, akármit mond a német, de én jobb szeretném, ha e helyett az erszény helyett az én uramnak a szívét nyertem volna vissza.

— A szívét? Arra megesküszöm, hogy az a nagysádé volt és lesz örökkön-örökké.

Sára asszony bazilisztk szemekkel tekintte a kedves barátomra.

— De hát kedves barátom! Ha minden igazat meg akar mondani, elhallgathatja-e, hogy valami dáma nem keveredett abba a szép dáridóba?

— Óh, biz az még említésre sem érdemes. Egynéhány fiatal siheder tréfálkozott ott valami vásári komédiásnéval. Ugyan

már csak nem hiszi Szárah nagysám, hogy egy Tanussy Decebál egy ilyen kreaturára még csak rá is nézzen!

— Hát ez micsoda itten! — kiálta Sára asszony indulatkitöréssel, s a szép fehér fogait összecsikorgatta, a markába szorított keresztresz szalagot odatartva Bakala orra alá. — Hát ez micsoda, he?

— Hüh, drága nagysám! — szólt Bakala Peti, a feje hátulját vakarva — most már azt mondom ám, hogy jobb szeretném, ha a Decebál ezt a szalagot akár az örmény straniera, akár a lengyel lovas komédiásné nyakából szakította volna le, mert az még kis baj volna. S ugyancsak elrejtse ezt a portékát, édes nagysám, hogy senki meg ne lássa, mert a szegény Decebálnak az egész vagyona, de még a feje is utána mehet, ha ez ki-sül rá!

— Hát micsoda?

— A bizony. Nagy baj van. Macskazenét adtunk a királyi komizárusnak az ablaka alatt, eldaloltuk neki a varjúk nótáját egész harmóniával. Aztán a bűne odahozta azt a bolond Rézkuthyt. Én nem tudom, mi szellet szállta meg? Hisz különben olyan gyáva, mint egy egér; lejött közénk bakafántoskodni. Azt hitte, hogy ha megmondja, hogy ő a homo regius, hát majd akkor megijednek tőle. Vesztére éppen a Decebál keze ügyébe került. Az pedig homo regius ide, homo regius oda, nem sokat teketóriázott vele, hanem megfogta a nyakát, s őt húzta végig a suhogóval. Akkor maradt aztán a kezében ez a furcsaság. Nem szép menyecske nyakravalója ez, hanem a homo regius Lipót-rendje.

Törődött is azzal Sára asszony, hogy mi az a homo regius meg az a Lipót-rend, őtet csak egy szempont érdekelte.

— Hát igazán nem volt Decebálnak semmiféle históriája asszonyfélével?

— Azt mondanám, hogy becsületem szentségére esküszöm, de hát ha énnekem nem hisz Szárah nagysád, higgyen akkor a tükrének. Ugyan nézzen oda, s aztán ítélje meg, lehet-e

valakinek aki olyan boldog, hogy egy ilyen istenasszonyt bírhat, azt elfelejteni akármi más halandó teremtésért.

— Menjen! Ne csúfolódjék.

— De már erre esküszöm hitemmel. Hát a főispáni bálban nem minden szem nagysád felé volt-e fordulva? Nem minden férfi, ifja, véne, törte-e magát nagysád után, s boldog volt, aki egy tekintetében részesülhetett?

— Az igaz, hogy nem volt nyugtom miattuk.

— Nagysád volt az est királynéja. Egész lazarétumot hagyott maga után sebzett szívekből.

— Menjen! Ne tréfálkozzék. Hiszen soha felénk sem jönnek azóta sem.

— Igen bizony. Mert nagysád húzza magát félre szándékosan.

— Hát hogyan?

— Annak bizony az a módja, hogy ha nagysád a nagyvilág előtt meg akarta nyitni szalonjait, hát legelőbb is adni kell egy nagy táncmulatságot, amire az egész vármegye minden előkelő családja meg kell hívni. Ezt, elkezdve a főispántól, mindenki a legnagyobb megtiszteltetésnek fogja venni.

— Lehet is nekem! Hisz mindenki kicsúfol ezekért az ócska bútorokért, amik még Noé apánk idejéből valók. Láttam én, hogy micsoda pompa volt a főispánéknál! A nevét sem tudnám megmondani. Mind Bécből hozták.

— Hát hozasson nagysád meg Párizsból.

— Nem tudnám, mi a szöszön! Hisz nekem Decebál sohasem ad pénzt a kezembe, valahányszor elad valamit, nekem mindig azt mondja, hogy jószágot vett a pénzből, a contractust is megmutatja. Mutathatja nekem, akár görögül van, akár diákul, nem ismerem én az ákombákot. Én csak a kertből, meg a majorságból pénzelek, abból meg nem telik a pompa.

— Hát itt van most nagysádnak a kezében valami ötezer arany.

— Hát aztán?

— Ne kérdien se jobbra, se balra, vásárolja el.

— Hát aztán ha Decebál keresi?

— De nem fogja ám keresni. — Hiszen még nem végeztem el a históriát. Az a homo regiusnak a megütlegetése nagyon veszedelmes egy dolog ám. A törvény olyan büntetést szab arra, aki a „királyi emberre” ráteszi a kezét, mintha magával a király személyével tette volna azt. — Ezt a veszedelmet el kell nekünk hárítanunk a jó Decebál feiről. — Ezért gondoltuk azt ki, hogy amint a verekedésnek vége volt (még a katonasággal volt egy csetepaténk, Decebál egy cserepárnak úgy a fejébe csapta a sótartót, hogy azt még most is húzzák kifele belőle). . .

Sára nevetett jóízűn.

— . . hát akkor letértünk a város alatt a „Békafogó csárdába”, ahol a juhászok mulattak, s együtt dőzsöltünk velök reggelig. Így aztán, ha inkvizícióra kerül a dolog, nekünk lesz ötven tanúnk, aki megcsüszik rá, hogy Decebál estétől reggelig ott mulatott a „Békafogóban”. Azt, hogy a „Régi Napnál” is lettünk volna, keményen eltagadjuk. És ilyenformán Decebál nemcsak hogy nem fogja keresni a „Régi Nap” vendégteremében eltévedt pénzes erszényét, de még ha aranytálcán hozná eléje valaki, hogy tessék, megkerült az erszény, a „Régi Nap”-nál, eltagadná, hogy sohasem látta. Elköltheti azt nagysád bátran bútorokra és toilette-re.

— De majd Decebál kérdezni fogja, hogy honnan vettem erre a pénzt.

— Tudja is ő, hogy minek mi az ára! Ha kérdi, mondja neki nagysád, hogy a teipénzből került.

Sára asszony annyit belátott ez alkalommal, hogy Bakala Peti igen *hasznos* ember. Nem olyan hiábavaló fráter, amilyennek a világ hiszi. Hisz ettől tanulni lehet.

Azt ugyan ő a maga részéről is megtanulta, egy látásból, hogy a főispáni úrilak divatos pompája miféle alkatrészekből áll; csak hogy azoknak az izéknek először is a neveit nem tudta, azután meg pénz nem volt a kezén, hogy azokat megszerezze.

Most megkapta mind a kettőt, pénzt eleget és olyat, amiről a lelkem uram nem mer kérdezősködni, és hozzá egy szaktudóst, aki ezt a sok cifra dolgot mind a nevéen tudja szólítani.

Körülhordozta minden terméin és szobáin a kastélynak a hű tanácsadót.

Volt azokban most is elég pazarlás. Nyoszolya, ágy volt a kastélyban annyi, hogy kétszáz vendég mindenkor kényelmes ellátásban részesülhetett. Az ember nem hinné, ha a kontót nem látná, hogy Decebál csak a vendégágyakra való szarvasbőr takarókért egyszerre húszezer forintot fizetett ki egy budai kesztyűsnek. De hiányzott a divatos fényűzésnek minden követelménye, szőnyegek, porcelánok, festmények.

Ezekhez pedig Bakala Peti mind nagyon jól értett.

Amíg szép Emma a Jancsi pajtástól, a filagóriában elbújva, diák szavakat tanult, azalatt az anyja Bakala Petitől annyi ördögös francia elnevezést sajátított el, hogy majd egyszer ragyoghat vele. „Balzac, causeuse, kredenc, chiffonier, gobelin, sèvres, console, étagère, statuette, majolika, gros de Naples, moire antique” stb. mind hű termő talajba hullott el, nem fogja ő azokat elfelejteni; egy-két betűkülönbséggel fogja majd reprodukálni; de az nem tesz semmi kárt.

— Ide pedig, ebbe a szalonba kellene egy szép nagy forte-piano, Szárah nagysám.

— Hát aztán ki játszanék rajta?

— Gondolom, a bájos szép Emmácska.

— Menjen! Ugyan kitől tanulná meg? Ehhez nem ért a tiszteletes.

— Bizony nem is bíznám én már az Emmácska nevelését az öreg táltosra, hanem hozatnék a számára egy ügyes gouvernante-ot.

— Micsodát?

— Egy tanult kisasszonyt, aki a nevelést alaposan érti, aki franciául tud, és zongorázik, s aki az Emma kisasszonyt ahhoz az előkelő pléhez szoktatja, amely a nagyvilágban való megjelenéshez múlhatlanul szükséges. Az Emmácska már abban

a korban van, amikor a kiképzetése okvetetlen női kezekre bízandó.

— Menjen, maga nagy bolond! Hogy a tüzes tatárba bíznám én az Emmám nevelését valami kisasszonyra?

— Nem értem.

— Nem érti? Hát nem tudja, hogy az én Emmám nem leány, hanem fiú?

— Ne tréfáljon nagysád.

— Dehogyan tréfálok. Hát nem mondta azt el magának a Decebál soha?

— Nem szokta ő soha mások előtt a családi dolgait *profandni*.

— No, hát én *proponálok*. Biz ezt Emmánuelnek keresztelte a pap.

— De hát szabad bámulatomnak azon kérdésben adni ki-tejezést, hogy mi oka lehet nagysádnak az egyetlen fiát, a Tanussy család *majorescóját* leányruhában, leányfővel iáratni?

— Hát hiszen tudom én azt, hogy ő a familiában a *majorocska*. De hát énnekem erre igen erős okaim vannak.

— Szabad volna ezen nézeteket mikroszkóp alá venni?

— Már arra nagyon kérem, hogy ne vegye Miskapor alá, amit mondok, de ha megígéri, hogy egy teremtett léleknek sem adja tovább

— Becsületem szentségére fogadom.

— Hallia, én a maga becsületére nem adok egy fagarast sem, hanem — látja azt a guzsalyt ott az ablakban?

— Remélem, hogy az helyet fog adni egy díszes akváriumnak.

— Verték már meg magát guzsalyszárral?

— Azzal még nem.

— No, én azt a guzsalyszárt összetöröm magának a hátán, ha elárulja, amit én most mondok.

— Biztosítom felőle nagysádat, hogy a hallottaknak az ellenkezőjét fogom mondani mindenkinek. Erre garanciát adok.

— Nem kell nekem a garabonciája, hanem hát üljön ide mellém, és hallgasson rám.

Sára asszonyság odaültette a kanapéra maga mellé a hű barátot.

— Tudja, mikor én fiatal leány voltam (az apám jó módú nemesember volt Zarándban, hanem voltunk hét leányok, én voltam a legkisebb), hát egyszer jövendőt mondtam magamnak egy kártyavető cigányasszonnyal. Hát az nekem ilyen jóslatot mondott: hogy legelőször is férjhez megyek egy parasztsorsú emberhez, s annál sok ütlemben és sok koplalásban részesülök, de majd nem sokára vége lesz annak, s akkor egy nagyon gazdag úrnak leszek a felesége, s pompában, jólétben fogok élni. Lesz egy gyermekem, aki fiú lesz, annak a sorsa pedig az lesz, hogy híres, nevezetes ember válik belőle, akit nagyon emlegetni fognak; mikor embernyi emberré lesz, akkor meg fog házasodni, s egy olyan leányt vesz el, aki nem ebből a világból való. Azután pedig igen szegény ember lesz belőle. És végezetre elviszik katonának, háborúba megy, és ottan megölik.

— Ejnye de furcsa kis horoszkópot csinált az a cigányasszony.

— Az ám, magam is nevettem én azon nagyon, csak hogy ez a borospók apródonkint mind beteljesült, akármilyen képzelenségnek látszott is eleinte. A hat nénémet egymás után mind férjhez vitték, mind hozzájuk illő jó nemesemberek, kit a Szilágyságba, kit a Barcaságba, kit a Mezőségre, kit meg a Bánságba. Pedig egyik se volt többre való, mint én. Szegény édesanyánk bizony nem tanított bennünket egyébre, mint hogy a jó száízre való ételt hogyan kell megfőzni. Ami verseket én tőle tanultam, azok mind ilyenek: „Leesett a lencse. Betörött a feje. Vajjal kötötték be. Vajjal jó a lencse.” Egyszer aztán szegény anyám meghalálozott, a halotti tor alkalmával a vendégek valamelyike az égő pipával a szájában felfeküdt a hiuban a szénába; felgyújtotta a házat. Porrá égtünk. Akkor aztán az apám átköltözött a legöregebb nénémhez Vidrára,

engem is magával vőve. Juci néném pedig, Isten bocsássa meg, valóságos hárpia volt, akinél soha egy nyugodalmas óráim nem volt, mindig ütött, hajtott, s az urát féltette tőlem, pedig annak akkora golyvája volt szegénynek, hogy a mellényét nem tudta begombolni tőle. Egy nagy erdő közepén volt a lakásunk, ahova gyakran eljártak jókedvű vadász urak, akik éjszakára ott maradtak a medvehajtás után. Itt láttam meg legelőször Decebált. Akkor még fiatal, nyalka legény volt. Én meg szép leány voltam. Hasonlítottam az Emmához; csak hogy annak sohasem lesz olyan tüzes szeme, mint nekem volt. De sok komplementet mondtak az úrfiak ezeknek az én ragyogó szemeimnek! Hanemhát mind nem ért az semmit. Egyszer csak jött értem egy kérő. Birkás volt, rücskös volt, öreg volt. Király Samunak hitták. De nem bántam én, akármi-lyen volt is, csak megszabaduljak attól a háztól, ahol testem-lelkem megunta a kujonérozást. Kezet adtam neki, megesküd-tünk. Csak mikor hazavitt, csak akkor láttam, hogy hová kerül-tem. Csivasz paraszt volt a férjem, árendában élő bális, akinél egész nap birkatúrót kellett gyúrnom dőbözbe, kászuba. Nem emlékezem rá, hogy lett volna egy nap az együttlétünk alatt, amelyikben háromszor össze ne verekedtünk volna: reggel, délben, este. Szerencsére én voltam az erősebb, a keresetlen fa mindig az én kezemben maradt utoljára, én dögönyöztem el Király Samut végül. Emellett aztán a koplalásban is volt módom. Egyik nap málépusizska volt az ebédünk, a másik nap sült tök. A birkahúst nem vette be a természetem, amiből az uram tokányt főzött, mert tudtam, hogy mindig az esett birkát szokták erre a célra felhasználni. Legtöbbször nyers sárgarépával laktam jól a kertben. — Ezalatt gyakran odavető-dött a házunkhoz Decebál; az övé volt az egész rengeteg birtok; a bális csak az ő birkása volt. Én mindiárt kitaláltam, hogy mi szándéka van a lelkemnek. Hordott ő nekem végszám-ra selvmet, kamukát, aztán aranyfüggőt, köszöntyűt, vaddisz-nót, őzet, drága csemegéket küldött a konyhára. De én csak

mind nem akartam azt megérteni. Hiába tudott olyan szépen danolni, hízelkedni, hiába küldte el az öregemet hazulról, nem ért el vele semmi célt. Nekem mind csak a cigányasszony jóslata állt az eszemben. Megmondtam aztán neki világosan, hogy „lelkem úrficskám, ha maga azt hiszi, hogy a halat a fárul szedik, hát akkor maga nagyon meg fogja ütni a bokáját”. S miután kapott tőlem egypárszor olyan egészséges pofoncsapásokat, sőt egyszer a tíz körmöm helyét is hazavitte a pofáján, hát csak rájött, hogy aki halat akar fogni, hát annak bele kell menni a vízbe. Egyszer csak előállt velem, hogy elvált az uramtól, s elvesz feleségül. Szép voltam ám akkor, mint a hétszerváltott ördög.

— Óh, nagysám! Szébb nem lehetett, mint most.

— Hagyjuk azt el. Meglett, amit kívánt. A konzilvórium (talán consistorium) elváltott a Király Sainutól, akinek valóssággal soha felesége sem voltam. S engemet Tanussy Decebál hazahozott a kastélyába. Íme tehát már a második jóslata is beteljesült a cigányasszonynak. S még azt mondják, hogy ne higgyen az ember jövendőmondóknak.

— Ez valóban különös — jegyzé meg Bakala Peti. — Az ember nem hinné.

— No lássa. Hát aztán nem telt bele egy esztendő, hogy beteljesült a harmadik mondás is: fiam született.

— No, ez már nem annyira rendkívüli dolog.

— De hát énnekem mármost ez nem megy ki a fejemből. Ha három beteljesült, a többi is bekövetkezhetik, s én ezt szeretném megakadályozni. Mesélt énnekem egyszer az apám, aki járt az enyedi kollégiumba is, valami régi görög hercegről, a nevét is meg tudom mondani, Achilles volt. (Nekünk is volt egy kutyánk, akit így híttak.) No, hát ennek is megjövendölték, hogy vagy híres ember lesz belőle, de ifjanta és erőszakos halállal fog meghalni, vagy pedig megmarad csendes embernek, s aztán hosszú életet él. Hát bizony egy anyától nem lehet azt rossz néven venni, ha az egyetlen gyermekét

inkább akarja bosszú életűnek, mint kora halálúnak tudni. Mit ér nekem a hír, dicsőség? Van abból már a Tanussyaknak annyi, hogy el sem bírják. Én azt akarom, hogy a gyermekem kísérjen engem a temetőbe, ne pedig én őtet. Rettenetes az még csak gondolatnak is. Hát még ha hozzáveszem, hogy a csatában kell neki elesni! Édes Jézusom! Még csak koporsóba sem teszik, hanem szétmarcangolják a farkasok, meg a hollók...

Tovább nem bírta mondani a keserves zokogástól.

Az is hamar elmúlt. Úgy jött nála a sírás, mint a tavaszi permeteg; az arcán még üdőbb lett a könnyektől a visszatért mosolygás.

— Hát mit csináltam? Azt tettem vele, amit az Achilleszel tettek; olyan nevet adtam neki, amiből ha a farkát elhagyják, leánynev is lehet. Leányruhában ácsattam, mindig magam mellé szoktattam, hogy jó „anyás” gyermek legyen belőle, félénk természetű, akit még a pávakakas is megkerget, hogy fel ne ébredjen benne az a veszedelmes indulat, amit bátorságnak neveznek, s aztán, hogy meg ne terhelje a fejét valami gonosz tudománnyal, ami a híresség útjára vezethetné, rábíztam a nevelését tisztelendő Horkázi Kafafás uramra. Az ám.

Bakala Peti nevetett tolyvást ezalatt.

— Mír az igaz, Szárah nagysád, hogy ha „ez” volt a célja, akkor jobban ki nem választhatta a maga Achilleséhez a maga Centaurusát, Chiront, aki őt felnevelje. Ugyan mit tanít neki Kafafás úr?

— Nem tudom én. Mindig az én saját jelenlétemben adja neki a leckét. Úgy tetszik, hogy a szittyá nyelvet tanítja neki.

— Micsodát? Instálom alásan.

— Jól mondom én. A szittyá nyelvet. Hát azt mondják, hogy valami idegen nyelvet csak kell az embernek tudni. Ez pedig elég idegen.

— Annyira idegen, hogy én nem is tudom, hogy volna a világon.

— De bizony van. Betűi is vannak. Azt látom, mikor a pap a táblára írja, s az Emmával olvastatja.

- Miféle betűk?
- Hát tudom én? Maga engem most gúnyolni akar? Hát nekem egyik betű csak olyan szarkaláb, mint a másik, akár magyar, akár görög, akár zsidó, akár szittyá.
- Aztán hogy vetik sorba ezeket a szittyá betűket, nagysám? Jobbról balra, vagy balról jobbra?
- Óh, nem. Felyülről lefelé megy a sor.
- Nem tudok róla semmit.
- Hja, az a maga hibája. Az Emma fog tudni olyant, amit más nem tud.
- De mi hasznát fogja venni?
- Azt majd megtudja a világ, de csak később.
- És megtanulja ezt az Emma?
- Az igaz, hogy nagyon nehezen töri a tollát. Amit tegnap nagy nehezen a fejébe vertek, ma már nem tud belőle semmit. De hát azt is szeretem, hogy olyan nehéz feje van. Mi szüksége van neki arra a sok tudományra? Nem lesz őbelőle püspök. Nem kénytelen vele, hogy a fejét megfájdítsa. Marad rá akkora birtok, hogy nyolc napig utazhat rajta, s mindig a maga kastélyában hálhat meg.
- De utoljára is — ne haragudjék Szárah nagysám — ez nem tarthat így hosszú ideig. Az Emmát lehetett ideáig (azt hiszem tizenhárom esztendőös már) leányruhában járattni, félénknek, tudatlannak nevelni; de majd egyszer tizenhét, tizennyolc esztendőös is lesz, akkor csak színt kell vallani, hogy fiú-e vagy leány?
- Nem a! Lássá ezt már nem a görögöktől tanultam, hanem a rómaiaktól. Ahol az apám lakott, az oláh falu volt. Hát ott a beszerikában sohase kereszteltek fiúnévre senkit. Az mind Anica volt. A fiúkat mind leányruhában jártatták, egész addig, amíg megházasodtak. Így aztán nem vihették el őket katonának. Nem került elő a mi falunkból soha katona, mert az egész fiatalság mind katrincában járt, s csak akkor kapott nadrágot, amikor feleséget.

— És nagysádj is így szándékozik tenni az Emmával.

— Hát persze. Kifogok én azon a jóslaton. „Híres nevezetes tudós ember lesz!” — Annak már útját álltam. „A másvilágról hoz feleséget magának.” — Lesz gondom rá, hogy kiválasszak a számára egy derék, szép, okos, hozzáillő rangbeli kisasszonyt, s akkor aztán megmondhatja, hogy ő a „legény”! Ha egyszer megházasítottam, akkor aztán tudom, hogy nem kívánczik semmi háborúba; hanem otthon marad szépen, s rajta lesz, hogy megvénüljön. Hát mit szól hozzá?

— Azt, hogy biz ez erős fantázia; de meg kell vallani, hogy szisztéma van benne.

Sára asszonyosság büszke volt erre a dicséretre.

— Lássá! Így védelmezi meg egy magyar asszony a maga gyermekét!

Bakala Peti nem tett ellene semmi lényeges kifogást. Arra gondolt, hogy neki is lehetnek valamikor gyermekei, s majd azoknak megint milyen jó lesz, ha egy *ilyen módon* nevelt Tanussy ivadékot találunk a kezük ügyében. Nagyon jól rendelte azt a mennyei gondviselés, hogy az egyiknek adta a gazdagságot, a másiknak meg az észet, különben hogy állhatna fenn a világ?

— Hanem erről még álmában se szóljon ám senki-nek.

— Isten őrizz! Inkább a nyelvemet harapom le. De még arról sem, hogy hogyan, miképpen kerülnek ide majd azok a pompás bútorok.

— Úgy! Igazság! Hát itt van, nyúljon bele ebbe az erszénybe, vegyen ki annyit, amennyi kell, hogy Bécsbe utazzék, s aztán megrendeljen egyet-mást. Hanem aztán rá ne szedjen ám a számadással.

— Hiszen, kérem, az egészet eldughattam volna, ha olyan ember volnék. Mindenről nyugtatványt hozok!

(Szép szín alatt mégiscsak majd meg lesz hát felezve az a nem kereshető pénz.)

X. TUDOMÁNYOS DOLGOK

Előre figyelmeztetünk mindenkit, hogy ha unja a tudományos dolgokat, hozzá se nyúljon ehhez a fejezethez, mert ebben nem lesz egyéb, mint rozsdás vasak, bronzok, nyolcszáz esztendőös koponyák, kődarabok, cserepek és minden, ami azoknak a kíséretét képezi, fakó pergamen, szüette papiros, csizmatalp, régi pénz, zsidó betűk (értve alatta minden olyan írást, amit rendes magaviseletű ember nem tud elolvasni).

Ilyenckből van Tanussy Decebálnak egy egész múzeuma.

S ha valaki egy milliót kínálna neki — pengőpénzben — ezért a kincshalmazért, ezt a nótát danolná válaszul:

„Ha ez a pénz volna csak toglaló,
S ezerannyi még a borralaló,
S a világot adnád is rádásnak,
Múzeumom mégsem adnám másnak.”

Be sem bocsát abba a szentélybe soha senkit, ott sohasem sepernek, nem törülgetnek. Egyetlen látogatója ezen a titkok kárpitjával fedett helyen a tudós Vakandi Anonymus.

(Ananiasnak keresztelték, de az egész világ Anonymusnak nevezi, Béla király névtelen jegyzője után.)

Vakandi úr nem ennek a világnak az embere. Ő csak a nagyon régen elmúlt századokban él. Két-háromszáz esztendőre hivatkozó koponyákkal még csak szóba sem áll. Az egész históriát csak az Árpád-házból születetti királyok fiágon kihal-táig ismeri. Hanem azután úgy ismeri, hogy egy kiásott

pátkóruul megmondia, hogy kinek a lova viselte azt? S hanyadik fokú vezéri hivatalt töltött be a gazdája?

A föld felett valókkal ő nem is társalkodik. Rá nézve csak az létezik, ami már nincs. Beszél és ír minden nyelven, olyanon is, amit senki sem ismer már; hanem a szót mindennapi használatra nem vesztegeti. Nem törődik a nagyurak címezetésével, minden emberre nézve csak egyféle megszólítást tart: „barátja az erénynek!” S ez csakugyan igen szép cím: el lehet fogadni. Asszonyokhoz sehogy se szól; azokat egyszerűen ignorálja.

Amíg Decebál három ajtóra ráfordította a kulcsot, amik a múzeumát elzárták a világtól, azalatt Vakandi felnyitotta az oldalán levő táskát, s kihúzott belőle egy furcsa izét. (Volt annak valaha neve, de ma már nincs.) S addig forgatta a tenyerében, amíg kitalálta, hogy honnan kell megnézni.

— Barátja az erénynek! — suttogá a hozzásiető Decebálnak.

— Látja ön ezt a kincset?

— Látom.

— Felismeri, hogy mi ez?

— Mondja hamar.

Vakandi előbb az ajkához értette az ereklyét áhítatosan, azután a két ujjá közé fogta, úgy tartá a szeme elé, nagy elragadtatással.

— Ez a sokat emlegetett, de még soha meg nem talált „jász kép” az ősmagyarok bálványszimbóluma; amit Theophilactos a hunnuturgurok „idolum electreum”-jának nevez: borostyánkő bálvány. Látja? Ez itten a feje. Ezek itt az összefont karjai. Ez itt a fenekén a svarga kereszt, amit az obi pusztán elhagyott kabar bálványokon találni. Ha hátulról nézzük, emlékeztet a „Tápio” istenre. Ez a két szemc. Páriz Pápai szerint ezeket a szemeket korallok képezték. Még azokra is rá fogok találni, s akkor kétségtelenül be lesz bizonyítva, hogy ez volt maga a „Damasek” isten.

— Hol találta ön ezt?

Vakandi úr úgy hátrahökkent ettől a kérdéstől, mintha az életét fenyegetnék vele. Előbb széjjelnézett. Azután az asztal alá nézett. Azután a kezét a szája elé tartá, úgy súgta meg a titkot:

— „Ott!”

— „Ott?” — hörgé meglepetve Decebál.

— Ugyanott!

— Fatális állapot! — mormogá Decebál, az ujjával a hajába markolva. — Hát csakugyan a „Bajhalom”.

— Csitt!

— Hiszen magunk vagyunk.

— A kövek is beszélnek, s a koponyák hallgatóznak. Ki ne ejtse ön (barátja az erénynek) ezt a nevet még álmában sem. Ezt én fedeztem fel. Sok álmatlan éjszakám ára. Egész életem végcélja. Ennek áldoztam fiatalágomat. Csontok és rozsdás ércdarabok voltak az egyedüli társalkodóim. Nyomról nyomra közelítettem felé. Mint Kolumbus az újvilághoz. Végre rátalálok. Milyen áron? Lopva járok sötét zivataros éjszakákon, zordon rengeteg között. Medvék és farkasok megkergetnek. Vadászok, vadorzók, zsványok rám lövöldöznek. Nem közlöm senkivel. Nem hívok segítőtársat. Egyedül magam ásom a halmot. A kihordott földet bevetem szénapolyvával, hogy kizöldüljön, hogy el ne áruljon. Tovább árok. A jelek, a tanúk vezetnek, egy négyszögletű szittyapénz, egy napimádási agyagjelvény, egy Mithras-kultuszi cserépcsillag, egy bronzcsat, egy rézfibula, egy kutyalapockacsont. Végre megkoppan a csákányom. Döng a fal. Mit látok? Cölöpöket. Ez az! A *veresfenyő*, amivel a hunok sírja van kifalazva. Amiről írnak a kíniai történészek. Amit emleget Jornandes és Calanus, Attila temetésénél; amiről szól Dœfi és Inchoffer, Leventa pogány módra történt eltakarításánál; amit emleget Bod Péter és Bél Mátyás; aminek a mintáira ráakadt Pallas és Rouisbrook az obi pusztán, a kún bálványok alatt. Itt van. Nem álom. Barátja az erénynek!

A penészes emberkének a lelkesedése Decebálra is elragadt. Neki is azokba a titokteljes régiókba csapongott a lelke, amikbe azé; csak azzal a különbséggel, hogy amíg azt a tudomány bacilusai lepték meg, ő a nagyravágyás spóráitól volt megbetegítve. Az a rögeszme kergette, hogy az ő őse vetélytársa volt az Árpád-házi királyoknak!

— De hát valóban Thonuzóba sírja-e ez? (Ez volt előtte a főkérdés.)

A tudás embere magas öntudattal fitymálta az ilyen szkeptikus észrevételt.

— Barátja az erénynek! Amit én mondok, az mind axióma. Mi okból akarnám én önt elámítani? Ismerem én a haszonlesést? Ide tessék nézni. Ha én ezt a „jászbálványt” el akarnám adni egy külföldi múzeumnak, tízezer tallért kapnék érte. De hát minek? Azért a nyolc lat dercekenyérért, amit én naponkint elfogyasztok? Még az ivóvízben sem válogatok. Forrásvízből vagy ököryomból inni, nekem mindegy. De ha ezt nem hiszi, hát tessék megnézni ezt a leletemet.

Ezzel ismét a bőrtáskában nyúlt, s előhúzott belőle egy csákányfejet, s azt Decebál kezébe tette. Az uraság érezhető a súlyáról, láthatta a színéről hogy az aranyból van: nehéz és sárga.

— Ezt is ott találta?

— Ezt is. Mi ez? Hasonmása azoknak az aranycsákányoknak, amiket a Székelyföldön találtak. Vezéri jelvény. Hasonlóval csak a bécsi császári kincstár dicsekedik.

— Ezt énnekem meg kell öntől vennem.

— Átengedem. Nagylelkű leszek. Az arany súlyában. Mintha a pesti Kohlmarkton adnám el a zsidónak. Ennek rám nézve semmi különös érzelmi becse. De nem adnám semmi árért és senkinek, amit most mutatok meg. Nézze, barátja az erénynek.

Az a felséges tárgy egy hosszú nyílvevő volt, aminek a végéhez oda volt rozsdásodva a nyílhegy.

— Ez a kincsek kincse! Ott volt a cölöpzetbe fúródva.

Decebálnak egy okos észrevétele támadt.

— De hogyan nem rohadt el ez a vékony vessző, nyolcszáz esztendő alatt a földben?

Ez a kérdés dühbe hozta a tudóst, s a tudósok gorombák, ha dühbe jönnek.

— Így van az, mikor az ostobaság a bölcsesség álarcát teszi fel! Hogy nem rohadt el ez a nyílvesző? Hát úgy nem rohadt el, hogy ez is ugyanazon scythiai tamariszkuszfából van, amiből a székelyek áldozatpohara készült. Az Anonymus „*vas unicum*”^{*} amit Thuróczy emleget, a csíki krónika leír, amiből a székelyek szövetséget ittak; ez is scythiai tamariszkusz fából készült, ami a föld alatt keményebb lesz, mint a vas, mert nem rozsdásodik meg. Ilyenből készült a vezérek nyílveszője. De hát ezt nem tudják! Csak belebeszélnek.

Decebál ezer bocsánatot kért, s fogadta, hogy többet nem fogja a nagy férfiút előadásában megzavarni.

— Nohát! Pedig lássa, barátja az erénynek, ez az egyszerű tárgy éppen önre nézve bír nagyobb beccsel, mindazon kincseknél, amiket Aladin lámpája (állítólag) felfedezett. — Hogy hitták Thonuzóbának az ősapját? Emlékezik még rá?

— De inkább a saját nevemet felejténém el, mint azt: Kusidkun volt az ükapja.

— Ugyanazon Kusidkun, akiről Thuróczy írja, hogy mint a Szvatopluknál járt követ, elhozta Árpádnak a kívánt vizet, földet és perjét.

— Valóban így volt.

(Valóban! Kusidkun is éppen ilyen délceg dalia lehetett, mint Tanussy Decebál! Vajon hányan dicsekedhetnek még széles e Magyarországon azzal, hogy annak a száznyolc családfőnek az arcvonásait viselik, aki első elfoglalója volt e szép hazának.)

* Egyetlen edény.

— Otthon van önjól a hunnus írásban? — kérdezé Vakandi úr.

— Ha mindent úgy tudnék.

— Hát olvassa le erről a nyílvezzőről, mi van ráírva.

A régi magyar pogány írást hányan ismerik még?

Egyszerű volt az, mindenki könnyen megtanulhatta. Nem írták náddal, de késsel faragták vesszőre. Bizonyítják a székely krónikák, tanúbizonyságot tesznek róla Cornides, Dezericzky, saját szemekkel látták az élő nemzedék régiségbúvárai. Tizenhat betűből állt az ábécéjük, csupa egyenes vonásokból összerakva. Akármelyik betűszedő rögtön kiszedheti. Hiszen nem lesz sok.

| a, |— b (egyúttal p is), —| (k, c, cs, és h egy személyben),
| d, — e, | f, |— g (egyszersmind gy), | i (és j), | l, v m,
^ n, | o, x r, > s (és z), + v, ^ u, ≠ th.

— Mármost tessék kibetűzni, mi van a nyílvezző egyik oldalára faragva. Természetesen szittya módra felülről lefelé olvasván a sort.

Decebált úgy elfogta a reszketés, mint egykor Saul királyt,

—	K U S I D K U N	mikor az endori boszorkány felidézte eléje az	≠	T H O N U Z O B A
△		apja lelkét. „Kusidkun!” rebegé ihletetten.	—	
v		— Most tessék a túlsó oldalon levő betű-	^	
—		ket leszemelni. Mit mond a nyílvezző?	△	
—		A nyílvezző így szólt: „Thonuzóba”	v	
△		Decebál két kézre fogva csókolta meg a drága	—	
^	ereklyét. Ha a házát kérték volna, odaadta volna	—		
	érte cserébe.			

— Most menjünk tovább kutatásainkban — folytatá a föld alattiak nagymestere. — Mit jelent ez a nyíl? Ez nem más, mint a Clodius által megnevezett „magia sagittarum”.* Valamennyi őskori történetíró, és saját krónikásunk mind említést tesz róla, hogy az elsíroltakat bajtársaik nyíllövések-

* Nyilak bűvésze.

kel szokták elbúcsúztatni végüdvözlet gyanánt. Íme erre a nyílvesszőre fel van írva az ősapának és az unokának a neve. Semmi kétség, hogy azon a veresfenyő cölöpzetén belől maga Thonuzóba és a vele élve elsírolt felesége alszik.

— Nem alszik! Vár a feltámadásra! — kiálta fel lelkesülten Decebál.

— Csak csendesen! Barátja az erénynek. — csillapítá őt a csontok kincstárnoka. — A továbbkutatás nem megy olyan könnyen. Amíg csak a földet kellett kiváinom, elég volt hozzá a saját testi erőm és rabszorgalmam. Úgy vájtam a tárnát, mint a börtönéből kikívánckozó rab a tömlőcatalat. De most egyszerre egy tömör veresfenyő cölöpzet állia el az utamat, öllel át nem érhető fatörzsek, azokat én keresztül nem tudom vágni; de még ha tudnám is, lehet, hogy a sírkamrán belül olyan kincsekre akadok, amiknek a világi emberek előtt is nagy értéke van. Hiszen tudjuk, hogy az őszvezeeket minden arany ékszerekkel együtt (ezüstöt nem hordtak) szokták eltemetni. Azokat titokban elemelni kriminalitás volna. De én nem is azért fáradtam egész életemen át ezzel a munkával, hogy mikor bevégeztem, akkor véka alá rejtsem.

— Óh, én sem akarom, hogy az titokban maradjon.

— Nohát! Barátja az erénynek! Azt pedig jól tudja ön, hogy ez a hely, ahol mindazt felfedezém, nem az ön birtokán fekszik.

— Tudom. Az egy per alatt levő birtok, ami felett már húsz esztendő óta perlekedünk Ponthay gróffal.

— Itt a nehézség. Itt kell mármost önnek előállani jó tanáccsal, barátja az erénynek, mert itt már az én tudományom elfogy.

Decebálnak gyöngyözött a homlokán a veríték. Tudott volna ő valami módot ennek a megoldására; csakhogy az nagyon drága. S ámbátor Decebál az éjjel nagyon sokat ivott, de annyi ész még mindig maradt meg a fejében, hogy számítani tudjon. Nagyon meggondolta, hogy vajon amít Kusid-

kun dédapja olyan olcsón szerzett meg Szvatopluktól, visszabocsássá-e ugyanabban az árban Szvatopluk unokáinak? — olyanformáru! volt szó.

Ebből aztán nagy tanakodás lett; ami közben Decebál még azt is elfelejtette, hogy a mai szent napon miféle nagy feladatoknak kell még megfelelnie. Ma van a vármegyegyűlés napja, amelyen a bécsi udvari kancellária által kiküldött királyi biztosnak meg kell mutatnia a legharapósabb municípiumi fogait. A párt éppen őt bízta meg azzal, hogy legyen a királyi biztosnak erős malleusa.* Neki kell ma a 10 órákor megkezdendő ülésben a hatalmas indítványt megtenni, mely szerint a vármegye karai és rendei el vannak határozva, a kibocsátott körlevélben foglalt nézeteket az utolsó körömszakadtáig fenntartani.

És már kilenc óra elmúlt.

Bakala Peti és Csunyi Laci már kétségbe vannak esve, hogy el fog késni Decebál az ülésről; kuda.cot vallanak a sasok, ha vezér nélkül becsődülnek a gyűlésterembe, és senki sem dirigálja őket. Decebál előszobájának az ajtaján pedig hiába dörömbölnek, mert az ezt most meg nem hallja. Sára asszony is lamentált már, hogy a korhelyleves mind elromlik! Végére Csunyi Laci azt a stratagémát találta ki, hogy előkerített egy lajtorját, azt nekitámasztotta annak az ablaknak, mely a múzeumra szolgált, s azon mászott fel az emeletre, s onnan kiabált be az ablakon keresztül.

— Hej Decebál! Gyere már elő a kriptádból. Várnak rád a tens karok és rendek! Megyünk királyi biztost kergetni.

Ez a prózai figyelmeztetés felrántotta Decebált a föld alatti világból. Esmélni kezdett, hogy idefenn is van valami tenni-való.

— No, majd eligazítjuk gyűlés után ezt a nehéz kérdést — monda Vakandinak. — Addig tessék vendégemül itt maradni.

* Kalapács.

Parancsolja, hogy ideküldjem a reggelijét, vagy át tetszik jönni az étkezőbe?

— Mind a kettőt köszönettel visszautasítom — szolt büszkén a kőbe esett féreg. — Nem szoktam senkinek alkalmatlankodni. Egy darab kenyér az eledelem. Azt itt hordom az iszákomban. Ha megszomjazom rá, lemegyek a kúthoz. Csak tessék mulatni menni nálam nélkül, barátja az erénynek.

Hanem azért a barátja az erénynek nem mulasztá el figyelmeztetni a távozni készülő háziurat, hogy itt hagyott az asztalon valamit. Azt a bizonyos aranycsákányt.

— Ha tetszik? Úgy, ahogy mondtam. De én egy cseppet sem erőtetem.

S már büszkén vissza akarta tenni a tarsolyába.

— Óh igen! Dehogynem! — monda Decebál, zsebébe téve a nagybecsű ereklyét. — Nem eresztem idegen kézre.

A tudós kegyesen bólintott a fejével.

— Majd megmértem — dörmögé Decebál.

— Önre bízom, barátja az erénynek. Az ilyenekben nem vagyok skrupulózus.

Itt aztán menés közben eszébe jutott Decebálnak, hogy igen bizony: de a pénzzel telt erszénye elmaradt valahol. S ő azt még csak nem is keresheti. No, sebjaj! Több is veszett Mohácsnál. — Hanem Vakandit mégis ki kell elégíteni mindenáron. Meglássuk!

Nagyon kellemesen lepte meg aztán, mikor az étkezőbe benyitva, együtt találta az egész társaságot, kedélyesen diskurálva, s hogy a felesége egészen normális kedélyállapotban volt.

Sára asszony csupa hitvesi nyájasság volt a lelkemuramhoz. Szót sem tett se az örmény bikálról, se a zsidó Rűfkeléről, se a komédiásnéról, se a repedt sarkú juhásznéről. Ellenben nagyon is gondoskodó volt; előkészítette és sorba kiterítette a kanapékra a félparádéhoz való nemzeti öltözeteket, a kalpagot, a díszkardot, a panyókamentét, amiket evidenciában tartani, s a molyoktól megőrizni egy gondos háziasszonynak

a kötelessége. Azonkívül a reggelihez felterítettetni is az ő háziasszonyi gondjai közé tartozott, s mindezeknek Sára asszony a legnagyobb akkurátussággal meg is felelt.

A társaság ezalatt megszaporodott tisztelendő Horkázi Kajafás úrral, ki már végezte a szentmisét, s soha egy ilyen ünnepélyes alkalmról is el nem maradt.

Ellenben Decebál figyelmes szemei észrevették, hogy valaki mégis hiányzik a társaságból, midőn a terített asztalhoz letülnek.

— Hol van az én kis Emmám?

— Az ma nem kap frustukot — válaszolt Sára asszony —, mert nem tanulta meg a leckéjét, amit a tisztelendő úr feladott neki. Majd ha megtanulja, megkapja.

Ebben az ítéletben meg kellett nyugodni.

Az urak hozzáláttak emberül a jó alföldi magyaros villásreggelihez, s egyikén sem látszott meg, hogy ez csak a folytatása a tegnapi vacsorának. A gyomrunk, hála Istennek, egészséges.

Ezalatt a befogott kocsik mind előhajtattak. Az óra $\frac{3}{4}$ -et mutatott tízre. No de egy negyed alatt be lehet vágatni futtatvást Tanusvárra; a gyűlés sem kezdődik pontban az óraütésre.

Tanussy Decebál azalatt, amíg Sára asszony a magyar nyakravalóját csokorra kötötte, ezen bizalmas szavakat dörmögé hozzá:

— Ugyan édes galambom, tubicám, én ami pénzt tegnap bevettem a göbbölyökből, mind elfizettem rögtön.

— Tudom már: a jószágvételre; nálad a kontraktus.

— Ühüm. — Most ettől a tudóstól kell megvennem okvetlenül egy drága ereklyét, amit más kézre nem bocsáthatok; egy arany rabonbáncsákányt. Nincs egy kis félretett tejpénzed? Majd megadom a gypjűből.

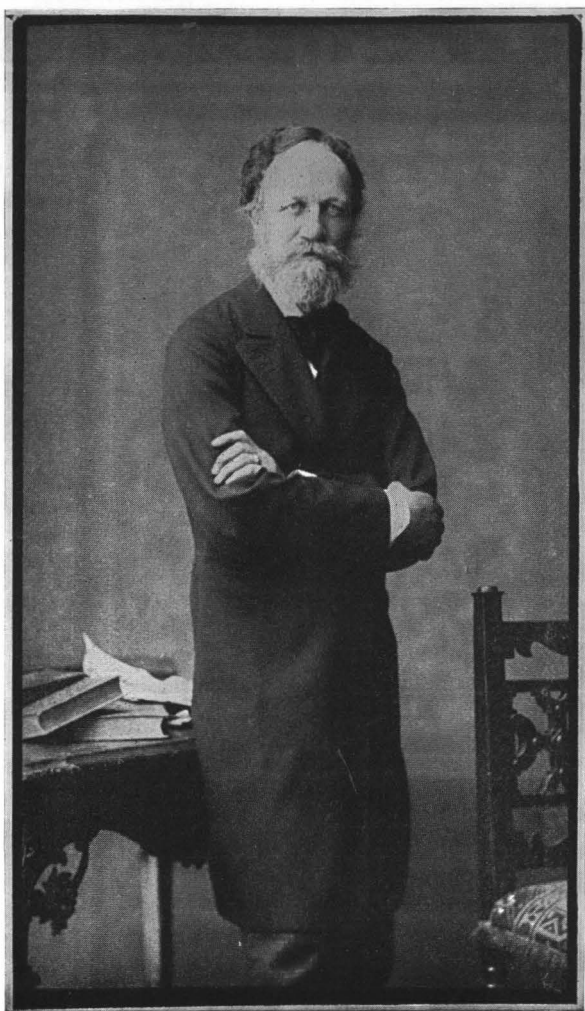
— Szívesen szolgállok, édes lelkemuram. Mennyi kell?

— Valami száz arany.

– Mindjárt hozom, édes angyalom.

Bíz az a csákány nyomott vagy másfél fontot; arany súlyértékben kétszáz körmőcinél is több.

A tudós morgott is magában valamit, mikor a száz aranyat megkapta; hanem azért csak elszüllyeszté a zsebébe. S azt mondta rá: „Jól van, barátja az erénynek. Az ilyen dolgokban én nem vagyok skrupulózus.”

Jókai az 1880-as évek elején

195

A hármas gyalog Thomszta Kísérő!
 Decabil felkarosok a völgyél (mire más kapta! de a szék
 kényelménye) vészi: Dehummurimogyók: az az nagy "Decabil" (v)

Tárta a völgyél felkarosok egy meglény Samogueser of Deseha.
 Ladás; alba békélyjatta a sok kőszálmas; igaz; hamisat
 ösmarinná: a meljit nem fész jól, z nagy nyitást nyitja, hogy
 ösmarinná; meg magás az nagy csatány is érejtél té.
 et se egy, ha több nincs! Kégyse kényesül a vándorl as
 a nap minési fessmigt Csaj dal te is a többi "Kos Poni"
 Csipa Poni! a adgyűdés a Ladás!

Akkor a min. közzel kényesül a Ladás kényesül
 az kényesül; a Ladás meglény olyan nagy kényesül
 néltél rajta, hogy egyen eltaláltam az kényesül s a min. egy
 elbontat a kényesül Decabil, a min. az adgy, hogy kényesül
 mindent. — Este az érejtél meglény nagy kényesül vól: mely
 a kényesül zandát a Ladás, igazságnal kényesül, kényesül.
 Ladás a kényesül a kényesül. Ez kényesül kényesül kényesül
 Decabil meglény igazságnal a kényesül min. Ez
 nem öltél fel.

Pléb a kényesül a kényesül a kényesül, min. a
 kényesül. A kényesül a kényesül a kényesül; kényesül a kényesül
 az kényesül a kényesül a kényesül a kényesül; a kényesül
 kényesül a kényesül. A kényesül a kényesül a kényesül a kényesül.
 A kényesül a kényesül a kényesül a kényesül a kényesül a kényesül.
 A kényesül a kényesül a kényesül a kényesül a kényesül a kényesül.

A regény kéziratának egy lapja

XI. A TÁLTOSOK UTÓDJA

Ahogy a kocsik kigördültek az udvarról, a vármegyegyűlésre elszálló hősökkel, rákövetkezett a sor az Emmácska lecke-órájára; Horkázi Kajafás úr jelenté, hogy *készen van*.

Ő tudniillik, mikor már mindenki felkelt az asztaltól, még akkor is ott szokott maradni, lelkiismeretbe vágó kötelességnek tartván egy csepp bort sem felejteni ott az eléje tett palacknak a fenekén, és semmi ételt, ami az asztalra fel van téve, megkóstolatlan nem hagyni. Megeszi ez még a cukorangyalt is a tortáta tetejéből, ami csak cifrának van ott; nem hiszi el, hogy az nem enivaló: mérges. Mérgesebb ő!

Gyönyörű egy példánya a kalugyernek! Rézveres pofa, aminek a közepén az orr a két cimpájával éppen olyan halmot képez, amilyen az ország címerében van. A két szeme mindig tele könnyel, mintha folyton siratná a világ mulandóságát, felettük egész bozótja a sűrű szemöldöknek, mely előrehajlik, mintha megkvadruplázta volna a természet a bajuszt. A szemszögleteiből napsugarakként futnak szét a ráncok, örök nevetésre álló kifejezést lopva a zord tekintet közé. Ajkai duzzadtak, de azokat csak olyankor látni, ha a bajuszt kétfelé törüli, mikor toasztot mondani készül („valamiképpen őseink tettek, mikor dicső munka után nagy áldomást ittak” ezen kezdi rendesen); a szakálla hosszú gubancokban hull le az övéig, felszedve ebéd közben minden kenyérmorzsát, szósz, sató és kávé elcseppenéseit, a haja ezúttal hosszúra van eresztve a két válla körül: most már nem meri hármas kontyba fonni,

amióta a püspök ráijesztett, hogy lenyíratja a haját, ha még azt próbálja tenni.

Pedig őseink is így viselték: a tuhudún ősök, a pogányok. A keresztyén királyok még törvényt is hoztak a hármaskocs viselése ellen.

Horkázi Kajafás pedig egyenesen a pogány magyar táltosoktól származtatja le az eredetét. „Horkáz”! Ez is ősnév. Ez valami esperes lehetett a táltospapok között.

Amilyen büszke Tanussy Decebál arra, hogy az ősapja hozta meg a vizet, földet és füvet Árpádnak Szvatopluktól, éppen olyan sokat tart Horkázi Kajafás arra, hogy viszont az ő üke áldozta meg a dési tűzhalmon a „Deus, Deus, Deus” istennek a legelső fehér csődört.

Önkénytelen feltámad a kérdés, vajon a véletlen hozott-e össze ezen a helyen ilyen három szokatlan észjárású embert, mint Decebál, Vakandi és Horkázi? Vagy hogy a rögeszme ragad egyik emberről a másikra? Vagy talán lehet valami rendszeres összefüggés mindezen rendkívülinek látszó jelenségek között, mely egy közös célnál összetalálkozik? — Majd megfelel rá az idő.

Hanem azért nem kell azt hinni, hogy Vakandi és Horkázi jó barátok. De sőt gyűlölik egymást, ahogy csak két philológus-archaeolog képes az ellenségeskedés superlativusát kifejezni. Ha valamelyik megérzi a másiknak a szagát egy házban, ahová belép, megfordul és kimegy. S ennek a megérezéséhez nem kell valami mohikáni finom szagérzők.

Könnyen megérthető. Vakandi a német, orosz, francia, kínai tudósok nyomán jár, s az obi pusztán, a Volgán túl keresi a magyarok eredetét, szokásait, mindenféle didbáb népek között; Horkázi úr pedig beleköt egyenesen a legfényesebb nemzetekbe, perzsákba, médusokba, asszírokba. S neki nincs szüksége ócska kútforrásokra: azokat teremti ő maga, mire való a divináció? Meg az összehasonlító nyelvészet? De kútforrásai is vannak. Nyomtatott és írott könyvek. Egy-

másnak az állításaira aztán mind a ketten azt állítják, hogy az mind vakmerő hazugság!

Még abban is nagy az összeütközés közöttük, hogy mind a ketten feltalálták az ősi hunnus betűket. Csakhogy mindenik másformát talált fel. Vakandi a kameni bábokon talált runák mintájára csupa egyenes vonalokból építi fel az egész hunscytha abécét, míg Horkázi a székely-hun alphabetnek csinál propagandát, mely már nem olyan *alpári* munka. Ez sokkal furfangosabb. Ebben két egymással ellenlábás M betű képezi az U betűt, egy visszafordított B az M-et, a H az R-et, a megfordított C az E-t, az egyes kereszt az I-t, a kettős kereszt a Gy-t. Így található az a gyergyószentmiklósi templom feliratán. Vakandi hivatkozik a maga nyílveoszöire, amik az ékszittyairást megörökíték; Horkázi ellenben bír egy barkócafa botot, aminek a négy oldala a székelyhun írással van tüzes vassal beégetve. Horkázi azzal fenyegetőzik, hogy ha megkaphatja azt az obi pusztán tekerő, kumiszban megsavanyodott földtúró ürgét, a hátán fogja megmagyarázni az ősszittya botjával az igazi hun írást; míg Vakanditól kitelik, hogy beváltja azt az ígéretét, hogy ha egy nyíllövésnyi távolban találkozhatik ezzel a hústorony, hájfejű kalugyerral, belelővi neki a hasába azt az ó tuhudún betűkkel ékes nyílveoszöt, felajzott tegezszel.

S hogy szidják egymásnak az istenét! — Az egyiknek az istene a „Damasek”, a másiké a „Deus” Mind a kettőről krónikák beszélnek. De hisz az egyik tót hangzású név, a másik meg latin. Van is mit szenvedni a két különböző istennek a a két ellenkező táltosok részéről!

Horkázi tisztelendő a legszélsőbb szittyá sovinizstának adja ki magát, aki egy idegen szót ki nem enged osonni az ajkán, s miután vannak ősidők óta bevett idegen szavak a magyarban, mint „ablak”, „kapu”, azokat ő magyar városok neveivel helyettesíti: „Tedd be a ceglédet, — nyisd ki a makót!”

És ezt a törekvését még a katedrai működésében sem felejtí el. Ő tulajdonképpen orosz keleti hitű pap volna, akiknél a liturgia oroszul meg görögül megy; ő azt mind magyarul mondja. S miután azt, hogy „Kyrie eleison” mégis csak meg kell tartani, hát azt ezen szavakkal ejti ki: „Kérje, leiszom”. Hát még minő prédikációkat tart! A bibliai történeteket magyarázza. S kisüti belőle, hogy a patriárkák mind magyarok voltak, sőt maga a Jehova is magyar név: „Sehova”. Tudniillik „örökké élő”, a másik neve „Él”, az meg éppen ideillik. És végtére, hogy a régi magyar pogány vallás, meg az ős Mózes-vallás tökéletesen egy dolog. Ábrahám volt a főtáltos. A legelső két, asszonytul született ember pedig: Ápol és Kaján (Abel és Kain) magyar ősi módra végzé az áldozatot, az egyik húsfélét, a másik gabonát égetvén a tűzén, mely áldozati rítus maig is feltalálható az igaz magyaroknál: szalonna-pírítás és kukoricapattogatás mivoltában.

Hát az ilyen eszeveszett beszédekért régen kolostorba dugták volna Kajafás uramat, ha az a sajtóságos szerencsés körülmény nem védelmezné, hogy egy lélek sem jár a templomába, mióta az a vén süket juhász meghalálozott, aki, mint utolsó óhitű híve a tűzhalmi keleti szertartású eklézsiának, vasárnaponkint feljött a tisztelendő úr prédikációjára, nagyokat aludni. Azóta üres az Árpád-kori emlékezetes egyház, veres és fekete téglából rakott tarka falaival.

Ezzel nem akarjuk megbántani a mindenesetre ottmaradott élő lelket, a diakonust, akinek a funkciók végett ott kell lenni a pap oldalánál. Ezt meg Ocsu Spiridionnak híják. Amilyen incarnatus pogány szittyá a pap, éppen olyan vad sarmata a diaconus: megtestesült russophil.

Úgy kerültek ezek ide össze, hogy sehol másutt nem állta ki őket senki. Utoljára összecapták őket egy üresen maradó fárába, veszekedjenek egymással.

Azt meg is teszik. Spiridion csak azért is oroszul meg görögül válaszol a magyarul tartott ének közé, s belekiabál Kajafás

prédikációjába, mikor az már az angyalok lábára is sarkantyús csizmát kezd húzni: Spiridion meg lehúzza. „Az nem való! Tagadok aztat.”

Mindig veszekedve jönnek ki a templomból, s mikor a templomajtót bezárták, még akkor megállnak a bolthajtás alatt; ott holmi cifra ákombákok vannak felvésvé, amiket erős fantáziával betűknek is lehet nézni. Azokról aztán (szittyta-alphabet szerint) Kajafás úr leolvassa, hogy ezt a templomot még Géza fejedelem építtette, míg Spiridion ugyanazokat az ógörög alphabet segítségével kényszeríti Glád fejedelem szerzőségére vallani.

Mind a ketten folyvást denunciólják egymást a püspökségnél, de minthogy a leveleiket nem bérmentesítik, annál fogva azok a postahivatalban fidibusznak felaprítottódnak.

Ilyen tudós kezekre volt bízva a szép Emmácska szellemi kiképzetése.

Nem tanulta meg a leckéjét? Jó. Nem kap reggelit. Nem is kell neki. Jólakott már fekete kenyérral.

A correpetitiónak azonban azért okvetlenül meg kell történni.

A mama, híven a felvett szerephez, maga is jelen van a lecke alatt, ahogy illik, mikor egy telsezdült *kisasszonynak* férfi tanár ad oktatást. Sára asszony azalatt ott ül az ablakban, és harisnyát köt.

Tisztelendő Horkázi Kajafás uram legelőször is az írásbeli gyakorlatokon kezdi az Emmácskával.

Az Emmácskát tíz esztendő koráig egyáltalában nem engedték semmit tanulni, nehogy a növéseben gátolva legyen; s minthogy most még csak a tizenharmadikban jár, nem is lehet tőle kívánni, hogy minden betűt le tudjon írni egymás után; még kevésbé, hogy amit leírt, el is tudja olvasni. Gondoljuk meg, hogy azok szittyta betűk.

Különösen nagy küzdelem folyik az E betűvel. Ez mint a gyergyószentmiklósi székely-hun felírásból ismerjük, egy visszafelé fordított C betű által van képviselve, amelyen két

„lúdlelke” van keresztüldöfve. Az egyik a C betű hátába, úgy, hogy a hasán jön ki, a másik ellenben a hasán keresztül, hogy a hátán bukkan elő. Ezt a komplikált kombinációt ritka talentum képes elsajátítani. — Annál fogva arról végképpen le kellett mondani, hogy az Emmácska a maga nevét valaha le tudja scythacalligraphiázni, minthogy az éppen ezen a veszedelmes betűn kezdődik; ellenben alapos reménység van rá, hogy a maga Chiron Centaurusának a nevét, Horkázi Kajafást valaha láthatóvá fogja tenni. — Erre a célra szolgál egy nagy fekete tábla a tanulószobában, ami elé oda kell állni az Emmácskának, s krétával rajzolni rá a diktált betűket, ami ha nem akar menni, Horkázi úr megfogja az Emmácska kacsóját a krétával az ujjai közt, s így segít neki kiformalni a nehéz feladat jegyeit, míg végre kiüt a sor, s aztán egyenkint betűt betű után petyegetve, ki lehet belőle szorongatni az eredményt.

— No! Hor — ká — Horká; — zi — ázi, kázi, Horkázi! Nagyon jól van. Horkázi! Lám milyen szépen sikerült.

Ennek aztán Sára asszony rendkívül nagyon örül.

Akkor „penig” következik a didaktikus correpetitio. Az Emmácskát leültetik az asztalhoz, a tudós tanító mellé, s az praelegál neki Khabuxyngila viselt dolgairól, s a perzsa mágu-soknak a vallásáról, ami szülőanyja a magyar tuhudún vallásnak. Közbe-közbe tart neki egy kis természettudományi felolvasást is a turulmadárról meg a táltoslovakról, amik arról nevezetesek, hogy nincsen állkapcájuk.

Az Emmácska ezalatt azzal mulatja magát, hogy az eléje tett írásból papiros csókát csinál, aztán elfog egy nagy dongót, annak a hátára odaragasztja a csókát, s elereszti az asztalon, s aztán lesi, hogy sétál fel a vaksi papírcsóka a professzor úr könyvére.

— Ugyan! Emmácska! Már micsoda dolog ez?

Következik a vallásbeli oktatás. Hogyan áldoztak az őstálsok „pulpas equinas”

Emmácska nem győz vakarózni.

— Ugyan Emma! — kiált rá az anyja. — Ne húzd fel úgy a ruhádat, az nem illik.

— Hát ha csípnek!

Pedig dehogy csípték; csak abban mesterkedett, hogy Horkázi úrnak a lelógó szakállát az asztal lábához odakötözze, úgy-hogy annak majd a táltoslovaké után ment az állkapcája, mikor felkapta a fejét a stúdiumból.

— Ejnye maga kis pajkos! — feddi őt nyájas szóval a táltosok utóda, míg a szemei vérben forognak a dühtől. — No de elég lesz mára.

Az ilyen felmentő szónál más alkalommal az Emmácska, mint a szöcskő szokott felpattanni a helyéről, s rontott ki az ajtón. Ezúttal ott maradt még az asztal mellett ülve, s két könyökét az asztalra, az állát meg a két tenyerébe fektetve, ezt a szokatlan mondást intézte nagy tudományú mentorához:

— Hallja maga, Horkázi bácsi.

— Mit kíván maga, lelkem Emmácskám?

— Szeretnék én egyszer valamit látni.

— Mit szeretne látni, drága Emmácskám?

— Szeretnék én egyszer életemben egy *okos embert* látni.

Vajon milyen lehet az?

Horkázi Kajafás úr erre a furcsa kívánságra felállt a székről, s úgy feldúzta az ajkait, hogy majd eltemette az orrát a bajusza bozótjában, aztán nagyon megcsóválva a fejét, a szakálla egyik szárnyát a jobb vállára, a másikat a bal vállára veté, s a tenseszonyhoz fordulva, ekként szólt:

— Nagyon nehéz feje van az Emmácskának. Igen nagyon nehéz feje van.

XII. A NAGY TAKTIKA

Ezalatt készült erősen a nagy politikai akció. Tuhutum vármegye gyűlésterme volt ezúttal a világ közepe. Az a bizonyos hitregebeli barlang, ahol Boreas őrzi a szeleket egy nagy bőrzsákban. Nem csoda, ha a bécsi udvari kancelláriának olyan nagy gondja volt rá, hogy valaki, bolond fővel, ki ne lyukassza ezt a zsákot.

Pedig ilyen merénylet volt a Tuhutum vármegyei híres rezolúció. (Magyarul nem hangzik az olyan hatalmasan, mint ez: rezolúció! Csak egy betű változtatás kell benne, s kész a világ-bomlás.)

A mai kor gyermekének hiába magyaráznók, hogy mi volt az élesztője e nagy politikai gerjedésnek, mert úgy sem értené meg: „a diarium kérdés”. Tuhutum vármegye karai és rendei azt a vakmerő óhajtatást dobták ki a világba, hogy ezentúl az országgyűlési napló a szónokok beszédeit *egész terjedelmében nyomtatásban és cenzúra nélkül* közölje.

Egy ilyen harci jelszó képes volt az egész országot felvillanyozni — akkor.

Hát mai napság biz ezért nem sok kardot vennénk le a szegről. Elvégezzük azt most ollóval is. Van sajtószabadság, de nincs *sajtómuszáj*: a kormánypárti lapszerkesztők kinyírják az ellenzéki orátorok beszédéből, ami nekik nem tetszik, az ellenzéki szerkesztők meg a kormánypártiével cselekesznek hasonlót: maguk magukat kölcsönösen *megcenzúrázzák*, s — szent a békesség.

Haj, a régi boldog időben mennyire tudtunk ezért lelkesülni. Ha nem engedték meg, hogy a szép szónoklatokat kinyomtas-

suk: leírtuk azokat. Ha most is úgy lenne! (Quod Deus avertat.)

Efölkötébb veszedelmesnek látszó indítványt még sárkánytojásában elzárítani volt főfő gondja egy bölcs államférfiúnak. Ezért adatott Ponthay Adalbert grófnak teljhatalom, a visszavonás, belvillongás magvait hintő Tuhutum vármegye ellen.

A tényleges hatalommal szemben viszont a megyei pártok is szervezkedtek; de sajnos, hogy ezúttal sem tudtak közös megállapodásra jutni. A daruk, akiknek Belizár volt a vezére, a teljes „vis inertiaet”^{*} akarták alkalmazni. Ne jelenjen meg senki a nemességből a vármegyeház termében, mikor a királyi biztos odajön, a királyi rescriptummal. Olvassa fel az üres padoknak. A sasok ellenben az akció politikájára határozták el magukat, s az egész taktika meg lett állapítva a múlt héti nagyszámú konferencián.

Ez volt a sorrend.

A feketetollas nemesség megtölti teljes számban a megyeház termét már korán reggel; a fehértollas kinn maradásával demonstrálhat. (Mennyivel hatalmasabb szó volt ez is, mint a mostani pelángyás „tüntetés”.)

A katonaság ki fog vonulni a megyeház előtti térre, s szemben és kétoldalt felállítatik a kormánybiztos részéről.

A gyűlés megkezdésekor aztán az első alispán erélyes tiltakozást emel a fegyveres erőnek illetően pressziója ellen, s a központi főszolgabíró utasítja, hogy menjen le a főparancsnok-tiszthez, és hagyja meg neki a megyei hatalom nevében, hogy azonnal jelenjen meg a generális gyűlés színe előtt.

Erre a mérges obristlájtinánt azt fogja mondani, hogy neki az ilyen generális nem parancsol.

Ekkor a közgyűlés egyhangúlag elhatározza, hogy a főispáni lakosztályban időző királyi biztoshoz, a protonotarius vezetése mellett, öt legidősebb táblabíróból alakított deputáció küldes-

* A tétlenség ereje.

sék, őt erélyesen felszólítandó, hogy a katonaságot a megyeház közeléből azonnal távolítsa el.

Ezt vagy megteszi a királyi biztos, vagy nem teszi meg.

Ha megteszi, akkor már a fájós fogára tapintottak, akkor már ki van kezdve a tekintélye.

Ha pedig nem teszi meg, akkor a karok és rendek hangos tiltakozással fogják megakadályozni a királyi biztosnak a gyűlésbe meghívását, s szóhoz sem hagyják jönni, amíg a katonaságot el nem küldi.

Mikor aztán ez ki lesz víva, s a főispáni széket a királyi biztos elfoglalja, a kalapját felteszi a fejére, a királyi rescriptumot felolvassa, akkor a főjegyző feláll, és követelni fogja legelőbb is a múlt ülés jegyzőkönyvének felolvasását. (Ebben van az a veszedelmes határozat.)

Ez közös beleegyezéssel meg fog történni.

Ekkor a királyi biztos a maga vétőjogát használva, követelni fogja a jegyzőkönyv ilyen tartalmú lapjainak kiszakítását és megsemmisítését, a termet megtöltő nemesség folytonos kiáltásai mellett.

A zaj csillapultával feláll a zöld asztal mellől Tanussy Decebál, mint a párt vezérszónoka, s tart egy fulmináns filippikát a zsarnoki hatalom ellen, mely egyúttal a jövő országgyűlési követválasztásra való jelölőszónoklata is leszen. A széke mögött álló Bakala és Csunyi urak minden nyomatékos mondat végén jelt adnak a gyülekezetnek harsogó „éljen” kiáltásokra. A királyi biztos érezni fogja, hogy zsugorodik össze a vehemens szónoklat csapásai alatt.

És így tovább!

Ezzel szemben azonban Ponthay Adalbert grófnak is megvolt a maga taktikája; csak hogy ő abba nem engedett belepillantani.

A nemesség teleülte és állta a nagy termet, a karzat megtelt hölgyekkel és fiatalsággal; eközben a gyalog és lovas hadsorok felálltak a megyeház terén. Nagy szorongásba burkolt elszánt-sággal leste mindenki a történendőket.

Majd elkövetkezett az a stádium, amidőn az első alispán leküldi a központi főszolgabíró a hadak parancsnokához, hogy azt a lováról leszállni s a megyei hatóság színe előtt megjelenni kényszerítse.

És íme itt mindjárt kitűnik, hogy Ponthay gróf kijátszotta az egész taktikát: a meghívásra az alezredes készségesen megjelent a gyűlésteremben. Ezt nem várták.

A főtszt, katonai szokás szerint, feltett sisakkal lépett be a gyűlésterembe.

Ebbe bele lehetett kötni.

Az első alispán Cicero nyelvén szólt a karok és rendekhez.

— Inclyti status et ordines. Catafractus apposuit pileum, apponamus etiam nos.*

E szóra valamennyi kalpag, kucsma, süveg, mind a szemöldökig volt nyomva a fejekbe.

A főtszt észrevette ezt az ellenmaneuvert, s sietett rögtön takarodót fúvatni, levette a fejről a sisakot, s udvariasan üdvözlé az alispánt.

Mire az öreg államférfi megnyugasztalva mondá, ismét latinul:

— Catafractus deposuit pileum, deponamus etiam nos.**

Még nagyobb meglepetés várt a gyülekezetre, mikor a vasas német magyarul szólalt meg, s azt kérdezte, igen jó kecskeméti kiejtéssel:

— Miért tetszött ide röndölni a tekintetös vicispán úrnak?

Megesik az, hogy a vasasoknál magyar születésű tisztek szolgálnak és megfordítva.

Ez köztetszést aratott.

— Felszólítom ezennel az alezredes urat — mondá az alispán —, hogy a kirukkoltatott katonaságot azonnal távolítsa el a megyeház közeléből.

* Tekintetes Karok és Rendek. A vértés feltette a süvegét, tegyük fel mi is.

** A vértés levette a süvegét, vegyük le mi is.

Az alezredes udvariasan válaszolt:

— Énneköm az a röndöletöm van a nagyméltóságú királyi biztos úrtól, hogy a tekintetős alispán úrnak engödelmesködjem, s a fegyveres eröt röndölkezésére bocsássam. Ha parancsolja, visszavezetöm a csapatokat a kaszármaikba; azonban a bekövetközhető eshetöségökért mindön felelösségöt a tekintetős alispán úr vállaira töszök.

Azzal meghajtotta magát, megfordult, és elhagyta a termet, csak az ajtóban téve föl a sisakját.

Az a sehogy sem várt „engödelmesség” nagyon megconfundálta a gyűlést.

Mert egészen más az, ha a királyi biztos a karok és rendek által kényszerítve távolítja el a katonaságot, meg hogyha az alispán egyszerű felszólítására vonul vissza.

Ez utöbbi eset nagyon sokat egyengetett a királyi biztos útján, s a kedélyek ingerültségét jóval megapasztotta.

Most már semmi sem állt az útjában, hogy a gyűlésbe meghívassék. Azaz, hogy nem deputáció által, hanem csak úgy, hogy a legfiatalabb aljegyzöt exmittálták hozzá, hogy tudassa vele a gyűlés megkezdetését.

Még egy mendemonda tartotta fenn magát a főúrról. Az a hír, hogy egy egész gárda somogyi bicskást hozott magával, akivel e gyűlésteremben köröl fogja vétetni a testét.

Hát ez is meg lett hazudtolva.

Mikor a főispáni lakosztályból a gyűlésterembe vezető szárnyajtó feltárult, öexcellenciája egyetlenegy hajdú kíséretében (ahogy szokás és illik) lépett be a nagy szálába. Az a hajdú is megnézni való alak volt, mert olyan szép szál legény nem terem minden faluban, azonbelül a dolmánya, mentéje úgy ki volt sujtásozva ezüsttel, hogy szinte fényt vetett maga köröl; de maga a főúr pompa dolgában még azt is elhomályosítja.

Egészen más az ember abban a Rákóczi korabeli öltözetben, mint mikor a kurta kertésszubbony két oldalzseböbe dugja a kezeit. Az a fehér mente a kékrókaprémnel, amit ökölnyi csa-

tok s tenyérszíni lánccsartanak a fél vállára vetve; alatta meg a sötét gránátszín bársonydolmány, beleszótt aranyvirágokkal, átszorítva széles boglárövvvel; s mentekötő, csat, öv, mind csak úgy szikrázik a briliántoktól. A tizenegy dolmánygombot ugyanannyi solitaire képezi. A kezében tartott kard tokja is gyémántokkal rakva, míg a nagy nyusztkaplag kócsagtoll bokkrétája mellett a kétfelé boruló forgó smaragddal és rubinnal van tarkázva.

Az ilyen megjelenés igézetet gyakorol a magyar közönségre. Elfeledik neki, hogy ellenség, el azt, hogy zsarnok, gyűlölet tárgya; csak a hízelgő megtisztelést látják a pompás felvonulásban.

Ponthay Adalbert gróf igazán előkelő alak volt ilyenkor.

A hölgyek és ifjú urak a karzaton találgatták, vajon mennyit érnek azok a híres solitaire-ek az atilláján. Voltak, akik azokat százezer forintra becsülték.

És az a biztos nonchalance, amivel a főúr föllépett, egy olyan teremben, amelyik zsúfolva van olyan emberekkel, akik neki mind ellenségei. S még azok, akiknek zsíros a gallérjuk, nem a legkegyetlenebbek.

Végigjártatja a zöld asztal mellett ülőkön a szemeit. Egy perc alatt otthon van *velük*. Tanussy Decebálon csak úgy átugrik a tekintetével.

Méltóságteljes léptekkel járul eközben az elnöki szék felé, amelyet máskor a főispán szokott betölteni. (Az most elment fürdőkre!) S míg a martialis, ezüstbe varrt hajdú a széket hátrahúzza, ő a zöldasztal elé lép, felteszi a fejére a magas nyusztkalpagot, s széttárva a kezében tartott pecsétes pergament, elkezd olvasni:

„Nos, Ferdinandus primus, divina favente clementia . . . stb. stb.!”

Az urak mind felállnak székeikről (mert a király iránti tisztelet még Tuhutum vármegyében is az általános érzületek közé tartozik). Csak Tanussy Decebál marad a székében ülve, s s fejét hátraveti: — ő a Thonuzóba dédunokája!

Mikor felolvasta a királyi leiratot, mely őt a király jogainak gyakorlásával felruházza, leteszi a fejéről a kalpagot az asztalra Ponthay Adalbert, s mint aki egészen otthon van a megyei gyűlések gyakorlatában, nem várja, hogy indítványt tegyenek, ő maga szólítja fel a *protonotariust*, hogy olvassa fel a múlt ülés protocollumát.

Ebben van éppen az a kérdéses határozat, ami az országfelfordító vihar magjait hordja méhében.

A főjegyző ünnepélyesen reszkető hangon sírja el a végzetes határozatot, melynek elhangoztával, a rendezők jeladására fal-rengető éljenzés riad fel az egybegyűlt karok és rendek részéről, vegyítve e sokszor ismételt kiáltásokkal: diárium! diárium!

(Akkori időben a kisdíákok szoktak rovatolt papírra írni mindennap az iskolában valamit, ezt hítták „diárium”-nak, annál fogva ez nagyon népszerű egy név volt.)

Ponthay Adalbert gróf engedtenekik, hogy hadd lármazzák ki magukat.

Tanussy Decebál érezte, hogy most következik az ő nagy szerepe: a villámló szónoklat.

Készülni ő nem szokott a beszédeire, de bizonyos volt magáról. A harc hevében önként tolakodnak fel az eszmék. A téma háladatos. — Büszkén hordozta végig a karzaton a szeméit, s a mentéjét félvállra igazítá, hogy a jobb karja szabadon legyen. Kalamárisfélét félretolt az útjából, nehogy a szónoklat hevében beletenyereljen, s aztán inte a kalpagjával a szíves kiabálóknak, — hogy hallgassanak el már.

Hanem elébb még a királyi biztos úron volt a szó beszélni. Elébb annak kellett előadni a kívánságát, hogy ezt a jegyzőkönyvet megsemmisíttetni óhajtja; arra következett volna a visszatörölés.

Öexcellenciája pedig egy író tollat vón a kezébe, és azzal játszogatótt.

Mikor a lárma elcsendesült, azon az éles, kemény hangon, mely őt úgy jellemzé, megszólalt az excellencia.

— Hallám és megértém a tekintetes karok és rendek részéről, mennyire ragaszkodnak a múlt gyűlésben hozott határozat fenntartásához. Látom az ábrázatokból, hallom a hangokból, hogy itt minden okos beszéd hiába vesztegetett szó lenne; kapacitálta már az urakat elegendőleg a bor és pálinka. Azért nem is vesztegetem a szót ezen a helyen. Ha fenntartják az urak a határozatukat, hát csak tartsák fenn, küldjék szét akár a többi vármegyének is. Úgysem lesz annak semmi hatása. Hiába-valóság az egész. Maradjon, ahogy van. Akinék nincsen egyéb baja, mehet szépen haza.

Ez valami váratlan fordulat volt!

Hogy a nagyhatalmú királyi biztos ilyen egyszerre megadja magát, hogy még csak kísérletet se tegyen a határozat megsemmisítésére, hát érdemes volt azért azt a sok katonát idefárasztani? Azt a szép díszruhát felvenni?

Senki sem értette, hogy jöhetett ez így? De hát mindenki meg volt vele elégedve a szíve fenekén, hogy harcháború helyett könnyű diadal lett a veszedelem vége. Csak Decebál volt elégedetlen, hogy bennzápult a hatalmas nagy beszéd! Az egész előre kifundált szerepének vége.

Azonban ki tudja, hátha még jön a számára valami?

Erre a nemcsak államférfiúi tekintetben bölcs, de a kor-szellem értelmében is fölöttébb igazságos enunciatiójára a királyi biztosnak egyszerre fölengedének a jégbe burkolt szívek; alispánok és assessorok siettek tiszteletteljes hódolatukat élőszóval nyilvánítani, s a főjegyzőnek a hangja sem reszketett többé, midőn kimondá a mai gyűlés határozatát, hogy a múlt-kori határozat a megyékkel körlevél alakban tudatni fog.

Ponthay Adalbert gróf ezt is helybenhagyta, s ezzel még egy kis gyöngöe éljenzést is vívott ki a maga számára.

Hisz ez a királyi biztos megenni való ember; cukorbul van!

Mikor azonban ez a fő-fő tárgy be volt fejezve, akkor őexcellenciája így szólt a tekintetes karok és rendekhez:

— Minekelőtte az ülést feloszlatnám, még egy kényes dolgot kell a tekintetes karok és rendek elé hoznom. Egy sérelmes esetet, amely tegnap éjjel a köztünk időző homo regiusszal történt. Tudni fogják a tekintetes karok és rendek, hogy legfelsőbb meghagyásból köztünk időzik tekintetes, nemes, nemzetes és vitézlő Telkibányai Rézkuthy Barnabás táblabíró úr, mint a királyt személyesítő homo regius; ki is a múlt éjjel hivatalos eljárásában e megyebeli némely nemes urak által vakmerően megtámadtatott, inzultáltatott és megsebesítetett úgy, hogy a kapott sebek következtében ágyban teküdni kénytelen.

— Ah! Ah! — hangzott fel a méltatlankodás hangja a zöldsztal mellől. — Ez hallatlan dolog! — Egy-egy hang „actiót” is kiáltott.

— Ez valóban fiscális actiót von maga után — folytatá Ponthay gróf. — A tripartitum világosan rendelkezik az 1723. törvény-cikkely 5-ik és 7-ik §-aiban: „aki a királyi embert megveri vagy megsebesíti, megécésített tejesztésben marasztaltassék el.”

— Helyes! Jól van! — kiáltának többen a jogtudósok közül.

— Én tehát, mint királyi biztos, e tárgyban a szigorú vizsgálatot megindítani kötelességemnek tartom.

Most vették csak észre az urak, hogy hová vezette őket a királyi biztos. Beceresztette őket a kapun; de csak azért, hogy azt rájuk csukassa.

Ponthay gróf vette észre a megzavarodást, s kegyetlenül felhasználta azt.

— A vizsgálatot annyival inkább kötelességem azonnal megkezdeni, mivelhogy az actus majoris elkövetőjét, a megtámadott homo regius segélyére elősiető hajdúk in flagranti elfogták, és zár alá helyezték. És az senki sem más, mint tekintetes Tanussy Belizár úr.

Ennél a szónál az egész gyülekezet egyszerre mind Decebál felé fordítá az arcát.

Egyetlenegy tehértollas daru sem volt jelen, aki felkiálthatott volna, hogy hiszen nem Belizár volt az, aki e sérelmet elkövette;

mert azt eszméletlen állapotban hurcolták oda a verekedés színhelyére.

Ponthay Adalbert még azt a malíciát is elkövette, hogy a szemüvegét az orrára csíptetve, s a fejét magasra tartva, szűrta a tekintete vasvilláját Decebálba.

Decebál felállt a székéről. Sápadt volt, mint a viasz. Ugyan micsoda szóra fogja megnyitni a száját?

— Tekintetes karok és rendek! — kezdé fújtató dölyf pátosza alá rejtegetve a megrökönyödését. — Én kénytelen vagyok ünnepélyesen tiltakozni testvérem, Belizár elfogatása ellen! Teszem ezt a „*primae nonus*”^{*} értelmében. — És ezennel felajánlom a kezességet jogtalanul elfogott testvéremért.

Ponthay Adalbert megvető mosollyal nézett végig a daliás alakon. Hát ez a hősöknek az eszményképe? Egy igazi levante ilyenkor, ha már fölkel a helyéről, azt mondaná: „Bocsássák szabadon az öcsémet, nem ő tette azt, hanem én! Magam állok a veszedelemnek!”

Ez meg azzal akar tündökölni, hogy kezességet vállal.

Nem ilyen kőből faragják a hőöket.

Ezt csak úgy híják, hogy „originális ember!”

Ilyen originális emberek voltak a Tanussyak mindig. Örökösen rebelláltak, de mindig ki tudták a nyakukat húzni a hurokból, mielőtt rászorult volna.

Ponthay Adalbert csendesen mosolygott. Tisztában volt már a maga embereivel. Szelíden mondogatá:

— Nincs semmi szükség a tekintetes úr kezességére. Tanussy Belizár úr már szabadon van bocsátva. A tekintetes úr majd csak a saját védelméről gondoskodják. A vizsgálatot magam fogom vezetni.

És így a fődologban engedte győzni Ponthay Adalbert a tens vármegyét, hogy aztán egy mellékes dologban annál jobban a nyakába haraphasson.

* A 180. t.-c. 9-ik szakasza, mely a nemesek sérthetetlenségét biztosítja.

XIII. AZ EGY SZÁL OKOS EMBER

Amit az Emmácska olyan nagyon kívánt látni, „egy okos embert”, — sokszor látta ő azt már, csak hogy nem tudhatta, hogy ez az.

Gyakran megfordult a háznál, ahol az volt a neve, hogy „inzsellér”. Emmácskára nézve pedig az, hogy „Móric bácsi”

Hogy miféle *zsellér* az az inzellér? Erre a kérdésre azt a feleletet adták Emmának, hogy: „Olyan ember, aki a földet méri.” De hogy hogyan méri? Rőffel-e, mint a mama a vásznat, vagy serpenyős fonttal, mint a szakács a mandulát? Azt bizony senki sem tudta neki megmondani, még a Jancsi pajtás sem. (A syntaxistáknak nem tanították akkoriban még a geometriát.)

Csak annyit vett észre rajta, hogy ez nem olyan ember, mint a többi. Ha idejön, egész nyalábbal hordanak utána mindenféle bádogtokokat, némeiyik akkora, mint egy ágyú. Azokkal bezárkózik éjszakára egy emeleti szobába, nappal meg egész nap lótfut mezőn-réten, nádasokon keresztül, mindenféle kereszties póznákat tűzelve le ide meg amoda, mintha most akarná itt a pogányok között a kereszténységet megalapítani; hordat maga után egy hosszú láncot, mintha néger rabszolgákat akarna ráfűzni, amint a képeskönyvben látni; az ebédrel rendesen elkésnek miatta, mert ha még annyi nagy uraság legyen is együtt, addig le nem ülnek az asztalhoz, amíg az inzellér meg nem érkezik, a hely is ott van fenntartva a számára a háziasszony oldalánál. Pedig hát nem érdemes rá olyan nagyon várni; mert ez nem csinál sem asztéltit, sem azokból a cifra ételekből semmit, amiknek a titulusa egész a „kálvinista menny-

országig" felmegy, hanem csak azt várja, hogy valami marhasültet hozzanak, abból kivesz három darabot, azt bevágja nagy hirtelen, megiszik rá egy nagy pohár vizet, azzal fölkel, engedelmet kér, hogy sok a dolga, s otthagyja az asztalt.

És még azzal is feltűnt Emma előtt az inzellér, hogy amíg a többi vendégek rendesen szoktak a házi „kisasszony”-hoz mindenféle ízetlen bókákat intézni, ez az egy vendég soha még csak rá sem néz, nemhogy megszólítaná.

Egyszer aztán kezdett az inzellér állandó vendégül ott maradni a kastélyban. A dolog annyiban érdeklette az Emmát, hogy az ő pajtását, a Jancsit is igénybe vették e napok alatt, annak kellett segíteni a lánchúzásnál meg a póznakitűzésnél; mint iskolázott suhanc alkalmasabb volt az ilyenre a mindenféle parasztsihedereknél.

Egyszer aztán, mikor az inzellér éppen ott ókumldált a kerti dombocskán, ami messze földről idehordott sziklából volt összerakva fiók-alpessé, havasi növényzettel, az Emmácska lekérezkedett a mamától, hadd nézze meg, mit csinál ott az inzellér bácsi.

— Elmehetsz, kis csacsi, úgysem érted te azt meg.

Mántay úr éppen erősen el van foglalva valami kaikulálással, miközben egyszer-egyszer a félszemét behunyva, valami három lábra állított messzelátón keresztül nézeget mindenféle, távolban felállított keresztes és piros-fehér lobogós rudak felé. Emma odaállt a háta mögé. A tudós férfiú nem vette észre. Akkor aztán odaállt az astrolabiumja elé.

— Emmácska! Nem látok ám magán keresztül — monda a mérnök mogorván.

— Hát aztán mit néz maga olyan nagyon?

— Azt a rudat ott a távolban.

— Miért nézi azt azon a csapon keresztül?

— Mert az közelebb hozza.

— A Jancsi tartja e azt a rudat?

— Az ám, a Jancsi.

- Mondja meg neki, hogy jöjjön már haza labdázni.
- Nem hallja ám meg odáig.
- Hát ha az a bolondság közelebb hozza.
- Közelebb a szemnek, de nem a fülnek. Akar belenézni

Emmácska?

— Nem én. Félek, hogy elsül.

— Haj! Haj! — sóhajtott nagyot Mántay úr, s folytatta a munkálkodását.

Egy kis idő múlva megint megszólalt az Emma.

— Hallja maga, Móric bácsi. Mondja csak, mért jár maga a mi házunkhoz, mikor maga se nem iszik, se nem kártyázik, se nem dalol, se nem táncol, se nem vadászik, még csak nem is mesél? Mit keres maga itten?

— Ezt a dombot keresem itten, Emmácskám.

— Ahán! Maga is tudja, hogy ez volt az a tűzhalom, amelyiken a táltosok fehér lóval áldoztak az ősiszternek.

— Bizony nem tudom én, Emmácskám. Nekem ez a halom itten a „trigonometriai punctum!”

— Hát az mi az istencsodája?

— A háromszög-mérésnek a gócpontja.

— Hát az micsoda játék?

— Ez bizony nem játék. Ennek a segélyével mérjük fel az egész vidéket.

— Aztán minck mérnek fel?

— Az „arányúsítás” végett.

— A —rá—nyú—sí—tás! — szótagoló Emma. — Mi ez? szittya szó?

— Nem biz ez. Egészen friss szó. Most sütötték ki a pozsonyi országgyűlésen. Ez azt jelenti, hogy minden földbirtokosnak összesítik a határban szétszórva fekvő földeit, s annak az *arányához* képest adják ki mindenkinek az eddig közösen használt legelőbül a rácsó részt. Külön a földesurakét, külön a jobbágyokét.

— Hát aztán hogy történik meg az a földmérés?

Mántay úrnak már a nyelvén lebegett ez a válasz, hogy: „Édesem: elébb az abécét tanuld meg, azután kapj a trigonometriába!” Hanem hát ő jó ember volt; goromba, mint a pokróc az okosságokra és hatalmukra büszke emberek irányában, de szelíd és türelmes az együgyűekkel s különösen a gyermekekkel szemben. — Elkezdte a dolgot magyarázni.

— Nézze Emmácska, az egész területet felosztjuk háromszögekre, a háromszögnek egyik oldalát megmérjük a lánccal, s aztán ebből, meg a háromszög két szögletéből kiszámítjuk a legpontosabban a másik két oldalnak a hosszúságát, s aztán az egész területnek a síktartalmát négyszögelekben.

Példaképpen mindjárt fel is számlálta Emmának az éppen felvett háromszög számainak a mennyiségét.

— Ühüm! — monda az Emma. — Eszerint ennek a háromszögletnek a területe volna éppen tizenhatezer négyszázhatvan-két öl.

Mántay ránézett. — Mókázik ez most övele?

Aztán fogta a plajbászt, elkezdett sokszorozni, s ahol van, éppen kijött a tizenhatezer négyszázhatvankettő.

— Hát hogyan számította ezt ki maga? — kérdé elbámulva.

— Hát csak úgy a fejemből — mondá az Emma, s aztán trallázva odább szaladt, pimpimpárévirágokat tépni az útfélen, s azokból csinált hosszú láncot.

Kis idő múlva megint visszatért a mérnökhöz. Az most már nagyobb figyelmet fordított rá.

— Hallja maga, Móric bácsi; hát aztán a parasztok is osztznak mivelünk, ha a földmérés meglesz?

— Igen. A birtokuk aránya szerint.

— Hát van a parasztoknak birtokuk?

— Hogyne volna?

— Én úgy *tudom*, hogy az egész föld a mienk, a parasztok csak dolgoznak rajta; mikor aratás van, nekünk behordják a kész gabonát; mikor szüret van, behozzák a bort; a kender

szépen meggerebenyezik, s még azután télen fel is fonják a béresházban; mink csak *nyálazót* adunk nekik hozzá. Ha egy esztendőben elveri a jég a szőlőt, a másik esztendőben tartozik a paraszt a dupla dézínát adni. A parasztnak kötelessége ötvenkét napig ingyen dolgozni, marhájával együtt; mikor vadászni akarunk, kötelessége a parasztnak hajtani. Kötelessége a parasztnak az erdőn fát vágni, hazahordani; kötelessége nádat vágni, utat csinálni. Oh, tudok én mindent. A parasztnak csak kötelessége van, mi vagyunk az ő urai.

— Ki tanította ezt magának?

— A tisztelendő úr. Az nagyon tudós ember. Azért vagyunk mi az egész országban az urak, a parasztnak meg a szolgák, mert a mi ősünk, Kusidkun hozta meg a földet, fűvet és vizet a magyar fejedelemmek, mikor az országba bejött, a bolgár fejedelemtől, egy fehér lóért. Azért a mienk a föld, meg ami rajta terem; a víz is, meg ami benne lakik.

Mántay úr nagyott nézett a gyermek szemei közé, s fejét csóválta. Nem volt vele tisztában, hogy vajon a gyermeki ostobaság késő virága-e ez a beszéd, vagy az irónia koránért gyümölcse. Tapogatózni kezdett.

— De hisz a parasztnak népe is a mi vérünk, azok is magyarok.

— Hogy volnának azok? Jobban tudja azt Horkázi úr! Magyar csak az, aki nemesember. A parasztnak mind bolgárok vagy marahánok, néhol-néhol pedig dákok. Hát nem a parasztnak fizetik-e az adót is? Nohát! A mi vállunk szűz. A nemesember nem fizet se adót, se vámot, se révet. A nemesembert nem szabad se elfogni, se megveretni, akármit vétett; a parasztnak mi ítéljük el, mi csapatjuk meg. Óh, sokszor látom én az ablakból és hallgatom, hogy püföli a hajdú sorba a delikvensenket; úgy jajgatnak, majd a lelkük szakad ki.

— S tetszik az magának?

— Persze. Hiszen jussunk van hozzá. Nekünk *pallosjogunk* van. Az akasztófa is a mienk a határban, s arra csak parasztnak

szokás felakasztani, ha lovat lop. Van nekünk cigányunk is, aki tud hozzá. — Óh, nekünk nagy erőnk van. Ha az apa összekürtöli a hajdúit, lovászait, vadászait, erdőkerülőit, egy egész regementet állíthat fegyverbe. Nem félünk ám senkitől. Aztán a császárnak sem adunk katonát; oda is a parasztot viszik el. A Jancsi pajtásnak már két bátyját fogták el a verbunkosok; úgy vitték el kötélén Polyákországba, oda is veszett mind a kettő a nagy korelában.

Mántay úr még tovább tapogatózott.

— Hát aztán mi nemesemberek éppen semmit sem tartozunk tenni a hazáért?

— Dehogynem! Mink *restellálunk*, s akkor van nagy dolog. Mink választjuk a vármegyét, meg a diétát! Mink hozzuk a törvényt; s ha pedig ránk tör a kutyafülű ellenség, csak ide hozza a fogát, tudom Istenem, hogy nem viszi el innen a bőrért! Mikor ideér a „csincsés” mocsár elc, akkor mind lóra kap az egész nemesség, s úgy levágja, úgy lekaszabolja karddal, buzogánnyal, parittyával a gyáva ellenséget, hogy hírmondó sem megy haza belőle.

Mántay úr nem tudta, hogy nevesse-e vagy tomboljon mérgében.

Emma aztán egyszerre alácsappant a nagy hetvenkedésből.

— Engem ugyan akkor sem visznek el, mert én leányruhában járok.

De már ez nagyon is érezhető keserűségével bírt a szarkazmusnak; úgyhogy Mántay úr bátran merhette ezt a kérdést intézni Emmához, aki a pitypangláncot hajigálta egyik tenyéréből a másikba:

— Hát ha maga, kis Emmácska, egyszer valamikor kinőne ezekből a leányruhákból, aztán arra jutna, hogy beleszóljon az ország dolgába, mit tenne akkor?

A gyermek először keményen szemébe nézett a kérdezőnek, s aztán férfibüszkeséggel egyenesedett től leányos meghajlásából, s ezt mondá érceljes hangon:

— Ha érnékem a kezem valaha odáig ér, hogy megkaphatom ezt a törvénykönyvet, kiharítom belőle azt a lapot, amire ez az istentelen „juss” van felírva, s felgyújtom vele azt a házat, amiben az ilyen törvényt hozzák! . . .

Óh, milyen jól hangzik még az ilyen bombaszót is, egy gyermek szájában — akinek már a homlokára van írva, hogy egykor erős férfi lesz belőle: ország sorsát döntő!

. . . „Ninini! mondá magában a vén kertész, ki a virágágyak közt gereblyélt — a hityimatyimókus megbolondult! Hogy megölelgetti, összecsókolgatja a mi Emma kisasszonyunkat, s aztán meg a zsebkendőjével törli a szemeit!”

Az Emmácska pedig engedte ezt történni. És még azután is ott maradt a mérnök mellett, s segített neki egyet-mást a keze ügyébe rakni. Majd meg tovább kérdezősködött tőle.

— Mennyi idő kellett magának, Móric bácsi, hogy ezt a tudományt megtanulja?

— Bizony, Emmácskám, tizenhárom esztendő voltam, mikor a debreceni kollégiumban a humaniorákba felvettek, tizenhat esztendő koromban subscribáltam *bagónak*,* tizennyolc éves voltam, mikor *baltás*** lettem, húsz éves koromban mentem ki praxisra a megyei matematikushoz, s ott praktizáltam három esztendeig.

— Az éppen tíz. S hány órát tanult naponkint, Móric bácsi?

— Délelőtt kettőt, délután is kettőt.

— Tehát ha én délelőtt, délután négy órát tanulnék, akkor az lenne öt esztendő.

Mántay úr mosolygott. — Pium desiderium!

— Csakhogy én már, kedves Emmácskám, tizenhárom éves koromban elvégeztem a három diák classist, s mindent tudtam, ami az előkészületre szükséges.

* Első évi philosophus.

** Első éves jogász.

Magyarország...
Közlöny...
Egyes...
1885. évi...
1885. évi...

NEMZET

Reggeli kiadás.
Budapest, 1885. Kedd, Április 14

Magyarország...
Közlöny...
Egyes...
1885. évi...
1885. évi...

Budapest, Április 13

Magyarország...
Közlöny...
Egyes...
1885. évi...
1885. évi...

Magyarország...
Közlöny...
Egyes...
1885. évi...
1885. évi...

Magyarország...
Közlöny...
Egyes...
1885. évi...
1885. évi...

Magyarország...
Közlöny...
Egyes...
1885. évi...
1885. évi...

Magyarország...
Közlöny...
Egyes...
1885. évi...
1885. évi...

Magyarország...
Közlöny...
Egyes...
1885. évi...
1885. évi...

Magyarország...
Közlöny...
Egyes...
1885. évi...
1885. évi...

Magyarország...
Közlöny...
Egyes...
1885. évi...
1885. évi...

Magyarország...
Közlöny...
Egyes...
1885. évi...
1885. évi...

Magyarország...
Közlöny...
Egyes...
1885. évi...
1885. évi...

A Nemzet 1885. apr. 14-i számában megjelent részlet

IV.

A
KIS KIRÁLYOK.

REGÉNY.

IRTA
JÓKAI MÓR.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST
RÉVAI TESTVÉREK KIADÁSA
IV. VÁCZLUTCZA UL.
1885.

A regény első kiadásának címlapja

— Hát azt gondolja Móric bácsi, hogy én nem tudok semmit? Amért Horkázinak a szittyá ábécéit nem veszem be. Hát ide hallgasson: elmondok magának valamit.

Azzal egy szőlővel befuttatott gloriette-oszlopnak vetette a hátát, s rákezdé, oratóri aplombbal Mucius Scaevola classicus mondókáját Porsenna király előtt, ahogy azt Cornelius Neposban találni.

— Romanus sum civis; Cajum Mucium vocant. — Hostis hostem occidere volui. — Nec ad mortem minus animi est, quam fuit ad necem. — (Mántay nevetett az örömtől.) Longus post me ordo idem petentium decus . . .*

Mántay úr most már cirkalmat, quadránst, lineát, mindent a földhöz dobált.

(— Nini! A hityimatyimókus igazán meggubahodott! Már meg táncol.)

Nem volt rá nézve többé az a dombocska punctum trigonometricum! hanem az archimedesi pont, ahonnan a földet kifordíthatni a helyéből.

— De hát hol tanultad te ezt, drága kincsem?

Emma a filagóriára mutatott.

— Ott. A Jancsival. Mikor senki sem látott. De meg ne mondja azt Móric bácsi senkinek, mert ha kitudódik, a szegény Jancsinak nem lesz itten maradása.

Mántay Móric nem tudott mit tenni, mint a saját fejét szorította össze a két tenyerével. Megállt az esze. — Egy agyonkényeztetett gyermek, aki titokban, lopva diákul tanul, szülői, nevelője ellenére, egy úrfi, egy kis királyfi, aki a tudás tilalmas gyümölcsét éhezi! Hisz ez egy olyan incognita quantitas**, amit semmi arany regulával és logaritmusokkal nem lehet meghatározni! — Ez a mesék unicornisa!

* *, „Római polgár vagyok. Cajus Muciusnak hínak. Ellenfél, ellenfelet akartam megölni. A halálhoz sincs kisebb kedvem, mint volt az öléshez. Hosszú rend jön utánam ugyane díszet keresve.”

** Ismeretlen mennyiség.

— Ne féli, gyémántom, nem árulom el senkinek, hogy én már ismerlek!

E naptól fogva az Emmácska mindenüvé elkísérte a mérnököt, ahol annak a földméréssel dolga volt. Az anyja ráhagyta, hadd mulassa magát a kis bolond! Csak a Jancsi vigyázzon rá, hogy fel ne áztassa a lábát a sömlyéken.

XIV. KI HÁT A FÉRFI?

Amíg az urak a magas politikában izzadtak, talán ki is kerülte a figyelmüket, hogy oda alant, az ismeretlen világban is történik valami.

Mi az az ismeretlen világ? Mi volna más, mint a parasztnép?

A birtokarányosítás és legelőelkülönítés keresztülvitelében Tuhutum várnegye meglehetősen utoljára maradt. Először a nagybirtokosok nem akartak beleegyezni, azután meg a kisbirtokosok (a nemesek), utoljára a kisebbségnek kellett per útján a törvényt érvényre emelni. Azt, hogy hát a paraszt mit szól hozzá, bizony nem kérdeztük.

Hanem azért, hogy nem volt, aki kérdezze, annál inkább volt, aki feleljen rá.

Már hetek óta járta a falvakat három lopvabölcs prókátor. Az egyik Latyakos, a *dubitátus* nemes, akit esetleg ki-kidobnak a kortestanyákról, félig ivott állapotban. Ez zsellérházban lakik, másfél hold az egész birtoka; azt sem míveli, hanem azért erősen allegálja, hogy ő nemesember. A másik egy elcsapott nótárius, akinél a portió cigányútra szaladt, s most sehol sincs conventiója. A harmadik meg egy tyúkprókátor, akinek fő tudománya: ott csinálni pert, ahol nincsen.

Ezek hárman külön is, néha csoportosan is, bekószálják a népes helységeket; a szárazmalom alatt, a korcsmában összegyűjtik a falu szájait és füleit; azoknak továbbadják a rémhírt, hogy jönnek az urak a parasztokat kitelepíteni a birtokaikból, elveszik a jól megművelt szántóföldeket, kaszálókat, s cserébe a homokdombokat meg a csincsést adják a jobbagyoknak, a

legetőt is felosztják; a parasztnak nem lesz többé hová hajtani ökrét, lovát, tehenkáját; még majd libát sem nevelhetnek az asszonyok (az pedig nagy rubrika). Az a veszedelem is támad belőle, hogy ha minden embernek egy tagban lesz a birtoka, mikor egy pásztás jegeső jön, mind elveri, koldussá lesz; míg most, hogy négy határban van, ha egy dűlön pocsékká lesz, három megmarad. Ezt az urak fundálták — a parasztok veszedelmére — a császár akarata ellen, — ezt meg kell akasztani.

A torrongás titokban jól elharapózott: az urak nem tudtak semmit felőle. Magyarország nem rendőrállam, s a magyar ember nem végez *spicliszolgálatokat* még magamagának sem. Azt, hogy gyakoriak a gyújtogatások, hogy a csőszöket az erdőn főbe kollintják, hogy a ménesen az uraság lovainak levágják a tüleit, hogy a kitűzött jelzőpóznákat ellopják, nemigen vették számba, maradtak Horkázi tisztelendő úr véleményénél: ezek a parasztok a bolgárok és marahánok ivadécai, azok is maradnak mindig. Aztán egy tarkára testett mérnöki póznáért ki ütne nagy lármát. Tűzzön le Mántay Móric másikat az ellopott helyébe.

A tagosztály végrehajtásának napja ki is volt már tűzve abban a rengeteg nagy birtokhalmozban, ami Tanussy Decebál uradalmát képezte, büszkén viselve a kiskirályság nevét. S ha itt végre lesz hajtva, akkor következik aztán a sor Belizár uradalmára, meg a Tanussy és Ponthay családok per alatt levő osztatlan birtokaikra. A mai nap sikerétől függ az egész vármegye állapota. Lesz protestálás, opponálás, repellálás, *novisatio extra dominium quantum satis*. Ezekről mind provideálva van. Itt lesz az egész vármegye. Első alispán, főügyész, főszolgabíró, csendbiztos, itt lesznek a tabuláris fiskálisok, a *homo regius* és *homo capitularis*, itt lesznek három járás jurassorai, a nemesek hadnagyai, az assessorok jurátusaik- és patvaristáikkal, a jogigazgatók és jószágigazgatók, tisztartók, a főmérnök és almérnökök, a megyei celebritások, kortesvezetők — és végső esetre

itt lesz a fegyveres brachium: tizenkét szuronypuskás megyei hajdú személyében.

Sára asszonynak gyűlt meg ezzel csak a baja. Neki kell ezt az egész fényes társaságot a tűzhalmi kastélyban három nap és három éjjel, saját rangjaikhoz és a ház méltóságához illően ellátni.

Már egy héttel elébb nagy volt a sürgés-forgás a kastélyban.

Jó szerencse, hogy megérkeztek a Bakala Peti által felvásárolt divatos bútorok Bécsből. Lett belőle nagy felfordulás! Napokon át olyan volt a kastély belseje, mint Sodoma és Gomora. Sára asszony dült, pusztított és újjáteremtett, mint egy demiurgus. Bele is fáradt, úgyhogy esténként alig bírt a lábain állni. Őrajta fordult most a meg Tanussy család sorsa. Ki is terjedt mindenre a figyelme: a jegesveremtől elkezdve a kártyázószobáig. Most még arra sem ért rá, hogy az Emmácska haját befonja, hanem úgy hagyta azt egész nap felbontott hajjal ögyelegni. Csak amikor asztalnál találkozott vele egy percre (ő maga le sem ült enni, arra sem ért rá), akkor riogatott a gyerekekre, hogy ugyan nekifeküdjék ám a tanulásnak, mert ha együtt lesznek a kastélyban azok a sok urak, hát őneki azok előtt le kell tenni az „egzámentet”.

Ez volt Sára asszony vágyainak az utópiája, hogy az Emmácska a sok uraság jelenlétében tegye le az „egzámentet”. Lássák meg azok, hogy az Emmácska olyan tudományt tud, amit ők nem tudnak. No bizony! Diákul minden bolond megtanulhat, ezt az asszonyok is tudják: „hóres, móres, markó füles”^{*} – aztán meg „itipiti koppensus!”^{**} De scythául ki tud? Sára asszony azt tartotta, hogy „tudomány” az, amit nehéz megtanulni. Különben egy „kutya” mindenik. Haszonra meg egyik se való. Majd milyen nagy diadal lesz abból, ha a nagy bölcs urak előtt az Emmácska le fog valamit írni a nagy fekete táblára: no tessék elolvasni azt! Aztán egyik sem tudja elolvasni. Csak éppen Decebál, meg

^{*} O tempora, o mores!

^{**} Quot capita, tot sensus.

tisztelendő Horkázi úr. — Más uraságok milyen nagyra vannak vele, hogy a kisasszonyaik franciául tudnak kalatyolni (verje meg a csoda!) Tessék nekik az Emmácskával scythául beszélni.

Az igaz, hogy neki is nehezen megy!

Hanem hát Horkázi úr biztosítja, hogy azért difinyósan fog sikerülni az examen. Van annak jó módja. Az examináló professor felét szájába rágja a tanítványnak kérdés alakban, aztán a másik felénél a szavakat, ha nem akarnak kijönni maguk jószántából, szarvánál, kötőfékénél fogva előhúzogatja őket egyenkint, az utolsó szónak ad egy rúgást hátulról, s azzal rámondja: „Nagyon jól van; fölségesen volt!” Meg lesznek azzal az urak szörnyen elégedve.

Emmácska ezen napok alatt azt tehette, ami neki tetszett. Ha Sára asszonynak a nagy hadjárata közepett eszébe jutott kérdezősködni utána, a Dorkó asszony nyomban tudott valamit hazudni, hogy hol tanulja az Emma a leckéjét a tisztelendővel.

A terminus előtti napon már mindenünnen érkeztek a meghívott és hivatalos uraságok.

A Tanussy-kastély udvara olyan volt, mint egy vendégfogadói állás: egyik hintó a másiknak a sárhányóját törte.

Volt egy kis ízetlenkedés is Decebál és Sára között. Az asszony csak a kulcsárné révén tudta meg, mikor a vendégágyakat tiszta cihákba húzták, hogy Belizár is hivatalos erre a napra Tűzhalomba. Lett amiatt nagy patália! Decebál alig tudta magát kivágni. Hogy ez törvényes usus. A szomszéd birtokosokat a határjárásra meg kell híni! — Sára asszony mit csinál az egész törvénnyel. — Ha muszáj neki itt lenni, szálljon a kocsmába. Úgyis ott a hazája. De az ő házába be nem lép, mert ő leönti a nyakát lúggal. — Végre azzal nyugtatá meg a férje, hogy úgysem fog eljönni, majd kimentti magát. — Ki is mentette. Az utolsó estén hozta meg az izenetét a gyalogposta, a hetes, csak úgy, élőszóval, hogy nem jöhet a tekintetes úr, mert aznapra előgérkezett násznagynak egy parasztlakodalomba. — Ekkor meg aztán a melegség volt igen jó ok egy órai perpatvarra.

— Nem tudott (a gyalázatos) valami más ürügyet kigondolni? Valami nyavalyát?

Végre is az érkező vendégsereg zajában el kellett fulladni a családi ungorkodásnak: a konyhák és sütőkemencék felemésztek az asszonyi haragot, a kártyázószobák menedéket adtak a férjnek. Senki sem vette észre, hogy az Emmácska térdig csatakosan tért haza a határból a mérnökkel, akinek a Jancsival együtt a láncot húzni segített. Hiszen holnap úgylis új ruhát fognak kapni, ő is, meg a Jancsi is. Emmácska természetesen a legutolsó párizsi divat szerinti, aminek az ujjai olyan dudorosok, mint egy kantalupdinnye, halcsont is van bennük, és tollal vannak kitöltve. Szép lesz az nagyon! A Jancsi ellenben feszes magyar dolmányt, nadrágot kap ajándékba, kék pukovai posztóból.

Emma alig bírt aludni; de nem a szép új ruha miatt, hanem attól a sok új eszmétől, amivel naphosszant megtölté az agyát, a mérnököt kísérgetve. Mint akinek a szeméről most vették le a hályogot, s kezd látni, de még nem tudja, mi az, amit lát, nem tudja megkülönböztetni a színeket, a közelséget és a távolságot; aki azt hiszi, hogy elfoghatja a holdat, ha a láthatárig eljuthat.

Sára asszony már hajnalban felzaklatta az egész házat. Emmácskát belegombolta, fűzte, kapcsolta, gombostűzte a szép fodros, piros merinóruhába, nyakába kötötte a *sali* kendőt, s a hosszú haját gyaluforgácsforma *loknikba* sütögeté. Olyan volt, mint egy angyal! Csókolni való.

Ennek meg mehetnékje volt már a Mántay bácsihoz, szeretete volna már látni, hogyan csinálják azt a földfelosztást?

De Sára asszony csak azon föltétel alatt engedte meg neki, hogy ő is kimenjen a határjárásra, ha tisztelendő Horkázi úr fog rá felügyelni. Az pedig legutolsó, aki felkerekedik az asztal mellől.

A fényes uraságok (mind kardosan, magyar vitézeknek öltözve) rég előrekocsiztak már, a hely színére, ahol a hitelesítés-

nek meg kellett történni, a közbirtokosság jelenléte és tetteges részvétele mellett. Emmácska irigykedve látta a hintókat egymás után kigördülni az udvarról, az ő csézája két tatár lóval legutoljára maradt.

Mire aztán ők is kiértek a mezőre, ahol a fellobogózott sátor fel volt állítva, már akkor csak a mérnököt találta Emma egyedül ottan. Az egész frekvencia távol járt, a mappát collaudálták. Olyankor a térkép alkotója a bírálathoz levő fél, neki vissza kell maradni, az urak az ő befolyása nélkül vizsgálják meg, hogy pontosak-e a papírlapra rajzolt adatai; olyanformán, hogy a trigonometriai úton kiszámított eszményi vonalak közül egyet-egyet a mérnöki lánccal valósággal megmértetnek. Ez az ő examentje. Most derül ki, hogy mennyit ér a tudomány.

Mántay Móricnak az arcán azonban meg sem látszott, hogy most az ő, éveken keresztül készített, nagy munkáját bírálják, más megyékből hozott mérnökök. Ő most is talált magának valami dolgot a léniával meg a cirkalommal, s nem hagyta magát az érkezők által megzavartatni. Emmácska odakuporodott mellé egy leterített köpönyegre, Horkázi úr pedig nézte, mit cirkalmaz ez most?

— Mit mókherol ott most földmérő gazda?

— A tangenst számítom.

— A tangenst?

— Igen. A tangenst. Akar benne segíteni, szentatyja?

— Én csak egy tangenst ismerek: ez az a barkócafa celőke a markomban. Akit én ezzel megtángálok, annak tudom, hogy nem kell több tagosztály!

Hej de jót is nevetett a saját *trufjának!*

— Nem ér az ilyen földosztás semmit — mondá a táltosok utódja, méltó megvetéssel. — Nem így csinálták azt a mi őseink. Mikor azok egy birtoknak a határát meg akarták szabni, azt tették, hogy eleresztettek egy szarvasgímet, s aztán amerre az szaladt, annak nyomába vágatva, addig futottak, amíg a

szarvast elfogták: ott volt a birtoknak a vége. Ha pedig két község közt volt a határjárás, akkor kiállítottak két erős dali legényt, az egyiket felültették a másiknak a nyakába, s ameddig ez a templom tornyától el bírta vinni a másikat, addig volt a határ. Ha pedig a testvérek osztoztak az apai birtokon, akkor nyilatkat hoztak elő; ki milyen messzire el bírta tegzéből röpiteni a nyilat, annyit kapott az ősi birtokból. Ez volt az igazi hunnus földmérés, nem az ilyen tudós ákombákóm. Világcsalás ez mind.

Ha már hazulról is ilyen bölcös volt Horkázi úr, hát még aztán milyenné lett, mikor a pincetokra rátalált a sátor fenekén. Abban voltak a fáin jó szilvóriumok, meggypálinkák és őszibarack-szeszek, amiktől még a néma is megszólal.

Megint csak odament a mérnököt infestálni. Most már a magas politikáig lelkesedett.

— Az volt az igazi földosztás. Egyik víztől a másikig. Mikor az országot is mindig felosztották. Ha volt a királynak egy öccse, egy darabot az országból annak adtak. Legalább ha valaki nem volt megelégedve a királlyal, átmehetett az öccséhez, s azt kiálthatta ki a maga királyának. Akkor volt csak becsülete az igaz magyarnak. Mindig volt két fejedelem az országban, aki egymás ellen hadakozott. Haj, de szép világ volt.

Ez édes visszaborongását egy elbúsult léleknek a múltak drága emlékeibe, megzavarta valami hirtelen támadt lármahang a kertek alja táján, melynek gyümölcsfái a falut eltakarták.

— Ott jár a küldöttség most — magyarázá Horkázi úr. — A parasztok *dicsőhődnek*.

De biz az a lárma nemigen hasonlított az éljenzéshez. A parasztok nem dicsőhődnek, hanem dühödnek. Elkergették a deputációt.

Rövid pillanatok múlva aztán látott valamit az Emmácska, amiről még nem volt fogalma. Igen szép szaladást.

Legelől futottak, akiknek legjobb volt a lábuk.

Mindnyájan errefelé tartottak, mert itt voltak a hintók sorban felállítva, amik ideszállíták a társaságot.

Horkázi úrnak rosszak voltak a szemei, s a pohár fenekén keresztül nézéstől nem lettek jobbak. Csak annyit vehetett ki velök a távolból, hogy az úri társaság gyorsan közeledik.

— Ugyancsak mérik a földet — mondá a mérnöknek.

— Nagyon mérik — felelte ez, csendes flegmával.

De Emmát annál jobban meglepte ez a látvány.

— Mit csinálnak ottan? — kérdezé Mántaytól.

— Szaladnak.

— Miért szaladnak?

— Bizonyosan megriasztották őket a jobbágyok. Sok helyen megtörténik ez a legelőkülönítés végrehajtásánál.

— Micsoda? — kiálta oda fitymálva Horkázi úr. — A marahánok ivadéka elől megszaladnak a hunnusok! Odamegyek magam, s ezzel a barkócafa bottal széjjelverem őket.

De bizony nem ment oda, hanem bement a sátorba, s a ponyvahasadékon keresztül nézte, hogy mi történik; ami annál érthetőbb lett, mennél közelebb értek a kocsikhoz e nem illendő futás tényezői.

Legjobb futó volt a Bakala Peti: ő jött legelől. Könnyű táncos legény volt. A sík lapályon egy sás között bujkáló ér húzódott végig, Bakala Peti azt könnyedén átszökte; de nem jött a sátorig, hanem szaladt a csézájához, csak úgy kutya-futtában kiáltva oda Mántaynak:

— Fellázadt a parasztság! Mind agyonvernek bennünket.

Az elválhatatlan kortesvezér, aki mindig utána következett a visszavonulásban, szintén utána akarta csinálni az akrobatai ugrást, de nem vált egészségére a kísérlet, mert belehasált a mocsárba; majd odaveszett szegény; mikor kikepickelődött a szárazra, szeme-szája tele volt izzappal, a haja meg békalencsével: olyan volt, mint a valóságos zöld ördög. Ordítani is ördögi módon tudott: a szájába futott sártól habuckolva.

— Végünk van! A rézangyalát! Nyakunkon a Dózsa hada! Jön a „Fekete Karácson” (háromszáz éve már, hogy lenyakazták). Tízezer paraszt! Nyúzzák a nemesurakat! Karóba húzzák a vicispánt! (Ezt ő mind látta.)

Példáján okulva, a harmadiknak beérkező csendbiztos nem kísértette meg a csatorna átugrását, hanem hirtelen lerántotta a lábairól a sarkantyús csizmákat, s úgy gázolt át a sömlyéken meg az éren, s aztán szerencsésen átjutva a rubikonon, sietett gyorsan kiosztani a rendeleteket a három szál lovas pandúrnak, aki a kocsiknál volt hátrahagyva. Az egyik kezében volt a két sarkantyús csizma, a másikban a fringia; a mezítelen lába ikráiról három-négy pióca lógott alá: úgy kommandírozott előre-hátra, ütögetve a piócákat hol a kardtokkal, hol a csizmával.

— Rohanjatok gyorsan a kastélyba! Nem a kastélyba, hanem Tanusvárra. Fel kell húzni a csapóhidat. Nem kell felhúzni. Ki kell állítani a tarackokat a kapuba. Nyargaljatok a vármegyeházára a királyi biztoshoz! Ne a királyi biztoshoz; a svalizsér obersterhez! Küldjön gyorsan csarapárok. Ne csarapárok, hanem dragonyosokat. Hozzátok ide a lovamat. Magam megyek! Ti maradjatok, lármát ne üsetek. Fegyvert ne használjatok.

Azok aztán hárman harmincháromfelé futottak, s mégsem tudták, hogy mit ne tegyenek hát?

A fényes uraságok ezenben, gyorsított menetben bár, de mégis helyes taktikával, a réti patakon átvezető hídnak kerülésnek, s így bár időveszteséggel, de kár nélkül jutottak a célhoz.

Emma a bámulat zsibbadásával nézte ezt a parádét. Hogy futnak ezek a nagy hatalmas emberek. A diadalmas torkok, akik teletrombitálnák hadizenettel a félvilágot; a parancsoláshoz szokott méltóságok, kardjaikat kezükben felejtve, egymást taszigálva, hátuk mögé tekingetve, lihegő tüdővel, izzadó homlokkal, ijedségtől kimeredt szemekkel, hogy rohannak hanyatt-homlok. Némelyiknek nem is esik jól a futás, természetének vas-kossága miatt. Mind futnak a hintóik telé.

Még az apja is fut!

Az a dalia, az a hős, aki őelötte a vitézek ős eszményképe volt: az a Tanussy Decebál, aki soha semmi hatalom előtt meg nem hunyázkodott, még az is meghátrál. Igaz ugyan, hogy legutol jön, s meg-megáll, öklével fenyegetőzni, s a kardját ki is rántja félig a hüvelyéből, de aztán megint csak visszataszítja, s baktat a többiek után.

Ennél nem lehet kínosabb látvány : az *apát* futásban látni a fiúnak!

Az urak sietnek felkapni a hintóikba; nem is igen keresik, melyik a sajátjuk; a homo regius valahova egy kocsis mellé kerül a bakra.

— Hát maga Emmácska, nem igyekszik el innen? — kérdé a mérnök a bámuló gyermektől.

— Nem. Hisz Móric bácsi sem fut.

— Nekem nem szabad, mert engem itt maraszt a hivatalos kötelességem.

— Engem pedig gátol a futásban a leányruhám.

De azonban úgy égett az arca a neines haragtól, a férfi-büszkeséget hirdető szégyentől, hogy aki másból is tud olvasni, mint az írott könyvből, megtudhatta belőle, mi forr most ennek a leányruhába bújtatott gyermeknek a szívében.

Mántay megszorítá a kezét.

— Bizony mondom neked, gyermek, hogy magad vagy te a férfi ezen a pusztá földön. Mától fogva tegezzük egymást, híjj pajtásodnak. — Tehát csak maradj itt. Ne félj, nem lesz itt baj. Csak okosan kell beszélni a szegény néppel, olyan az, mint a kezes paripa. Várd be hát itt őket; hadd lássa meg a nép, hogy milyen ember a jövődő földesura!

Azzal Mántay Móric nyugodtan leült a keresztlábú asztala elé, melyen a mappái voltak kiterítve, a kis mezei-székére, s várta a zivatar közeledtét.

A hintók vágattak mind a kastély felé, valamennyi mellékúton. — Az Emmácskát bizony itt feledték.

Decebál talán nem is tudta, hogy itt van; ámbár biz azt megláthatta volna a meggyzsin piros merinószoknyájáról. De hogy még Horkázi úr is ittfelejtette, az már nevezetes dolog, mikor órá volt bízva a felügyelet.

A nagy hajécuban az elbúsult utódja egy dicső őskoriak nyalábra kapott valamit, s azzal a reverendája szélét feltűzve az öve mellé, vágatott a kétpónis szekerkéhez, lelkesen ordítva:

— Fussatok, daliás hunnusok. Mentstük meg magunkat az utókor számára! Ütni fog a bosszúállás napja!

A kiabálásától meg a lobogó palástjától aztán megijedt a két kis tatár paripa, s elragadta a szekeret.

Horkázi úrnak azonban hatalmas hosszú lábai voltak, utolérte a szekeret, s ha fel nem kaphatott is beléje, de legalább belekapaszkodhatott a saroglyába, buzdítón lihegve: „Mentstük meg a szabadságot, — lábaink erejével!” — Csak amidőn végre meg lehetett állítani a két megijedt lovacskát, akkor vette észre a bölcs mentor, hogy nem az Emmácskát hozta el az ölében, hanem a pincetokot. Akkor meg már késő volt érte visszafordulni, mert a lázadó had ellepte az egész mezőt.

Az utolsó volt a szaladók között a Jancsi pajtás; az a mérnöki láncot a vállára csavarva hozta magával, s ő volt egyedül, aki a sátor felé tartott, hol az Emmácska piros viganóját virítani látta.

Legelől rohant a legbellicosusabb hadcsapat: az asszonynép, mégpedig a fiatalja, a menyecskék. Szérvonó, piszkafa, pemete, mángoriólapát forgott a kezükben. Ezek fogták körül legelőbb nagy zsvajjal a sátort. Mikor aztán meglátták, hogy nincs ott más, csak az Emmácska meg a hityimatyimókus, egyszerre alácsappant a harci riadó dévaj viháncolássá; hisz ezeket ugyan ki bántaná.

— No, menyecskék! — kiáltott rájuk a mérnök. Hát ma volt a piszkafavásár, hogy mindegyikök hozott magával egy darabot? No, te Dudásné, hát néztél-e már messzelátóba? Gyerejde, nézz bele.

A farsangi menyecske nem kérte magát kétszer, odament, belenézett. Az pedig olyan távcső volt, ami a tárgyakat felfordítva mutogatta.

— Juj, pokolra való masinája! — sivalkodott a Dudásné. — Oszoljanak kendtek a messzelátó előtt, mert ez minden embert felfordít a lábával az ég felé.

El is kotródott az asszonyhad menten a távcső lőirányából, nehogy megessék rajtuk ez a gyalázat.

— Húzódjatok ide a sátor mögé, menyecskék, nem szégyenlitek magatokat ilyen zsvajt csapni, mintha cigányasszonyok volnátok? Így lármázni a földesuratok leánya előtt!

— Dejszen nem leány az, hanem legény! — felelt Dudásné — felismerem én a szemejárásáról, akárhogy maskaráznak vele.

Arra az asszonyok mind az Emmácskát fogták körül, s elkezdték a kezeikkel a szép selyemhajat cirógatni, s csak úgy a háta mögül igyekeztek a szemébe kacsingatni.

Hancem ezalatt aztán megérkezett a derékhad. Egész regement szűrös ember volt biz ottan, ha nem is éppen tízezer, aminek Csunyi szemei nézték, s a szűr alól izmos furkósbotok és vasvillák kandikáltak elő. Nem volt a tömegben hadirend, de volt az a rohamgyorsító összetömődés, ami elgázolja, elsepri, amit útban talál. A hátulról jövők tolták az előljövőket, s azoknak a soraiból már kaszák is villogtak elő.

A tömeg élén jött Latyakos, a dubitatus nemes, azután Pilinkó, a kicsapott jegyző, harmadiknak Koppasztóssy, a percsináló.

Csak úgy rengett a föld a sok fontos talpak alatt.

S ezzel az ellenállhatatlan hadsereggel szemben nem állt más, mint egy férfi meg egy gyermek. Az egyiknek a kezében egy szál plajbász, a másikon leánykantus.

De Emmácska nem a félelem ösztönét érzi a szívében, hanem minden érző idege kétéltett attól a látványtól, hogy áll meg egy igazi férfi, nyugodtan a felzúdult emberi óceán közepett.

A mérnök egy fejjel magasabbnak látszott most, mint egyébkor, s a kinyújtott karjai mintha ölnyire érnének.

— No, hát kit egyem meg közületek? — kiálta a felé rohánókra, s olyan kannibáli képet csinált, mint aki azt meg is tudja tenni. Lehetetlen volt nem nevetni rajta.

De eléje lépett hetykén Latyakos, kezében a fokossal.

— Hát majd én is elég kemény dió leszek neked, Mórenc! Akiben kitörök a fogad. Majd én eszem meg ezt a te mappádat!

S ezt mondván, odaütött a fokossal a kiterített térképes asztalra.

— Hát aztán olyan kemény fejed van neked, Latyakos? Hát aztán olyan erős gyomrod van neked, Latyakos? — mondta a mérnök, s azzal a rettenetes araszoló kezét a köpcös, tömzsi embernek a fejére téve, azzal a vasmarkával úgy összeszorítja a koponyáját, mintha a spanyol inkvizíció vaskoronáját tette volna fel neki. Ettől az üdvözléstől a Latyakos egyszerre tengeri betegséget kapott, s ahelyett, hogy mint igazi népszónok a szívét tárta volna ki, a gyomrát fordítá kifelé, amivel nemcsak hogy magát kompromittálta, de sőt a társaságot is megzavará, minden ember eltaszigálván őt magától, amin az asszony nép rettentően kacagott.

Emmának a szíve ugrált, mikor erre a kimagasló egy szál férfira nézett, aki úgy tesz a két markával, mintha hívogatná az emberiséget, hogy no hát, ki akarja még a csontját összeropogtatni?

Nagy varázs van a férfierő nyilvánulásában! A hajdanokban így lehetett az, hogy valakit vezérré választottak. Azért, mert ő volt a legerősebb.

Mántay Móric a pillanatnyi zűrzavart felhasználá, hogy szót intézzen a sokasághoz.

— Atyámfiaim, barátaim, magyar emberek! Hadd szóljunk egymáshoz egy okos szót.

S aztán elkezdett beszélni a felháborodott tengernek.

Emma hallgatta nagy ábítattal.

Hogy tud beszélni ez az ember, aki soha víg asztaltársaságnál toastmondásra nem volt lelkesíthető, okos és érthető dolgokat ezernyi ezer felingerült, megsértett, vagyoniában háborogtató ember előtt! El tudja találni a hangot, amit a nép szíve meghallgat, és az irányt, amit a nép esze követ. Elmondja nekik, hogy ő is olyan szegény ember volt, a porból cseperegett föl, mint ők. Felvilágosítja őket szépen, okosan a törvény intézkedéseiről. Felnyitja a szemeiket, hogy hiszen nem a nagyurak, nem a földesurak választanak előbb az arányosított földekből, hanem a jobbágyság; annak az érdeke az első. Hazudott, aki az ellenkezőt mondta! A jobbágyok javára szolgál a tagosítás inkább. Ez az első lépés a föld felszabadítására.

És tud lelkesedni az a szegletek és számok rideg embere; magával tudja ragadni a hallgatóit. Az ezerfejű csoda odalapul a lábaihoz, először helyeslő morgással, majd kitörő felriadással; a felemelt kaszák, vasvillák lassankint eltűnnek, a botokat a suba alá rejtik; közbekiabálnak: „Ha így van, szentül van!”

Emma nem irigyel most a világ minden potentátjai közül senkit, csak ezt az embert. Hogy lehet valakinek ilyen magasra megőnni. Mit Botond a maga bárdjával! Ezt a rézkaput törd be, aki tudsz hozzá: a nép kemény szívét! — És bizony betörte. — Aztán végül még azzal sem érte be, hogy a felbőszített népet megijuhásztotta, a törvénynek való engedelmességre rávezette, hanem megfordította a tegyver boldog végét, s elkezdett mennydörögni azon visszavonást szító bujtogatók ellen, akik a szegény föld népét veszedelembe csábítják, s akik nem méltók egyébire, mint hogy a derék, értelmes, hazaszerető nép maga kötözze meg őket, s úgy hajtsa láncra verve a törvénszék elé.

— No ez csáléra megy! — mondá magában Pilinkó, az exnótárius. — Itt most mindjárt én iszom meg a levét! — Sietett is első lenni a helyeslő belekiáltásban.

— Igaza van a tekintetes úrnak! Valójában ezek az okai, ezek a bujtogatók, a mi félrevezettettségünknek. Amilyen ez

a tyúkprókátor itt ni, ez a Koppasztóssy. Ez magyarázta hamisan a törvényt.

Kivetette a hurkot a saját nyakából a pervesztőébe.

De az replikázott, nem engedte magát. Szokása volt minden szót megduplázni.

— Micsoda? Micsoda? — Te magad! Te magad. Akasztó, akasztófa-virága, favirága! Nem te jártál, nem te jártál faluról falura; malomban, korcsmában, korcsmában, malomban.

— De te súgtad, hogy mit mondiak!

Most azután, hogy a veszedelmes ellenfelek egymás hajába kaptak, Mántay Móric elővette a bölcs politikus taktikáját, s lecsillapító, levezető zsilipet nyitott az áradatnak.

— Hagyjuk el a vádaskodást, barátaim; ne keressük most, ki a hibás. Új a törvény, új az egész intézmény, nem csoda, ha félreértik. Béküljenek ki az urak. Nem az urakat értettem én azalatt. Jegyző úr, ügyvéd úr bizonyára csak azért jöttek a néppel, hogy annak jogos kívánatait tolmácsolják. Tehát cselekedjék azt. Menjenek el egy kilenc tagú deputáció élén a kastélyba, s világosítsák fel egész tisztességgel a kiküldött megyei urakat és uraságokat, hogy egy kis félreértés szülte az egész zűrzavart. Jöjjenek közelebb bírák uraimék. Hiszen nem akartak kegyelmetek fellázadni. — Nem is emeltek fegyvert. (A csincsésbe bele lehet dobálni a fustélyokat.) Bizonyosan a pandúrok erőszakoskodtak ügyetlenül.

(— Igenis úgy volt, kérem alásan.)

... — megtaszigálták az asszonynépet.

(— Úgy volt! Igazság! — sivalkodott a hátulsó hallgatóság.)

erre aztán az asszonyok egy kicsit megszorongatták a pandúrok nyakát; ebből támadt az egész vakláрма. Tessenek az urak visszajönni, hiszen minden rendben van itt, csak a határdombot kell felhányni.

Erre a szóra aztán a népség rengeteg vivátot zengett a derék férfiúnak, s kiküldött egy kilenc tagú deputációt a két főfőkorifeussal az élén, hogy hívja vissza az elkergetett urakat.

XV. AZ EGZÁMENT

De se szekéren, se lovon járó hírmondó meg nem előzte Csajkost a futásban. Ő volt a legelső, aki gyalog futvást megérkezett a tűzhalmi kastélyba, azon módon, ahogy a jó vastag iszap rászáradt a napsugártól és a saját melegétől, úgy-hogy nem nézett ki különben, mint egy krokodilus.

Ott egyszerre teleordított udvart, tornácot a veszedelemmel, úgy, hogy összeszaladt arra, aki csak élő ember volt, minden-űnnen.

Sára asszony éppen az asztalterítés nagy munkáját végezte, mikor az a patália támadt, maga is kiszaladt az ambitusra, egy csomó asztalkendővel a kezében, s amint meglátta ezt az özönvíz utáni eleven ásatag embert a maga agyagburkolatában, meg nem állhatta, hogy el ne kacagja magát.

— Uccu Csajkos! De szép lettél! Eddig is az voltál.

— Jááájh! — bömbölt a kárvallott gyászvitéz. — Beleestem a Concóba, majd belefulladtam. Lenyeltem egy víziborjút! Itt van a gyomromban.

— Hát hiszen ha a gyomrodba került a víziborjú, rögtön bori borjú lett abból — tréfálózék az úrhölgy.

Hanem aztán nagyhamar felvilágosítá a gyászhiárnök, hogy nem arról van szó, hanem elveszett a mohácsi ütközet — másodszer! Oda az ország nagyjai seregestül! Jön a tatár!

Sára asszony nem akart hisni a beszédnek, hanem átfutott a kastély egyik kirúgó szeglettornyába, s onnan tekintte alá a vidékre. Akkor aztán saját szemeivel láthatta, hogy nagy itt a veszedelem. Híntó híntó hátán vágat az országúton visszafelé.

Az első ijedtséget azonban csakhamar a szégyen és aztán a düh váltotta fel a zsigereiben. Hallatlan eset ez, hogy ennyi kardot, puskát viselő férfi ilyen Lázár-módra hátat adjon egy semmisen ellenségnek! Nemesurak elfussanak a paraszt elől! De végképp feldúlt a harag pohara nála, mikor meglátta azt a két póni által cibált szekerkét, amiben egyedül ült a tisztelendő főáltos, az Emmácska nélkül.

Haragjában azt sem tudta, mit kap a kezébe (a bartwisch volt, a hosszú nyelű seprő) rohant keresztül a termeken, a tornácon, kétségbeesetten sikoltozva: „Hol az egyetlen gyermekem? Hol az én Emmácskám? Hol hagyátok? Himpellérek!”

Dorkó néne párhuzamosan futott vele, kezeit tördelve és óbégatva: Óh, azt bizonyosan ott tartották a kurucok, hogy ha jön a katonaság s löni fog, hát őtet állítják az első sorba. (Itt van, ni: a cigányasszony jóslata!)

Sára asszony lerohant a lépcsőn, ki az udvarra. A kapun éppen akkor vágatott be az egyik lovaspandúr, akit előre-futtatott a perzekutor hadnagy, hogy a hadi intézkedéseket megvigye. De az még a száját se táthatta ki, mert a szembe-rohanó úrasszony rárivallt:

— Fordulsz vissza te pipogya, himpellér! — s azzal egyide-jűleg a bartwisch sertés részét úgy taszította oda a pofájához, hogy az se élő, se halott nem volt többé ijedtében, de ugyan örült, hogy a kengyelből kiszabadíthatta a lábát, mikor lefordult a lóruul.

Sára asszony pedig odaplántálta magát a kapu elé, keresztbe tartva maga előtt a seprűnyelet.

— Nem! Ide ugyan nem jöttök be! Ha szaladni akartok, illa berek, nádak, erek! De az én házamba gyáva férfi be nem teszi a lábát, mert én kiseprűzőm innen!

S a hintóknak meg kellett állni a kastély kapuja előtt, ha el nem akarták gázolni az útjokat álló háziasszonyt; ott torlódtak össze valamennyien.

De végre előkerült Decebál valahonnan; az ment oda a feleségét kérlelni. „Ugyan édes hékám!”

Decebálnak az egyik kezében volt a süvege, a másikban a derekáról leoldott kardja.

— Hol az én Emmám? Hol hagyta? — rivallt rá kategorikus hangon az asszony.

— Nem tudom! Nem láttam — hebegé az apa.

— Nem tudod? — toporzékolt fogait csikorgatva s szemeit karikára nyitva az anya, s egy perc alatt kikapta férje kezéből a süveget is, meg a kardot is; s azzal odanyomva a markába a bartwisch nyelét: „No, hát nesze ez a seprő, eredj pókhálót szedni vele, majd én visszahozom a magzatomat, nem hagyom a csivasz paraszt martalékának!”

Szép volt az nagyon, mikor ez a délceg asszony felcsapta a férfisüveget a kontyára, fogai közé kapta keresztben a kirántott kardot, s egy szökéssel felpattant a pandúr lovára.

— No hát megyek magam! Majd megmutatom én, hogy el tudom hozni az Emmámat.

És képes lett volna megtenni, amivel fenyegetőzött, ha Decebál és Bakala Peti kétfelől a kantárszárába nem kapnak, s addig-addig engesztelik, kapacitálják, míg leimádkozzák onnan a nyeregből.

Decebál maga ugrott fel aztán a helyébe.

— Hiszen én magam megyek érte vissza, csak hadd szedjek rendbe egy kis csapatot, akivel a lázadókat megtámadom és szétverem. Ebben az első zűrzavarban nem lehetett semmire gondolni. Ne félj, galambom. Majd megmutatjuk mi, hogy férfiak vagyunk.

Meg is mutatták. A lovászok előhozták az istállóból a felnyergelt paripákat; a vadászok elősiettek a vadaskertből a kürtszóra, fegyvereikkel, a gyalogpandúrok is összeverődtek innen-onnan; a nemes urak és hadnagyok lóra kaptak.

— Mért nem löttetek a zendülők közé? — dorgálta Decebál a hajdúkat.

— Ugyan mivel lőttünk volna? — menté magát a hajdúkáp-lár — mikor csak vaktöltéseket kaptunk, aminőkkel úr-napján lövünk parádét.

— No, hát majd én adok golyót a puskátokba. Hol kuporog az a pandúrhadnagy? Aki bagolyfejű angyala van! — Minden ember fogjon puskát, aki csak mozdulhat a háznál.

A buzdító szavak megtették a maguk hatását. Az egész férfitársaság átlátta, hogy ez egy történelmi fordulópont itt most, amiért érdemes az életet kockára tenni. A nemrég lezajlott zempléni pórlázadás, mely annyi nemesi családot pusztított el borzasztó kegyetlenkedéssel, mindenkinek élénk emlékezetében volt még. Ma „pro aris et focis” kell megharcolni a rettenetes ellenséggel.

Rézkuthy úr sietett három tanút keresni, akik előtt lediktálja a végrendeletét valami félreeső szobájában a kastélynak. A féhércselédség majd felvette a házat a nagy sírásával.

Egyszer aztán a nagy zűrzavar, lárma, fegyvercsörtetés köze-pett ez a kiáltás hangzik fel:

— Itt a Jancsi! — megjött a Jancsi!

Már úgy, minthogy a Jancsi gyerekek volt annyi bölcs stratégiája, hogy amint a fellázadt parasztság lecsendesültéről meggyőződött, engedelmet kért a mérnöktől, hogy hadd fogja ki a nyergest az ő kocsija mellől, akire szőrén felkapva, be-vágtasson a kastélyba, hírül vinni, hogy megvan a békesség, nehogy az urak valami hegychurgia dolgot találjanak elkövet-ni. A mérnök helyeselte az indítványt, s a Jancsi gyerek jóval a parasztdeputáció felcihelődése előtt eljutott a nyerges hátán a kastélyig.

Az első szava természetesen Sára asszonyhoz lett elkiált-va:

— Nincs semmi baja az Emmácskának, tekintetes asszo-nyom!

Ezért aztán örömeiben Sára asszony jót ütött neki a hátára a tenyerével kettő, ez volt önála az özőm kitejézése.

Az uraságok egyszerre mind körülfogták a Jancsit, öt perc tartamára nem volt Tuhutum vármegyében népszerűbb egyéniség a Jancsinál. (Akinek még vezetéknevét sem tudjuk; talán sohasem is tudjuk meg?) Megtudták hamarosan, hogy nincsen semmi veszedelem.

Erre a hírré aztán előjött a hátulsó szobákból Rézkuthy úr is, a homo regius.

Maig is eldöntetlen kérdés, hogy vajon ő volt-e az ünnepélyes alkalomnál az elébbvaló dignitás, vagy az alispán? Ezt törvényeink elintézetlenül hagyják.

Ő elébbvalónak tartotta magát. Először is sokkal nagyobb birtoka volt a vármegyében, mint az alispánnak; másodsor pedig nem tehetett róla, hogy a legközelebbi restaurációnál, mint alispáni jelölt huszonkilenc szavazattal kisebbségben maradt, és harmadszor megállta a helyét minden alkotmányos aktusnál, míg az alispán, aki különben igen jeles jogtudós és adminisztráló talentum volt, abban a hibában bővelkedett, hogy örökös gyomorcatarrhusban szenvedett, s emiatt a Morison-pilulás katulyát mindig a zsebében hordta, s ha valamikor valami kritikus eset fordult elő, sohasem volt sehhol található, mindig holmi sötét helyekre húzta félre magát. Különben igen derék ember volt, leszámítva a gasztrikus hiányait.

Most tehát Rézkuthy úr foglalhatta el a helyét, otthagyva befejezetlen és aláíratlan a testamentumot, amit megkezdett, s jött felkötött karddal a Jancsi raportját átvenni.

A fiú elmondta, amit már a többi urakkal közölt, hogy a jobbagyok meg vannak nyugtatva, beleegyeznek a tagosztályba, s deputációt küldenek az urakhoz, amely nyomban meg fog érkezni, s a félreértést ki fogja magyarázni. Őtet a mérnök úr küldte előre.

— Nagyon jól van fiam — monda kegyes leereszkedéssel Rézkuthy úr, mint aki meg van felőle győződve, hogy ezt a megjuhászodást az ő hivatalos tekintélye idézte elő, s azzal

három huszast kivéve a zsebéből, méltóságos munificenciával nyújtá a Jancsi felé.

A pórsuhanc pedig átkodva tartá hátra a kezeit a nyújtott ajándék előtt, s nem látszott hajlandóságot mutatni annak az elfogadására.

— Diák ám ez, nem cseléd! — sугá oda Decebál a homo regiusnak.

— No, csak vedd el fiam. Jól fog az esni neked. Én is voltam ilyen szegény legény, mint te.

Ezalatt becsörömpöltek a parasztdeputáció szekerei. Hangzott a nehéz sarok tappogása a lépcsőkön, a talpszúrolás a tornácban.

Soha még szűrös küldöttség nagyobb nyájassággal nem lett fogadva!

Az ékesen szóló népvezér, Pilinkó, elkanyarítá ünnepélvesen a mondókáját (rhetorikát végzett); a sok szóvirág és trópus közül végtére is az lógott ki hogy egészen helyes és igazságos a törvénynek az az intézkedése, amely szerint a birtok arányosítatik, a legelő elkülönítetik, s a jobbágyok illetménye abból a szántóföldeikhez hozzászabatik. Koppasztósy úr kiegészítette a vezérszónokot (miként egykor Mózes Áront), közbeduggatva az ide vonatkozó törvénycikkelyek hivatkozott szakaszait. Azért is ezzel az úrbéresek felettébb meg vannak elégedve, ahogy képviselő küldöttei nyilatkozni fognak azonnal.

Azzal a tűzhalmi bírónak adatott át a szó.

— Valljuk meg az igazat — kezdé a becsületes ember — mink mindéig is meg voltunk azzal elégedve, mert hát mondok, micsoda igazság az, hogy a Latyakosnak nincs több két kila földjénél, mégis több tinót ver ki a legelőre, mint én, hanem hát a nótárus uram, meg a fiskárius uram egészen másképpen beszélték ám akkor. Valljuk meg az igazat.

— Jól van, jól! — vágott közbe Pilinkó — éljen a tekintetes vármegye! Kiáltjuk: Vivát! Éljen a tekintetes deputáció! Éljen a tekintetes alispán úr! Éljen a tekintetes földesúr! Vivát! Vivát! Vivát!

S a nagy vivátozás megvonta a további szót a kellemetlen szónoktól.

Pilinkó uram maga sietett a kezét nyújtani a tekintetes deputáció tagjainak, amit azok nagyon kelletlen képpel viszonoztak; Decebál nem is fogadta el.

— De hát akkor mi a patvarnak kergették el kendtek a hely színéről a végrehajtó bizottságot? — szólt oda mogorván a tűzhalmi bíróhoz.

— Hát bizony, valljuk meg az igazat; nótárus uram, meg fiskárus uram azt mondták, hogy jó lesz, ha magunkkal hozzuk az asszonyokat.

Pilinkó észrevette, hogy ez most mindjárt apróra el fog árulni mindent; — hirtelen kikapta a szájából a szót.

— . . . Igenis, hogy ők is megérték a dolgot. Ebből támadt aztán az a félreértés, ami sajnos következéseket vont maga után. A pandúrok az asszonynepet puskaaggal kezdték bántalmazni, ami sokaknál rossz vért szült, s az ellenállás hajlamát fejtette ki, minthogy minden akció reakciót szül. A fegyveres hatalom időszzerűtlen beavatkozása okozta a támadt zűrzavart, amelyet aztán csak nekünk sikerült bölcs rábeszéléssel elcsillapítani.

Ekkor aztán méregbe jött az alispán. Atrobilosus ember volt, könnyen elfutotta az epe. Tehát a csendbiztos volt a hibás! Hol van az a csendbiztos? Hol van a Holofernes?

Előkerítették. Fejére olvasták a bűnét.

De Holofernes nem azért volt húsz esztendőn át rabvallató, hogy ha egyszer ő kerül vallatás alá, ki ne tudja tisztázni magát.

— Én tekintetes alispán úr, éppen azt parancsoltam a hajdúknak, hogy senkit ne bántsanak, minden emberrel urbánus módon bánjanak, még a puskáikba is csak vak patronokat osztogattam.

— Hol van hát a hajdúkáplár?

Azt is behozták.

— Nem azt mondtam-e én kendnek — rivallt rá a pandúrhadnagy —, hogy a parasztokkal urbánusan kell bánni?

— Igenis azt tetszett mondani.

Akkor az alispán vette keresztkérdés alá.

— S mit ért kend urbánus bánásmód alatt?

— Azt, hogy csak a puskaagggyal szabad őket megasztigálni.

— Kimehet kend, ostoba ember! Kend okozta az egész zűrzavart.

A jámbor pandúrkáplár most aztán törhette a fejét az urak filozófiáján. Az imént azért hordták le, hogy mért nem lövetett a nép közé; most meg azért, hogy minek használta a puskaaggyat? — Már világos, hogy mind az ő hátán akarnak kimászni a csávából. Hát ő kinek a hátára másszék most? Csak most hozzon a nemezis valakit a mogyorópálcája hordtávolába!

Az urak általában véve mind bölcsen siettek aranyhidat építeni a visszavonuló ellenség számára, csak Decebál maga ákációzuskodott: mindenképpen választ akart kapni arra a kérdésre, hogy:

— De, hát ha mind az urak, mind „kendtek” ilyen jó szándékkal voltak, akkor szeretném mégis tudni, hogy kik voltak, akik a falukon, a korcsmákban felbujtogatták a népet, hogy a tagosztálynak ellenálljon?

— Óh, kérem alássan — szólt ravaszul mosolyogva Pilinkó.

— Hát kik bujtogatták volna? A zsidók tették. A zsidó korcsmásosok! Ezek a jebuzeusok! Varas békát sütöttek nyárson, azt dugták a boroshordóba, hogy a nép dühös legyen tőle. Én magam meglestem a pinceablakon keresztül.

Erre aztán rázúgott az egész coetus!

— Valljuk meg az igazat, hogy — dadogott közbe bíró uram; de Pilinkó hátrarántá a szűre gallérjánál fogva: „Ne valljon kend már semmit! Gyerünk vissza!”

Ilyenformán minden ember szépen tisztára mosta magát a „Jordán” vízben s aztán sietett ki-ki a hintáját, szekerét felkeresni.

— Aztán az Emmácskámát ott ne felejtse megint, tisztelendő úr! — kiálta Sára asszony a szekérré kapó Horkázi után.

Rézkuthy úr és Bakala ezúttal egy kocsiába kerültek.

— Spectabilis — monda Peti —, aztán azt az egy aranyat nem hagyom ám a zsebében, ami nekem dukál.

— Neked? Miért?

— A testamentomcsinálásért. Azt gondolja, ingyen kör-möltem azt?

— Hát megadom neked azt az aranyat. De az alatt a föltétel alatt, hogy nem beszélsz az egész testamentomcsinálásról senkinek.

— Akkor inkább nem keil az arany.

— — — — —
— — — — —

Szépen átestek a hivatalos dolgon; meglett a nyílhúzás, a jobbágyok meg voltak elégedve a rájuk esett osztályrésszel, nagy hirtelen felhányták a határdombot, s betakarták szép zöld pázsitkockákkal megdicsértek minden embert, utoljára még a mérnököt is, ennek a nagy munkának a végrehajtásáért. Jancsi nyalábra szedte a mérőláncot.

Horkázi úr, másodszeri visszaérkezése óta olyan jól megfogadta Sára asszony parancsolatját, hogy az Emmácskának a keze csuklyóját egy pillanatra sem bocsátá ki zsíros markából, mintha meg akarná őt áldozni, ahogy a hajdani táltosok tették a véráldozatnál.

Mikor aztán már a jegyzőkönyvek alá lettek írva, ostyás pecséttel a keresztülvont zsinórok lenyomtatva, a határdomb lépásitzozva, Horkázi úr előállt az ünnepélyes áldást szózat alakjában elmondani.

Olyan nyelven beszélt, amit senki sem értett meg. Az egyik kezében szorította a barkócabotot, a másikban az Emmácska kezét, s hol az egyiket, hol a másikat emelgette magasra szónoki felmagasztaltságban. Végre ezt az érthető szózatot intézte a sűrű sokasághoz:

— Valamint ségesen ükeink, amidőn egy határdombot felavatának, azt szokták kérdezni, ki légyen a jelenvaló csivadék közül, akinek a legjobb az emlékezete? Azonképpen kérdezem én is titőletek, ki itt az a siheder, akinek az emlékezete olyan, mint a mázos csupor, hogy semmi ki nem foly belőle?

Mind azt sivították, hogy „a Jancsi! a Jancsi!”

Az Emmácska Jancsiját tuszskolták előre.

A fiú csak a vállát vonogatta, az arca elsápadt.

Szép kitüntetés volt, hogy száz siheder közül őt ismerték el a legjobb tanulónak.

De még szebb lelt a következése.

— Nohát, fiam János, hogy késő vénségedig emlékezetedben maradjon ez a mai ünnepélyes határjárás, hajdúkáplár húzzon rá tizenkettőt azzal a mogyoróhájjal.

A szegény Jancsinak a mai bokros érdemeiért ez ugyan szép megjutalmaztatás!

Emmácska haragba jött, s oda akart rohanni hozzá. De Horkázi úr visszatartóztatta.

— Hagyja azt, Emmácskám. Ez csak kitüntetés a Jancsi számára. A régi spártaiaknál a legderekabb fiúnak azt tarták, aki legőbb botot ki tudott állni. Őseink is mindig így cselekedének. A Jancsi ma új ruhát kapott, azt is fel kell szentelni.

Két hajdú meg akarta fogni a Jancsit kétfelől, de ő széttagálta őket maga mellől, s önként odafeküdt a határdombra.

Most aztán Emma, hogy nem szabadulhatott a mentora körme közül, azt kiáltá oda a pajtásának:

— Aztán, Jancsi ne sírj!

— Úgysem teszem.

A pandúrkáplár pedig jött a mogyoróval. Mégis hozott hát a jó sors valakit, akin a rosszkedvét lehűtse. Megtette, amit tud.

Csak hogy az a megátalkodott suhanc nem akart megfelelni annak a kívánságnak, hogy minden ütés után feljajduljon: beleharapott a karjába, vérig harapta, s egy jajszót ki nem ejtett. Ez pedig fölöttébb bosszantó a botkezelőre nézve.

A tizenkettedik ütés is elhangzott, csak úgy magában.

— No, hogy még jobban rácmélekezzél! — kiálta a hajdúkáplár, s egy nagyot suhintva a pálcával, teljes tudományával sózott oda egy tizenharmadikat az események élő tanújára, amitől az végre fájdalmasan felordított, s lefordult a határdombbrul.

Hanem ezzel aztán az Emmácska kisasszonyságának is vége szakadt; nem sejtett erővel ragadta ki a kezét Horkázi markából, s odarohanva a pandúrkáplárhoz, kirántá annak az ökléből a mogyorópalcát, s ezzel a szóval: „No, hogy te is rácmélekezzél, hát nesze!” olyat vágott neki a fején keresztül, hogy a bot kettétört, s a hajdú meg is fogja azt emlegetni, mert az egyik szeme kancsal marad örökre ettől az ütéstől.

Azzal aztán odafutott a Jancsihoz az Emmácska, s az egész népség és úri társaság láttára felemelte őt a földről, s a selyemkendőjével törölgeté meg annak a könnytől és portól piszkos ábrázatját.

Biz ettől a jelenettől nemigen épült a nézősereg! Furcsa kisasszony az a Tanussyék Emmája! „Legény biz az! Akárki mit mond!” bizonyoztak a menyecskék. „Meg lehet azt arról tudni, hogy mikor asszony üt bottal, vagy hajít kővel, mindig egyenesen üt és dob: ha férfi teszi, mindig rézsút vág, és *górig!*”

— No, ennek a kisasszonynak ugyan szép nevelést adtunk, páterkám! — incselkedék Bakala Peti Horkázi úrral. (Ami annál nagyobb rosszalkodás volt tőle, mivelhogy őneki már Sára asszony elmondá a titkolt igazságot.)

Ilyenkor aztán a táltosok cikóriája, mikor nem tudott valamire megfelelni, rendesen valami archaeologico-philologiai dissertatio morotváii közé húzta be magát, mint a köcsmei sárkány, ahová senki sem mert utána menni.

— Lobog benne a hajdani örpaták vére; ezek voltak a mi ősanányaink, amazonok. A nevük nem is barbár görög szótól származik: „a—mazon”. (Nincs keblük!) Nagyon is volt:

kebeldús hölgyek voltak, hanem e magyar szótól: „ám asszony!” Az ősmagyarok őrpataáknak nevezik őket, „Pata” annyit tesz, mint „mama” „Tata”, „Pata” = apa, anya. Most is virágzó városok. Az „őr” pedig annyit jelent, hogy „erő” – „eur” Hét szó van a magyarban (szent hetes szám!), ahol a magánhangzó az „r” betűvel párosulva valami rejtett hatalmat jelent: „ár, –ér, –ír, –ór, –úr, –ör, –úr” Az „ör”-től származik az „ördög”

Nagyon megmagyarázta volna ezt a tudós férfiú, ha Bakala Peti nem figyelmezteti rá, hogy siessen a csézához, mert az Emmácska már felkapott a kocsisülésbe, a Jancsit maga mellé ültette, s mindjárt itthagya a kegyes mentorát, s akkor aztán felülhet a hét hatalmas syllabára, s azon nyargalhat haza.

Hogy ezt a legutolsó casust senki sem fogja elmondani otthon a kastélyban Sára asszonynak, arra nem kellett valami nagy összeesküvés. Ez természetes dolog. Majd csak holnap fogja megtudni a tekintetes asszony, amikor per cselédszoba és konyha, Dorkó nénőn keresztül telszivárogoz a hír hozzá. Nagy dér-dur fog következni ebből, ami különben is rendes állapot a nagy vendégségre következő napon, mikor a gondos háziasszony összesepreli a sok tányér- és üvegcserepet (amiket a vendég urak összetörtek; ez hozzátartozik a jókedvhez), amíg az ezüstöt számba veszi, s a hiányzó kanalak miatt criminalis inquisitiót tart. Ilyenkor egy-két hátbaütéssel, kiosztott pofonnal több már számba se jön. Ha ebből az Emmácskának is jut majd, hát hiszen attól hullatja el a gyerek a csikófogait.

Magát a bekövetkezett vendégséget hagyjuk megörökítetlen. Végigenni is nagy sor azt, hát még leírni! Hacsak valaki a Horkázi úr toastjaira nem kíváncsi?

Az ebédnél csupa férfitársaság volt; a meghívott uraságok hölgyei csak délután fognak érkezni, az oszonnához, aztán majd itt maradnak vacsorára és táncvigalomra, hoznak magukkal táncos fiataltságot is. Néhányan (a legelőkelőbbek) levélben mentették ki magukat, hogy nem jöhetnek, betegek, ami Sára

asszonynak sehogysem ment a fejébe; hogy lehet valakinek levelet írni, aki beteg, s aki képes levelet írni, hogy nem képes az kocsira ülni és idejönni? Hisz a kocsi négy ló húzza, a tollat meg magának kell az embernek tolni, mint a talyigát.

Az ebédnél már a legújabb francia divat szerint volt öltözve Sára asszony, a *Moniteur des Dames* szerint, s mindenkinek elpanaszolta, hogy milyen alkalmatlanok ezek a lelógó leffentyűs ruhaujjak; minden kés, villa beleakad a csipkéikbe, hanem a kivágott derék igen jeles találmány!

Az Emmácskának a mamája és a tudós nevelője között kellett ülni. Azok dirigálták ketten kétfelől, hogy üljön egyenesen, hogy ne rakja fel a karjait az asztalra, hogy ne lógázza a lábait, meg hogy különösen ne tegye azt, hogy a két térdét az asztalnak feszítve, a székét a két hátulsó lábán táncoltatva hátradöntse magát. És amellet agyonkínálták mindenféle ódességgel.

A gyermek pedig durcás volt, és senkinek semmiféle hozzá intézett szavára nem ügyelt.

Sára asszony átsugdosott a szomszédaihoz, hogy az Emmácskának ma ebéd után le kell tenni a vendég urak előtt az egzamentet, hát azért olyan peckes.

Sára asszony feltette a fejében, hogy ma mindenáron meg egzamentezteti az Emmácskát. Ilyen tekintélyes gyülekezet nem egyhamar kerül itten össze. Azt pedig a legtermészetesebbnek találta, hogy ha már egzament, hát annak legjobb idő az ebéd utáni óra. Hiszen minden ember akkor lesz legbeszédesebb, és akkor ért mindenhez. Az urakra nézve is ez a legalkalmasabb idő, az ejtőzés órája, amikor még nem egészséges dolog a kártyához leülni; majd ott a nagy pipázóteremben milyen kényelmesen éldelhetik az Emmácska tudományát a jó kospalagi füstje s a feketekávé között.

Ez a módja a rigorozálásnak Horkázi úr tetszését is megnyerte. A vendégség utáni rózsaszínű hangulatban elvész a kritikai

savanyúság a hallgatók kebléből; könnyű lesz a szemfényvesztés.

Amint tehát az uraságok felkeltek az asztal mellől, a cigányokat elbocsátották, hogy ők is menjenek ebédelni, az egész társaság áttakarodott a pipázóba, egymással mókázva és csintalanul dévánkodva.

Az Emmácskát bizony úgy kellett a mamának meg Horkázi úrnak két könyökénél fogva behurcolni a nagy előadásra.

Szemben az ablakkal volt felállítva a háromlábú támlányra a nagy fekete tábla, az Emmácska tudományos kirándulásaihoz alkalmas terepül. Az elé nagy kényszeredetten odaállt a gyermek. Mint valami gonosztevő, a fejét lesunyva, a szemével a félig lesütött pillákon keresztül sandalogva, a kezei tíz ujjával az öve szalagbojtját morzsolgatva; néha-néha ugyanazt a fogai közé dugva.

— No, csak ne féljen semmit! Bátorság, Emmácskám. — Bízta őt a tudós oktató. — Ide nézzen az én szemembe. Hát ki volt a magyaroknak az első ősapja?

— A Herkó páter — mormogá a fogai közül az Emma.

— Dehogyan volt. Az másutt jön elő. Attila volt. Nagyon helyesen van. Úgy Emmácskám. Az Attila volt az, S mi volt az az Attila?

A gyerek felhúzta a vállait, és csalfán mosolygott.

— No mondja bátran. Az Attila.

— „Az Attila.”

— Volt az ősmagyaroknak.

— „Volt az ősmagyaroknak.”

— No! Micsodája. Ne szégyellje! Mondja ki bátran.

— Zsinóros dolmánya! — süté ki Emma.

Erre ugyan nagy tetszészaj támadt az auditoriumban.

— Jaj, maga kis hamis évelődék a tudós oktató úr — hol jár az eszeckéje? Nem arról az öltönyről van szó, amit a papa visel; az is attila ugyan; no, mi az, ami nagyot pattan, amivel a kocsis lovakat hajtja? No?

— „Ostor;” — nyögé ki a gyermek nagy nehezen.
 — Igen jól van! Kitűnően van! Attila volt az „Isten ostora!”
 S mit hagyott miránk az Attila ősapánk?
 — Az ostort.
 — No, azt is. De még azon kívül? Hadúr. . .
 — . . . Hadúr. . .
 — . . . nak.
 — . . . nak.
 — . . . győzhetlen pallosát. („losát.”) Nagyon jól van!
 Igen helyesen van. Most lássunk valamit a szittyia írásból.
 Az Emmácska tökéletesen érti őseink írását, ahogy az a csiki
 rovatokban megőriztetett. No Emmácskám, fogja a kezecs-
 kéjébe ezt a fehérezőt (értsd „krétát”), írja le arra a táblára
 az én nevemet. No! Ne féljen semmit, nem nézek oda; háttal
 fordulok magának. No! Fogjon csak hozzá szépen.

Az Emmácska szégyenlősen takarta el a kebelkendőjével a
 táblát, hogy ne lássák, mit ír; a tudós mester diktálta betűnként.

— No! H, O, R, Hor. . . K, Á, Z, I, Horkázi. Megvan?

— Meg. — Dörmögé az Emma, s letakarta a kendőt a
 tábláról.

Oda volt pedig írva, de se nem hunnus, se nem szittyia
 betűkkel, hanem szép római írásjegyekkel ez a név:

„ASINUS.”

De már erre olyan frenetikus hahota támadt a pipatorium-
 ban, hogy vendég urak egymás ölébe dültek ájuldozva, s
 elkezdtek tapsolni. Amint aztán e nagy tetszésnyilvánításra
 maga Horkázi úr is hátratekintett, s megpillantá ezt a nevet
 a táblán, amely ugyan egy igen tiszteletreméltó s nagy kiter-
 jedésű családnak a neve, de amelyhez mégis senki sem akar
 rokonsági összeköttetésekben állani: csak tátva maradt a szája
 elszörnyedésében.

— Árulás! — ordítá komikus dühvel. — Árulás van ebben!

— Micsoda árulás? szólt oda Bakala Peti — hisz minden ember tudja ezt már régen!

S hogy erre az urak még jobban elkezdtek kacagni és tapsolni, a felgerjedt táltos utód „vérbulcsút” esküdve az áruló fejére, rohant ki a pipázóból.

Csak Sára asszony maga nem értette meg, hogy mi itt az igazi tréfa. Ő csak azt látta, hogy az Emmácska valósággal odakanyarított a táblára valami ákombákot; s a tapsokból kivcheté, hogy az a társaság tetszését nagyon megnyerte. Hát ő is örvendett az örvendezőkkel s kacagott a kacagókkal. Sőt azt tette, hogy odarohant az Emmácskájához, s összecsolgatva, agyonölelgetve a kedves magzatját, még arra az egyre kérte, hogy írja le mármost a saját nevét is.

Emmácska rábólintott. Megteszi.

Hanem elébb le akarta törölni azt a másikat.

„Ez” — alá nem írom a magam nevét.

— Azt nem hagyom letörölni.

— No hát akkor megfordítom a táblát.

Bakala Peti akart neki segíteni; nem engedte. Elbírja ő maga is azt a nehéz táblát.

Aztán fogta a krétát, s bátor, határozott vonásokkal odafirkantá gyorskezüen:

„Emmanuel.”

Még egy nagy, kacsaringós farkat is kanyarított a név körül, s aztán széttekintett büszkén, dacosan az egész társaságon, s azzal földhöz vágva a krétát, otthagya a tisztelt gyülekezetet.

XVI. EMMANUEL

— Bálványom! — sugá Decebál a felesége fülébe — siess újra öltözni, mindjárt jönnek az úrasszonyok. (Meg volt rettenve, hogy ha valaki a vendég urak közül fennhangon találja elolvasni a táblára írt nevet, akkor egyszerre kiesik a világ feneke!)

Ez a téma azonban képes volt már irányba ragadni Sára asszony figyelmét Öltözni! Harmadszor öltözni a mai napra. Ez volt az ő gyönyörúsége. (A lakodalma napján négyszer öltözött: estétől kivirradtig.) Fölkelt a helyéről, diadalmasan mutatva a leírt névre, s a jobbján ülő alispánhoz dicselkedő szót intézve: „No ugye? Milyen szépen leírta az én Emmácskám a nevét! Még milyen nagy farkat is kanyarított utána!” — Amihez az alispán nagyon furcsa képet csinált.

Azzal magára hagyta az urakat a kecses háziasszony, öltözőszobájáig kísértetve Bakala Peti által s útközben utasításokat véve tőle, melyik coiffure fog illeni a következő toilette-hez?

A szobából kirohant gyermek után senki sem kérdezősködött.

Az, miután megtette a huszárvágást, lesietett a kertbe, s bevette magát a Tűzhalom szőlőlugasába, ott a sűrű levélfal mögött elbújt. Csak egyfelé volt nyitva előtte a lugas, ezen a nyíláson át végigláthatott az egész rónán, amit nagy távoból felcsemelkedő kék hegyormok rekesztenek be. A halomra fel-tűzött mérnöki pózna kétfelé vágja a délibábos képet.

Úgy szeretett volna innen elfutni!

Csak tudná, hová? Merre? Meddig?

Hiába van a lánc aranyból; csak lánc az azért! Egész lelke érezte ezt a bilincset.

Szívét megnevezhetlen vágyak hevíték, s ellenségének tekintett mindenkit, aki azoknak útjában áll. Álmodott egy olyan világról, aminek mindaz ellentéte, ami őt itt körülveszi. Ettől pedig meg volt csömörölve.

Hisz a természeti ösztön parancsolja, hogy ha valakit a vízbe akarnak fojtani, minden erejével küzdjön a megszabadulásért; s nem hasonló, de még nagyobb érzés-e az, ha egy szellem küzd az ellen, hogy megfojtsák?

Nem szeretett senkit! Ez még nem olyan nehéz szó, mint az a másik: nem becsült senkit. Megítélte az apját és az anyját. Hisz azok sohasem is titkolták előtte a saját hibáikat; hát még egymáséit?

Ennél a háznál mindenkinek volt valami bolondsága, amit aztán ki-ki arra használt, hogy mikor a rosszaságát szemére vetik, a bolondságával védelmezze magát. Régóta jegyzi ő ezt már.

A mai nap csordultig tölté a poharat.

Először látta azokat az ismerős nagy embereket lélektelenül elfutni egy gyülevész elől, akikben, ha semmit mást, a hősi bátorságot bámulta eddigelé. Bámulta dicsekedő nagy beszédeikből. Ha azokat hallgatta valaki, azt hitte, a fél világot fogják meghódítani. Aztán elég volt nekik hét falu parasztnépe. Még az apa is! Hogy mutatta két fejedelem nevét: Thonuzóbáét és Decebálét — a hátán!

Azután végighallgatta ennek a felgerjedt, haragra lobbant, ismeretlen (eddig alvó) szörnyetegnek a jajkiáltását, a jobbágy-népét, ahogy elpanaszolták, keresetlen szavakban száz meg száz év óta hegyekké nőtt méltatlanságaikat, a jobbágyot hozzákötötték a röghöz, s most azután megmozdult a rög, s urainak fejéhez röpült.

Akkor aztán egy bölcs, igazságos ember szólt hozzájuk, szívből és észből. Olyan volt az, mint mikor a napsugár szét-

oszlátja a ködöt. Egy új, boldogabb kor paradicsomába engedte őket betekinteni. A durva parasztnép bárdolatlan elméje megértette e képet, hát azé a gyermeké ne értette volna-e meg?

Aztán milyen nagy hatalma van a szellemnek a durva erő felett!

Íme egyetlenegy embernek a szava visszatértette az útjából azt a forgószelet, amit fegyveres csapatok meg nem állítottak volna.

A tudomány, az ész közibe lépett a csatára felállított hadseregeknek, s elintézte a százados perpatvart — egy cirkalommal.

S aztán mikor minden embernek a szíve tele volt örömmel, akkor ez örömnapp emlékére emelt halmon megkínóztak egy parasztgyermeket.

Miért? Azért, mert paraszt, azért, mert gyermek.

Vagy azért, mert legjobb tanuló; vagy azért, mert ő szereti?

Óh, ha azzal a bottal, ami az ütésben kettétörött, mind valamennyinek adhatott volna egy ütést, aki ott nevetésre húzta szét a pofáját.

S még az ősi szokásokra hivatkoztak, még a hagyományos ceremónia színét adták meggyalázó kínzásnak!

Hát aztán mit csináltak?

Ettek, ittak, áldomásoztak. Olyan emberek, akik egymást, mikor a másik távol van, nyíltan szidják, rágalmazták, most hogy köszöntik fel kiloccsanó pohárral, s danolják, hogy éljen a barátság.

Mindenki hazudik mindenkinek.

Az ő gyermeki ajkán meg nem jelent a hazugság soha. Inkább meg hagyta magát veretni, mint hogy valamit eltagadjon, amit tett, s soha semmi fogsággal, koplaltatással rá nem bírhatta senki, hogy egy jó szót mondjon annak, akit szívében nem szeret, — és ezek a nagy hatalmas emberek hogy nyalják egymást! Mintha nemesi mentékbe öltöztetett inasok volnának. A korhelyt lángésznek, a pimaszt karakternek, a tékozlót

nagylelkűnek nevezik; aki jó kártyás, azt nimbusz veszi körül. Dicsérik egymásnak a latorságait, s dicsekesznek a magukéval.

A legvisszataszítóbb látvány volt előtte a saját apjának a mai magaviselete — az asztalnál.

Szemközt ült vele Rézkuthy úr, a homo regius.

És az a Tanussy Decebál, aki a hősök, a hadvezetők mintaképe, hogy magasztalja Rézkuthy úrnak a haza és közügyek körül szerzett érdemeit! Hogy iparkodik neki kedvében járni. Részvevő méltatlankodással kérdezősködik nála a múltkori szörnyű megbántás részletei felől (mintha nem ő tudná azokat legjobban). Nagyon helyesli, hogy a királyi biztos úr olyan szigorúan veszi a vizsgálatot; mert az a sértés nagy megtorlást érdemel! S még aztán azt is megkérdezte tőle, hogy nem került-e meg őnagyságának az akkor gonoszul elrabolt Lipót-rendje szalagostul? Hogy nem! Ez mégis szörnyűség!

Pedig hisz az a Lipót-rend ott van Sára asszony szekrényében; az apa maga hozta azt haza; az ő markában maradt az.

Ennek a történetét elbeszélte Bakala Peti Sára asszonynak, Sára asszony, szokás szerint, Dorkó nézőnek, Dorkó néző meg aztán rendes módon az ő Emmácskájának.

És a „fiúnak” hallgatni kellett, hogy az apja micsoda kép-mutatással faggatja e *bűntett* adatai felett a megkárosultat, s segít annak szidni a tett elkövetőjét.

Óh, mint szeretett volna *visszaszületni* ebből a világból!

Egyszerre nagy bömbölés riasztá fel. Mintha az ótestamentumi behemóth szabadult volna el, olyan ordítástól zengett fel a liget. Horkázy úr tört a bokrokon keresztül, egész falka, délutáni szicsztáját tartó gyöngytyűksereget verve föl maga előtt.

— Hol van az a pacinaciták ivadéka? Hol vagy te dobroc ürdög? Nem láttátok azt a Jancsi kölyket? Hadd vágom ketté, mint őseink az áldozat-kutyát, egy kardcsapással! Hol vagy te pribék? Te locsperdi! Te himpellér! Te kákompilli! Mozsárban törni való árulós!

Ez a Jancsit keresi halálra.

Emma könnyen kitalálhatta a haragjának az okát.

Amint a mérges haruspex tovább csörtetett a bokrokon keresztül, saját lármájával figyelmeztetve az űzött vadat, nemsokára előkerült az a bokrok közül, csakugyan ott volt elrejtőzve egy szénaboglyában. Meglátta a Tűzdombon Emma piros ruháját, s odasietett hozzá.

— No, te szép dolgot csináltál odafenn! — mondá Emmának.

— Mit? Azzal, hogy leírtam az igazi nevét?

— Azzal bizony. Mikor leírtad azt a szót a táblára, én onnan néztem a benyílóajtóból, mintha csak a tüzes mennykő csapott volna le a sarkamban! No most vedd el magad Jancsi! Tudtam, hogy egyszerre kitalálja, ki tanított meg téged erre a szép tudományra. Most már nekem aztán ennél a háznál nincs több maradásom.

— Magam is azt hiszem — mondá a bajtársa.

— Különben sem maradnék én itten, ha tejjben, vajban füröszteneének is, a mai megcsúfolás után. Megverték gyalázatosan, mint egy tolvajt, az egész nép láttára. Én innen elbujdosom.

— Nagyon jól teszed. És hová fogsz menni?

— Elmegyek Debrecenbe a kollégiumba. Leszek mendikás. Koplalok, amennyi belém fér; de több kezet nem csókolok ez Isten világán senkinek!

— Derék fiú vagy!

— Ezt a ruhát sem viszem ám magammal, ne gondold. Szép új ruhával ajándékoztak meg a mai dicsó napra, s aztán felszentelték rajtam. Nem! Ennek az emlékezetét nem hordom magamon. Itt hagyom nekik! Oda teszem le a küszöbre.

— Nem azt teszed vele. Hanem nekem adod. Majd én veszem azt fel.

— Mit beszélsz?

— Azt, hogy meghalt már Emma kisasszony, el is van temetve szépen. Azután, hogy te elfutottál, utánad a táltos; én még az anyám kívánatára a magam nevét is felírtam a tábla túlsó oldalára.

— Micsoda nevet?

— Azt, hogy „Emmanuel!”

— Hüh! Hisz az olyan, mintha a puskaporos hordóba dugtad volna az égő gyertyát. Mi lett belőle?

— Még semmi sem. Az anyám előtt még titok, amit a betűk rejtenek. Az apám vállat vont, de nagyon meg volt döbbenve, sietett az anyámat az öltözőbe elküldeni. Most ez holnapig abban marad. Senki sem beszél az én híres examenemről semmit. Már kezdenek megérkezni a vendég hölgyek és ugrifüles gavallérok, az urak leülnek kártyázni, egy banda vándorkomédiás fogja magát produkálni a színházteremben, azután a táncteremben hozzáfognak a dáridóhoz, az elstart kivilágos kivirradtig; reggelre minden cseléd holtrészeg lesz, úri és női vendégsereg aludni megy; az anyám ilyenkor nem törődik velem, a redőnyöket lezárják, csak déiben ébred fel; olyankor haragos, fejfájós, senkit sem enged szóhoz jutni, s mikor aztán nagy délután rákerül a sor az Emmácskára, hol jár már az akkor?

— Barátom! Mit gondolsz? El akarsz szökni a szülőidtől?

— El én! Akárhová. Mindegy. Ne is mondj ellene. Látod, én sem marasztaltalak egy szóval sem, hogy ne menj el, törd el azt a kis verést, amit kaptál s amit még kapni fogsz. Nem fáj az a parasztnak! Lásd, milyen jó dunnás ágyban alszol itthon! Ugye Debrecenben a kollégiumban nem vetnek a mendikások számára tollas ágyat?

— Nem bizony; hanem télen ott alusznak a kályhalyukban, nyáron meg a kapu alatt sorban egymás mellett hatvanan, ki-ki ráfekszik az egyik fölére, s a másikkal meg betakaródnak.

— Hahaha! És nem vakargatja a Dorkó asszony a lábcskáját, hogy jobban elaludjék?

— Nem bizony, hanem mikor legjobban aluszik a mendikás, s az öregdiákja megszomjazik a „pátriában”, lejön, felrugdossa az álmából: „Itass meg skalapca!”

— Hahaha! „Skalapca!” Így híjják a mendikást! Hát nem „Emmácskám, Tubácskám, egyél még angyalkám! Marcafánk, piskóta, szopóka-nyalóka, miből kell?”

— Hehehe! A bizony „semper leves” egy tányérral mindennap; meg egy „pikó” hozzá. Aztán az a boldogabb, aki valami csínyet tehet veled, s ha panaszra megy miatta, megtépi a haját. Hanem van esze a mendikásnak, olyan kurtára nyírja le, hogy örömmel sem lehet belécsípni.

— Jaj, de derék! Ugye te is olyan símára fogod lenyírni az én hajamat?

— Hűh! Én? azt a haját?

— No, hát nem nyírod. Majd lenyírom én magam. Ha grádicos lesz, annál jobban illik az a mendikás fejének.

— Ezt a gyönyörű hosszú haját.

— Az ám. Ezt a kisasszonynak való hajfonadékot. Majd odafektetem szépen az ágyamba, a vánkosomra, a piros rokolyám mellé. Itt nyugszik az Emma kisasszony, legyen neki könnyű a föld.

— Jaj, ne tréfálgj!

— Mikor mondom!

— Ne tedd azt, barátom. Énnekem, akárhová hányódom, vetődöm, egyforma a sorsom. Nem veszték el semmit. Legfeljebb éhezni, fájni fogok; ezt pedig megszokom. De te mennyit hagysz itt!

— Kevesebbet, mint amennyit kapni akarok. Itt akarom hagyni ez az éneket, akit utálok, s fel akarom találni azt a másikat magamat, akit szeretnék becsülni! Ne feleselj velem, mert hátba ütök, s abból megtudod, hogy igazi mendikás társad vagyok.

Az elébbeni ordítózás megint közelebb jött.

A Jancsi futni akart előle.

— Maradj, te gyáva! — riadt rá a pajtása.

— No, Emma.

— Ne híjj engem Emmának. „Manó” a nevem mától.

- Ha meglát itt bennünket.
- Hát lásson meg. Jöjjön ide.
- (A lugasban voltak jó hosszú tölgyfahusángok.)
- Hogy híják a mendikások az ilyen nagy botot?
- „Gerundium.”
- No, hát felkapunk két gerundiumot, s aztán majd meglássuk, hogy nem ér-e többet két mendikás egy vaskalaposnál?

És bizonyára jól járt Horkázi úr, hogy a fátum beleelegyedt a tragédiájába, mert ez a két vásott siheder még csúffá tette volna. De hát vigyáz Ormuzd a maga amsaspandjaira.

— Hoho, táltos atyám! — kiabált az ambitusról két tenyérből szótülköt csinálva Bakala Peti. — Áll a ferbli!

S ez a szó rögtön félretérítette a parabolájából a nekilódult üstököst. Haj, a ferbliasztal, az az éltető nap, melyhez visszatérnek a világűrben bolyongó égitestek.

Azzal hóna alá csapva a barkócabotját, eldörmögé magában az utolsó szittyá áldást.

— Hiszen téged majd megkaplak én előbb-utóbb. — Hány sántával? — kiáltá vissza a hívogatónak.

— Öttel!

— Ez volt a szent szám az őskazaroknál!

Azzal sietett diadalai mezejét elérni.

Az ötsántás ferbli az ő dogmájának sarkpontját képezte, mégpedig, hogy a makkfelső a *preferentiás* sánta, aki még a *forhand* ellenében is „visz”

Haj, sok szép van ebben az ősi vallásban, ha azt az ember kitanulta.

Néha az egész esztendei fizetése ráment egy ilyen áldozatra a derék táltosnak.

Siessünk az áldozathoz, ne epedjenek a hívek.

A két gyermek magára maradhatott, tovább főzni az általános megszökés tervét, amíg az urak és asszonyságok vígan mulatoznak a kastélyban, hajdúk és parasztok még vígabban.

XVII. DON JUAN, ELSZLER FANFAN ÉS GIL BLAS

Ők mind a hárman unokatestvérek, Ponthay grófok; a két elsőbbik unokaöccse, a harmadik pedig a fia Grand Mogulnak. Ez meg Ponthay Adalbert gróf.

Így szokták ők egymást nevezni maguk között.

„Don Juan”: ez Ponthay Szaniszló. Így nevezik, s ő maga sem bánja, kora fiatalsága óta a gyöngédebb nemnél kivívott diadalai alapján.

„Elszler Fanfan” akként tett szert erre a historico-artisticai névre, hogy a hírhedett táncművésznőt minden európai és amerikai útjában, fanatikus (vagy azon kor calembour-ja szerint „fannitikus”) buzgalommal követte, fél vagyont elköltötte imádatának manifesztációjában; soha annyira nem vitte, hogy csak egyszer is beszéljen vele, hanem azt tette, hogy megvesztegeté a vendéglősöket, akiknél a diva szállva volt, s mikor az egy várossal odább költözött, ő még egy napig ott maradt, hogy abban az ágyban hálhasson este, amelyből az istennő reggel fölkel; ezért ragadt rá az „Elszler Fanfan” név; különben Waldemár a neve.

A harmadik a kis „Gil Blas”. Igazi nevén Lipót. Ez még csak tizenhat esztendő, de azért bír mind a két nagybátyjának az uralkodó hajlamaival, azoknak a bátorsága és rendelkezési alapja nélkül. Azért e téren mindig csak akkor veszi észre, hogy elkésett, mikor már elkapták az orra elől.

Hogy magát Adalbert gróftól miért híják Grand Mogulnak, azt nem sikerült kipuhatolnunk. Mert ő igen szolid életet él. Nincs neki több két bevallott szeretőjénél: az egyiket Bécsben

tartja, a másikat Pesten, s mind a kettőhöz hosszú évek óta kitartó hűséget tanúsít.

Igazság! — Még aztán a grófné is itt van a pontaligeti kastélyban, annál meg a nyarat tölti, s ahhoz is igen hűséges.

Mikor szent Hubertus évadja elkövetkezik, akkor valamenynyien összekerülnek Pontaligeten. Az előkelő világ ilyenkor mind vadászik. Adalbert gróf is otthagyja Tuhutum vármegyét egy időre. Különben is juristitium van, őszi törvénytünet, a megindított nagy felségárulási per pihen.

A pontaligeti vadaskert pedig ilyenkor bő tért nyújt a vadászszenvedély kielégítésére. Ámbár nem számítható a legnagyobb hazai vadaskertek sorába, mert csak háromnegyed rész négyszögmér föld a területe, de azért olyan nagy benne a vadak bősége, hogy a vármegye által felbecsültetett kár, amit a rőt és fekete vadak a jobbágyság szántóföldeiben tesznek, felmegy évről évre negyven-ötvenezer forintra. Hogy ezt az összeget hajtja-e be valaki vagy sem? Az bizony nagy kérdés, ami különben a parasztra nézve mindegy.

Ma éppen fácányvadászat volt, amiben az öreg gróf nem szokott részt venni; ő csak a nagy vadakra puskázik. A hajtás nagyon rosszul sikerült; a fácányok sztrájkolni látszottak. A társaság rossz kedvvel szállingózott haza, kivéve az egy Don Juant, őt sohasem hagyja el a humora.

— No, öregem — monda Adalbert grófnak —, ma rendkívüli szerencsével dicsekedhetünk a vadászati expedícióban.

— Hogyhogy?

— Hisz ma senkit sem srétezett meg közülünk Gil Blas öcsénk.

— Ti is mindig csak az én rovásomra tudtok nevetni — duzzogott Gil Blas.

Grand Mogul védelmére kelt a fiának.

— Lőjön csak annyi szalonkát, mint amennyit te lőttél életedben.

Ezen aztán megint nevetett a vadásztársaság.

— Dejsz azok drága szalonkák voltak! — magyarázá Fanfan.

— Mi az? Mi az? — tudakozódék Gil Blas.

— Csitt! — vezényelt Adalbert gróf. — Nem kell a gyermekeknek mindent megtudni.

A század harmincas éveiben „szalonka” volt a műneve annak a madárnak, amit most úgy hínak, hogy „tyúk” (a franciák).

Fanfan ingerkedve kötődött a fiatal öccsel.

— Nézzétek, hogy irigykedik most Gil, hogy nem tud valamit, amit mi már kitanultunk.

— Héi, sok pénzünkben van nekünk kettőnknek ez a szép tudomány! — nevetett fel Don Juan, végigvetve magát vadászcizmájával a bőrpamlagon.

— Mondjuk, hogy nekünk hármunknak, a ti kettőtök tudománya — döccentett közbe Adalbert gróf.

— Nono! Öreg, csak semmi hetvenkedés!

— Hát hányszor váltottalak ki benneteket a Clichyből, hein?

Fanfan erre trallalázni kezdett, Don Juan pedig egy francia proverbe-et tudott rá alkalmazni.

— „Ha ti tudjátok, mennyit fáradok én tiveletek”, mondá a kakas a cserebogaraknak, mikor egymás után lenyelegette őket.

Ezért aztán feldúzta az orrát a Nagy Mogul, s otthagya a vadász urakat.

Az atyafiságos viszonyinak megértésére, ami e rokonokat összeköti, szükséges megtudni, hogy Fanfan már bírói zár alatt áll, s Adalbert gróf a sequestri curatora, ő ranzírozza az unokaöccsét, olyanformán, hogy mikor az teljesen talpra lesz állítva, hát akkor éppen semmije sem marad. — A Don Juan már sokkal okosabban rendezte el a maga dolgát. Ő, amint nagykorúvá lett, s kezébe kapta az ősi birtokát, azonnal átadta azt a nagybátyjának, Adalbert grótnak, olyanformán, hogy az a jószágai rendes jövedelmét jóval meghaladó évi

apanázst fizessen neki belőle holtig. Így ő biztosítva van élete végéig sokkal nagyobb úri kényelemről, mint amennyire a birtokviszonya képesítené, ellenben a halála után a vagyona Adalbert gróf családjára marad, és így őneki éppen úgy cölibátusban kell élni, mintha a máltai lovagok rendjébe állt volna be, mert halála után a gyermekei koldusok volnának.

Azt már mindenki tudja, hogy Ponthay Adalbert gróf nagy „szerző”. Az unokaöccsei pedig nagy „költők”. Így vannak jól felosztva a szerepek egy rendezett úri családban.

Hanem ami a külső arcjellegét illeti, azt ugyan senki sem mondaná, hogy ez a négy férfi egy és ugyanazon család sarjadéka, olyan csoda módon elűtnek egymástól (azt az egy hitelesítő családi szemölcsöt kivéve).

Adalbert grófot már van szerencsénk arcképben bírni.

Fanfan alacsony termetű emberke, ki ezt a hiányosságát mindenféle mesterséges módokon igyekszik pótolni: olyan magas sarkú csizmát hord, hogy maga is mindig balettlépésben jár, fejét egyenesen emelve hordja; cylinderkalapja minden, valahol a világon viseltek között a legmagasabb, s a kabátjának a vállai ki vannak tömve. Az arca nem volna valami elrettentő; fehérpiros arcszín, nőiesen csücsörgő ajkak, finom orr, hozzá franciás bajusz és az alsó ajkat díszítő légyszakáll; hosszú szempillák, amik a szeméit árnyalják, mikor öntelt, tetszelgő, édeskés negéddel a befelé fordított körmeit nézegeti, mintha tudná, hogy amint azokat a szempillákat felnyitja, azok a nagy, semmit nem mondó, zavaros szemek egyszerre elárulják, hogy az a rengeteg nagy homlok, ami rájuk következik, egy üres contignatio, amiben senki sem lakik. A hangjában pedig van valami, ami szemrehányás akar lenni az egész világnak, hogy miért nem hódol őneki minden ember, mikor ő azt megérdemelné.

Ő a legidősebb a három unokatestvér között; ő ugyan tagadja, de a kopaszodó fejtető ellene bizonyít.

A második, a Don Juan, határozottan nem szép, sem arca, sem termetre.

A nyaka előregöbült, ami természetnek meghajlott állást ad, az egész arca összenyomott, az álla kicsiny, a szája nem szép metszésű, az orra kosorrrnak indult, a szemei aprók, pillái összehúzódtak, homloka alacsony, szemöldökei nem egyformák, a bajusza hasonlít a fókáéhoz. — És ő mégis Don Juan, a hódító, az ellenállhatatlan. A modorában van valami merész, mondhatni impertinens kifejezés, ami a nőkre megbűvölőleg hat.

A kis öccse, a Gil Blas, úgy szeretné ezt a valamit a bátyjától eltanulni. Ha az a lábát koszrogó lépésben vontatja maga után, ő is úgy lépik, ha az kifelé fordítja a két könyökét, azt ő is utánacsinálja, s a szójárásait mindegyre eltanulja tőle. Csakhogy ez neki mind ferdén áll. Az arca nem való rá, hogy egyáltalában valami művészi alakító utánzásra kényszeríthető legyen. Nagy, előretörekvő álla sok akaratot fejez ki, vastag, telt ajkai élvezetvágyat árulnak el, hanem a sápadt arc, az önkarikákba foglalt bámuló szemek, a ráncokba szaladó homlok a tehetség-hiányra vallanak. Pedig a kis Gil Blasnak sok mindenre van hajlama és szenvedélye; csakhogy amint valaminek az elérése nehezen megy, egyszerre beleun és abbahagyja, s akkor aztán kezd mást. Szeretne hegedűvirtuóz lenni, de úgy, hogy egyszerre Paganini legyen; szeretne nevezetes vadász lenni, de nem állja ki a fáradságot, s fél a veszedelemtől; szeretne tudós férfiú lenni, de minden könyvnek csak az elejét olvassa el; szeretne leányokat meghódítani, de úgy találja, hogy ez még a zongoránál is nehezebb instrumentum.

Azért orákulum előtte az ő Don Juan bátyja.

Most még egy rokon érkezik; ez a mai vadászatról már elkésett; ezt „Albino”-nak hívják egymás között. (Különbén Adolf.) Azért, mert a haja, szempillája, pofaszakála mind olyan kenderszőke, mint a kakerlakoké.

Az újon érkezővel mindenki kezét szorít, zajosan üdvözlük egymást. Ez igen beszédes fiatalember. Ha felül valaki mellé a kocsiba reggel, amíg etetni meg nem állnak délben, mindig tartja az útitársát beszéddel.

Mikor Albino és Don Juan kezét szorítanak, az elébbi csodálkozva jegyzi meg: „Ah, hát te már megint bajszot viselsz?”

Don Juan negédesen tiltakozik:

— Farçeur, va! Hát még mit nem tudsz?

— A te leborotvált arcod történetét igen.

— Csak nem fogod elmondani? (Ez azért volt, hogy dacból is elmondassék a történet.)

— De éppen. Ez klasszikus egy történet volt.

— Mondd el! Mondd el! Mi az? Mi volt? — sürgeté Gil Blas.

— Mikor Párizsban járt a múlt saison alatt Szani, óh, már Velencében hallottam, a nagy Muki hozta el a hírt, az, aki azt a spanyol táncosnét elszöktette, s csak akkor tudta meg, hogy az nem leány, hanem fiú. Jól ismer téged a l'hombre-klubból ott a Saint-Honoré utcában. — Hát tudjátok, hallottátok hírt a Quartier de Breda királynőjének, az endiablément szép Pelinettának, aki a Closerie des Lilas-ban a pastourelle solójával olyan frenetikus diadalokat aratott.

— Mi az, mi az? — szerette volna tudni Gil Blas.

— Az a Pelinettának a pastourelle soloja? Hát az egyik lábának, a jobbiknak a hegyére állva, lejt előre, a másikat meg a bal karjára emeli fel, mint egy puskát, hogy a cipőjének a cafrangja az orrát éri.

— Ah! Mint egy puskát?

— Biz úgy. Sok szívet keresztül lőtt ő czzel a puskával. Hanem az utóbbi években egészen visszavonult diadalai harcmezejéről, miután három angol lordot, meg két orosz herceget tökéletesen ruinált; s a rente-jaiból kezdett élni. Eljárt ugyan még a Mabilie-be és a Closerie des Lilas-ba, hanem csak nézőnek; maga tetteles részt nem vett a chasse aux ours-ban. Azt mondták, senkije sincsen, semmi imádót sem fogad el; az a bizarr ideája van, hogy a márványhölgyet játssza. Akkor vetődik oda a mi Don Juan bátyánk. Meghallja ezt a csodát,

azt mondja a lionoknak: No megálljatok, majd csinálók én egy tréfát. Azzal mit tesz? Leborotválja símára az arcát, kerít valahonnan egy abbé-jelmezt, felöltözik, mint egy novícius, aki most jött ki a szemináriumból. Aztán rossz társaságba keveredik, korhely cimborák közé. Azok elcsalják magukkal a Mabilles-be; ő olyan helyen még sohasem volt. Szégyenkedik, elfordítja az arcát a bűnös világi örömök elől. De akárhová fordítja, mindenütt ugyanazon sardanapali látvánnyal találkozik. Mikor egy csábító bajadér kacér tekintetet vet rá, elpirul, és lesüti a szemeit. Dehogy engedné magát rávenni, hogy leüljön ahhoz az asztalhoz, ahol ezek a hölgyek ülnek; még hogy összekoccintson velük egy pezsgőspoharat! Ő aki, soha bort nem ivott. Quod Deus avertat! Micsoda beszédeket kell itten hallani! Az ő szűz füleinek. Apage satanas! El is futna onnan, ha a cimborák nem fognák a palástját. De ő, mint Szent Antal a pusztában, állhatatos marad. Nem enged a sátánnak, bármilyen kísértő alakban jelenjen is meg előtte: erényes marad, és ellenáll a pokol minden incselkedéseinek. Ez végre felingerli az archidiabesse Pelinetta becsvágyát. Ez rá nézve valami ínyencség: egy neofita, egy szemináriumból kikerült ártatlanság. Ez megérdemli a pályázatot. Az ellenállhatatlan tündér munkába veszi a köszörületlen gyémántot. A mi Don Juanunk mindvégig remekül játssza szerepét: engedni magát elcsábíttatni mint ős ártatlanságot; végre elkövetkezik a solo pastourelle, s a kegyelemdőfésre megdől a kiszenvedett erény, s az álnovícius áldozatul esik a pokolbeli csábnak.

Don Juan nevetve himbálta magát az amerikai karszékben. Waldemár fittyet vetett: „Raffinált gonosztévő.” Gil Blas meg a száját törölgette utána.

Mindannyian egy véleményen voltak: csakugyan nagy kópé ez a Szaniszló. Ilyen kikeresett gonoszság még tán az igazi Don Juannak sem jutott eszébe.

Hja, biz azok víg napok ott Párizsban! Kár, hogy nem kísérik az embert idáig is.

Itthon unalmas az élet. Itt, ha az ember egy fehérszemélyhez közelít, mindjárt azt akarja, hogy vegye el. Miről beszélhet itt az ember? Szobalányokról! — Ennek az úrhölgynek, meg amannak van-e szebb szobaciusa! — A parasztlányok itt ezen a vidéken nem szépek. Mind olyan köpcösek, széles termetűek. A kertészleányok között sincs valamirevaló.

— Az ám! — szólt bele duzmadtan Gil Blas — a mama mind a legcsúfabb dajnákat válogatja ki, akit a kastélyba fogad; félti tőlük egyetlenegy fiát.

Erre a panaszszóra odafordult hozzá Szaniszló, s ravasz hunyorgással kérdezé:

— Hát neked, kis Gil Blas, nincs megint valami libapásztor-néd in petto?

— Majd bolond vagyok, hogy megmondom! — Hogy azután megint úgy tégy velem, mint tavaly, hogy elkapd az orrom elől, amíg én rája várok.

— Ne félj semmit, kis Gil Blas. Ezúttal tisztelni fogom a házigazdai jogokat, semmi gonosz szándékaim sincsenek. Fel-tárhatsz előttem kebled titkait. Hátha valami üdvös tanács-adással szolgálhatnék tapasztalataim bő tárházából.

— Nem hiszek én neked. Nem tudod ki tőlem.

A többiek jót nevettek a naiv gyermekén.

— Hát, Gil Blas pajtás — szólt szivarra gyújtva Szaniszló —, hát a vadmacska megvan-e még?

Erre a szóra csak elámult az úrfi.

— Hát ezt már kitől tudtad meg?

— Megsúgta a kisujjam.

Ekkor aztán okosan akarta vinni a dolgát Gil Blas. Eltagadott mindent.

— Nem is tudom, hogy mi az a vadmacska. Hát mi az?

— Dehogynem tudod. Ott a „Styx szigetén”.

Gil Blas most már felpattant a helyéből.

— Hát azt már ki árulta el?

— Én bizony urát adhatom. Bécsben összekerültem Hrusz-

kay úrral, s ő a többek között arról is informált, hogy itt azon a büdös tó szigetén van egy vadmacska, aki után te lesbe szoktál állni. Neki meg a papa mondta. A nagymogul szeretné mindenáron elpusztítani innen a környékből ezt a veszedelmes fenevadat.

Erre a szóra még az ajkai is elsápadtak az úrfinak, úgy megijedt. Don Juan pedig folytatá a tapasztalatai előadását.

— Nekem mindent elmondott a jó Hruszkay. A kis vadmacska mamája igen jó családból való asszonyság (különbön kisöprűzni való perszóna). Sokféle kalandon ment keresztül. A mi megdicsőült, áldott emlékű nagyapánk is manifesztálta a gyöngeségét iránta a pontaligeti kúria inscribáltatása által. No, azért nyugodt lehetsz, kis Gil, a vadmacska nem nagy-nénéd. Nekünk sem. Hanem a nagymogul kitalálta már a módját, hogy szabaduljon meg ez alkalmatlan ragadozó állat közellététől: a Tuhutum vármegye pacificatiójáért cserébe kieszközölte, hogy a „nagyságos” família visszamehessen Bécsbe. S azok menni fognak, mihelyt az engedélylevelet megkapják. Az pedig már itt fülel a nagymogul secrétaire-fiókjában, s csak alkalmat vár a kirepülésre.

— S akkor ők elmennek innen? — kérde a Gil Blas.

— Bizony, pajtás, ahogy én ismerem a különbséget a szép császárváros és a Styx szigete között, alig hiszem, hogy csak egy napig is késlekedjenek a cserét megejteni.

Fölöttébb mulatságos volt elnézni, hogy görbülnek Gil Blasnak az ajkszegletei lefelé erre a szóra, a nagy álla hogy rángatózik, s a szempillái hogy pislognak sebesen. Ez most mindjárt sírva fakad.

Kacagtak is rajta nagy hahotával a vadászok.

XVIII. AZ ORVOSOK KONZULTÁCIÓJA

— Hísz a kis Gil Blasunk tökéletesen beteg! — kiálta fel a nagy kacagás után Don Juan.

— Ej, nem! Csak a fogzás van rajta! — kötődék Fanfan.

Gil Blas ki akart szaladni mérgesen, de az Albino útját állta, visszahozta.

— Sacrebleu! Hát mire való ennyi doktor egy rakáson, ha ilyen betegségre nem tudna receptet?

— Gyere vissza, Gil — biztatá Fanfan — par les jarrettières de ma déesse! Mi segíteni fogunk a bajodon.

— Csak te ülj le szépen — szólt leerőszakolva az ifjuncot egy karszékbe Don Juan —, s engedd magadat megkopogtatni.

Azzal a fiú mellére téve a fülét (doktorok szokása szerint) elkezdett a mellére kopogtatni az ujja hegyével. Nos? Hát? Christine? Suzanne? Amélie? Jutka? Anca? Pas du tout? „Lizandra?” Ah! Mekkoraát dobbant! Itt van a fájó rész. Tehát doctissimi collegæ! A mi páciensünk „Lizandra nostras”-ban laborál.

— Hahaha! — nevetett Fanfan — az ellen pedig vannak medicamina in hortis. Ennek én leszek a doktora.

— Bocsnát, venerabilis collega. Te csak teoretikus vagy; az ordinarius én leszek.

— Igaz, ő a praktikus orvos! — pártolá Albino. — Próbált sok vivisectiót.

— Tartsunk konzíliumot!

— Fel a pápaszemekkel!

— Tehát kedves páciensünk, felelj meg a te doktoraidnak a kérdéseire minden tartózkodás nélkül, mert csak a tökéletes diagnózis után tudunk a bajodról ordinálni.

— A legmélyebb orvosi titoktartás mellett — köté ki az ifjú páciens.

— Subintelligitur. Tehát legelőször is írd le nekünk, hogy milyen az a *Lizandra nostras*? De mindenekelőtt azt gyónd meg, hogy hol kaptad ezt meg?

— Elmondom. Hát legelőször is az vezetett rá, hogy meghallottam énekelni. Este későn volt, mondhatnám éjszaka. Nem volt az valami ismeretes nóta, csak olyan összevissza való trallázás, mintha valami madár énekelne, minden szöveg nélkül; hanem az a hang olyan szép volt, hogy engemet lecsalogatott a szobámból; mégpedig, mivel már a kastélyban minden ajtó zárva volt, s nekem a tanítóm, a káplán úr szobáján keresztül kellett volna kiszöknöm, s az aligha egyezett volna bele, hát az ablakon jöttem ki, a gobéa-lugoson mászva alá.

— Ah! *Symptoma somnambulismi!*

— Aztán mentem az éneklő hang után. Az elcsalogatott abba a csúnya süppedékes bozótba. Egyszer aztán elhallgatott; rákezdtek a békák brekegni, a baglyok huhogni. Valami világosság táncolt előttem a sötlyék felett. Eleinte azt hittem, hogy lámpás, csak azután vettem észre, hogy lidérc, bolygó tűz.

— Az bizony megteremhet azon a mephiticus helyen.

— Attul aztán a lábamba szállt a bátorságom, hazafutottam azon az úton, amelyen jöttem, s reggelig nem tudtam aludni.

— *Febris amantium*. Ismerjük. Tovább.

— Másnap aztán alig vártam, hogy a tanítómtul szabaduljak, fogtam a puskámat; azt hazudtam, hogy ott abban a bozótban egy hatalmas görényt fedeztem fel, aki a fácányokat meg a pávákat pusztítja, azt keresem föl, s azzal beletörtettem az éjjel otthagytott csapába, aztán azon ráakadtam a Styx szigetére, aminek a környékét egész életemben kerültem, utálatos volta miatt.

— És itt megláttad Lizandrát?

— De sokáig nem. Órákon át előlálkodtam ott a sziget körül, a bokrok közt sompolyogva, de soha más élő lelket nem fedeztem fel, mint azt a gölyapárt ott a kémény tetején. A házból soha semmi nesz nem hallatszott. A nagy unokák, békák ott bámultak rám a zöld posványból felütött fejeikkel, s úgy hittem, hogy engemet csúfoltak az ümmögésükkel. Annyit kitanultam (a kőrisfákra felmászva), hogy annak a csúnya vityillónak a kastély felé forduló oldalán van valami verandaforma, amire mindenféle virágos folyondár van fel-futtatva; előtte meg egy kis kert, aminek a szélessége egy lépés; az tele van ültetve virággal. A veranda ernyője alatt van valami mennyezetes nyoszolya, ami szúnyoghálóval van bevonva. Az én tündérem bizonyosan abban szokott aludni.

— Helyes kombináció.

— De előttem soha sem ő, sem az anyja nem mutatta magát. Még a kémény füstöléséből sem tudtam meg, hogy él-e ott valaki. Ezek az emberek nyáron bizonyosan sohasem esznek főttet, télen meg valószínűleg a fűzfáikról levágott rózsével tüzelnek. Hanem egyszer mégis kitarítottam addig a lesben, amíg az öregasszonyt valahonnan visszatérni láttam. Batyut hozott a hátán, s az arca be volt bugyolálva, meg nem tudnám mondani, hogy milyen volt. A híd felől jött, amit néhány szál faderék képez, s aminek az utolsó darabja a csapóhid módjára felhúzható. Mikor odaért, a hiúz visítéséhez hasonló hangon kiáltotta el magát: „Lizandra!”

— Ekkor tudta meg a tündérkének a nevét.

— Erre a szóra valami láthatatlan kéz leereszté a csapóhidat; az asszony bement a vityillóba, s a hidat megint felhúzták. Azzal a ház megint olyan lett, mintha ki volna halva.

— Nem fogott gyanút az öreged ezekre a te cserkészetcidre?

— Dehogynem. A káplánnak meg lett hagyva, hogy mindig kíséren, nehogy a görény el találjon kapni. Nemsokára rájöttem, hogy én nappal! ügyis hiába járok az én tündéremet fel-

fedezni: ez is olyan, mint a Saturnus csillag, akivel a káplán mindig biztat, hogy majd megmutatja; a telescopiumon meglátjuk a gyűrűit; de mire az feljön, akkor már rendesen mind a ketten aluszunk. Lizandrát én mindig csak éjjel hallottam énekelni, mégpedig olyankor, amikor erős holdvilág sütött. Egy idő óta a káplánnak az lett meghagyva, hogy az én szobámban aludjék a pamlagon.

— Sejtettek valamit.

— Gondoltam ki rá valamit. A tisztartónénak van egy kis fekete szemű pesztonkája, akivel én egyszer-mászor szoktam enyelegni. Azért ebből semmi sem következik.

— Jól van, jól! Prophylacticus cura — monda Don Juan.

— Inkább sympatheticus — disputált Fanfan.

— Semmiféle cura! — igazítá rendre mind a kettőt a páciens -- hanem kiszámítás. Én megfigyeltem azt, hogy a bogárszemű Böske valahányszor a tisztartóné egyesztendős kis porontyával a platánok sétányán elindul, a gyermek mindig keservesen sivalkodik, aztán mikor visszajön a remetegrotta felől, akkor már olyan csendesen viseli magát, hogy nyikkanását sem hallani. Egyszer elbújtam a grottába, mikor meghallottam, hogy megint jön már a Böske a síró kölyökkel, ott rálestem. Csakugyan oda tartott. Amint a napvilágról belépett, engem nem vett észre a sötétben, azt hitte, maga van a gyerekekkel. Én aztán jól láttam, hogy a köténye alól elővesz egy tégelyt, amiben valami feketeség van, abba belemártja az ujját, s azt azután az ordító gyerek szájába dugja, a nyelve alá, amire a poronty nemsokára elhallgat, és alszik, mint egy darab fa.

— Az bizonyosan theriák volt.

— Én akkor hirtelen eléjetoppantam a grottából, s rárivalltam: „Mit csinálsz itt azzal a gyerekekkel?” Erre a Böske megijedt kicsi hája, hogy el nem ejtette a tisztartói trónörököst, s aztán elkezdett előttem reszketni: „Jaj, méltóságos úrfi, kérem az egekre, nem bánom, tegyen velem akármit, csak el ne áruljon.”

— S te okos voltál felhasználni a bonne aventure-t, s megalkudtál vele.

— De nem úgy van áni, ahogy ti gondoljátok. Helyzetem teljes uralgó előnyét felhasználva, távol tartottam magam minden allotriáktól, s azt kérdeztem szigorú hangon a leánytól: „Kitől kaptad te ezt a szert?” Eleinte sírni, szepegni kezdett; de mikor azzal fenyegettem, hogy feladom a szolgabírónak, s becsukatom, akkor megvallotta, hogy ő azt a „javasasszonytól” kapta, aki ott a posvány közepén lakik, s akinek ő minden reggel tejet szokott hordani; de az egekre is kért, hogy el ne áruljam, mert akkor ötöt az a varázslónő békává változtatja. Én ekkor aztán a leányt megnyugtattam.

— S segítettél neki a kisgyereket ringatni?

— Megígértem neki, hogy nem szólok senkinek, ő is hallgasson, hanem ezentúl nekem vakon engedelmeskedjék.

— S a legelső szolgálattétel az volt, hogy üzenetet küldtél tőle a vadmacskának?

— Korántsem. Híszem még nem is tudtam, hogy szép-e vagy sem. Csak a hangját ismertem addig. Vaktába csak nem kezdhettem vele.

— Igaza van Gil Blasnak! Zsákban macskát, pláne vadmacskát nem veszünk. Tchéát előbb a „leánynéző”, azután a „susogó”

— Azt mondtam neki, hogy tudassa velem azt a napot, amelyiken az anyamacska el szokott kóborolni.

— Ahán! Egészen jól megy.

— A madame néha napokig elmarad a háztól. Otthon a leányával együtt mindenféle hímzéseket készítenek, azokat az anya elhordja faluról falura a környékben, s kilutrizza. Így szerzik a pénzt.

— Biz azt rosszabbul is szerezhethék.

— Azt a tégelyt azonban a leánytól elvettem, azzal az altatószerrel.

— Kár volt szegény tisztartó dauphint megfosztanod édes álmaitól.

— Nekem volt arra szükségem. Azontúl minden este tettem a káplán úr serespoharába egy késhegynyivel abból a jól tevő arcanumból, s attól az azután úgy aludt másnap délig, hogy az ágyat el lehetett alóla lopni.

— Te! — kiálta fel Fanfan, kezeit összecsapva — hisz ennek a fiúnak talentuma van!

— De mintha csak én tanítottam volna neki a káplán úr helyett a jus naturae! — bizonyozott Don Juan.

— Ezalatt aztán én egészen biztossággal járhattam egyenesen az ajtón keresztül az éjszaka minden órájában a magam feladata után.

— (Ő ezt „feladat”-nak nevezi.)

— A legelső napon, amikor a Böske értesített róla, hogy az anyavad reggel elment a háztól, s nem kerül vissza éjszakára, alig vártam, hogy a hold feljöjjön, kilopóztam a bozótba. Nem féltém már a lidércektől, még a kigyóktól sem.

— Ez is kórjel. A szerelem bátorsága.

— Amint az ének felhangzott a ház felől, én elővettem a fuvolámat, és ugyanazt a futamot igyekeztem rajta visszaadni.

— Ez nagyon helyes! — kiálta egyszerre mind az egész doctorum collegium.

— Kísérletem nem volt sikertelen. Az énekhang nemcsak hogy el nem hallgatott, sőt visszafelelgetett az én fuvolámnak, úgyhogy utoljára olyan koncertet csaptunk, mint mikor két fülemüle versenyez egymással.

— A kezdet igen jó. És hát ekkor megláttad az eszményképedet?

— Csak várjatok. Nem jött elő a sűrű folyondárok mögül, amíg a fuvolaszót hallotta. Én aztán elcsendesültem, s úgy tettem, mintha eltávoztam volna, a targally recsegett a lábaim alatt. Hanem azután felmásztam egy nagy kőrifára, aminek az ága közül éppen be lehetett látni abba a kis szűnyoghálós zugba, a holdvilág is egészen odasütött. Amint azután minden

elcsendesült, egyszer csak láttam azon a szűk helyen megjelenni egy tündéralakot.

— Természetesen hófehér ruhában.

— No, de megbocsássatok, ahhoz fogható szépséget nemcsak én, de ti sem láttatok soha. Odaült az ágya szélére, s elkezdte a hosszú szőke haját, ami két fonatban folyt alá, kibontani, s aztán éjszakára egy tekercsbe összefonni. Ilyen lehetett a Loreley. Micsoda fehér vállak, gömbölyű karok, finom kezecskék; az arca is, mintha tündér volna: halavány, de azért olyan bájos, hogy én azt el nem tudom mondani; minden szépség megvan azon; de különösen nagyszerűek azok a kerekre felnyílt kék szemei, amikkel a holdba bámult; úgy látszott, mintha abba volna szerelmes, azzal kacérkodnék. Én tán reggelig is ott maradtam volna a kőrifán, s őt bámultam volna, ha végre el nem takarja magát és a nyoszolyáját a szúnyoghálóval. Mikor hazakerültem, olyan volt az arcom a szúnyogcsípésektől, mintha meghümlöztem volna.

— S a szíved még jobban össze volt szurkálva.

— Az ám. Most már nem is maradt nyugtom. Elhatároztam, hogy szerelmes levelet fogok neki írni.

— Második stádiuma az incubationak — jegyzé meg Fanfan doktor.

— Megírtam neki mindent. Hogy láttam. És megszerettem. Nem tudok nélküle élni. Adjon alkalmat a vele találkozásra, hadd mondják el szavaim, amit szívem érez. Megígértem neki, hogy nőmmé teszem. Esküszöm az égre s lovagi becsület-szavamra. Ha pedig meg nem hallgat, ha kegyetlen lesz hozzám, ott a szeme előtt fogom magamat egy pisztolylövéssel kivégezni.

— Bravó! Bravó! — kiáltanak mind a hárman.

— Jöjj keblemre, Gil, hisz te az én vérem vagy! — magasztalódék Don Juan. — Mintha csak az én katekizmusomból tanultál volna.

— No! És aztán ezt a levelet elküldted a kis tündérédnek a bejáratos Böskétől? — sürgölé Fanfan.

— Pas si bête! Nincs szükségem tanúkra, akik elárulhassanak. Ha a Böske is bírná az én titkomat, akkor kvitt volna velem.

— Hallod ezt? — szólt Don Juan Fanfanhoz. — Ez azt teszi, hogy oda sem megy, ahonnan mi *megjöttünk*. Ez egy zseni!

— Elvégezem én ezt magam is. A következő éjjel megint kimentem a Styx partjára; teleraktam a zsebemet vadgesztenyével. Minden vadgesztenyének a héjába belekarcoltam késsel egy szívet, ami nyíllal át van ütve.

— Hisz ez még poézissal is jár! — szólt az egyik bátya.

— És aztán ezzel a szíves vadgesztenyével kezded el bombázni az ostromolt várat? — találgatá a másik.

— Nem is sikertelenül. Amint a kis tündér ismét elkezdte a maga holdvilágos trilláit, én a partról áthajítottam hozzá egy pár vadgesztenyét. A koppanásokra rögtön előjött, felkapta a gesztenyét, megnézte, s aztán behajította a tóba. Így tett valami tíz-tizenkét gesztenyével. Valóságos játék volt. Láttam az arcán, hogy nevet. Tetszik neki. Azt gondoltam, hogy vissza akarja azokat hajigálni, de nem bír odáig hajítani, ahol én állok.

— A leánykéz nem tud hajítani.

— Engedd csak! Egyszer aztán azt az én szerelmes leveletem, amibe egy ilyen vadgesztenye volt takarva, hajítottam be a verandába. Láttam, hogy elkapja, s nem dobja tova, hanem észreveszi, hogy valami papiros van rajta, azt lebontja róla, s aztán a holdvilág felé fordítva, elolvassa a tartalmát. Akkor sem dobja el, se össze nem tépi a leveletem, hanem visszahúzódik a felfutó lugosa alá, s annyit időzik ott, amennyi szükséges egy válasz megadására. Bizonyos voltam felőle. Mikor előjött, láttam, hogy valami gömbölyűt tart a markában. Egészzen kilépett a veranda szegélyére. Igazán mondom,

olyan volt, mint egy nájász. A bal kezével felfogta a két hosszú hajtekercsét, a jobbával nagyot lóbált a levegőben, én el akartam kapni a hajtott valamit, de rosszul mértem ki az időt és a distanciát, a löveg gyorsan repült, s úgy ütött orron, hogy rögtön eleredt az orrom vére. S még kacagott hozzá a kis boszorkány.

A doktor urak is azt tették.

— Ez egy kicsit lecsillapította a paroxizmust, ugye?

— Az ám. Másnap az orrom úgy fel volt dagadva, mint egy uborka. Azt mondtam, hogy egy méh csípte meg. A mama rögtön megparancsolta a tisztartónak, hogy elpusztítsa a méhesét.

— Vajon mi lehet az, amivel a választ meghajította a gonosz tündér? — gyógyvizsgált gondosan Don Juan.

— Valami felfutónak a gyümölcse, ami a ház elejét befutja, olyan gömbölyű. Hazahoztam a káplán úrnak, hogy determinálja meg a botanikus könyvből, azt mondta, hogy az a gyümölcs, Linné szerint: „cucurbita aurantia”.

— Hahaha! No majd előkeressük a napkeleti virágnyelvből, hogy mi titkos jelentése van a cucurbita aurantiának? — monda Fanfan.

— A betegséget tehát már megismertük, most lássunk a remediumok után — végzé be Don Juan.

— A legifjabb doktor nyilatkozik.

Ez volt az Albino.

— Hát én az ilyen esetről legjobb gyógyszernek találok a philtrát. Makacskodó szobaleányoknál, rátartós parasztemenyecskéknél ez a legbiztosabb szer. Nálam mindig van készletben. Az, amit Bánk bánban rekkommendál Biberach Ottónak. Már akkor ismerték. Melindának is meghasznált. Egy késhegynyi por belőle abba a tejbe keverve, amit a Böske a Styx szigetére hord reggelenként, s a hatás kétségtelen. Nem tudom, mit ijedsz vissza tőle, Gil, ha a káplán serébe bele tudod keverni az ópiumot? Én ezt tenném.

Az a fehér hajjal, bajusszal és szemöldökkel kirajzolt ábrázat olyan hullői hidegvérrel tudta előadni ezt az átkozott jó tanácsot.

— Ez nem ér semmit, bajtárs — monda Don Juan — a tejet nem maga szűrcsöli fel az imádott tündér, hanem megfelel az anyjával; a te philtrádtól a vénasszonyt érné utol a bolondság, s a mi Gil Blasunk szépen járna vele, ha a szerelmi találkójánál egy fogatlan vén banya ölelő karjai ejtenék fogságba. Különben is ez már criminalitás.

— Hisz nincs nálunk még behozva a Code Napoléon.

— Szóljon a másik doktor.

Fanfan már nem volt ilyen materiális méregkeverő, neki romantikus cudarkodásai voltak.

— Én azt a tervet ajánlanám, hogy álcázzuk mi hárman magunkat rablóknak, rohanjuk meg a Styx-szigeti házat, akkor aztán a vadleány sikoltozásaira siessen oda Gil Blas fegyveres kézzel, futamítsa meg a rablókat, tüntesse ki vitézi bátorságát, s akkor aztán a megszabadított ártatlanságtól nyerje el a hála megérdemelt díját.

— Köszönöm szépen az ajánlatot! — kiálta fel tiltakozó hangon Gil Blas. — Hogyha én egy madarat akarok elfogni, küldjek érte három macskát, s aztán azoktól vegyem el. Hiszen ha be lehetne jutni a Styx-szigetre, volna énnekem sokkal jobb eszmém, amit ki tudnék dolgozni. Mert ez a leány nem az a genre, ami a szobalányok meg a parasztmenyecskék; ezt ideálisan kell meghódítani. Ha én odajuthatnék hozzá, mikor egyedül van, hát legelőször is azon kezdeném, hogy megnyerjem a bizalmát, odaadnék a kezébe egy pisztolyt, hogy ám lőjön vele keresztül, ha erényét megsértem.

— A pisztoly természetesen nem volna megtöltve? — vágott közbe Don Juan.

— Annyi esze volna a pisztolyoknak. Akkor aztán elmondanám neki, hogy mennyire imádom: nála nélkül nem élhetek. Elpanaszolnám, hogy milyen szerencsétlen vagyok. A szüleim

akaratom ellenére választott mátkához kényszerítenek. Én azonban inkább megöölöm magamat, mint hogy erre a házasságra engedjem magamat kényszeríteni. Azzal megintutatóm neki a rám erőszakolt menyasszonynak az arcképet: egy büszke szépséget fekete hajjal, délceg nyakkal és vállakkal, pompás öltözetben. Ez nekem nem kell, inkább a halál! S azzal ott szemei előtt tépném széjjel a gyűlölt főúri ara mellképét apró darabokra. Akkor aztán elővenném azt a másik arcképet, azt a szőkét, a hófehér ruhában, amit én magam rajzoltam az én ideálomról, emlékezetből, s azt zárnam a keblemre a medaillonomba rejtve. Ez hatna!

— Patvart is! De hát hogyan van! Tudsz te arcképet rajzolni?

— Dehogyan tudok. A mamának jár a „Monsieur de la mode”, amihez igen szép képek jönnek, a barna egy bálkirályné, a szőke meg egy bérnyúlásra készülő bakfis: onnan nyírtam ki ollóval.

— Milyen szép talentum! — magasztalá Don Juan. — S ennek kell itt Pontaligeten elrejtve maradni!

— Kezdetnek ez is jó — véleményezé Fanfan —, de hát mondd meg, mi akadályoz ebben a regényes tervedben?

— Mi? Mi! — dűnnyögött Gil Blas — az az átkozott pokolsár, ami azt a szigetet körülveszi. Ha a csapóhíd fel van húzva, emberi teremtés oda be nem mehet még télen sem, mert a pálinkafőzőből odavezetett moslékvíz nem engedi a posványt úgy befagyni, hogy az ember bele ne szakadjon. Átúszni pedig — köszönöm szépen; hisz akkor úgy néznék ki, mikor kijövök belőle, mint egy tengeri szörnyeteg, derékig zöld a békanyáltól, azon alul fekete az iszaptul. Ez nem volna első bemutatáshoz való álcázat.

— Azt gondolná, hogy béka vagy!

— És még a parfüm hozzá! — nevetett a két nagybátya.

— Csendesen csak, uraim — rendezé a konzíliumot Don Juan. — Mindjárt megtaláljuk a kellő arcanumot. Tehát az a punctum saliens, hogy a tündérnek a kakassarkon forgó

kastélyát éppen azon bűzös tömpöly védi minden megtámadástól, amely annak elüldözésére volt oda koncentrálni. Hát hisz ez a Kolumbusz tojása. Mit tett Kolumbusz, hogy Amerikát fölfedezze? Hajóra ült, s átevezett.

— Igaz biz az! — erősíték a doktor urak.

— De hol veszem én a hajót? — nyugösködék a páciens.

— Hát nem vagyok-e én itt? Én leszek a te Sant-Angelod. Mi hárman segítünk neked a nagy óceánon való expedícióhoz. A te dolgod aztán felfedezni az újvilágot.

— Hogyan? Hogyan?

— Nagyon egyszerű a dolog. Ugyebár a halastón ott vannak a sandolinok, amikkel regattát szoktunk rendezni? No, hát egy ilyen sandolint éjszaka kihúzzunk a partra, mi négyen a vállunkra vesszük; nem nehéz az: átcepeljük a Styx-mocsár sima tükrére, Jason beleül egyedül, s a zöld békalencsével bevont tengeren keresztül átevez Colchisba az aranygyapjúért.

— Bene, bene, benissimo! — kiáltának a tudós doktorok. — A páciens pedig hálakitöréssel omlott az ordinariusá nyakába.

— Most már igazán látom, hogy te vagy az én jótevő géniuszom!

— Eszerint csak azt kell megtudni, hogy mikor megy el hazulról az öreg „cirmos”

— Éppen ma reggel ment el: a Böske most súgta meg a kertben. Egy horgacsolt paplant vitt el magával, ami csak most készült el; amíg a kijátszó íven mind a kilencven szám meg lesz rakva, eltelik három nap, addig haza nem jön.

— Tehát ma este találka a hatyúháznál, pontban éjfélnél. Igazítsuk össze az óráinkat.

— Éppen akkor jön fel a hold.

— Aztán ma este dupla késheggyel fűszerezd meg a káplán úr seradagját.

Jó volt befejezni a konzíliumot, mert a Grand Mogul visszatért a vadásztársasághoz.

XIX. MACSKA HELYETT MÁNDRUC

Emmanuel eltűnését a tűzhalmi kastélyból csakugyan nem vették észre másnap délig. A dáridó után senkinek sem volt másra gondja, mint hogy hová hajtsa le a fejét. Maga Sára asszony is csak a déli harangszóra ébredt fel álmából, s szokás szerint rosszkedvű volt. Miután elébb egy pár leánycselédnek a hátához vert egyet-mást, ami a kezébe akadt, s azt a szerencsétlen szolgálót, aki a harisnyáját kifordítva húzta fel a lábára, illően felképelte, csak akkor jutott eszébe a Dorkót beküldeni az Emmácska hálószobájába: hogy az a gyerek mégis alszik-e?

A vén cseléd „Jézus Mária” kiabálással rohant vissza a szobába, s úgy meg volt ijedve, hogy nem tudta elmondani, mit látott. Csak a szétmeredt tenyereivel mutogatott a háta mögé, amire aztán Sára asszony félmeztláb ugrott föl az öltözőszékéből, s el nem tudva képzelni, mi rettenté meg Dorkót, maga futott át a gyermek szobájába.

Ott feküdt biz az, a szép fehér hímezett vánkoson: a gyönyörű tömött hajfonadék, tőből levágva, az ágy melletti széken a selyem leányruhák.

Hová lett a gyermek?

Ki látta a házikisasszonyt?

Azt bizony látták is, nem is. Minden fchércselédnek, ha még annyi szeme lett volna is, az mind el lett volna foglalva a tegnapi táncvígalm pompájának élvezetével. Az Emmácska,

* „Mándruc”: ősmagyar neve az oroszlának. Az utóbbi a török „arszlán”-ból van idomítva.

szokás szerint, jókor aludni ment a kertre néző szobájába, s azontúl nesztét sem hallották

— Hol a Jancsi? — kérdezé az úrnő. Egyszerre kitalálta, hogy annak kell valamit tudni az Emmáról.

Az rendesen ott szokott aludni abban az előszobában, amelyben a vendégek bundái, úti köpenyei függnek hosszú fogasállványokon, mikor multság van. Ott bizony most nem vethetett magának vackot a Jancsi.

Dorkó néne szépen kérte az úrasszonyt, hogy ne kiabálja olyan nagyon a Jancsi nevét, mert az annál jobban el fog bújni, hiszen a tisztelendő úr puskával keresi, meg akarja löni: valami rossz fát tett a tűzre a Jancsi!

Előidéztek a főkapunál meg a kertkapunál felállított éjjeli őröket: ki látta az Emmát vagy a Jancsit?

Az Emma kisasszonyt senki sem látta, hanem a Jancsit, azt ketten is látták, s mind a ketten esküdtek a maguk állításának igaz voltára.

A toronyőr este tíz óra után, mikor éppen a tüzijátéknak vége volt, látta a Jancsit, a tegnapi új ruhájában, egy kis batyuval a hóna alatt a kapun kisietni, a fekete angolvizsla még a nyakába ugrált, úgy kísérte egy darabon az utcán, amíg a fiú vissza nem kergette, görrel dobálva rá, még a szavát is hallotta: „Hídd vissza azt a kutyát, mert eljön utánam.” Aztán látta a fiút elbandukolni Tűzhalomfalva felé.

A kerti kapu őre ellenben azt vallotta, hogy ő kora hajnalban bocsátotta ki a Jancsit; aki az ócska ruháját viselte, s egy nyaláb szíjjal összekötött könyvet cepelt a hátán; beszélt is vele: a Jancsi azt mondta, hogy itthagya a kastélyt, s vissza sem jön többet ide, amíg a Horkázi fejjel nem áll az ég felé; mert az őt meg akarja ölni. Ő aztán még sokáig utána nézett a Jancsinak, s jól látta, hogy az a Tanusvár felé vivő úton sietett tova.

A két ellenmondó tudósítás tökéletessé tette a zúrzárvart.

Sára asszony azt akarta volna, hogy azonnal talpon álljon az egész világ, és segítsen neki az eltűnt leányt felkeresni. Ez most a lehetetlenségek közé tartozott.

Nem is volt illendő! Kikiabálni az egész itt levő vármegyének, hogy a Tanussy család kisasszonya — eltűnt: itthagya a hajfonadékát! Az a nagy baj most, hogy leánynak volt nevelve; meg kell őrizni a hajadoni jó hírnevét.

Azt tette Sára asszony, hogy betört Decebál szobájába, hogy a férjét híja segítségül.

No, ott most szép rendet talált. Az ágyon feküdt a Hektor, a nagy sinkorán, aki mindig a gazdája szobájában szokott hálni; a medvebőrön pedig, ami a Hektor számára volt leterítve, nyújtózkodott Decebál, nagyobb kényelem végett a fejét az asztal lábhídjára fektetve; csoda, hogy a nyaka ki nem törött, a két keze meg a két lába úgy járt, mintha a túlvilágon a boldog takácsmesterség gyönyöreit élvezné.

Sok ráncigálásra, hogy végre mégis leszállt a paradicsomból, s felnyitotta az egyik szemét (a másik még aludt), s hallott valamit egy megszökött leányról, rákezdé köszörületlen hangon azt a szép pápai nótát: „Tizenhat esztendő barna kislány, elment a regiment után.” Azzal lecsapta megint a fejét az asztal hídjára. Ez azt vissza nem hozza.

A szomszéd szobákban csak horkolási duetteteket, sőt kvarteteket lehetett hallani.

De egy szobában mégis hangzott valami emberi beszédhez hasonlatos motyogás. Az ajtón betekintve, ott látta Sára asszony egy asztalnál ülni Csunyi Lacit, amint egymagában ferblizett, osztotta a kártyát, gusztálta a sántát, s veszekedett a képzelt játszótársakkal, hogy ne paklizzanak. „Besszer!” „Rebesszer.” „Blind.” „Nix Blind.” „Magam vagyok az úr!” „Mit vissza?” Iszonyú szerencsében volt, agyonnyerte magát. Csakhogy nem volt kitől.

Erre is hiába vesztegetni a szót.

De végre mégis akadt egy józan emberrel össze. Mántay Móric jött le az emeletről, maga cepelve a nyalábra fogott bádoghüvelyeket, amikben a mappák rejtvék, mivelhogy a hajdúja a mai napra beállt kínai császárnak. Azt itt hagyja, amíg helyreahajdúsodik.

— Kedves Móric bátyám! — kiálta Sára asszony, kezeit tördelve. — Hallott-e már ilyet? Az én Emmám megszökött a háztul!

— Hallottam — felelt az fideliter.

— De hova mehetett? Az Isten szerelméért! Nem tudja?

— De tudom.

— Hát mondja frissen.

— Elment Debrecenbe: beállt mendikás diáknak.

Sára asszony jól oldalba taszította könyökkel bosszúisan.

— Menjen, maga bolond hityimatyimókus.

A többi részeg, ez meg bolond.

Akármit el lehetett volna Sára asszonnyal e tárgyról hitetni, csak azt nem, ami igaz. Azért mondta meg neki a mérnök. Ő pedig tudta, hogy úgy van. Meg sem lepte az egész dolog. Nem is talált benne semmi különöst. Sőt igen helyeslendőnek találta. Így még lesz abból a gyermekből valami. Csak vissza ne hozzák; csak az útban el ne fogják.

Dejszen jól kifőzték azok ketten a szökési tervet. Lerajzolták a térképet, s azon az utazási vonalat. Ketten kétféle irányban, hogy az üldözőket tévútra vezessék. Csak éjjel utazni, nappal szénaboglyákban, nádkunyhókban elrejtőzni; az egy cipóval úgy gazdálkodni, hogy az a Hortobágyig eltartson; az erdőn most érik a mogyoró meg a som, az is jó táplálék, a keserű gomba sem megvetni való, csak só meg egy kis tűz kell hozzá. Útbaigazítást csak pásztoroktól kell kérni, akik továbbhúzódnak a nyájaikkal. Ha faluba kell menni, az utolsó házhoz kell beszállni. A Jancsi a tegnap kapott három huszast is odaadta Manónak: az egyiket még fel is váltatá rézpénzre a görögnél. „Te még nem tudsz kérni; neked fizetned kell a szállásért; én már megtanultam a hálálkodást.”

Mire a tanusvári népek kijózanodtak, s utánok eredtek, üthették már bottal a két szökevény nyomát.

Az volt a jelszavuk, hogy a hortobágyi csárdában várják be egymást, s onnan mennek be együtt Debrecenbe.

A szép csillagos éjszaka kedvező volt a szökevény vándorútjának. Ahol falura talált, lekerült a kertek alá, nem ment a főútcán keresztül. Különben Tuhutum megyében kevés a falu, ott csak nagy mezővárosok vannak, egymástól fél napi járótavolságban, reggel felé megtelepedett egy nagy kukoricaföld szélében, ahol már félben le volt törve a tengeri s kupacokba hányva. Nagyon jó az ilyen kupacra fekvé aludni, mert az olyan meleg, mint a dunnás ágy, s még milyen illatos!

Csak arra ébredt fel, mikor a távol helységről kijövő kukoricatörők zsvaja felhangzott. Csupa leányok, menyecskek, meggyerekek voltak; a vándordiákkal dévánkodni kezdtek, aztán hogy észrevették, milyen kevés úti batyuvál jár, megtanították, hogyan kell kukoricát sütni. Az volt a Manónak a reggelije mára. Soha annál jobbat! Kisasszony korában még hírét sem hallotta.

Onnan aztán elutasították tovább, hogy merre menjen, ha közelebb úton akar érné, arra a füzes felé, csak mindig a patak mentén. Déire már a háta mögött hagyta Tuhutum vármegye szikes legelőit, eljutott a két víz közé, a révészek átvitték a komppal ingyen, csak egy zoltárt énekeltek el vele, azt pedig ő tudott; ebből megbizonyosodtak, hogy diák és nem armer reischer.

A kanyargó folyam túlsó partján már más világ kezdődik. Amennyire a szem ellát, csupa dinnyeföldek; az ős vége felé tele elkésett terméssel, cserhajú, kantalup, vérbélú, barátmagú; nem őrzi már senki, hiszen nem érdemes a piacra felvinni; ottan válogathat a terített asztalról; jóllakhatik vele. Mikor odábbmegy, a csősz utánasiet, de nem azért, hogy megzalogolja, hanem avégett, hogy a kulacsából egy jót húzasson vele, (veres bor van abban) nehogy a dinnyétől vérhast kapjon a szegény diák.

Meg odább szép zöld kaszálókon keresztül visz az út: egy helyen még most vágják a tüvet; az embernek szintúgy fáj érte a lelke, hogy azt a sok szép réti virágot hogy ontják halomra; odább már a száradt rendet gyűjtik petrencékbe. Jaj, de hívogat az alvásra ez az illatos ágyl!

— Szabad nekem itt egy kicsit alunni? — kérdi illendőséggel a tapasztalatlan vándor a leterített szűrre letelepült társaságtól (egy parasztgazda a feleségével meg a kisleiával).

A menyecske kötődni kezd.

— Hát délután vagy-e, vagy délelőtt?

— Bizony délelőtt én.

— Ejnye, mi a kánya? Hát nem szégyenlenéd magadat délelőtt lefeküdni, alunni? Gyerejde, neked is jut a gombócbul!

Manó megköszönte szépen, s elfogadta a meghívást, odaült közéjük, helyet szorítottak neki a nagy cseréptál mellett, amiben hatalmas szalonnás gombócok úszkáltak a jó hívogató illatú hagymás, petrezselymes lében. Kapott egy nagy fakanalet is hozzá. Soha életében így jól nem tartották.

A menyecske kikérdezte, honnan jön, hová megy? Hogy Debrecenbe? Mi akar lenni? Még maga sem tudja. No csak fiskárus ne!

Aztán eresztené alunni.

— Hohó! — mond a gazda. — Előbb még azt mondd meg, szógám, ha igaz menyikás vagy, hogyan hívják a diákok a debreceni kollégiumban a *töltött káposztát*?

Tudta azt már Manó.

„Abszurdum.” (Mivel hogy ilyent sohase kapnak.)

— Ember vagy, szógám! Mind így mondják a menyikások. No, hát csak pihenj le; nagy utad van. Ha ozsonnára fölébredsz, itt lesz az abszurdum.

Ott is volt; de már arra azt mondta Manó, hogy sok lesz, majd megárt.

— No, hát vidd el vacsorára, előveszed, ha megéhezel. Egy kis szilkét megtöltöttek a számára.

— Duplán tégy bele neki! — mondá a gazda. — Hadd legyen karácsonja az ebugatta mengyikásának.

S úgy bandukolt tovább a Thonuzóba ivadék; az egyik kezében egy fűzfakaró, a másikban egy rekettyegúzsra akasztott szilke, a hátán egy tarka kendőbe kötött könnyű batyu. Majdan kitalálta a módját: a botot a vállára vetette, a batyut meg a szilkét annak a végére akasztotta: nincs szebb utazás, mint az apostolok lován.

Itt már sűrűbben következtek a falvak egymás után; a mezők is más képet mutattak; nagy dohányültetvények sötétzöldje vált el élesen a sárga tarlóktul, az országút mellé fák voltak ültetve, két sorban, szép terebély platánok, diófák; az út vége egy nagy erdőben látszott elveszni; ami azonban inkább urasági park lesz, mert a fák koronái fölött magasra emelkedik ki belőle egy úri kastély teteje. Szélről e park mellett látható a falu fényes, karcsú bádortornya.

Az országúton most szállították hosszú négyökrös szekereken a sarjút meg a tengerit.

Manó nekibiztatta a lábait, hogy csak igyekezzenek, még ma estére be kell érni abba a faluba. A múlt éjjel jó volt a meleg tengerikupacon az alvás, de ma nem lenne egészséges dolog az ég alatt háltni. Máris érzik a harmatozó lég hűsége, amint a nap kezd letűnni a hegyek mögé. Az a falu pedig jó két *magyar* órányira lehet még.

Ugyanazon a gyalogösvényen, amelyen a platánsor mentében haladt a fiatal vándor, ügetett egy sajátságos külsejű alak. Úgy látszik, vénasszony; az arca úgy be van bugyolálva egy szeméig lehúzott főkötő, egy orráig átkötött tarka cic-kendő, és egy a fejét körülfogó bodros capuchon segítségével, hogy abból a két szemem kívül alig látni valamit. Még azokon is pápaszem van. A többi termetét valami lebernyeg takarja, ami kopott, megfakult fekete selyemből van, nagy sárga-zöld virágokkal; aminek a szárnyait ha a szél meglebbenti, kivirul a lebernyeg megvakult piros selyembélése, s a régimódi,

szűk kartonviganó, azokkal kékeres csíkokkal, s a fekete francikkal. Az alaknak az egyik kezében van egy fekete bot, szarvascsont mankóval, a másikkal pedig egy rengeteg nagyságú „pájdli” emel, ami igen nehéz lehet, mert egyre cserélgeti a botot meg az iszákot; a pájdli fekete bársonyból van, s az egyik oldalán kihúmezve arany és ezüsttel, de azon a fonál már mind veres és fekete. Amelyik karjára a terhet átemeli, azon az oldalán minden lépésnél egyet biccent a lábával.

A marhalegelőn egy csomó pásztorfiú játszott nagy lármával. Ráértek, a tarló felszabadult: a csorda mehetett a kukoricába. „Longát” játszottak labdával.

Hát amint meglátják azt a furcsa szerzetet, akik bizonyosan ismeretes gúnyalak a környéken, egyszerre abbahagyja a suhancsűrhe a játékot, s rákezdli ingerkedő szóval: A natutár! A natutár! (Ez valami cigány gúnynév.)

S nem elég a semmirekellőknek, hogy szóval inzultálják, hanem közrefogják, elállva az út két oldalát, s fogadásból elkezdik hajigálni a labdával: „*Ki trafálja el?*”

A háborgatott alak olyan nevetni való mozdulatokat tesz, hogy a ráhajított labda elől kitérjen, olyan furcsán üget előre, hogy üldözőit lerázza a nyakáról, s mikor meg visszafordul, hol erre, hol arra, a felemelt botjával fenyegetve őket, akkor meg éppen csupa figura! A capuchonjára varrt máslik csak úgy repkednek erre-arra, a libegtetett krispin két szárnya hasonlónvá teszi valami igen tarka denevérhez.

Emmanuelt felháborította ez a csúfondároskodás. Tízen egy ellen. Egy tehetetlen, bicegő öregasszony ellen.

Nem messze járt már a háta mögött. Egyszer a célját tévesztett labda odagurult a közelébe; Manó felvette azt, és magánál tartotta. Aztán oda sem hallgatott, hogy mit kiabálnak a suhancok, hanem ment tovább az úton.

Egy nagy pofók, pirók suhanc utánarohant, s megtámadta.

— Nem adod vissza a labdámat?

— Kérdésben a felelet.
— Add ide mindjárt a labdámot!
— Hát nem szégyenlitek magatokat, egy szegény öregasszonyt hajigálni meg a labdával, aki titeket nem bántott?

— Az nem a kutyák gondja!

A fickó hadonászni kezdett a kezében levő labdaütőfával, ami valaha lapátnyél lehetett, amivel azt nyerte, hogy Manó kikapta azt a kezéből, s fél karral úgy az árokba lökte a fickót, hogy az azután csak onnan a töld alul kiemelkedő fejével beszélgetett vele, de nagyon siralmatos hangon.

— Nem adja ide az ütőfámat, hallja!

Manó még eddig a másik karját meg sem mozdította, amivel a vállára vetett botot tartá, a batyuval.

— Hát ez ütőfa? — kérdezé, s aztán leemelve a válláról a fűzfahusángot, kinyújtá a bal karját egyenesen, az ölében tartva a husáng egyik végét, míg a másik végén a batyu és a szilke lógott; amihez szép izomerő kell. „Hiszen nem ütőfa ez, hanem kukoricaszár”, mondá gúnyolódva, s aztán (ahogy ezt a Jancsától tanulta), amint a bal karján kifeszült a „biceps”, az a gömbölyű izom, mint egy kis malac, hirtelen rásújtott, visszapattintó ütéssel azzal a lapátnyéllel, amit a jobb kezében tartott, amire az ütőfa egyszerre két darabra pattant. (Így csinálják azt Tuhutum vármegyében a mándruclegények.)

Hej, hogy elkotródott az egész csürhe a közeléből egyszerre.

— Nesztek a labdátok!

S azzal a saját fűzfahusángjával olyan messzire elütötte nekik a labdájukat a kukoricásba, hogy kereshetik estig.

A csodabogár vénasszony hátrafordult, úgy nézte ezt a jelenetet. Bevárta, míg Manó utoléri.

— Adjon Isten jó estét, asszonyom.

Ez azonban nem adott neki semmi választ, hanem megint elkezdett ügetni, a tarisznyáját átcserélve a másik karjára. Nem is köszönte meg a fiúnak a jó szolgálatot.

Inkább úgy tekingetett rá, mintha félné tőle.

Manó pedig folyvást mellette tartotta magát. Jólesett neki, hogy egy útitársra akadt; egyszer aztán megszólítja:

— Nem nehéz nénémasszonynak ez a táska? Adja ide, majd én utána viszem.

A nő sebesen hadaró nyelvvvel felelt.

— Majd persze, hogy elszaladj velem!

Ez keservesen esett Manónak.

— Ejnye, hát tolvajnak néz engem?

Mikor aztán a nő látta, hogy a könny is a szemébe szökik a fiúnak, fordított a véleményén.

— No, jól van, ne sírj, nem bántottalak. Te sem vagy garabonciás diák, én sem vagyok boszorkány; azért, hogy úgy nézünk ki mind a ketten. No, hát hozd a pájdlimat, ha akarod. Csak odáig a gesztesig, ott majd eltér az utunk.

— De hátha ott sem tér el?

— De már bizony pedig ott csak eltér, mert az út kétfelé válik, az egyik visz a faluba, a másik a kastélyba, s te vagy ide vagy oda akarsz menni, én pedig sehova sem, hanem török keresztül tuskén, bozóton, csincsésen, ahol az én házam van, ahová nincsen út.

Manó nagyot hallgatott erre a felfedezésre.

— No, hát hová akarsz menni? — folytatá az asszony. — A kastélyba? Ott szívesen látnak minden jöttment diákot. Megitatják velem a bort, amiben délelőtt a grófné fürdött, egy kis „szalajtót” is tesznek neki bele; hanem azért jól tartják; útravalót is adnak neki.

— Köszönöm. Nem keresem a kastélyokat.

— Pedig ez híres, nevezetes kastély; Pontaligetly gróf kastélya.

— Akkor meg éppen . . . (Csakhogy a szó közepén visszatartotta a véleményét Manó; majd elárulta magát, hogy ő a családja annyiszor emlegetett ellenségéhez alamizsnát kérni nem megy.)

— Pedig azt minden kálomista légátus, supplicáns, peregrinus meglátogatja; megréfélják, de meg is ajándékozzák. No, hát akkor a faluba kell menned, ott is meghálhatsz a tiszteletesnél.

Manónak ez a szállás sem kívánatos.

— Hát magánál, nénémasszony, nem maradhatnék ott éjszakára?

— Nálam nincs mit enni.

— Hoztam én magammal vacsorát: jámbor parasztok adták; annyit, hogy kigyelmeddel is megoszthatom.

A vénasszony megállt, úgy nézett a fiúnak a szeme közé, s csak úgy magában dörmögött valamit, valami ismeretlen nyelven: mintha kutyát uszítgatott volna. („Qu'est, qu'est, que cela?”)

— Jaj fiacskám, az én házam igen ronda helyen van: piszkos, penészes, nyirkos. Ágyam sincs több kettőnél: az egyikben magam alszom, a másikban a porontyom: egy csúnya, mérges, nyafogó vásott kölyök.

— Elhállok ám én a padláson is. Ha kigyelmed szállást nem ad, valahol a mezőn egy boglyában hállok.

— Hát olyan nagyon félsz az emberek szemétől?

— Nem biz én, hanem egy szót nem tudtam megtanulni még eddig: azt, hogy „kérem!”

— Hm! Kevély koldus! Hát azt gondolod, hogy énnálam nem kell szépen kérni, ha valamit kapni akarsz? Azt gondolod, hogy én cigányasszony vagyok? Te ripők!

— Hát már én olyan gyerek vagyok. Ha valamit csak úgy kaphatok meg, ha kérni kell, hát azt én sohasem kapom meg. Próbálták ezt már velem mások is. Ha tehát kigyelmed nénémasszony csak szépen kérésre adna nekem szállást, akkor tisztelem a házát: itt van az iszákja, vigye tovább, én majd találok a nagyerdőn valami odvas fát, ott is elhállok én.

S hogy nem tréfál, megmutatta, letette a földre a bársony tarisznyát, s letérve az útról, becsörtetett abba a nagy erdőbe, mely a pontaligeti kastélyt veszi körül.

A vénasszony megállt, s utánanézett; egyszer aztán vissza-kiáltotta:

— Hej, te fiú! Gyere vissza.

— Aztán?

— Se kérsz, se köszönsz nálam senkinek semmit. Elviszlek magamhoz.

Manó visszatért hozzá.

— De hát aztán nem félsz te éntőlem? — kérde a csodabogár.

— Én nem vétettem senkinek, minек félnék?

— Hát ettől az én furcsa figurámtól. Mit gondolsz, miféle szerzet lehetek én?

— Azt gondolom, hogy valami régi nemesasszony, aki hajdan fényes uraságban élt, s azt akkor is viseli, amikor nem fényes már.

— Hiszen te okos gyerek vagy! Mi a neved?

— Én sem kérdeztem kegyelmedtől, hogy kinek híják.

— No, hát kivittek vagyunk. Hozod a pájdlimat.

— Szívesen.

— Én meg, hogy könnyítsek rajtad, majd viszem a te batyudat. No, add ide. Zálogul.

Manó nevetett, és odaadta a kis batyut.

— Hadd lán, mi van benne?

— Ej, holmi fehérnemű. Ne bontsa ki.

Az asszony csak egy ingnek a csücskéjét látta meg a batyuból kikandikálni, egy hímzett fodrot, s már akkor tudta, hol ez az ő vendége kicsoda, és honnét jön.

— No, hát vágjunk neki a bozótnak.

Csak olyan út vezetett a pontaligeti nagy erdőn keresztül a Styx szigetéig, amilyent a vadgyümölcs-szedők szoktak törtenni, akik úgy tájékozzák magukat, hogy tudják már, hol az a hely, ahol a számóca terem, másutt meg a som, tavasszal a baraboly, eső után a tinóru-gomba meg az úrigomba, ősszel a vargánya: ők már ismerik a berket, a pázsitot, és rátalálnak.

Ha vadállattal találkoznak, nagyot néznek egymásra, s mennek tovább.

Késő este lett, mire ahhoz a leszivárgó patakhöz eljutottak, mely a bűzös mocsárból tör elő a vakandtúrásokon keresztül, s a hold még nem jött fel. A mocsár fölött már sűrű, nehéz szagú köd ült, amit segített szaporítani a szúnyogok, kérészek zümmögő fellege. Csak egy pislogó mécs világa vereslett a ködből elő, nagy fényudvart kerítve maga körül.

— Itthon volnánk, fiacskám — mondá a vénasszony. — Ha diák vagy, hallottad-e a *Styxnek* a hírét?

— Hallottam.

— No, hát ez az. Vigyázz, hogy bele ne szédülj, mikor ezen a hídon átkullogsz.

Az asszony elöl ment, s mikor eljutott az átjárógerenda végéhez, ahol a bürü megszakad, sajtyszerű, madársikoltáshoz hajazó hangon kiáltá: „Lizádra!”

Egy pillanatra valami tűnő árnyék takarta el a szövétnek világát, s nemsokára hallatszott valami olyan kútgémnyikorgásforma hang, amit a leereszkedő csapóhíd sírdogált, amíg egy vastag kötélén aláereszkedett a bürüt kiegészítő deszkadarab: az összekötetés helyre lett állítva a sziget és a szárazföld között.

— Utánam jöhetsz! — monda a vénasszony a fiúnak.

Azonban nem eresztette beljebb, csak éppen a tornácig.

— Várj idekinn, míg behívlak. — No, de ríva ne fakadj megint, nem azért, mintha el akarnám előled dugni, amit a pájdlimban hoztam, hanem előbb látni akarom, hogy nincs-e a leányom pongyolában.

(Aki valaha úr volt, nem szokja azt le soha.)

De meg más dolognak is meg kellett előzni a vendégfogadást. A ház asszonya előbb szárított diófélelevelet, tömjéngyantás életfa-ágat égetett el a szövétnek lángjánál; kifüstölte a szobát, hogy ne érezzék benne olyan nagyon a penészszag. Azután a maga öltözetét is rendbe hozta; meg a leányáét is. Amint az

megvolt, kinyitotta valaki az ajtót, s kiszólt a künn ácsorgónak egy csengő hang:

— No, bejöhetsz már!

Manó belépett az alacsony ajtón, a fejét is meg kellett hajtania, hogy a szemöldökfába bele ne üsse, s szép jó estét kívánt. Nemigen látott jól; csak egy faggyúmécés égett; hanem mégsem a faggyúmécés miatt nem látott jól, hanem egészen más oka volt annak.

A csengő hang tulajdonosa volt annak az oka, hogy nem látott semmit, csak azt a két rábámuló nagy szemet.

Micsoda mesemondásba való szemek! Nagy, sötétkékszférák, tele holdsugárral, amiket elijesztő nagy selyemszempillák árnyékolnak. Mikor egyet pillant velük, olyan, mintha megütné az embert. Ez a két szem az egész alak, a többi csak hozzá tartozandó mellékesség. Ha ez a két szem elindulna magában vándorolni, arról is ráismernének, hogy ki az. Tudnak ezek kérdezni, beszélni, könyörögni, ijeszteni, titkokat elolvasni. Nagyobb tudományuk van azoknak, mint Aristotelesnek, aki pedig a sárkányok nyelvén is tudott beszélni.

— Gyere be no! (Száj súgta ezt, vagy ezt is a szemek mondták?)

Manó kezdett körültekinteni a szobában, amint belépett. Kopott úri pompa lógott mindenünnen. Szőnyegnek, kárpitnak kivette a nyirok a színét, hanem azért látszott a hímzés rajta, a szögletben ágy volt, mennyezettel, aminek a függőnyeit szitává rágta a moly, a tükör megvakult egészen, vedlett medvebőr takarta az ágy előtt a padlót, s ahol a falról lehullott a vakolat, az el volt takargatva régi divatképekkel, amikhez összetákolta nyírfadarabkák szolgáltatták a rámákat, széket, asztal, szekrényt mind szűtette, pudvás. Egy ostromolt redoute képe volt az, amit a helyőrség makacsul védelmez azon ellenségek ellen, akiknek a neve „légió”

A ház úrnője egészen beleillik ebbe az ostromolt várba. Most, hogy a bugyolát lerakta magáról, jobban szemügyre

lehet venni az alakját. Alacsony, de karcsú termetét régi divatú, színehagyott öltöny fedi, de valaha drága lehetett annak a kelméje. Arca hajdani csábító szépségre vall, csak az a sok ránc ne szelné keresztül-kasul, homlokának emelkedése nagy-ravágyást árul el, ajkszegletei hízelkedő gúnyt, az orra szép metszésű volna, ha a tubákolással nem ártana neki, a szemével nem lehet tisztába jönni, mert nagy kerek üvegű pápaszemet hord, csak az üveg villanik, mikor a fejét forgatja.

— Nos, hát mármost fiúnk is van! — mondá tréfásan a leányának. — Mindig mondtad, hogy szeretnél már egyszer egy fiút is látni. Hát hoztam egyet.

Mintha csak mókust ígért volna a gyerekének, vagy szőri szarkát.

A nagyszemű odasettenkedett Manó mellé, s jót csípett neki a karjába, aztán odább ugrott dévajul nevetve.

— Hiszen nem fiú ez, hanem kislány.

Manó csak elámult, hát már ez honnan tudja, hogy ő „Emma kisasszony”

— Honnan gondolod? Te! — szólt a mama.

A nagyszemű az öklébe kuncogott.

— Hiszen hímezett ingfodor van a nyakán.

A biz igaz!

Manó restelkedve gyűrte be az áruló ingfodrot a nyakra-valójába.

— Hát én nem tehetek róla, ha olyannak varrták.

— Hát aztán a többi ingeid is mind ilyen hímezett fodrosak?

— kérdé a háziasszony, s aközben kezébe kaparintotta a Manó batyuját, s szétbontá a kendő csomóit. Anya és leánya kíváncsian dugták össze a fejeiket, a kihúzott ingeket bámulva — Ezért téged a többi diákgyerekek mind úgy fognak án csúfolni, hogy „kisasszony”.

— Segíték én azon könnyen, fogok egy ollót, s levágom valamennyiről a fodrot.

— Nem úgy lesz az. Majd segít rajta a Liza. Ő ma úgysem fekhetik le, mert az ágyát át kell adni a vendégnek, odakinn a veranda alatt: ő majd az éjjel mind új sima gallérokat varr a te ingeid nyakára, meg a kézelőire, kitelik ez azoknak az aljából, hiszen nagyon hosszúra vannak szabva.

Persze, hiszen kisasszonynak voltak azok szánva.

A nagyszemű mindjárt hozzá akart fogni. Cérnát fogott, s elkezdte pattogatni az ujjai közt.

— Majd csak vacsora után — mondá az anya.

— Mit? Hát ma vacsorálunk is? — kiálta az örvendve.

Úgy látszik, hogy ennél a háznál a vacsorálás egyértelmű a sátoros ünneppel.

— Van miből! — kérkedék a mama, széthúzva a nagy bárszony pajdli karikákba fűzött száját, s aztán kirakva belőle a nagy asztalra a mindenféle zsákmányt, amit innen-onnan összegyűjtött. A leány kíváncsi mosolygással tartá oda a mécsést.

Volt ott sok drága jó: darab sajt, szalonna, sonka, lúdcomb (mind gondosan papírba takarva), alma, körte, vereshagyma, tojás, egy darab „katakönyöke”, egynehány krisztuslába, birsalmasajt szívformára vágva, mandula, kenyértorta-darabkák, szélpaszuly, meg — gyenge kukorica (úri asztalok maradványai!).

Lizandra ennek a legutolsó csemegének örült meg legjobban.

— Hisz ebből pompás vacsora lesz.

Csak egy hiányzott hozzá, — nem volt kenyér.

Manó szerénykedve ajánlá fel, hogy az ő batyujában volna egy kis cipó, még meg sincsen kezdve. Azt bizony szívesen fogadták. Erre aztán még több bátorságot vett magának, s elrebecgte, hogy ebben a mázos szilkében meg töltött káposzta van.

Lizandra örvendve csapta össze a kezeit. Azt ő még sohasem evett, csak hírből ismerte.

Két töltelék volt a szilkében, felajánlá az egyiket a mamának, a másikat a leányának.

— Nem, fiacskám — utasítá vissza a mama —, ha én káposztát enném éjszakára, egész éjjel le nem hunynám a szememet, csak osztozzatok meg ti ketten a Lizával rajta.

— Ah, hisz ez így igazi piknik lesz! — nevetett Lizandra.

— Az ám. Valóságos batyubál. (Mesélt ő néha ilyenről a leányának.)

— De hát te mit vacsorálsz? — kérde a lány az anyjától.

— Nekem csinálsz te majd egy kis rántott levest.

— Ugye, olyan „kolduslevest”, amilyent te szeretsz, tojással habarva?

— Igen. Tojást hoztam. Liszt, zsír még van.

— Az ám: de egy kis baj van — szólt a leány. — Amit a Boris hozott reggel vizet a korsóban: belement egy egér, s belefulladt! mármint nincsen vizünk.

— Hozok én mindjárt — ajánlkozék Manó készségesen. — Hol az a korsó?

— Nem találsz te arra rá magadban — szólt a mama.

— Dehogynem, hiszen két csermelyen is gázoltunk keresztül, amíg idáig jöttünk.

— Azoknak a vize mind pokolkeserű, az egyik gálicköves. Az igazi forrás el van rejtve egy sziklaodúba, sűrű pagony közé, s onnan megint elfut a föld alá. Oda csak a Liza tudna elvezetni.

— Hát ő tudja itt a járást?

— Tudja hát, fiacskám. Nincs ez a ház egész éven át bezárva. Tavasszal, amikor még a vadak kímélet-évadja tart, neki is künn lehet csatangolni az erdőben, olyankor még nincsenek itten — a vadászok.

Manó furcsa talányt kapott a megfejtésre. Hát az ilyen vadra is kiterjed a kímélet-évad, mint ez a nagyszemű itten?

— No, hát ha nem félsz éjjel az erdőben járni, a Liza elvezet a forrásig. Ketten csak nem ijedtek meg?

— De a tüzes sárkánytól sem!

A leány is egyszerre készen volt a vállalatra! De még milyen öröme telt benne, hogy kiszabadulhat egy futásra az erdőbe. (Olyan hosszú fogság után.) Szaladt a korszóért.

Manó markába kapta a fűzfahusángját, a korszót fülénél fogva ráakasztották, s aztán iramodtak végig a tavat áthidaló pallón, a fűzfakaró egy-egy végit fogva, annak a közepén himbálózott a zöld korszó.

Annak a gyanakodó, féltékeny dámának volt bizodalma a rejtegetett leányát rábízni egy idegen fickóra, éjszaka, sötét erdőben, egy földönfutóra, akit most szedett fel az útszélen.

A hold éppen akkor kelt föl, tűztányéra keresztülvillogott a nagy kőrisfák ágain, lombozatán. A két gyermek nevetgélve törtetett keresztül a bokron: elől a Manó, hátul a Liza. A leány kormányzott: „No most jobbra! Arra a fehér nyírfa felé! Keresztül a gyepen! Szaladjunk sebesen! Hahó, megállj, valami belcakadt a ruhámba!” — Akkor aztán Manónak ki kellett őt szabadítani a szederinda veszedelmes szövevénye közül. A leány nem ismert semmi félelmet, még inkább ő ijesztgette volna a társát (ha megijedt volna), nagyokat huhokolt: „Hallod, hogy bömböl az erdei manó!”

— Magam is Manó vagyok.

— Nézd, micsoda tűz-szeme van a böjti boszorkánynak; vigyázz, mert a nyakadba ugrik.

De nem félt attól a repülő tűzszemtől Manó. Szentjánosbogár az; elfogott egyet, s azt odadobta a Liza bozontos haja közé; onnan az nem szökhetett el. Attól aztán olyanforma lett a leány, mint valami éjjeli tündér, világító zöld csillaggal a fején.

A forrás elárulta hollétét csergedezésével.

Éppen akkor ugrott ki mellőle egy őzike, nagy csörtetéssel szökve odább az erdőben.

A véletlen robajtól de mégiscsak megijedt Lizandra, annyira hogy önkénytelenül odamenekült kísérője karjai közé, s nagyon jól tűrt, hogy az őt oltalmazva átöleli.

Mikor aztán felismerték, hogy nem medve, hanem csak őz volt, ami felugrott előttük, akkor elnevelték magukat.

— Ej, ha ottlephetem, de megfogtam volna! — hetvenkedék a fiú.

— Hát nem sajnálnád azt a szép őzikét elfogni?

— Nem én! (Még őtet sem sajnálta fogva tartani.)

— Eredj! Te rossz vagy! — szólt a leány durcásan, s eltaszította őt magátul.

— De aztán megint elereszteném.

— No, akkor hát jó vagy! (S megint békülésre nyújtotta a kezét.)

A forrás mélyen a sziklaodú fenekén fakadt, ahol keskeny medence fogta fel, abba a mohos köveken kellett leszállni. Manó hozzákészült.

— Majd persze! Te a sáros csizmáddal gázolsz bele a forrásba! — feddé meg a leány, kikapva a kezéből a korsót — majd én szállok le.

S azzal lekapta a lábáról a cipőt, s odaadta Manónak, hogy tartsa; ő maga lépegetett alá a korsóval a forrás medencéjébe. Azok az elefántcsont lábak hogy világitottak az erdők, sziklák sötétjében!

Mikor odalenn volt, s megmerítette a korsót, azt kérde Manótól:

— Hát te nem vagy szonijjas?

— De nagyon. Egész nap nem ittam.

— Ez ám a pompás víz! Akarsz belőle?

— Megköszönöm; nyújtsd ide a korsót.

— Óh persze! Azt gondold, hogy parasztok között vagy, akik mind az egy korsóbul isznak.

— Hát hogy igyam, ha a forráshoz meg nem eresztesz?

— Hát majd így — mondá a leány; s a két tenyerét összefogva, annak az üregébe meríté a kristály vizet, s úgy nyújtá azt fel a fiúnak: abból itatta meg.

Ugyan Belzázár királynak volt-e drágább billikoma ennél!

Aztán még egyszer, meg még egyszer! Mert hiszen háromszor iszik a magyar.

— No, mármost hát vizünk is van! Mindenünk van! Siesünk a vacsorát elkészíteni.

Visszafelé már futvást mehettek; a hold a fák sudarai fölé emelkedett már.

— De hamar megjöttetek! — dicsérte meg őket odahaza a mama.

Ő azalatt kártyát vetett. Ez az egyetlen multságuk azoknak a szegény asszonyoknak, akik a világból kimaradtak. Gondolnak valamit: lesz-e még a múltból valaha jövőendő? S aztán kártyát vetnek rá: vajon kijön-e?

Az útban a fiú felkapott egy nagy darab száraz targallyat, s elhozta magával: most odakínálta azt a leánynak.

— Nézd, hoztam tűzrevalót is.

Huh! Mekkora villámlott az a nagy kék holdvilágpár arra a szóra: milyen magas lett egyszerre az a csepp teremtés.

— Elmegy vele innen! Kell is nekünk valami, ami az „övék”

Manó nagyot bámult. Kevély emberek laknak itten.

— Visszaviszed mindjárt, ahonnan elhoztad?

S Manónak szépen vissza kellett somfordálnia a hídon keresztül s eldobni a parton az elhozott száraz gallyat.

A leány már akkorra tüzet is rakott. Elég tüzelőt adnak az ő fűzfáik egész esztendőre; ha elfogy, hoznak a faluból; de a pontaligeti parkból még egy gyöngyvirágszál sem jó az ő házukba soha.

— No, kisfiam — szólt a mama, amíg a leány a konyhán danolva készíté a kolduslevest —, hát mondjak-e neked jövőendőt a kártyábul? Mert nekem ez a tudományom. Én vagyok a vajákosnő.

— Jó lesz, nénémasszony.

A vajákosnő kirakta a kártyáit, amik a sok használatul úgy el voltak már kopva, hogy csaknem gömbölyűek lettek.

Nagy tudákosan keresztül-kasul nézegette az összekerült figurákat, s kettőt szippantott a tubákosszelencéjéből.

Azzal elkezdte a kifundált jövődő titkait leleplezni.

— Hej te, fiacskám nem voltál ám mindig az, ami mostan vagy. Valamikor, nem is régen, aranyfésűvel fésülgették a hajadat, s a lábadat csókolgatták, mikor lefektettek. Most pedig majd sok nyomorúságot fogsz kiállni. Üldözni is fognak. De te azt mind kiállod. Azután híres, nevezetes ember lesz belőled. Szegény is fogsz lenni; de a szegénységet megszereted. Szegény leány lesz, akit feleségül választasz. Gazdag nagy birtok marad rád, de te annak hasznát nem veszed. El nem vesztegeted, mégsem fogod bírni. Az apád megátkoz, az anyád kitagad; hanem a nemzedet megáld. És utoljára meghalsz ifjan a csatatéren.

A fiú elbámult ezen a kártyákból kiolvasott jóslaton. Hogyan lehet így kibetűzni? Az egymás mellé rakott ábrákból?

Többször hallotta ő otthon a Dorkó nénőtől, hogy órála mondott valaha holmi cigányasszony ilyenforma jóslatot, mikor még az anyja hajadon leány volt. (Hogyne fúrta volna ki az oldalát Dorkónak ez a titok.) De hát hogy juthatott volna el ez a titkolt hagyomány ebbe a puszta szigetházba? És különösen az, hogy órála hogy ismerhetne valaki, akivel ő sohasem találkozott? Holott még azok sem ismertek rá, akik a tegnapi alakját annyiszor látták. Maguk a cselédek, akik mindennap szolgáltak az Emma kisasszonynak, s mondogatták: „Ej, de gyönyörű haja van!” „Jaj, de jól áll a természetén az a ‚zsali’ ruha!” — mikor tegnap elment közöttük, tövig lenyírt hajjal, kék posztó zekében, azt mondták: „Ni a csúnya Jancsi! Milyen görbe a háta!” — Hát ez az idegen nő, hogy tudhatja azt, hogy mi lakik benne? Akit először lát.

Egészen megzavarta az. Még enni sem akart. Mikor már a Liza behozta a tálban (régi porcelán volt, de körüldrótozva) a csábítón illatozó fölséges kolduslevest, s a mama neki is teleszedte a tányérját belőle, hozzá sem akart nyúlni.

— No, hát miért nem eszel? Talán jobbhoz szoktál? —
unszoló az asszony.

— Megmondom igazán. Kegyelmed, nénémasszony, nekem olyan jóslatot mondott, ami most nem megy ki a fejemből. Nem az, ami a jövődő titka, mert azt én nem bánom. Hanem az, hogy mi módon tudja kegyelmed azt kiolvasni a kártyából, amit még nem tudhat senki?

— Ugyebár? Ez az én bölcsességem.

— Elhiszem, hogy kegyelmednek sok a bölcsessége. Az enyim annál kevesebb. Én pedig szeretek tanulni. Mondja meg kegyelmed, honnan tudja mindazt felőlem, amit most elmondott?

— A kártyából tudom.

— Ez ám az, amit nem szeretek. Ha bolonddá tesznek, hogyha ámitanak. Azokkal nem ülök le egy asztalhoz, akiktől észreveszem, hogy a tudatlanságomért kigúnyolnak; inkább nyelem az éhkoppot. Mondja meg kegyelmed igaz lelkére, miből beszélt?

— Hát megmondjam igazán? Hát akkor megnyugszol aztán? — No, hát ülj ide mellém „Tanussy Emmánuel”.

Manó felszökött a helyéből, mintha tűz égette volna meg.

— Ne szaladj, hanem ülj. Majd meglátod, milyen egyszerű dolog az a boszorkányság. Az egész titkodat ezek az ingfodrok adták a kezembe. Ezeket mi hímeztük ketten a leánnyommal, Tanussy Decebálné asszonyság leánya számára, akit Emma kisasszonynak hínak. Amint egy csücskéjét megláttam ennek a fodornak, már tudtam, hogy te vagy az az Emma, akiről már olyan sok szó jár a világban, hogy én is tudhatok belőle valamit.

Manó megkönnyebbült szívvel ült le az asztalhoz, s egyszerre megjött az egész ótvágya. Mindjárt hozzálátott a rántott leveshez.

Akkor aztán nevettek mind a hárman.

Nagyon nevetni való dolog volt az.

— Látod, mama — mondá Lizandra. — Ugye, hogy én mindjárt kitaláltam, hogy ez nem fiú, hanem kisasszony.

— Csak voltam, voltam! — kacagott Manó, erősen kanalazva a rántott levesét. — Tegnap voltam még Emma kisasszony, ma már Manó vagyok. Hiszen mondtam neked, mikor vízre jártunk, mikor a manóval ijesztgettél, hogy nem félek én attól, hisz én is Manó vagyok.

— Hát hogy csináltál magadból fiút?

Ezt szerette volna nagyon megtudni Lizandra.

Manó nem tudta a levest fűjni a nagy nevetéstől, mind összeégette vele a száját.

— Hát nagyon könnyen. Fogtam egy ollót, s levágtam vele a hosszú hajamat.

Lizandrának nyitva maradt a szája erre a felfedezésre, elkezdte a saját szőke hajfonatát a tenyerében latolgatni, magában tanakodva.

Az anya kitalálta a gondolatját.

— No, te kis bohó, csak le ne vágd ám azért a hajadat, mert te nem válsz azzal fiúcskává.

A leány keserveset sóhajtott.

— Pedig szeretném, ha azzá lehetnék.

Minek volna az neked, parányim?

— Mehetnék én is messze, messze!

— — — — —

— No, mármost ereddj alunni, — mondá Lizandra a fiúnak amint megvacsoráltak. — Odakinn az ágyam, abba befekhetel; vigyázz, hogy a szúnyoghálót nyitva ne hagyod, különben elkapnak a denevérek. Ha egy kígyót találsz a lábadnál, meg ne ijedj tőle, nem bánt az senkit.

— Hát itt kígyók is vannak?

— De még mennyi! Jó az nekünk. Azok nélkül felfalnának bennünket az egerek.

— Mért nem tartotok inkább macskát?

— Hát 'szen tartunk.

— Hol van?

— Vaksi! Nézz rám. Hát nem látsz? Én vagyok az: —
a vadmacska. Nézd, milyen szép hegyes körmeim vannak!
Vigyázz, hogy meg ne karmoljalak velük.

— Ugyan már mért karmolnál meg?

— Ha bántani akarnál.

— Én bántanálak — téged?

— No, ha meg akarnál csókolni.

Manó fülig elpirult.

— Dehogy tenném.

— Azért mondom. — Aztán nekem az ablakon be ne kukucskálj. Úgysem látnál semmit. Én az éjjel fennmaradok, az ingcidre gallért varrok. A mama pedig, ha én elaltatom, úgy alszik, hogy még az égzengés sem ébreszti fel.

Manó szépen kezet csókolt a nénémasszonyoknak, s jó éjszakát kívánt, aztán kiment a veranda alá; ott megtalálta a szünyoghálóval befüggönyözött ágyat, amiben Lizandra szokott alunni.

Erdei mohából volt az vetve, keverve diófalevéllal, meg kakukkfűvel, fehér ürömmel, ami a bogarakat elűzi, be volt takarva foltozott, de szép fehér lepedővel. Egy kis vánkos volt a feje alja, tapiódarabokból összevarrva, olyan az, mint a szarvasbőr, még finomabb.

Manó levetkőzött, s lefeküdt az illatos ágyba. Egy dologhoz hozzá volt szokva — még leánykorából —, hogy éjszakára a fejét bekösse kendővel, s annak a szükségét most, hogy le volt nyírva, e nedves éjszabandban még jobban érezte. Majd elszoktatiák róla a kollégiumban. A két napi gyalogolás elég jól kifárasztá, de éppen azért nem tudott mindjárt elaludni. Végigrémeledezett előtte az egész változatos tájék, az emberek, akikkel találkozott, amióta az apai kastélyból elszökött. Nem bánta meg, hogy azt tette, nem érzett aggodalmat, mikor körül nézett ezen a vidéken. Csak arra gondolt, hogy itt ugyan nem találhatnak rá. Tegnapelőtt ilyenkor este még hogy

siettették lefektetni a melegített ágyba, hogy ijesztgették a kísértetekkel, a rossz lelkekkel, a böjti boszorkánnyal, csak hogy ki ne nézzen az ablakon, az ivóvizébe eleven szent dobta, hogy az igézcettől megőrizték, s az ablakait lefüggönyözték, hogy az arcára ne találjon sütni a hold, mert attól nyavalyássá lesz; — most pedig egész teljében ragyog le rá a sápadt zöldes égről ez a búbájhintő csillag, csodavilágítást árasztva erre a szokatlan tájképre. A lomha csendes tó zöld-ezüst tükrében zegzugos vonalak szeldelik át a visszavert holdfényt, amint a békák keresztül-kasul léniázzák a békalencsés felszínt, a nagy kőrisfák árnyéka élesen válik el a fényes laptól. Amint a partról egy kövér ung beleugrik a vízbe, terjengő fénykarikák támadnak utána, mik a parti bozót nál törnek meg. A denevérek tízével repkednek tétova csoportban, s egy-egy nagy éjmadár nesztelenül suhan el a hold előtt, kergetve egy kisebb által. S az alvó éjszakának hangja van, mint az alvó ember lélegzetének. A békák légiói, a szúnyogok milliárdjai egy láthatatlan karmester ütenyére egyesítik hangjukat egyetemes összadalba, ami olyan, mint valami álomvilágból áthangzó zene.

Majd meg a házban is megszólal valami. Dalforma, mégsem az, se verse, se melódiája, csak olyan dúdolás, egészen ehhez az álomvilági kórushoz való magányének. Manó nem állhatja meg, hogy be ne leskelődjék az ablakon. A leeresztett függönyök között van arra való nyílás, hogy beláthasson.

És aztán lát valamit, amit nem tud megérteni. Lizandra ott ül az anyja mellett, aki az ágyban fekszik. Annak dúdol, ahogy szokás álomkerülte gyermekeknek dajkadanázni. És a dúdolás mellett azt teszi, hogy a két kezével végigcirógatja a hanyatt fekvő anyja arcát. Csínyján, csak a tíz ujjá hegyével, elkezd a homlokán, le az álláig, és azt teszi újra meg újra, míg végre az öregasszony elalszik. — Mi ez? — Bűvészet!

Ettől aztán mégis lúdbőrt kapott a teste a fiúnak, hirtelen bebújt az ágyba, fejére rántotta a pokróctakarót, s elaludt.

Lizandra pedig, ahogy elaltatta az anyját (sokszor kellett azt neki így tenni), leült a mécs mellé, s hozzáfogott a jövővény fiú ingeinek nőiből férfiúivá átalakításához. Gyors keze volt. Mire a hold a délpontot elérte, már mindennel elkészült.

Akkor aztán nem volt mit tennie, nem is volt álmos. Odaült az ablakhoz, és kinézett a holdvilágos éjbe.

Itt volt megint az ő régi jó barátja, ez a ragyogó ábrázatú, emberarcú csillag. Az ő egyedüli társalkodója éveken és éveken keresztül, akivel csendes éjszakákon át el szokott beszélgetni, akinek dalolni szokott, ahogy dalolnak az erdők madarai a napnak.

A holdsugár aztán odavetette a tekintetét annak az alvónak az arcára. A vékony szűnyoghálón keresztül teljes fényével világítja meg a fiúnak az arcát. Így általában tökéletes leányi ártatlanság tündökölt azon. A két keze imára kulcsolva nyugodott a mellén.

„Ez szebb még, mint a hold!”

A leány ugyanazzal a magyarázhatlan érzéssel bámult erre az arcra, amivel a holdra szokott bámulni. Ugyanazt a titkos, fájdalomkeltő vonzódást érezte iránta. A fiú álmodott, álmában rebegett, szempillái alól két könnycsepp szűrődött át; otthon van, anyját engeszteli. (Mért nem lehet ezt a könnycseppet letörölnie onnan?) De nem, csak azért sem! Az alvó nagyot rúg magán kézzel, lábbal, majd szétrúgja azt a rozzant hárságyat, s aztán durcásan veti magát féloldalt, s hátat fordít a holdvilágnak, összehúzza magát, mint egy tüskés borz.

„Most már csúnya vagy!”

S aztán megint csak a holdvilágot nézte a leány, az nem csinál vonyarcot soha; az mindig mosolyog.

Egyszer csak valami szokatlan nesz üti meg a füleit. A kőrisfák erdejében recseg a torgally sűrű léptek alatt. Errefelé közelednek.

Aha!

Eszébe jutott az a pávián, aki őhozzá vadgesztenyét dobált. A nevét nem tudta. A képeskönyvből választott a számára egyet. A páviánt. Ha ő lehet vadmacska!

De, hogy most ilyen sokadmagával jön ide.

Vajon azok is mind vadgesztenyével akarnak hajigálózni?

Nemsokára megtudta, hogy mi jóval vannak az éjjeli látogatók.

Négyen emeltek a vállukon egy könnyű sandolint, s azt csendesen leereszték a zöld tóba. A holdvilágnál megismerhette jól azt az arcot, amelyiknek már egyszer betörte az orrát. A csónakba ez száll be, s aztán kezébe véve a kétlapátú evezőt, errefelé kezd tartani.

Mi lesz ebből?

A sandolin gyorsan szeli keresztül a tó tükkrét. Gil Blas úgy evez, mintha regattán versenyezne az első pályadíjért. A sandolin eléri a szigetet, a csónakász kiszökik a partra, járművét odaakasztja a láncánál fogva egy rőzscölöphöz, s aztán lappangó léptekkel settenkedik a veranda felé.

Ott a szúnyoghálós nyoszolya; azon alszik egy ifjú alak, a feje piros kendővel bekötve, két karja a feje fölé emelve.

Manó éppen akkor végezte az előálmát, amiből egyszerre csak arra ébred fel, hogy valaki durván lerántja a takaróját.

Egy vadonatúj arcot lát maga előtt.

Az, hogy idegen, még hagyján; de ez a vigyorgás rajta! Mit akar ez? Meg akarja enni?

Olvasott ő egyszer a Jancsival valamit (a Márton grammatikájából) a kannibálokról, akik a szigeteken laknak. Ez olyan sziget lesz.

A merész látogató nem késedelmezik, martalékját átölelni siet. „E bizony meg akar harapni!” gondolja Manó, s jószántából olyan ökölcsapást ad neki a szemé alá, hogy az tizenkét holdat lát tőle egyszerre az égen.

Ettől azután Gil Blas még nagyobb dühbe jön; a kíméletlenség minden végletre feljogosítja a férfit; odaveti magát egész erejével megsértőjére, és átnyalábolja.

Lizandra onnan az ablakból úgy nézte ezt, mint egy álom-jelenést.

Hogy dulakodik ez a két idegen fiú ott előre-hátra. Akik egymást sohasem látták.

Gil Blas tizenhat esztendő volt, s nagy, csontos legény, Manó csak tizenhárom éves, de acélizmú fiú; egyszer csak nekiveselkedett, összeszedte magát, s egy kanyarítással úgy ellódította magától a küzdőtársát, hogy az hanyatt esett; mivel pedig hogy az a tér a veranda és a rózsepart között nagyon keskeny vala, egyenesen belebukott a tóba.

Szegény Gil Blas e kudarc után alig tehetett okosabbat, mint hogy a víz felszínére kerülve, gyorsan kiússzék a túlsó partra, otthagya a sandolint.

Hiszen jó úszó volt, ebben nem volt hiba; de ilyen vízben úszni! S ilyen alkalommal!

Mikor kigázolt a sűrű siska közül a partra, igazán olyan volt, mint egy hamis isten, a tengeri fajtából; felül zöld, alul fekete.

Ott pedig éktelen hahota fogadta. A három nagybátya a fának vetette a hátát, meg hanyatt vagdosta magát, úgy kacagott rajta.

Ő meg, nyavalyás, csak prüszkölte orrán-száján a keserű tó-habarékot, amit úszás közben nyelt, s azt sem tudta, hogy a szemeiből törülgesse-e a békanyálat, vagy a hajából szedje ki a sulymot. Sírt is, meg káromkodott is.

Megszánták azután, s letörülgették a zsebkendőikkel, hogy ismét visszanyerje az emberi ábrázatját.

Csak egyet nem lehetett letörölni; annak az ütésnek a foltját a szeme alatt.

— No, te, Gil Blascskám, ugyancsak megjártad a vadmacskáddal — szánakozék rajta Don Juan. — Hiszen nem vadmacska ez, hanem mándruc!

Gil Blas még most is fújtatott a dühtől, az ijedtségtől, meg az akaratlan sporttul.

— Kérlek, csak egyre kérlek, kedves barátim, édes bátyáim, ne szóljatok erről a mostani történetről senkinek. Adjátok becsületszavakat rá.

— Én megígérem, de becsületszavamat nem adhatom rá — mondá Fanfan.

— Én becsületemre fogadom, hogy nem szólok erről semmit, — de csak egy esztendőig — fogadá az Albino.

Csak Don Juan nem állt rá semmi alkura.

— Nem! Kedves Gil Blascskám! Kérj tőlem akármi egyebet; kérd tőlem a vérebemet, általadom; kérd el az epsomi verseny idejére a winneremet, átengedem; kérd el tőlem a Práter utcai numero 28-nak a tolvajkulcsát, boldoggá teszek vele; kérd tőlem, hogy tegyem le helyetted az érettségi vizsgát, azt is kiállok; de hogy én ezt a szép jelenetet, ami most itt előttünk végbement, még ma hajnalhasadta előtt el ne mondjam minden embernek, akit csak az ágyából kirángathatok, — azt, kérlek szépen, ne kívánd tőlem, mert az lehetetlen!

XX. MUCIUS SCAEVOLA

Manónak még csak most kezdett az álom kimenni a szeméből igazában; egész odáig nagyon hasonlított ez valami álomlátáshoz, amíg a küzdőtársát a vízbe beledobta. Csak azután kezdett magához téregetni, mikor annak habuckolását meghallotta a tóban, s aztán látta, hogy úszik az egész kétségbeesetten, zöld héjas fejjel a zöld vízben, ugratva szét maga előtt minden irányban a csendes filozofálásukból felriasztott békákat.

Akkor egy kicsit megijedt, hátha ő most ezt az embert a vízbe ölte volna? Gyilkosság! No, ez szép kezdet volna egy új életpályához! Akkor aztán mindjárt mehetne — nem Debrecenbe diáknak, hanem az erdőbe zsványanak.

Nem volt már kedve a lefekvéshez, hirtelen magára kapkodta a ruháit. Hanem azután a parton támadt nagy kacagás egy kissé helyrevigasztalta. Amin kacagnak, mégsem lehet valami siralmas történet.

Azonban mégsem tudott belőle semmit megérteni, ami itt történt.

Honnan cseppent ide ez a hosszú fickó? Mi keresete volt itt? Mi a bolond ütött hozzá, hogy őrá a legédesdedebb álmában lerántsa a pokrócot? Hát vétett ő ennek a longuriónak valamit?

A megingatott vízen himbálódásnak eredt sandolin lánca az első kérdésére nagyhamar felvilágosítást adott neki. Ahá! Ide csónakon jöttek. — Talán rablási vágyból? Van is itten mit elrabolni!

Valaki kopogtatott belülről az ablakon. Odatekintett. Azt a két nagy szemet látta az üvegen keresztülvillogni.

- Hát te ébren vagy még? — kérdezé a kisleánytól.
- Éppen most oltottam el a mécset — mondá az, kinyitva az ablakot, s aztán kidült rajta, könyökére támaszkodva.
- Láttad ezt a heccet itten? — kérdé a fiú.
- Hogyne láttam volna?
- Rossz volt, amit tettem?
- De nagyon is jó volt. Úgy kellett neki.
- Ismered ezt a fiút?
- A grófnak a fia.
- Én nem tehetek róla. Idejött, meg akart harapni.
- Nem téged, hanem engem.
- Tégedet-e?
- Az ám, azt gondolta, én aluszom ott a szúnyogháló alatt.
- Akkor az nagy kutyaság volt tőle!
- Könyökölj csak ide az ablak párkányára, aztán majd elmondok neked valamit.

Manó odatért az alacsony ablak elé, hogy annak a hídjára rákönyökölhessen.

— Hát honnan ismered te ezt? Mikor beszéltél vele? — sürgeté türelmetlenül.

— No, csak várj sorodra, majd megtudsz mindent. Láttam az úrfit, de csak a tavon keresztül, beszélt is hozzám, de csak ilyenekkel ni.

Azzal megmutatta Manónak a vadgesztenyét, a hójába vésett szívecskével.

— S te mivel feleltél neki rá?

— Egy citromtökkel. Tudom, hogy betörött tőle az orra. Amilyent ott látsz felfuttatva a háztetőre. Harmadnap kereste is a mama, hogy hová lett az egyik citromtök, mert minden nap megszámlálja, hány van. Én azt hazudtam neki, hogy ki kezdték a rózsabogarak, s megrohadt.

— Hazudtál? Hát nem szégyenled magadat?

— Hahaha! Miért? A hazudásért? Te talán nem szoktál hazudni?

— Nem én!

— Óh, te oktondi. Hisz akkor mindig megvernek. Mi abból élünk, hogy hazudunk. Minden embernek hazudunk. Még magunknak is hazudunk. Mikor télen kimegyünk valahová, felveszük a selyemruháinkat, s azt hazudjuk, hogy urak vagyunk. Hiszen nekünk sem mond senki igazat. Isten őrizz attól! Hiszen ha valaha úri társaságba kerülsz, s ott minden embernek igazat mondasz, hát kidobnak az ajtón. Óh, te bagó! Látod, engem a mama kisgyerekkorom óta mindig arra tanít, hogy ha valahova megyünk, kinek mit hazudjak. Héj, ha egyszer-egyszer elszólom magamat, s valami igazat találok mondani, hogy megmosdat érte!

Manót nagyon elízetleníté ez a beszéd.

— Látod, ha te énnekem „húgám” volnál, hát én azt szeretném, hogy nekem mindig igazat mondj.

— Igazán szeretnéd? No, hát mondok valami igazat. Tudod, hogy mért hajítottam orron azzal a citromtökkel az úrfit? Azért, mert az a vadgesztenye, amivel engem megdobott, egy levélbe volt göngyölve, s abba a levélbe ő azt írta, hogy szerelmes belém, és feleségül akar venni.

— Igazán azt írta! — kiálta fel Manó, elszörnyedve, hogy lehet valaki akkora gonosztevő, hogy ilyesmire vetemedjék!

— No, csak ne kiabálj ilyen nagyon, mert fellármázod a mamát, s akkor aztán majd hazudhatunk ketten egyesült erővel, hogy mért vagyunk itt az ablakban?

— Megvan az a levél?

— Bizony nem is dobtam ám el. Várj csak, megmutatom.

Azzal előkeresett egy sokrét összehajtogatott levelet a cipője talpából, s azt kiterítette az ablakhídjára a fényes holdvilág elé. Az úrfi nagy betűket szokott vetni, el lehetett azt olvasni könnyen. A leány maga olvasta fel.

De minden sor után nagyobb haragba jött Emmánuel. Ez iszonyú gonoszság! Rettenetes vakmerőség!

— No, ugye, hogy igaz, amit mondtam? — szólt a leány.

— Most már bánom, hogy agyon nem csaptam a botommal.

A leány csiklandósan nevetett erre a szóra. Valami olyan jólesett neki rajta. „Hihíhi! De bolond fiú vagy te, hallod-e?”

Manó pedig csak úgy gyűrögette fel a kabátja ujjait a két karján, mintha sajnálná, hogy nincs most itt valaki, akit meggyomrozzon.

— Ha rá gondolok, hogy hátha téged talált volna itten!

— Sajnálta volna? Szegény gyerek. No, eredj vissza aludni; feküdjél le.

— Nem alhatnám már, inkább visszaadom az ágyadat, aludjál te. Én addig beleülök ebbe a csónakba, körülhajókázom vele ezt a szigetet, s ha valaki be akar törni, fejbe ütöm.

— Hahaha! De vitéz vagy! No, hát ha nem akarsz lefekünni, maradj itten; én sem fekszem. Óh, én sokszor egész éjjel nem alszom, kivált mikor a holdvilág süt.

— Én is úgy vagyok vele. Ha valami eszembe jut, el nem tudok aludni tőle.

— Aztán mi szokott neked eszedbe jutni? — kérde a leány.

— Hát mindenféle, amit nagyon kívánok, amit szeretnék elérni valaha.

— Ugyan mi az?

— Hát én azt még magam sem tudom. Szeretnék valami nagy, kiváló ember lenni, akit sokan szeretnek vagy gyűlölnék, akit a világ hírre emleget, akit az ország dicsőít, aki a hatalmasok fölé emelkedik, s aki azt mondhatja magáról, én magam teremtettem magamat!

— Én is, én is ilyenekről gondolkozom mindig — viszonzá a leány. — Nem beszéltem el senkinek, csak a holdvilágnak; az az én bizalmasom. Nekem is mind az jár az eszemben, hogy tudnék egyszer valami olyan híres csillaggá lenni, amit mindenki imád, valami olyan bálványá, aki az okos embereket mind elbolondítja, s aztán befogni őket, mint a lovakat, és hajtani ostorral és aztán nevetni rajtuk!

A két gyermek aztán elbeszélte reggelig egymással azokról az álmairól, amit a gyermekek ébren szoktak álmodni; egyiknek a képzelődés, a másiknak a lángját sítogatta. Minek lett volna nekik alunni, mikor szebb álmokat láttak így, s aztán a minden álmok vége az volt, hogy ha egyszer az egyik is, meg a másik is fel tudott hágni a csillagos égre, hogyan fognak ott összetalálkozni ismét?

Nincs az a hatalom, ami megfossa a gyermeket a hitétől az ábrándjaihoz, sem hatalom, sem éhség, sem nyomor.

Már a hajnalcsillag is feljött a fák sudarai közül, a holdvilág beleszűrődött a pitymallat derengésébe; a békák elhallgattak, ők reggel mennek alunni; a faluból átringott a hajnali harangszó, a gólyapár elkezdett kelepelni a háztetőn, a parkban egy leányhang danája szólalt meg, az *idei* népdalt cifrázgatva.

— No, most eredj innen — mondá a leány —, bújj el a lugas alá, a Böske jön, a tejet hozza, nem szükség, hogy téged itt lásson.

(Ösztön volt már a leánynál a titkolózás.)

— Talán jó volna, ha én el is mennék előbb az utamra.

— Anélkül, hogy elbúcsúznál az anyámtól? Te paraszt!

— Igazság! De mikor kel fel az asszonyénéim?

— Majd amikor én felébresztem, addig alszik. Délig sem ébredne fel.

— Ugye? — kezdett valami mondáshoz Manó, de kavicányon kapta a nyelvét hirtelen, s nem mondta tovább.

— Micsoda „ugye?” — szólt a leány, s azokkal a titoklátó szemével belenézett a fiú szemébe, s ki is olvasta belőlük az el nem mondott kérdést. — Leskelődtél ugye a *firhangon* keresztül? Mikor megtiltottam! Láttad, hogyan altattam el az anyámat? Másképpen egész éjjel le nem hunyja a szemét szegény.

— De hát hogy teszed azt?

— Hát az én ujjaimban olyan erő van. Vigyázz magadra! Mert ha végighúzom a tíz ujjam hegyét az arcodon, hát elalszol, mint a macska.

Manó igazán visszahőkölt.

— No, most *sunyj el*, bújósdit játszunk. Majd aztán megtalálalak, ha kész lesz a kávé.

— Felmegyek a padlásra.

— Az lesz legjobb.

Manó felmászott a külső lépcsőn a hiúba, aminek a nyitott eresze alól le is lehetett látni és hallgatózni a verandára.

A mezei dal egyre közelebb hangzott, s mikor vége szakadt, a túlparton megláthatá Manó a tejhordó leányt, aki kora hajnalban, amikor még a kastély népe alszik, lopva szokta elhozni a mindennapi kávéhoz való tejet a Styx-szigeti gunyhóhoz. Ezek itten reggelire kávéat isznak, ozsonnára is kávéat isznak. Bizonyosan ebédre is kávéat isznak. Azt a tejet a béresné titokban kezeli el a kulcsárnétól, a pesztonka titokban hozza ide; ha megtudná az uraság, elcsapnák valamennyit a szolgálatból.

Lizandra leresztette a csapóhidat, s bebocsátá a Böskét.

— Tyühühüj! Kisasszony! — ereszté meg a lány a nyelvprittyét, alig várva, hogy letegyje a köcsögöt a kezéből. — No, maga ugyan szép dolgot csinált az éjjel.

— Mit? — kérdezé nevetve Lizandra.

— Beledobta a tóba a méltóságos gróf úrfit.

— Hát nem jól tettem?

— Nagyon jól tette, de nekem még a zúzám is reszket, hogy ha ezt a méltóságos gróf meg a kegyelmes grófné megtudja.

— Hát te honnan tudad meg olyan hamar?

— Oda jöttek be a gróf urak a tisztartóhoz, újra ültöztetni, kimosdatni a gróf úrfit.

— Ivott sok tóvizet?

— Ühüm. Alig győzték helyreigazítani forró puncsal, amit hirtelen csinált a tisztartóné.

— Szép zöld volt a képe?

— A zöld csak lement, hanem a szeme alatt volt egy nagy kékség, azt nem lehetett lemosni. Maga még talán meg is ütötte?

Lizandra még jobban nevetett.

— Magam is azt hiszem. Hát aztán nagy az a folt?

— Bizony nagyobb, mint a maga ökle. Ejnye, de hogy tudott czeikkel a filigránmunka kezeivel úgy elbánni azzal az erős úrfival.

— Ugye? Hát nem tudod, hogy én tündér vagyok? Ha előveszem a hatalmam, még a medvét is legázolom.

— De csak nagy baj lesz ebből mégis. A négy úrfi a tisztartó szobájában ugyancsak köpte a markát, hogy majd mit csinálnak ők ezért bosszúból. Nem értettem a beszédüket, mert franciául beszéltek, csak a sok „szeker ment” ütögette a fületem. Azok most magának meg a mamájának nyugtot nem fognak hagyni, annyi bizonyos.

— No, majd megvállik, hány zsákkal telik?

— Jaj, én sietek vissza, hogy meg ne lássanak itten. Az a fekete bajszú gróf már hajnalban kitérta a szobája ablakán a zalugádorokat; az öreg méltóságos úr is csengetett már a komornyikjának; azok fenn vannak már.

— Hát Isten veled, Böske.

— No, én csak elszökném innen anyjostul, ha maguknak volnék, kisasszony, de még ma!

A pesztonka szaladt vissza a hídon keresztül a bozótba. Lizandra megint felhúzta a hidat.

Manó lesietett a hiúból, s kereste Lizandrát.

A leány már akkor tüzet rakott forgácsokból, s a tejet forralta.

A fiúnak az arca halvány volt, hanem a szemei égtek.

— No, hát téged mi lelt? — kérde tőle a leány.

— Hallottam mindent.

— Amit az a leány beszélt? Ugye be derők, azt hiszik, hogy én voltam az a hatalmas, hahaha! Hát te mért nem nevezsz?

— Mert fel vagyok háborodva. Én követtem el valamit, s most ezt tereád fogják.

— Hahaha! Látod, milyen derék dolog a hazudás. Te azt hazudtad, hogy nekem vagy; hát ha neked volnék, most nevetnék rajta, hogy elhitték a hazugságomat.

— De én nem akarom, hogy azért, amit én tettem, valakit mást üldözzenek.

— Hát aztán mit csinálsz, hogy ne tegyék?

— Odamegyek, és megmondom az igazat.

— Hova mégy?

— Oda az öreg grófhhoz.

— Micsoda? Te! Tanussy Emmánuel, ahhoz a Ponthay Adalberthez, aki a te családnak legnagyobb ellensége? Aki elvesztené a te egész ivadékodat egy kanál vízben. Akivel a te apád soha szóba nem állt, csak mikor egymást szidták. Te ahhoz akarsz menni?

— Egyenesen hozzá.

— Minek?

— Hogy megmondjam neki az igazat, ahogy megtörtént.

— Az igazat megmondani? Magadra vallani? Hát futóbolond vagy te?

— Hát talán tégedet hagyjalak magam helyett bántatni?

— Mit bánthatnak énrajtam? Én leány vagyok. Ha megütök valakit, párbajra sem híhat. Ha védelmezem magam az ellen, aki meg akar csókolni, az övé, amit kap. Szerencséje, hogy téged kapott ott helyettem, mert én a két szemét kapartam volna ki.

— Semmi beszéd! Tudom én, hogy mi a kötelességem. Ha fölcsaptam férfinak, férfi akarok lenni!

A leány most már igazán megijedt. Elállta az útját a távozni akarónak, úgy kérlelte.

— Ne menj oda. Ne tedd azt. Ne add ki magadat nekik. Édes jó Manócskám! Maradj itt! Bizony nem eresztelek. Várj, amíg felköltöm a mamát. Hallgass a szóra! Összetépnek, ha odamégy hozzájuk! No mit adjak? Adok egy csókot, ha itt maradsz!

— Az sem kell! — dörmögé durcásan a fiú, s félretolta az útját álló leányt, s kiment a folyosóra.

— No, hát nem eresztem le a hidat. (A felvonóhíd lánca lakattal volt megerősítve, s annak a kulcsa Lizandránál állt.)

— Kérdem is én azt! — hetvenkedék Manó, s nekiszaladva, egy ugrással könnyedén átszökött az egy szál deszka hosszú hézagon, pajkosan kiáltva: „Coki tenger!” Sokszor próbálta ő az ilyen mesterugrást még leánykorában.

Lizandra elbámulva nézett utána. Úgy utánabámult, hogy még a tejet is ki hagyta futni azalatt.

Manó pedig törtetett a bozóton keresztül, amerre a pávákat hallotta kiabálni. Tudta, hogy a páva a kastélyok udvarán szokott lakni.

Otthagya a kunyhóban még a batyuját is.

Tele volt dölyffel.

Mikor meglátta a kastélyt, nem került a szép kavicsos útnak, hogy a nagy pázsit-köröndöt megkerülje rajta, hanem egyenesen keresztülvágott a gyepen, pedig jól tudta, hogy azon tiltva van az átgázolás. Ordíthatott rá a kertész, ahogy tetszett, rá sem ügyelt.

A kastély nagy oszlopos porticusa alatt látott egy férfialakot két zsebébe dugott kézzel álldogálni, annak pedig jó reggelt sem kívánt, csak úgy szólítá meg:

— Beszélhetek-e Ponthay Adalbert gróffal?

A megszólított pedig a délceg Don Juan volt. (Csakugyan szavának állt; hajnalban felkelt, hogy még az ágyban fekvő nagybátyjának elmesélhesse a Gil Blas kalandját.) A lovag látta, hogy kivel van dolga. Mendikás diák, a kálvinista fajtából. Tetszett neki az egész fellépés.

— *Önagyméltóságával?*

— Nem bánom én, akármi a titulája. Beszédem van vele.

Don Juan vette észre, hogy ez őt most valami szolgálattevő szellemnek nézi.

— Bejelentsem nála uraságodat?

— Sohse fárassza vele magát, csak mutassa meg, merre az ajtaja.

— A mennykőbe! De ha itt az a szokás.

— Hát nem bánom.

— Szabad a becses neve után kérdezősködnöm?

— Azt majd megmondom a grófnak magának.

— No még, ilyen büszke mendikást nem volt szerencsém tisztelhetni! — szólott nevetve Don Juan, s azzal iróniás tiszteletadással komplementezte a furcsa látogatót a folyosón végig, egész a gróf hálósobájának az ajtajáig, ami a földszinten volt.

Még az ajtót is szíves volt előtte kinyitni.

A gróf a saját lakosztályában a legegyszerűbb berendezést tartotta; az előszobája tele volt kertészeti eszközökkel, onnan a mindig nyitott ajtó a hálósobájába hagyott látni; abban sem volt más luxus, mint vadászfegyverek, medvebőrök, agancsok s egyéb trófeumai szent Hubertusnak; egyszerű, szarvasbőrrel takart ágy előtt hevert egypár könyv, amikből estenden, lefektekor, a jótékony álmot szokta méríteni. Manó ott látta őt maga előtt abban az ismeretes sok zsebű kertészzubbonyban.

— No, fiam, mit akarsz?

(Akármelyik kertészlegényenek szabad bejárata volt hozzá; annak nézte.)

Manó pedig odatoppant eléje, s karcú termetét kiegyencsítve, a szeme közé nézett a hatalmas úrnak. Ott zümmögött a fülében Cornelius Neposból valami „Romanus sum civis, Cajum Mucium vocant”

— Gróf úr. Az én nevem Tanussy Emmánuel. Tanussy Decebálnak a fia. Elhagytam apámat, anyámat, mert leány módon neveltek, s én férfi akarok lenni. Debrecenbe megyek — a kollégiumba — tanulni. Ez éjjel egy szegény asszony és a leánya szállást adtak a kunyhójukban, egy tó közepén. Éjjel, altomban megrohant egy fiatal férfi illetlenül. Én azt beledobtam a tóba. Kiúszott. Nem tudtam, kicsoda? De ha tudtam volna is, azt tettem volna, amit tettem. Most hallom, hogy ez ifjú a gróf úr

fia volt. Nem akarom, hogy helyettem mást üldözzenek; nem akarom, hogy miattam szállásadóimon álljanak bosszút. Itt vagyok, helytálló, elégtételt adok. Ha vétettem, állítsanak törvényt elé, ha sértettem, fegyver elé.

— Hahaha! — kacagott Adalbert gróf, hogy az egész terme rengett belé. — Valami szertelen tréfás jelenet volt ez! Egy ilyen leányképű suhanc, aki Mucius Scaevolát deklamálja. — Hahaha! „Hostis hostem occidere volui! Nec ad mortem minus animi est, quam fuit ad necem!”

Hanem aztán amint megtörülte a szemeit a nevetés könnyeitől, odalépett a fiúhoz, cordiálisan.

— Ne félj semmit, édes fiacskám; se nem vívunk, se nem perlekedünk veled. Amit tettél, jól tetted. És mármost szorítsunk kezét. Bizony mondom neked, hogy te vagy az első Tanussy, aki ha valamit feldöntött, ami forró volt, előáll nyíltan kimondani: „Én tettem, én felelek érte!” és nem keni másra!

Emmánuel azon vette észre, hogy a keze fogva van Ponthay Adalbert kezében. Szavaira arcába szökött a vér. Hiszen jól tudta, hogy Decebál apa mit csinál Belizár nagybátyával — tréfából és komolyan!

A célzásból kitalálhatta, hogy ezt a gyűlöletes komédiát Ponthay Adalbert gróf is keresztülismerte már.

— Nem én! Kedves Emmánuel — folytató a gróf. — Nemcsak hogy nem neheztelek rád, sőt mondhatom, hogy nagyra becsüllek. Először azért, amit tettél, másodszer azért, amit mondtál. A fiának jólesett az a lecke, de énnekem még jobban esik az, hogy a kudarcot nem leánykéz ejtette rajta. Ezzel holta napjáig csúfolnák, hogy vízbe dobta a legelső szerelmi kalandján egy leány. Az skandalum volna. Ha férfi tette vele, az csak échecc. Hanem hát, hogy ennek a furcsa kalandnak semmi hátrányos következése ne legyen, tenni fogok róla. Gondoskodom arról, hogy mindenki meg legyen elégedve, s az egész cselszövénynek vége szakítsassék. Tégedet választalak ki benn

éppen közbenjárónak. Itt van egy levél azon szigetház lakójához a fiókomban.

Azzal egy antik faragványú szekrényhez lépett a gróf, s annak egy titkos rugóra járó rejtékfiókjából kivett egy lepecsételt levelet.

— Tudod a nevét a szállásadó asszonyodnak?

— Azt nem kérdezhettem meg.

— Helyes. Sáromberkynének híják. „Ihre Hochwohlgeboren.” Itt van ez a levél; vidd oda hozzá, add át neki. Mondjad, hogy én küldöm. Aztán majd visszajössz ide.

— Azt nem tudom.

— De én bizonyosan tudom. Vissza fogsz jönni egészen a magad jószántából. Akkorra majd a fiamat is felköltetem. Ismerkedjete meg fényes napvilágnál is.

Manó átvette Adalbert gróftól a levelet, s megfordult a sarkán, kisetett az ajtón. A gróf egész odáig kísérte. Don Juan ott ólálkodott a folyosón, Adalbert gróf visszatartóztatta, hogy ne tréfálkozzék a furcsa fiúval.

— Ki volt ez a garaboncsás? — kérde az ifjabb Ponthay.

— Ez volt az a *leány*, aki tegnap a fiamat a vízbe dobta.

— A „vadmacska!”

— Nem. Hancm Tanussy Emma *kisasszony*, aki az anyjától megszökött.

— Ah! Ez pikáns dolog! Megszökött *kisasszony*? Mindjárt gondoltam. Ilyen szemtelen bátorsággal csak egy leány léphet föl velem szemben.

— Költesd fel a fiút.

— Magam megyek hozzá. Ráíjesztek, hogy utánajött a leány, akit az éjjel meglátogatott, s követeli, hogy ha kompromittálta, hát mármost vegye feleségül.

Ezt nagyon jó ötletnek találta Don Juan, mert maga is nevelt rajta.

Manó pedig csörtetett vissza minden kertésztilalmon keresztül a Styx-szigeti házhoz.

Amint az átjáróhoz ért, a csapóhidat leeresztve találta; Lizandra ott állt az ajtóban, karját a küszöbre s fejét karjára nyugtatva.

Mikor Manót meglátta, öröme visszatartatlan fellobbanásában hirtelen eléje szaladt, úgyhogy a keskeny bürti közepén összetalálkozva, majd beleestek mind a ketten a vízbe.

— Visszajöttél?

— Hogyne? Hisz itt maradt a motyóm.

— Csak nem jártad meg azóta a kastélyt?

— De bizony megjártam. Nézd, hoztam is valamit.

Lizandra megnézte a levél címzetét.

— Ez az anyámnak szól.

— A gróftul kaptam.

— Hát nem haragudott meg rád?

— Nem. Feldicsért. Nekem tetszik ez az ember. És én azt nagyon szeretem, hogy akinek ellensége akarok lenni, azt előre becsülhetem. Felébredt már édesanyád?

— Már el is végezte a toilette-jét.

— Elmondtad neki, hogy mi történt itt az éjjel?

— Már, hogy mondtam volna? Csak nem ettem gombát! Hisz akkor soha többet ki nem eresztene a szobából, s mikor elmegy hazulról, rám zárná az ajtót. Azt mondtam neki, hogy te reggelig aludtál, én meg varrtam. Te is azt mondd.

— Nem! Ha azt akarod, akkor én be sem megyek a házba, hanem kinn maradok. Itt a leveletek; add ki a batyumat.

— Hát mi bajod most?

— Semmi. De nekem a szemem ég akkor, mikor azt hallom, hogy valaki nem mond igazat. Azt akarod, hogy én mondjak el anyádnak mindent?

— Nem. Nem. De mikor az őtet nagyon meg fogja ijeszteni. Haragba jön szegény! Aztán mit tehet az ilyen nyomorult teremtés haragja, mint mi vagyunk? Te még nem láttad őtet haragudni. Óh, az valami kínzó látvány. Mikor dühbe jön,

futni akar, ölni! És aztán összeroskad. Az olyan, mint mikor rossz tündérekről álmodik az ember. Ne kívánd azt meglátni!

Manó meggondolta magát.

— De mégis meg kell neki tudni mindent. Mert ezt az itt maradt ladikot nem lehet elhazudni a víz színéről. Honnan került az ide? Az égből pottyant talán?

— Fúrjuk ki a fenekét és süllyesszük el — tanácsolá a leány.

— Nem! Nem úgy! Hallgass rám. Kezdjük megfordítva, a hátulján az előadást. Előbb vidd be te a mamádhoz ezt a levelet. A gróf azt mondta, hogy ebben valami örvendetes hír van. Mikor azt elolvasta a mama, akkor azt fogja kérdeni, hogy került ez a levél ide? Arra megmondod az igazat, hogy én hoztam a kastélyból. Akkor ő azt fogja kérdeni, hogy mit kerestem én a kastélyban? Te arra megint megmondod neki az igazat. És így egymás után visszafelé, a legutolsó szóig.

— Jaj te! De nehéz az az igazmondás!

— Na csak bátran! Próbáld meg. Ha egyszer sikerül, majd meglátod, hogy kedvet kapsz hozzá.

— Alig hiszem.

Lizandra átvette a levelet, s bement vele a házba, Manó leült a kis padra az ajtó előtt.

De ha palota lett volna és nem kunyhó, még azt is felverte volna a nyomban következő örömsikongatása az öreg asszonyságnak.

Lizandra ijedten szaladt ki.

— Gyere be! A mama megbolondult. Táncolni kezd.

Mire visszamentek, előbb az ajtón félúken bekukucsálva, már akkor az asszonyság nem táncolt, csak danolt. Valami régi melódiára énekelte le a kezében tartott levél szövegét. Azután meg, hogy a két gyermeket megpillantá, odarohant Manóhoz, átölelte, összecsókolta. Csakugyan azt hitték, hogy megbolondult. Úgy kacagott.

Hanem azután, hogy a fiút kibocsátá a körme közül, s a lányra került a sor, a zokogás vette elő; mikor aztán jól kisírta

magát akkor egészen visszatért a rendes lelkiállapotja. Megtörlé az arcát vizes kendővel, azután egy szárazzal! Egy kicsit betömpölgette hajporral, helyreigazította a schnecklijeit, s leült az asztal mellé nyugodtan, tenyerét a kiterjesztett levélre téve.

— No lásd, kedves Lizám, megjött, amiért annyit imádkoztunk, böjtöltünk; megszűnt a száműzetésünk, szabad visszatérnünk a fővárosba, Bécsbe!

(Az volt órá nézve a paradicsom.)

Erre a szóra Lizandra is elkezdett tapsolni és tombolni örömben, úgyhogy Manó elhitte, hogy ez csakugyan valami nagyon jó lehet. Bécsbe menni! Nem értette, de hinnie kellett ebből a nagy örömkitérésből.

— Mármost aztán mondd el, hogy jutottál te ehhez a levélhez? — szól Manóhoz Sáromberkyné.

— Mondja el Lizandra kisasszony.

És Lizandrának kellett az egész történetet, vallatási modorban, hátul kezdve, elől végezve elmondani. Nehéz munka volt. Egyszer-egyszer majd félre is szaladt. Hanem egy pillantás Manó arcába megint helyrezökkenté az igazmondás kerékvágásába.

Sáromberkyné ítélőbírói komolysággal vette tudomásul az adatok, helyzetek, körülmények és indokok sorozatát, s csak egy szava volt mindenre: „Korrekt! Egészen korrekt”.

A corpus delictik is előadattak: a szíves vadgesztenyék, a szerelmes levél.

— Legfőbb ideje, hogy innen eltávozzunk. — Ez volt a határozat.

Lizandra tapsolt magamagának, hogy ilyen szépen sikerült egy egész hosszú sora az igazmondásnak. Még ha sokáig együtt lennének Manóval, egészen belé is tanulna. (S akkor meghalhatnának mind a ketten éhen.)

— Én is mármost köszönöm a szíves vendéglátást — mondá a fiú —, s megyek az utamra.

Az asszony megfogta a kezét.

— No te, mondhatom, derék gyerek vagy! Én itt neked hajlékot adok, s te hálából feldúlod, lerontod azt a házat, ami neked menedéket adott.

Manónak csak tátva maradt a szája a bámulattól.

Az asszony ravaszul mosolygott.

— Úgy van, biz azt tetted. Mert hidd el azt nekem Tanussy Emmánuel, hogy ha egy hét múlva visszajössz erre a helyre, nem találsz itten sem ezt a házat, sem a négy fűzfát, sem a zöld tavat; hanem találsz a helyén egy feltöltött térséget, beülterve fákkal és bokrokkal. Mi még ma elmegyünk innen! S holnap már elmennek a gólyák a kéményről. — Nem siratjuk ám meg! — E rongyos házikóért nekem a pontaligeti úr egy kis vagyont kínált, csakhogy elmenjek innen. Sohse fogadtam el. De ráadásul erre a levélre most már elfogadom. — Megyek, ha Bécsbe mehetek! — Itt van a szerződés, amit hozzám küldtek. Most már aláírom. Hej, de pompás reggelivel fog megtraktálni a gróf, ha ezt a szerződést tőlem odaviszed hozzá. Várj, még aláírom.

Az asszonyság átment a benyílóba. Lizandra azalatt felterítette a reggelihez; behozta a kávé, tejet, s odatolt az asztalra *három* csészét.

Sáromberkyné visszatért az aláírt szerződéssel.

— Isten áldjon meg. Nem tartóztatlak. Tudom, hogy visszavárnak a kastélyba.

— Hadd várjanak — mormogá Manó.

Három csésze volt az asztalon, három szék az asztal mellett. Lizandra háromfelé osztotta a kávé, tejet, meg a kuglófdarabkákat. Manó természetesnek találta, hogy neki az egyik székre le kell telepedni.

— Hát mivelünk tartasz? Nálunk reggelizel? (Az öregasszony nevetett valamin.) Jobban tetszik itt, mint ottan? No, hát adja Isten, hogy sohase láss bennünket többet.

Manónak végigborsódzott a teste erre az oromótnan kívánságra.

— Mi pedig hát együnk meg mindent ma, amink van, holnapra ne maradjon semmi! — mondá ki a jelszót a háziasszony, s azzal előhozta az asztalra a tegnapi összegyűjtött körömfaladékokat mind, s biztatta a két gyermeket, hogy lakjanak jól kedvük szerint. Ami meg is történt. Drága gyermekkor, amidőn még a jóllakás boldogság.

— Ma laktam jól először életemben! — dicsekedék Lizandra.

— Hogyhogy? — tudakozá Manó.

— Hát úgy, hogy a mama a legjobb evés közben szokta elvenni előlem az ételt: „Hagyma lesz holnap!” Érted! „Hagyj ma: lesz holnap!”

— No, hát én is ma laktam jól először igazán — vallá meg Manó.

— Neked csak adtak eleget.

— De nem voltam éhes soha. De jó az az élenség.

— No, majd lesz módod debreceni diák korodban — biztosítá őt az öregasszony.

— Előre örülök neki.

— No, hát most fogd ezt a szerződést, fiacskám, s vidd fel a kastélyba. De várj csak, valamit mondok. Az inged gallérja nem szalonképes már. Végy másikat. Ne nézzenek le azok a nagy urak. Itt vannak már a kiigazított ingeid. Azalatt, amíg odajársz, ennek is gallért készít a Liza. Előbb add oda neki a csizmáidat is; hadd suvickolja ki.

De már ezt az utóbbit nem akarta megengedni Manó. Azt ő maga végzi. Hanem aztán olyan ügyetlenül bánt a fényesítő kefével (látszott, hogy sohasem volt a kezében), hogy a leány nevetve kapta el a kezéből a keféét is, meg a csizmát is, s maga végezte el ezt a szolgálatot.

— Eredj frissen tisztát venni magadra!

Még aztán a nyakravalóját is felkötötte neki, s minthogy a tegnapi óta levágott hajüstök maradványa makacsul előrehajlott a homlokára, a megnyálazott tenyerével simította azt neki féloldalra.

— Így ni! Balról jobbra szoktasd, te skalapca!

Így azután egészen szalonképesse téve bocsáták őt útra, a lelkére kötve, hogy a kifényesített csizmáival ne cafatoljon bele a harmatos fűbe, hanem a kavicsolt úton járjon. Még nem vesznek tőle búcsút, mert hiszen vissza kell még jönnie a gróf válaszával.

Amint Manó eltávozott, Lizandra rögtön hozzáfogott a levett fehérnemű átalakításához. Csak úgy égett a keze alatt a munka. Az öregasszony ezalatt egy régi nagy bőröndöt rakott tele az ócska pompa kacatjával.

Lizandra, mikor nem ügyeltek rá, egy szálát szakított ki a hajából, s azt a varrótűbe fűzve, elvarrta annak a gyolcsgúnyának a majcába. Sok babonát hisznek a leányok. Azt tartják, hogy az ilyen elvarrt hajszál visszahozza még valaha a viselőjét.

Manó ezúttal már a kertben találta Adalbert grófot. A nagy ember nyugtalan volt, hogy ilyen soká nem látta előkerülni. Hanem aztán, hogy meglátta őt tiszta inggallérral, fényes csizmával megjelenni, meg volt előtte magyarázva a késedelem oka. S a nagy emberek észreveszik az ilyesmit, s fel tudják becsülni. Látogatás sáros csizmában, egyértékű gorombaság azzal, mintha a méltóságos urat tcnésúrnak szólítaná a megtisztelő.

Különös volt, mintha összebeszélés lett volna köztük, hogy a fiú is a kezében hordta a fővegét, nem a fején — hogy ne kelljen azt levennie.

— Nos! Emmánuel úr. Mit hozott ön? — szólta a gróf, messziről megszólítva a közeledőt.

— Gróf úr — mondá a fiú —, én még nem vagyok „úr”, mert még nem vettek fel a „humaniorákba”, akkor leszek „humanissime”, — addig „te”-nek szólít minden ember, aki nem gúnyolódik.

— Jól van, fiam. Ez is helyes. Első dolog az embernek feltalálni a maga helyét a világban: sem egy lábnyommal elébb, sem egy lábnyommal hátrább.

— Sáromberkyné itt küldi az adás-vevési szerződést aláírva.

Adalbert gróf átvette az okiratot, s végigfutott rajta.

— Nagyon jól van.

— Valami írásbeli választ fogok erre kapni?

A gróf figyelmesen tekintett a fiú arcába.

— Természetesen. Az eladási szerződésre viszonzásul nekem kell az eladott ház tulajdonosnéjának megküldenem a vételarra szóló utalványt bécsi bankáromhoz. Hanem azt a tisztartóm is elvégezhetné.

— Az asszonyság szeretne mentül előbb eltávozni innen.

— Azt én is óhajtom. Tehát hajlandó vagy ezt is visszavinni hozzá?

Még gondolt valamit, de azt nem mondta el.

— Még az úti batyúm is ott van, azért is vissza kell mennem.

— Jól van. — Hát édes Tanussy Emmánuel, én most mondom neked valamit, — egész nyíltan, őszintén. Megvallom, hogy énnékem te egy egész sorát a jó szolgálatoknak tetted, majd akaratlanul, majd meggondolva. Hogy ennek az én szeleburdi fiamnak az éjjeli kalandját tréfás kimenetelűvé tetted, az nemcsak rá nézve üdvös, de rám nézve is nagyon megnyugtató. Hogy azután feljöttél hozzám, tetedet elismerni, ez egy igen nagy kellemetlenségnek vette elejét. Végtevére, ami legfőbb, hogy ezt az egész troglodyth családot innen a házam tövéből, mint a hamelni patkányűző, kiköltözésre bírtad, s ez egyenesen a te közbejöveteled következménye, azzal énnékem olyan jó szolgálatot tettél, amit sohasem fogok elfelejteni. Amit én mondom, az nem „szólásmód”.

Azzal kezét nyújtá Ponthay Adalbert gróf a fiatal Tanussy Manónak. Eddig ennek a két családnak az öklei találkoztak egymással.

— És mármost hát mondd el nekem te is egész őszinteséggel, hogy miben jársz? Mi célod van? Hová igyekezel? Hátha tehetnék én is valamit?

— Nincs rajta semmi titkolnivalóm. Leányt akartak belőlem csinálni, s én férfi akarok lenni. A fejemet meg akarták tölteni

ostobasággal, a gyomromat édességgel s a szívemet gyávasággal, s én óhajtom a tudományt, a száraz kenyeret és a szabad akaratot.

Adalbert gróf elbámult ennyi retorikán, de hisz ez természeti adomány némely embereknél.

— S hová akarsz menni?

— Debrecenbe, diáknak.

— Választottál valami életpályát?

— Hát eleinte menni fogok azon az úton, amelyen valamenyien mennek. Megtanulom, ami könyvből tanulható. Leszek kis cívis gyerekeknél praceptor, leszek kántista; szép hangom van, eljárók temetésre „peták”-ért, leszek „masinista”, „kis botos”, tűzoltó, aztán eljárók ünnepeken a légációkba, és prédikálok az ígét. Ezen az úton lett az én barátom, Mántay Móric is tudós emberré.

Adalbert grófnak tetszett nagyon ez a mendikás filozófia. Gyöngé nevetésre is bírta.

— Tehát teelőttd Mántay Móric, a derék inzellér a legfőbb eszménykép? Hanem hát, ha az a pálya van leginkább az ízlésedre, akkor még azon jó becsületes megyei mérnökön túl is találhatsz magasabb elérni való fokot. Miért elvesztegetni a fiatalok éveteket olyan tanulmányokkal, amik a pályádtól eltérnek, soha szükséged nem lesz reájuk? Minek kántálni, praceptorokodni, prédikálni? Ha elszánt akaratod van sokat és nehezet tanulni, szigorú, komoly életrend mellett, akkor én azt tanácsolnám neked, hogy lépj be egyenesen a bécsújhelyi hadmérnöki intézetbe. Nekem egy sor írásomba kerül, s ingyen felvesznek, s onnan aztán mint kész ember kerülsz ki, s viheted olyan magasra, hogy őseid lesznek rád büszkék, nem te reájuk. Egy nagybátyám, aki ott nevelkedett, most táborsernagy. Bár én is oda mentem volna, most volnék valami.

Adalbert gróf nagy fát mozgatott. Ej, milyen dicső fogás volna, a hatalmas Tanussy család egyetlen fiúörökösét az oszt-rák ármádia tagjává tenni.

Manó csak pár szót válaszolt rá.

— Nem tudok németül.

Ez elég akadály.

— Azt pedig jó lesz megtanulnod. Az európai művelt népek élő nyelve nyitja meg előttünk a világot, anélkül itt maradunk a szurdikban.

— Tanulni fogom.

— Tehát most csakugyan Debrecenbe akarsz eljutni? Nem beszéllek le róla, az igen jó iskola, bár egy kissé „vaskalapos” Gyalog indultál neki?

— „Apostolok lovain”.

— Milyen alkalmas véletlen! Éppen most indul a kasznárom Debrecenbe, a sertésvásárra. Azzal együtt utazhatol. Ő egyedül megy. Igen derék, jovialis úr.

Adalbert gróf csak úgy negyedrészt tekintettel vizsgálta a fiú arcát; mit árul el erre a szóra? Ha örömet, akkor az a gyöngesség jele, ha dölyföt, akkor az az ostobaság hírnöke. Családjának ősz ellensége kínálja őt azzal, hogy mikor az apai háztól szökve szökik, akkor a saját hintáján elviteti a végcélig. Mit mond erre?

Manó nem engedett a szívébe látni.

— Igen megköszönöm a gróf szíves ajánlatát, de nem fogadhatom el. Megmondom az okát. Van egy jó pajtásom, aki eddig tanított arra a kevéssé, amit felszedtem, ővele beszélünk össze, hogy a kollégiumba megyünk. Két különböző utat választottunk az eltávozásra, hogy együtt ne üldözhessenek bennünket. Szavunkat adtuk egymásnak, hogy a hortobágyi csárdában találkozunk össze, s amelyikünk hamarabb érkezik, a másikat ott bevárja, s így megyünk együtt a kollégiumba. Mármost, ha én kocsin mennék a Hortobágyig, ugyan mit csinálnék annyi éjen-napon keresztül abban a pusztában, meg a csárdájában, amíg a pajtásom gyalog odáig jut? Ha pedig nem maradnék ott, hanem egyenesen bemennék Debrecenbe, akkor megcsalnám a jó barátomat, s az hiába várna rám az

összebeszélés helyén. Hát azért csak gyalog kell nekem az utamat folytatnom.

A kifogást egészen korrektnek ismerte el a gróf — volt benne ész is, meg szív is. S ezzel szépen ki lett kerülve mind a gyáva elfogadás, mind a goromba elutasítás.

Adalbert gróf azonban mégis gondolt ki valamit. Az ő kezei messze elérnek. Ezt a szökevény fiút nem fogja a hálóiából kiereszteni többé. Tenni fog róla, hogy az az apai házhoz vissza ne kerüljön többé.

Eközben eljutottak a kastély verandájáig. Ott volt fölterítve a reggelihez: halmozva minden ínycsiklandó falánkság.

A gróf a tisztartójáért küldött.

Azalatt lejöttek az emeletből a gróf úriai. (A grófnő még nem kelt föl.)

A jó Gil Blast a másik kettőnek úgy kellett erővel kihozni karjánál fogva. A két szélső nevetett, a középső ungorkodott.

— Hagyjatok neki békét! — monda a gróf. — Gyere ide fiam. Nincs mit szégyenlened a dolgon; nem leány volt, akivel az este megbirkóztál, hanem fiú, hozzád illő lovag és gentleman; a mi kedves öcsénk, anyánk után osztályos rokonunk, Tanussy Emmánuel. Öleljétek meg egymást.

Erre aztán egyszerre megváltozott a társaság hangulatja. „Egy a mi társaságunkból! Hisz akkor ,csau!’ Egy álcázott gentleman! Aki tourt csinál gyalog, s útközben kalandokat keres. Ezt sorba kell ölelni valamennyinek!” Albino jajgatott is egy kicsit: „Héj! héj! Ne olyan nagyon! Én nem akarok veled birkózni”

Most aztán egészen helyre volt állítva Gil Blasnak a becsülete, azt a kék nefelejcsét ott a szeme alatt büszkén mutogathatja, hiszen az egy atlétai assaut-nak a tanújele. Manót odaültették maguk közé az asztalhoz. Hát az bizony másodszer is megreggelizett. Mire nem képes egy kezdő diáknak a gyomra. Aközben el kellett neki mesélni a Styx-szigeten szerzett élményeit, amik nagyon mulatságosaknak találtattak. Különösen

hálás közönségre talált az a része az előadásnak, ahol a vadmacskát leírta. Ilyen közelről senki sem látta a leányt. Mikor azokról a nagy szemeiről beszélt, Gil Blas csak úgy meregette a magáét, mintha azokat is akkorára szeretné kitágítani. Most már igazán éhes kezdett rá lenni.

(— Abbul pedig nem eszel, fiacskám! — dörmögé a gróf, s az időközben megérkezett tisztartónak kiadta az utasítást, s beküldte vele a szobájába, aztán maga is odaült a családi asztalhoz.)

Látta, hogy a vendéget nem szükség kínálni. Hozzálát, amit kedve szerint talál. Ki tudja, lesz-e ma ebédje valahol?

Csak eggyel kínálták hiába: borral. Az nem kellett neki. Gil Blas pedig ugyancsak hozzálátott a sherryhez.

— Hát te miért nem iszol bort?

— Azért, mert mindig azt láttam, hogy mikor valaki bort iszik, egészen más ember lesz belőle, mint azelőtt volt: én pedig szeretek az maradni, aki vagyok.

Hanem hát málnavízzel is lehet Bruderschaft-ot inni!

Ezalatt a tisztartó elkészült az utalvánnyal.

Adalbert gróf felkölté az asztaltul Manót, s behítta a szobájába.

— Itt van az utalvány tízezer ezüst forintra, Sáromberkyné számára. Ennyit adok neki a vityillójáért. Elképzelheted, hogy ez nagyon jól meg van fizetve. A szállásadó asszonyod azért az egy éjszakai, nemigen nyugodalmas kvártélyért elég jól van megjutalmazva. Vidd el neki. A kastély hátulsó ajtaján bocsátalak ki, hogy ezek a szeleburdik ne tudják meg eltávozásodat. Amint te ezt az írást átadod a vénasszonynak, az rögtön a térde közé kapja a seprűjét, a nyakába a bagolyszemű porontyát, s úgy elrepül innen, hopp hírével, hogy senki se hallja ebben az országban többet a hírüket. Az én fiacskám meg a két bolond nagybátya csak hadd készítsenek új furfangos reváns-terveket a jövő éjjele. Mehetnek már a hídon keresztül, s ott találják az cresz alatt — a nagyszemű baglyot meg a vedlett anyját.

A gróf maga vezette a mellékfolyosón keresztül Manót az istállók felé nyíló ajtóig, s aztán megmagyarázta neki, hogy merre juthat kerülő úton a posványi lakáshoz, hogy a verandán ülők meg ne lássák.

Azok vígan csördíték össze a kupicáikat a gránát villogású curaçaóval.

„Éljen a kis vadmacska! For ever!”

XXI. AMI MEG VOLT ÉRDEMELVE

Mikor Manó elhagyta a kastélyt, Adalbert gróf azt mondá a komornyikjának, hogy küldje hozzá a Matyit, — a dolgozószobában fog rá várni.

A Matyi egyike volt a híres somogyi legényeknek: kemény fickó, de hűséges.

— Láttad ezt a fiút, aki most innen elment?

— Hogyne láttam volna.

— No, hát most szedd fel a sátorfádat, és készülj az útra.

— Gyalog?

— Bizony nem is üveges hintóban. Mától fogva ezt a fiatal-embert kíséred minden útjában, egész Debrecenig. Ügyelni fogsz rá, hogy valami baj ne érje; rossz emberek, állatok meg ne riasszák; hozzászegődöl, s barátságosan beszélsz vele. Ha kérdezi, kinek a cselédje vagy? Azt mondod, Tánczos Márton uramé Debrecenben. Az ott híres hentesmester. Sertéseket jöttél válogatni az én uradalmamba, az ő megbízásából. Az úrfi bizonyítványodat fogja kérni, azt megmutatod neki: itt vannak az igazságaid. Az elemozsinádat megosztod vele, de borral ne kínáld. A hortobágyi csárdánál elmaradsz tőle, s előre mégy Debrecenbe ezzel a levéllel Tánczos Márton uramhoz. Aztán ott maradsz nála szolgálatban.

— Meddig?

— Amíg ő nem fogja mondani, hogy eredj tovább. Akkor majd azt is megtudod, hogy merre menj. Aztán arra a fiúra úgy vigyázz Debrecenben, mint a két szemed tányére.

— De ha Tánczos uramnál ieszek szolgálatban?

— Majd oda fog az a fiú is kerülni. Elmehetsz.

Ponthay Adalbert grófnak az egész terv készen volt már a fejében.

Még aznap délelőtt többrendbeli levelet indított útnak Bécsbe és Budára, s ebéd után felpakoltatott az úti hintájába, és elindult Tuhutum vármegyébe Tanusvárra, ahol még mindig ott rostokoltak a dragonyosok és a fekete harisnyások.

Manó a kastélyból örömtől lihegve futott a Styx-szigeti házikóhoz. Egész kincs volt, amit Sáromberkyné számára hozott magával.

Az öregasszony magánkívül volt örömeiben.

Mit adhatott ennek a fiúnak ezért a nagy szolgálatért? Ennyi nagy örömért? Pénzzel csak nem fizethette ki! Azzal biztatta meg, hogy majd ha egyszer Bécsbe feljön, keresse fel őket, ottan majd úriasabb módon fogadják.

— De én sohasem megyek Bécsbe.

— Akkor hát sohasem is látjuk egymást.

Erre a szóra aztán az a két nagy szem egyszerre megtelt könnyel. Ez megint kitaláltatta, hogy mit kellene hát ennek a fiúnak adni, amivel az meg legyen jutalmazva.

— No, hát adj neki búcsú fejében egy csókot.

S a leány adott a fiúnak egy csókot.

Óh, drága, elveszthetetlen kincs! Egy csók, amit egy tizenhárom esztendős leány egy tizenhárom esztendős fiúnak ad! Gyémánt hamarább eléghet, arany hamarább megrozsdásodhatik, mint ennek a csóknak az emléke elmúljon valaha.

Azután felkerekedtek, s együtt elkísérték az útra kelő fiút a park vad bozótjain keresztül egész az orszáig.

Lizandra szomorú volt.

— Sokat szenvedtünk mi itten — mondá Manónak —, de azért mégis nehezemre esik itthagyni ezt a helyet, hogy nem látom ezt a zöld tavat többet, meg az ümmögő békákat, a gólyát sem hallom. Kelcselni tölté, az éjjeli kelkék nem rep-

kednek ott a fejem körül; még csak a holdat sem látom majd azoktól a nagy házaktól ottan. Kivel beszélek majd?

— — — — —
— — — — —
A tűzhalmi kastélyban ezalatt volt nagy riadal az elveszett csemete miatt. Ki látta, hova lett? — De nagyobb kérdés volt az, hogy milyen alakot vehetett föl, mikor elszökött? Anélkül currentálni nem lehet. Hajfonadékait levágva, leányruháit levetve mind itt hagyta; hogyan lehetett öltözve?

Sára asszony hajszoalta a férjét, meg valamennyi házibarátot, tisztartót, alispánt, hogy keressék hetedhét országon a leányát; maga is egész nap kocsizott, s fűt-fát kikérdezett, de semmi nyomot nem talált.

A derék csendbiztos, Holofernes uram ugyan igaz hitére fogadta, hogy ő egy hét alatt előkeríti, ha égből, ha pokolbul is a szökevényt, s nem múlt nap, hogy a tűzhalmi kastélyba fel ne hozott volna egy-egy kóbor cigányleányt, facér szolgálót, csárdai virágszált vagy kolduló Ancsát, hogy „ugye ez az?“, hanem Sára asszony egyikben sem akart az eltűnt Emmácskájára ráismerni. Arról aztán Holofernes uram megint nem tehetett; ő megfogta, akit megfoghatott.

Valami tizednapra az eltűnés után aztán véget vetett a kétségbeesésnek egy Debrecenből érkezett levél, melyet a kollégiumi senior írt Decebálnak, tudatva vele, hogy fiörököse mai napon subscribált, s letevén a privat exament, az első humaniorába fölvétetett.

Decebál sietett a levél tartalmát közölni a feleségével.

— No! Megkerült a drágalátos magzatod! Mondtam, hogy rossz pénz nem vész el.

— Hát hol van?

— Jó helyen van. Ott van Debrecenben: a kollégiumban.

— Az én Emmám! A kollégiumban! Mendikás!

— No, ugyan nagy csuda! Én nem tudom, mit lármázod fel az egész vármegyét amiatt a kölyök miatt? Én háromszor

elszöktem az apámtul, tizenhárom esztendőös koromig. Egyszer a Robinson szigetét indultam el fölkeresni; máskor a görögöket akartam felszabadítani; harmadszor meg egy komédiásleány után szöktem el, s fél esztendeig kóboroltam és vertem a réztányért a vásáron: mégis itt vagyok.

— Akkor is gonosz csont voltál már, de én nem akarom, hogy az én Emmám a te nyomdokaidban járjon.

— Hiszen nem is jár. A kollégiumba szökött, tanulni van kedve. Ezt nem az én példámból szerezte. Ne félj, majd visszajön, ha megunja a mindennapi semperlevest.

— Jézus Máriám! Hogy az én Eminám mindennap semperlevest kapjon!

— Kap biz az ott egyebet is, ha jól nem viseli magát: pálcát.

— Pálcát! Az én fiam! Fel is fordítom az egész kollégiumotokat a feje tetejére!

— Fordítsd! Fordítsd!

— Te csak nevetsz! Mintha apja sem volnál. Pedig egyetlenegy fiad.

— Remélem, hogy én is egyetlenegy apja vagyok neki. Hájszen nem törik a csontja. Majd eljár légációba, Kis-Pécsre prédikálni; meg énekel a temetéseken petáért.

— Micsoda? Az én fiam petáért énekel; a debreceni Péterfia utcán végig! De ezt a gyalázatot nem hagyom megtörténni! A Tanussy-címeren ilyen szégyenfolt nem ragad. Azonnal fogass be!

— Hiszen már befogattam.

— Hogy Debrecenbe menj, a fiúnkat hazahozni?

— Nem biz én, hanem Koltaberekbe, egypár medvének a bőrét hazahozni.

— Már megint Koltaberekbe! Szerelmeskedni?

— De ördögöt! Vadászni.

— Vadásszál itthon. Van itt erdő elég.

— De nincs medve. Az őzeket csak nem öltöztethetem fel medvebőrbe.

- Halaszd későbbre. Előbb járd meg Debrecent.
- Jaj galambocskám, nem értesz te ehhez. Ennek a hónapnak a végén a medve már téli álmát aludni megy, s nem lehet rá vadászni. Aztán már az egész vadásztársaság össze van hívva a napjára Koltaberekbe; magam, a házigazda csak nem maradhatok el.
- Tudom! Hiszen tudom én azt, hogy micsoda medvére vadásztok ti Koltabereken, szép virágszálom.
- Ugyan mit tudsz?
- Mit tudok? Azt, hogy ottan lakik a te örmény menyecske.
- Akivel ezelőtt tizenöt esztendővel hírbe hoztak, amikor még legény voltam, akkor is vagy volt igaz, vagy sem. De hisz az már valami nagyszerű vén banya lehet azóta.
- Hát akkor a leányáért még oda! Az még fiatal.
- Ezer villám! Nem is tudod, hogy van-e neki leánya, s most féltesz egy leánytól, akiről azt sem tudod, hogy van-e a világon?
- Tudom? Nem tudom? Az nem kérdés. De ismerlek! Azt tudom, hogy miféle vagy. Azért még el oly messze, hogy megcsalhass.
- Decebálnak nagyon tetszett ez az ungorkodás. Nevetett rajta.
- Ezt bizony kitaláltad.
- Sára asszonyt egészen feltűzelte ez az ingerkedő nevetés. Már két zsebkendőjét összetépett.
- Hát ha én is olyan pénzzel fizetnék meg férjem uramnak, mint anilyennel őkegyelme fizet nekem?
- Hahaha! — kacagott Decebál. — Ugyan tedd meg azt egyszer, kedves galambocskám! Kit válasszak ki a számodra? Jó lesz Bakala Peti?
- Azt mondom: dühbe ne hozz, ember! Mindennek van határa. Nem tudod, hogy mire képes egy asszony, ha elkeserítik?
- De szeretnék egyszer olyant látni. Az én feleségem, mint világ rózsája.

— Hát igen. Ha te úgy, én is úgy. Szeretném tudni, hogy miért kellene csak énnekem megtartani a hűséget, másnak nem.

— Ugyan hogyan kezdesz hozzá?

— Még nem tudom, de majd megtanulom.

Decebál még jobban kacagott.

Sára asszony aztán, mikor látta, hogy a fenyegetésének nem hisznek, sírva fakadt.

— Ez a jutalmam azért, hogy olyan nagyon szeretlek.

— Hát ne szeress olyan igen nagyon. Az sem jó. Lásd: az Emma is azért szökött meg tőled, mert agyon bosszantottad a szeretetteddel.

— No, hát nem foglak benneteket szeretni. Kutyavér! Az apja is olyan, mint a fia. No, hát hagyjatok itt mind a ketten. Nem szaladok utánatok. Nem bánom, ha egyiteket megeszi is a medve, a másikat meg a féreg.

Decebál kiszabadult a credóból azáltal, hogy vendégei érkeztek: Tuhutum vármegeyi cimborák, akiket a koltaligeti vadászatra meginvitált. Azokkal aztán félrevonult a pipatoriumba. Az asszony duzzoghatott magára.

Duzzogott is. Ebédnél egy szavát nem lehetett venni. Úgy ült az asztalfőn, mint egy bálvány.

Decebál pedig csak azért is erőszakolta azt a témát. Mintha összebeszélt volna a vendég urakkal, folyvást arról adomáztak, hogy milyen víg multság esett néhanapján azokkal az oláh fátákkal! De szépek is a lelkemadták! Idézték rá a költő versét. De az örmény nőkben mégis több a tűz! Igaz-e, vagy nem? Decebálnak kellett dirimálni a kérdést.

Sára asszonyban csak úgy forrott a méreg. Egy falatot le nem nyelt az ételből, csak úgy toltta el magától a hajdú által körülhordott tálat.

Decebál emiatt még jobban kegyetlenkedett vele. Minden szava olyan éles volt, mint a penicilus.

— De hol marad az a Bakala Peti? — kérdezgeté több ízben. -- Hogy nem jön most, mikor legtöbb szükség van rá.

S aközben csalfán odamosolygott hunyorítva a szép asszonyára. Annak meg tüzes nyilakát szórtak a szemei, karikái nyilván, az ajkai zétfeszültek, a homlokát ránc szelte keresztül.

Végre előkerült a Bakala Peti. Volt nagy rivallat a megjelenésére. Vadászathoz volt már egészen öltözve, nagy visszatúrt szárú csizmákban, vadászkés az oldalán.

— Itt van Peti! Nem csuklottál sokat? Ugyan emlegettünk Ülj le trissen. Még az ebéd közepén vagyunk.

Bakala Peti előbb a háziasszonynak kezet csókolt, aztán sorba „prezált” az urakkal, míg a visszahozott paprikás csirkéhez letelepedék, s csak azután kezdte el magát igazolni, hogy miért késett el ilyen soká.

— A vármegyeházánál időztem. Megtudtam, hogy a királyi biztos megérkezett, egészen váratlanul. Az okát is tudom. A curia ítélete megijött a nagy felségsértési pörben, holnap hirdetik ki a vármegyeházán. Belizárnak tudtára lett adva a Judlium által, hogy a házából el ne távozzék, különben mint szökevényt fogják letartóztatni.

— Nos! Nos! — mondogatták minden oldalról, s a tréfás hangulat egyszerre komolyra változott. — Mit tudsz az ítéletről?

Ühüm! Volt ám esze Bakala Petinek, hogy azt mondja:

— Nem tudok többet.

Addig, amíg utol nem érte a vendégtársaságot evésben-ivásban, nem tudott semmit, más dolga volt a szájának, mint deklamálni.

Csak amikor az ötödik pohár szerednyeivel lenyomtatta a töltött káposztát, akkor rukkolt ki vele, hogy:

— A referendárius titkárától kicsaltam, hogy mi van az ítéletben.

— No, hát mért nem mondd mindjárt? Mit kapott Belizár? — sürgölé Decebál.

— Kétesztendei várfogságot Komáromban — szólta Bakala Peti, egy tulipán formára hámozott hónapos retket dugva a szájába.

Az urak dörmögtek és a fogukat szítták. Csak Decebál veté oda, színlett közönnyel:

— Ez nem is sok.

Efelett aztán élénk disputa támadt, hogy sok-e vagy nem sok az a kimért büntetés. Egyik azt állította, hogy a bizony nagyon sok, egy fokosütésért (a nyelével) Rézkuthy uramnak a hátára, talán meg is lehetett volna alkudni vele, annyi forintba, ahány nap a fogság. A másik azonban előcepelte a Corpus Jurist, s felolvasta belőle az idevonatkozó törvénycikket: „hominem regium verberantes”. Aki a homo regiust megüti, fejét és vagyonát veszíti: még nagyon is irgalmas az az ítélet. Végre Decebál megnyugtatót minden embert. Hiszen tréfadolog az egész államfogság. Az ember, ha jól megkéri a Platzkomandánst, megfizeti a prófoszt, olyan kényelembe teheti magát, mint odahaza. Az látogathatja, aki neki tetszik. Ott vannak a pensionatus tisztek, azok eljárnak hozzá délutánonkint preferáncozni: még vadászni is kijárhat velük a börtönből. Víg élet van ottan. „Magamnak is kedvem volna megpróbálni. Legalább két esztendeig garçon-életet élnék.”

Még ez is Sára asszony bosszantására szólt.

Megállj csak!

Az ebéd vége felé Sára asszony asztalt bontott, felállt a székéről.

No, még egy utolsó nyilat akart a szívébe lőni Decebál: megfogta az asszony kezét, s a vonakodót átölelve, ott tartá, mintha mutatná, hogy módjában van vele játszani.

— No hékám. Adj egy csókot, én meg más. Így meg nem bántjuk egymást.

— Eredj már a kutyáidhoz, nem hallod, hogy csaholnak — utasítá el az enyelgést Sára asszony.

A késő őszi medvevadászatokhoz erre neveltetett vérebekeket szoktak vinni; mert akkor a medve nem hajt már a lármára, úgy kell kihúzni az odújából. Decebálnak egész falkája volt mindenféle vadászebekből, a pecérek kihozták az illetőket az

udvarra, s azok nagy lármát csaptak odalenn. Sára asszony igen helyesen utasítja a tárgyalást a napirendre. Az urak mind felkeltek, s kedves egészségére kívánták egymásnak az ebédet.

Bakala Peti törte magát a vendégcsoporton keresztül, hogy karját nyújthassa a távozó háziasszonynak.

— Héj te, Petykó! — kiáltá rá Decebál. — De felvadászcizmáztad magadat! Pedig te nem jössz most velünk Koltaligetre medvevadászni.

— Mért nem? — kérdezé az elhüledezve.

— Azt majd megmagyarázza neked a feleségem.

Azzal impertinens kacagásba törve ki, fogta karon a legközelebb eső vadászcimborát, s vitte ki magával a társaságot, a sinkoránokra terelve a beszédet.

Sára asszony a szobájába érve, úgy megragadta Bakala Petinek a kezét, hogy az szinte megdöbbsent bele.

— Hát van igazság a földön? — suttogá az asszony. — Hát illik ez? Becsület ez? Elítéltetni egy ártatlan embert, kétesztendei fogságra, s amíg azt bezárják, az igazi bűnösnek hegyenvölgyön lakodalom!

— Biz ez így van.

— Héj, ha én most írni tudnék! — sóhajtá fel az asszony. Bakala Peti csak bámult.

— Hallja! Maga legjobban tudja, hogyan esett ez a gyalázatos dolog; mert benne volt. Megtenne nekem valamit, ha igen szépen kérném?

— Mindent, amit csak ember megtehet, a nagysád kedvéért.

— Hát tegye meg azt, hogy menjen vissza rögtön a városba, keresse fel a kormánybiztost, s mondja meg neki, hogy én szeretnék vele négyszemközt beszélni: fontos mondanivalóim vannak. Ha meglátogatna holnap délelőtt a tanusvári házunknál. Megértett engem?

— Tökéletesen értek mindent — lihegé Bakala Peti. Sejté, hogy itt egy nagyszerű árulásról van szó, amiben Medea meg Jázon meg az aranygyapjú még egyszer szerepelnek.

Sára asszony pedig azért, hogy könyvből nem tudott olvasni, Bakala Petinek az ábrázatjából ki tudta olvasni, hogy az mit gondol most?

Ez most azt hiszi szentül, hogy a szép menyecske megharagudott a kikapó urára, bosszúból be akarja zárni; és azután maga vígan szándékozik élni szalmaözvegysége napjait. Bakala Peti nem tartaná magát rossz vigasztalónak.

Ettől a gondolattól lépre ragadt Bakala Peti. Volt már őneki az ilyen dolgokban tapasztalása. Megtörtént az már, hogy a legdélcegebb lovagnak a felesége is, ha elhanyagolva látta magát a férje által, keresett magának — mondjuk, hogy „bosszúállást”. S e tekintetben Sára asszonynak teljes oka lehetett a panaszra. Decebál egyre kóborolt szanaszét az országban, anélkül, hogy valaha a feleségét valahová magával vitte volna. Ezt a fitymálást egy asszony sem bocsátaná meg; hát még akit a féltékenység gyötör. A féltékenység és a hűtlenség pedig nem más, mint egy fának a gyümölcse, éretlen és érett korában. Amíg éretlen, addig fanyar, mikor megérett, akkor édes.

— Egy szót se szóljon többet nagysád; elég: mindent tudok. Úgy bízhatja rám ezt a dolgot nagysád, mintha teljes instrukciót adott volna. Mindenben a kezére fogok szolgálni. Mármost csak egyet kérek. Adjon nekem erre a bal pofámra a drága szép tenyerével, egy izmos, de egészséges pofont.

— Mi a csodát?

— Egy olyan patent poflevest, hogy mind az öt ujjának a helye ott maradjon az orcámon.

— Minek az magának?

— Hát hogy tudjam urát adni, miért maradok ki ebből a házból örök időkre, s rá ne jöjjön valaki az igazi okára.

Sára asszony átértette az egész tervet. A szája mosolygott, a szemei meg szikráztak.

— No hát tartsa!

Adott is Bakala Petinek aztán egy olyan hatalmas pofont, hogy megcsendült bele a füle. Igazán meg volt vele elégedve.

De még Sára asszony is. Mert ki nem állhatta ezt a szemtelen fickót. Mindig viszkedett a tenyere, mikor ennek a vakmerően hízelkedő, tolakodó, követelő pofáját meglátta. Csak a régi kívánságát elégítette ki.

— De mármost, lássa nagysád, azt a rajtam ütött sebet meg is gyógyíthatná — monda Peti, odatartva a pirosabbá tett orcáját. Csókot akart rá flastromul kapni.

De Sára asszony nevetve húzta magát vissza.

— Jaj maga, mint a zsidó kocsisa, előre akarja a fizetést. Majd ha meg lesz szolgálva. Majd *egyszerre!*

Ez a szó „egyszerre!” nagy jelentőségű.

Bakala Peti belenyugodott. Volt hite a nők váltóképességében.

— Tehát magamat ajánlom.

Vette a kalapját, és elsietett.

Az udvarra leérve, ott találta Decebált és a vendég urakat, kik a sinkoránokat mustrálták nagy szakértelemmel.

— Agyiő, pajtás! — mondá Bakala Peti Decebálnak. — Én sietek innen, és többet engem a te házad nem lát.

— Mi lelt, bruder?

— Hogy mi lelt? Azt megtudhatod, ha a pofámra nézesz, s meglátod, hogy az egyik arcom pirosabb, mint a másik.

Ott bizony még akkor is láthatók voltak a rózsák, amik a szép tündér keze nyomán fakadtak.

Erre nagy nevetés támadt az egész társaság részéről. Ez megkapta a magáét!

Bakala Peti igen jól adta a lefőzött udvarlót. A kocsija ott állt befogva. A kocsisával rettentő veszekedést kezdett (mint afféle megtromfolt ember, akinek valakivel kell éreztetni a haragját). Az istrángszíj ti. csavarodva volt felkapcsolva a kisafára! Fenyegetőzött, hogy elcsapja a marhát. Kikapta a kezéből a gyepelőt, rávagdalt a két sárgára (aminek az árért három szolgabírónál van már beperelve), s elvágatott, az egész társaság szerencsekívánatai közt.

Ez az intermezzo Decebál kedélyét enyhébb hangulatba hozta. Szegény Sárika! Mégiscsak gyémántos, aranyba foglalni való asszony! Miker az ura feldühíti, az udvarlót pofozza fel.

Amint a társaság, egy kis ebéd utáni séta-kommóciót végezve, visszatért a kastélyba, Decebál sietett is felkeresni az asszonyát, s igen gyöngéden bánt vele. Amit annál inkább is illet tennie, mert az asszony éppen azzal foglalkozott, hogy az ő vadászkirándulásához szükséges mindenféle cókmoikat összepakolja. Sára is igen nyájas volt már.

Úgy látszott, mintha az egy *lecsapástól* egészen megtisztult volna a levegő.

Csak arra kérte, hogy magára vigyázzon; a medve meg ne tépje. Gombostút vigyen magával a kabáthajtókájába szúrva. Ez szükséges a vadászembernek, hogy ha szembejövő pappal találkozik, utánahajíthassa a gombostút; különben szerencsétlenség éri a vadászaton. Ő pedig maga azalatt, amíg Decebál Erdélyben jár vadászaton, el fog utazni Debrecenbe, s hazahozza azt a rossz gyereket. Bizony nem hagyja ott mendikásnak, ha maga Cálvinus János feltámad is, s az követeli magának.

Ebbe a szándékába Decebál is beléegyezett.

Többet aztán szó sem volt sem az örmény asszonyról, sem annak az esetleges leányáról; ellenben a bekövetkezett vacsoránál (ahol Sára asszony igen jó étvággal hozta helyre a déli mulasztást) csupa debreceni kollégiumról folyt a diskurzus. Nem volt már titok, hogy az Emma oda szökött; az a gonosz utálatos Jancsi beszélte rá bizonyosan, aki egészen elbolondította a fejét. Majd vissza fogja hozni a mamája, s ezentúl kordában fogja tartani! A vendég urak mindegyike tudott valami tanácsot adni, hogy kihez kell fordulni avégett. A seniorhoz — nem: a constrascibához — de biz a rector professorhoz! — Azért sem; ez a conrector dolga. Hát a legrosszabb esetben ott van a superintendens, ha az sem, hát a coadjutor curator! — Hát ha a fiú erővel ott akar maradni? Mit mond az ilyen esetnél — Tripartitum? Eh, mi köze a

„mi” ügyeinkhez a Tripartitumnak. Mit mond a komjáti kánon? — Hátha a „nagy botos is” beleszól? Hátha a diákok „ad armát” kiáltanak? Nem tréfa az. Ha ezóta felöltötte a *tógát* az Emma, nehéz lesz abból kiöltöztetni!

Egyszóval, Sára asszonyt ellátták minden előre elképzelhető eshetőségre jó tanáccsal.

Aztán végre is, magával viszi az asszonyi arzenál leghatalmasabb fegyverét, az anyai könnyeket, amiket már ez alkalommal is bőségesen ontott.

Ez most nem gondol egyébre, mint az Emmájának a kiszabadítására az emoreusok körme közül.

Abban egyeztek meg, hogy Sára asszony holnap reggel mindjárt útnak indul Debrecenbe. Decebál még bevárja a Szilágyságból érkező vadásztársakat, s azokkal egyesülten indul neki majd a bihari hágónak, harmadnap kora hajnalban.

Olyan kedves is volt Decebál, hogy ez este nem ment a cimborákkal kártyázni; amit azok megbocsátottak neki; tekintve az elmaradás tiszteletreméltó indokait.

Másnap későn is virradt meg a tűzhalmi kastélyban, ami sok tréfás megjegyzésre adott okot. Az utazóhintó már reggel hatkor be volt fogva az öt mokány lóval; de biz azok még nyolc óraker is ott rázták a csengőt a nyakukon; a kocsis legalább huszonötször körülrájtszulozta velük az udvart.

A búcsúvétel is igen érzékeny volt. Decebál maga bugyolálta be mindenféle wiklerekbe messze útra elbocsátott feleségét. Vége-hossza nem akart szakadni a csókolódásnak. Sára asszony még a tovagördülő hintóból is kihajolt, s lobogtatott kendőjével küldé köszöntését az utána néző édes kedvesének.

Ugyan mi jár most ennek az asszonynak a fejében?

Nem kevesebb, mint az, hogy ő most ezt az ő édes kedvesét becsukatja két esztendőre a komáromi várba, s aztán saját magát is odacsukatja mellé, hogy az két esztendeig kénytelen legyen ott lakni vele egy börtönben.

Csak asszonyfejben támadhatott ilyen gondolat! Az azután ki is főzi.

A Tanussy Decebálék háza Tanusvárott *salva guardia* volt: „nemes telek” A város királyi város; hanem a nemes telek egy darab *enclave* benne. Ez nem tartozik a városi hatóság, hanem a vármegye igazsága alá. Azért az ezen telken épült ház ment a katonabeszállásolástól, itt a városkapitány tolvajt el nem foghat, hanem csak a szolgabíró. És ami földolag; a városban nem szabad zsidónak boltot nyitni, de a vármegyében szabad. Annálfogva a *salva guardia* egész utcára néző *tractusa* csupa szatócsboltból, rövidáru-kereskedésből és pálinkamérésből áll; itt a nemesi kiváltság hóna alá nyúl a zsidónak, s lehetővé teszi neki, hogy fészket rakhasson a város közepében. Jól megfizet érte! Az uraság maga csak leszálló helynek tartja ezt a házat; ott van a lovai számára az istálló és saját használatára egy udvari lakház, aminek minden ablaka a tágas nagy kert felé nyílik, az udvarra s az abban játszó zsidógyerekekre nem látni ki onnan.

Ez a topográfiai ismertetés azért volt előrebocsátandó, hogy megérthetővé tétessék, mi módon kerülhetett Ponthay gróf úgy össze Sára asszonnyal, hogy azt senki meg ne tudja.

Mert Tanusvár nagy pletykafészek. Ott minden élő teremtés ismeri Tanussy Decebálnét még a járásáról is, s a királyi biztos nem tehet egy lépést a városban, hogy arról még aznap minden ember ne beszéljen, s aztán mindenféle *conjecturákat* ne kössön hozzá.

Tchát ez így lett kimesterkélve. Őkegyelmessége véletlenül összetalálkozik a *salva guardia* előtt Bakala Petivel. Köszöntik egymást.

— Hová tetszik menni excellenciádnak?

— Egy szíjártó-boltot keresek. A jukkernégyesemnek szeretnék sallangos lószerszámot venni.

— Van az itt nagy választékban a Kohnnál.

Azzal bevezeti őexcellenciáját a Kohn boltjába.

A szatócs előhordja a drágaságait. Bakala Peti műértő szemének egy sem tetszik. „Van még ennél szebb is a magazinban.”

Azzal az udvarra nyíló ajtón kimennek a boltból, s azalatt, amíg Bakala Peti lehordatja az állványról valamennyi lószerszámát a szatócsnak, Ponthay Adalbert véletlenül meglátja az urasági lak nyitott ajtajában állni a szép Tanussy Decebálnét, udvariasan üdvözlö. Az meghívja, hogy tessék, legyen szerencséje egy pillanatra. Nem látja meg senki, csak a zsidóasszonyok. Azok pedig némák. (Nem egymás közt, de a világra nézve.)

És így az egész árulást nyélbe lehet sütni, anélkül, hogy az eredetét megtudnák valaha az illetők.

A tényállásról már fel volt világosítva Adalbert gróf Bakala Peti által. Különbö is tudta ő azt jól, hogy ki követte el a felségsértési actust, de nem volt rá bizonyítéka. Bakala Peti denunciációja még magában nem volt elég. Ami csalhatatlan bizonyíték lett volna, az a Decebál által leszakított Lipót-rend. Ez Sára asszonynál van. De hogy kerüljön a királyi biztos kezébe? Mégpedig olyan módon, hogy el se lehessen tagadni; de mégse kelljen Sára asszonynak a férje ellen tanúbizonyságot tenni.

Nehéz dolog ez nagyon.

Valamit sejtett Adalbert gróf.

Ilyen árulást ingyen el nem követnek. Ez az asszony bizonyosan szerelmes. Mert nagy dolog az, ha egy nő a saját férjét be akarja zárni — mégpedig kétesztendei várfogságra.

De vajon kibe szerelmes? Bakala Petibe? Ez nagyon alacsony ízlés volna. A dandy ugyan maga azt hiszi. Adalbert gróf más sejtett. Ez asszony Belizárba szerelmes, a kisebbik urába. Mikor arról van szó, hogy ki szenvedjen meg, inkább a férjét szolgáltatja ki. Ez tragikus kimenetel; de lélektani tény.

— Én megmondom a módját, hogy hogyan lehet az igazságot kisütni — mondá Sára asszony, miután a történeteket még egyszer előadá a királyi biztosnak. — Hanem egy föltételt kötök hozzá.

— Kérem.

— Nem bánom, ha Decebál megkapja a kétesztendei várfogságot; de kikötöm magamnak azt, hogy engemet is csukjanak oda hozzám.

— Ah! — Adalbert grófnak nyitva maradt a szája bámulásban.

— Igen! Azt akarom, hogy legyen kénytelen, a cudar, ott ülni éjjel-nappal velem egy szobában, s ne legyen neki más vigasztalója nálamnál. Ne szökhessen meg tőlem sehova. Legyen a láncnak az egyik vége az ő lábára verve, a másik meg az enyémmre. Akkor aztán tudom, hogy megbecsül.

Most nyíltak fel a szemei a grófnak igazában. Ez a menyecske a saját férjébe szerelmes! De még milyen örülten szerelmes! Ez csakugyan új neme a férji hűség biztosításának. — Jaj, ha lábra találna kapni!

Hitetlenül nevetett.

— No, hát mit nevet a gróf? Én egész komolyan beszélek. Szenvedjen, aki bűnös; de legyek én ott, hogy megvigasztaljam.

— Ez lehetetlenség, asszonyom; nem élünk a Zách Feliciánok korszakában, amikor a családfő felségsértéseért az egész familiát elítélték, asszonyt, leányt vegyest. Azért, ha Decebálra kiszül a felségsértés, a feleségét nem lehet melléje záratni a börtönbe.

— Csak tessék rám hagyni. Majd teszek én arról. Jól kifundáltam én ezt az éjszaka, hogy nem tudtam aludni. Majd belekeverem én magamat ebbe a *processusba*, olyan szépen, hogy egy kalap alá kerülünk Decebállal. Tessék csak idehallgatni. Ez a rossz ember most engem elküld Debrecenbe a fiamat keresni, maga meg azalatt a kortyondi pajtásaival eleblábol Erdélybe a régi szeretőit fölkeresni.

— Talán nem is igaz az.

— De tudom én azt jól. Nem lehet egy asszonyt megcsalni. Úgy ismeri az az urát, mint a cigány a hegedűjét. Hát én most

azért is keresztülhúzok a számításán. Őkelme nem fog az idén medveadászni! Kérem! Magam is erdélyi leány vagyok, tudom, hogy ilyenkor már a medve alszik, s akárhogy kérdik tőle, hogy adja a bundáját, nem hozza elő. Decebálnak ezúttal „orrod tőle fokhagymás!”

— De azt előre is megmondhatom, hogy én nemesembert, ha csak in flagranti nem kapom, le nem tartóztathatok.

— Nem is úgy gondolom. Ugyebár vannak az országban olyan bizonyos emberek, akiknek az a dolguk, hogy mindenütt szaglásszanak, hallgatózzanak, szemfüleskedjenek, aztán ha valamit elleshettek, azt megírják Bécsbe.

— Egyszóval „titkos policáj” De hát hogy tudja azt a tekintetes asszony?

— Sokszor előhozzák beszéd közben az asztalnál az urak. Szidják érte a kormányt. Hanem azok másnak nevezik. Valami olyan kutyafajta.

— Talán „spicli?”

— Igenis, spicli. No, hát egy ilyen spicli feljelenthetné ezt a dolgot. Annak nem kell sein magát megnevezni, sem bizonyítani. Elmondhatná, hogyan történt a homo regius ellaznakolása; még azt is megírhatná, hogy az elvett Lipót-rend ott található az én elefántcsonttal kirakott szekrényemnek a belső rejtékfiókjában, amit akkor lehet megtalálni, ha az ember az arany cifraságot félretolja. Ott van a porcus dalicti.

— Tehát csakugyan ott van a tekintetes asszonymál?

— Persze; én elvettem tőle, mert azt hittem, valami menyecske nyakából tépte le emlékül; hanem aztán a „spicli” felvilágosított felőle, hogy ez Rézkuthy rendjele.

— A „spicli?”

— Hát igen. A Bakala Peti. Eddigelé ugye, hogy nem tudtak a bécsi urak egész Tuhutum vármegyében egy árva lelket sem találni, aki „spicli”-nek odaadja magát? Akit meg idegen helyről küldtek ide, be sem merte ütni az orrát Tanusvárra máskor, mint országos vásárban, egyszer akkor is a hátára

ragasztották neki a titulását nagy betűkkel: „spicli”, meg is verték, ki is dobták. Sohasem is jött az ide többet. No, hát énnekem még azért is köszönettel és hálával tartozik az udvari cancellária, hogy egy ilyen jó spiclit szereztem a számára, aki egészen alkalmas, s azért megteheti nekem azt a szívességet, hogy engemet az urammal együtt becsukasson Komáromba. Hej, ha én azt elénekelhetném az én Decebálomnak: „Majd elmegyünk, rózsám, Komáromba, Komáromba: Ott is együtt leszünk kovártélyba, kovártélyba!” Hanem hát menjünk tovább, drága az idő! Erre a följelentésre Decebál meghívást kap Bécsbe, a királyhoz. Hogyan is híják azt? Tatár szó! Sokszor hallottam enlegetni: „Adadundum verbungérium”

— Igen, igen. „Ad audiendum verbum regium”.

— Nojssz így mondtam. Hát oda fel kell neki menni. Az ellen nincs rugódozás. Ezt a parancsolatot még ma meg kell neki kapni; mert holnap már kimegy Erdélybe, s onnan sohse kerítjük vissza. Azalatt pedig, amíg Decebál Bécsben jár, kegyelmességed, a maga hatalmánál fogva, egész brachiummal kijön Tűzhalomra, s házmotozást kezd a Tanussy ősi lakban. Én akkor már otthon leszek; mert arra a hírre, hogy az uramat Bécsbe citálták, hirtelen végzek Debrecenben, breviáriummal (értsd: brevi manu), akit útban találok, felpofozom; a kölyket beteszem valami professzorhoz; hát legyen az ebadta pap, ha már tanulni van kedve; s azzal vágatok haza lóhalálában. Ott kezdődik azután az én dolgom. Kegyelmességed házmotozást akar tartani az én nemesi portámon. Seprút fogok; repellálok. Egypár hajdúnak kiütöm a fogát; a magas kormányt lehuncutozom. Kegyelmességednek azt fogom mondani, hogy úgy áldja meg az Isten, mint a suhai malmot! Tetszik tudni, hogy áldotta meg a suhai malmot? Hétszer ütött bele egy nyáron az istennyila. Mikor pedig a szekrényemre kerül a sor, s rejtékfiókra rátalálnak, akkor egyszerre elájulok. Hát ez aztán csak elég lesz arra, hogy a

Decebálom felségsértési perébe nyakig belekeveredjem, s vele együtt magam is odakerüljek a komáromi Babylonba. (A „pavillon” népszerűsített neve volt ez.)

Adalbert grófnak el kellett ismerni, hogy ennél furfangosabb cselszövényt nem lehet kigondolni annak az elérésére, hogy egy szerelmes asszony az ő imádott urával kétesztendei mézes-
hetek eltöltésére legyen királyi táblai ítélet útján kényszerítve. Nincs benne semmi lehetetlenség, semmi képtelenség.

Azt azután már Ponthay Adalbert a saját divinációja nyomán kalkulálta ki, hogy mi lesz ennek a cifra dolognak a lefolyása.

Tanussy Decebál, ha azt megtudja, hogy a házánál tartott házmotozás alkalmával megtalálták az élő bizonyítékát az általa elkövetett felségsértési ténynek, egyszerre felhagy az eddigi tergiversációval, s ami a nemesember jellemében van, elvállalja egész kevélységgel a maga vétkét, s többé nem bujkál sehová, hanem azt mondja: „Hol az a börtönajtó? Adós vagyok, fizetek.”

Azzal becsukatja magát.

De ezt még megelőzi valami eset.

Előbb a királyi biztos magához hivatja Belizárt. Ez mind e mai napig nem tudja, hogy mi történt vele a régi napnál töltött orgia után; mert álló huszonnégy óráig nem lehetett bele lelket verni. Maga is kezdi már hinni, hogy ő verte meg a homo regiust. Saját híve pedig egy sem volt a társaságban, aki felvilágosítaná.

Ponthay Adalbert tehát meg fogja neki mutatni a bíróság ítéletét. Két esztendeig ülni bizony nem kellemetes dolog. Mikor aztán a „vad elefántot” így megkínózták a „rossz emberek”; akkor elő fog állani a „jó ember”, és megvédelmezi, kihozza a veremből. A királyi biztos el fogja neki mondani, hogy bizonyosságot szerzett magának afelől, hogy nem Tanussy Belizár követte el a nagy feloniát, hanem valaki más. Már rajta tartja a kezét. Meg fogja menteni az ártatlant a bűnhődéstől, de belejti a vétkest. És ezért a jó szolgálatért

nem is kér semmit Belizártól; semmi ígérteit sem veszi. Még csak arra sem akarja őt gyöngéden kötelezni, hogy félrevonuljon a közügyek teréről. Sőt óhajtja, hogy vegyen azokban mentül tevékenyebb részt. Csupán arra kéri, hogy emlékezék meg rá, hogy van igazság a földön, ritka plánta ugyan (mint ez idő szerint a burgonya), de mégis kapható, s hogy ennek a gumóit Ponthay Adalbert, a királyi biztos ültette el Tuhutum vármegyében. — Azután következik az, hogy a megváltozott tényállás, új tanújelek, önkényes vallomások nyomán az elmarasztaló ítélet Tanussy Decebált fogja sújtani. Hiszen semmi csontja sem törik el bele. Az úr még a tömlőben is úr. Akár egész víg társaságot gyűjthet ott maga körül az elítélt. De milyen nagy lesz majd a meglepetése, ha egy szép délután csak betoppan hozzá a felesége, s azzal az édes nyilatkozattal borul a nyakába, hogy ő is el van ítélve felségsértés miatt. Hogy ennek mi lesz a következése? Azt véges elme előre meg nem jósolhatja. Hogy Decebál megpuhulva jön ki a börtönből: az az egy bizonyos.

— Áll az alku — monda Adalbert gróf, kezét adva Sára asszonynak, aki őt aztán kikísérte az ajtóig. „Igazán gyönyörű virágok vannak a kertjében a tekintetes asszonynak”, mondá a búcsúzás kicserélése közben.

Ezalatt Bakala Peti minden lószerszámot előhordatott a magazinból, s azok közül kiválasztá a legszebbet őexcellenciája számára. Adalbert gróf helybenhagyta a választást, s odébb ment. Bakala Peti hátra maradt; egyért azért, hogy ne lássák együtt az utcán a királyi biztossal; másért meg, hogy bekasszálja a Kohntól a sápot az elcsaklizott sallangos szerszámért.

XXII. EGY JÓ SZÓÉRT

Úgy ment az a dolog, mint a karikacsapás.

Még nem gördült ki Sára asszony úti hintaja Tanusvár poros utcáiból, amikor már útban volt a juratus tabulac regiae notarius Tűzhalom felé.

Ez is szép intézménye volt a boldog arany időknek: a jurátusság. Egy esztendeig joga volt a fiatal magyar nemesnek atillában, magyar nadrágban, topánban járni, sastollas kucsmával, görbe kard az oldalán, joga volt a királyi tábla titkos tanácskozásaiban hallgatóul megjelenni, és ami legkitűnőbb kiváltságát képezte, bírói idézést, evocatiót, admonitiót, királyi parancslevelet ő kézbesíthetett, s zörgetésére meg kellett nyílni minden nemesi kapunak: mert ha meg nem nyílt, odaszegezhetette a jurátus a kapura, s eljárásáról kiajgott bizonyítványa annyit ért, mint a szolgabíróé és az esküdté együtt.

A főispán jurátusa volt, aki a királyi parancslevelet megvitte Decebálnak. (Volt a királyi biztosnál ilyen előre készen tartva.) A fiatal joggyakornok közel atyafi volt, szívesen látott vendég a tűzhalmi kastélyban.

— Hozott Isten, öcsém! — fogadá a házigazda.

— De bizony magam is igyekeztem, hogy délelőtt ide juthassak.

— Hogy el ne maradj az ebédről, ugye?

— Nem egészen azért, hanem, hogy átadhassam ezt a királyi parancsolatot urambátyámnak. Ebéd után tiltja a törvényes szokás.

— Királyi parancsolatot? — szólt elcsodálkozva Decebál.
Nem emlékezem én rá, hogy kértem volna öfenségétől valamit.
De hát csak azért sem olvasom el ebéd előtt, hátha valami mérges dolog van benne, ami elrontaná az étvágyamat.

— Annál jobb szeretem — szólt a jurátus, ott marasztalva magát ebédre. A levelet aztán zsebre dugták.

Nagy férfitársaság volt együtt, összegyűlt már az egész vadászkompanyia. Az ebéd hosszú volt, vidám adomákkal fűszerezve. A kávéval együtt felhozták a pipákat, meg a dohányörböncéket, örömtaplóval együtt.

Az egyik vendég úr fidibuszt követelt.

— Itt van nálam egy annak való papiros — mondá a háziúr, kihúzva a zsebéből a hivatalos levelet. Még fel sem bontotta.

Hanem a megkínált vendégnek több praesentiája volt, az előbb feltörte a fidibusznak szánt levelet, s nagy lett a meg-
rökönyödése, mikor elolvasta a tartalmát.

— Decebál komám. Ez királyi parancslevél. Téged ad audiendum verbum hínak.

Erre a szóra olyan csendesség támadt az asztalnál, mintha mákot akarnának vetni.

Decebál megkísérté elkezdni a kacagást, de hogy senki se szekundált neki, hát ő is abbahagyta.

Az uraknak egyszerre eszébe jutott a most éppen minden megyei felirat állandó sérelmi panaszát képző elfogatások története.

A meghökkenés csendjét azután felváltá a méltatlankodás zúgolódó hangja. Találgatni kezdték, mi lehet az oka e fenyegető meghívásnak? Hiszen ok bizony volt volna elég; de ki lehetett az árulkodó? Egész Tuhutum vármegyében nincsen spicli. Daruk, sasok összeverekeshnek, de egymást be nem vádolják soha. Senki sem megy itt a sérelme miatt még a szolgabíróhoz sem panaszra, hanem maga vesz magának elégtételt, sőt ha ellopják az ökrét, visszalopja. Végre egy ki találta ejteni a nevet: „Bakala Peti!”

Nem Bakala Peti füttyörészett be valamit?
Talán bosszúból a tegnap kapott pofoncsapásért?
Na, attól kitelik.

Az inhibeáló jurátus hozzájárult ehhez a véleményhez a maga tapasztalásával.

— Csakugyan láttam ám Bakala Petit tegnap délután a királyi biztosnál. Mikor átvittem hozzá az aktákat a regisztratúrából, ott ült nála Peti a kanapén, amint benyitottam az ajtót, egyszerre más tárgyra vitték át a beszélgetést. A gróf azt kérdezte Petitől, hogy „Hogy állnak a vetések?”

Mintha tudná azt Bakala Peti, hogy hol van az ő búzája elvetve?

Világos, hogy ő volt az árulkodó.

Csak az a kérdés, hogy vajon mennyit súghatott be abból, amit tud?

— Egy cseppet se zavarjon ez meg benneteket — szólt Decebál megnyugtatólag. — A legmagasabb parancs egész tisztelettel ad acta tétetik. Holnap pedig megyünk mindenestül Erdélybe vadászni.

— Figyelmeztetem rá, kedves urambátyám — jegyzé meg a fiatal joggyakornok, akinél még nagyon friss volt a jogtudomány —, hogy ezen esetben az eltávozása könnyen „fugá”-nak, szökésnek fog vétethetni, s a szökevény nemest megfogdossák.

— Csak hagyj te azt az okoskodást, édes öcsém. Várjon őfelsége, amíg a medvémet meglövöm; ha visszajövök, akkor is olyan szép lesznek, mint mosi.

El lett határozva, hogy nem engedelmeskedünk. (Nincs is annál nagyobb gyönyörűség a világon!)

Ellenben ma este rövidebbre szabjuk a kártyaidőt, hogy jókor lefekhessünk. Hajnal előtt indul a karaván Erdély felé.

A jurátus öcsémet sem eresztették vissza, nehogy hírt mondhasson a királyi biztosnak erről a *renitentiáról*, s az még valami brachialis erőszakkal gátolja meg a hazulról elvonulást.

Elszöknie sem lehetett, mert a leghátulsó szobába vetettek neki ágyat, ahonnan valamennyi vendég szobáján keresztül kellett volna kiossonnia. Volt ugyan annak egy más ajtaja is a folyosóra; de ott feküdtek a medvefogó sinkorának, s azok megeszik, ha ki próbál jönni.

Különben is hűbéres fiú volt; nem kellett félni. Ő volt a legelső, aki hajnalban Decebált felkölté.

— No öcsém, hát hogy aludtál? — kérde a házigazda.

— Sehogy sem.

— Talán horkoltak a szomszédok?

— Ha még csak horkoltak volna!

— Hát mit csináltak?

— Azt csinálták, hogy minden negyedórán jött hozzám egy, amint egy kicsit elszunnyadtam, s elkezdett a fülembe sugdosni: „Kedves öcsém! Nem akarom Decebált háborgatni; most kaptam levelet, hogy az anyósom halálán van, haza kell sietnem. Kérlek, mondd meg neki reggel.” — Aztán jött egy negyed múlva a másik. „Kedves öcsém! Most zörgett fel egy staféta, hogy a leányom torokgyíkot kapott, azt hozza, futnom kell doktorért. Kérlek, nem akarom felzavarni Decebált. Mondd meg neki reggel.” — Negyedóra múlva megint rángatja a fejem alul a vánkost valaki. „Kedves öcsém! Nekem olyan borzasztó kólikám támadt egyszerre, majd a falra mászom. Ilyenkor az az orvosságom, hogy lóra ülök, s elnyargalok. Kérlek, majd mondd meg reggel Decebálnak.” Utoljára felöltöztem, gyertyát gyújtottam, papirost vettem, megrubrikáztam, s amint jöttek sorba, rovincsolva beírtam, kinek mije haldoklik odahaza, mije fáj a zsigerei közül? Az utolsónak nem maradt más, mint hogy feltörött a sarka, nem húzhat rá csizmát; ez papucsban ment el.

Mind elpárolgott az egész vadászkompanyia. Csak a szegény kis jurátus maradt ottan.

— No, már ez cudarság! — mondá Decebál. — Ennyi poltronságot nem tettem volna fel a barátaimról.

— Ne haragudjék, urambátyám! Lássa, igazuk volt a törvényesség szempontjából. Mert ha ők itt maradnak, azáltal nem magukat keverik galibába, hanem csak egyedül urambátyámat.

— Mégis gyávaság, pipogyaság volt tőlük így elszelelni.

— Én pedig azt tanácsolom urambátyámnak, hogy menjen fel szépen Bécsbe, s hallgassa végig, amit mondanak. Mással is megtörténik az.

— Azért sem megyek. Becsukhatnak, de meg nem juhásztíhatnak. Hadd látom, mi lesz belőle, ha nem megyek?

Akkor aztán lement az udvarra veszekedni a cselédekkel, hogy minek nyitották ki a kaput az elszökdő vendégek előtt.

Mikor legjobban patvarkodik, odasettenkedik melléje egy cigány. Csak akkor vette észre, mikor a kezét megcsókolta.

— Hát te ki malaca vagy?

— Malacnak az apámé vagyok, hanem postásnak a tekintetes nagyságos Belizár úrfi konvenciójában vagyok.

— Hát talán levelet hoztál nekem az öcsémtől.

A cigány előkereste a kalapja mellől a levelet, s átadta.

Belizár írása volt. Olyan csúf kalligráfiaja nem volt az egész szittyva ivadéknak Herodotus óta, mint neki. Hanem azért ennyit meg lehetett belőle érteni:

„Komám. El van árulva az egész dolgod a homo regiusszal. Ugorj, mert elcsípnek! Belizár.”

Ez meg már éppen dühbe hozta Decebált.

— Én ugorjam! A te intésedre? Csak azért sem.

Olyan nagy volt az ellenszenve az öccse iránt, hogy még csak annyi jót sem tett fel róla, hogy az valódi részvétből gondolna őrá, mikor baját látja. Gyáva a fickó! Gyónni, vezekleni viszi az ösztöne, az anyai vér.

Azt már kitalálhatta, hogy Belizár beszélt a királyi biztossal, ő már kiszabadult a kelepceből. Ki tudja, micsoda áron?

Beleesett az árulás Tuhutum vármegyébe. Oda már a szűzesség!
Eddig soha bemondó nem vált innen!

Azonnal hivatta az ispánját.

— Üljön az úr lóra! vágtsasson utána a feleségemnek.
Még útban éri, mert az asszony nép nagy pihenőket tart útközben. Mondja meg neki, hogy rögtön forduljon vissza. Én itthon maradtam, s nagy szükségem van rá, hogy velem beszélhessek. Ég a házunk, csak hogy a füstje nem látszik. Aztán nem kell kímélni a lovat.

Aztán befogatott a hintájába, s a jurátust is meghívta, beviszi a városba, annak sem kell forspont. Együtt szálltak le a vármegyeháza előtt.

Egyenesen rontott fel a főispáni szállásra. Az ajtóban álló kivont kardos hajdút szelideden oldalba taszítva, benyitott az ajtón, s azt sem kérdezve az előszobában ácsorgóktól, hogy itthon van-e, akit keres, ment be egyenesen a belső szobába. Nem hozott semmi fegyvert a kezében. De annyit mégis megtett, hogy a kalapját levette.

Ponthay Adalbert grófot egyedül találta a főispáni elfogadóteremben.

— „Alázatos a szolgál!” (Ez volt az ő köszönési formulája nagy urakkal szemben.)

— Tessék helyet foglalni!

Decebál el is foglalta a helyét a nagy karosszékben, messze elnyújtva a lábát, s a sarkantyúja taréjával cifrákat kanyargatva a viaszkos parketten beszélgetés közben.

— Miben lehetek szolgálatjára, tekintetes öcsémuramnak?

Decebál felkapta az állát erre a megszólításra. Igaz, hogy anyai ágról osztályos atyafiak voltak, de azért az „öcsémuram” szót sehogy sem vette a nyaka.

— Hiszen tudvalevő dolog, hogy Tuhutum vármegyében minden ember „bátyám”-nak szólítja egymást, tekintet nélkül az életkorra, ami különben egészen megfelel a francia „monsieur”-nek, azért igen jó néven veszem, ha excellenciád

„bátyám”-nak szólít, s én is visszaadom. Az „öcsém” megszólítás nálunk bizonyos lenézést fejez ki.

— No, hát legyünk mind a ketten „bátyám”.

— Nekem például van egy emberem, akit én igazán úgy hívok, hogy „öcsém” Mert rászolgál. Úgy viseli magát, hogy „öcsémnek” híhatom. A szegény félkötő Belizár. Tudom, hogy eltörött nála a mécsescserép, mikor megtudta, hogy két esztendőt kapott. No, hát ne szurkoljon tovább, kirántom a sárból. Azért jöttem ide, hogy megmondjam, nem ő inzultálta a homo regiust. Nem is volt az eszénél akkor. Olyan részeg volt, mint a tök. Ketten fogták a két karjánál, úgy húzták utánunk. Ő ártatlan az egész dologban.

Adalbert gróf úgy tett, mint aki új dolgokat hall most.

— De hát akkor ki ütötte meg a király emberét?

— Senki sem! Maga csapta bele a fejét az ajtóragasztóba, attól dagadt fel a homloka.

— De valaki csak hozzányúlt?

— Hát az a valaki én voltam. Egy kicsit megfogtam a gallérját.

— Valami küzdelemnek kellett eközben lenni, mert Rézkuthynak leszakadt a nyakába kötött Lipót-rend.

— Ejh! — kiálta fel, dölyfösen talpra ugorva Decebál. — Nem jöttem én ide magamat benevolisálatni. Mit törődöm én a homo regius „fityegőjével”? Tudom is én, miféle állat az a Lipót-rend? Sas? Vagy elefánt? Csak annyit akarok mondani, hogy az egész perdulliós perből kérem a Belizár nevét kitöröltetni, s Decebált iratni a helyébe. A többit vállalom. — Mikor kell megkezdeni a beülést? — Megyek magamtul, nem várom be, hogy értem jöjjenek.

Adalbert gróf mosolyogva veregetett a tenyerébe, az óraláncáról lecsüngő pecsétnyomóval.

— Nem megy az olyan könnyen, bátyám, mint ön gondolja. Ez csak bonyolultabbá teszi az ügyet.

— De ha magam idejövök feljelenteni magamat.

— Csakhogy megelőzte bátyámnak az önfeljelentését egy előzetes teladás.

Most már dühbe iött Decebál.

— Ki volt az a gézengúz?

— Azt nem szoktuk elárulni. A szokott forumon lesz elintézve minden, ahogy alkotmányos törvényeink parancsolják. Megkapta bátyám a királyi parancslevelet?

— Itt van a zsebemben — mondá Decebál, s odanyújtotta azt a királyi biztosnak.

— De ne adja nekem, bátyám, mert magának szól az, nem nekem. Magának kell azzal felmenni Bécsbe.

— Minek?

— Meghallgatni a királyi szavakat.

— Nem vagyok rájuk kíváncsi.

— Nem is kíváncsiság viszi oda ez embert, hanem alattvalói kötelesség.

— Ez az a szó, amit nem ismerek! Szabad akaratból, vagy nyers erőszaknak engedve, mehetek a poklokba is; de parancsóra még csak az álló helyemben sem fordulok meg.

Ponthay Adalbert egyszerre észrevette, hogy ők most mind a ketten egy cél után törekésznek.

Odafenn, a második lépcsőnél van egy kis szoba, olyan kis cucullorium-forma az egyemeletes ház homlokzatán. Ebbe a szobába szokták elzárni az olyan nemesurakat, akiket vagy in flagranti elfognak, vagy valami zenebona miatt elítélnek; legtöbbször üres az, használják különben kvártélyul a homo regius számára is, mikor annak le kell tölteni az idejét a vármegyeházánál, ahogy már egyszer láttuk; Decebál ezt a szobát igyekezik elfoglalni, inkább becsukhatja magát, mint hogy parancsóra Bécsbe menjen. Aztán Ponthay Adalbert is éppen azt akarta, hogy Decebál oda jusson. Szépen kiegyengette az útját.

— Nekünk azonban van hatalmunk, azt, aki a parancsónak nem akar engedelmeskedni, kényszeríteni rá — mondá hivatalos telgerjedéssel.

— Engem? Tanussy Decebált! — kiálta fel büszkén a Thonuzóba ivadék, s kevélyen hordozá körül tekintetét a szobában felaggatott képeken, amik arany rámaikból komoran néztek rá. Azok között volt egy, a király életnagyságú arcképe, a Szent István-rend nagymesterének pompás öltözetében, fején a hermelin kalppaggal, mellette az asztalon Szent István koronája.

Decebál fogta a királyi parancslevelet, s kétfelé szakítva, odahajította azt a király arcképe elé.

— Nem megyek Bécsbe!

A királyi biztos csengetett. A belépő hajdúnak ezt mondta:

— Jöjjön fel a porkoláb! Ezt az urat fel kell kísérni a nemesurak börtönébe.

Flagrans delictum volt!

Decebál összeütötte a sarkantyús bokáit, s ment maga előre; most már azt sem mondta, hogy „befellegzett.”

Ő elérte a célját. De Ponthay Adalbert is.

Mikor a kacska lábú porkolábbal felkísértette magát a cuculoriumba Decebál, még akkor egészen tetszett neki ez a szerep. Azokban az időkben nagyon népszerű dolog volt becsukatni. Haj, milyen port fog az felverni mind az ötvenkét vármegyében!

Az előtornácból és szobából álló lakosztály nem is volt minden kényelem nélkül, azelőtt a homo regius lakott benne. Még ott volt az almahaj a kályha vállán, amit ott hagyott önagysága — a nyáron. Nyoszolya, szék, asztal, kanapé: egy szóval minden volt. Fogas is volt a kabátnak, bundának, csutorának, meg aztán egy nagy rengeteg almáriom, de abban nem volt semmi. Azazhogy teli volt az poros iratcsomagokkal (verje meg a csoda!). Az még rosszabb a semminél.

— Parancsolja a tekintetes úr, hogy a Régi Napnál megrendeljem az ebédet? Hány órára parancsolja? — kérde a porkoláb alázatos hangon, olyan módosan csengetve a kezében tartott csomó kulccsal, mint valami ministráns az inclangoriummal.

— Semmi tekintetes úr! Szarkaláb! (Loco „porkoláb”) — rivallt rá Decebál. — Rab vagyok. A császár rabja vagyok, Aki rabot akar tartani, éllezze. Ha én becsukatom a jobbágyot a dutyiba, én is kosztosom ott. Hadd látom, milyen gombócot főznek a szegény raboknak.

„Hát hiszen majd elmegy tőle a kedved, ha meglátod”, gondoló magában a börtönök gondviselője.

— Aztán az ajtót be kell rám zárni. Ha fogoly vagyok, be akarok zárva lenni. Aztán akarom hallani, hogy a strázsa járjon alá s fel a folyosón az ajtóim előtt. Most takarodjék kend.

Úgy történt, ahogy kívánta. Egészen meg volt a dolgával elégedve. Dacolhat most már a királyi paranccsal. Nincs olyan nagy úr, mint a rab a maga börtönében.

Elhitette magával, hogy ő most egészen acéllá van edzve. Hasonlatos Konthoz, a „kemény vitézhez”. Garay balladája abban az esztendőben jelent meg. Azt elszavalta Decebál, mikor magára maradt. Elhatározta, hogy a miatyánk helyett minden reggel, este azt fogja elimádkozni.

Aztán körülnézett a szobában, hogy mivel lehetne az időt eltölteni? A szekrénynek mind a két szárnya fel volt tárva, meglátta a sok iratsomagot. Hátha ezzel is lehetne mulatni? De amint egyet kihúzott belőle, olyan egérfutás támadt egyszerre az egész kasornyában, hogy jobbnak látta ezzel a merénylettel felhagyni.

Amint a delet harangozták, hozta a porkoláb a számára egy cseréptálban a napi illetményét, hat erős gölödényt, hagymás lélöttyben, meg egy egész prófuntot; cinkanalat is hozzá.

Evőszerei azonban voltak Decebálnak, azokat ott hordta ezüsttokban a csizmaszára mellett; kést, villát, kanalat.

— Engedelmet kérek — mondta a porkoláb — a raboknak nem szabad kést, villát tartani, hogy kárt ne tegyenek magukban; azt el kell vennem a tekintetes úrtól.

— No, hát vedd el a kanalat is. A furkóhoz cinkanál való. Mi van a korszóban?

— Békaital.

— Azért mondom. A rabok nem isznak bort! Pusztulj!
Ne bámulj a számba!

Elszánta magát, s bevágta mind a hat gombócot. Ismerjék meg, hogy mire képes.

A tekete kenyér aztán egészen új életpályát tárt fel előtte. Igenis; a szegény rabok az összegyúrt fekete kenyér beléből tudnak készíteni mindenféle szobrokat, embereket, állatokat, még órát is, ami jár, ez lesz az ő napi foglalatossága. Csakugyan vitte is annyira rövid időn, hogy valami négylábú állatot kifundált, ami ugyan inkább hasonlított az özönvíz előtti saurusok fajtájához, mint ahhoz a toklyóhoz, aminek ő szánta; de hát így kezdték azt mások is, majd holnap tökéletesebbet fog alkotni.

Valamije nagyon hiányzott — a pipa. Minden böjtölésnél ez a legkeservesebb penitencia a rabokra nézve, hogy nem szabad nekik pipázni. Természetes! A tűzzel felgyújthatják a börtönt. A raboknak csak bagózni szabad. Majd ha megint feljön a porkoláb, kérni fog tőle bagót. Arról is tartozik gondoskodni a császár.

A legközelebbi kulcscsörömpölésre azonban nem a porkoláb alakja sántikált be hozzá, hanem egy „vármegye uráé”, akit tekintetes főfiskárus úrnak híttak. A nevére a harmadik ember sem reflektált, mert az olyan hosszú volt; „Szomorupatak Dengezics” (Iskola kell ahhoz, hogy ezt az ember megtanulja!) Ő volt a megyei tisztii főügyész s a legjobb pikétjátész a Partium és a Nagy-Kunság közötti területen.

A főfiskus egészen őszhajú emberke volt, de a bajusza fekete; azt suvickolta. A beszéde rendesen bilingvis volt, először mondta latinul, azután magyarul.

— Quid fecisti, amice? Mit csináltál, barátom?

Decebál odatartá eléje a tenyerén a most alkotott kenyérbél-mammiferát:

— Egy birkát csináltam.

— Non hoc dico. Nem azt mondom. Fecisti stultitiam. Bolondot csináltál. Non facias sculptile!

— Hagyad az egyik nyelvedet odakinn, s ne fecsegi nekem diákul, mert kidoblak. Ez az én tömlőcöm. Mi kereseted van itten?

— No, no no, kedves barátocskám. Hát mit keresek én itten? Én vagyok a főfiskális, akinek a te causadat ex offo kell védelmezni a királyi fiskus actoratusával szemben.

— Nekem nem kell védelmező ügyvéd. Az ellen én protes-tálok. Hogy úgy tegyenek velem, mint Martinoviccsal és társaival! Hogy a védelem ürügye alatt gyáván elázassák. Ha odaállítanak a rendes törvényes bírák elé, meg fogok nekik felelni emberül, tudom, hogy jóllaknak vele; ha pedig tör-vénytelen idegen bírák elé hurcolnak, azt mondom nekik, amit Csunkó Náci mondott: „Siebene brennen!”*

— Ugyan, ugyan, barátocskám, ne vedd olyan tragice a dolgot. El lehet azt még intézni okosan. Dacára annak, hogy nagy hibát követtél el. Adj egy párezer forintot Rézkuthy-nak, s ígérd meg neki, hogy a jövő restauratókor mellette dolgozol, hogy első alispán legyen, s revocálni fogja a vádat, hogy ütleget kapott azon az estén. Hát a Lipót-rendjét hova tetted?

— Tudja a magas mennykő! Elvette tőlem a feleségem, azt gondolta, valami násfa.

— Azt őnagysága titokban visszaküldhetné neki.

— Azt pedig egyenesen megtiltom, hogy a feleségem az én dologomba beleavatkozzék. Különösen meg ne próbálja énrtem kegyelmet kérni, mert akkor válópert indítok ellene!

— Ha rabbá tettek, rabjuk leszek! — S ha föld alatti tömlőcbe csuknak, ahová napvilág se jár le, és ha kezemnél, lábamnál fogva a falhoz láncolnak is, még akkor sem fogják megérni, hogy Tanussy Decebál egy könyörgő sóhajtásra is fakadjon előttük.

* Kártyás műszó Makaóbul.

— Jaj, jaj! Kedves amice, barátocskám. Dehogy láncolnak téged a talhoz, hahaha! Igazán nevetetek rajta. Annyit már kibőfentett előttem őexcellenciája, hogy ha az ítéletet ki mondják is, a várfogság porkoláb fogságra fog enyhíttetni, mivelhogy magad nobiliter teljelentetted magadat, s akkor itt ülheted le az idődet a vármegyeházánál, minden úri kényel med meglesz, tarthatsz itt szakácsot, pincemestert; mi, a te régi jó cimboráid mindennap feljövünk hozzád tarokkozni, preferanszozni, olyan jól elmulatunk, mint a törökök a paradicsomban.

Ez a program pedig már egészen kihozta a sodrából Decebált.

A négy lábú saurust ágyúgolyóbisnak gyúrta össze, s úgy vágta az asztalhoz, hogy az a gerendákig ugrott fel.

— Nem kell a ti mulatságtok! Velem ne komázzon senki! Tegyük velem, amit akarnak; de kegyelmet ne osztogassanak. Amit megmondtam, megmondtam. Többet ne kérdezzenek tőlem, mert rettenetes leszek. Eredj dolgozdra, s aztán akkor lássalak, amikor a hátam közepét. Nekem tetszik rabnak lennem. Aztán azt is megmondom előre, hogy meg ne próbálják velem azt a tréfát, amit szoktak, hogy még egy másik embert, sub titulo „rab” ide csukjanak mellém, aki pedig voltaképpen nem más, mint spion, mert azt én megrágom, palacsintává lapítom, s a falhoz mázolólok. És most: örülök, hogy volt szerencsém.

Azzal szépen kitolta az ajtón a fiskálist, olyat rivallva a künn ácsorgó porkolábara, hogy többet őhozá senkit be ne eressen, mintha ő volna itt az úr a háznál.

A fiskális meg a porkoláb egymás szeme közé mosolygott. Csak első nap van ez így.

Decebál elkezdett dühösen járkalni a börtönében alá s fel. Tudta, hogy lépteinek hangját meg kell hallani a királyi biztosnak odalenn. Elhatározott szándéka volt éjfél utáni három óráig négy magyar mérföldet legyalogolni, hogy ne alhassék a lábdobogástól az a tyrannus odalenn.

De még félstációt sem végezhetett el, amidőn újra nyikorgatják az előtornác vasajtaja zárában a kulcsot. Megint jön valaki.

— De már ezt megeszem, akárki lesz!

Úgy is várta, ugrásra készen, mint egy tigris a prédáját.

Hanem aztán éppen úgy járt vele, mint a tigris, mikor a várt antilop helyett egy töviskes disznó bukkan ki eléje. — A mostani látogatója Vakandi Anonymus úr volt. Éppen abban az adjusztírozásban, amiben legutoljára láttuk.

Ezt nem lehet megenni.

De annyit mégis megtehetett vele, hogy per kend kiálltott rá.

— Hát kend mit akar itt az én áristomomban?

A hírhedett tudós oda sem nézett rá; elfordult tőle.

— Csak tessék folytatni, kérem. — S azzal ment egyenesen ama nyitott szekrény felé, s az előtt törökösen lekutyorodva, elkezdett nekigyürkőzni.

Csak akkor vette észre Decebál, hogy hová jutott. Hisz az a cucullorium, azonkívül, hogy vendégszoba, nemesi börtön, még egyúttal magazinja is a vármegye legócskább irathalmazának. Nemcsak egerek járnak abba, hanem tudósok is.

— Maga ide jár studiózni? — kérdé most már enyhültebb hangon Vakanditól.

— Igenis. Éppen a Tanussyak egyenes leszármazását kutatom Thonuzóbától.

Thonuzóba! Egyenes leszármazás! Ez a szó volt az, ami Decebált képes volt egyszerre az egékbe emelni.

Az a rozszant szekrény egyszerre oltárrá változott előtte. Hogy egyenlő színvonalon lehessen Vakandival, aki guggon ült, kénytelen volt letérdelni mellé. Hasonlított a kínaihoz, aki a pagodlija előtt áldozik.

— Mit találtál eddig, szerelmetes barátom? — kérdé könnyörgő hangon.

— Sokat, de nem mindent.

Azzal előszedegette a tarsolyából az eddigi kutatások zsákmányait. Azok mind a Tuhutum megyei archívum lomtárából kerültek elő. Hisz az ilyen ócska levéltár a senki jószágá. Még jó, ha egy tudós szedi ki belőle a becsesebb iratokat, mint ha a sajtos csavarint belőlük papiros töltikéket, vagy a hajdúk vágnak belőle fidibuszt a vicispáni pipatórium számára.

Voltak azok között egész III. Béláig felmenő régi okiratok, amiknek a papirosa kecskebőr színű volt már, s a betűk rozsdásak. Mindezek tágitották a visszatekintő szemei előtt a múltak láthatárát. Hogy a Tanussy család fejedelmi ágából származott, azt ki lehetett belőlük olvasni. De volt közöttük különösen egy pergamenre írott palimpsest, aminek az alsó írásában fel lehetett ismerni egyikét a régi pogány énekeknek. „Hadúr, Ármány, Turul, Nemere, Táltos” előfordult abban, természetesen régi scytha betűkkel, amiknek valami barát egy diák litániát írt a hegyébe minuskel betűkkel. Alá volt írva „Zákán”

Ki volt az a Zákán?

Az már bebizonyult tény, hogy az ősi oklevelek nyomán legmesszebb felvihető ősapja volt a Tanussy családnak. Ez tehát élhetett a XII. században. Arra mutat a pogány ének. Akkor pusztították el a hitbuzgó király parancsára a hegedősöket a hegedűikkel együtt. Bár legalább egyet meghagytak volna a múzeum számára.

— Ahol ennyi van, ott többnek is kell lenni! — Ez volt a nagy archaeolog véleménye.

— Keressük! — dörmögé Deccbál, s levetette a kabátját, felgyürközött. (Nehogy a borjúszájú ingujjába beleszaladjanak az egerek.) — Segíteni fogok.

— Csak csendesesen. Én már tudom a tájékozódást ebben a labirintusban.

— Több szem többet lát.

— No, csak azokat tessék kikeresni, amik minuskel írásjegyekkel vannak ellátva.

Azzal nekihasaltak a papiros-californiának, kihúzgálták a csomagokat, szétteregették a padlóra a leveleket, úgy jártak közöttük négykézláb. Egyszer a porkoláb be akart jönni az ajtón, Decebál széket emelt rá.

— Be ne jöjj, ha az életed kedves!

Pedig csak az üres tálat akarta kivinni.

— Jó nyomon vagyunk — biztatá Vakandi Decebált.

Még aznap meg is találtak egy leszámazási lajstromot, kutyabőrre írva, mely a leghitelesebben bizonyítja a Tanusyak őseredetét; de annak is a legérdekesebb részét, a felsőt, ahová a pogánykorbeli fejedelmi ősök nevei lehettek írva, megette az egér. Rettenetes egér! Fejedelmekre kellett éhezned?

Csak az est sötétje vetett véget a nagy bűvárlatnak.

Decebál egészen meg volt elégedve. A sors intéző keze volt ez, hogy neki ide ebbe a börtönszobába kellett jutni. Nem börtön az már, hanem a Dárius kincstára. Ez egyenesen predestináció volt.

Az eltávozó Vakandinak azt az utasítást adta, hogy holnap amint megvirrad, compareáljon a börtönében.

Egész éjjel alig tudott aludni — a dicsvágy ábrándjaitól, no meg az egerektől.

Reggel újra kezdődött a munka, és folyt meglepő sikerrel. Félbeszakítottott néha a belépő porkoláb vagy a főfiscus által egy pillanatra, de azokat nagy hamar kiexpediálta Decebál. Még takarítani sem engedett a szobájában; tele volt ott teregetve minden ócska írásokkal.

A főfiscus ugyan kapacitálgatta, hogy jó lenne belenézni ebbe meg amabba a mai korból kelt paksamétába, de rá sem hallgatott. A saját peréről volt szó. „Bánom is én. Amit rám fognak, mind igaz. Ítéljenek el. Felét sülve, felét főve. Nem diskurálunk egymással!”

Makacsul megmaradt amellet, hogy nem jelen meg a bírái előtt; ítéljék el konok makacsságból.

Drága dolgok kerültek napfényre a poros almáriumból.

Egy Tanussy ős athnámét is kapott a török szultántól, melyben a tiszántúli hét vármegye királyának kineveztetik. Volt annyi esze, hogy nem használta; de azért itt van. Pénzt is verethetett volna a saját képére, ha akart volna.

— Ez mind nem ér semmit — mondá a nagy régész —, ha fel nem tudjuk találni azt az ítéletet, ami Thonuzóbára kimondatott. — Pedig annak itt kell lenni.

Az ilyen régiségbúvárnak olyan jó orra van, mint a szarvasgomba-kereső kopónak. (Ejnye, de csúnya hasonlat!) Mondjuk inkább, olyan varázsvesszeje van, mint a kincskeresőnek, hogy ahol a rejtett kincs bujdokol, ott egyszerre lehajlik magától.

— Mit szól ön, barátja az erénynek? — mondá egyszer Vakandi. — Mit keres itt a megyei akták között ez a vastag táblájú imádságoskönyv?

— Bizony nem tudom én.

— Hát én kitalálom. Az ilyen régi imádságoskönyveknek a táblái még régibb papírlevelekből vannak összeragasztva, s ha egy ilyen ódon könyvnek a tábláját szétválogatjuk, igen gyakran meglepő becses iratokra találunk bennük.

— Szedjük széjjel!

Úgysem kell az az imádságoskönyv a vármegyének.

Vakandi egy archaeolog vakmerőségével szakítá le a könyvről a külső táblát, mely disznóbőrbe volt kötve. Hogy az egerek nem bántották, azt valami arcanumnak köszönheti, amivel be volt pácolva; amikor ez készült, még drága lehetett a papiros, mert a könyvnek még a szélei is tele voltak írva.

Ezt a táblát Vakandinak el kellett dugni a tarsolyába és hazavinni; mert annak a szétfajtása nagy tudomány.

Az évezredes csirizt, amivel egyik papírlap a másikhoz van ragasztva, elébb meleg vízpárával kell felengesztelni. Évéggett a zsákmányt haza kellett vinni Anonymus úrnak.

Decebál addig az ideig, amíg a tudós visszatért, nem volt ezen a világon. Étvágya sem volt már, azt sem tudta, délelőtt van-e vagy délután. Rémlédezett előtte, hogy a reggeli órákban valami ismerős alak karikázik be a szobájába, aki nagyon hasonlít Csunkó Nácihoz, a jurátusok apjához, s az egy nagy bolond pecsétetes levélből olvas fel előtte valamit.

Említettük ugyanis, hogy a jurátusság milyen nagy uraság volt, csakhogy nem tartott tovább, mint feszesen egy esztendeig, akkor letette a fiatalember a censurát, s a lepkéből lett hernyó, a jurátusból prókátor. Nincs ez meg Buffonban! — Azonban voltak kiváló kapacitások, akiknek annyira megtetszett a jurátusélet, hogy vénséget értek benne. Ami úgy történt meg, hogy minden esztendőben „visszakapták az aranyat” Tudniillik a censurára jelentkező jurátusnak előbb egy aranyat kellett letenni a personalis expeditoránál, ha aztán szerencsésen átesett a censurán, scriptoristicán, akkor ugyanott megkapta a diplomáját; ha pedig megbukott, akkor visszakapta az aranyat, s még egy esztendeig maradt jurátus. Így aztán volt, aki ott rekedt, ott őszült meg jurátusi minőségben, s a fiatal generációnak vezetője volt a pozsonyi és budapesti erkölcsmívelő intézetek látogatásában.

Ilyenforma alak volt az, aki Decebált meglátogatta, Pestről küldték, mint az ilyen eljárásokban verzátus praktikust. A börtönben ülő nemesnek ugyanis a citatoriát nem lehet az ajtajára kiszégezni, mert az ott ezt meg nem láthatja; tehát annak, ha elfogadni nem akarja, fel kell olvasni az idézőlevél tartalmát.

Dehogyan hallgatta ezt Decebál. Mikor vége volt, azt kérdezte a vén sastól: „Aztán hol lesz az a fiakerbál?” A „Nagy Gárdistánál?”

— Ott — felelt rá Csunkó Náci, s végezve hivatalos exmissióját, eltávozott.

— Magam nem mehetek, hanem a feleségemet majd elküldöm — kiáltá utána Decebál.

Végre megérkezett a várva várt szabadító.

Hogy ragyogott már messziről a rubintos orra, meg a fekete két szeme! A nyert csata diadala látszott az egész arcán.

— Heuréka! — mondá görögül Decebálnak, hogy a por-koláb ne értse.

Azt azután csakhamar kihurcolták a börtönből. Nem kell ma az ágyat fölvetni!

De még az sem volt elég, hogy az ajtót kívülről magukra zárták, még azonfölül a nyoszolyát is eléje tölték annak, hogy belülről is el legyen torlaszolva.

Ekkor azután a szögletbe húzódtak, hogy a kulcslyukon át rájuk ne leshessen valaki.

— Itt van, barátja az erénynek. Mind a kettő.

— Mi az a kettő?

— Az egyik Thonuzóba ítélete, a másik pedig Szár László szerződése Kenézzel, Thonuzóba apjával a fejedelmi örököség dolgában.

— Fejedelmi örököség!

Anonymus előszedte egyiket a másik után. Kegyetlenül megviselt papirosdarabok voltak.

— Vigyázva kell hozzájuk nyúlni, mert töredékenyek; a XII. századig még csak a gyapotból készült papírt ismerték; ezek is abból vannak.

Mind a kettő minuskel betűkkel volt írva.

Decebálnak gyöngé skrupulusa támadt.

— Hisz ezek nincsenek hun betűkkel írva.

— Az első nem is lehet azzal írva — magyarázá a tudós —, mert az egy országbírói ítélet; egyébiránt mind a két irat, ámbár nem az eredeti okmány, de egykorú hiteles másolat; ami az egész genealógiára teljes világosságot vet.

Lássuk.

A két régiségbúvár olyan szépen tudta már olvasni ezeket a barbár szavakat, hogy fenn nem akadt a szöveg értelmezésében.

Itt állt Thonuzóba elítéltetése. A vádpontok. „Halmokon, forrásoknál, köveken áldozott. Pogány hitben fiát nevelte. Lóhúst megette, lótejet megitta. Keresztet ledöntötte. Király ellen „szert kötött. Pártot ütött. Zomotort tartott. Felesége penigh alirumna vala. Megítéltetett, hogy monnó* elsíroltasanak; ősi szokásuk szerint, lovával, ebével, sólyommadarával, fegyverével; asszonyember csepeszével, kösöntyűivel, függőivel, edényeivel; áldozatüst, kés, hártýára írott szer velük temetessék; Bajhalomnak neveztessek! Fiuk Zákán esztergomi érseknek adassék, keresztény hitben neveltessek, jószágában meghagyassék.”

— Íme tehát minden megvan, amit kerestünk — szólt Anonymus, úgy őrizve a tenyerén a ráfektetett ócska papírt, mint aki érzi, hogy attól függ egy ország új átalakulása.

Decebálnak a könny homályosító el a szemeit.

Lelke előtt látta megjelenni a hőspárt; az ősapát és anyát, akik a hitükért, az ősi istenért, a szabadjogért inkább élve hagyták magukat eltemettetni, semhogy az életet megtartsák a hittagadás árán. — Mik vagyunk mi, elkorcsult unokák az ő nagyságukhoz képest? Mi a tanusvári cucullorium a bajhalmi sírdombhoz?

— Tehát ez okirat nyomán megtudtuk, hogy Zákán csakugyan Thonuzóba fia volt, s eszerint a Tanussyak egyenes lezármazása be van bizonyítva. De van ennél egy még nevezetesebb szó is ez ítéletben: „hártýára írott szer” velük temetessék. „Szer” annyit jelent, mint „kötés, szövetség, egység”, innen „szerződés”. Azért „Pusztaszer” ahol Árpáddal a hét vezér szövetséget kötött, s őt fejedelemmé tette. A hártýára írott szer ott van bizonynyal az áldozatüstben eltemetve a bajhalmi sírban. Az egy cölöpsírbolt, magas hegytetőn, tehát száraz helyen, ahol a hártýapapírnak épen meg kellett maradni. Azonban itt van a másolata annak a hivatkozott „szer”-nek,

* Ős magyar szó: „mind a ketten.”

mely szintén az imádságoskönyv borítékjába összeragasztott papírok közül került elő. Olvassa el azt, barátja az erénynek!

Ez még ódonabb szavakkal volt fogalmazva, ugyancsak jártasnak kellett lenni a hajdankori magyar lexikonban, aki azt meg akarta tudni, mi van a Szár László és a Kenéz között megerősített contractusban; mikor a „kopasz” helyett azt mondják „zár”, a „gazdag” helyett „szemere”, a „vívást” jelenti „baj”, a „vívás” ellenben „ivadékor”, „apa” helyett mondják „ük”, a „rokonság” helyett az a szó járja „vér”, „vért” pedig jelent ráviteles értelemben annyit, mint „trón”, s ami fődolog: „fejedelem” szó helyett azt használják: „csákán” (Ami természetesen a várkun, avar, varchonita szótul jön „Chagan”).

Hanem azért nevezetes egy okmány ez! Mert ebből derül ki (archaeologiai szófejtés mellett) az a megdönthetetlen históriai tényállás, miszerint Szár László Kenézzel kötött szövetséget az iránt, hogy ha az Árpád-ház férfi ivadéka kihal, akkor Kenéz vére emeltessék a csákáni vértre.

És Kenéz nemzette Thonuzóbát, Thonuzóba Zákánt, tőle ered a Tanussy ivadék, annak az elsőszülötte pedig Decebál . . .

Ki hát akkor az igazi „csákán” Magyarországon ez idő szerint?

Decebál büszkén egyenesedett föl, s ha oly magas lett volna, mint amilyennek lelkében érezte magát, fölemelte volna a fejével a tanusvári megyeház cuculloriumának a tejét.

Dejszen zörgethettek azon az eltorlaszolt börtönajtón, akárki fiai vagytok odakinn; ez most nem megy a ti hívogatástokra semmiféle törvényszék elé.

Itt van az ő álmainak rég kergetett bálványja!

Csakhogy ez még nem az eredeti. — Az ott van a bajhalmi sírdomb alatt. Bizonyosan ott van!

— S te csakugyan feltaláltad Thonuzóba sírját? — kérdé hosszas elmerengés után Decebál.

— Bizony mondom, hogy feltaláltam, barátja az erénynek.

- S hogy ahhoz hozzájuthassunk?
- Nem kerül többbe, „*csak egy szóba*” – szólt ravaszul hunyorítva a vakandok.

Decebál fejet csóvált.

– Az még meggondolni való! Rakd el az írásokat. Ha elhatározhatom magamat, majd odaízenek hozzád.

– Jól van, barátja az erénynek. Én várok és hallgatok.

Az a Bajhalom, Thonuzóba sírjával Ponthay Adalbert gróf birtokán van.

XXIII. A BOLDOGSÁG, AMIT MEGSOKALLNAK

A Ponthay Adalbert gróf és Tanussy Decebál közötti gyűlölködésnek a nagy publikum előtt hangzatos címei voltak; politikai meggyőződések, telekezeti hitbuzgalom, hagyományos ős villongás, kuruc, labanc tábor! hanem a fiskálisaik meg a sedriák jobban ismerték a dolgot; „osztályos atyafiak” voltak! S ez az ellenségeskedésnek a superlativusa.

Adalbert grófnak ugyanaz volt az öreganyja, aki a Tanussy testvéreké, utolsó ivadéka egy ősi családnak: fiúsított leány, akinek halála után egy roppant terjedelmű nagybirtok maradt az unokáira. Ez a birtok Erdély határszélén feküdt, ahol a Kárpátok kezdődnek; a keleti része rengeteg erdőkből áll, a nyugoti jól termő szőlős hegyoldalakba hanyatlík át, s aztán ellapul végtelen síksággá, amit két tolyam öntözget; jó kövér termőföld, búzának, repcének, dohányynak hazája; gazdag kaszálókkal, sík legelőin jó dolga van gulyának, ménesnek.

Mikor a két család ezen a birtokon megosztozott, a Ponthayak családfeje el volt toglalva a nagy francia háborúval; generális volt a hadseregnél, künn feküdt Mantuában; egyszer el is fogták Mack tábornaggal. Ellenben a Tanussy családapa idehaza volt, s a maga dolga után látott. Így történhetett aztán meg, hogy a bírói osztoztatásnál a rájuk maradt nagybirtokot olyan szépen osztották kétfelé, hogy a rengeteg erdőség mind a Ponthay családnak maradt, az áldott Kanahán-vidék meg a Tanussvaké lett.

Mikor aztán Adalbert gróf az apja örökébe lépett, s átvizsgálta az inventáriumot, akkor egyszerre rájött, hogy ez nem

jó osztály volt; ő a maga erdőfedte örökségére folyvást ráfizet, a Tanussyak ellenben dúskálkodnak; neki jutott a makk meg a gubics; ezeknek a bor és a búza; ez nem igazság! Osztályigazító pert indított az unokaöccsei ellen, azt követelte, hogy a nagyanyjuk jószágát ne hosszában, hanem keresztben vágják kétfelé: kapják meg azok az ő makkjának és gubicsának a felét, s engedjék át neki szintén a felét a boruknak és búzájuknak.

A régi harag méregfájának a gyökerei számára ez az osztályigazító per volt a legtelevényebb talaj. Az ilyen pernek pedig az a természete, ami a berkenyefának; hogy aki elülteti, az nem eszik a gyümölcséből; ezt nem végzi be egy emberöltő idő.

Arra pedig, hogy a két Tanussy testvért barátságos kiegyezésre lehessen bírni, egy csepp kilátás sem volt; miután bizonyos, hogy amire az egyik rááll, azt a másik csak azért is megtagadja. Aztán, ha az osztályújítás a Ponthay család kedvére jönne létre, akkor a két Tanussy testvérnek is újra kellene osztoznival!

De íme a „fátum”, a „véletlen” közbehoz egy minden prókatori erősségnél hatalmasabb argumentumot! Thonuzóba sírját feltalálja egy régiségbúvár; ámde ez a halom éppen annak a rengeteg erdőszéggel fedett hegyláncnak legmesszelebb gerincén fekszik, amely Ponthay Adalbertnek jutott osztályrészbe. Ott van eltemetve az „ük” Thonuzóba, és vele együtt eltemetve a hártýára frott „szer”. — Csakhogy ehhez hozzájutni más áron nem lehet, mint a békés kiegyezés áldozatáén; s ez annyit jelent, mint egy szép tízezer holdas pusztát átadni cserébe egy ugyanakkora ősrergetegért.

Bizony nem lehet rossz néven venni Decebálnak, ha minden dicsősége dacára is azt mondá magának: „Aludjunk erre egyet!”

Mert hát nem hiába van az ország címere is olyanformán osztva kétfelé, hogy az egyik részébe esnek a folyóvizek, meg a sík földek, a másik részébe pedig a hegyek; s ha az utóbbiakra van feltéve a korona és a kereszt, ez azt jelenti, hogy a hegyek, erdők a főuraké és a papoké; a másik aztán a *mienk*.

Decebál még nem adta be a derekát; meg volt ugyan már rendítve; de még tartotta magát a lábán. A mérleg ingadozott a haszon és dicsőség között. Az egyik serpenyőben búza, repce, a másikban a bükkmakk! — Ezt még a Bajhalom kincsei nem nyomják le. — Még ide kell valami, ami a súlyt errefelé billentse.

Decebál kiállta még aznap is a rabkoszton; s megkísérté kenyérbéلبől lovon ülő páncélos vitézeket gyurmázni.

A következő nap reggelén korán nyitották rá az ajtót. Megint a tőfiskus jött be hozzá.

— Látod, látod barátocskám, mondtam ugye, hogy ez lesz belőle! nem akartál megjelenni, magadat védelmezni; mármost meghozta rád a törvényszék az ítéletet makacsságból. Most lejöhetsz, meghallhatod; publikálni fogják.

— És ha nem megyek? — szolt dacosan Decebál.

— Hát akkor viznek. De az nem volna tehozzád méltó szituáció.

Decebál maga is úgy találta, hogy az bizony semmiképpen sem lenne valami dicsőséges látvány, ha az ő nemesi alakját kezénél, lábánál fogva hurcolnák a hajdúk a törvényszék elé. Eszébe jutott Kont balladája is; az is ott volt az ítélet kimondásakor; különben nem teleselhetett volna a királlyal.

— Jól van, ott leszek. Hadd lássam azt a komédiát!

Úgy is viselte magát a törvényszék előtt, mint aki fitymálja az egészet. Az egész hosszan indokolt ítélet felolvasása alatt egyre törekedett hetyke közbeszólásokkal rontani az ünnepélyes hangot. „No lássa az ember!” — „Soha több fát, mint az erdön!” — „Mi a tatár? Hát még ezt is tudják?” — „Coki pöngő!” — „Legyen lúd, ha kövér!”

A hallgatóság (mert karzat is volt) nem is volt háladatlan; eleget nevetett a mókázásain; s a derültséget nem bírta elparáholni a királyi biztos haragos tekintete.

Az ítélet kétesztendei nehéz várfogságra szolt, mely azonban a királyi biztos által kihirdetett kegyelmi tény folytán megye-

házi szobafogságra lett átváltoztatva; hozzátétetvén, hogy „azonban a fogoly úr tartozik magát saját költségén élelmeztetni.”

Erre a szóra meg már éppen elkacagta magát Decebál.

— No, hát ha tartozom magamat a börtönben magam élelmezni, akkor azt úri rangomhoz méltóan fogom cselekedni. Hej, porkoláb, lódulj Dabajkóhoz! Ahogy csak kitelik konyhából, pincéből! Aztán én nem szoktam ahhoz, hogy magamban pánizáljak. Nekem társaság kell. Meg vannak hívva hozzám az urak, bírák, jegyzők, jurátus, esküdt, mind valamennyi együtt, aki törvényt ült ma fölöttem. Legyen szerencsém az én úri lakásomon, odafenn a cuculloriumban, aztán, ha úgy tetszik, kivilágos kivirradtig együtt multhatunk.

Ettől a szótul még a magas törvényszék tagjaira is elszármazott a jókedv.

Decebál kezét szorított a hivatalos barátjával, a főfiskussal. „Aztán te is eljőjj! Mindennap dárídó lesz itt nálam e szent naptól fogva, amíg csak itt ülök. Szívesen látok mindenkit, ahányan csak beférnek a dutyimba. Most kezdődik csak a víg élet!” Kimentet a tereméből egyre osztogatta fennhangon a parancsolatokat a hajdúknak, ki mit hozzon.

A börtönajtóban találkozott Anonymus-szal. Ez nem kedvező órában jött most.

— Eredj ám innen az ürgelyukadba! Nekem most semmiféle papiroost ne hozz, mert úgy segítjen, mákos kalácsot süttetek rajta!

A régiségbúvár valami ferde mosolyra fintoította a pofáját, s az a gúnyvigyorgás meg is maradt a múmivonásain, még mikor visszasompolygott is.

A porkoláb mondhatott volna Decebálnak valamit, ami azt nagyon meglepte volna, de sohasem juthatott szóhoz a nagy régészeti kutatás miatt; amint bejött, mindjárt kilökték az ajtón. Most már elmondhatná neki, s azzal egyszerre leszállítaná a patvarkodó kedvét; de hát akkor kárba veszne a Dabaj-

kónál megrendelt ebéd, az pedig hiba volna. Úgyis majd megtudja azt még ma este a fogoly uraság az első kútforrásból, hát csak hadd patvarkodjék addig.

Decebált a börtönébe beléptekor meglepte az a változás, ami a törvényszék előtt járta alatt e helyütt végbement. A szoba ki volt seperve; a nagy, poros szekrényt az ócska iratcsomagokkal kivitték onnan, s helyébe egy díszes almáriumot, meg egy politúros pohárszéket állítottak be, a pohárszékre volt letéve a dohányos börböncéje és a tajtékpipája is.

No, ez már emberség!

Kis idő múlva jött két hajdú, aki se kérd, se hall, összepakolja az ágyneműt, hoz helyette új derékaljat, szarvasbőr takaróval, nagy vánkos, kis vánkos hozzá, selyempaplan, mind tiszta cihával. Az ágy elé pompás nagy medvebőrt terítenek le.

Őexcellenciája, a királyi biztos úr parancsolta így.

Ez ellen nem is lehet kifogást tenni.

Decebál nem is tartott elébbvalónak semmit, mint rágyújtani a jó vágott dohányra, amiben saját termékét ismerte fel.

Ezt bizonyosan a feleség küldte ide.

Szegény Sárka! Mégis jó áldott asszony ez!

Megint egy kis idő múlva hoznak egy nagy fali tükröt, s azt felakasztják a két ablak közé.

De már ez mire való fényűzés egy fogoly úr börtönében?

Egyszer megint jön a két hajdú, az egyik hoz két nyalábra fogva két nagy sárgaviolás virágcserepet, a másik meg egy zöld kalickát kanárimadárral.

Már erre nevetni kezdett Decebál.

— Úgy látom, egészen fel akarjátok cifrázni a tömlöcömet.

— Őnagyméltósága parancsolta így.

— Vajon micsoda szellet szállta meg őnagyméltóságát, hogy így kedveskedik — *nekem?*

Aztán eljött az ebéd ideje. Kompareált nemcsak Dabajkó uram a megrendelt ételekkel és italokkal, hanem a meghívott

vendég urak is; akik néhány órával elébb mint bírák ültek szemben az incattussal. Most azután pajtásnevet ittak, s jó alkonyra járt az idő, amikor vége szakadt az ebédnek. Akkor aztán felcihelődtek a vendégek, s menni készültek.

— De biz éntőlem meg nem szabadultok! — hatalmaskodott Decebál. — Aki énnálam ebédel, az nálam vacsorál is. Itt ragadtok reggelig. Legalább hírét vihetitek, hogy micsoda keserves dolga van a szegény elítélt rabnak Tuhutum várme-gyében.

Valamelyik cimbora példálózni kezdett a szobába tévedt sárga ibolyákra meg a kanárimadárira.

— A szegény jó feleségem küldte ide, tudom — monda Decebál. — Az ő kedvenc virágai, meg az ő kedvenc madara. Csodálom, hogy még a kis kedves pincsikutyáját is el nem küldte.

Hát, hogy ne csodálkozzék sokáig, a legközelebbi ajtónyí-lásnál csak beugrik ám a börtönbe az a kis oroszlánforma fenevad, ami elfér egy köpönyegzsebbe, s nagy csaholással, vinnyogással rohan az urához, annak egy szökéssel felugrik a térdére, s egypárszor körülfordulva, odaágyazza magát az ölébe.

— Mondtam ugye? hogy még a pincsikutyáját is elküldi hozzám. Szegény jó Sárka! Mennyit évődtem vele! Kár, hogy nem hallom zsémbelni.

Hát csak kívánni kell! Olyan tündérvilág van itt, hogy amit az ember kimond, egyszerre megvan.

A börtönajtón kopogtatnak, nem várják, hogy „szabad”-e, kinyitják, s belebber rajta, mint a kívánság, az asszonyok leg-szebbike, s azzal egyenest borul az ura nyakába, s nem törődik vele, ha látják is, ha hallják is; annyi csókot rak az orcájára, amennyi csak ráfér.

Decebál mire magához tért, azon vette észre, hogy az egész vendégtársaság elszédelgett a szobából, maguk maradtak ket-tecskén. Nem is bánta.

Mert csak akkor tudja ám meg az ember, hogy micsoda nagy kincs egy hűség. nyájas, deli szép asszony, amikor a börtönajtó-ablak közé szorul.

De már ez mégis igazán nagy figyelmetesség attól a királyi biztostól. Nem hiába grót, de fáin ember.

Azonban újra nyitják az ajtót, s megint jön két hajdú. Most meg már egy rengeteg nagy rézveretes bőröndöt cepelnek be.

— Csak tegyétek oda az almáriom elé! — parancsolgat nekik Sára asszony, s azzal kibontakozva férje karjai közül, siet az oldalán függő kulcstartóról kikeresni a bőrönd kulcsát, azzal rögtön felnyitja a lakatot, s szépen leguggolva a láda mellé, elkezd kiiszedegetni abból a sok mindenféle fehérneműt, s aztán rakosgatja befelé az almáriom fiókaiba.

Decebálnak csak elállt a lélegzete.

— Hát ez már micsoda?

— Micsoda, galambom? Hát az én ingeim, alsószoknyáim meg harisnyáim.

— De hát mit akarsz te azokkal itten?

— Hát viselni akarom, lelkecském. egymás után; ahogy rákerül a sor.

— Rákerül a sor! Hát meddig akarsz te itt maradni?

— Meddig? Éppen addig, ameddig te. Két esztendeig.

Decebál felpattant erre a szóra.

— No, azt én meg nem engedem.

— Hhaj, szerelmem! Otthon parancsolj. Itt én is olyan uraság, vagyok, mint te. Hát nem tudod, hogy én is el vagyok ítélve két esztendőre, ahogy te?

— Mit? Az én vétségem miatt?

— Nem! Gyémántom. Az én saját vétségem miatt. Nem csak ti tudtok ám felségsértést elkövetni; ha az olyan virtus, hát mink is tudunk.

— Hát mit csináltál?

— Mit csináltam? Angyalom! Hát amint utánam futtattál, hogy forduljak vissza, hagyjam ott Debrecent, a rajkóval

együtt, én egybe vágattam vissza, haza Tűzhalomra. De téged már nem találtalak otthon, csak a tisztartótól érttettem meg, hogy le vagy tartóztatva Tanusvárott. Én rögtön másnap reggel be akartam rontani a várínegyeházára, hogy csúnya ribilliót csapok miattad, de megelőzött a királyi biztos, aki maga személyesen jött ki Tanusvárról, sok katonasággal, s elfoglalta a kastélyunk udvarát, mielőtt ellenállásra gondoltam volna.

— S te ellenálltál volna?

— De így is megtertem. Az a te pipogya cselédséged (de kár a moslékot rájuk vesztegetni!) mind a kályhasutba bújt el, amint a katonákat megszagolták; otthagytak engemet magamra. Én csak nem vesztettem el a prezenciámat; ott fogadtam a szalonajtóban őexcellenciáját, s azt kérdeztem tőle, hogy kihez van szerencsém. Megmondta: ő gróf Ponthay Adalbert, királyi biztos. „Minek köszönhessem ezt a nagy szerencsét?” Hát, hogy ő bizony azzal a szándékkal jött, hogy most itt a mi kastélyunkban házmórozást visz véghez. De már ez ellen én protestálok! Mit keresnek itten? Nem vagyunk mink tolvajok, orgazdák! Azzal felkaptam a seprűt, s odaálltam a szekrényem elé. Aki hozzá próbál nyúlni, bizony betömöm a száját ezzel a bartwisch-sel.

— Igazán azt mondtad?

— Mondtam hát! Megtettem! Annak az auditornak, aki ott kotnyeleskedett, olyat kalabintottam a ferde pofájára, hogy két foga megbánta; egynehány cserepárnak markomban maradt a pakumpartja, s mikor a kezeimet lefogták, elkerítettem, a királyi biztosnak, a császárijával együtt az egész generációját úgy, hogy azokon még a keresztvíz sem maradt meg.

Decebál felugrott, összevissza ölelte, csókolta az asszonyát. „Igazán azt titted?”

— Azt én! De mindjárt bilincset is vertek a kezemre.

— Erre a kis kézre?

Decebál csókokkal halmozta el azt a két szép kezet.

— Akkor aztán mit volt mit tennem. Csak a nyelvemmel üthettem a gorombákat, amint elnéztem, hogy törik fel a szekrényemet, hogy hányják fel a fehérneműimet, amíg rátalálnak arra a veszedelmes keresztes szalagra, amiről én vesztemben azt hittem, hogy valami menyecske násfája; pedig hát a királyi ember fityegője volt. Arra nagy volt a diadaluk. Azt mondták, csak azért jöttek ide. Engemet aztán behoztak ide a vármegye-házára, ott adtak egy szobát a főispán szállásán. Vallattak, felírtak mindent, amit mondtam, megfeleltem nekik. Nem hazudtam el semmit. Ma délben aztán kihirdették a szentenciámat. Felségsértés miatt két esztendei tömlőcre vagyok ítélve, s azt itt kell leülnöm a vármegye-házánál. Látod mármost, kin-csem, gyémántom, rubintom, hogyan kerültünk össze.

Az első órában ezt az esetet fölöttébb mulatságosnak találta Decebál. Ha már az embert elítélik két esztendeig tartó, tisztességes című vétség miatti börtönre, akkor semmi sem lehet kellemetesebb enyhítő körülmény, mintha hasonló vétség miatt a szép, kedves, hű, fiatal feleséget is becsukják hozzá a börtönbe. (Ha ez divatba találna jönni!)

Szegény asszony! De milyen boldog is volt! Hogy végtére olyan helyzetbe juthatott a maga szerelmesével, ahonnan az tőle schová el nem szökhet, ahol se éjjel, se nappal másra nem gondolhat, egyedül őréá. Most már egészen az övé!

Decebál nagyon regényesnek találta ezt a helyzetet. Volt benne valami az ábrándos lovagkorból. Emlékeztetett azokra a szép regékre: „Szigligetben fogunk élni, szerelmünkben boldogok. Honnan aztán kirepülni soha többé nem fogok!”

Ez nagyon szép idill volt — egy napig, két napig, három napig. De már a negyedik nap kezdte az ember megunni a nagy boldogságot.

Hiszen, ha az ember elmehetne egy kicsit vadászni, vagy kilumpolhatná magát, hogy aztán visszatérhet újdonságnak találhatná a feleségét; de így estétől reggelig s reggeltől estig mindig maga előtt látni a kedvest! Ez még imádkozásnak is sok volna.

„Nagyon édes a családi boldogság! Igaz. Ki ne találná benne gyönyörűségét? Hanem ami sok, az mégis sok. Igenis: kávéscsészeszámra, de egyszerre egész fürdőkáddal! Ez még boldogságnak is túlzott!” Így mondá azt magában Tanussy Decebál.

S aztán a boldogságnak van árnyéka is. Még a mézeshetek napjai sem állnak csupa pásztorórákból. Az egy szobába bezárt férj és feleség között idő jártával mégiscsak fejlődik ki egy némely véleménykülönbség.

Egyszer ilyenformát talált Decebál a felesége előtt kiejteni:

— No de aztán mármost, ha azt nyilvánvalóvá tettem, hogy én követtem el a garázdaságot, nem az öcsém, akkor én tordítom meg a botnak a *boldog végit* bizonyos emberek irányában. Ha nem titkolni való többé, hogy ott voltam a „Régi Napnál”, akkor én indítok keresetet az ott jelenvolt cimborák ellen, hogy kinek a kezén-közén származott el a körmöciekkel telt bőrerszényem. Fogadom előre, hogy a gaz árulkodó Bakala Peti marad benne a tolvajságban.

Ettől aztán Sára asszonynak volt nagy oka megszeppenni! Ha Bakala Petit kérdőre vonják, az megmondja az igazat, ő az egész megmentett pénzt Sára asszonynak kézbesítette, felcljen az róla, hogy mire költötte el? — Ez szép mulatságra adna alkalmat — idebenn.

Azért Sára asszony ebből a dologból egészen becsületbeli kérdést csinált.

— Nem! Annak az embernek a nevét a tieddel összekötésbe hozni nem szabad! Te és ő, még mint vádló és vádlott sem állhattok egymással szemben. Aztán miért? Egy pár marék nyomorúságos aranyért! Egy Tanussy Decebál kereskedjék miatta? Keverje gyanúba a legjobb cimboráit, akik még azon az emberen kívül jelen voltak? Az egész vármegyét ellenségeddé tennéd. Az a rossz ember még képes volna utoljára engemet is rágalmazni. Akár még azt is mondhatná, hogy nekem adta ide a pénzedet. Hisz odaiött veled együtt azon a reggelen a házunkhoz. Mivel hazudtolhatnám meg? Nem!

Ha te engemet szeretsz, annak a csúf embernek a nevét se ki nem mondd, se le nem írod soha. Az ránk nézve meghalt!

Erre a nagyon meleg hangon adott replikára aztán megingt Decebál keblében ütötte fel a fejét a féltékenység hidrája.

— De nagyon érdeklődik az ifjasszony azért a drága madárért!

Ebből aztán egy kis családi csetepaté fejlődött ki, aminek az lett a vége, hogy az asszony odaült duzzogva az ablakhoz, s egész nap harisnyát kötött, Decebál pedig végignyújtózott a kanapén, s elpipált két font dohányt. Este aztán mégiscsak neki kellett kibékíteni az asszonyát.

Máskor az ember az ilyen esetben a nyakába kerítette a csurapóját, s úgy elment, hogy három napig sem került haza, de most azt parancsolja a törvény, hogy itthon kell maradni.

Egy teljes álló hétig kiállta Decebál ezt a, hol napfénnel, hol zivatarral járó családi boldogságot, de sokszor eszébe jutott a mesemondás zárszava: „tojáshajba kerekedtek; most is élnek, ha meg nem haltak”, s hozzágondolta, hogy a tündérek átkozott rossz mulatságot gondoltak ki maguknak.

A nyolcadik nap reggelén azt mondta a porkolábnak, hogy keresse fel Vakandi Anonymus urat, s küldje ide hozzá.

— Nem kell azt kerestetni, itt ül az az almáriomban, s eszi a penészes papirost egész nap.

Mindjárt elő is kerítettett.

Decebál látta (bár el volt fordulva), hogy Sára asszony egyszerű zsebkendőjével takarja el orrát, száját, amint a régiségbűvár belép, s röviden végezte vele a dolgát.

— Elhatároztam magamat. Eredj el rögtön a királyi biztoshoz, s mondd meg neki, hogy kész vagyok arra az *egy szóra*.

Anonymus úgy fordította a fejét a duzzogó menyecske felé, mint mikor a görény a gyöngytyúkra sandalít; aztán egyet

köszörült a torkán, ezzel adott választ, s igyekezett kifelé az ajtón.

Az az „egy szó” pedig nem volt ám valami politikai meghunyászkodás szava. Abban nincsen alku. Ez az egy szó annyi volt: „kiegyezek!”

Értve az osztályigazgatási pert alatta.

Még abban az órában látogatást kapott a rab házaspár a főfiskustól, aki holmi hivatalos írásokat hozott magával.

Azok nem *érdekelték* Sára asszonyt.

Az atyafiságos kiegyezés iránti nyilatkozat volt azokban törvényes kellékekkel ellátva; az egyik irat Belizár hason tartalmú beleegyezését rejté soraiban. Tehát azt még hamarabb megpuhították? Ki tudja, mivel? Hisz nem órá néz a csákányság! Decebál aláírta az egyezséget.

Mikor aztán a főfiskus ezt eltette az egyik zsebébe, a másikkól kihúzott egy átzsinórozott függőpecsétes iratot, s azt kitarta Decebál elé.

Az volt a királyi amnesztialevél. — A dátumon még nedves volt a porzó; azt most írták bele; maga a kegyelemlevél itt hevert eleitől fogva az excellencia fiókjában.

Decebál elolvasta, s ott hagyta az asztalon.

— Mondhatom, hogy kétheti kvártélyért még a muszka császár sem fizetett Bécsben nagyobb taksát, mint én ettől a cuculloriumtól.

Már az igaz. Tízezer hold búzatermő rónát elcserélni ugyanannyi havasi erdőért!

Ponthay Adalbert gróf szépen elérte a célját. Hiszen igazsága volt, azt nem lehet eltagadni. Csakhogy ötven esztendő kellett volna hozzá rendes perlefolyás szerint, amíg igazságához hozzájuthat. Egy kicsit előreforgatta az idő óramutatóját. — Ezt nevezik „magasabb politikának” — *az üzletvilágban*.

— No asszony! Pakolhatod a ládádát! Megyünk haza Tűzhalomra. Kített a kapitulációnk!

— De kár! — szólt nagyot sóhajtva Sára asszony.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

HhM.	Jókai Mór hátrahagyott művei. 1—10. k. Bp. 1912.
It	Irodalomtörténet
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
JKK	a jelen kritikai kiadás
K	kézirat (A kiskirályok kézirata)
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
N	Nemzet
NK	Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás. 1—100. k. Bp. 1894—1898. — A kiskirályok: 74—75. k. 1897.
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár
PIM	Petőfi Irodalmi Múzeum
sh	sajtóhiba
<ékszárójelben>	a K-ból Jókai által törölt szöveg
<.....>	a K-ból Jókai által törölt, olvashatatlan szöveg
{	a K-ból Jókai által törölt szövegen belül külön
}	is áthúzott szövegrész
[szögletes zárójelben]	a sajtó alá rendező kiegészítése

A JKK-ban még meg nem jelent Jókai-regényeknek a jegyzetekben hivatkozott lapszámai mindig az NK megfelelő kötetére vonatkoznak.

A *kiskirályok* kéziratának egy 218 kézírásos lapot kitevő része a PIM-ban, további 72 lap pedig az OSzK-ban található. A K lila, ill. kisebb részben fekete tintával van írva. A szöveg a lapok többségének mindkét oldalát betölti. Bizonyos szakaszok — de korántsem valamennyi N-beli folytatás — végén a „(folytatás)”, ill. „(folyt)” jelzéssel zárul a kéziratlapok szövege. A lapokon különféle — általában ceruzával írt — nyomdai eredetű bejegyzések, ill. a szedőnek szóló utasítások olvashatók.

A PIM-ban „V-an. V. 298” jelzet alatt található kézirat jó állapotban van. Némely lapok azonban csonkán maradtak fenn; felső, ill. alsó részüket levágták. Az egyes lapokat Jókai a jobb felső sarokba tintával beírt sorszámokkal látta el, ez a számozás azonban nem húzódik folyamatosan végig a K egész szövegén, hanem mintegy 7 ízben kezdődik előről. A könyvtárosi feldolgozó munka során ceruzával vezették rá a K-ra az 1-től 218-ig terjedő folytatólagos lapszámokat.

Az alábbi áttekintés a JKK lap- és sorszámaira utalva (és a JKK helyesírását követve) tünteti fel a PIM-beli K-ban szereplő szövegrészek kezdő és befejező szavait:

I. kötet

- JKK 14 : 4 — 15 : 16 Boldogult anyámnak — tizenhárom esztendő
dős leány.
JKK 16 : 33 — 23 : 12 Nagyon jól ismerem — el fogja keseríteni.
JKK 23 : 28 — 24 : 4 egymás mellett. — imponálnak.
JKK 24 : 16 — 25 : 19 Óh kérem — illatait.
JKK 27 : 21 — 30 : 31 Hiszen még — nép átkaitól.
JKK 31 : 16 — 32 : 11 Négy somogyi — kell titulálni.
JKK 37 : 14 — 38 : 1 Régi embere — főispán úr óméltósága?
JKK 38 : 16 — 43 : 34 Nagyon jól van — Valami lágyabb volt.

- JKK 44 : 12 – 23 Csak fogcsikorogtatva — illustrissime.
 JKK 45 : 1 — 52 : 22 Rézkuthy úr e hatalmas — ami csak a világon tudomány.
 JKK 52 : 34 — 53 : 10 mindjárt beád — királyi komiszárus.
 JKK 53 : 23 — 64 : 14 jönnek a svalizsérek. — „gyémántos uramról!”
 JKK 64 : 25 — 30 No de hát — levelű szentírás?
 JKK 65 : 4 — 71 : 9 Ha olyan nagyon — . . . glátjuk azt a sötét. . .
 JKK 72 : 9 — 22 Ifjú varjú — például ezt:
 JKK 73 : 6 — 19 Szörnyű vakmerő — mint ez a kiskirály.
 JKK 74 : 31 — 78 : 22 mind szemenszedett — szokták Spanyolországban.
 JKK 80 : 19 — 82 : 1 Hogyan történhetett — nem találni másutt
 JKK 116 : 18 — 120 : 7 De én nem is azért — nem vagyok skrupulózus.
 JKK 218 : 28 — 223 : 26 No hát vágjunk neki — itt a járást?
 JKK 225 : 9 — 228 : 34 De aztán megint — dolog volt az.
 JKK 230 : 19 — 244 : 7 Erdei mohából volt az — könnyedén átszökött.
 JKK 244 : 12 — 23 Manó pedig — úgy szólítá meg.
 JKK 245 : 30 — 246 : 17 Ez éjjel egy szegény — és nem keni másra!
 JKK 247 : 3 — 252 : 24 Azzal egy antik — suvickolja ki.
 JKK 254 : 24 — 256 : 2 azzal énnekem olyan — Nem tudok németül.
 JKK 260 : fejezetcím — 262 : 14 *Ami meg volt érdemelve* — fel nem hozott volna
 JKK 264 : 27 — 266 : 3 Hahaha! — kacagott — szelte keresztül.
 JKK 283 : 19 — 294 : 14 hogy a leányom — alsó írásában

II. kötet

- JKK 41 : 16 — 43 : 34 Az egész költséget — Don Juannak.
 JKK 45 : 28 — 46 : 19 A salugáderes hintó — az ő cselédjeik.
 JKK 47 : 33 — 58 : 29 Felfordulni — utoljára pedig
 JKK 59 : 17 — 60 : 9 nem engedte neki — utoljára volt!
 JKK 117 : 1 — 118 : 26 Tanussy Manó és Ponthay — fejezetnek egy regénybe.
 JKK 119 : 26 — 123 : 25 Én azt felírtam — kevés vártatva felelt.
 JKK 124 : 18 — 126 : 5 delejsugárzó szempár — gondolá utána.)
 JKK 132 : 26 — 133 : 23 De hogy ismer — én aztán elejtem.
 JKK 147 : 22 — 148 : 14 hajdankori próféták — ne hallja;
 JKK 150 : 19 — 156 : 9 Csatlakozott hozzájuk — még attasékkal is.

- JKK 160 : 9 – 161 : 20 legjobban viseli – biztatták minden oldalról.
 JKK 172 : 5 – 181 : 20 Ez most bosszúból – megcsókolta azt.
 JKK 187 : fejezetcím : – 25 *A praktikus emberek* – a bozótból
 JKK 188 : 27–194 : 32 mint azelőtt hét évvel – Ő siet rád ismerni
 JKK 195 : 11– 21 Csak egy aggodalmát – hiszen szeretsz...
 JKK 196 : 13– 23 Egyszer aztán a Lizandra – nem jött ide aludni.
 JKK 199 : 10–204 : 17 mikor betört hozzá – bölcs talentuma.
 JKK 205 : 28–213 : 11 Ez itt Justus Fraus – a halászmadarak
 JKK 213 : 25–215 : 6 repül az ég felé. – sötétkék vadzsálya
 JKK 215 : 22– 32 hogyan lehetne egyszerre – ott az urak.
 JKK 216 : 15– 25 A cipőit levetette – már újak.
 JKK 225 : 29–227 : 17 Végre mégiscsak – behúzza keréktalppal?
 JKK 231 : 3 – 16 Nagyot fordult már – nem férnek egymástól.
 JKK 231 : 31–232 : 29 Hogyhogy fiacskám? – tértem át
 JKK 233 : 5 – 17 Hozzátok már hamar – elbocsátalak titeket!
 JKK 234 : 7 – 18 különb templom – beírják aztán.
 JKK 234 : 32–241 : 34 meg a tíz ezüst – hanem az asszonyát.)
 JKK 247 : 29–249 : 11 De már Király Samu – hogy fölemelje.
 JKK 249 : 28–252 : 16 Sára asszony összeszedte – magára hagyva.
 JKK 256 : 1 – 257 : 13 a konzervatív pártba veti – Decebálnak megfelelni.
 JKK 260 : 9 – 265 : 28 Decebál megveté a kitüntetését, – A fiatal Ponthay volt.
 JKK 268 : 3 – 15 Az ellenfél lövege – A lőporszekér felrobant.
 JKK 269 : 14– 26 badeni reuniókban – Mennyi érdekes botrány!
 JKK 270 : 6 – 273 : 12 Egyszer aztán megjött – érte őket utol!”
 JKK 274 : 1 – 12 A vén táltos régóta – nem hagyott maga után
 JKK 274 : 25–279 : 7 Vendég rég nem – más tudományt vallott
 JKK 279 : 20– 34 ragaszkodtál a te Vakandidhoz. – kötött szerződéséről.
 JKK 280 : 11–284 : 25 el tudtam túrni – tűzre bámult.

Az OSzK-ban Quart. Hung. 4011 jelzet alatt található kézirat-részletek – amelyeket a könyvtár 1958-ban vásárolt Révai Mórénak, Jókai egykori kiadója özvegyének örökösétől – erősen megrongálódott állapotban vannak. A szakadozott és víztől perforálódott lapok szinte mindegyikéből hiányoznak (főleg a jobb alsó sorok táján) kisebb-nagyobb részek, s számos helyen a megmaradt szöveg-

részek is olvashatatlanokká mosódtak el. A könyvtári feldolgozó munka során a K-t — hogy a további rongálódástól megóvják — formalinnal preparálták. Jókaitól származó sorszáмок ezeken a lapokon már nem vehetők ki, csupán a könyvtárosi eredetű, 1-től 2-ig terjedő folyamatos számozás húzódik végig rajta. A K fénykép-másolatát az OSzK Facs. 642 szám alatt őrzi.

Az alábbi áttekintés a JKK lap- és sorszámainra utalva tünteti fel az OSzK-beli K-ban szereplő — többé-kevésbé tisztán kivethető, helyenként pedig csupán az összefüggések alapján kikövetkeztethető — szövegrészek kezdő és befejező szavait:

I. kötet

- JKK 94 : 13—31 Nos, mit hoz — ettül a pár szótul.
JKK 100 : 16—101 : 27 adni kell — tejpénzből került.
JKK 147 : fejezetcím—155 : 11 *Ki hát a férfi?* — mezítelen lába
JKK 162 : fejezetcím—168 : 13 *Az egzáment* — szájából a szót
JKK 169 : 7 —189 13 Kimehet kend — szemölcsöt kivéve.
JKK 190 : 1 —203 : 1 A nyaka előregörbült — olyan volt, mint egy nájász.

II. kötet

KK 284 : 26—287 : 3 Nem akart megmozdulni — ezt a kegydíjt.

Először megjelen a *Nemzet* c. napilap (Főszerkesztő: Jókai Mór. Felelős szerkesztő: Visi Imre) reggeli kiadásának 1884. okt. 5.—1885. aug. 30 III. évf. 275. — IV. évf. 237.) számaiban, *A Nemzet tárczája* rovatban (*A kis királyok*. Regény öt kötetben.) 124 folytatásban, az alábbi részletezés szerint:

1. 1884 okt 5. 275. sz. 1—2. *Első kötet*. Az I. fejezet a „S hogy ne csak a szemnek legyen meg...” kezd. mondatig.
2. okt. 8. 278. sz. 1. Az I. fejezet az eml. mondattól a „No hát most térjünk át Tuhutum vármegyére...” kezd. mondatig.
3. okt. 10. 280. sz. 1. Az I. fejezet az eml. mondattól az „Az nem ér semmit.” mondatig.
4. okt. 12. 282. sz. 1. Az I. fejezet az eml. mondattól végig.
5. okt. 16. 286. sz. 1. A II. fejezet a „De hiába oda minden vitézség...” kezd. bekezdésig.
6. okt. 18. 288. sz. 1. A II. fejezet az eml. résztől a „Most vakarhatja már bíró uram a fejét!” mondatig.
7. okt. 23. 293. sz. 1. A II. fejezet az eml. mondattól végig és a III.

- fejezet a „Karakó uram nem járt többé iskolába. . .” kezd. mondatig.
8. okt. 26. 296. sz. 1–2. A III. fejezet az eml. mondattól végig.
9. okt. 31. 301. sz. 1. A IV. fejezet az „A kortesek közt szakadás támad. . .” kezd. bekezdésig.
10. nov. 1. 302. sz. 1. A IV. fejezet az eml. résztől a „Dolgozhatott a hityimatyimókus csendesén. . .” kezd. mondatig.
11. nov. 5. 305. sz. 1. A IV. fejezet az eml. mondattól végig és az V. fejezet a „Hanem azért mégis van valami közös. . .” kezd. mondatig.
12. nov. 9. 309. sz. 1. Az V. fejezet az eml. mondattól a „Tudniillik, hogy Decebál úrnak. . .” kezd. mondatig.
13. nov. 10. 310. sz. 1. Az V. fejezet az eml. mondattól az „Egyszer aztán Belizár. . .” kezd. mondatig.
14. nov. 11. 311. sz. 1. Az V. fejezet az eml. mondattól végig és a VI. fejezet a „Hogy ezt a pokolbeli szerenádot. . .” kezd. mondatig.
15. nov. 13. 313. sz. 1. A VI. fejezet az eml. mondattól végig.
16. nov. 16. 316. sz. 1. A VII. fejezet az „Azzal szemközt fordítva a gyermeket. . .” kezd. mondatig.
17. nov. 18. 318. sz. 1. A VII. fejezet az eml. mondattól az „A Jancsi magyaráz, tanít. . .” kezd. mondatig.
18. nov. 21. 321. sz. 1. A VII. fejezet az eml. mondattól végig és a VIII. fejezet.
19. nov. 22. 322. sz. 1. A IX. fejezet a „Sára asszony baziliszka szemekkel tekint. . .” kezd. mondatig.
20. nov. 23. 323. sz. 1. A IX. fejezet az eml. mondattól a „Ne tréfáljon nagysád.” mondatig.
21. nov. 27. 327. sz. 1. A IX. fejezet az eml. mondattól a „De hát énnekem mármost ez nem megy ki a fejemből.” kezd. bekezdésig.
22. nov. 28. 328. sz. 1. A IX. fejezet az eml. résztől végig és a X. fejezet az „—Ugyanott!” mondatig.
23. nov. 29. 329. sz. 1. A X. fejezet az eml. mondattól a „Most menjünk tovább kutatásainkban” kezd. bekezdésig.
24. nov. 30. 330. sz. 1. A X. fejezet az eml. résztől végig.
25. dec. 3. 333. sz. 1. *Második kötet.* A XI. fejezet a „Mindig veszedve jönnek ki. . .” kezd. bekezdésig.
26. dec. 4. 334. sz. 1. A XI. fejezet az eml. résztől végig és a XII. fejezet az „A feketetollas nemesség. . .” kezd. bekezdésig.
27. dec. 5. 335. sz. 1. A XII. fejezet az eml. résztől „Az urak mind felállnak székeikről. . .” kezd. bekezdésig.
28. dec. 7. 337. sz. 1. A XII. fejezet az eml. résztől végig.

29. dec. 12. 341. sz. I. A XIII. fejezet a „Hát csak úgy a fejemből. . .” kezd. mondatig.
30. dec. 14. 343. sz. I. A XIII. fejezet az eml. résztől végig.
31. dec. 17. 346. sz. I. A XIV. fejezet az „A terminus előtti napon. . .” kezd. mondatig.
32. dec. 19. 348. sz. I–2. A XIV. fejezet az eml. mondattól az „Az utolsó volt a szaladók között. . .” kezd. mondatig.
33. dec. 21. 350. sz. I. A XIV. fejezet az eml. mondattól végig.
34. dec. 25. 354. sz. I. A XV. fejezet a „Már úgy, minthogy a Jancsi gyerekek. . .” kezd. bekezdésig.
35. dec. 28. 356. sz. I–2. A XV. fejezet az eml. résztől az „Azzal aztán odafutott. . .” kezd. mondatig.
36. dec. 31. 359. sz. I. A XV. fejezet az eml. mondattól végig.
37. 1885. jan. 4. 4. sz. I. A XVI. fejezet az „Óh, mint szeretett volna *visszaszületni* ebből a világból!” mondatig.
38. jan. 11. 11. sz. I. A XVI. fejezet az eml. mondattól végig.
39. jan. 16. 16. sz. I. A XVII. fejezet az „A második, a Don Juan. . .” kezd. mondatig.
40. jan. 18. 18. sz. I. A XVII. fejezet az eml. mondattól az „Én bizony urát adhatom.” kezd. bekezdésig.
41. jan. 21. 21. sz. I. A XVII. fejezet végig és a XVIII. fejezet a „S te okos voltál felhasználni. . .” kezd. mondatig.
42. jan. 23. 23. sz. I. A XVIII. fejezet az eml. mondattól az „A betegséget tehát már megismertük. . .” kezd. mondatig.
43. jan. 24. 24. sz. I. A XVIII. fejezet az eml. mondattól végig.
44. jan. 25. 25. sz. I. A XIX. fejezet az „Az volt a jelszavuk. . .” kezd. mondatig.
45. jan. 29. 29. sz. I. A XIX. fejezet az eml. mondattól az „Emánuel felháborította ez a csúfondároskodás.” kezd. bekezdésig.
46. febr. 1. 32. sz. I. A XIX. fejezet az eml. résztől az „Az asszony csak egy ingnek. . .” kezd. bekezdésig.
47. febr. 4. 34. sz. I. A XIX. fejezet az eml. résztől a „Mit? Hát ma vacsorálunk is?” kezd. mondatig.
48. febr. 6. 36. sz. I–2. A XIX. fejezet az eml. mondattól a „Mehetnék én is, messze, messze!” mondatig.
49. febr. 8. 38. sz. I–2. A XIX. fejezet az eml. mondattól végig.
50. febr. 13. 43. sz. I. *Harmadik kötet.* A XX. fejezet az „Én is, én is ilyenekről gondolkozom mindig. . .” kezd. bekezdésig.
51. febr. 18. 48. sz. I. A XX. fejezet az eml. résztől a „Lizandra elbámulva nézett utána.” kezd. bekezdésig.
52. febr. 20. 50. sz. I. A XX. fejezet az eml. résztől a „Nem én! Kedves Emánuel. . .” kezd. bekezdésig.

53. febr. 22. 52. sz. 1. A XX. fejezet az eml. résztől a „Manónak végigborsódzott a teste. . .” kezd. mondatig.
54. febr. 27. 57. sz. 1. A XX. fejezet az eml. mondatról a „Nem tudok németül.” mondatig.
55. márc. 1. 59. sz. 1. A XX. fejezet az eml. mondatról végig.
56. márc. 8. 66. sz. 1. A XXI. fejezet a „Hát ha én is olyan pénzzel fizetnék meg. . .” kezd. mondatig.
57. márc. 11. 69. sz. 1. A XXI. fejezet az eml. mondatról az „Ez most azt hiszi szentül. . .” kezd. bekezdésig.
58. márc. 15. 73. sz. 1. A XXI. fejezet az eml. résztől a „Nem kevesebb, mint az. . .” kezd. mondatig.
59. márc. 20. 78. sz. 1. A XXI. fejezet az eml. mondatról a „Csak tessék rám hagyni.” kezd. bekezdésig.
60. márc. 22. 80. sz. 1. A XXI. fejezet az eml. résztől végig.
61. márc. 28. 86. sz. 1. A XXII. fejezet a „Komám. El van árulva. . .” kezd. bekezdésig.
62. márc. 29. 87. sz. 1. A XXII. fejezet az eml. résztől a „Decebál összeütötte a sarkantyús bokáit. . .” kezd. mondatig.
63. ápr. 2. 91. sz. 1. A XXII. fejezet az eml. mondatról az „Úgy is várta, ugrásra készen. . .” kezd. mondatig.
64. ápr. 4. 93. sz. 1. A XXII. fejezet az eml. mondatról az „Ezt a táblát Vakandinak. . .” kezd. mondatig.
65. ápr. 5. 94. sz. 1. A XXII. fejezet az eml. mondatról végig.
66. ápr. 9. 97. sz. 1. *Negyedik kötet.* A XXIII. fejezet az „Eredj ám innen az ürgelyukadba!” kezd. bekezdésig.
67. ápr. 11. 99. sz. 1. A XXIII. fejezet az eml. résztől a „De így is megtettem.” kezd. bekezdésig.
68. ápr. 12. 100. sz. 1. A XXIII. fejezet az eml. résztől végig.
69. ápr. 14. 102. sz. 1. A XXIV. fejezet az „A lovon ülő két csontváz. . .” kezd. bekezdésig.
70. ápr. 16. 104. sz. 1. A XXIV. fejezet az eml. résztől a „Nem, barátom. Ne verd a fejedet a falba” kezd. bekezdésig.
71. ápr. 18. 106. sz. 1. A XXIV. fejezet az eml. résztől az „Én pedig a magas kamara. . .” kezd. bekezdésig.
72. ápr. 19. 107. sz. 1. A XXIV. fejezet az eml. résztől végig.
73. ápr. 24. 112. sz. 1. A XXV. fejezet a „Hiszen négyszázezer forint. . .” kezd. bekezdésig.
74. ápr. 26. 114. sz. 1. A XXV. fejezet az eml. résztől a „Köszönöm. Megjárom én azt az utat. . .” kezd. bekezdésig.
75. ápr. 29. 117. sz. 1–2. A XXV. fejezet az eml. résztől végig.
76. máj. 9. 127. sz. 1. A XXVI. fejezet a „Csak a Jancsi bírt azzal a disznó szívvvel. . .” kezd. bekezdésig.

77. máj. 10. 128. sz. 1. A XXVI. fejezet az eml. résztől az „Édes Zuboki úr jelt adott. . .” kezd. bekezdésig.
78. máj. 14. 132. sz. 1. A XXVI. fejezet az eml. résztől a „Most már aztán nem volt senki sem vak. . .” kezd. mondatig.
79. máj. 17. 135. sz. 1. A XXVI. fejezet az eml. mondattól a „Mikor aztán az égő házhoz eljut. . .” kezd. bekezdésig.
80. máj. 21. 139. sz. 1–2. A XXVI. fejezet az eml. résztől végig.
81. máj. 23. 141. sz. 1. A XXVII. fejezet az „Úgy is illendő. — Kend a legátus?” mondatokig.
82. máj. 24. 142. sz. 1. A XXVII. fejezet az eml. résztől a „Hát bíz én Emmácskám. . .” kezd. bekezdésig.
83. máj. 28. 145. sz. 1. A XXVII. fejezet az eml. résztől a „No, drágalátos szép kis Emmácska!” kezd. bekezdésig.
84. máj. 29. 146. sz. 1. A XXVII. fejezet az eml. résztől a „Hogy az istennyilába ne vigyáznék!” mondatig.
85. máj. 31. 148. sz. 1. A XXVII. fejezet az eml. mondattól végig.
86. jún. 4. 152. sz. 1. A XXVIII. fejezet a „Belizár azon vette észre. . .” kezd. bekezdésig.
87. jún. 7. 1955. sz. 1. A XXVIII. fejezet az eml. résztől az „Arra, hogy holmi fegyveres nép. . .” kezd. mondatig.
88. jún. 10. 158. sz. 1–2. A XXVIII. fejezet az eml. mondattól végig.
89. jún. 12. 160. sz. 1–2. A XXIX. fejezet.
90. jún. 14. 162. sz. 1–2. A XXX. fejezet.
91. jún. 17. 165. sz. 1. A XXXI. fejezet az „A főudvarmesteri hivatalnál. . .” kezd. bekezdésig.
92. jún. 18. 166. sz. 1. A XXXI. fejezet az eml. résztől a „Kézszeritásokos parola erősíté meg. . .” kezd. mondatig.
93. jún. 19. 167. sz. 1. A XXXI. fejezet az eml. mondattól végig.
94. jún. 20. 168. sz. 1. A XXXII. fejezet.
95. jún. 21. 169. sz. 1–2. A XXXIII. fejezet.
96. jún. 26. 174. sz. 1. A XXXIV. fejezet az „A folyosón majd leverte a lábáról. . .” kezd. bekezdésig.
97. jún. 28. 176. sz. 1. A XXXIV. fejezet az eml. résztől a „De már akkor aludt az Emmácska mélyen.” mondatig.
98. júl. 1. 178. sz. 1. A XXXIV. fejezet az eml. mondattól az „A távolról jöttek között. . .” kezd. mondatig.
99. júl. 4. 181. sz. 1. A XXXIV. fejezet az eml. mondattól a „Kire? Egy kostára?” kezd. bekezdésig.
100. júl. 5. 182. sz. 1–2. A XXXIV. fejezet az eml. résztől az „Amire a rektorok elkezdték kézfokkal. . .” kezd. mondatig.

101. júl. 9. 186. sz. 1. A XXXIV. fejezet az eml. mondatról az „Igazán megmondom, hogy. . .” kezd. bekezdésig.
102. júl. 10. 187. sz. 1. A XXXIV. fejezet az eml. résztől végig.
103. júl. 12. 189. sz. 1. A XXXV. fejezet a „Decebál bosszúsan dörmögé. . .” kezd. mondatig.
104. júl. 15. 192. sz. A. A XXXV. fejezet az eml. mondatról az „Azzal ellenállhatatlan erőszakkal. . .” kezd. mondatig.
105. júl. 16. 193. sz. 1. A XXXV. fejezet az eml. mondatról végig.
106. júl. 19. 196. sz. 1. *Ötödik kötet*. A XXXVI. fejezet.
107. júl. 22. 199. sz. 1. A XXXVII. fejezet a „Kedves anyám. Jelentem neked. . .” kezd. bekezdésig.
108. júl. 23. 200. sz. 1. A XXXVII. fejezet az eml. résztől az „Erre azután elolvasta nekik. . .” kezd. mondatig.
109. júl. 26. 203. sz. 1–2. A XXXVII. fejezet az eml. mondatról végig és a XXXVIII. fejezet a „Decebál azt hitte, hogy álmodik. . .” kezd. mondatig.
110. júl. 30. 207. sz. 1. A XXXVIII. fejezet az eml. mondatról végig.
111. aug. 1. 209. sz. 1. A XXXIX. fejezet az „Igaz! Hisz a forráson túl látszik. . .” kezd. bekezdésig.
112. aug. 2. 210. sz. 1. A XXXIX. fejezet az eml. résztől a „Lizandra megszánta a szegény állatot. . .” kezd. bekezdésig.
113. aug. 4. 212. sz. 1. A XXXIX. fejezet az eml. résztől végig és a XL. fejezet a „Hanem ekkor aztán Manónak. . .” kezd. mondatig.
114. aug. 7. 215. sz. 1. A XL. fejezet az eml. mondatról a „Negyven év múlva város lesz ezen a helyen!” mondatig.
115. aug. 8. 216. sz. 1. A XL. fejezet az eml. mondatról végig.
116. aug. 9. 217. sz. 1–2. A XLI. fejezet a „Vajon ez volt az az arculütés. . .” kezd. bekezdésig.
117. aug. 11. 219. sz. 1. A XLI. fejezet az eml. résztől az „Az az alak volt — Belizár”. mondatig.
118. aug. 15. 223. sz. 1. A XLI. fejezet az eml. mondatról a „Sára utána nézett. . .” kezd. mondatig.
119. aug. 20. 227. sz. 1. A XLI. fejezet az eml. mondatról végig és a XLII. fejezet a „Mikor ismét helyreállt a csend.” kezd. mondatig.
120. aug. 23. 230. sz. 1. A XLII. fejezet az eml. mondatról végig.
121. aug. 26. 233. sz. 1–2. A XLIII. fejezet.
122. aug. 27. 234. sz. 1. A XLIV. fejezet és a XLV. fejezet a „Decebál rászánt egy unalmas délutánt. . .” kezd. mondatig.
123. aug. 29. 236. sz. 1–2. A XLV. fejezet az eml. mondatról az „Az egész Thonuzóba-kincstárból. . .” kezd. bekezdésig.
124. aug. 30. 237. sz. 1–2. A XLV. fejezet az eml. résztől végig és az *Utószó*.

K Ö T E T K I A D Á S O K

- I. *A kis királyok.* [Jókai Róza rajzaival.] 1—5. k. Budapest 1885. Révai Testvérek kiadása. 1. k. 198. l.; 2. k. 202. l.; 3. k. 112 l.; 4. k. 333 l.; 5. k. 174 l. (Jókai Mór újabb regényei.) [A kötetbeosztás megfelel a Nemzetbeli beosztásnak.] — A 3—5. kötetek külső borítólapján a megjelenés évszámaként 1886 van feltüntetve. A cím valamennyi, az I-től a IV.-ig terjedő kiadáson ebben az alakban szerepel.
- II. 1—3. k. 2. kiad. Révai Testvérek kiadása. 1. k. 239 l.; 2. k. 250 l.; 3. k. 248. l. (Jókai Mór újabb regényei.)
- III. a) 1—2. k. Bp. 1897. Révai Testvérek. 1. k. 303. 1.; 2. k. 274 l. (Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás 74—75.) Ugyanez a kiadás megjelent teljesen azonos, finomabb papírra nyomott „amateur díszkiadás”-ként és nagy 8° alakban Nemzeti díszkiadás elnevezéssel.
- b) 1904.
Címlapkiadás.
- c) 1909.
Címlapkiadás.
- d) 1913.
Címlapkiadás.
- e) 1913.
Címlapkiadás, sorozatmegjelölés nélkül.
- IV. 1—2. k. Bp. 1932. Franklin—Révai. 1. k. 242 l.; 2. k. 217 l. (Jókai Mór összes művei: Centenárium kiadás 97—98.)
- V. *A kiskirályok.* (Nagy Miklós bevezető tanulmányával.) Bp. 1952. Szépirodalmi könyvkiadó. 481 l.
A 468—481. lapokon található szómagyarázatok összeállítójának neve nincs feltüntetve.
A cím valamennyi további kiadáson ebben az alakban szerepel.
- VI. Bratislava 1954. Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadó. 436 l. Megjelent a Magyar Népköztársaság és a Csehszlovák Köztársaság közötti közös könyvkiadás keretében.
A 417—436. lapokon található jegyzet-szótár összeállítójának neve nincs feltüntetve.
- VII. a) 1—2. k. (Sajtó alá rendezte Teleki László.) Bozókya Mária rajzaival. Bp. 1957. Szépirodalmi könyvkiadó. 1. k. 350 l.; 2. k. 347 l. (Jókai Mór válogatott művei.)
- b) 1957.
Címlapkiadás. Megjelent a Román Népköztársaság és a Magyar Népköztársaság közös könyvkiadási egyezményének keretében.

IDEGEN NYELVŰ KIADÁSOK

A *-gal jelzett idegen nyelvű kiadások példányaihoz nem tudunk hozzáférni. Ezek bibliográfiai adatait Ferenczi Zoltán (*Jókai idegen nyelvekre fordított műveinek jegyzéke*. Magyar Bibliofil Szemle 1925), Demeter Tibor (*Magyar szépirodalom idegen nyelven*. Bp. 1952. Kézirat.) és Jan Slaski (*Jókai lengyelül*. Világirodalmi Figyelő 1958.) összcállításai nyomán közöljük.

Német:

- I. *Kleine Könige*. Roman in fünf Bänden. Deutsch von Armin Schwarz. Pester Lloyd 1884 dec. 25.—1885 szept. 30. 98 folytatásban.
- II. *Kleine Könige*. 1—5. vol. Berlin 1886. Otto Janke. 1. vol. 205 p.; 2. vol. 200 p.; 3. vol. 238 p.; 4. vol. 226 p.; 5. vol. 184 p.
A fordító nincs feltüntetve.
- III. *Die Kleinkönige*. Übersetzt aus dem Ungrischen von Bruno Heilig. Mit einem Nachwort von Antonin Pezold. Leipzig 1965. Paul List Verlag. 585 p.

Lengyel:

- * I. *Królewięta*. Transl. B. Jaroszevska. Warszawa 1887. T. Paprocki i S-ka. 496 p.
- * II. *Królewięta*. Transl. Grodek Jagellonski. 1—2. vol. Lwow 1909. J. Czainski. 1. vol. 264 p.; 2. vol. 280 p.
- * III. *Królewięta*. Warszawa (?) Gubrynowicz i Schmidt.

Cseh:

- * I. *Mall kralové*. Transl. Gustav Narcissus Mayerhoffer. Ostravsky Dennik (Moravska—Ostrava) 1924.
- II. *Mall kralové*. Autorisovaný překlad Gustav Narcissus Mayerhoffer. 1—2. vol. Praha [1924?] Fr. Borovy. 1. vol. 308 p.; 2. vol. 286 p. (M. Jókaié romány a povídky. Řada první 14—15.)

Román:

Crăișorii. In rominește de Andrei Aldea. [Csehi Gyula előszavával] București 1955. Editura de Stat pentru Literatură și ărtă. 607 p.

Rádiójáték

A regényből készült rádiójátékot a Magyar Rádió két – egyenként egyórás időtartamú – részletben tűzte műsorára. (Az adásra a Rádió és Televízió Újság 1966. 33. számának 2–3. lapján rövid közleményben hívta fel a figyelmet.) Az első rész 1966. augusztus 20-án 15.05 órakor a Petőfi rádióban, a második rész a következő napon, augusztus 21-én 20.10 órakor a Kossuth rádió hullámhosszán hangzott el. (Az adást 1968. jan. 2-án 21.00 órakor és jan. 4-én 20.57 órakor a Kossuth rádióban megismételték.) A regényt rádióra alkalmazta és rendezte Rácz György. A műsor szerkesztője Dorogi Zsigmond volt. A főbb szerepeket a következők alakították: Ponthay Adalbert gróf – Pécsi Sándor, Alfréd, a fia – Gálcsiki János, Tanussy Decebál – Bessenyei Ferenc, Sára, a felesége – Olty Magda, A fiuk – Deák B. Ferenc és Koncz Gábor, Tanussy Belizár – Mádi Szabó Gábor, Sáromberkyné – Lukács Margit, Liza, a leánya – Töröcsik Mari és Szemes Mari, Mántay mérnök – Harkányi Ödön, Hruszkay királyi tanácsos – Kemény László, Rézkuthy – Csákányi László, Bakala Peti – Bodrogi Gyula, Vakandi professzor – Szóó György.

A rádiójátékot, amely a regény cselekményének úgyszólván valamennyi lényeges mozzanatát magába sűrítette, a Népszava kritikus, H. M. (= Hary Márta) a következőképpen értékelte: „... ha a dramatizálás nem is volt egészen rádiószerű – a szereplők többnyire utólag mesélték el, hogy korábban mi is történt, s így a hallgató inkább a dráma elmesélésének, semmint magának a történetnek volt tanúja – ha lennének is szereposztásbeli ellenérvcink, Jókai hatása és az 1848-as forradalom korának varázsa így is remekül érvényesült. Felnőttnek és gyermeknek kellemes időtöltést jelentett a Rácz György által rendezett adaptáció.” (Népszava 1966. augusztus 23.)

KELETKEZÉSE, FORRÁSAI

A REGÉNY KELETKEZÉSI IDEJE

A *kiskirályok* tervéről beszámoló első újsághírek 1884. augusztusában — mindössze néhány héttel a folytatásos közlés megindulása előtt — tűnnek fel az egykorú sajtó hasábjain. A Fővárosi Lapok 1884. aug. 14-i számában az alábbi rövid hír olvasható: „Jókai Mór, ki most Balaton-Füreden időz s e hó 20-án tanulmányok végett Kassára utazik, ‚A kiskirályok‘ című négy kötetes regényt ír a negyvenes évek társadalmából s ha ezt bevégzi, egy másikhoz fog, melynek címe és hőse Martinuzzi lesz.” Ugyanezt a hírt ismétli meg két vidéki lap, az Arad és Vidéke és a kolozsvári Magyar Polgár másnapi, aug. 15-i száma, ám azzal a — nyilván a forrásként használt újságközlemény felületes olvasásából adódó — különbséggel, hogy a készülő műről mint már befejezett alkotásról emlékeznek meg. „Jókai Mór új regényt írt ‚A kis királyok‘ cím alatt. A regény négy kötetből áll, társadalmi tárgyú s a negyvenes években játszik” — közli az Arad és Vidéke.

A regény koncepciója tehát legkésőbb 1884 nyarára öltött kialakult formát Jókai képzeletében. Feltehetőleg ez idő tájt látott hozzá a megíráshoz is, s munkáját azután — szokása szerint — a folytatásos közlés üteméhez igazodó tempóban végezte. A regény keletkezési körülményeire vonatkozólag egy apró adalékot maga az író adott át a nyilvánosságnak *Szüreti mulatság Alcsuton* c., a Nemzet 1884. okt. 19-i számában megjelent cikkében. Itt arról a látogatásról számol be, amelyet József főherceg meghívására tett annak alcsúti birtokán okt. 16-án, s többek között az alábbiakat írja:

„Ebéd után hozzáláttunk a szüreteléshez (így jó ez) s egy egészséges séta után én eltűntem Rómer Flóris szobájába (úgy hívták azt, ahová bekvártélyoztak) s ott nekiültem regényt írni; mert hát nemcsak a nagyhercegek parancsolnak velem, hanem a ‚Kiskirályok‘ is.

Ilyen az én szüretem.

Észre sem vettem, hogy már vacsorára jár az idő: dehogy voltam éhes. Ha az apátúr fel nem jön értem, a holnapi tárcza a Nemzetben hosszabb lenne.” (*Életemből*. I. k. 285.)

Az itt leírt alcúti tartózkodásra egy évtizeddel később, az 1894-i Jókai-jubileum alkalmából az egykori vendéglátó: József főherceg is visszaemlékezett. Az *Élet* c. folyóirat 1894. jan. 15-i számában megjelent, a lap egyik munkatársához intézett levelének következő sorai bizonyos mértékben Jókai munkamódszerére is rávilágítanak:

„... Ez alkalommal láttam, hogy Jókai mindig kis nyolcadrés papírokra írogat, melyek az oldalzsebéből kerültek elé. Kérdeztem, mi lesz abból, és megtudtam, hogy ím ez a ‚Kis királyok‘ nagyszabású regénynek a keletkezése. Így írt ő otthon, a sétán, a szüreten, szóval mindenütt és mindenkor egyes lapokat, azokat sajtó alá bocsátotta és lett belőle egy nagy egész összefüggő munka. Bámultam emlékező tehetségét. Más író megírja az egész művét, aztán átnézi, igazít rajta és úgy nyomatja ki. Így aztán könnyű fenntartani az összefüggést; de ahogy Jókai műveli, fejében kell tartania az egészet kezdettől végig, hogy hézag ne támadjon.

Mikor megjelent a regény, a ‚Kis királyok‘, fokozott érdeklődéssel olvastam; megvallom, a kritikus szemével kerestem benne, hátha nyomára találnék valahol az egyes kis papírkáknak; de bizony hiába kerestem: összeillett az mind egészen, mintha csak úgy nőtt volna...” (József főherceg: *Jókairól*. *Élet* 1894. jan. 15. A levelet közölte az Erdélyi Híradó 1894. jan. 19-i száma is.)

A REGÉNY MEGÍRÁSÁNAK TÁRSADALMI ÉS ESZMEI HÁTTERE

A kutatás már rámutatott arra, hogy az 1880-as években keletkezett Jókai-művek sorában *A kiskirályok* egyedülálló helyet foglal el. Nagy Miklós *A kiskirályok* 1952-i kiadásához készült bevezető tanulmányában így ír Jókainak erről a pályaszakaszáról: „Lehetetlen nem csodálkozni azon, hogy milyen regények környezetében jött létre *A kiskirályok*. A 70-es évek végétől kezdve már az alkonyi árnyai terjednek ki Jókai munkássága felett. A megalkuvás, a kor valóságától való elszakadás minden íronál keserű gyümölcsöket terem, s ha ehhez még az erőltetett, iparszerű regénygyártás is hozzájárul, akkor egy percig sem kételkedhetünk a rohamos hanyatlásban. Így van ez most is. Jókai elszakad a tapasztalt és megismert valóságtól, a történeti múlt öncélú mutogatása kedvéért (*Páter Péter, Szép Mikhál* stb.), kalandregényeket gyárt (*Egy hírhedt kalandor*), halmozza a fizikai és erkölcsi lehetetlenségeket (*A három márványfej*), Vernével akar versenyre kelní (*Egész az északi pólusig*) és a felszínes tudományosság köntöskében tetszeleg (*Bálványosvár*)”. (9–10.) A fantasztikumon, ill. a leg-

különfélébb kuriozitásokon alapuló művek között *A kiskirályok* az egyetlen olyan alkotás, amely — már a fentebb idézett, előzetes beharangozásul szolgáló újsághírek tanúsága szerint is — kifejezetten a társadalmi regény igényével lép fel, s amelynek középpontjában egy szorosan a magyar realitáshoz kötődő, a történelmi fejlődés fő kérdéseivel kapcsolatos, lényegében politikai természetű konfliktus ábrázolása áll.

Témáért ugyan ezúttal sem a közvetlen jelenhez fordul az író, hanem a múltnak abba a döntő periodusába: a reformkor évtizedeibe nyúl vissza, amely már korábban is annyi jelentős alkotásának tárgyát szolgáltatta. De a múlt (vagy talán inkább félmúlt) felidézésének mikéntjét most is — akárcsak e régebbi művek esetében — időszerű célzat, a regény keletkezése idején éppen aktuális problémákra vonatkozó írói állásfoglalás határozza meg.

A kiskirályok irányzatos jellegére már egy korabeli kritikus is felfigyelt. „A költő itt bizonyos tendenciát követ, mely néhol nagyon szembetűnően lép előtérbe” — állapítja meg Acsády Ignácnak a Pesti Naplóban közölt bírálata (bővebben l. az *Irodalom* részben). *A kiskirályok* voltaképpen ugyanúgy irányregény, amint annak idején az *Egy magyar nábob* vagy a *Kárpáthy Zoltán* is az volt, — csakhogy az irányzatosság tartalma, a hangsúlyok elosztását, az egyes regényalakokban megtestesülő magatartásformák rokon vagy ellenszenves beállítását megszabó írói szemléletmód időközben lényeges átalakuláson ment át.

A reformkort ábrázoló regények előtérébe Jókai eleinte az arisztokrácia, majd (az 1860-as évektől fogva) inkább a középnemesség egyes magasrendű erkölcsi-szellemi tulajdonságokkal felruházott, nemes célokért tiszta eszközökkel küzdő tagjait állítja. Maradi beállítottságú, különcködő hajlamú nemesi figuráiról ekkor még rendszerint az elnéző humor hangnemében szól; hibáikban megbocsátható és könnyen kijavítható emberi gyöngeségeket lát. A hősválasztás e módjai és az író politikai útjának egymást követő stádiumai között eléggé pontos megfelelés mutatható ki: a Bach-korszakban Jókai a minden abszolutizmusellenes erőt (tehát az arisztokráciát is) összefogó nemzeti egység programját hirdeti, 1867 és 1875 között pedig a középnemesi bázisú balközéppárt politikájába veti reményeit.

A kiskirályok főalakja: Tanussy Decebal ugyancsak a jómódú nemesség soraiból kerül ki, arculata azonban nemigen emlékeztet a régebbi Jókai-regényhősök egyéniségére: súlyos jellembeli fogyatékoságokkal terhelt, retrográd szemléletét kuruckodó szólalmokkal leplező, a kor követelményeivel lépést tartani nem tudó és nem akaró, s ezért szükségképpen bukásra ítélt emberként áll előtűnk. A másik

Tanussy-fivérről: Belizárról, valamint Decebál környezetének tagjairól lényegében hasonló képet rajzol az író, a jellemzés érvényét ily módon mintegy az egész társadalmi rétegre kiterjesztve. A közép-nemesség e megváltozott értékelésében minden bizonnyal azok az újabb élmények és tapasztalatok tükröződnek, amelyekre Jókai e réteggel kapcsolatban időközben szert tett.

Am *A kiskirályok* megszületése nem kizárólag egy ilyenfajta, általános jellegű felismerés eredménye. A regény — amint ezt a továbbiakban igyekszünk kimutatni — ennél jóval konkrétabb és közvetlenebb politikumot is hordoz, s alapvető (a cselekményvezetés és a jellemrajz minden fontosabb mozzanatában kifejezésre jutó) mondanivalójával olyan problémákra reagál, amelyek a korabeli köztudatot rendkívül erősen foglalkoztatták, s az 1880-as évek elején a politika és a publicisztika úgyszólván valamennyi fórumán szenvedélyes, meg-megújuló viták tárgyai voltak. *A kiskirályok* a bizonyosság rá, hogy Jókai még pályájának ebben a kései — s az írói termés egészét tekintve, joggal a valóságtól való elszakadás és a művészi hanyatlás periódusának minősített — szakaszában sem kapcsolódott ki végképp a kor áramából; nem maradt teljesen távol a politikai élet küzdőterein zajló ütközetektől, hanem — az adottságainak leginkább megfelelő módon: a regényíró eszközeivel — ő is kivette belőlük a maga részét.

A kiskirályok megírásával Jókai ahhoz a polémiához szólott hozzá, amely az ún. „dzsentri-kérdésről” az 1870-es évek vége felé indult meg, s a következő évtizedben mind jobban az érdeklődés előterébe került. Maga a „dzsentri” fogalom is ebben az időben vált a magyar köztudat szerves elemévé. Asbóth János használta először — *Magyar konzervatív politika* c., 1875-ben írt tanulmányában — a magyar társadalom egy bizonyos rétegének megjelölésére ezt az angol eredetű (ám nálunk az ottanítól erősen különböző értelemben meghonosult) szót, amely ezután rohamos gyorsasággal terjedt el és vált népszerűvé. A korszak történelmének egyik mai kutatója ezzel kapcsolatban a következőket állapítja meg: „A ‚dzsentrit’ kezdetben a ‚középnemesség’ helyett, annak értelmében használta a reakcióba forduló osztály, amely a feudális időkre emlékeztető ‚nemes’ megjelölés nyílt felújítását a liberális éraban túlságosan nyersnek, reakcionárius zöngéjűnek — és ugyanakkor a régi kurtnemesektől, a kutyabőrös csizmadiáktól és más pórnesemesektől nem eléggé elkülönözőnek — találta. A ‚dzsentri’ megjelölés, éppúgy mint régen a ‚középnemesség’, nem gazdasági értelemben vett, a vagyon és birtoknagyság által meghatározott osztályt jelentett. Beletartoztak ‚ezerholdasok’ is, többszáz holdas középirtokosok és ‚fertyalmágnások’ is, de azok a hivatalba, tollforgatói pályára szorult értelmiségiek is, akik a hétszilvafás kúriát

dúsabb lombú családfával köríthették. Kezdetben, a 70-es, 80-as tized fordulóján a dzsentri gerincét, jellegadó magvát a tekintélyes középbirtokos, kisebb nagybirtokos családok [amilyen a Jókaitól ábrázolt Tanussy-dinasztia is — O. A.] adták. Az ő súlyosbodó anyagi gondjaik alkották a „dzsentri-mozgalom” kiindulópontját.” Minthogy e réteg „jövendelmei tetemesen megcappantak, életmódja, költséges úri passziói változatlanok maradtak — csak adósságai növekedtek. S a süllyedők és elmerültek tömegében nem buzgott a képesség és készség a szabad verseny kardtalan és címertelen mezejére lépni, s a polgári vagyonszerzés új eszközeivel újraalapozni a veszendő gazdasági-társadalmi pozíciókat. A képesség és készség hiánya hovatovább elvvé és erénnyé magasztosult, a polgári pénzszerzés és a pénzszerző polgárság lenézésévé, majd gyűlöletévé fajult. Így aztán a produktív, rentábilis gazdálkodásra képtelen, a versenyre gyenge, a tőkehalmozásra nem, de az adóssághalmozásra serény birtokos nemesi többséget az egykoron oly optimista hittel igenlő liberalizmus, a szabadverseny már a konjunktúra éveiben is megrendítette, a 70-es évek végétől kibontakozó, két évtizedes agrárválság pedig rohamosan tönkretette.” (Hanák Péter: *Vázlatok a századelő magyar társadalmáról*. Történelmi Szemle 1962. 220—21.) A középbirtokosság lehangolásában, a földtulajdonosok számának állandó apadásában fontos szerepe volt előbb az 1870-es évek ismétlődő rossz termésének, majd pedig — a 80-as évektől fogva — az olcsó amerikai búza versenyé következtében csökkenő gabonaáraknak. Egy korabeli megfigyelő számításai szerint 1884-re a dzsentrinek már mintegy 40%-a jutott — különféle okok következtében — tönkre. (Censor [Bekszics Gusztáv]: *Társadalmunk és nemzeti hivatásunk*. Bp. 1884. 81.)

Ebben a történelmi helyzetben, a fentebb érintett sajátos középbirtokosi beállítottság és szemléletmód vetületeként jelent meg és öltött határozott formát az a társadalmi-politikai áramlat, amelynek jellegét és fő törekvéseit a „dzsentri-mozgalom”, ill. „agrárius irány” elnevezések meglehetősen pontossággal érzékeltetik. Az agrárius elvek szószólói a földbirtok fokozott védelmét tartották a magyar társadalom legfőbb, megoldásra váró problémájának, a dzsentri számára a különféle előjogokat és kiváltságokat biztosító, s e réteget ily módon a további anyagi romlástól megóvó állami intézkedéseket (pl. az örökösödési jog reformját, hitbizományok létrehozásának megkönnyítését) sürgették, s e célok érdekében folytatott agitációjukat a szabadversenyt igenlő liberális tanok ellen intézett támadásokkal, más társadalmi osztályok — elsősorban a polgárság — elleni, gyakorta az antiszemita demagógia eszközeit is igénybe vevő hangulatkeltéssel, valamint a „táblabíró-

világ" eszményítésével kapcsolták össze. A „dzsentri-kérdés” mint vitatéma 1879-től kezdve szerepelt a kor sajtójában, s az agrárius jelszavak és elképzelések is ettől az időponttól fogva kaptak — újságcikkekben, röpiratokban és politikai pártprogramok részeként — rendszeres nyilvánosságot. A gr. Andrássy Géza, ill. gr. Széchenyi Imre tollából származó, az 1880-as évek elején megjelent agrárius szellemű röpiratok, a társadalmi szervezkedés síkján pedig az exkluzív dzsentri jellegű Országos Kaszinó megalapítása (1883) már e tendencia határozott előretöréséről tanúskodtak.

A „dzsentri-kérdés”: az e réteg boldogulásának útjában álló akadályok, ill. a kiküszöbölésükre szolgáló módok vizsgálata a kor közéletét elsődlegesen nem pártpolitikai problémaként foglalkoztatta. A középbirtokosi érdekek képviselői mind a kormányon levő szabadelvű pártban, mind az ellenzéki pártokban jelentékeny súllyal rendelkeztek. Ám az agrárius törekvéseket mégis főleg az utóbbiak : az ún. „mérsékelt ellenzék” és a 48-as függetlenségi párt karolták fel különös buzgalommal. A függetlenségi párt 1884 őszén elfogadott programjába is beiktatta az alábbi pontot: „Követelni fogjuk továbbá, hogy . . . a birtokos, különösen a kis- és középbirtokos osztály czélszerű intézkedések által a pusztulástól megóvassék . . .” (Egyetértés 1884. szept. 30.) Az ellenzéki propaganda természetesen igyekezett a maga javára kiaknázni a középbirtokosi réteg növekvő elégedetlenségét, s úgy állította be a dzsentri elszegényedését, mint a kormányzat, ill. a szabadelvű párt által folytatott hibás politika szükségszerű következményét. Ugyanakkor mindkét ellenzéki párt programjában központi helyet kaptak közjogi vonatkozású, az Ausztriától való függőség lazítására irányuló követelések (bár ezek megfogalmazásában a mérsékelt ellenzék jóval több óvatosságot tanúsított, mint a függetlenségi párt). Az ellenzék — a közép- és kisnemesség körében amúgy is igen eleven nacionalista érzületre apellálva — a dzsentri gazdasági természetű nehézségeit is azzal a hátrányos helyzettel hozta összefüggésbe, amelybe szerinte a kiegyezés, ill. annak adott formája hozta a magyarságot.

A szabadelvű párt természetesen nem hagyhatta válasz nélkül ezeket a — nemegyszer rendkívül éles hangot megütő, heves indulatokat kiváltó — támadásokat. Az agrárius oldalról megindított offenzíva visszaverésében különösen nagy része volt néhány, a párt fiatalabb generációjához tartozó publicista: Láng Lajos, Beksics Gusztáv, Berzeviczy Albert tevékenységének. E publicisták, akik már — a hagyományos nemesi felfogástól eltávolodva — főként a városi értelmiség nézőpontjából közelítették meg a problémákat, nyilvánvalóan nem pusztán pártpolitikai érdekből, hanem mindenekelőtt őszintén

vallott liberális meggyőződésük sugallatára fordultak erőteljesen szembe a „dzsentri-mozgalom” ideológusainak konzervatív szemléletével. Írásaikban közgazdasági elemzésekkel és statisztikai adatokkal nyomatékosított érveléssel mutatták ki, hogy a dzsentri leginkább saját hibáinak: költséges életmódjának, okszerűtlen gazdálkodásának és a polgári pályáktól való makacs idegenkedésének tulajdoníthatja anyagi romlását. Hangsúlyozták azt is, hogy e réteg a jövőben csak akkor töltheti be az őt nagy történelmi hagyományainál fogva is megillető fontos szerepet a nemzet életében, ha — ahelyett, hogy a társadalmi fejlődés irányával szembefordulva próbálná érvényre juttatni a maga vélt érdekeit — lépést tart a polgárosodás követelményeivel, és hű marad a liberális elvekhez, a jogegyenlőségnek az 1848-i törvényekben is lerögzített eszméjéhez. Láng Lajos *A társadalmi deficit* (Bp. 1881.) c. röpiratában teljes határozottsággal szögezte le: „A gentry nem értette meg korát. A termelő, a szerző munka a XIX. századnak nemcsak hatalma, de morálja és poézise is.” Ugyane koncepció jegyében fogant az a két nagy feltűnést keltett röpirat is, amelyet — Censor, ill. Timoleon álnevek alatt — Beksics Gusztáv tett közzé *Társadalmunk és nemzeti hivatásunk* (Bp. 1884.) és *Legújabb napi divat* (Bp. 1884.) címmel.

Beksics röpiratainak megjelenési dátuma: 1884 egyúttal *A királyok* keletkezésének éve is. Jókai lapja, a *Nemzet* szintén több olyan cikket közölt ebben az évben, amely a mind jobban terjedő antiliberális, konzervatív nézeteket utasította vissza. Az ápr. 11-i szám névtelen vezércikkében olvassuk a következő sorokat:

„... A másik veszély: a visszahanyatlás; az a homályos, beteges, blasiozott hajlam, amely társadalmunk egy részén erőt vett s azt visszafelé vonja elmúlt idők, elavult institúciók és rég meghazudtolt teoriák felé, amelylyel együtt jár az engesztelhetetlen gyűlölet s lenézés mindaz iránt, amit az újabb kor alkotott s amiért legjobbjaink küzdtek, és bizonyos romantikus hit a megszüntetett intézmények egyedül megmentő erejében. Ez a hajlam ma nem szolgálhat egy észszerű conservatív politika támaszául, mert ilyen politika most, mikor még oly nagy előhaladást kell tennünk, ha az európai culturnemzetekkel mindenben versenyezni akarunk, s a mikor egy annyira óvatos és mérsékelt liberális irányzat, minő a kormányon levő, őv attól a veszélytől, hogy túllőjünk a célon, szinte elképzelhetetlen, s ezért meg is hiúsult eddig minden törekvés, mely egy compact conservatív párt létesítésére s egy határozott conservatív program felállítására irányult. E hajlam most tehát akarva nem akarva csak azoknak a tendenciáknak megerősítésére szolgálhat, a melyek meszsze tulmennek egy megengedhető és józan conservatív politika keretén s a

melyek mindazt meg akarják dönteni, a mit a liberalizmus alkotott; azoknak a tendenciáknak, a melyek a jogegyenlőség helyébe kiváltságokat, a gazdasági és társadalmi szabadság éltető versenye helyébe az élnetlenségnek és könnyelműségnek állami protectioját, a szabad osztálymozgalom és nemzeti egység helyébe elzárt osztályok meddő küzdelmeit, a felekezetek egyenjogúsága helyébe a gyöngébbek elnyomatását az erősebbek által, a tudomány szabadsága, a felvilágosodott oktatás és a vallási türelem helyébe az obscurantizmust és intolerantiát akarják állítani.”

1884. szept. 28 és okt. 2 között jelent meg a Nemzet hasábjain Berzeviczy Albert négy részből álló cikksorozata *A gentryről*. (Újra közölve Berzeviczy Albert: *Beszédek és tanulmányok*. Bp. 1905. 2. k. 233–53.) Ez is a fentebb körvonalozott álláspontot fejt ki, szigorúan kárhoztatva azt a retrográd érzületet, amely a „dzsentri-mozgalom” zavaros eszméinek táptalajául szolgál. Berzeviczy írásának alaptétele az, hogy a magyar dzsentri „politikai positiója válhatatlanul hozzá van kötve a magyar liberalizmus ügyéhez: vele győz, vele bukik.” Súlyos veszélyt lát abban, hogy „a gentry az önmaga által inaugurált új korszak demokratismusa iránt kezd elhidegülni”, s kijelenti: „azok, a kik a gentry újabb szereplését mint egy örvendetes újjáébredést és egy jobb kor előjelét üdvözlők, csalódnak vagy ámítanak, mert mentül inkább fogja magát a magyar értelemben vett ‚gentry’ körülhatárolt osztálynak érezni, s mint olyat éreztetni, tehát mentül inkább tér el lefelé a demokratia követelményeitől, annál inkább veszélyeztetni úgy társadalmi, mint politikai positióját.” Elítéli „az utóbbi időben — ellenzéki auspiciumok alatt — mutatkozó közeledését s benső hozzásimulását a gentrynek az aristokratia nem-liberalis táborához”, s felhívja a figyelmet az ilyenfajta szövetekezés várható következményeire: „Az bizonyos, hogy a mint a gentry liberalis traditióit megtagadja és a demokratikus kötelekeket, melyek a többi osztályokhoz fűzik, egy magasabb szövetség kedvéért elszakítja, abban a perczen annyit veszített erejéből, hogy egy esetleges aristocratio-conservativ aera uralmában nem többé mint egyenrangu győztes fél fog osztozni, hanem csak mint satellitája a kizárólag uralkodó aristokratiának. Hiszen az az aristokratikus nusus, a melyet a gentry egy része mai nap követ, nem áll meg a köznemes és nem-nemes osztály határánál, hanem tovább megy és folytatódik abban a felfogásban, a mely szerint már csak a ‚bárónál kezdődik az ember’. És vajjon — igazságosan itélve — érdemelne-e a gentry, — ha egyszer csakugyan végképp elidegenednék a demokratiától — külön bánásmódot a ‚föltre’ állóktól, mint a minőben ő maga részesítette az ‚alatta’ állókat?” A kasztszerű elzárkózás helyett Berzeviczy másféle, azzal éppen ellentétes utat javasol a

dzsentri számára: „... simuljon egész lélekkel a középosztály többi elemeihez, olvadjon össze, egyenlősitse magát velük, vegye föl velük a versenyt bátran, a gazdasági kereset és társadalmi működés minden becsületes terén s mindezek mellett ragaszkodjék szilárdan azokhoz a liberális elvekhez, a melyekhez hagyományai kötik, bízva öneréjében s el nem fogadva semmi kiváltságot.” (Az 1880-as évek dzsentri-vitájának részletesebb ismertetését l. Concha Győző: *A gentryről*. Budapesti Szemle 1910. 142. k. 1–35., 173–99.)

Maga Jókai 1882. jan. 20-án elhangzott, a költségvetés vitájához kapcsolódó országgyűlési beszédében röviden, de egyértelmű határozottsággal fejtette ki – az ismertetett megnyilatkozásokkal teljesen egybehangzó – véleményét a „dzsentri-kérdésről”. Somssich Pállal és Grünwald Bélával vitatkozva hangsúlyozta, hogy a dzsentri jelenleg az érvényesülés és a boldogulás jóval nagyobb lehetőségeivel rendelkezik, mint 20 vagy 30 évvel azelőtt.

„... Most a magyar dzsentri visel valamennyi hivatalt az országban, azóta is az a számos életpálya, mely megnyílt előtte, mind az ő fiaival van betöltve; a magyar dzsentrinek azóta van módja magát kenyértermő hivatásokra művelni, magát a röghöz kötött állapotból kiemelni; aki nem teszi, azon bizony sem kormány, sem semmiféle törvényhozási intézkedés nem segít.

A magyarországi dzsentri egy időben megkapta az úrbéri kárpótlast, amely nem arra volt szánva, hogy ezt elparádézza, elköltse, hanem hogy gazdasági állapotait javítsa vele. Aki ezt megtartotta, az most is jó módban van. Megkapta másodsor a magyarországi dzsentri a szőlődézmaváltságot; és még egyet fog kapni: a regaleváltságot, de ha azt sem fogja hasznára fordítani, bizonyára azokat, akik pusztulásnak és sülyedésnek indulnak, senki a világon és semmiféle isteni és emberi hatalom fönn nem tartja.” (Jókai Mór *Politikai beszédei*. Bp. [é. n.] 2. k. 199.)

A kiskirályokban Jókai mint regényíró, a művészi ábrázolás erejével száll síkra a liberális álláspont mellett. A két Tanussy fivérnek (s közülük is kiváltképpen Decebálnak) életútja annak a magatartásnak szükségszerű csődjét példázza, amelyet a fentiekben idézett cikkek és röpiratok oly erős szavakkal ítélték el. Decebál gondolkodásmódját is áthatja „az engesztelhetetlen gyűlölet s lenézés mindaz iránt, amit az újabb kor alkotott... és bizonyos romantikus hit a megszüntetett intézmények egyedül megmentő crejében”, „jogegyenlőség helyébe kiváltságokat” igényel ő is (ezért támadja meg akkora hévvel – a közhangulattal mit sem törődve – a pozsonyi országgyűlésen tárgyalta választójogi törvényjavaslatot), gazdasági ügyeinek intézésében „élhetetlenégről és könnyelmüségről” tesz tanúbizonyságot – tehát

egész egyéniségével éppen azt a beállítottságot testesíti meg, amelytől a Nemzet vezércikkírója is óvta a dzsentrit. A regény középpontjában annak a folyamatnak bemutatása áll, amelynek során a nagy befolyású megyei „kiskirály” a teljes anyagi és erkölcsi összeomlásig jut el, s a korábban élvezett hatalom és népszerűség helyett szegény és neveltség lesz az osztályrésze. Uralkodó szenvedélye: hóbortos őskultusza, állítólagos fejedelmi származásának hitéből táplálkozó oligarchikus gőgje egyúttal bukásának is legfőbb okozója; e rögeszméje következtében esik bele oly könnyen a gróf Ponthay Adalbert által fondorlatosan kitervelt cselszövény kelepccéjébe. Decebál nem hódol be kifejezetten az arisztokráciának (ezt csak Belizár teszi meg, aki — felhagyva az ellenzékiességgel — nyíltan átáll Bécs oldalára, s jutalmul bárói rangot is kap); Ponthay grófban ő éppenséggel esküdt ellenségét látja. Sorsa bizonyos értelemben mégis Berzeviczy ama jóslatát igazolja, amely szerint a dzsentri — ha továbbra is mindenáron a kasztszerű izolálódásra, az alantasabbnak tekintett társadalmi rétegektől való elkülönülésre törekszik — végül az arisztokrácia tehetetlen játékszerévé válik.

Üres szólamnak bizonyul Decebál nagy hangon hirdetett hazafisága is. A már nem szavakat, hanem tetteket igénylő sorsdöntő időszakban: a szabadságharc hónapjaiban mindvégig távol tartja magát a küzdelemtől. Decebállal szemben fia, Tanussy Manó képviseli az ellentétes, Jókaitól igenelt és követendő példaként felmutatott erkölcsiséget és életfelfogást. Manó — nagyrészt atyai barátjának: a honорációr Mántay Móricnak hatására — már gyerekkorában a demokratikus eszmék hívéül szegődik. Jövőjét — a családi hagyományokkal szembefordulva — nem az ősi birtokra és nemesi előjogokra, hanem a polgári pályákon való érvényesülést lehetővé tevő szakképzettségre kívánja alapozni. Később, a szabadságharc csatáiban pedig fegyverrel a kézben is megállja a helyét. Az apa és fiú között a regény XXXV. fejezetében lezajló nagy vitában két világnézet s egyszersmind két élet- és magatartásforma ütközik össze egymással. Az író már a disputa ábrázolása során nyomatékosan érzékelteti a fiú erkölcsi és szellemi fölényét; a cselekmény további alakulása és végső kimenetele pedig a tények logikájával bizonyítja, és így teszi még hangsúlyosabbá Manó álláspontjának igazát.

A REGÉNY HELYE JÓKAI ÉLETMŰVÉBEN
ÉS A KOR IRODALMÁBAN

A középnemesség retrográd hajlamokat tápláló, különködő tagjainak az az egyértelműen elítélő, kritikai jellegű bemutatása, amellyel *A kiskirályok*ban találkozunk, Jókai oeuvre-jén belül (mint már utaltunk rá) újdonságszámba megy. *A kiskirályok* társadalomrajza ebben a vonatkozásban szinte jobban emlékeztet arra a szatirikus képre, amelyet annak idején Eötvös adott a vármegye urairól *A falu jegyzőjében*, semmint Jókai régebbi reformkori tárgyú alkotásaira. (A két regény között egyébként — a szemléletmód e hasonlóságán túl — sem tartalmilag, sem a művészi módszerek tekintetében nem mutatható ki semmiféle olyan konkrét összefüggés, ami Eötvös művének Jókaira tett hatását bizonyítaná vagy akár csak valószínűsítené.) Kárpáthy János alakjának vagy a *Kárpáthy Zoltán* Tarnaváryjának megformálása még arról a félreérthetetlen rokonszenvről vall, amellyel az író a régi Magyarország e megteszteltőire tekint. *A régi jó táblabírákban* pedig nyíltan vállalt és hirdetett célzatként lép előtérbe a reformkor nemesi vezető rétegének védelmezésére, sőt glorifikálására irányuló szándék. Sőtér István találóan jellemezte *A kiskirályok*at mint az *Egy magyar nábob* „ellendarabját” (*Romantka és realizmus*. Bp. 1956. 461.) — ám csaknem ugyanennyi joggal foghatjuk fel a regényt a *régi jó táblabírák* ellendarabjaként is. Az utóbbi mű VII. fejezetében a vármegyei tisztikar mély felelősségértől áthatott, az éhínség sújtotta nép helyzetén őszintén segíteni akaró tagjainak bátor és erélyes — sőt (ami Fenyéry merész tettét illeti) egyenesen önfeláldozó — fellépése fékezi meg az elkeseredett tömeg indulatait, és akadályozza meg egy véres összeütközés kirobbanását. Mintegy e jelenet szatirikus ellenpárját alkotta meg Jókai *A kiskirályok* XIV. fejezetében: itt a tagosítás alkalmából összcsergelt fényes nemesi gyülekezet halálos rémületbe esik a fellázadt parasztok közeledtére, s gyors megfutamodásban keres menedéket. Egyedül Mántay Móric marad a helyén; az ő higgadt és meggyőző szavai csillapítják le a feldühödött jobbágyokat.

Az *Eppur si muove* Csollán Bertije és báró Bálvándyja iránt korántsem tanúsít akkora rokonszenvet az író, mint aminővel korábban Kárpáthy Jánost vagy Tarnaváryt ajándékozta meg — a hangsúly azonban ezúttal sem a bírálaton, hanem sokkal inkább a kedvtelve kiszínezett furcsaságokon van. S Jókai ebben az időben, sőt még később is nemegyszer ábrázol együttérző melegséggel olyan alakokat, akiknek hazafisága elsősorban a hagyományokhoz való ragaszkodásból táplálkozik, akik jó magyarok anélkül, hogy egyszersmind a társadalmi reformok hívei lennének. Az *Eppur si muove*-ben a Jenő

Kálmánnal folytatott vitába szálló sőt az újításoktól óvó József nádor, a *Rab Ráby*ban pedig Niczky helytartósági elnök és Tárhalmy főjegyző személyesítik meg azt a magatartást, amelynek szubjektív becületességét és viszonylagos objektív jogosultságát az író gondosan érzékelteti. Ám a *Rab Ráby* lapjain Niczky és Tárhalmy mellett már korrupt, önkényeskedő, tisztsegeiket a nép kifosztására felhasználó megyei urak is megjelennek — sőt ők alkotják a számszerű többséget. Illúziótlanabb szemlélete révén ez a regény tehát már *A kiskirályok* felé mutat előre.

*A kiskirályok*at az *Eppur si muove*-val, ill. a *Rab Ráby*-val összehasonlítva, természetesen azt is figyelembe kell vennünk, hogy e regények cselekménye nem egyazon történelmi korszakban játszódik le. A hangsúlyok más-más elosztását nyilvánvalóan ez a körülmény is befolyásolja. A társadalmi-politikai harcok kereteit és feltételeit megszabó erőviszonyok egészen mások voltak II. József uralmának (a *Rab Ráby*ban ábrázolt) periódusában vagy a XIX. század (az *Eppur si muove* lapjain felidézett) első évtizedeiben, mint a reformkornak abban az utolsó, döntő szakaszában, amely a Tanussy fivérek históriájának háttéréül szolgál. Az 1840-es években a társadalmi átalakulás és a nemzeti függetlenség követelményei már szerves egységbe forrtak össze — mint egy több-kevesebb következetességgel átgondolt politikai program egymástól elválaszthatatlan alkotórészei — az ellenzéki mozgalom résztvevőinek gondolatvilágában. A múltba néző, elavult feudális intézményeket védelmező, konzervatív jellegű nacionalizmus eddigre teljesen elveszítette azt a részleges jogosultságot is, amellyel korábban még rendelkezett, s egyértelműen a fejlődést akadályozó tényezővé vált. Jókai tehát helyes történelmi érzékről tesz tanúbizonyságot, amikor — életre hívva Decebál figuráját — kíméletlenül éles, leleplező erejű bírálatban részesíti az ilyenfajta beállítottságot. (*A kiskirályok* írásakor egyébként is — mint erre még visszatérünk — pontos, realisztikus hitelű korrajzot igyekszik adni.) Mégis feltűnő, hogy az író ily módon a korszak nemzeti irányú, Habsburg-ellenes mozgalmainak csak mintegy a fonákját mutatja be (legjellemzőbb példaként hadd utaljunk a XII. fejezetben ironikus színezettel megrajzolt, a rendek felsülésével végződő megyegyűlési jelenetre), s egyáltalán nem helyez súlyt arra, hogy a metternichi kormányzat abszolutsztikus törekvései ellen vívott küzdelem hősies pátoaszát is megéreztesse. A regény keletkezése idején fennálló — korábban vázolt — történelmi helyzetnek, valamint Jókai akkori politikai álláspontjának ismeretében azonban erre a jelenségre is találunk magyarázatot. 1875 után Jókai — a Tisza Kálmán vezette szabadelvű párt irányvonalával összhangban — úgy véli, hogy az önálló magyar államiség szükségletei a 67-es

kiegyezésben megnyugtató módon rendeződtek. A közjogi kérdések bolygatását — az ellenzéki agitáció fő témáját — ez idő tájt már szükségtelenné és károsnak tartja, s ehelyett inkább a mind jobban teret hódító antiliberális áramlatok visszaszorítását érzi fontos, időszerű feladatnak. Ennek megfelelően *A kiskirályok* reformkor-ábrázolásában sem a nemzeti függetlenség ügye, hanem a társadalmi problémák kapcsolatán kibontakozó, a konzervatív és a demokratikus elvek híveit szembeállító konfliktus kerül előtérbe.

A kiskirályokat inspiráló, kritikai célzatú mondanivaló — mint látuk — elsősorban Tanussy Decebál jellemrajzában és sorsának bemutatásában fejeződik ki. A Decebál figurájának megformálásában érvényesülő nagyfokú írói tudatosságról még inkább meggyőződhetünk, ha a regényt összevetjük Jókai egyetlen olyan korábbi keletű alkotásával, amelynek középpontjában ugyancsak egy ellenszenves vonással sokkal felruházott vármegyei oligarcha áll: *A szegénység útja* c. 1874-ben megjelent kisregénnyel. Hatalmaskodó, dölyfös „kiskirály” az itt ábrázolt Darkaváry Lőrinc is, s a történet végén ő is tönkrement, vagyonát és befolyását veszített emberként áll előttünk — ennyiben tehát *A szegénység útját* kétségtelenül *A kiskirályok* előzményének kell tekintenünk. Darkavárynak azonban nincs semmiféle határozott politikai meggyőződése. Elveit mindig pillanatnyi személyes érdekeihez igazítja; így a szabadságharc idején eleinte a szélső baloldalhoz tartozik, később pedig átáll a császáriak oldalára, és kormánybiztosi, majd megyefőnöki tisztséget vállal. Decebál ezzel szemben a megszállottságig menő szélsőséges következetességgel képvisel egy sajátos, jól körvonalazott — s előző fejtegetéseink során részletesen is elemzett — politikai felfogást és világnézetet. *A kiskirályok*ban a cselekmény fejlesztése is az alapeszme minél teljesebb kibontakozását szolgálja: Decebál minden tette szükségszerűleg következik Don Quijote-i rögeszméjéből, amely egyre gyorsabban sodorja őt a tragikus jellegű bukás felé. *A szegénység útjának* meséje viszont jelentős mértékben a kalandos, romantikus bonyodalmakra, s pusztán az olvasói érdeklődés felcsigázására hivatott váratlan fordulatokra épül. Egyébként a kisregény egy-két mozzanata — mint nem Decebál, hanem Belizár személyéhez kapcsolódó, alárendelt fontosságú színező elem — *A kiskirályok*ba is átkerült. Mind Darkaváry, mind (házasságáig) Belizár alacsony származású, s egyszersmind a gazdaasszony tisztét is ellátó szeretőket tartanak, a szabadságharc folyamán mindketten a császárpártiakhoz csatlakoznak, s az író mindkettőjükéről szükségesnek tartja elmondani azt is, hogy hajuk fekete színére még késő öregségükben, teljes anyagi tönkremenésük után is gondosan ügyelnek. Végül megemlítjük, hogy mindkét mű azonos záróakkorddal fejeződik be: az elszegénye-

dett Darkaváryt fia részesíti — tudtán kívül — rendszeres anyagi támogatásban, s ugyanezt teszi szüleivel az Amerikába emigrált Tanussy Manó is.

★

A kiskirályok — alapvető célzata révén — szervesen beilleszkedik a dzsentri hanyatlását ábrázoló más egykorú irodalmi alkotások közé, de némely sajátossága folytán bizonyos mértékben el is különül tőlük. A dzsentri tárgyú irodalmi művek sora Csiky Gergely *A proletárok* c. színművével (1880) indul meg, majd a következő években néhány regénnyel (Gozsdu Elek: *Köd*. 1882; Mikszáth Kálmán: *Nemzetes uraimék*. 1882—83; Tolnai Lajos: *A nemes vér*. 1882; *A Szentistváni Kéry-család*. 1884; *Az oszlopbáró*. 1884; *Az új főispán*. 1885) folytatódik. (A dzsentri-téma irodalmi útjának részletes tárgyalását l. Czine Mihály: *Móricz Zsigmond útja a forradalmakig*. Bp. 1960. 412—31.) Jókai tehát egyike azoknak, akik a problémára szépirodalmi formában elsőként reagálnak. Az évtized második felében és még inkább az 1890-es években már valósággal uralkodó szerephez jut ez a tematika; regények és elbeszélések sokasága foglalkozik vele. A századvég írói már feltartóztatlan, szükségszerű folyamatnak tekintik a dzsentri teljes széthullását, s általában fájdalmas melankóliával, elégtikus hangnemből számolnak be róla. Viszont a korábbi, az 1880-as évek elejéről való dzsentri témájú művek szerzői — ugyanúgy, mint a korabeli liberális publicisztika fentebb idézett képviselői — még hisznek a dzsentri kedvező irányú átalakulásának lehetőségében, bíznak abban, hogy ez a nagy múltú és szerintük továbbra is nagyra hivatott társadalmi réteg levetkőzheti gyengeségeit, és konstruktív módon kapcsolódhat be a magyar társadalom életébe. Szatirikus erkölcsbírálatuk éppen ebből a reménységből nyeri érzelmi erejét; ettől a meggyőződéstől vezetettve állítjuk egymással szembe a „rossz” és a „jó”, a parazita életmódot folytató és a polgárosulás útjára lépő dzsentri típusait. A vázolt tendencia — Tanussy Decebálnak és fiának ellentéte révén — *A kiskirályok*ban is megnyilatkozik, bár az a mozzanat, hogy Tanussy Manó a szabadságharc bukása után elhagyja az országot és az Egyesült Államokban talál új hazára, már mintha némiképp rezignált írói szemléletről tanúskodna.

A említett kortárs-írók azonban többnyire időbelileg is a közvetlen jelenhez kapcsolják munkáik cselekményét, s a középpontba rendszerint teljesen tönkrement, vagyonnal és birtokkal már egyáltalán nem rendelkező, de úrhatnám szokásaik mellett változatlan makacssággal kitartó, élősdivé vált figurákat állítanak, akik ily módon egy hosszabb bomlási folyamat végeredményét, utolsó fázisát jelentik

meg. Ezzel szemben Jókai — akinek számára az 1870 utáni évtizedek viszonyai és eseményei már nem jelentettek valódi, direkt ábrázolásra ösztönző élményforrást — most is a múltnak azt a periódusát (a reformkort) idézi fel, amelyet a maga legsajátabb terepének érez, s amelynek talaján a leginkább otthonosan, feltétlen biztonsággal mozog. Főalakká pedig egy gazdag és tekintélyes oligarchát tesz meg, akinek bukása csak a történet végén következik be. Az utóbbi jellegzetesség feltehetőleg azzal a körülménnyel is összefügg, hogy Jókai nem egyszerűen a dszentrikérdésnek szentelt társadalmi regényt, hanem szorosabb értelemben vett, az éppen szőnyegen forgó politikai vitatémákhoz hozzászóló *irányregényt* kívánt alkotni. Márpedig a Jókainak és elvbarátainak határozott fellépését kiváltó „dzsentrimozgalom” élén ez idő tájt (mint erről már szó volt) az „ezerholdasok” álltak, az irányzat jelszavaiban az ő igényeik és követeléseik fogalmazódtak meg. Ennélfogva Jókai bírálatainak éle is főként a dszentri e legfelső rétegének konzervatív tanokat hirdető tagjai ellen irányul; az író elsősorban őket figyelmezteti arra, hogy nehézségeik okát ne az 1848-ban megalakított demokratikus intézményekben, hanem saját bűncikkekben és mulasztásaikban keressék.

A satirikus jelleg és az erkölcsi megítélés szigora tekintetében *A kiskirályok* leginkább Tolnai Lajos imént felsorolt írásaival hasonlítható össze. Mikszáth *Nemzetes uraimék* c. regénye viszont más szempontból mutat távoli rokonságot Jókai művével. Mikszáth is a reformkorba helyezi a nagyerejű Mácsik históriáját, s az ő hőjét — aki a Laczkó családot állítólag „ősi jogon” megillető Békés vármegyét akarja visszaperelni rokonsága számára — ugyanúgy a múltbeli nagyság igézete, a valóságra fittyet hányó naiv illuzionizmus ösztökéli minden lépésére, mint Tanussy Decebált. Ámde Mikszáth művének némely szembetűnő vonása — az ellágyultan lírai, nemegyszer mesemondásra emlékeztető hangvétel, az írónak hőse iránti leplezetlen rokonszenve, továbbá a történelmileg hiteles korrajzra való törekvés teljes hiánya — azt a távolságot is érzékelteti, amely a két író szemléletét és módszereit ebben az időben elválasztja egymástól. A *Nemzetes uraimékban* megpendített problematikához egy évtized múlva a *Beszterce ostromában* tér ismét vissza Mikszáth; itt azonban nem dszentri származású figura, hanem az arisztokrata Pongrácz gróf személyesíti meg a múlt világában élő s a modern társadalomba való beilleszkedésre képtelen fantasztát. De a tulajdonképpeni „dzsentrikérdés” is mindvégig életművének egyik vezérmotívuma marad. *A Noszty-fiú esete Tóth Marival* c., írói fejlődésének tetőpontján keletkezett regényben sötét képet fest a vármegyét behálózó s uralma alatt tartó dszentri-érdekszövetkezet üzelmeiről. E mű lapjain felbukkan

egy közvetlenül *A kiskirályokra* utaló reminiscencia is: „... ahogy Koperczky a megyeszékhelyre való bevonuláskor kijátssza az ellene tüntetni akarókat, hasonló fölényvel vonul be a megyeházára... Ponthay kormánybiztos *A kiskirályokban*.” (Barta János: *Mikszáth-problémák*. ItK 1961. 320.)

A REGÉNY VALÓSÁGALAPJA: SZEREPLŐK, HELYZETEK, ESEMÉNYEK

A regény érlelődésének és kialakulásának folyamatát közelebről nem tudjuk nyomon követni, minthogy ezúttal nem támaszkodhatunk Jókai zsebkönyveinek anyagára. Az író bizonyára *A kiskirályokhoz* is készített – szokása szerint – feljegyzéseket, ám ezek elvesztek vagy lappanganak. A XI. és XII. sz. zsebkönyvekben találunk ugyan néhány olyan rövid feljegyzést, amely kapcsolatba hozható a regény egyes – teljességgel periférikus, mellékes funkciójú – mozzanataival, ám nyilvánvaló, hogy ezeket az író eredetileg még *A kiskirályok* tervétől függetlenül vetette papírra. A XI. (19.) sz. zsebkönyv 22. lapján tűnik fel a „Gil Blas” név – a legkisebb Ponthay fiú gúnyneve. A XII. (26.) sz. zsebkönyv 21. lapján többek között a következő szavak olvashatók: „Az ingbe varrt hajszás.” Ezt a népbabonát a regény XX. fejezetébe szötte bele Jókai: Lizandra varrja bele egy hajszását Manó ingébe, remélve, hogy az „visszahozza még valaha a viselőjét”.

Zsebkönyv-feljegyzések hiányában a kutatásnak más nyomon kell elindulnia, ha fényt akar deríteni az ábrázolt regényalakok és események életbeli mintáira. Fontos útbaigazítással szolgál a regény egyik egykorú bírálójának, a már idézett Acsády Ignácnak alábbi kijelentése: „Némi pikáns mellékízt ad a regénynek az is, hogy alakjaiban sokan olyan emberekre vélnek ismerhetni, kik valóban éltek s úgy pusztultak el, mint Jókai Kis-királyai. Tuhutum vármegye rajza némileg hasonlít Szabolcsmegyéhez s a Tanussyak történetében sok olyan van, mi állítólag egy ma is meglevő ottani híres nemesi család körében történt.”

A kortárs Acsády nyilván valamely hitelt érdemlő forrásból merítette értesüléseit – hiszen kellő tárgyi alap híján bizonyára nem kockáztatott volna meg egy efféle, személyes érzékenységek és neheztelések kiváltására is alkalmas megjegyzést. További meggyőző érveket szolgáltat Acsády állításának igaza mellett magának a regénynek a szövege. Azokból a leírásokból, amelyeket Jókai Tuhutum vármegye földrajzi viszonyairól ad, az alföldi táj jellegzetes vonásait félreismer-

hetetlenül magán viselő vidék képe bontakozik ki. A regénybeli fiktív vármegye *elnevezése* még határozottabban utal Szabolcsra, az egyetlen magyar megyére, amely nevét egy Árpád-kori vezérről kapta. (Mellesleg említjük meg, hogy Szabolcs vármegye korábban mint pontosan megjelölt regényszínhely is előfordult már Jókai oeuvre-jében — az *Egy magyar nábob* Kárpáthy Jánosának birtokai ebben a megyében terülnek el —, és hogy az a Taksony vármegye, amelyet Eötvös *A falu jegyzőjében* ábrázol, mind nevét, mind természeti adottságait illetően ugyancsak Szabolcsra emlékeztet.)

A színhely azonosítása után már nem okoz különösebb nehézséget annak a „híres nemesi családnak” a megjelölése, amelynek egyes tagjairól Jókai a regény főalakjait mintázhatta. A Szabolcs vármegyében századok óta uralkodó szerepet játszó s vagyon és befolyás tekintetében egyaránt az első helyen álló köznemesi dinasztia a Kállay család volt.

Közéleti pályája folyamán Jókainak e család számos tagjával volt alkalma ismeretséget kötni. Különösen Kállay Bénivel (1839–1903), a monarchia közös pénzügyminiszterével került közeli kapcsolatba Országgyűlési képviselőtársai között is — habár nem a maga pártjának soraiban — több Kállayval találkozhatott. Igen valószínű, hogy valamelyik jó ismerőse (feltehetőleg Kállay Béni) baráti együttlétek alkalmával beszélhette el neki a familia történetének azokat a bizalmasabb természetű, alighanem a rokonság különböző ágai közötti viszálykodásokkal összefüggő — s ma már nemigen rekonstruálható — mozzanatokat, amelyeket azután (megfelelően átalakított formában) *A kiskirályokban* dolgozott fel.

Csupán kéziratunk lezárása után ismertük meg Jókainak egy későbbi eredetű, az 1890-es évekből származó zsebkönyv-feljegyzését, amely megerősíti feltevésünk helyességét. A VII. (25.) sz. zsebkönyvben többek között Jókai munkáinak egy — 163 tételből álló — lajstroma olvasható, s ez a jegyzék főként abban különbözik a hasonló jellegű, más noteszekben rögzített felsorolásoktól, hogy itt a címek egy része mellé bizonyos személyneveket (ti. a hősök modelljeül szolgáló alakok, ill. gyakrabban a témát az ő tudomására hozó ismerősök nevét) is bejegyzett az író. A lista összeállítására nyilvánvalóan az NK előkészületeivcl, valamint Jókainak azzal a — meg nem valósított — tervével kapcsolatban került sor, hogy a jubileumi kiadásban megjelenő műveit előszavakkal, ill. jegyzetekkel látja el, s itt keletkezésük „kulisszatitkait”, az elbeszélte történetek valóságalapját is feltárja. A *Kis királyok* cím mellett (az 55. lap r-ján) a Kállay név szerepel. (JKK *Följegyzések* II. 403.) Bár a *Följegyzések* sajtó alá rendezői ezt a szót — annak jelzéseképpen, hogy az olvasat helyessége nem egészen kétség-

te len — ? ? jelek közé teszik, úgy hisszük: joggal egészíthetjük ki az alább bemutatásra kerülő tárgyi bizonyítékok sorát ezzel az utalással is.

A Kállay család gazdagságát jól jellemzi az az adat, hogy 1847-ben Szabolcs, Heves, Szatmár és Csanád vármegyékben összesen 144 063 hold földdel (ebből Szabolcs megyében 99 067 holddal) rendelkezett. (*Szabolcs vármegye. [Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. Borovszky Samu.] Bp. 1900. 481.*) A család — akárcsak a regénybeli Tanusyak — a honfoglaló nemzetségek egyikétől: a Balogh-Semjén (Bolug-Simián) nemzetségtől származtatta magát, s ősenek azt az Ubult tekintette, akinek neve 1056 táján tűnik fel az okleveles anyagban. Szabolcs vármegye régi székvárosának: Nagykállónak elnevezése és a Kállayak családneve között ugyanolyan összefüggés áll fenn, mint a regényben ezeknek megfelelő fiktív hely- és személynevek (Tanusvár, ill. Tanussy) között. A regénybeli megyeszékhely vendégfogadója pedig „A Régi Naphoz” nevet viseli (a K tanúsága szerint Jókai eredetileg az „arany naphoz” elnevezésre gondolt), nyilvánvaló célzasképpen a Kállayak családi címerére, amelyben jobb felső sarkában egy aranylő napkorong látható. (Különben a regényben egy helyütt, a II. k. 6. lapján egy árulkodó megjegyzéssel is találkozunk: Jókai itt arról ír, hogy Decebál a német nyelvet „amolyan nagykállói akcentussal” beszélte.) A Kállay család a XVIII. századtól fogva két ágra: az orosi és a napkori ágakra tagozódott. A XVII. század közepe óta a család valamennyi tagja — a regényben hithű protestánsokként ábrázolt Tanussyakkal ellentétben — a katolikus vallást követte.

A Kállay család társadalmi súlyának megfelelő mértékben vette ki a részét Szabolcs vármegye politikai életéből is. Nem egy alispán, országgyűlési követ és más magas rangú megyei tisztviselő került ki a Kállayak közül. A család egyik nevezetes tagja, Kállay Miklós (1747–1821) mintegy 17 éven át, 1803–19 között viselte az alispáni tisztelet. Tárgyunk szempontjából különösen érdekesek azok az esetek, amikor a Kállay dinasztia különböző tagjai — a regényben szereplő két Tanussy fivérhez hasonló módon — mint ellenfelek kerültek szembe egymással a politika küzdőterén. Szabolcs vármegye reformkori történelme két emlékezetes tisztújítást is számon tart, amelyek alkalmával mindkét szemben álló tábor a Kállay család egy-egy tagja mögött sorakozott fel. E két választás közül az első: az 1836-i, amelyen a család orosi ágából származó Kállay Péter és a napkori ághoz tartozó Kállay Gergely versenyeztek az alispáni székhelyért, mint a reformkori korteshadjáratok — botrányos eseményekben, véres incidensekben egyébként is bővelkedő — krónikájának egyik legszényesletesebb epizódja tett szert országos, maradandó hírhedségre. Nem kétséges, hogy *A kiskirályok* XXVIII. fejezetének, „a Tuhutum megyei követ-

választás” históriájának írása közben főképpen ez az esemény lebegett Jókai szeme előtt.

A regényben a választási harc nem elszigetelt epizód, hanem szervesen illeszkedik be a cselekmény menetébe mint a Decebál és Belizár között már hosszú idő óta folyó ellenségeskedés egyik, különösen kirívó megnyilvánulása. Az 1836-i nagykállói restauráció lefolyásáról szóló, alább idézendő egykorú és későbbi híradások nem tesznek említést efféle, a bekövetkezett fejleményeket lélektanilag motiváló tényezőkről. Mégis igen valószínű, hogy az ügy a valóságban is tartalmazott a regénybeli szituációhoz hasonló elemeket. Nehéz ugyanis elképzelni, hogy azokat az elvakult indulatokat, amelyeknek fékevesztett tombolása a tisztújítást megelőző kampány légkörét oly példátlan mértékben felforrósította, kizárólag az alispáni szék betöltésével kapcsolatos véleménykülönbség váltotta volna ki. Joggal tételezhető fel, hogy a helyzet illetően alakulásába egyéb, szorosabban személyes természetű mozzanatok (a kiterjedt Kállay rokonság egyes ágai közötti esetleg elintézetlen peres ügyekből vagy más vitás kérdésekből fakadó, nyilván már régebbi eredetű gyűlölség, bosszút kívánó hajdani sérelmek emléke stb.) is belejátszottak. Az esetet Kossuth kéziratos lapja számára feljegyző szemtanú — érthető módon — nem tért ki ezekre a körülményekre. Jókait viszont informátora tájékoztathatta a nyilvánosság előtt rejtve maradt részletekről is.

A Kossuthtól szerkesztett *Törvényhatósági Tudósítások* említett levelezője, Inczedy György a következőképpen számolt be a Nagy-kállóban 1836. jún. 13–14-én történekről:

„Két felekezet volt szembeütőbb a megyében. Egyik *Patay Istvánt* 1-ső alispánnak megtartani, s 2-diknak *Kállay Pétert* választani; — másik: az első alispányi székbe *Kállay Gergelyt*, vagy más emelni, vagy legalább a most nevezett urat másodalispánnak meghagyni kívánta. A főispán megérkezéssel, KÁLLAY GERGELY kijelenté, hogy kész hivataláról lemondani, ha *Patay István* is hasonlóra bíratik, s az országgyűlési két követek (*Vay János* és *Jármay Imre* eddigi főjegyző) az alispányi székekkel megtiszteltetnek. E nyilatkozásnak sikere nem vala.

Június 13-án délelőtt conferentia tartatott nyílt ajtóknál. Indítványba jött, hogy a pártoskodók (factio csinálók) minden hivataltól kizárattassanak. Közönséges volt ugyan az óhajítás, hogy a pártoskodások meggátoltassanak, de az említett indítványnak az gördítettvén ellene, hogy szerintén valaki mellett színlett factio készülhetne, csak-hogy a hivataltól elzárattassék; s más javaslatok másképp czáfoltatván, végre e részben semmi állapotás nem történt, részint mivel gyűléstartásra már idő nem vala, s a conferentia statutumot nem hozhat,

részint mivel erről határozni a törvényhozó tisztségek körébe tartozónak ítéltetett. Így tehát a kijelentésekre térvén: egy akarattal kívántaték, hogy az országgyűlési követ urak az alispányi hivatalokra kijelölésbe menjenek; de VAY JÁNOS követ úr megérkezvén, nevét a kijelöltek közül kihúzatni kérte, minthogy hivatalt vállalni nem kíván . . .

Délután csapatokban gyülekezett a nemesség. Az első csapatot vezérelék *Kállay Miklós* és *Gáspár* urak lóháton, háromszínű zászlóval. A csapat *Kállay Gergely* úr háza előtt éjelt kiáltván szállására takarodott. Jött egy másik csapat nagy botokkal fegyverkezten, *Kállay Boldizsártól* vezetve, ez is a *Kállay Gergely* úr háza előtt állapodott meg, melly szomszédjában van a *Kállay Péter*, ez pedig a vármegyeházának. Következett egy számos csoport muzsikaszó mellett, veres zászló alatt, szintén botokkal ellátva, *Patay László* úr által vezérelten, ezek bétakarodtak a *Kállay Péter* udvarába. Utánnok *Borbély Mihály* úr által lóháton kivont karddal vezetett, s *Patay András*, és földesi birtokos *Farkas* uraktól kísért csapat érkezék, melly futva, s botjaitak fejök felett forgatva rohant, s hátulja a mindenféle néppel tölt piaczon álló botos emberekkel összeütköztvén, verekedve takarodott ugyanazon udvarba. Eközben az ellenkező fél közül két ember besodortatva e a tolakodóktól, vagy kapuk zártával benn szorulva? nyomban levertetetett. Ekkor az utszaik megrohanták *Kállay Péter* úr házát, bevérték ablakait, kibonták kőfalát, s egy zongorán kívül mindent, mi a házban volt, kipredáltak. A ház ura s családja életüket mentőleg a kerítésen átmásztak s a megyeházába vonultak. A négytől szinte hét óráig tartott prédálás közben *Kállay Gergely* közelített a dühös nép felé csillapítólag, de sikertelenül. Ki lévén a ház prédálva, a népnek egy része megmaradt a kapu előtt, más része a vármegyeházát kezdette ostromolni. A főispányi lak ablakai behajigáltattak, az erkélyre jött főispány kövel mellbe dobott, a második dobást kezeiknek eleibe vetésével fogták fel a körülállók. Ötöt azonban e dühös nép közül a vármegye hajdúi (22 lovas s 50 gyalog) mégis be fogtak, s ugyan a vármegyeház kapujánál két ostromló is agyon veretett. Kevesedvén az ostromlók száma, mert aki jó prédát kapott, azzal odább állott, s a préda fürkészésekor kiszült, hogy nem nemesek is voltak közöttük, végre a *Kállay Péter* úr udvarába beszorított csapat is kirohant, akit előll utól talált, ha csak azt nem kiáltotta, hogy *Patay* a vivat! mindjárt leverte s csak akkor csendesedett le, midőn többé ellenzőre nem talált. Hullott az ember, s mint kéve úgy feküdt a piaczon.

Június 14-én reggel *Borbély Mihály* úr lóhátról a *Kállay Péter* úr udvarába gyűlt csoporthoz beszédet tartott, megmutogatván a Tekintetes Statusoknak és Rendeknek a haramia csoport okozta romokat.

Aztán felvezette őket a vármegyeház udvarába, nagy számú csapat pedig a tegnapi veres zászló alatt a kapunál maradt, s ellenkezőit közelíteni nem engedte. Ment ez alatt a választás benn az udvaron deszka szín alatt. Patay első alispán maradt felkiáltással. 2-iknek Kállay Gergely ellen Kállay Péter választatott szótöbbséggel, kinek udvarából hordóval hozatott a bor a kívülről bemenő választók közébe. A bot nélkül épp akkor érkező *kisvárdai* járásbeli nemesség, később a csatát egy kissé tovább kiálló *dadai* járásbélinek egy része, miután közülük néhányan leverettek, szavazás nélkül haza takarodott. Ezalatt már senki sem kíméltetett, unghi főszolgabíró Buday Vincze megverettetett, s a plébániára szaladással menté meg életét, de a plebania ablakai is bétörtettek. Így folyt másnapon is, s végződött verekedés közt a választás.” (Kossuth Lajos: *Ifjúkori iratok — Törvényhatósági Tudósítások*. Sajtó alá rendezte Barta István. Bp. 1966. 643—45.)

A regény írásának idején a *Törvényhatósági Tudósítások* anyaga már mintegy öt év óta nyomtatásban is hozzáférhető volt. Jókai mégsem Kossuth levelezőjének hiteles beszámolójából ismerte meg az 1836-i szabolcsi tisztújítás történetét, hanem — az általunk feltételezett esetleges szóbeli információkon túl — abból a cikkből, amely *A kis királyok* keletkezési évében jelent meg egy hozzá közel álló sajtóorgánium, a Vasárnapi Ujság hasábjain, s amelyet a regény említett fejezetére tett, szövegyszerűen kimutatható hatása miatt részletesebben kell ismertetnünk. Várnai B. Sándor írása (*Egy véres lap a választások történetéből*. Vasárnapi Ujság 1884. jún. 29. 406—07.) a tényekhez való hűség követelményét teljesen figyelmen kívül hagyó s kizárólag hatás-keltésre törekvő felszínes zsurnalisztika jellegzetes példája. A cikkíró — akihez a fél évszázaddal korábban lezajlott események hírért nyilván csupán anekdotikus jellegű szájhagyomány közvetítette — teljesen pontatlanul, erősen felnagyított és kiszínezett formában adja elő a nagykállói „véres restauráció” lefolyását.

„... Kállay Gergely és Kállay Péter állott egymással szemben a nevezetes időben, mikor a választások krónikája egy oly lappal volt gazdagulandó, melyre négyszáz áldozatul esett halottnak vére írta fel az ősi megyei életnek egy tanulságos, de szomorú emlékeztető epizódját. Azóta sok heves küzdelmet látott az ország végigzajlani, de egy sem volt gyászos részletekben oly gazdag, mint a kállói nagy restauráció, melynek az időben oly nevezetes pörét csak a forradalomnak világraszóló színjátéka volt képes háttérbe szorítva lassanként elfeledtetni...”

Az esemény szereplői közül a cikkíró elsősorban Borbély Mihály alakjával foglalkozik részletesen.

„... Borbély Miska volt a negyedik kerék az országos tréfák, kalandok és adomák ama vándorszekerében, melyet Keglevich és Jankovich segítettek tolni Ungtól Bácskáiig, Bihartól Baranyáig. És mindenkifölött a híres Józsa Gyuri, a zöld frakkos legendahős, kinek kamarási kulcsát hat ökörrel vontatták be örökké jó kedvű pajtsái az udvarára . . .

. . . Muri, agarászverseny, követválasztás nem folyhatott le Borbély Miska nélkül, s mivel pedig a hol Borbély Miska jelen volt, ott köztudomásúlag eo ipso verekedésnek is kellett lenni, ennélfogva nem csoda, ha a szabolcsi választásoknak veszedelmes híre támadt, s alig mulhattak el a nélkül, hogy egy-két bezuzott koponya vérrel ne pecsételte volna meg Magyarország ősi alkotmányának írott sarkalatos jogát.

Hát még a hol ő maga volt a főkortes! Ez időben Kállay Gergelyt érte a szerencse, vagy a szerencsétlenség, hogy a Miska pártfogására szoruljon. Nem mintha nem mindegy lett volna neki akár Péter, akár Gergely, de hát én istenem, ki is beszél itt jelöltekről? A jelölt, az csak jelölt, a földolog mindig az, hogy kinek a neve alatt lehet jobban duhajkodni. Már pedig ha a Péter pártján Kállay Gáspár darutollas süvege állott, mi sem volt természetesebb, mint hogy Gergely mellett meg Borbély Miska üsse a — majd mit mondok vasat: a jó párnás puha szabolcsi hátakat.

Mikor Kállay Gáspár nagy büszkén kivágta magát s diadalmas menetben czitálta be Kállóba a hosszú botokkal fölfegyverzett érsemlyéni oláhokat, akkor tánczolt eléje a tulsó oldalról Borbély Miska hóka lova, teleaggatva bokrétákkal, pántlikákkal, gyöngye kezű hajadonok által, kiknek szívét végig karczolta Miska szemének szuró tekintete . . .

. . . Soha sem állott két ily legény egymással szemben. Borbély Miska, a szabolcsi asszonyok szemefénye, három vármegye leghiresebb ivója, és Kállay Gáspár, a félelmes verekedő és utolérhetetlen lövő, aki úgy lőtte ki egy alkalommal borozó, vidám társaságban a gyertyát a tartóból, mikor a francia gouvernante mit sem sejtve kalimpálta mellette a ‚Szűz imáját‘. Az asszonyok felsikoltottak, az urak röhögtek, mademoiselle pedig természetesen még aznap felmondott, összepakkolt s másnap már ijedve vitte a delizsáncz Páris felé, hogy elvigye jó hirünket a világ valamennyi Tissot-jának.

És Kállay Péter házában folyt a bor, kaczagott a hegedű. A semlyéni oláhok, kucsujok mellé tüzött tarka tollaikkal, italtól lebirva heveredtek végig a tágas udvaron. Dehogy engedték volna ki őket a világ valamennyi kincséért is egész addig, míg az urna mellé nem kellett járulniok. Megbecsülték, etették, itatták, míg csak az álom le nem

ragasztotta kóczos szempilláikat, a mikor aztán nem ébredtek föl már a kapu sűrű döngetésére sem. Nem volt, a ki feleletet adjon Borbély Miska dörgő hangjára, a mint üvöltve kiáltott be:

„Gyere ki Gazsi, ha van bátorságod. Magyar embernek nem szokott a kapuja zárva lenni!” . . .

. . . Borbély Miska járt-kelt, lóttott és futott, tüzelve az amugy is nekirugaszkodott korteshadat, s neki feszítve herkulesi vállait Kállay Péter kapujának, míg a kerítés recsegeve dobbant az egymást követő ütések alatt. Bent a kivilágított ablakokon át gunyosan sipította az öreg Móti klarinetje a Péter-pártiak kedvencz kortesnótáját.

E perczen valaki hirül hozta, hogy oda át, a nagy piac felől, megtámadták a Kállay Gergely portáját, botokkal verték szét falait, pénzt, ruhát, ezüstnémut ablakon át kihajigáltak, a nehéz dunnák tollait szétfosztva széjjel eresztették, csirkének, majorságnak nyakát tekerték ki; foly a lecsapolt bor, mint a patak, jámbor jószágok szétrébbenve bitangolnak a nagy utcán, nincs a ki hazahajtsa, a béres megkötözve fekszik a padláson, gyermekek sirnak, asszonyok ájuldoznak, még a drága zongora is, melyet csak minapában hoztattak Bécsből, forgácsokra hasítva hever az udvaron s Kállay Péter emberei gulyást főznek a meggyujtott tüzenél.

Nosza rajta, szaladjon mindenki a merre tud, ha kedves az élete. Nem lesz itt ma pardon senkinek. S az ittas tömeg, mely Kállay Péter kapuját elállta, zavart kuszáltságban mozdult meg, meg újra összekeveredett, nem találva menekülő utat a vérre szomjas embergörgetgeből.

Azok odafönn ezalatt fejszét keritettek s azzal kezdték feszíteni a kemény sásfát. Az érthetetlen zsvajból ki-kihangzott Borbély Miska kevély és gunyos kiáltása: „Ej, ej, Gazsi, ereszsz be no! Ugy éljek csak egy pohár bort akarunk üríteni veletek.” És egyre nőtt, egyre kavargott a sötétben koválygók tömege, orditva, káromolva, lökdösődve és fenyegetőzve. Nehányan összenyomatva, hörögve adták ki a lelköket. Iszony és rémület kiáltása hangzott itt is, ott is, mire a vadabak még jobban neki szilajodtak. Az utolsó perczen egy végső reccsenéssel engedett a kapu s egész hosszában zuhant be szörnyü robajjal az udvar közepére, hol Kállay Gáspár ép akkor huzatta nyársra a meggyujtott rözse felett a levágott ünnepi ökröt. Egy-kettő megbotlott a közelebb állók közül a földre terült kapufélben. Gondolt is valaki velök! Menten összetiporták az utánok nyomulók, s azután ment, özönlött a többi magától, még az is, a ki nem akart. Nem volt választása csak a véres és vérnélküli halál között.

Azok, kik még győzték a Péter emberei közül s földrészen nem heverték szanaszét, élükön Kállay Gáspár, közéjük vágta a dühöngő

áradatnak. Huszonkettő hatezer ellen! A többinek egyéb dolga volt. Ott szedte az árokba gurult, sárban meghengergetett ezüstpénzt a Gergelyék földig rombolt portáján. Jöttek volna segítségül, de új rémület szegezte földhöz lábaikat. Észak felől az ég pirosolni kezdett, rekedten kondult meg a református templom harangja. A város égett!

Egy nádfedél-tenger állott a pattogó szikrákkal szemben. Eszevesztett őrjöngés ragálya fogott el mindenkit. A tűz és vér állattá bősztette az embert. Senki sem ismert senkit. Mindenki ellenség volt . . .

. . . Mire a nap felbukkant az ég karimája mögül, Kálló nagy része hamuban hevert s a síkság szele a harmadik határig ragadta az összeomlott üszköknek forró pernyéit. A két Kállay-udvarból kő kövön nem maradt, egyenlővé lettek a földdel s a nagy piaci kutban háromszáz hullá vére itta be a vizet egy rakáson, egymás felett, egy cheopsi gulája a 48 előtti Magyarország művelődésének”.

A cikkíró végül azt is megemlíti, hogy a főbűnösök: a dulakodás felbújtói börtönbe kerültek, „de a hosszan elhúzódott pör végét csak egy érte meg közülök . . . Patay, kit Kálló felgyújtásával vádoltak, talán a vád súlya miatt, talán feltámadt lelkipurdalásai következtében, agyon lőtte magát.”

Ha a Vasárnapi Ujság cikkét összehasonlítjuk Kossuth levelezőjének tudósításával, nyomban szemünkbe tűnnek Várnai B. Sándor tévedései és képtelen túlzásai. Kossuth lapja — egy másik, általunk nem idézett Szabolcs megyei tudósításban — tízre teszi az incidens halálos áldozatainak (és 135-re az összecsapás során megsebesülteknek) számát, ő viszont — teljesen önkényesen — előbb háromszáz, majd a cikk végén már egyenesen négyszáz halotról beszél. A Kállay Péter pártján álló Borbély Mihályt Kállay Gergely főkortesévé teszi meg. Kossuth tudósítója csak Kállay Péter házának lerombolásáról tud, Várnai B. Sándor szerint mindkét párt hívei szétverték az ellentábor alispánjelöltjének portáját. A katasztrófát teljessé tevő tűzvész kitöréséről is csak az ő cikkében olvassuk, a *Törvényhatósági Tudósítások* szövegében nem. Jókai fantáziáját legjobban éppen az utójára említett két mozzanat ragadta meg; az általa leírt Tuhutum megyei követválasztás ugyanilyen, roppant méretű szencsétlenségbe torkollik. Egy kevésbé lényeges részletet is a Vasárnapi Ujság cikkéből merített az író: ti. hogy a román választókat biztonság kedvéért a jelölt házában elzárva őrzik a szavazás időpontjáig. Ám e cikknek Jókaira tett hatása a jelzett tárgyi egyezésekre korlátozódik, s egyáltalán nem terjed ki az ábrázolás tónusára, a leírt eseményekhez való állásfoglalás jellegére és hőfokára. Várnai B. Sándor egészírásán ugyan-

is — akárcsak a korábbi Jókai-művekben előforduló, s a részletekben az ittenivel sok hasonlóságot mutató választási jeleneteken — valószínű derűs, anekdotikus színezet ömlik el. A szerző — bármennyire elítéli is a vérontást — érezhető gyönyörűséggel ecseteli a kortesvezérek daliás megjelenését és férfias virtusait. A *kiskirályok* szóban forgó fejezetének alaphangját viszont elejétől végig az izzó felháborodás és a metszően éles gúny adja meg.

Ezzel kapcsolatban érdemes ismét — egy eddig még nem tárgyalt összefüggésben — emlékeztetni a regény keletkezési időpontjára. Az 1884-es esztendő választási év volt. (Nyilván ez a körülmény kölcsönzött aktualitást a Vasárnapi Ujság imént tárgyalt, egy hajdani választás emlékéért felidéző cikkének is.) A júniusban megtartott országgyűlési választásokat megelőző kampány rendkívül izgatott, szenvedélyes légkörben folyt le. A szemben álló pártok a szokásosnál is erőteljesebb agitációt fejtettek ki. Néhány helyen rendbontásokra, sőt véres összetűzésekre is sor került. A kormányzat és az ellenzék kölcsönösen egymást vádolták azzal, hogy megengedhetetlen, erőszakos módszereket alkalmaznak. (Csak mint érdekességet említjük meg, hogy a hagyományosan ellenzéki Szabolcs vármegyében megválasztott törvényhozók többsége ezúttal is az ellenzék táborát gyarapította. A nagykállói kerület a Kállay család egy tagját: a függetlenségi párti programmal induló Kállay Jánost küldte be a parlamentbe.)

A választási hadjáratban természetesen Jókai is részt vett: az illyefalvi és a kassai kerületben lépett fel a szabadelvű párt képviselőjeként. (Mindkét helyen megválasztották; ő a kassai mandátumot fogadta el.) Május 25-én Kassán mondott beszédében a következő szavakkal bélyegezte meg a függetlenségi pártnak a választási harc során tanúsított magatartását: „... Midőn a függetlenségi párt saját keblében is gyógyíthatatlan meghasonlással küzd, amidőn egy része... a nép legrosszabb szenvedélyeit költi fel tusára, amidőn *záptojás, kőzapor, furkós bot, tőr, revolver* szerepel az alkotmányos küzdelemben, s ami mindezeknél ártóbb fegyver, egy *minden becsületet sárbatipró hirlap-irodalom és parlamenti botrányhajászat* és amellet a *középkori fanaticus vallásdühöt szító piaczi szónoklat*, akkor kénytelen vagyok kimondani, hogy ezen az *uton* minden *előre* tett lépés egy esztendővel *hátrább* viszi a függetlenségi pártot attól a magas céltól, amit maga előtt lát. Itt már *nem szentesíti a cél az eszközöket; hanem az eszközök szentség-telenítik meg a célt.*” (N 1884. máj. 26.)

Hadd idézzünk itt néhány sort a regénynek abból a részéből, amely a választási korteshadjáratnak a közhangulat terén mutatkozó következményeit írja le: „... Akkor aztán következtek a hatályosabb módszerek: a két ellenjelöltnek kölcsönös rágalmazása. Nem volt az a fej-

vesztésre méltó bűn, amit a kortes fantáziája ki ne talált volna . . . Ezzel aztán fel lett kavарva az egész vármegyében minden szelvész, ki lett költve minden örült szenvedély, ami eddig tojánhéjban pihent; párt támadt párt ellen, nemzetiség nemzetiség ellen, oláh magyar ellen, a keleti hitű magyarnak oroszra kellett lenni; pápista, kálvinista, lutheránus mind megtalálta rég eltemetett gyűlöletét, s az mind jött a csataterre, Thonuzóba csontlován ügetve; családok vesztek össze, apa, fiú, testvérek, sógorok egymás között: egyik falu a másiknak hadat izent, azt meg is harcolta; egymásnak a búzáját lekaszálták zöldjében, a boglyáit felgyújtották a mezőn, a lovainak levagdalták a füleit, aztán összevesztek a faluk benn magukban: ház ház ellen, korcsma, korcsma ellen, templom templom ellen harcolt, elég volt a fehér tollnak a fekete tollal összetalálkozni, hogy botra kerüljön a dolog. Folytak a legocsmányabb pasquillok, versbe szedve, nótára téve; végtül végig minden ház, fal és kerítés tele volt írva gúny, szidalom szavaival.” (2. k. 89—90.)

Az egymás mellé állított két szövegrész jól érzékelteti: a Tuhutum megyei választást leíró Jókai — ha merít is egyet-mást az ismertetett forrás anyagából — lényegében saját frissen szerzett személyes tapasztalatait vetíti vissza a reformkorba, s az egész fejezetet átfutó haragos, keserű indulat ezekből az élményekből táplálkozik.

Az 1836-i „véres tisztújításon” kívül — mint említettük — még egy olyan Szabolcs megyei restaurációról tudunk, amelyen mindkét szembenálló párt egyik alispánjelöltje a Kállayak sorából került ki. Az 1844-i tisztújítás azonban már nem annyira a személyes rivalizálás, mint inkább a kiéleződött, mélyreható politikai ellentétek jegyében zajlott le. Az ellenzék Elek Mihályt kívánta az első és Kállay Miklóst a másodalispáni székbe emelni; a konzervatívok jelöltjei Kállay Menyhért és Péchy László voltak. A korteskedés most is a szokásos heves-séggel folyt, de az 1836-i eseményekhez hasonló atrocitások nem fordultak elő. A választás kimenetelét ezúttal nem erőszak, hanem csel döntötte el. „A választást megelőzőleg az Elek-pártiak voltak többségben, de a tisztújítás előtti napon (nov. 27-én) . . . a Kállay—Péchy pártból néhány fiatal nemes átment az Elek-párt tanyájára, s az ott egybegyűlt, lerészegedett vidéki nemességet, az alatt az ürügy alatt, hogy a város vége lángokban áll, átcsalták a Kállay—Péchy párt tanyájára.” Az ilyen módon megnyert választók szavazatai a másnapi tisztújításon nagy többséget biztosítottak a konzervatívok számára. (*Szabolcs vármegye*. Bp. 1900. 476. Vö. még Móricz Pál: *Egy restauráció 1844-ben*. Bp. 1891. — A választás lefolyásáról az egykorú sajtó is beszámolt. L. Vidliczkay József tudósítását a Pesti Hirlap 1844. dec. 12-i számában.)

Az 1844-i nagykállói restauráció számunkra főként azért érdekes, mert az itt megválasztott első alispán: Kállay Menyhért néhány év múlva az utolsó rendi országgyűlésen követi minőségben képviselte megyéjét. (Ugyancsak ő fogadta — még ezt megelőzően, 1847. szept. 8-án — Szabolcs megye küldöttségének élén István főherceget, amikor az, a regényben is ábrázolt országos körútja során, átutazott a vármegyén. Vö. Jókai egykorú beszámolóját erről az eseményről JKK *Cikkek és beszédek*. 1. k. 311—12.) A regénybeli Tanussy Decebált is felküldi Tuhutum vármegye az 1847-i pozsonyi diétára, s ottani szereplése mutat némi párhuzamot azzal, amit — a rendelkezésünkre álló gyér adatokra támaszkodva — Kállay Menyhért magatartásáról megállapíthatunk, ill. inkább csak kikövetkeztethetünk. Jókai elmondja Decebálról, hogy az országos üléseken nem, hanem csak a kerületi üléseken hallatta szavát, s ezért diéta szereplésének „a nyomait nem is találjuk a diáriumokban”, továbbá, hogy „nem e századból való” nézeteivel „még a saját megyebeli követtársát sem tudta magához hódítani”. (2. k. 102.) Hasonló alárendelt helyzetbe került az 1847-i országgyűlésen Kállay Menyhért is. A rendi országgyűléseken — mint ismeretes — minden vármegye csupán egy szavazattal rendelkezett, s a megyét képviselő követek számára a megyegyűlésen elfogadott részletes utasítás írta elő, hogyan kell állást foglalniok a diéta napi-rendjén szereplő kérdésekben. Szabolcs vármegye egyértelműen ellenzéki szellemű utasítással látta el követeit. A megye nevében ezért a vitákban mindig az első követ, az ellenzék tekintélyes tagjai közé tartozó Bónis Sámuel emelt szót, a konzervatív érzelmű Kállay pedig passzivitásba kényszerült. Egy a bécsi kormányzat részére készült, az 1847-i országgyűlés követeinek pártállásával foglalkozó titkos jelentés is a következőképpen jellemzi őt: „Conservativ, durch die Instruktion und den Geist des Comitates gebunden.” (Konzervatív, de köti az utasítás és a vármegye szelleme. — Barta István: *Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen*. Bp. 1951. 233.) Decebál figurájának Kállay Menyhért személyével való teljes azonosításáról természetesen nem lehet szó — már csak azért sem, mert a Jókaitól megrajzolt regényalak korántsem mutatkozik a konzervatív politika következetes hívének, hanem egy egészen sajátos, heterogén elemekből összetevődő beállítottságot testesít meg. A Jókai-regények genezisére vonatkozó kutatások egyébként is rávilágítottak már arra, hogy az író hőseinek megformálásakor rendszerint több valóságos személy jellemének és sorának bizonyos vonásait olvasztotta össze. Az elmondottak alapján mindenesetre számolnunk kell azzal a lehetőséggel is, hogy Tanussy Decebál alakjának egyik életbeli modellje esetleg Kállay Menyhért volt.

A regényben különleges hangsúlyt kap, s az egész cselekményen valóságos vezérmotívumként húzódik végig Tanussy Decebálnak és Tanussy Emmánuelnek, a maradi apának és az új idők szellemét magáévá tevő fiúnak a szembeállítása. A művet sugalmazó időszerű célzat — mint kifejtettük — úgyszólván parancsoló szükségességgel írta elő Jókai számára a politikai-világnézeti természetű ellentét minél nyomatékosabb érzékeltetését. Ám az írónak feltehetőleg ebben a vonatkozásban sem kellett kizárólag fantáziájára hagyatkoznia. Azt ugyan nem tudtuk kideríteni, hogy az az — apa és fiú között kirobbanó s a rokon kapcsolat teljes felbomlásával végződő — összeütközés, amelyet a regény ábrázol, csakugyan egy valóságos, a Kállay familia körében ténylegesen lejátszódott eseten alapul-e — annyi viszont kétségtelen, hogy ebben a családban Jókai nemcsak Tanussy Decebálhoz és Belizárhoz hasonló feudális oligarchákat, hanem a szabadelvűség tanait valló s meggyőződésük őszinteségét tettekkel is bizonyító férfiakat is találhatott.

A család fiatalabb generációjának több tagja vállalt fontos szerepet a reformkori ellenzék mozgalmaiban és a szabadságharcban. Kállay Emánuel (1814—1886) személyére elsősorban keresztnevének a regénybeli Tanussy Manóéval való azonossága hívja fel a figyelmet. Életrajzi adatainak tanúsága szerint a család napkori ágából származott; Kállay Miklósnak, Szabolcs megye egykori híres alispánjának unokája volt. Debrecenben, Egerben és Nagyváradon tanult, majd egy évig Bécsben mint hadapród teljesített szolgálatot. Apja halála után az ő osztályrészéül jutott kállósejéni birtokon telepedett le. A közéletben kezdettől fogva az ellenzék párthíveként vett részt. 1848-ban Szabolcs vármegye másodalispánjává választották. A szabadságharc idején őrnagyi rangban a megye önkénteseiből alakult nemzetőrcsapat parancsnoka volt. (A regényben Tanussy Manót választja meg nemzetőri őrnaggyá a véreskői polgárság.) Az abszolutizmus éveiben birtokán gazdálkodott, s összeköttetésben állt a Kossuth vezette emigrációval. Az 1861-i rövid alkotmányos időszakban ismét a megye másodalispánja lett. 1869—72 között ellenzéki programmal országgyűlési képviselő volt. (*Szabolcs vármegye*. Bp. 1900. 542—43.)

Kállay Emánuelnél jóval ismertebb és jelentősebb alakja volt a kor politikai életének Kállay Ödön (1815—1879), az 1836-i tisztújításon alul maradt Kállay Gergely fia. Tanulmányait Lőcsén, Egerben és Debrecenben végezte. Az 1840-es évek diétáin a legkövetkezősebb demokratikus felfogású követek egyike, az 1848-i népképviselői országgyűlésen pedig a radikális balszárny egyik vezéregyénisége volt. A szabadságharc folyamán mint kormánybiztos tevékenykedett. Világos után halálra ítélték, de kegyelmet kapott. Az 1861-i ország-

gyűlésen a határozati párthoz csatlakozott. 1864-től haláláig függetlenségi párti képviselő volt. (I. m. 544–45.) A család egy harmadik tagja: Kállay Ferenc (1825–1903), Kállay Mihály szolgabíró fia, a konzervatív Kállay Menyhért unokaöccse mint a Szabolcs megyeiekből toborzódott 48. sz. honvédszászlóalj főhadnagya, majd századosa vette ki részét a szabadságharc csatáiból – többek között a Komárom alatt lefolyt ütközetekből is. (I. m. 483–84.)

Közelebbi támpontok híján nem dönthető el, vajon Jókai – részben vagy egészben – csakugyan a felsorolt személyek valamelyikéről mintázta-e Tanussy Manó figuráját. Azt azonban joggal állapíthatjuk meg: a Kállay család különböző tagjainak eltérő módon alakult pályafutása igen alkalmas volt rá, hogy konkrét példákkal szemléltesse a középnemesség előtt nyitva álló két ellentétes irányú út lehetőségét, a társadalmi átalakulást igenlő és az azzal mereven szembeforduló magatartás alternatíváját.

★

Jókai (noha szervesen beágyazza a Tanussyak históriáját a reformkor, ill. közelebről a negyvenes évek viszonyai közé) az elbeszélte történet egyes mozzanatait – szokásos eljárásához híven – sehol sem köti pontos dátumokhoz. A regényben egyetlen évszám sem fordul elő. Ám a szövegben található nagyszámú kortörténeti utalás mégis lehetőséget ad rá, hogy meglehetősen biztonsággal jelöljük ki a cselekmény időbeli határait. Mindenekelőtt azok a közismert történelmi események kínálkoznak fogódzóul, amelyekről az utolsó fejezetekben esik szó. Legcélravezetőbbnek az látszik tehát, ha fordított sorrendben: a végkifejlettől visszafelé követjük nyomon a cselekmény menetét.

A történet – ha a főszereplőket egészen a „mai nap”-ig, azaz a regény írásának időpontjáig elkísérő *Utószó*tól eltekintünk – az önkényuralom első hónapjaiban, 1849 végén vagy 1850 elején fejeződik be. Ekkor tudja meg Decebál Horkázi hátrahagyott leveléből az igazságot a legfőbb büszkeségét jelentő „Thonuzóba-kincsek” felől. A XLI–XLV. fejezeteket kitöltő eseménysorozat – Sára asszony szakítása Decebállal és újabb házassága, Decebál komikus szereplése a márciusi napokban, Tanussy Manó komáromi bátor helytállása – 1847 szeptembere és 1849 októbere (István főherceg országos körútja és Komárom várának kapitulációja) között bonyolódik le. E fejleményeket megelőzi a kis tiszai szigeten tanyát ütött ifjú pár: Manó és Lizandra idilli boldogságának rajza. Ha feltételezzük, hogy egy évnél valamivel hosszabb időt töltenek el ezen a helyen (hiszen 1848 márciusa után Manóra már más feladat vár) 1846-ra tehetjük ottani megtelepedésü-

ket, éppúgy, mint az e lépést közvetlenül kiváltó cselekménymozzanatot: Decebálnak és fiának a XXXV. fejezetben ábrázolt szóváltását, amely a kettejük közötti szakadékat áthidalhatatlanná mélyíti, s Manónak a szülői házból való végleges távozását eredményezi. (Egyébként a Tisza-szabályozási munkálat, amelyet Manó mint egészen friss fejleményt újságol el Lizandrának, a valóságban is ebben az évben indult meg.) A Manó utolsó otthoni látogatásáról beszámoló XXXIV. fejezet a következő szavakkal kezdődik: „Hét éve már, hogy az atyai háztól elszakadt az ifjú . . .” (ti. ebből a hét évből hatot a bécsújhelyi katonai akadémián töltött, előzőleg pedig egy évig a debreceni kollégiumban tanult). Ha tehát az „exodus”-t a fentiek értelmében 1846-ra helyezzük, az 1839-es évet (ill. még pontosabban — az évszak jellegére és a Mihály napi vásárra való utalásokat is figyelembe véve — annak őszét) kell elfogadnunk mint a még gyermek Manó hazuról való szökésének dátumát, s egyúttal — mivel valamennyi, az első kötetben leírt esemény gyors egymásutánban, legfeljebb két vagy három hónap alatt zajlik le — mint az egész cselekmény kezdetének időpontját.

Ha ennél későbbi évszámban állapodunk meg, egyes apróbb — csak egy-egy mondatnyi megjegyzésben érintett — mozzanatok ellentmondásba kerülnek a hiteles történelmi tényekkel. Így pl. a XXII. fejezetben arról ír Jókai, hogy a Decebálnak kézbesített királyi parancslevelel tudomást szerző társaságnak „egyszerre eszébe jutott a most éppen minden megyei felirat állandó sérelmi panaszát képező elfogatások története”. (I. k. 281.) Az ilyen természetű aggodalmak az 1840. ápr. 29-i keletű, a politikai elítélteknek amnesztiát biztosító és a folyamatban levő politikai pereket megszüntető királyi leirat után tárgyalatlanokká váltak. Másutt (a XXV. fejezetben) a kölcsönhöz való jutást Decebál számára megnehezítő körülmények sorában szerepel az is, hogy „A váltót még nem ismerik”. A váltótörvényt 1840-ben fogadta el az országgyűlés, s ezzel az idézett megállapítás is elvesztette érvényét.

A XIV. fejezetben ábrázolt, a tagosítási eljárás során kirobbanó paraszttendülés — ha nem is nyújt a felsorolt körülményekhez hasonló szilárd támpontot — szintén inkább erősíti, semmint cáfolja az első kötet eseményeinek 1839-re való datálását. A tagosítások és legelő-elkülönítések lehetőségét az 1836. évi X. és XII. törvénycikkek teremtették meg, de a tényleges lebonyolítás — a feudális magyar jogszolgáltatás és közigazgatás lassú és nehézkes volta következtében — sok helyütt egészen az évtized végéig elhúzódott. Jókai emellett külön kiemeli, hogy a törvény végrehajtásában „Tuhutum vármegye meg lehetőszen utoljára maradt”. (I. k. 147.) A hiteles történelmi tényekkel

teljes összhangban helyezhetjük tehát a szóban forgó epizódot is az 1839-es évre.

A regénynek csak egyetlen fontosabb mozzanata van, amely nem illeszkedik be zökkenőmentesen a cselekmény ily módon kikövetkeztetett kronológiájába. A XXIX. fejezetre gondolunk, amelyben Decebál értesül fiának császári tisztté történt kinevezéséről. Belizár a pozsonyi kaszinóban figyelmezteti erre a hírré fivérére, aki országgyűlési követként tartózkodik a diéta székhelyén. A fentebb mondotakból szükségszerűleg következik, hogy ennek a jelenetnek ugyanúgy 1846-ra kell esnie, mint Decebál és Manó utolsó találkozásának, amely röviddel az említett pozsonyi epizód után következik be. 1846-ban azonban nem ülésezett Pozsonyban országgyűlés. Jókai szerint Decebál „mind a két egymásra következő pozsonyi diétán” részt vett. (2. k. 102.) A XXIX–XLII. fejezetek gyors ütemben pergő eseményei csakugyan azt a benyomást keltik az olvasóban, hogy Decebál első és másodszori kövété választása időbelileg nem esik túlságosan messze egymástól. Az író valószínűleg tudatosan, a meseszövéis folyamatossága érdekében hagyta figyelmen kívül azt a körülményt, hogy az 1843–44-i diéta berekesztése (1844. nov. 13.) és az utolsó rendi országgyűlés kezdete (1847. nov. 7.) között éppen három esztendő telt el.

Némi zavart okozhat a helyes időrend rekonstruálásában Jókainak egy apró – a regény első lapjain található – elírása is. Ponthay gróf – Hruszkay tanácsossal beszélgetve – egy helyütt az alábbi, közös bécsi emlékeikre utaló szavakat intézi vendégéhez: „Emlékezni fog nagyságod a harmincas évekből valami Sáromberkynére . . .” (1. k. 13.) A továbbiakban azt is megtudjuk, hogy Sáromberkynét gyermekének születése után egy évvel kitiltották a császárvárosból. A Tanussy Manóval egyidős Sáromberky Lizandra – amint ezt az író a XXI. fejezetben (I. k. 261.) leszögezi – a cselekmény kezdetén tizenhárom éves. Ha ezt a körülményt fenti megállapításainkka összevetjük, kétségtelenné válik, hogy Sáromberkyné bécsi tartózkodásának nem a harmincas, hanem a huszas évekre kellett esnie. Lizandra születési évét előző fejtegetéseink alapján 1826-ra, édesanyjának Bécsből való kényszerű távozását pedig 1827-re kell tennünk.

Itt térünk ki egy, a szöveg sajtó alá rendezése során felmerült – s a most tárgyalt kérdésekkel szorosan összefüggő – textológiai jellegű problémára is. A Ponthay Adalbert királyi biztosi kinevezését hírül adó uralkodói leirat, amelyet a gróf a XII. fejezetben ábrázolt megyegyűlés elnöki székének elfoglalásakor felolvas (1. k. 133.), az N szövegében a „Nos, *Ferdinandus* primus . . .” szavakkal kezdődik. Az első kötetkiadásban (és ennek nyomán az összes többiben) viszont

már a „Nos, *Franciscus primus . . .*” szavak olvashatók. Nem tudjuk megmagyarázni, mi készíthette az író t erre a változtatásra (hacsak nem a K figyelmetlen olvasására visszavezethető s elnézés folytán javíthatlanul maradt sajtóhibával állunk szemben). Miután azonban — mint az elmondottakból világosan kitűnik — már a regényt elindító események is az 1835-ben trónra lépett V. Ferdinánd (ill. mint osztrák császár I. Ferdinánd) uralkodásának idején játszódnak le, s ennél fogva a cselekmény valóságos kronológiájával egyedül a rá való hivatkozás egyeztethető össze, kiadásunk szövegében az N-beli formát tartottuk meg.

★

A *kiskirályok* írása során Jókai szemelláthatólag jóval nagyobb figyelmet fordított a korrajz hitelességére, mint régebbi reformkori tárgyú műveiben. A regényt valósággal át- meg átszövik az ábrázolt időszak politikai eseményeire, jogi és közigazgatási állapotaira, gazdasági és művelődési viszonyaira vonatkozó utalások, amelyek szinte mindig helytállóaknak, természetesen igazolhatóaknak bizonyulnak. Az ilyen természetű összefüggések kimutatására a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* c. részben, a szöveg megfelelő helyeihez fűzött jegyzetekben kerül sor. Itt csak a regény egyetlen mozzanatának: Ponthay Adalbert gróf tanusvári bevonulásának (II—III. fejezet) valóságalapját kívánjuk a történeti források adataival szemléltetni.

A Bécs képviselőjében fellépő különleges megbízottakkal való olyanféle (rendszerint a fogadtatásukról való tüntető távolmaradással kezdődő) határozott szembeszegülés, amilyenre Tuhutum vármegye rendei tökélik el magukat, a reformkor évtizedeiben csakugyan a Habsburg-ellenes nemesi oppozíció egyik jellegzetes, gyakran alkalmazott megnyilvánulási formája volt. A legkülönbözőbb helyeken és időpontokban került sor efféle, gondosan előkészített és megszervezett demonstrációkra azok ellen a (hol királyi biztosi, hol főispáni helytartói, majd — az 1840-es években — leginkább adminisztrátori címet viselő) személyek ellen, akiket a kormányzat a maga politikai céljainak előmozdítása végett, az alkotmányos szokások megsértésével állított egy-egy vármegye élére. Szabolcs megye pl. 1846-ban, a gr. Teleki József főispán halála után kinevezett főispáni helytartó, Sombori Imre beiktatása alkalmából felemelte szavát „az ellen, hogy a helytartó törvényszéki teendőkkkel van megbízva; egyúttal a tisztviselőket az elnöklete alatti ülésektől eltöltötte”. (*Szabolcs vármegye*. Bp. 1900. 476.)

A regénybeli helyzethez való meglepő hasonlatossága folytán tarthat számot különös érdeklődésre annak a feljegyzésnek a tartalma,

amelyet Kossuth *Törvényhatósági Tudósítások* c. kéziratos újságjában olvashatunk Békés vármegye 1837 nyarán kinevezett főispáni helytartójának, az ellenzék soraiból Bécs oldalára pártolt Aczél Antalnak fogadtatásáról. A június 22-én tartott megyegyűlés egyhangúan elhatározta, hogy az új főispáni helytartót semminémű „küldöttségi bevezetési és szónoklati tisztelkedésekben” nem részesíti. Az ezután történekről a következőképpen számol be a levelező:

„... Azonban az ekként várt főispáni helytartó júl. 27-én estve 7 órakor Arad felől csupán testvéröccsével, Aczél József úrral egy 4 lovú kocsiban ülve érkezett Gyulára. Kíséretét csak egy üres kocsi s kis idő vártatva, hihetőleg csupa történeti találkozásnál fogva 3 paraszt szeréken utána bejövő aradi cigány hangász-kar tevé. Amennyiben pedig a megye végzése egyes tisztelkedni vágyóknak az utat tárva hagyá, akadtak Gyulán némelly rábírt önkéntesek, kik a helyettesnek eleibe menve, kocsija előtt s mellett lovagoltak. Számszerint valának ezek körülbelül 24-en, nemes közülük lehetett mintegy 8, a többi lovagok pedig Gyula városának adófizető bírái, hentesi, mészárosai voltak, saját ünnepi köntöseikben, ki kardosan, ki kard nélküli, némelly része nyereggel, némelly pokrócczal, sőt némellyek csak szőrén ülve lovaikat. A gyulai mészárosok hatalmas karikás ostoraikat részint vállukon keresztülvetve, részint kezükben tartva vezetétek ezen lovagokat, leghátul pedig az említett 8 nemesek lovagoltak, ketten közülük a helytartó kocsija mellett levett süveggel, s az utszára tuduló gyermekeket éljen kiáltásokra szüntelen nógatva. Ezen előlovagoknak folyvásti de schonnan vissza nem hangoztatott éljen kiáltásai között érkezett főispáni helytartó úr a megye udvarába, s ott röviden megköszöné az előtte lovaglók fáradozásait, kik azt újabbi éljenre riadásokkal viszonzták. Az egész látvány összességét az is igen különösítette, hogy történetből ép akkor ütötte föl alkotmányát egy szekérre bizonyos kóbor majom oktató, s majmait, síp- és dobszó mellett folyvást ugrándoztatá.

Főispáni helytartó úr kiszállván kocsijából de (a végzés szerint) semmi küldöttségtől nem fogadtatván, szobáiba távozott, nem sokára elmentek hozzá a két *alispán* urak, a megye Rendei közül is nehányan... s a Gyulán lakó köznemesség is, keveset kivéve, mely keveseknek elmaradását némelly kardot kötött nem kives mesteremberek pótolták. Helyettes úr a nála megjelent tagokat... a megyebeli mágnásokat... s később érkezett aradi mintegy 8 vendégeket a megye terében vendéglettte meg vacsorával. A gyulai köznemességnek és azok számát nevelőknek pedig egy arra rendelt külön helyen adatott lakomát.

A status többi része azonban Békés tisztikarával együtt az estvét a helybeli Korona vendéglőben töltötte, a megye minden részéről

begyűlt kül nemességet megvendégelvén. Különösen ez alkalomra készített sátor alatt történt a vendéglés, melynek folytában Lánczy főispánért, a megye volt követeiért, *Deák, Klauzál, Török, Beöthy, Palóczy* stb. urakért s *Luka Sándor* úrért, Hontnak volt érdemes követéért, kinek örvendetes jelenlétét a vele rokon érzelmű gyülekezet nagy örömmel fogadta, öröm poharak ürítették, Luka úr magásra emeltetvén, és sokszoros harsány éljen! kiáltásokkal megtiszteltetvén.” (Kossuth Lajos: *Ifjúkori iratok – Törvényhatósági tudósítások*. Sajtó alá rendezte Barta István. Bp. 1966. 716–17.)

Nincs semmi okunk rá, hogy Kossuth kéziratos lapjában *A kiskirályok* egyik forrását gyanítsuk. (Sokkal valószínűbb, hogy a kortársak szájából, fehér asztal mellett vagy a parlament folyosóján hallott anekdotikus történetek mozgatták meg Jókai képzeletét.) Ám a kézzelfogható filológiai kapcsolat hiánya csak még figyelemreméltóbbá teszi azt a messzemenő hangulati – sőt némely konkrét részletre is kiterjedő – egyezést, amely a két szöveg: a kortársi tollból származó leírás és a regény említett fejezetei között fennáll.

A regényben – az állítólagos „Thonuzóba-sír” körüli bonyodalma kapcsán – sok szó esik a pogány magyarok hitvilágáról, intézményeiről, ősi szokásairól. Azok a motívumok, amelyek a regény e részeiben (mindenekelőtt a X., XI., XXII. és XXIV. fejezetekben) felbukkannak, Jókai oeuvre-jében úgyszólván kezdettől fogva jelen vannak, s mind *A kiskirályok* megírása előtt, mind utána számos rövidebb-hosszabb alkotását ihletik. (A kérdést részletesen tárgyalja Téglás Tivadar a *Bálványosvár* kritikai kiadásának jegyzeteiben. JKK 43. k. L. különösen a 237. és 283–87. lapokat.) Most is bőven merít egyik legkedvesebb olvasmányának, Ipolyi Arnold *Magyar mythológiájának* anyagából, de emellett – amint a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* c. részben kimutatjuk – kiaknáz egy másik, ugyanebbe a tárgykörbe vágó munkát is: Kállay Ferenc *A pogány magyarok vallása* c. könyvét. Ez utóbbit a kutatás eddig nem tartotta számon a pogány témájú Jókai-művek forrásai között – noha az író a *Bálványosvár* egyik jegyzetében (JKK 43. k. 224.) maga is említi (igaz, hogy csak egészen mellékesen és minden közelebbi bibliográfiai hivatkozás nélkül) Kállay nevét.

Ám *A kiskirályok*ban ezek az ismerős motívumok egészen más funkcióval felruházva, éppen ellentétes előjellel tűnnek fel, mint a többi hasonló tárgyú írásokban. Az utóbbiakban Jókai naiv kritikátlansággal teszi magáévá és öltözteti költői formába azt a feltételezett

„hun–magyar” mitológiát, amelyről forrásmunkái beszélnek. Itt viszont csak a regény ellenszenves és komikus figurái: Vakandi-Justus Fraus és Horkázi hivatkoznak minduntalan — Ponthay gróftól kapott megbízatásuk teljesítése: Decebál minél tökéletesebb elámitása érdekében — a magyar őstörténettel és ősvallással kapcsolatos nevekre, adatokra és „tudományos” érvekre, s az elmefuttatásaira alkalmat adó, pogány koriaknak mondott tárgyi és írásos emlékek végül egytől egyig mint közönséges hamisítványok lepleződnek le. Az ezzel a tárgykörrel összefüggő fogalmak és képzetek ily módon eleve bizonyos ironikus, komolyságukat megkérdőjelező mellékszövegre tesznek szert. Jókai egyenesen odáig megy el ebben a vonatkozásban, hogy az — Orbán Balázs egyik könyvéből megismert — ősi magyar rovásírás hitelessége felől is kételyeket támaszt olvasójában, pedig bizonyára meg volt győződve ennek a (még a honfoglalás előtti időkből származó) írásrendszernek a valóságáról, amit egyébként a mai kutatás is tényként fogad el. A regényben Horkázi propagálja buzgón ezt az írásrendszert; az általa használt betűk teljesen azonosak az Orbán-nál előfordulókkal. A történet vége felé — abban a levélben, amelyben megvallja Decebálnak ellene elkövetett vétkeit — az író mégis a következő szavakat adja a vén pápa tollára: „Bolondos cifrákat találtam ki, s azokat kiadtam szittyá-hunnus betűknek.” (2. k. 265.) Hasonlóképpen diszkreditálódik a — Jókaitól mindvégig ily lelkesen hirdetett — hun–magyar rokonság eszméje aáltal, hogy éppen Decebál mutatkozik legfőbb apostolának, s fanatikus szenvedéllyel védelmezi ezt az elméletet a magyarság finnugor eredetét vitató Manóval szemben abban a nagy dialógusban (XXXV. fejezet) is, amely különösen éles fényt vet egész gondolkozásmódjának képtelen és irreális voltára. Mint példánk tanúsítják, Jókai ezúttal — nála ritkán megfigyelhető következetességgel — minden egyéb szempontot alárendelt a maga elé tűzött írói célnak, s egész energiáját a regény alaphangját megadó szatirikus jellegű erkölcsbírálat minél hatásosabbá tételére fordította.

Decebálnak a pogány múlt iránti rajongása teljesen indokolt módon kapott helyet — mint a cselekmény egyik fontos tényezője — a reformkori Magyarország légkörét felidéző regényben. E kor köztudata csakugyan élénken érdeklődött a magyarság eredetének, helyi és etnikai hovatarozásának problematikája, valamint történelmének korai szakaszai iránt. (Számos, e tárgykörbe vágó cikket közölt a Tudományos Gyűjtemény c. folyóirat is, melynek lapjait Jókai feltehetőleg már gyermek- és ifjúkorában forgatta.) A romantikus hangoltságú közszellem tartós (bár egy idő múlva kritikai ellenhatásba is ütköző) népszerűsége biztosított merőben tudománytalan, kizárólag a nem-

zeti önérzet legyezésére alkalmas teóriáknak is — példa rá az egész világtörténelmet magyarokkal benépesítő Horvát István munkásságának rendkívüli visszhangja. A regény miliórajzának hitelét csak növeli, hogy az író a kor gondolatvilágának ezt a rétegét is felvillantja: a Horkázi által hangoztatott fantasztikus nézetek (l. különösen az I. k. 122—24. lapjait) félreismerhetetlenül a Horvát István-féle szemlélet-mód bélyegét viselik magukon.

A reformkor évtizedeiben került sor egyébként az első régi sír feltárására is Magyarországon. Az 1834-ben a Pest megyei Benefalván felszínre hozott leletet az ásátás kezdeményezője: Jankovich Miklós — minden érdemleges bizonyíték nélkül, pusztán a helység nevéből kiindulva — egy állítólagos Bene nevű honfoglalás kori vitéz sírjának minősítette. Felfedezéséről az MTA évkönyveiben, a kor atmoszférájára jellemző (s a regény XXIV. fejezetében ábrázolt sírfelbontás ünnepélyes hangulatával rokon) megilletődött pátozás hangján számolt be a nyilvánosságnak. (Jankovich Miklós: *Egy magyar hősnak, hihetőleg Bene vitéznek, ki még a X. század elején Solt fejedelemmel, Berengár császárnak diadalmas védelmében Olaszországban jelen volt, ujonnan felfedezett tetemeiről és öltözetének ékességéről*. A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei II. k. Pest 1835.)

A magyarországi régészeti kutatások azonban csak a század második felében lendültek fel igazán. Az 1860-as és 70-es években végzett ásátások nyomán már számos Árpád-kori és régebbi sír került napvilágra. Szabolcs vármegyében pl. azok az ásátások, amelyeket egy régészettel nem hivatásszerűen foglalkozó, de mégis komoly felkészültségű kutató: Jónás András megyei főorvos kezdeményezett és irányított évtizedeken keresztül, hoztak értékes felfedezéseket. Jókai — a zsebkönyveiben található, e tárgykörbe vágó feljegyzések s a különböző frásaiban elszórt utalások tanúsága szerint — figyelemmel kísérte e tudományág fejlődését és eredményeit. A kor több neves régészével személyes ismeretségben állt, s részben talán e kapcsolatok révén tett szert bizonyos fokú tájékozottságra az archeológia kérdéseiben, amelyet azután alkotómunkájában (többek között *A kiskirályok* írásakor) is hasznosíthatott.

A mű archeológiai vonatkozásai főként Justus Fraus-Vakandi Anonymus figurájához kapcsolódnak. Őt éppen régészeti tudása teszi képessé arra, hogy meggyőzze az e téren járatlan és benne vakon bízó Decebált az állítólagos „Thonuzóba-kincsek” valóságáról és páratlan értékéről, s ily módon hozzásegítse Ponthay Adalbert gróft a számára előnyös birtokcseréhez. Jókai azt is elmondja, hogy a hamisított régiségekkel való manipulálás Justus Fraus állandó jövedelemforrásai közé tartozik. A regény utolsó fejezete az ilyen módszerek

általános elterjedtségéről és a gyártás technikai részleteiről szóló felvilágosításokat is tartalmaz. Lehetséges, hogy régész ismerősei a tudománnyal való visszaélés efféle eseteiről is beszámoltak az írónak — de ugyanúgy értesülhetett róluk a korabeli újságok és folyóiratok közleményeiből is. A műkincsek és régiségek hamisítása ez idő tájt már valósággal tömeges méreteket öltött. Legfőbb központjai Párizs és London voltak, de más európai nagyvárosokban (így többek között Bécsben) ugyancsak virágzott ez az „üzletág”. Salomon Weininger bécsi műkereskedő pl. egyetlen év (1877) során kétszer is bíróság elé került műkincshamisítás miatt. (S. Beissel: *Gefälschte Kunstwerke*. Freiburg im Bressgau. 1909. 148—49.) Érthető tehát, hogy a kérdést az 1870-es és 80-as évek magyar sajtója is napirenden tartotta.

Az Archaeológiai Értesítő 1870-i évfolyamában (176—78., 199—204.) jelent meg Römer Flóris cikke *A régi műtárgyak hamisításával foglalkozó iparról*. A szerző megállapítja, hogy a régi műtárgyak iránti, egyre fokozódó érdeklődés és a mind nagyobb méreteket öltő műgyűjtés egyik következménye „a tömegesen feltűnő hamisítás, mely a régi dolgok utánzásában annyira haladt, hogy jelenleg nem csekély tapasztalat és szakismeret kell ahhoz, hogy azt minden esetben kikerülhessük.

A legtalálékonyabb elmék és legügyesebb kezek egész serege van mindenfelé működésbe hozva, hogy bútorokat és fegyvereket, agyagtárgyakat (Fayence) és ötvös-műveket, röviden mondva mindent, mi csak egyáltalán utánozható, lehetőleg tökéletesen, és a régi eredetickhez hasonlóan utánképezzen. Hogy ezen működésnek a technikai tudományok és a vegytan újabb vívmányai nem kis mérvben vannak segítségére, nem szükség még külön kiténtetnünk.”

A cikkíró ezután sorra veszi a műkincsek és régiségek különböző fajtáinak hamisításánál alkalmazott módszereket. Többek között kijelenti: „A fémművek tág köre igen gyümölcsöző az utánzások minden nemeire nézve. A változások, melyeket a fémtárgyak az idő által elszenvednek, vegyszerek által — habár csak külszínre — könnyen előidézhetők, és így itt is a tárgy jellegének és a munka nemének pontos és szakértő megvizsgálása az egyedül biztos eszköz az eredetiség megismerésére. Eltekintve attól, hogy a hamisító csak ritkán bír a régészet oly alapos ismeretével, mely szükséges arra, hogy magát semmiben se árulja el, mégis igen sokszor oly újabbkori eszközök és módokhoz fordul, melyek sokkal gyorsabbak és kényelmesebbek, és melyek a régick előtt ismeretlenek voltak, de melyek nyomaikat elég világosan a művön hagyják úgy, hogy azokat csak a régiségeket kereső közönség tapasztalatlansága és tanulatlansága nem láthatja. Régi fegyverek, különösen olyanok, melyek betetett díszítmények-

kel vannak ellátva, Stuttgart, Párizs, Nürnberg és Münchenben készülnek. Nürnbergből hosszú időn át bebetetett alakokkal díszített paizsok (Rundelle) jöttek, melyek a rajtok előforduló viseleti és öltöny-helytelenségek daczára, mégis nagyszámú vevőre találtak.”

Érdekes — bár filológiai természetű kapcsolat feltételezéséhez még korántsem cleendő — egybeesés, hogy a cikk Stuttgartot említi első helyen a régiséghamisítás központjainak sorában, s a regényben is ebből a városból rendeli meg Ponthay gróf a fondorlatos tervének megvalósításához szükséges hamisítványokat.

Jókai lapja, a Nemzet ugyancsak foglalkozott mütárgy- és régiséghamisítások kérdésével. Néhány e tárgyról szóló közlemény éppen azokban a hónapokban látott napvilágot, amelyekben a tárcarovat hasábjait *A kiskirályok* folytatásai töltötték be. Az 1884. nov. 10-i szám *Kép-gyár* címmel francia lapokra hivatkozva közölt rövid hírt a Londonban működő, képeket hamisító gyárról, „ahol évenként több száz, sőt néha ezer festményt gyártanak s híres régi mesterek fölfedezett remekeiként adják el”. Az 1885 jún. 25-i számban terjedelmesebb cikket találunk — Ny. J. betűjelű szerző tollából — *Mütárgyakról és mfigyűjtőkről*. A műkereskedelem helyzetéről a cikk az alábbiakat írja:

„...A mütárgyak kutatása és megszerzése teljesen szervezve van. A civilisált világnak minden zegét-zugát átkutatják: a legnagyobb kutatóraj Párisból, Antwerpenből, Utrechtből, Dresdából indul ki. Utrechtből a *Hamburgerek* törzse (tizennégyen vannak testvérek) minden nyáron európai körútra indul (az egyik két év előtt nálunk is fölütötte szállását pár napra, de nem sokat szerzett össze), — gyűjtenek a divat vagy a kereslet szerint, s őszel visszatérve Párisba, a Hotel Drouotban árverésre dobják áruikat.

Ezen nagykereskedők mellett, a kik első kézből, maguk akarnak venni, légió azon ügynökök vagy maguk szakállára dolgozók száma, kik megbízásból vagy anélkül, a régi mütárgyak leggyakoribb lelhelyeit, nálunk tehát Erdélyt, a bányavárosokat s a Szepességet kutatják át. Amit összeszerznek, azzal sietnek a nagyobb városokba s eladják a műkereskedőknek...”

A cikk a továbbiakban részletesen foglalkozik a műkincsek és régiségek hamisításának gyakorlatával. Többek között megállapítja: „Kiapadhatatlan a hamisítások száma és módja. . . Ezen hamisítások, a technológia haladása által támogatva, legelőször Olaszországban, Franciaországban és Belgiumban, később Németországban lendültek fel virágzó iparrá. Bécsben és Budapesten a régi ötvösművek bemutatása képez jövedelmező üzletet. . . Nyakra-főre hamisítják a képeken

és metszeteken kívül az elefántcsont- és fafaragványokat, bronzöntvényeket, vasműveket, fegyvereket, régi ékszereket, pánczélokot, üvegfestményeket, sőt egyes bútordarabokat is. A régiség, elhasználtság, elhanyagoltság nyomait oly híven utánozzák, hogy sokszor még a legtapasztaltabb műértőt is tévútra vezetik. . . ”

Az itt leírt módon folytatja a maga üzleti tevékenységét a regénybeli Justus Fraus is. „Nem kíméli a fáradságot. S összeköti azt kiterjedt ismeretekkel. Ő maga eljár szegényes öltözetben minden népek országába, s aztán ahol valami régiséget fölfedez, azt igyekszik olcsón megszerezni. . . aztán gazdag gyűjtőknek, külföldi múzeumoknak eladja drágán.” (2. k. 277.) Az idézett cikk közlése mintegy két hónappal előzte meg a regény szóban forgó befejező (a műkincshamisítás kulisszatitkait is felfedő) részének N-beli publikálását. Bár nyilvánvaló, hogy Jókai a cselekmény egész menetét (s benne Justus Fraus szerepét) a maga számára már a munka megkezdésekor pontosan tisztázta, mindamellett elképzelhető, hogy az utolsó fejezet egy-két mondatának megfogalmazására az ismertetett újságcikk is hatással volt.

Azt, hogy a regényben leírt, Tanussy Decebál ellen irányuló cselszövény ábrázolása valamely hasonló jellegű, magyar vonatkozású, ill. kifejezetten Magyarország területén lejátszódott konkrét eseményen alapul-e, nem sikerült kiderítenünk. A külföldi szakirodalom viszont a XIX. sz. második feléből hamis csontleletekkel űzött tudatos megtévesztés nem egy esetét tartja számon. Ilyenféle történetet mond el Paul Eudel is *Le truquage* c. ismert könyvében. Eszerint Jacques Boucher de Perthes (1788–1868) francia paleontológus oly módon próbált a maga — Cuvier-ével ellentétes — őslénytani felfogásának igazát erősítő bizonyítékokra szert tenni, hogy kétszáz frank jutalmat tűzött ki az (őskori kőszerszámok egyik legfontosabb lelőhelyeként ismertté vált) abbeville-i kőbánya azon munkása számára, aki elsőként talál ott a diluviális korszakból származó emberi csontot. A felhívás hatására az Abbeville közelében levő Moulin-Quignonban nemsokára csakugyan „felfedeztek” egy emberi állkapcsot. A csont teljes kiásását Boucher de Perthes — tanúk jelenlétében — személyesen végezte. A lelet — amely cáfolni látszott Cuvier-nek a fosszili ember létezését tagadó véleményét — óriási feltűnést keltett a tudományos világban. Egy nemzetközi kongresszus résztvevői két táborra szakadtak az ügy kapcsán: az egyik párt védelmezte, a másik kétségbe vonta a lelet hitelességét. A kérdéssel számos tudományos dolgozat is foglalkozott. Utóbb azonban kiderült, hogy a csontok valójában egy másik — jóval fiatalabb kultúra emlékeit őrző — lelőhelyről valók. — Itt tett szert rájuk egy munkás, majd pedig elásta őket Moulin-Qui-

gnonban. (Paul Eudel: *Fälcherkünste*. Bearbeitung von B. Bucher. Neuherausgegeben von A. Roessler. Leipzig 1909. 14–15.)

Eudel a továbbiakban azt is elmondja, hogy Franciaországnak ezen a vidékén: Amiens-ben és környékén a csonthamisítás valóságos iparággá vált. 1871-ben Saint-Acheulben, 1881-ben Beauvais-nél fedeztek fel nagyszabású hamis csontvázleletet. Az utóbbit beauvais-i munkások Levesque földbirtokos megbízásából készítették. (Uo. 16–18). Könnyen lehetséges, hogy Jókai az efféle üzelmekről beszámoló, a korabeli újságokban olvasott hírek hatására szötte bele regényébe a „Thonuzóba-kincsek” történetét.

★

A regény legrokonszenvesebb nőalakját: Sáromberky Lizandrát, akit az első kötetben mint tizenhárom éves kislányt ismertünk meg, a Bécsben játszódó XXXI. fejezetben „csodahölgy”-ként látjuk viszont, aki „delejes álmában a múlt és jövő legrejtettebb titkait leleplezi”, ámulatba ejtve az előkelő társaságot. A cselekmény valamennyi motívuma közül ez az, amely a legkevésé hozható összefüggésbe a mű – korábban elemzett – központi mondanivalójával. Jókait kétségkívül a kuriozitások iránt érzett leküzdhetetlen vonzalma késztette arra, hogy e mozzanatot is beépítse regényébe – annak ellenére, hogy a (Mesmer nyomán tévesen „állati mágnességnek” hitt) telepátikus és hipnotikus jelenségek kultusza nem annyira az ábrázolt történelmi korszakra, mint inkább a XIX. sz. második felének világára volt jellemző. Sándor István *A lélekidomár* c. Jókai-regény kritikai kiadásának jegyzeteiben (JKK 51. k. 546–555.) nagy számú adat felsorakoztatásával bizonyítja, hogy ennek az Európa-zerte hódító divatnak a hullámai Magyarországot sem kerültk el. A főváros színpadjai nemegyszer adtak helyet különféle, „delejes”-ekként hirdetett produkcióknak (pl. 1869 elején Bergheer hannoveri bűvész, 1880 márciusában Hansen dán kereskedő mutatványainak). Maga Jókai *A hajdani Nemzeti Színházról* c. 1900-ból való írásában a következőképpen emlékezett vissza egy ilyenfajta látványosságra: „Különös ünnepnapjai voltak. . . a Nemzeti Színháznak, a melyeken hirdett szemfényvesztők ragyogtatták mutatványaikat. . . De mindannyinak a hírét elhomályosítá a francia Leveux Galuchet, a maga hypnotizált alvbeszélő kisasszonyával, a ki kitalálta, hogy a páholyban ülő urak és úrhölgyek mit rejtegetnek a markukban; a művész az orchestrumot áthidaló dobogón át lejárt a közönség közé, csodákat mutogatni, úgy hogy a művész és a nézők között a legkedélyesebb összjáték fejlődött ki, elmés párbeszéddel fűszerezvc.” (*Emlékeimből*. HhM 4. k. 41. – 42.)

Arra vonatkozólag, hogy a „delejesség”, ill. „állati mágnesség” tünetei csakugyan komoly tudományos vizsgálatra szoruló, különleges fiziológiai-pszichikai jelenségeknek vagy pedig közönséges csalásnak tekintendők-e, mind a szakkörökben, mind a közvélemény szélesebb rétegeiben eltérő álláspontok alakultak ki. Jókai — úgy látszik — inkább az utóbbi felfogás felé hajlott. Nemcsak az vall erre, hogy Lizandra bécsi szereplését egyértelműen mint tudatos szemfényvesztést mutatja be. Ugyanilyen beállítottságot tükröznek *A lélekidomár* c. — néhány évvel később, 1888-ban írt — regénynek a magnetizmus divatját kigúnyoló részletei is. Azokat a rendkívüli sikereket, amelyek a regény főalakja: Lándory Bertalan részben a bűnügyi nyomozás munkájában, részben az élet más területein elér, egyes szereplők — de mindig csak az ellenszenves és egyúttal nevetséges figurák — vélt „természetfölötti” adottságoknak, valamiféle, Lándory egyéniségéből kisugárzó „delejes” ráhatásnak tulajdonítják. Ténylegesen azonban Jókai hőse egyáltalán nem él a hipnózis és a telepátia módszereivel, s az író semmi kétséget nem hagy afelől, hogy a valódi magyarázatot egészen máshol kell keresni. Lándoryt kivételes lélektani érzéke, kombinatív készsége és nagy élettapasztalaton alapuló emberismerete teszi képessé arra, hogy a legbonyolultabb helyzeteken is átlásson és — erkölcsi-emberi fölénye révén — úrrá legyen fölöttük. Maga a „lélekidomár” egy ízben — Godiva kérdésére válaszolva — félreérthetetlen határozottsággal nyilatkozik erről. Idézzük Lándory és Godiva párbeszédének néhány mondatát:

„— Önről azt mondják, hogy az embereknek a gondolataiban tud olvasni. Bűvészet ez?

— Nem. Jórészt tapasztalás.

— Hát ehhez nem kell valami emberfölötti tehetség?

— Nem. Csak egyenlő erejű emlékezet, fantázia és ítélőtehetség.”
(JKK 51. k. 42.)

Ugyanezekre a tényezőkre épül az álomlátó bécsi „csodaszűz” — Lizandra és anyja együttműködésének eredményeként létrejövő — teljesítménye is. Az emlékezetet és a divinációt emeli ki — mint a „jósnoí” képesség titkát — Lizandra is, amikor (a XXXIII. fejezetben) beavatja Manót a rejtélybe. (Igaz, hogy mellékesen egy ilyen megjegyzést is eljött: „... én csakugyan bírok azzal a delejes lénnel, amit mesmerismusnak hívnak...” 2. k. 134.)

Mindezek alapján *A kiskirályok* és *A lélekidomár* említett részleteit úgy is értelmezhetjük, mint a telepátia — nemegyszer sarlatánoktól is kihasznált — kultsza ellen irányuló sajátos, ironikus jellegű polémiát.

A tárgyalt motívum a *Magnéta* c. kisregényben (NK 89. k.)

tűnik fel utoljára — funkciójára nézve az előző előfordulásokkal megegyező módon — Jókai oeuvre-jében. Azok a mutatóvonalak, amelyekkel az elbeszélés csodálatos szépségű, folytonos szerelmi és házassági ajánlatok keresztútjében álló hősnője (a „magnéta”) elkápráztatja közönségét, valójában optikai és mechanikai trükkökön alapulnak, s csak az igazságot nem ismerő, hírveréstől megtévesztett nézők vélik felismerni bennük a „delejesség” megnyilvánulásait.

A REGÉNY FOGADTATÁSA

A regény megjelenése az egykorú sajtóból nem váltott ki különösebben nagy visszhangot. A Fővárosi Lapok 1885. nov. 20-i száma rövid hírt közölt a füzetes kiadás megindulásáról, a következőképpen jellemezve a művet: „E regényben a koszorús író újra visszatér ama tárgyaihoz, melyeknek legnagyobb sikereit köszönheti: a század első tizedeinek költői rajzához. A mű a harmincas években játszik s hősei azok a magyar nábobok, kik saját uradalmaikat sem ismerik, olyan nagyok azok. A ‚Kis királyok‘ tárgyi összefüggésben áll a ‚Magyar Nábob‘ és ‚Kárpáthy Zoltán‘-nal.”

A Vasárnapi Újság 1885. dec. 20-i számában a következő rövid méltatás kíséretében adott hírt a regény kötetkiadásának megjelenéséről: „... Az ötven és negyven év előtti Magyarországot festi ebben a költő, s hősei azok a hatalmasságok, a kik uralkodtak jól és rosszul, a ‚kis királyok‘, a kiknek vagyon és befolyás volt kezükben, de nem mindenik tudta se használni, se megtartani. A magyar társadalomnak ugyanazt a korát eleveníti föl Jókai, melyről, a ‚Magyar Nábob‘, ‚Kárpáthy Zoltán‘, a ‚Régi jó táblabírák‘ is oly megragadón szólnak. Ki ne óhajtaná, hogy Jókaitól halljon erről ismét. Az ő rendkívüli vénája folyton egyenletesen ragyog, humora kifogyhatatlan, képzeletének szárnya fáradhatatlan. Regényirodalmunk mindig és mindig neki köszönheti legfőbb gyarapodását.”

A Fővárosi Lapok 1885. dec. 30-i száma Szomaházy István tollából közölt bírálatot a regényről. A cikk bevezető része azt fejtegeti, hogy Jókai világa „nem a valóságos élet, nem a modern regények anyaga; hanem csak visszfénye az életnek, a hogy az a Jókai szelleméből visszaverődik. S a tükör nem ugyanaz, mely közönségesen használatban van; hanem olyan, mely az előtte álló tárgy képét elváltoztatja, körvonalait megnagyobbítja, s bár ugyanazt, de mégis más alakban veri vissza, a mit eléje tartanak.” Ezért „igen kevés, úgy szólván ritka nála az olyan regény, melyben teljesen a saját korát rajzolná. Természetes. Midőn a múltak küzdelmeiről olvasunk, inkább elhiszszük egy-egy rendkívülibb alak létezését s egy-egy mesébb történet

valószínűségét. Az olvasók legnagyobb része ritkán kételkedik, ha valami mint egy letűnt, örökre elmúlt világ eseménye van szeme elé állítva. . .

. . . Jókai Mór legújabb regénye, a ‚Kis királyok‘ nem a történelemből veszi tárgyát, de nem is a körülöttünk élő társadalomból. A korszak, melyben lefolyik, a szabadságharcot megelőző időkor, melyet joggal lehetne a nemzeti újjáalakulás korszakának nevezni. A harmincas és negyvenes évek élénk politikai küzdelmei, a pozsonyi diéták, a felszínre került reform-eszmék mind nagyon alkalmas tárgyak annak, ki egy fontos, a nemzet egész életére kiható, mozgalmas korszakot kíván jellemezni. Ez időben még számos alakja élt a ‚rég Magyarországnak‘; alakok, kik csak adomákban, régi történetekben élnek már s egészen elmúltak azóta. Az országban hatalmas földesurak uralkodtak, terjedelmes latifundiumok birtokosai, kiknek jellemé még sokat megtartott a múlt század magyarjainak különösségeiből, szilajságából, de még több gavallér vonással gyarapodott azóta. Ezek a földesurak valóságos ‚kiskirályok‘ voltak vidékükön, egész sereg jobbágy fölött rendelkeztek, nagymérvű vendégségeket adtak, kártyáztak s a bécsi kormány ellen hatalmas szónoklatokat tartottak a megyei zsoldasztalok mellett.”

A továbbiakban részletesen ismerteti a regény cselekményét, majd rátér a figurák jellemrajzával kapcsolatos észrevételeire. „Tanussy Decebál alakja ellen sok kifogást lehet emelni. Tönkretételének olyan okai vannak, melyek csak igen együgyű embereket érhetnek. Az ösök iránti túlságos szeretete majdnem örültség. Minden kalandor rászedheti. De mindezek dacára: jelleme a harmadik kötetig meglehetősen kidomborodik. Attól fogva azonban, hogy megyéje a pozsonyi diétára küldi, egészen meglazul. Szánalmas, határozatlan jellemmé válik s nem bír oly érdeklődést kelteni, mint addig. Nem ‚kis király‘ többé, csak szánalomra méltó ember, kit a saját példátlan együgyűsége tett tönkre. Az átmenet nagyon is rohamos.”

Tanussy Manó alakja „az elavult régi eszmékkel szemben a modern új világot képviseli. . . A regénynek az a része, mely a fiú történetével foglalkozik, nagyon szép és nagyon sikerült.” Sára asszony „valóságos pompás alak a regény első két kötetében; de a harmadiktól kezdve férjével együtt ellaposodik”. A kritikus furcsállja, hogy „a regény végén valóságos úri hölgy lesz belőle, lorgnette-on át olvas, s a mi több, minden előzmény nélkül ott hagyja a férjét, kivel házassága nem érvényes s a sógorához megy, kiről csak éppen ebben a percben tudjuk meg, hogy szereti”. Dicsérettel emlékezik meg Lizandra „meleg költészettel rajzolt” alakjáról, valamint Mántay Móric figurájáról is. „Pompás részlet egy öreg ó-hítű pap leírása, ki minden szót a magyar-

ból származtat, folyton a régi pogány-magyar világban képzelet magát s minthogy a hivei mind kihaltak, csupán a diakonusának predikál. Minden ízében Jókaira vall a Vakandy Anonymus alakja, a gazdag bécsi antikváriusé, ki Ponthay gróf megbízásából valóságos kopott tudósnek adja ki magát, hogy Tanussy Decebált rászedhesse.”

Ponthay Adalbert gróf jelleme a bíráló szerint „majdnem teljesen érthetetlen. Előbb csupán az bírja rá a tuhutummegyei királyi biztosság elfogadására, hogy ezáltal egy kellemetlen szomszédjától megmenekül; de később nagyon tetszik neki a feladat s egész cselzövényeket rendez Tanussy Decebál ellen. E cselzövények tán érthetők addig, míg a pörben álló birtok megszerzéséről van szó; de hogy mi indokolja a későbbi intrigákat, midőn Decebál önként s nagylelkűleg átengedi a birtokot, az legalább is homályos. Talán az, hogy a rend, Decebál tönkretételével, helyreálljon? Hogyan? Egy oly gazdag főúr, mint Ponthay gróf, csupa buzgóságból vállalkoznék ily aljas dolgok véghezvitelére oly ember ellenében, kinek hálával tartozik? S hogyan magyaráznók ő nála e buzgóságot, kit csak nagy rábeszélésekkel lehetett a királyi biztosság elfogadására bírni? E kérdésekre mindvégig nincs felelet; pedig a regény majd minden eseménye e kérdéseken fordul meg.”

A cikkíró kiemeli a regény sikerült korrajzi részleteit. „A negyvenes évek zajos követválasztásait aligha írta le valaki oly élénk színekkel, mint Jókai a „Kis királyok”-ban. Hasonlóképpen fölötte jellemző a királyi biztos fogadtatása Tuhutummegye székvárosában. Mindez a leírás hű és fölöttébb érdekes. A regény többi helyein is gyakran meglátszik, mennyi költészet, s mennyi sajátos, eredeti humor buzog Jókaiában még mindig. A „rég nap’ vendéglőjének leírása, Manó szokása a tűzhalmi kastélyból, a Styx szigetének képe, a holt Tisza mocsárainak világa szebbnél szebb és érdekesebbnél érdekesebb részek. Olvasásuknál teljesen átengedjük magunkat ama költészetnek, mely e lapokon előmlik.

Ilyenekben páratlan mester ő ma is” — fejezi be cikkét Szomaházy.

A Pesti Napló 1886. márc. 14-i számában Acsády Ignác írt bírálatot a regényről. Bevezetéképpen megállapítja, hogy Jókait azok a művei tették igazán népszerűvé, „melyekben múlt és jelen úgy szólván összeolvad, melyekben az 1848 előtti magyar társadalmi életet eleveníti föl. Ez a világ, a magyar táblabírói élet, a nagynevű költő igazi eleme; maga is benne élte gyermekkorát s a haldokló nemesi korszak fény- és árnyoldalaival, erényeivel és hibáival mélyen befolyásolta kedélyét. Ezt az időt, szellemét és alakjait senki sem tudja olyan közvetlenséggel, annyi költői erővel visszaidézni, mint Jókai.

A táblabíró-világ költőjének lehetne nevezni, noha tehetségének, világnézetének egész jellege határozottan modern. . .

Legújabb nagy munkája ismét a táblabíró-világot varázsolja elének. *A kis királyok* a megye urai, a régi dinaszták regénye. Tuhutumvármegye a színpad, a hol szerepelnek. Ott élnek Thonuzóba, a fejedelmi Árpádok legendárius hőse és vértanúja egyenes utódai; átélték kilencszáz esztendő viharait s megtartották óriási vagyonukat és befolyásukat. . . A Tanussy-család tagjai köré a többé-kevésbé jelentékeny szereplők hosszú sora, a régi világ legkülönbözőbb elemei és alakjai sorakoznak. Mágások, kortesek, táblabírák, katonák, a hazai és bécsi magyar előkelő körök mindenféle egyeniségei, komoly emberek és szédelgők, szép leányok és kaczer asszonyok többé-kevésbé erősen körvonalozva lépnek elének s tarkítják a színpadot, melyen az élénk jelenetek gyors változtatban, humoros és tragikus fordulatokkal gyorsan követik egymást.

A regény komolyabb magva a Tanussy-család anyagi és erkölcsi pusztulása. A költő itt bizonyos tendenciát követ, mely néhol nagyon szembetűnően lép előtérbe s főleg abban nyilvánul, hogy hősei iránt kevés rokonszenvet mutat vagyis kevés rokonszenves jellemvonással ruhazza fel őket. Bukniok, pusztulniok kell, mert igazán hanyatt homlok rohannak az örvénybe. Némi pikáns mellékízt ad a regénynek az is, hogy alakjaiban sokan olyan emberekre vélnek ismerhetni, kik valóban éltek s úgy pusztultak el, mint Jókai Kis-királyai. Tuhutum vármegye rajza némileg hasonlít Szabolcsmegyéhez s a Tanussyak történetében sok olyan van, mi állítólag egy ma is meglevő ottani híres nemesi család körében történt. De a költő nem egyszerűen megtörtént dolgokat regisztrál; a költészet és a való össze van regényében vegyítve s az a családi tragédia, melyet elmond, Jókai képzelő erejének alkotása. Alakjai éppen kevésbé vannak az életből véve s e tekintetben kifogás alá is eshetnek. Nem élő lények, nem igazi emberek, mert Jókai nem a realizmus költője. De azért fölkeltek az érdeklődést s az előadás művészetében ez uttal is a költő nagyszerű tehetségének minden fényoldala nyilatkozik.

A Tanussy-családot nem a tragikai kényszerűség, nem hatalmas ellenállhatatlan szenvedélyek, hanem erénycik és hibáik elfogulása vezeti a katasztrófába. Nem bírnak az új kor viszonyaiba beleilleszkedni, nem azért mintha a viszonyok valami nagy elvi áldozatokat kívánnak tőlük, hanem csupán azért, mert hóbortjaik, képtelen politikai törekvéseik és mód nélkül való pazarlásuk miatt egyáltalán nem férhetnek meg semmiféle társadalomban, száz esztendővel azelőtt éppen úgy elpusztultak volna, mint a negyvenes években, közvetlenül az 1848-ki nagy átalakulásokkal szemben, melyek azután bukásukat

betetőzik. Tanussy Deczebal, az idősebb testvér, harcban áll az egész világgal, saját öcscsével, a kormányossal, a korszellemmel, s végül elveszti feleségét, egyetlen fiát, mértföldnyi birtokait, tekintélyét, szóval, a szó legszorosabb értelmében mindenét. Fia még az ősi családi nevet is leteszi s mint a munka embere él fölvelt név alatt a külföldön. Az ifjabb testvér, Belizár, szintén elbukik, más módon ugyan, de erkölcsileg és anyagilag szintén teljesen. A kis-királyok pályája nagyon prózailag végződik; az egyik vénségére valami hivatalt vállal a kataszternél, a másiknak nem marad többje az egykori nagyságból, mint a képviselőség s valami száznegyven pör, mellyel a világot zaklatja s neveltségessé teszi magát.

E komoly, sokszor tragikus cselekményt a pompás humorral irt vig jelenetek vagy gyönyörű leírások hosszú sora tarkítja. Az apróbb alakok közt sok kitünően sikerült s elmés ötleteik minduntalan megneveztetik az olvasót." Különösen kiemeli a kritikusa a regénynek azt a részletét, amely gróf Ponthay királyi biztos tanusvári fogadtatását ábrázolja, majd a következő megállapítással zárja le bírálatát: „Egészben a kis királyok regénye Jókai leghatásosabb művei közé tartozik s sok élvezetet nyújt minden olvasójának.”

A REGÉNY UTÓÉLETE

Oláh Gábor *Jókai és Debreczen* c. tanulmányában (ItK 1906. 270—72.) részletesen ismerteti a regény debreceni vonatkozásait, bőszegesen idézve a kollégiumi diákéletet ábrázoló fejezetekből.

Gulyás József *Jókai kacér női* c. dolgozatában (Sárospataki Ifjúsági Közlöny 1918. jan—ápr. 69.) kitér Tanussy Decebálné alakjára is. Összefoglalja a cselekmény vele kapcsolatos mozzanatait, majd megállapítja: „Sára típusa az ártatlan raffináltságú, kacér falusi menyecskének.”

Zsigmond Ferenc *Jókai* c. monográfiájának (Bp. 1924.) Jókai utolsó alkotói korszakával foglalkozó fejezete néhány helyen *A kis-királyokról* is említést tesz. E szakasz legérdekesebb és legjellemzőbb regényei — köztük *A kiskirályok* — a közelmúlt: a kiegyezést megelőző félszázad történelméből merítik tárgyukat. (257.) Motívumaik „egy része visszanyúlik a reform-korszakba: Tanussy Decebál még a pozsonyi országgyűlésre választatja meg magát követnek”. A követválasztás már a *Kárpáthy Zoltán* óta egyik legkedvesebb témája Jókainak: bemutatja annak rengeteg sok furfangját, ábrázol lélekemelő jeleneteket és kacagtató felsüléseket, „de néha meg is bélyegzi rút elfajulásait, az ocsmány lélek-vásárlást és a véres erőszakoskodást. —

Felejtethetlén, bár adomaszerű képet nyújt az ekkori kálvinista diákéletről, az ifjú Tanussy Emmánuel debreceni tanulása kapcsán. Megszépülve kél itt új életre az a sok anekdota, mely a köztudatban a kálvinista kollégium világára, embereire, csínyeire, jellem-nevelő puritánizmusára és egészséges jókedvére vonatkozik." (259). A Jókai kései korszakából származó nagy regények „főalakjai mind meghasonlanak. . . addigi környezetükkel, s valami Senki-sziget-féle menedékre szorulnak. . . Tanussy Emmánuel és Lizandra a tiszai árvíz-tér hozzáférhetetlen vadonában töltik mézes heteiket, majd pedig Amerikába költöznek, mert Emmánuel szakít családjának s egész fajtájának életmódjával és elavult hagyományaival." (251). Jókai kényes és óvatos erkölcsi érzékének bizonyosságaképpen többek között arra is hivatkozik, hogy Manó és Lizandra „a tiszamelléki vadvíz szigetcskéjén is szigorúan elkülönytik egymástól hálólhelyüket, mert még nincsenek megesküdve". (312.)

Zsigmond Ferenc *Jókai Mór élete és művei* (Bp. 1924.) c. népszerűsítő jellegű könyvében a következő rövid jellemzést adja a regényről: „Színes körkép a napsütéses magyar alföld parasztdinasztiáinak mélyebb, komolyabb tartalom nélküli életéről, téveteg, nagyzóló rögeszméiről s az új nemzedéknek önszorgalom útján való megneveléséről." (60.)

Zoványi Jenő *Jókai antiklerikalizmusa* c. cikkében (Világ, 1924. márc. 2. Rövidített formában újra közölve: Haladás 1950. márc. 9.) ismételten hivatkozik a regény XXXIV. fejezetére, Tanussy Emmánuelnek a református papokkal folytatott vitájára. Tanussy Emmánuel ironikus megjegyzései véleménye szerint magának az írónak a felfogását fejezik ki. Arra is bizonyítékot szolgáltat a regény, hogy Jókai „mennyre belé tudott hatolni a papság lélektanába. . . Emmánuelnek nyilvánvalóan csupán a papok ellen szóló sértő szavaira ugyanis ezt a választ adja az esperes: „Hisz akkor kegyed atheista, vallástalan, Isten- és Krisztus-tagadó." Vagyis Jókainak nem kerülte el a figyelmét az a megszokott eljárás, hogy ha valaki a papok ellen tesz valami nyilatkozatot, vagy bármiképpen bírálat alá veszi őket, azt ezek mindjárt vallástalannak, istentagadónak kiáltják ki, vagy azért, hogy eltereljék a figyelmet a megtámadott hibájukról s önmagukról, vagy mert annyira szerénytelenek, hogy nem átallják magukat a vallással és az Istennel azonosítani."

Nagy Sándor *Jókai* c. könyvében (Brassó 1925) rámutat arra, hogy „Jókai regényeinek egyik fő rugója: a gonosz kapzsisága. Erre nézve eszközei változatosak, találékonysága kifogyhatatlan". Intrikusainak egyik jellegzetes módszere a „hosszú, finom, apróra kidolgozott celszövény, számítás a kiszemelt áldozat gyöngéire, egyéni haj-

lamaira, becsületézésére, mely az egész regény cselekvényén végig nyúlik. A *Kis királyok* egész meséje a testvér [!] jobb birtokrészének ügyes trükkkel való kicseréltetése.” (64–65.)

Tolnai Vilmos *Jókai és a magyar nyelv* c. tanulmányában (Magyar Nyelv 1925. 85–100., 232–46.) *A kiskirályokból* is több helyütt hoz fel Jókai szókinccsének és szóhasználatának sajátosságait szemléltető példákat. A 240. lapon, Jókainak a magyar nyelv eredetére vonatkozó felfogását ismertetve utal Tanussy Decebálnak és fiának a regény XXXV. fejezetében olvasható vitájára. Decebál szavai szerinte magának az írónak a véleményét tükrözik. A dolgozatba azonban egy kisebb pontatlanság is becsúszott: Tolnai Vilmos szerint ui. Tanussy Decebál testvérel, Belizárral ütközik össze a magyar nyelv eredetiségének kérdése fölött.

Solymossy Sándor *Jókai és a magyar nép* c. tanulmányában (Népelet 1925.) különféle összefüggésekben tér ki a regényre. Utal arra, hogyan tér vissza újra meg újra a „Senki szigete” motívuma Jókai műveiben. Hivatkozik a *Hétköznapok* és *Az arany ember* megfelelő részleteire, majd így folytatja: „Ugyanez epizódnak azután késői visszhangjára találunk az 1886-os *Kiskirályok*-ban, ahol a tiszamelléki birtok egy elhanyagolt zugának rajzában használja fel... Elvadult leány lakik ott; anyja, az egykori úri dáma, mint boszorkány, járja éjjel a gyógyfüves helyeket, a bejárás torlasza ravaszul kieszel, bonyodalmas szerkezet; az egész epizód nincs távoli magánosságba helyezve, hanem egy gondozott urasági park elhanyagolt rejtekébe; az elmaradhatatlan házőrző eb ösztöne túlhaladja az emberi intelligenciát, és i. t. Íme az egykori életteli, pompás kép e késői erőltetett változatban bizarr fantazmagóriává torzult.” (2.) Később ugyanez a motívum változataként említi még a Tisza-szabályozó mérnökök telepének ábrázolását is. (9.) Másutt arról ír, hogy Jókai elbeszélői technikája magán viseli a népmese előadásmódjának hatását. A népi elbeszélők egyik jellegzetes fogása a fokozás halmozása. „A figyelemkeltés e primitív formáját Jókai sűrűn használja s meg is toldja... Az ellenszenves új kormánybiztos fogadtatásakor Tuhutum vármegyében az ünnepséget mind nagyobb akadályok zavarják, míg végül botrányba fúl az egész.” Jókai meseszövevényének sokszor felrótt valószínűtlen fordulatai valóképpen szintén a népi mesélőmód utánzásából fakadnak. „Jókai, mikor tárgyát kieszeli, mindenre keres és talál magyarázatot; csakhogy – és ez a technikai tévedés – a megokolást nem bocsátja előre, közönségét nem készíti elő a fordulatra, hanem kipattantja előtte amúgy nyersen, előzetes jelzés nélkül s az elképedt olvasó e pillanatnyi meghökkenésén a később jövő magyarázat már mitsem változtat.” Így pl. erősen érezhető az elmulasztott felvilágosítás

hiánya *A kiskirályok* azon epizódjában, ahol „egy fiatal vadóc leány, Tanussy Emma, 13 éves korára átugrik egy 2 öles vizes árkot, majd birokra megy egy vele egyidős parasztygerekkel szalt földhöz teremti”; s a dolog nyitja, hogy a különös vadleány voltaképpen fiú, csak később derül ki. (8.) Jókai női típusai közül „legfeltűnőbb és leggyakoribb... a veszedelmes női démon... Hihetetlen szenvedély lobog bennük, boszorkányos bűverővel rendelkeznek, az ármányszövés mesterei.” E figurák sorában említi Tanussy Decebálné alakját is. (9.)

Buday Dezső *Jókai lelke* c. pszichoanalitikus szemléletű tanulmánya (Nyugat 1925.) néhány utalást tartalmaz a regényre. Jókai regényalakjait csoportosítva, Tanussy Emmánuel, „a szoknyában nevelt kis vitézt” a passzív hősök kategóriájába sorolja. (328.) Később megjegyzi, hogy a mérnökök Jókai kedvenc emberei közé tartoznak, s ebben az összefüggésben hivatkozik Mántay Móric és Tanussy Emmánuel figuráira. (333.) Lizandra alakjáról egy helyütt — tévesen — a Jókaitól mindig rokonszenvvel ábrázolt cigánylányok sorában emlékezik meg (334.), másutt mint a regényeiben felbukkanó művésznek egyikéről ír Lizandráról, „a kicsi álomjósnoőről”, s megjegyzi: „Jókainak legnagyobb gondja, hogy a kísértéseket is megrajzolja, amik az ilyen művésznőre várnak.” Az ő korában a művész nő „még társadalmon kívüli lény, akire vagy a paloták fényes bíbora, vagy a hétköznapi gonosz meghurcoltatása vár”. (338.) A továbbiakban arról ír, hogy a Jókai-hősök „szerelme az eljegyzés és az esküvő körül forog... Szép a kis mocsáridillje Tanussy Manónak a kis Sáromberky Lizával, a naiv gyermekeljegyzésnek poézisa.” Az esküvőig „Seif Alamuluk kardja” van a szerelmesek (pl. Tanussy Manó és Liza) között. (339.) Megállapítja azt is, hogy Jókai megsejtette „a kincsek misztikumát is a rengeteg szakadékok mélyén”; erről tanúskodik a Thonuzóba-kincsek motívuma a regényben. (343.)

Moesz Gusztáv *Jókai növényismerete* c. dolgozatában (Természet-tudományi Közlöny 1925. 116.) részletesen foglalkozik Jókai művészetének növényteni vonatkozásaival. Egy helyütt megjegyzi: „Humora olykor megnyilatkozik a növényekkel kapcsolatban is... Józsi, tréfás kedvvel írja le azt a párbeszédet, amely egy szenvedélyes parktulajdonos kertész és egy fagyűlölő vendége közt folyik le a *Kis királyok* című regényében.”

Sikabonyi Antal *Jókai és szülővárosa* c. dolgozatában (Jókai emlékkönyv. Szerk.: Alapy Gyula és Fülöp Zsigmond. Komárom. 1925. 88.) a komáromi élményanyagból kinőtt Jókai-művek közé sorolja — minden bizonyíték nélkül — ezt a regényt is: „A komáromi híres nemesek pompáznak *A kis királyok*-ban.”

Zsigmond Ferenc *Jókai* c. cikkében (Erő 1925. febr. 123.) Jókai kivételes képességekkel rendelkező főhőseiről szólva, Tanussy Emmánuel is „a Jókai-regények diák-félistenei” sorában említi.

K. G. (= Kelecsényi Gabriella) *A leányideál Jókai költészetében* (Erő 1925. 149.) c. cikkében arról ír, hogy Jókai minden kedves leányfigurájának – köztük *A kiskirályok* Lizandrájának – „megvan a maga titokszigete, az álmok édes világa, melyet nem boríthat el zúgó, szennyes hullámaival az élet”.

Zsigmond Ferenc *Jókai és Debrecen* c. könyvében (Debrecen 1926.) külön fejezetet szentel azoknak a Jókai-műveknek, amelyek valamilyen módon a debreceni kollégiumhoz kapcsolódnak, az egykori debreceni diákélet sajátos légkörét idézik fel. Zsigmond szerint a legvaskosabb terjedelmű adattár sem tudja úgy megláttatni velünk a debreceni régi kollégium lüktető életét és úgy megéreztetni ennek jellemképző s nemzetevelő fontosságát, mint Jókai képzeletének bűbájos alkotásai... „Tanussy Manó... kollégiumi diáksága: jelképes példája annak az átalakulási módnak, mely lehetővé teszi a rendi Magyarország történelmi jótulajdonságainak átmentését egy más létfeltételeknek engedelmessé, új korszakba”. (66.) „A testi-lelki renyhességben élő magyar nemes, mikor az ősi birtok kicsúszott a lába alól: nem lelt magának helyet a világban, csak ha végigjárta a puritán önképzés kálvinista módszerű iskoláját s lett aztán iparosá, mint ifj. Baranyi Miklós, vagy mérnök, mint Tanussy Manó, de mindenképpen különb emberré, mint amilyenekből az apjuk nemzedéke állott.” (68.) A debreceni diákéletet bemutató művekben különösen szembevetővé válik, „mennyire az adomai látásmód szemüvegén át szereti nézni Jókai a világot; a kollégium életmozzanatai s az ezekben szereplő alakok: mind egy-egy adomaszerű különlegesség”. (66.) Az adomák riktó színezete és torzító jókedve viszont néha súrlódásba kerül a szóban forgó regények (köztük *A kiskirályok*) komoly alapeszméjével és szónokias hevű fejtegetéseivel. (69.)

A *Magyar Irodalmi Lexikon* (Szerk.: Ványi Ferenc. Bp. 1926.) a 31–32. lapokon a regény részletes tartalmi ismertetését adja.

Pintér Jenő (*Magyar irodalomtörténete*. Tudományos rendszerezés. 7. k. Bp. 1934. 332–33.) az alábbi egymondatos jellemzés adja a regényről: „Bonyodalmas vármegyei história az 1840-es évekből.”

Jerzy Pogonowski *Maurycy Jókai w Polsce* c. könyvének (Warszawa 1935.) 28–29. lapjain meglehetősen részletességgel mondja el a regény tartalmát.

Nagy Sándor *A hírlap hatása Jókai társadalmi regényeinek anyagára* c. tanulmányában (It 1937.) kifejti, hogy a kortörténeti, politikai mozzanatok nagy súlya a hírlapok anyagával rokonítja Jókai regényeit.

Egyik legkedvesebb témája az 1848-i szabadságharc, amely számos regényének (köztük *A kiskirályoknak*) cselekményébe belejátszik. (152.) Több regényében — így *A kiskirályokban* — találkozunk az országgyűlési követválasztások rajzával is. (153.) Az újságírás hatásáról tanúskodik az a különleges érdeklődés is, amellyel Jókai a bűnügyi vonatkozások felé fordul. A dolgozat áttekinti a regényeiben szereplő nagyobb bűneseteket, és *A kiskirályokat* mint a „fondorlatos megtévesztés” motívumára alapozott cselekmény egyik példáját említi. (154.)

Zsigmond Ferenc *A debreceni kollégium és magyar irodalom* (Debrecen 1940.) c. könyvében egy helyütt rámutat arra, hogy a debreceni kollégium hírnevét „legsikeresebben olyan írók vitték bele a köztudatba, akik nem is voltak az ő neveltjei. . . Az 1870-es és 80-as évekre esik a debreceni Kollégiumot mint szépirodalmi tárgyat legkedvesebb, legmegtisztelőbb, leggyönyörködtetőbb módon szerepeltető művek megjelenése”. E munkák sorában említi *A kiskirályokat* is. (165.)

Hankiss János *Európa és a magyar irodalom*. (Bp. 1943.) c. könyvének Jókaival foglalkozó fejezetében a regény egy mondatát — Ponthay Adalbert grófnak Tanussy Manóhoz intézett szavait — idézve jelenti ki: az író „Európa-élményében megvan a Bessenyei óta oly makacsul élő meggyőződés, hogy „az európai művelt népek nyelve nyitja meg előttünk a világot, anélkül itt maradunk a szurdikban”. A továbbiakban — ugyancsak a regényre való célzással — mint „Nyugat-rajongó”-t, „a Thonuzóba-követők ellenfelét” jellemzi Jókait. (483.)

Nagy Miklós a regény 1952-i kiadása elé írt bevezető tanulmányában (*Jókai és a „Kiskirályok”*) először röviden áttekinti Jókai pályafutását, és hangsúlyozza: az író a Bach-korszak éveiben talált rá legfontosabb ihletforrására, amelytől többé sohasem tudott elszakadni: a félmúltra, a XVIII. sz. végének és a XIX. sz. első felének Magyarországára. Az e korszakot ábrázoló jelentősebb regények felsorolása után felveti a kérdést: lehet-e e művekkel kapcsolatban eszmei és művészi fejlődésről beszélni, és nyomban meg is adja rá az igenlő választ. Kétségtelen ugyan, hogy Jókai szemléletében és művészi technikájában számos állandó, e regények mindegyikében megmutató vonás van: a feudális társadalom felbomlásának a nemesi liberalizmus álláspontjáról való bemutatása, a dolgozó, a polgári fejlődés megkövetelte szakképzettséggel rendelkező ember ideáljának hirdetése, eposzi magaslatokra emelkedő, romantikusan eszményített hősök ábrázolása, több szálból összeszövődő cselekmény, a nyelv és stílus bizonyos jellegzetességei. Ám egyúttal lényeges különbségek is megfigyelhetők. Az 1850-es években „még mindenki jó magyar, aki ellene van az osztrák elnyomásnak, így hát a múltba visszavetítve sem nagyon éleződnék ki a társadalmi ellentétek, s a legrokonszen-

vesebb hősök a Széchenyi–Wesselényi típusú arisztokraták soraiból kerülnek ki. A 60-as és 70-es években írt művek viszont perspektívájukkal vagy egyes részleteikkel már határozottan utalnak a szabadságharc felé, s középpontjukban már a nemesi intelligencia képviselői és nagynéha polgárok állnak, akik a birtokososztálytól megtagadva és mellőzve egyedül járkát útjukat, legfeljebb az iparosemberek, a parasztság, vagy a társadalom félrevonult különcök segítségére számítva. . . Feltűnő ezzel kapcsolatban a vármegye-rendszer elleni bfrálat nyílt, gyakran Eötvös módjára metsző hangja. . . ami egészen meglepőnek tűnik a *Régi jó táblabfrák* 50-es, 60-as években való dícsérgetése után.” A regények alaphangja is megváltozott: a kritikai realizmus gúnyos tónusú erkölcsrajza előtérbe került a romantika líraiságával, elmosódottabb körvonalaival szemben.

„A *kiskirályok* alapeszméje az, hogy a nemesi nacionalizmus s a feudális romantika történetiszemlélete halálra van ítéelve. Tanussy Decebál, akit hatalmukba kerítenek ezek az eszmék, saját korának Don Quijoteja lesz. . .” Nem örült, mint Mikszáth Pongrácz grófja, csak az átlagnál nagyobb, rendkívülivé növelt képviselője annak a tartalmatlan ellenzékiségnek, tehetségtelen uralomváagnak, jellem nélküli merészségnek és műveletlenségnek, amely annyira jellemezte a magyar uralkodó osztályt az utolsó száz évben. . . Felfelé rebellis, de lefelé zsarnok, s ha ellene is van a császári abszolutizmusnak, csak a feudalizmus korábbi szakaszát tenné a helyébe, amikor még a nemesiségen belül nem voltak olyan nagy vagyoni meg rangbeli különbségek.”

A tanulmány a továbbiakban rámutat arra, hogy Jókai már *A szegénység útja* c., 1874-ben megjelent kisregényének Darkaváryjában is Tanussy Decebálhoz hasonló, hatalmaskodó oligarchát ábrázolt. Darkaváry azonban — Tanussyval szemben — még tipikusnak semmiképen nem nevezhető, bizarr kalandokba keveredik, s ez a különbség az írónak a realizmus irányába való fejlődéséről tanúskodik.

Decebál feudális tartalmú sovinizmusát, amely a magyarok elsőségét állítja a szomszéd népekkel szemben, s emellett a (nem magyar credetűnek minősített) jobbágyság alsóbbrendű voltát hirdeti, „nemcsak a lázongó parasztság ítéli halálra. . . hanem minden létjogát eljátssza azzal, hogy még a Habsburg elnyomás ellen sem tud védelmet nyújtani. Ponthay Adalbert grófon keresztül az okos osztrák bürokrácia győz, s még az idősebb Tanussy a fellegekben jár, kicsúszik lába alól a föld”.

Az író eszményeit Tanussy Manó testesíti meg, akiben „nemzeti érzés, korszerű műveltség és demokratizmus összeforr”. Manó azonban — sok más Jókai-regényhőssel ellentétben — nem lényegül át félis-

tenné előttünk. Jókai tudja, hogy a reformkori nemesség „legkitűnőbb képviselői a nép elmaradottsága és elnyomottsága miatti lelkiismeret-furdalásuknak köszönhetőek tetterejük, erkölcsi szilárdságukat”. Tanussy Manó regénybeli ábrázolásában ez a felismerés tükröződik. Az ő fejlődése „valóban indokolt: környezetében minden az uralkodó osztály esztelenségét és képmutatását hirdeti, gyermekkori játszótársától pedig, kinek már két bátyját hurcolták el halálos végű katonaszkodásba, megtanulhatja, milyen a jobbgysors sorítása. Nevelőiskolája, a debreceni kollégium nemcsak a legjobb ízű diák-anekdoták gyűjtőhelye Jókai számára, hanem plebejus gondolatok fészke: a tanári vaskalap, a protestáns orthodoxia alatt Csokonai és a Csittvári krónika lázadó szelleme él a diákságban, amely a legációkon és a falusi tanítóskodáson keresztül nagyon is jól ismeri a parasztság helyzetét és kívánságait. Esményképe Mántay Móric indzsellér, aki különöségével élő tiltakozás a nemesi világ ellen — akárcsak Mikszáth Medve doktora — s titkolt lelki melegségét csak az egyszerű emberek számára tartogatja.” Manó magatartása tehát „reális társadalmi-történelmi erőkre crediménye”, s ennek következtében lélekrajzának egyéb, tisztán a „magánéletre” korlátozódó mozzanatai is életszerűbbekké válnak, „Manó az átlagnál sokkal értelmesebb és magasabbrendű erkölcsi színvonalon álló fiú, de azért mégsem Kárpáthy Zoltán, akiben egy szikrányi gyerekség sincs, csak koráértett komolyság és fonák vértanúi hajlam. Ellenkezőleg: Manó pajkos csínytevő, kíváncsi kamasz, akiben a nagy elszánásokkal még nincs arányban az emberismeret, és naívan Mucius Scaevolának képzei magát Ponthay előtt, azért, mert megtorolt egy pajkos csíny, s ezt be meri vallani.”

A regényben Jókai a legkülönbözőbb, többféle eltérő irány fegyvertárából merített stíluseszközöket alkalmazza. „A regény alaphangja a kritikai realistákra emlékeztető szatíra s az időnként nyíltan felcsapó erkölcsi felháborodás, közvetlen vád. Tanussy Decebál és udvarának rajzát társadalombírálatának keménysége szempontjából akár Eötvös is magáénak vallhatta volna: a vendéglői részeg tobzódás, a testvérpár rideg cinizmusa egymáshoz, a megyei nemesség előre megrendezett nagyhangú óbégatása a királyi biztos megjelenésére — mennyi gúny lappang ezeknek az epizódoknak minden sorában! Tetőződik a szatíra a tagosítást ünneplő úri népség tébolyult futásában, amelyet pedig csak az egyszerű félreértés és néhány petrencés, furkósbotos parasztszalád okozott, s a követválasztási komédiában, ahol már egy tűzbe borult város kiált vádat a rendi alkotmányra... Decebál magánéletének apróbb mozzanatai, pl. önhitt pózolósa fiával szemben, kenetteljes leckéztetése és a későbbi kitagadás is sokmindent megmutat a feudális család szétbomlásából.”

Nagy szerepet játszik ebben a regényben is az anekdota: egyrészt és elsősorban mint a valószerű meglevenítés, a környezetrajz eszköze (pl. a debreceni diákelet ábrázolása), másrészt mint a burkoltabb bíráló kifejezője (pl. Tanusvár leírása). Van végül a műnek egy harmadik, romantikusnak nevezhető stílusrétege, ám ezen belül ismét többféle árnyalatot lehet megkülönböztetni. „Az egyik a ‚heroikus‘ ág, amely elsősorban Tanussy Manó és Lizandra rajzában, sorsuk fordulataiban, vakmerő bravúrjaikban (pl. komáromi ágyúpárbaj, Lizandra farkaskalandja) tűnik fel előttünk.” E heroikus romantika szükségszerű velejárója az utópia, amely akkor fakad fel, amikor a központi alak elmélni kezd a társadalom céljáról és jövőjéről. De van Jókai romantikájának egy olyan ága is, „amely a különöst, lehetetlen határost, hátborzongatót hajhássza”. Ezzel függ össze a regénynek az a — lélektanilag nem meggyőző — mozzanata, hogy Lizandra álomlátó jósnőnek csap fel. „Nyilvánvaló, hogy Jókait itt inkább a kuriózum ragadta meg, mint az eset társadalmi háttere, emberi következményei.”

A regény 1952-i új kiadásáról a Társadalmi Szemle (1952. aug. — szept. 884 — 85.) -s -6. (= Illés Jenő) tollából közölt ismertetést. A rövid cikk megállapítja, hogy Jókai ebben a művében az irrealitásból újra a valóság talajára lépett, s regényhősével azt akarta példázni a maga korá számára, hogy a nemesi kiváltságok védelme a nemzetre mindenképpen káros és időszerűtlen. Tanussy Decebál alakján keresztül az író leleplezi azt a nemesi réteget, amely szavakban haladó függetlenségi jelszavakkal dobálózik, de a tettek felé (jobbágyfelszabadítás) nem hajlandó egy lépést sem tenni. Jókai eszményét vele szemben a művelt és haladó Tanussy Manó testesíti meg, akinek egész élete tiltakozás a feudális Magyarország füledt és sivár világával szemben.

A Könyvbarát c. folyóiratban (1952. aug. 32 — 33.) P. L. (= Pók Lajos) írt kritikát a regény 1952-i kiadásáról. Megállapítja, hogy a regény elsősorban társadalomkritika, a korhadó, anarchiába zúlló hűbéri társadalom, a 48 előtti megyei élet világról, jellegzetes alakjairól — a szatíra, a gúnyos hangú erkölcsrajz eszközeivel. Összefoglalja a mű cselekményét, és hangsúlyozza, hogy Jókai a felbomló magyar feudalizmus képét, a feudális családát a nemesi liberalizmus álláspontjáról nézi. Jókai eszményei Tanussy Emmánuel és Mántay Móric alakjában öltönek testet. A regény társadalombírálatát hazafiságra neveli az olvasót, s emellett Jókai gazdag, színes, népi ízekkel teli nyelve, a hazai tájakat felejthetetlen szépségű oldalakon élénk varázsoló leírásai, sugárzó humora, meseszövéseinek lebilincselő érdekessége igazi élménnyé teszi *A kiskirályok* olvasását.

Az Utunk c. romániai magyar irodalmi folyóirat 1953. ápr. 10-i számában Benkő Máttyás írt hosszabb cikket a regényről az 1952-i új kiadás alkalmából. A cikk bevezető része elhelyezi a regényt Jókai oeuvre-jében, és megállapítja, hogy a reformkorral foglalkozó művei közül itt szólal meg a legerőteljesebb kritikai hang. Már nyomát sem találjuk a vidéki nemesség idealizálásának; a köznemesség önzésére, nagyravágására, ostoba sovinizmusára és tudatlanságára mutat rá gyilkos szatírával az író. Tanussy Decebál a nemesi nacionalizmus posványában megrekedt, haladni nem tudó és nem akaró gazdag középnemes típusa. Életmódját, erkölcsi sivárságát és zuhlottságát az író a haladó liberális nemesség szemszögéből bírálja. A Tanussy Decebál és Tanussy Belizár hívei között folyó harc ábrázolásával Jókai azt érzékelteti, hogy a nemesi vármegye pártalakulatai között nincs lényeges elvi különbség; e pártok mindössze a tisztségek betöltéséért folyó verseny, a koncert való acsarkodás keretei. Tanussy Decebál korlátolt nacionalista rögeszméi révén belekerül az okos és számító aulikus arisztokrata, Ponthay Adalbert gróf hálójába, aki ravasz csellel megszerzi magának Tanussy legjobb termőföldjeit. Ily módon világít rá Jókai arra, hogy a korlátolt és önző, de hazafias frázisokat hangoztató nemességgel szemben Bécs és magyarországi ügynökei milyen könnyűszerrel tudnak győzedelmeskedni. Az író nemcsak a kongó szavakban megnyilvánuló, üres kuruckodást bírálja, hanem nevetségessé teszi az elvakult és ostoba sovinizmust is. A dolgozó nép, a jobbágyok világát Jókai többnyire csak közvetett módszerrel ábrázolja regényében: egy-egy megjegyzéssel vagy odavetett mellékmonddal hívja fel az olvasó figyelmét arra, hogy a közügyek irányításába a népnek nincs semmi beleszólása, s csak szenvedő résztvevője mindannak, amit az urak csinálnak. A legelőelkülönítés végrehajtását ábrázoló fejezet azonban megjeleníti a nép erejét is, amikor bemutatja, hogy milyen óriási riadalmat vált ki a nemesekből az, amikor a díszbe öltözött nemesek kivonulnak a határra, és ott megpillantják a karókkal, fütykösökkel felfegyverzett parasztokat. Ám Jókai képtelen megrajzolni a nép teljes nagyságát, s ezért nem is népi alakokat állít szembe negatív hőseivel, hanem úgynevezett honoratiókat, értelmiségieket, akik ugyan nem tartoznak a kiváltságosok közé, de a néppel való teljes azonosulásig sem jutottak el. A Tanussyak világával Jókai a matematikus Mántayt és a családi béklyókat lerázó Tanussy Manót állítja szembe, akik életüket nem semmittevés, dorbézolás és vagyonharácsolással töltik, hanem a köz érdekében végzett munkájukból élnek. Ezek az értelmiségiek az uralkodó osztályok megvetése, lenézése közepette vállalkoznak arra a feladatra, hogy a tudományok éljenek és alkotó munkát végezzenek, s eközben

érzelmeikkel és rokonszenvükkel egyre közelebb kerülnek a dolgozó emberek világához. Jókai regényének a haladás ügyét szolgáló és ezért a jövőbe mutató hőseit az aktív, hősi romantika módszerével és eszközeivel rajzolja meg, sűrítve és felnagyítva értékes tulajdonságaikat. Van azonban Jókai romantikus alkotómódszerének egy másik oldala is, amely elsősorban a rendkívülinek, a meghökkentőnek és a bizarr esetlegességnek hajhászásában jut kifejezésre. Ebben a vonatkozásban különösen bántó és groteszk Lizandrának és anyjának misztikus bécsi kalandja. A cikk befejező része a regény nyelvi gazdagságát méltatja. A szereplők nyelve mindig egyéniségükhöz, életkorukhoz és társadalmi helyzetükhöz idomul. Jókai egészen másképpen beszélgeti Decebált és a vele hasonszőrűeket, mint a dolgozó embereket; vagy a tudákos, de lényegében velejég műveletlen Horkázit, mint a valóban tudományos ismeretekkel rendelkező Mántayt.

A *Jókai Mór* c., az író halálának ötvenedik évfordulójára a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kiadásában megjelent bibliográfia (Bp. 1954.) röviden összefoglalja a regény cselekményét, és leszögezi: „Jókainak ez a regénye éles társadalomkritikája a korhadó, anarchiába zulló hűbéri társadalomnak, a 48 előtti megyei életnek... Megelevenednek a regény lapjain a régi nemesi választások kortesekkel, megvesztegetéssel, itatással. A duhajkodók felgyűjtják a megyeszékhelyet és az porig leég, érzékeltetve ezzel, hogy a régi világ önmaga pusztítja el magát semmivel sem törődő dőzsölésével, de magával együtt elpusztítja a dolgozó kisemberek munkájának gyümölcseit is.” A nemesi kiváltságok rögeszmésen múltba feledkező megszállottjaival szemben a másik póluson Tanussy Emmánuel áll, „aki szakít családjával, a Tiszaszabályozásában látja élete értelmét, a szabadságharc bukása után pedig külföldre megy, és feltaláló lesz. Mártay Móric, az „okos inzsellér”, a legvilágosabban látja a tennivalókat, az ő figurája a regény legvonzóbb egyénisége, a reformkor rokonszenves típusa. A regény társadalombírálata hazafiságra neveli, színes, teli nyelve, hazai tájak szépségeit bemutató leírásai, érdekes meseszövése mindvégig lebilincselik az olvasót.” (93–94.)

Hegedűs Géza *Az élő Jókai* c. cikkében (A könyvtáros 1954. jan. 16.) a regényt Jókai éles nagybirtokos-ellenességének bizonyítékaként említi, hangoztatva: „A kiegyezés után ő az, aki még egyszer fel-emeli szavát a nagybirtokosság kényuralma ellen.”

Bóka László *Jókai, az ifjúság nevelője* c. cikkében (Új Március 1954. ápr.–máj. 107.) arról ír, hogy „Jókai regény-világának legvonzóbb alakjai mind ifjak: Jenőy Kálmán, Kárpáthy Zoltán, Áronffy Loránd és Áronffy Dezső, Tanussy Emmánuel... mind azt bizonyítják, hogy mikor Jókai példaadó hősokeket formált teremtő képzeletével,

ez a képzelet igen gyakran ifjú arcokat ragyogtatott be a hősiesség dicsfényével.”

Nagy Miklós *Jókai Mór* c., az író halálának ötvenedik évfordulója alkalmából közölt cikkében (Irodalmi Újság 1954. ápr. 24.) a Jókai műveiben felbukkanó jellegzetes típusok sorában „a hanyatló dzsentri már Mikszáth előtt megragadott képviselőiről”, s ezek között Tanussy Decebálról, „a modern kor ellen hasztalan rohamozó, hóbortos úri Don Quijotéről” is megemlékezik. Tanussy Manó figuráját pedig — néhány más regényalakkkal együtt — annak bizonyítása céljából idézi fel, hogy ábrázol időnként Jókai olyan, nem irreálisan túlfeszített jellemű hősokeket is, „akiknek vannak gyarlóságai, nem idegen tőlük a naivság, s át is mennek valamilyen józanul is elképzelhető fejlődésen”.

Barta János *Jókai* c. emlékbeszédében (Építünk 1954. 2. sz. 6.) rámutat arra, hogy az író alkotásaiban gyakran tűnnek fel debreceni motívumok. Jókai tiszttában volt azzal, hogy „a nagy nemzeti mozgalom egyik kezdeti szakasza, a magyarság eszmélkedésének egyik első lépése Debrecenhez és a Kollégiumhoz fűződik... Van aztán Jókai szemléletének másik oldala is: a kollégium, mint a diáktrefák és anekdoták tárháza. Ezt is bőségesen kiaknázza: a kollégiumi élet humorával fűszerezi egyik jelentős hősenek, a *Kiskirályok*-beli Tanussy Emmánuelnek ifjúságát.”

Csehi Gyula a regény román kiadásának (1955) előszavában áttekinti Jókai írói pályáját, utal az 1880-as években bekövetkező hanyatlásra, majd megállapítja: *A kiskirályok* című regény, annak ellenére, hogy 1885-ben keletkezett, nem tartozik a nagy író gyengébb művei közé sem eszmei tartalmát, sem művészi megvalósítását tekintve.

Ebben a regényben Jókai egyik kedvelt témájához tér vissza, a vidéki nemesség életének rajzához. Félretéve múltbeli illúzióit, Jókai éles kritikát gyakorol a nemesi osztályok retrográd szelleme fölött, a középkori privilégiumokkal, az üres frázisokra korlátozott patriotizmussal, a múlt idealizálásával, az ostoba felfuvalkodottsággal és a nagyzási mániával szemben. Jókai ebben a regényben nem szemléli megbocsátó mosollyal, az anekdota prizmáján át ezeket a jelenségeket, hanem felháborodottan és hevesen ostromozza őket.

Jókai útja eddig az elftéző magatartásig nem volt könnyű. Sok illúzióját túl kellett haladnia. A nemesi vármegye megváltozott szerepe közrejátszott szemléletének módosulásában. A nemesi vármegye 1848 után valóságos ballaszt lett a társadalmi és nemzeti haladás számára. Jókai *A kiskirályok* főhőseiben: a két Tanussy testvér alakjában ezt a problémát érzékelteti.

Nem hiányzik a regényből a földbirtokos osztály és a jobbágy-

parasztság ellentétének leleplezése sem, azé az ellentété, amely Magyarországon a társadalmi harc motorja volt a 48-as forradalom előtt, de ennek a konfliktusnak az ábrázolása nem kapja meg az őt megillető helyet, nem kerül a cselekmény középpontjába sem ábrázolásmódját, sem a regény szerkezetét tekintve. Jókai társadalmi illúziójának jellegrére kitűnően rávilágít az a részlet, amelyben a kapával és kaszával felfegyverzett parasztok a vármegyeháza ellen támadnak, az akciót azonban nem viszik végig, mert a halálra rémült nemesek megfutamodnak. A regényben látjuk ugyan ily módon a nemesek gyávaságát, de nem látjuk a parasztság forradalmi erejét.

Jókai korának tipikus hőse: a fiatal Tanussy Manó játszópajtása és iskolatársa a jobbágyfiú Jancsinak. Manó szakít családjával és azzal az osztállyal, amelyből származik, elindul az alkotó munka, az 1848-as forradalom és a nemzeti függetlenségért való harc útján. Tanussy Manó fejlődése alakjának romantikus elemei ellenére természetes következménye annak a ténynek, hogy Manó saját családjában a parazita nemesség jellemző vonásainak megtestesülését látja, és másutt keresi alkotó vágyainak beteljesülését.

A regény lapjai meggyőzően tanúskodnak Jókai írói erényeiről. A festői természeti képekben, a jellegzetes anekdotákban, a portrékban, a szárnyaló cselekményben, amely elragadja az olvasót, az 1848 előtti Magyarország életteli és tartalmas ábrázolását kapjuk. Az író arról sem feledkezik el, hogy jelezze a Habsburg-abszolutizmus elleni felszabadító harcot. A regény romantikus túlzásokat is tartalmaz, néhány következetlenséget egyes személyek rajzában. De a mese varázsa, mély értelme, az a vonzerő, amely az egész mű sajátja, elfeledteti ezeket a túlzásokat.

Nagy Miklós *Jókai Mór: Szegény gazdagok* c. tanulmányában (It 1955.) különböző összefüggésekben, Jókai alkotói módszerének és világszemléletének egyes sajátosságai kapcsán ismételtén kitér a regényre. Egy helyütt arról ír, hogy a nagyúri reakció természetrajzá-
nak bemutatása tekintetében az író egyes későbbi munkái fejlődéséről tanúskodnak a *Szegény gazdagok*hoz képest: „Tanussy Decebál... meg a ‚Rab Ráby’ egyes szereplői önkényeskedéseiket az osztrák abszolutizmus elleni tiltakozás nagy nemzeti áramlatával igazolják.” (37.) Később a regény mulatási jelenetére utal, ahol Jókai tudatosan érezteti a zene lélekcsereelő hatását: „Tanussy Decebál a ‚Régi Naphoz’ korcsma cigánybandájának muzsikája mellett szabadsághőssé szépül.” (37–38.) Mellékszereplők humoros jellemzése céljából gyakran alkalmaz az író pár mondatba tömörített anekdotákat. „Ott van pl. a *Kiskirályok* Karakó várnagya, akinek egyik törött csontját baleset következtében ökörcsonttal pótolták, s azóta se szeri se száma

a rá szórt gúnyolódásoknak.” (38.) Jókai szerelemfelfogásáról szólva hangsúlyozza, hogy az távol áll a francia romantikának a szabad szerelmet eszményítő beállítottságától. Még „a *Kiskirályok* mocsári szigetén is egyházi esküvő köti össze Tanussy Manót és Lizandrát”. (39.) A tanulmány végén megkülönböztetést tesz Jókai más és másféle zsánerű regényei között, s *A kiskirályokat* „a nemzeti célú irányregények” csoportjába sorolja. (41)

Lengyel Dénes a *Nagy magyar költők* c. kiadvány (Bp. 1955.) Jókaival foglalkozó fejezetében kijelenti: „*A Kiskirályok* nemzedék-regény, amely a Bélteky-ház és a Kárpáthy-család tagjainak történetét juttatja eszünkbe.” A regényben ábrázolt feudális kiskirályok műveletlen és zabolátlan urak, akiket a vagyon és a hatalom utáni vágy fűt. „Velük szemben áll Mántay Móric alakja, aki természettudományos műveltségével és emberszerető magatartásával meghódítja Tanussy Manót.” Azzal, hogy Tanussy Manó a regény végén Amerikába vándorol ki, az író érzékelteti: „a feudális Magyarországon az igazi hazafi építő tehetsége nem érvényesülhet.” (164.)

Sőtér István *Jókai útja* c. tanulmányában (*Romantika és realizmus*. Bp. 1956.) több ízben utal a regényre. Megállapítja, hogy Jókai utolsó, hanyatló pályaszakaszát is megszakítja egy-egy olyan fellebbanás, mint *A löcsei fehér asszony*, *A kiskirályok* és a *Sárga rózsa*. (425.) Az utolsó korszak alkotásaiban az egymással világnézetiileg szemben álló táborok ellentétei mindinkább elhomályosodnak. Nem támad valódi konfliktus *A kiskirályok*ban sem, Tanussy Manó és Ponthay Adalbert között. (459.) E kései művekben már megbomlik az a szerkezeti-hangulati egység, amely Jókai legjelentősebb alkotásainak sajátja. *A kiskirályok*ban „a humor és realista megfigyelés ragyogó lapjaival szolgálnak... a megyei élet, a debreceni kollégium diákvilágának képei. De ezek mellett már eluralkodnak azok a részletek, melyeket immár nem a valóságból, nem a megfigyelésből táplálkozó képzelet hívott létre, hanem a spekulatív, érdekesség-hajhászó írói szándék”. (466.) *A kiskirályok* a *Rab Ráby*hoz hasonlóan „a felvilágosodás eszméinek pátoaszát kívánja még felkelteni, s a *Nábob*nak ez az ellendarabja igen érdekesen cseréli meg Kárpáthy János, Szentirmay és Kárpáthy Zoltán viszonyát. A nábob szerepét Decebál tölti be, s a különcösség helyét itt a szatírai bemutatás foglalja el. Szentirmay helyébe Mántay Móric lép, a felvilágosodás eszmeiségének ez az értelmiségi képviselője — de Tanussy Manóból nem lehet már Kárpáthy Zoltán, s ő is az „emigráló” Jókai -hősök sorát szaporítja. Az a hősbábrázolás, melyre Jókai épp Manónál már csaknem vállalkozik is, végül befulladás, elsikkad a különc bonyodalmak alatt.” (461.)

Szilágyi Péter *A szabadságharc és az elnyomatás kora irodalmának*

középiskolai tanítása c. kiadvány (Bp. 1956.) megfelelő fejezetében hangsúlyozza: *A kiskirályok* „cselekménye és szerkezete is azt mutatja hogy milyen nagy mértékben ábrándult ki Jókai régi illúzióiból. . . Decebál (és Belizár) a Kárpáthy Jánosok csoportjába tartozik, de az író most már rideg, meztelen valóságában mutatja meg cinikus önzését, visszataszító elmaradottságát”. Maró gúnnyal ábrázolja a két testvér parlagiasságát és — Decebál rögeszméjének is tápot adó — ostoba, pöffeszkedő nemesi gögjét. Ponthay és Decebál harca viszont túlságosan hosszúra nyúlik, amellett a politikai aláfestés is hiányzik; világnézeti különbségük bemutatása elnagyolt, kidolgozatlan. „Tanussy Manó úgy indul, mint Jókai nagy hősei, de a regényből hiányzik a kor hőseket teremtő hatalmas pátosza. Manóban összpontosul ugyan minden szép és jó tulajdonság, tanulmányait is kiválóan végzi a debreceni kollégiumban, de ‚csak‘ mérnök lesz belőle, a reformkor építő hőse, mint tanítómestere, a matematikus Mántay Móric.” A mű befejezése Jókai fokozódó kiábrándultságáról tanúskodik. „Garanvölgyi Aladár és Lávay Béla a nemzeti katasztrófa után is megtalálták a helyüket a lassanként újjáéledő országban.” Most viszont „már olyanak látja az író a kort, hogy abba a Tanussy Manók nem illeszkedhetnek bele” A regény fő mondanivalója nem a reformkor nagy tetteinek apoteózisa, hanem „a feudalizmus nemzetvesztő maradásának és erkölcstelenségének kipellengérezése. Ebből következően a realista elemek túlsúlyban vannak a romantikusokkal szemben.” Ez utóbbiak inkább a mellékmotívumokban érvényesülnek. A regény antifudális társadalombírálatát „méltán állíthatjuk *A falu jegyzője*, sőt egyes részletekben *Az elveszett alkotmány* mellé”. (193–195.)

Teleki László a regény 1957-i kiadásának utószavában áttekinti a regény keletkezési idejének politikai viszonyait, és utal Jókainak a napi politikából való fokozatos kiábrándulására, hangsúlyozva, hogy ez az elhidegülés és a nemesi vezetésbe vetett illúzióinak szétfoslása *A kiskirályokból* is kiérződik. Szó sincs itt már arról a kedélyes, megbocsátó és kedveskedő ábrázolásról, amellyel pl. az *Egy magyar nábobban* Kárpáthy Jánost megformálta. A Tanussy testvérek marakodásában, hazafiatlanságában és az ország haladását gátló magyarokadásában nincs semmi szimpatikus vagy elnéző vonás. Az utószó megemlíti, hogy a regény magva már az 1874-ben írt *A szegénység útja* c. kisregényben megtalálható, majd leszögezi, hogy bár *A kiskirályokat* művészi szempontból nem lehet teljesen az *Egy magyar nábob* vagy *A kőszívű ember fiai* mellé állítani, kegyetlen és maró szatírája szinte egyedülálló helyet biztosít számára Jókai művészetében. Talán ezzel függ össze az is, hogy a korabeli kritikusok — Aczárdy Ignác kivételével — úgyszólván nem vettek tudomást a könyvről.

J. Soltész Katalin *Az irodalmi helynévadás c. tanulmányában* (Magyar Nyelvtör 1958. 50–61.) több helyütt utal a regényben szereplő fiktív helynevekre. Az olyan helynév egyik példajaként, amelynek köznévi jelentése összefüggésben van a helység jellegével, természeti vagy ember alkotta jellemző tulajdonságával, a regényben említett Jávoros mezővárost hozza fel. A továbbiakban megállapítja, hogy „néha az író maga adja meg az általa költött helynév etimológiáját”. *A kiskirályokban* Tűzhalom nevének Jókai által konstruált magyarázata ad példát erre az eljárásra. „Előfordul az is, hogy a regény cselekménye során tanúi vagyunk a helynévadás eseményének.” *A kiskirályokban* is találunk egy ilyen epizódot: hogy megörökítsék a lecsapolás alatt álló tiszai lápnak azt a helyét, ahol a regény hősnője nagyon kitüntette magát, az Asszonyvár nevet adják neki. A szakirodalom a neveknek ezt a fajtáját mint „eseményneveket” tartja számon. „A XIX. század írói nemesi szereplőik lakóhelycinek szívesen adnak olyan nevet, amelynek köznévi jelentése a lovagi középkort, a hűbériség vagy éppenséggel a honfoglalás legendás korát idézi fel, és ezzel kiemeli az ott lakók ősi nemességét, előkelőségét.” Ilyenek a regényben a Tűzhalom, Bajhalom nevek. „Ezért kedvelik az olyan helyneveket is, amelyekben a *vár* vagy a *kő* szó fordul elő” (mint a regénybeli Tanusvár, Öskő, Véreskő). „A regényalakok előkelőségét van hivatva hangsúlyozni az a helynévadási mód is, hogy az író a helynevet hőse családnévéből alkotja, a nemesi y-ban megjelenő -i képző elhagyásával. . . Az ilyen helynevek azt az elképzelést sugalmazzák, hogy az illető nemesi család évszázadok óta azon a helyen él, arról kapta nevét. Ez az elképzelés azonban jobbára csak romantikus illúzió: a XIX. században, a történelem százados hanyattatásai, törökidő, kuruc háborúk, a Neoquistica Commissio működése után már igen kevés család élt valóban névadó ősi birtokán. . . Néha az író az y-jától megfosztott nevet még földrajzi köznévvvel is kombinálja: . . . így nevezte el. . . Jókai. . . a Tanussyokról *Tanusvár-t* és Ponthay Adalbert grófról *Pontaliget-et*. . . Azok a helységek, amelyek nem előkelő lakóik révén szerepelnek a regényben, szerényebb névvel is beérik. . . Jókainál *A kiskirályok* hőse egy gyűlésen, melynek tárgya a *sásligeti* lelkész megválasztása, találkozik gyermekkori pajtásával, aki közli vele, hogy „Itt vagyok kosta, *Ludbereken*” . . . A szegény parasztiút bizonyára nem helyezték volna tanítónak a zengzetes nevű *Pontaligetre* vagy *Koltaberekre*.” A legutóljára említett, jelentés nélküli nevekről megállapítja, hogy ezek a és hozzájuk hasonlók dallamosságuknál fogva romantikus hatást tesznek.

Lukácsy Sándor a *Gazdag szegények* 1958-i kiadásának utószavában — Jókai ekkori pályaszakaszát jellemezve — megállapítja:

„A nyolcvanas évek termésével Jókai, bizony, nemigen dicsekedhetett.” Ekkori műveinek sorában „oázisként csak kettő virít, tíz év munkáiból csak kettő volt méltó írói rangjához: *A kiskirályok* és *A tenger szemű hölgy*”. (295).

Nagy Miklós *A kőszívű ember fiai* c. tanulmányában (ItK 1958. 243.) foglalkozik azzal a kérdéssel is, hogyan ítéli meg pályájának különböző szakaszain Jókai az aulikus arisztokrácia, ill. az azzal szemben álló köznemesi ellenzék szerepét. *A kőszívű ember fiai* írójának rokonszenve egyértelműen az utóbbiak oldalán áll a Baradlay Kazimirokkal és Rideghváryakkal szemben, viszont „*A kiskirályok*ban már metsző gúnnyal beszél a királyi biztos ellen demonstráló rebellis megye üres ellenzéki ségéről. Ez a változás a középnemességbe vetett hit kialakásával magyarázható, viszont a muszkavezetők későbbi kedvező értékelésének okát nem látjuk.”

Lengyel Dénes *A kultúra világa* c. kiadvány 4. kötetében (Bp. 1960.) található magyar irodalomtörténeti összefoglalás *Irodalmunk az önkényuralom és a kiegyezés korában* c. fejezetében a következőket írja a regényről: „A főnemesség éles kritikáját olvassuk *A kiskirályok*ban. A Tanussy testvérek története azt bizonyítja, hogy mint a bölénynek, a magyar főnemesnek sincs már hazája Európában, mert az idő eljárt felette. Ez a nemzedék-regény sok tekintetben emlékeztet *Kárpáthy Zoltánra*, sőt a *Bélteky-házra* is. Az ifjabb nemzedék képviselője eszményi hős, aki Berend Iván pályafutását folytatja. De jellemző Jókai kiábrándultságára, hogy hősc, Tanussy Manó a szabadságharc bukása után kivándorol, nem találja helyét az új Magyarországon.” (411.)

Sötér István *Nemzet és haladás* c. monográfiájának (Bp. 1963.) Jókai-val foglalkozó fejezete néhány utalást tartalmaz a regényre. Megállapítja, hogy a nemzeti polgárosodás eszméjét Jókai regényhősei közül „kezdetben a Szentirmay Rudolfok, — később a Baradlay-fivérek, majd pedig a Jenőy Kálmánok, a Berend Ivánok, a Ráby Mátyások, a Mántay Móricok, a Tanussy Manók képviselik. A főrangú hősoket — nem véletlenül — a középnemesiek, — legvégül pedig: az értelmiségiek váltják föl... Jókai értelmiségi hősei a nép pártfogói, szószólói is.” Ezt bizonyítja az a kapcsolat is, „amely Mántay Móric inzseller és a lázadó jobbágyok közt alakul ki.” (596.) Tanussy Decebál azok közé a regényfigurák közé tartozik, akiknek megformálásában Jókai a különösséget, a kuriózumjellegét a társadalmi-történelmi valóság érzékeltetésére képes felhasználni. (597.)

Nagy Miklós *A magyar irodalom története 1849 — 1905* (Bp. 1963.) c. kiadványban rámutat arra, hogy *A kiskirályok* tárgya, főhősei az *Egy magyar nábobra* emlékeztetnek, de az írói szemlélet már sokkal előtér-

lőbb a nagybirtokosokkal szemben, mint harminc évvel korábban. Ez a satirikus eszközökkel érzékeltetett kritikai állásfoglalás első sorban Tanussy Decebál jellemrajzában érvényesül. Decebál elmaradt gondolkozása leplezetlenül mutatkozik meg családta-kutatási hóbortjában és délibábos nacionalizmusában, ami a cselekményen vörös fonálként húzódik végig. Egyre mélyebbre süllyed: dolyfős oligarchaként szerepel az országgyűléseken, vadul kikel a 48-as polgári átalakulás ellen, tudomást sem vesz a szabadságharcról, százalmas, komikus élőhalottként tengődik a Bach-korszak alatt. Egy réteg, egy életforma száll vele sírba, melyet Jókai — bár egyes emberi értékeiről nem hallgat — az igazi satíráírók fölényével és kívülállásával szemlél. Már kevésbé nagyarányú az udvarhű, konzervatív főnemesek bírálata. A reformkor jellegzetes konfliktusa a regényben egy családon belül: a Tanussy Decebál és fia közötti ellentétben keresztül bontakozik ki. A magánélet bemutatása csak részben sikerült: a fölserdült fiú és az apa közötti összeecsapás nagy erejű drámai jelenet, de a korábbiakban, a gyermeknevelés leírásában, a házastársak egymáshoz való viszonyában sok a pusztán ötletszerű, lélektanilag nyers részlet. (174–75.)

Gergely Gergely *Tolnai Lajos pályája* c. monográfiájának (Bp. 1964.) „A magyar regény a nyolcvanas években” c. fejezetében *A kiskirályokat* a következőképpen méltatja: „Jókai metsző satírárt ír a maga nagy apparátusú romantikus kelléktárával *A kiskirályokban* (1886) a hiábavaló nagy nemesi álmodozásokról. Közben a polgárosodás ellentmondásos útjára is fényt vet. Ezzel leszámolt az osztályba vetett illúziójával, de sajnos, egyben a nagyobb igényű, nemzeti fontosságú problémák feszegetésével is, innen kezdve már csak elvélve nyúl ilyen kérdésekhez.”

Nagy Miklós *Jókais Romanbaukunst* c. tanulmányában (*Acta Literaria Tomus VII.* 1965.) két ízben hivatkozik a regényre. Egy helyütt megállapítja, hogy Jókai a rövidre fogott expozíciókat kedveli, és ezért többnyire lemond hősei gyermekkorának ábrázolásáról. Tanussy Manó ebben a vonatkozásban a kivételek közé tartozik. (128.) Később a regények lezárásának Jókaitól alkalmazott módszereit vizsgálja, és megjegyzi, hogy a kétféle befejezéssel ellátott történetre is akad néhány példa. Ezek sorában említi *A kiskirályokat* is. (133.)

Nagy Miklós *A magyar irodalom története* c. kiadvány IV. kötetében (*A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig.* Bp. 1965. 310–11.) a korábbi írásaiban adott jellemzéssel megegyező módon értékeli a regényt, majd összefoglalólag megállapítja: „*A kiskirályok* az anekdotai realizmus kései, már fáradó szárnycsapása. Egy-két remeklést leszámítva gyakori benne az önisméltés (a debreceni kollégium hu-

mora, a követválasztás stb.), máskor meg a tréfás helyzeteknek hatás-keresséssel való beleszövése az elbeszélésbe.”

Antonin Pezold a regény 1965-ben megjelent német fordításának utószavában (579–85.) felvázolja Jókai pályaképét, és beállítja életművét a magyar irodalom fejlődési folyamatába. Áttérve magának *A kiskirályoknak* a méltatására, megállapítja, hogy ebben a regényben is a Jókai művészetére általában jellemző módon fonódik össze a realizmus és a romantika. A regény írása idején Jókainak már nincsenek illúziói a középnemesség felől, élesen bírálja e réteg hamis nacionalizmusát.

A regény főalakja: Tanussy Decebál a cselekmény folyamán három különböző konfliktusba bonyolódik bele. Az első saját testvérével, a hozzá minden lényeges szempontból hasonló Belizárral állítja szembe. A második ellentét Decebál és az udvarhoz hű, nagybirtokos arisztokrácia képviselője: Ponthay Adalbert gróf között áll fenn, s itt a nagyobb hatalommal és több hidegvérrel rendelkező Ponthay kerekedik felül. Végül pedig saját fiával, a haladó, demokratikus eszméket valló Tanussy Manóval kell Decebálnak szembenéznie. Az apa reakciós elveinek csődje ennek az összeütközésnek során bizonyosodik be véglegesen.

A regény alaptónusát a kritikai látásmód és a sok helyütt a satíráig fokozódó humor adja meg. Az utószó írója ebben a vonatkozásban különösen a követválasztás ábrázolását és a lázongó parasztok elől megfutamodó nemesi gyülekezet rajzát emeli ki. Jókai eszményét Tanussy Manó alakja testesíti meg. Őt az író romantikus vonásokkal ábrázolja, és számos különleges értékű tulajdonsággal ruhazza fel. Már kisgyerek korában megjósolja róla egy cigányasszony, hogy nagy jövő vár rá. Ezt a mozzanatot azért szövi be a cselekménybe Jókai, hogy ily módon is fokozza az olvasók érdeklődését Manó figurája és sorsa iránt. Romantikus, nem hétköznapi egyéniség Tanussy Manó szerelme: Sáromberky Lizandra is. Az író végül kivezeti kedvelt hőseit a kritikusan ábrázolt magyar valóságból: a szabadságharc bukása után Tanussy Manó és felesége a feudális kötöttségektől mentes Amerikai Egyesült Államokba vándorol ki.

A regény — félig ironikus, félig komoly hangnemű — utolsó fejezete, a cselekmény benne felvillantott kétféle befejezése arról tanúskodik, hogy Jókai maga is tudatában volt a művésze romantikus vonásaival összefüggő, bírálóitól gyakran szóvá tett problematikanak.

SZÖVEGVÁLTOZATOK

Kiadásunk a regény 1885-i első kiadásának szövegén alapul. Szövegváltozatok szempontjából a K-t, a N 1884–85-i évfolyamaiban megjelent folytatásos közlést és az NK-t vettük figyelembe. A K, valamint a N-beli közlés és az 1885-i kiadás összevetése azt mutatta, hogy már a N szövegében található bizonyos kisebb eltérések a K-hoz képest; sok más esetben pedig a K és a N egymással megegyező szövegével szemben a kötetkiadásban szerepel új, módosult alak. Ez a tény véleményünk szerint arról tanúskodik, hogy Jókai mind a lapbeli közlés, mind az 1885-i kiadás korrektúrája során további csiszolást hajtott végre a regény szövegén, s így ezúttal is az első kiadást kell az író szándékait leghívebben tükröző szöveggént elfogadnunk. Csupán olyan esetekben térünk el — valamely más szöveg javára — ettől, amikor tartalmi vagy stílusi összefüggések az 1885-i kiadásban található formát szövegmomlásnak mutatták. Ilyen természetű változtatásokat többnyire a K és a N egybehangzó tanúságtétele alapján, ritkábban kizárólag a K-ra támaszkodva, néhány olyan szövegrész esetében pedig, amelynek kézírata nem áll rendelkezésünkre, egyedül a N-beli közléshez igazodva eszközöltünk.

A K-ban található — Jókai kezétől eredő, s részben tintával, részben grafitceruzával végrehajtott — javításokat a JKK gyakorlatának megfelelően nem tüntettük fel a szövegváltozatok között. Ha a K-ban szórendi változtatás történt, amelyet Jókai számozással vagy más módon jelölt, az eredeti szórendet [előbb:] szó közbeiktatásával közöljük a szövegváltozatok között.

Itt említjük meg, hogy az NK az első kiadás *-bul*, *-bül*, *-rul*, *-rül*, *-tul*, *-tül* alakjait következetesen *-ból*, *-böl*, *-ról*, *-röl*, *tól*, *töl* formákra változtatja. A K-hoz képest egyébként ezen a téren már a N-ben és az 1885-i kiadásban mutatkozik bizonyos eltolódás az utóbb említett alakok javára. A JKK ebben a vonatkozásban is híven követi az első kötetkiadás szövegét. A K eltéréseit a szövegváltozatok között feltüntettük, viszont az NK ilyen természetű variánsait (valamint a *fel-fől* típusú eltéréseket) nem közöljük egyenként. Az NK a *különben*

különböző, különbség szavakat következetesen *külömben, külömböző, külömbőség* alakban írja. E variánsokat szintén nem jelezzük esetenként külön. Egyéb, több ízben előforduló, ugyanazokban a kiadásokban egyforma módon ismétlődő változatokat az első előfordulás alkalmával tüntettük fel.

E regény kritikai kiadása is a JKK I. kötetében, a *Bevezetés Jókai összes műveinek kritikai kiadásához* c. fejezetben összefoglalt, és a sorozat minden kötetére érvényes helyesírási elvek, ill. a JKK 24. kötetében *A Jókai kritikai kiadás sajtó alá rendezésének új szempontjai* címmel közölt módosítások szerint készült. Éppen ezért az alábbiakban csak azokról a sajátos eltérésekről adunk számot, amelyek az írásmód tekintetében kiadásunk és a regény allapul vett 1885-i első kiadása között fennállnak, és a jelzett *Bevezetés*beli általános elvekből nem következnek.

Az *o, ó, ö, ő*, magánhangzók rövideége, ill. hosszúsága tekintetében az alábbi szavaknak az 1885-i kiadásban található írásmódja helyett alkalmaztuk a ma használatos formákat: *bőjt, börönd, bünhődés, elől* (hol? kérdésre), *gőboly, megjövendőll, őrr, ördöng, ördöngös, sohaj, utól*.

A mássalhangzók rövideége, ill. hosszúsága tekintetében a következő szavaknak az 1885-i kiadásban előforduló írásmódját változtattuk meg a mai helyesírás javára: *aféle, atilláját (atilláját is), béllés, billiárd, boszant (boszant is!), boszú, bölcsesség, bugyeláris, csatt, csengetyü, düllőút, ehez, eként, épen, fenhangon, fenkölt, fulad, galy, had (= hadd'), helytt áll, játszuk, jóllét, jösz, kakukfű, kevésbbé, kocint, köny, lógg, menyország, nőjjön, nyillal, odafen, porcellán, restel, rival (rivall is!), rosz (rossz is!), sokal, strucz, sülyeszt, szakál, (szakáll is!), szégyel, szöllős, szunyard, utánnad, vadonnat (új).*

A mai helyesírásnak megfelelő formában szerepeltettük továbbá az 1885-i kiadás alábbi szóalakjait is: *alugyék, egyesség (= egyezség), foghagymás (fokhagymás is!), higyye, itce, keztyü, lapda, lapta, lélekzeni, mesgye, mingyárt, nefelejts, paizs, szakgat, szélyel, szidkozódik, tekintget, utcu, vajjon, valjon,*

Egyes szereplők nevének írásmódja a K-ban és az 1885-i kiadásban ingadozó: Tanussy és Tanusy, Horkázi és Horkázy, Sáromberky és Sáromberki, Csunyi és Csúnyi, Vakandi és Vakandy alakokkal egyaránt találkozunk. Mi következetesen az elsőként említett, az 1885-i kiadásban is többségben levő formákat alkalmaztuk. (A K-ban még a Horkázy, Vakandy alakok vannak túlsúlyban.)

Néhány tulajdonnévnek a regényben található formáját is helyesbítettük: *Columbus, Csokonay, Darwin, Makk, Napoleon, Párisz-Pápai, Rákóczy, Theophilactes, Thonuzoba, Tököly* helyett szövegünkben *Kolumbus, Csokonai, Darwin, Mack, Napoléon, Párizz-Pápai, Rákóczi,*

Theophilactos, *Thonuzóba*, *Thököly* áll. Ugyanígy jártunk el egy mitológiai név esetében is: a Jókaitól használt hibás *Chiton* alakot a helyes *Chironra* javítottuk. A *Sheherezáde* nevet a mai helyesírásnak megfelelő *Seherezáde* alakban szerepeltetjük. Mai helyesírással közöljük az alábbi földrajzi neveket is: *Marmaros*, *Nagy-Britannia*, *Páris*, *Schweicz*, *Stambul*, *Szlavonia*. — Az utcaneveket és az intézmények (főleg vendéglők) neveit szintén a ma szokásos formában írtuk.

Az idegen szavak írásmódját illetően figyelembe vettük azt, hogy azok e regényben különösen fontos korfestő funkciót töltenek be, s ezért a lehetőséghez képest megőriztük a műben szereplő latin jogi, politikai, orvosi és egyéb műszavak eredeti formáját.

Számos, Jókaitól hibásan írt idegen szó és kifejezés esetében az illető nyelv helyesírásának megfelelő, szabályos formát alkalmaztuk, így szövegünkben a *peu pres*, *aplomb*, *aventureur*, *bál parée*, *banquett*, *barriere*, *calembourgh*, *capucheon*, *cartell*, *cause celebre*, *chiffoniere*, *clair-obscur*, *échec*, *étuis*, *fichue*, *for ewer*, *geni*, *grosdenapel*, *guineekben*, *jarretieres*, *lhombre*, *louisdor*, *maestuso*, *mille pardon*, *neccessaire*, *n'est pas*, *Nous sommes battu et volé*, *papilotokat*, *piquet*, *Pour toutes les diables*, *raveline*, *redout*, *ressuscitatus*, *Sacre bleu*, *scandaleus enfant*, *séance*, *shoking*, *strachino*, *thée*, *toilettek*, *wery well* helyett *à peu près*, *aplomb*, *aventure*, *bal paré*, *banquette*, *barrière*, *calembour*, *capuchon*, *cartel*, *cause célèbre*, *échec*, *étui*, *fichu*, *for ever*, *génie*, *gros de Naples*, *guinea-kben*, *jarretières*, *l'homme*, *louis d'or*, *maestoso*, *mille pardons*, *nécessaire*, *n'est-ce pas*, *Nous sommes battus et volés*, *papilote-okat*, *piqué*, *Pour tous les diables*, *ravelin*, *redoute*, *retuscitatus*, *Sacrebleu*, *scandaleux enfant*, *séance*, *shocking*, *strachino*, *shé*, *toilette-ek*, *very well* alakok szerepelnek. Ugyanígy az *Amelie* és *Susane* női neveket a helyes *Amélie*, ill. *Suzanne* formában írtuk.

A nagybetűs szókezdetet kisbetűsre változtattuk az alábbi esetekben: *nagy Mogul*, *Táltos*, *Szent János bogár*. Viszont a mai írásmódnak megfelelően nagy kezdőbetűt alkalmaztunk a következő szavak esetében: *árpádkori*, *babeltornya*, *dunaparti*, *ezeregyéjszaka*, *felföld*, *gönczöl szekere*, *lipóttrend*, *meduza kép*, *mithras-kultuszi*, *nessus-ing*, *orsolya apáca*, *székelyföld*, *szentszék*, *szűz Mária*.

Igyekeztünk megőrizni az eredeti szöveg központosását is. A hosszabb mondatokat a K-ban és az 1885-i kiadásban tagoló pontosvesszőket és kettőspontokat az NK rendszerint vesszőkkel helyettesítette. Mi többnyire visszatértünk a Jókaitól alkalmazott frászjelekhez.

A JKK kurzív szedéssel jelzett kiemeléseinek a K-ban aláhúzás, a N-ben és az első kötetkiadásban ritkított szedés felel meg. Az NK a kiemeléseket teljesen mellőzi.

Lap: Sor:

- 5 : 1 híres-nevezetes a kertészet (N : híres nevezetes telep a kertészet; NK : híres, nevezetesen a kertészet)
9 gróf éppen (N: gróf *pedig* éppen)
13, 40 : 21, 49 : 8, 51 : 34, 137 : 20, 186 : 24 hfják (NK: *hívják*)
21 menthetlen (N, NK: *menthetetlen*)
- 6 : 3 nyáron kancelláriáját (N: nyáron *a* kancelláriáját)
15 s lábszárjai (N: *s a* lábszárjai)
30 általános (N: *átalános*)
33 szájszegletekben, arcgödröcskéiben (N: *száj* szegletekben, *az* arcz gödröcskéiben)
- 7 : 17 *kivéve két félholdat a fülek mellett* (NK: *kivéve a fülek mellett két félholdat*)
19 *úr* kertészkedvelő (N: *ur egészen* kertészkedvelő)
26 *azt a gyönyörű* (N, NK: *ezt a gyönyörű*)
- 11 : 21 kertészkedvelőket (NK: *kertészkedvelőket*)
28 *fejeiket* (NK: *fejüket*)
- 12 : 11 *kéményen* (N: *kéményén*)
17 *gyomorkeverő* (NK: *gyomorkavaró*)
18 *gázillat* (NK: *gazillat*)
19 *járuelkaival* (N: *járuelkával*)
- 13 : 61 *került az* (NK: *került ez*)
- 14 3–6 (között a K-ban két áthúzott sor:
<.....>
<— Azt ugyan jól tenné! Bár csak karalábia több volna>
7 *telkestől* (K: *telkestül*)
13 *uradalomtól* (K: *uradalmamtul* N: *uradalmamtól*)
21 *támad* (K: *támadt*)
24 *vakondokokat* (N: *vakondokat*)
Itt *mind* eleregeti (K: *itt eleregeti*)
- 15 3 *az arisztokratával* (K: *az <aul> aristokratával*)
7 *ajándékokkal* (K: *ajándékkal*)
16 *leány.* (NK: *leánya.*)
26 *világba.* (N: *világban.*)
33 *Belvedereben* (N: *Belvederben*)
- 16 : 31 *át Tuhutum* (NK: *át a Tuhutum*)
- 17 : 2 *egyszer azt* (K: *egyszer <arrul volt már szó> azt*)
19 *családok, amik* (K, N: *családok, a kék*)
25 *le családjukat* (K, N: *le a családjukat*)
27 *pogány oltárok* (K: *pogány <hit visszahozatala> oltárok*)
együtt elevenen (K: *együtt <lóháton ülve> elevenen*)

Lap: Sor:

- 18 5 tudtak az osztályon (K: tudtak <rajta> sz osztályon)
20 nem olyan (K: nem <abbul áll, a miből> olyan)
21 kormánypárton, a másik (K: kormánypárton, másik)
23 fölülmúlni (K: fölülmulni)
26 van a megfelelő (NK: van megfelelő)
30 gazdák, meg (K: gazdák, <aztán> meg)
34 egymást viszonzva (K: egymást <kölcsönösen> viszonzva)
- 19 1 saját *maguk* magukat (NK: saját magukat)
6 bizonyos, hogy Tanussy Belizár, az öccse, abban az órában
ki fogja kiáltani Magyarországon (K: [előbb:] bizonyos,
hogy abban az órában ki fogja kiáltani Tanussy Belizár, az
öccse Magyarországon)
13 vajdától (K: vajdától)
17 várta (K, N, NK: várva)
20 alig van korkülönbség (K, N: alig van két év korkülön-
ség)
23 őket, ami (K: őket <egymással>, a mi)
24 neveli (NK: növeli)
25 hogy az egyiket (N: hogy egyiket)
27 feladat. Pénzzel (K: feladat. <A bátya vagyoni> Pénzzel)
30 szolgálk által (K: szolgálk<tul> által)
- 20 1 arról a pajzsról (K: arról a paizsrul)
8 nőtlen (K: nőtelen)
14 az elébb (: ez elébb)
19 annak tizen négy esztendeje, az asszony lehet (K: annak
<most> tizen négy esztendeje, <hanem azért> az asszony
<szerint> lehet)
21 tetőtől (N, NK: tetőtől)
30 ábécét (N: abécét)
- 21 5 ambíciója, amint szokott (K, N: ambíciója, mint szokott)
6 sorsból (K: sorsbul)
18 hívják (K: híják)
23 Az nem ér (N, 1885: Az sem ér -sh.)
29 sem ereje, sem éle (K: se ereje, se éle)
33 Elébb tűzbe (K: elébb <megtüzesíti, attól> tűzbe)
34 vízbe mártja (K: vízbe <dugja> mártja)
- 22 2 Igyekezeni (K: <Dehogynem.> Igyekezeni)
Azt méltóztatott (K: Azt <tetszett> méltóztatott)
5 Robespierre-t szeretné (K: Robespierre <nyomán {s} in-
dult.> t szeretné)
14 tíz mértföldnyire távolban (NK: tíz mértföldnyi távolban)

Lap: Sor:

- 22 : 15 történt, *más valaki cselekedte azt, hogy nem* (NK: történt, hogy nem)
lehet a vétkest (K: lehet <itt> a vétkest)
25 Előbb (K: Előbb)
- 34 elől óvatosan (K: elől <fél> ovatosan)
- 23 1 nőjön nagyobbra (K: nőjön <a zaj, nagyobbra.> nagyobbra)
3 vagy a ludast (K: vagy <az igazit> a ludast)
9 lesz: eleinte (K: lesz: <nem> eleinte)
- 24 ambícióinak (NK: ambíciójának)
27 cserépedény és vasedény (N: cserépedény s a vasedény)
- 24 7 nemes urak is szeretnek (NK: nemes urak szeretnek)
21 legélvezetesebb (K: leg<nagy>élvezetesebb)
23 Aztán (NK: Azután)
- 25 2, 31 : 1, 85 : 17, 87 : 30, 117 : 32, 139 : 27, 141 : 14, 166 34,
170 : 4, 198 : 12, 219 : 23, 257 17, 270 : 6, 279 : 19, 307 12
monda (NK: monda)
5 tudom én! – háritá el (K: tudom én! <felcst rá> háritá el)
11 felmentetését (NK: felmentését)
kitiltatása (NK: kitiltása)
- 26 5 úgy a hírből (N: úgy hírből)
10 bevonulásánál (N: bevonulásáról)
13 voltak díszkovácsok (N: voltak a díszkovácsok)
díszkovácsok, rögtön vertek fel (NK: díszkovácsok, vertek fel)
- 18 Adalbert gróf úr (NK: Adalbert úr)
- 27 6 tulipántos (NK: tulipános)
9 köpenyeges (N, NK: köpönyeges)
17 haszonra termett (NK: haszonra teremtett)
25 barázdából (K: barázdából)
- 26 bival (K, N, NK: bivaly)
- 29 óriás tótszekéren (K, N: óriási tótszekéren)
- 28 1 köpönyegébe (K, N: köpönyegébe NK: köpönyébe)
13 hintó maradnak (K: hintó<nem>maradnak)
24 elől-hátul verjék föl (K: előlhátul <köröskörül> ne verjék föl
N: előlhátul ne verjék föl)
28 ménesestől (K: ménesestül)
- 29 4 kiereszték a sodronyvégű (NK: kiereszték sodronyvégű)
12 mind több-több út (NK: mind több út)
18 fel a tornyai (NK: fel tornyai)
20 szekeret, csordát (N: szekeres csordát)
25 azon felül (K: azon feiyül)

Lap: Sor:

- 29 : 32 porfelleznek. (K: porfelleg<elé>nek.)
30 6 dragonyos svadronya (K: dragonyos<ai> svadronya)
7 vágat visszafelé (K: vágat<nak> visszafelé)
17 az ostorhegyesnek (K: az <negy> ostorhegyesnek)
gyeplősnek (NK: gyeplősnek)
19 Az egyesült (K: Az <vad> egyesült)
összegubahodva (K: <megszaporodva> összegubahodva
NK: összegubajodva)
21 szításraktárt (N: szénásraktárt)
22 árokba, ott maradtak; aztán (N: árokba, aztán)
bomlottul (K: <veszettül> bomlottul)
28 magasan (K: <levegőben> magasan)
31 9 fertelmes (NK: förtelmes)
amit a galambóci (N: a mit galambóczi)
16 Négy (K: <Két> Négy)
20 valami hétválasztó fejedelem (K: valami <installált érsek>
hétválasztófejedelem.)
25 terítette az arcára (NK: terítette *le* az arczára)
28 lovasból (K: lovasbul)
32 3 (NK: az „Ez is bizonyosan az lesz.” mondat új bekezdésbe
kerül.)
6 az is számot vet ilyenkor. (K: az is <valami> számot vet
ilyenkor)
8 bekukkant (K: be<néz>kukkant)
17 repedt (NK: rekedt)
33 7 ékesen szólását (NK: ékesszólását)
12 római egy ilyen (NK: római *az* ilyen)
24 kértek (NK: kérték)
26, 34 : 20, 35 : 4, 47 : 4, 285 10 aztán (NK: azután)
30 vásznos (N: vásznas)
34 8 most mind (NK: most *már* mind)
10 réGINEK *a* közepébe (NK: réGINEK közepébe)
20 felízen (NK: felízen)
24 írásmívelő (NK: írásművelő)
26 elébb (NK: előbb)
30 kapaszkodtak (N, NK: kapaszkodnak)
35 4 kocsmárosok (NK: korcsmárosok)
5 kocsmáikat (NK: korcsmáikat)
6 kocsmája (NK: korcsmája)
28 elébbit (NK: előbbit)
36 4 egyik fél még (NK: egyik félig még)

Lap: Sor:

- 36 : 30 ostorhegye (NK: ostorsugára)
37 : 1 A vármegyeház (NK: A megyeház)
berobogott tizenkét (NK: berobogott a tizenkét)
19 felel (1885: felclt)
22 hogy az egész (K, N: hogy egy egész)
23 helyettesíteni (NK: helyettesítenie)
38 3 elébb (NK: előbb)
8 Kinn (NK: kint)
11 archivárius úr? (1885: archivárius?)
31 konyhából (K: konyhábul)
32 nyoszolyából (K: nyoszolyábul)
39 8 amíg a szakács (K, N, NK: a míg szakács)
10 asztaltól. (K: asztaltul.)
14 tüzelőfa, mindjárt (NK: tüzelő, mindjárt)
15 karzatáról (K: karzatárul)
16 tölgyfából (K: tölgyfábul)
19 különbféle (NK: különféle)
24 szegleten (NK: szögleten)
virginálással (K: <verkli> virginálással)
30 mintha feje (K, N, NK: mintha a feje)
31 egyemeletes (1885: egyetemleges -sh.)
32 felülemelkedő (K: felülemelkedő)
40 4 Van valaki (K: <Ki> van valaki)
6, 140 : 10, 164 : 33, 169 : 10, 238 : 17, 25, 242 : 31 mért
(NK: miért)
20 közjogból (K: közjogbul)
31 nevemben egy pohár (K: nevemben; <.....> egy pohár)
41 9 zrinyijét (K: <attiláját> zrinyijét)
23 (NK: az „A feje is egészen quadrál...” kezd. mondatból
új bekezdés indul)
28 dacolást, bosszúállást (K: dacolást <haragot,> bosszúállást)
pirosból (K: pirosbul)
32 szemöldökök (K, N, NK: szemöldök)
42 1 hajzat (K: haj<sátor>zat)
6 legfélénkebb teremtés (K: legfélénkebb <ember> teremtés)
8 kókuszdióhajba (K: kókuszdiók<ba> hajba)
13, 22 magától (K: magátul)
43 5 redőnyöstül (N: redőnyöstől)
15 az illustrissimus (K: az <tekin> illustrissimus)
16 légvonattól (N: légvonattul)
attól (K: attul)

Lap: Sor:

- 43 : 20, 46 : 3, 71 : 8, 225 : 31, 235 : 7, 237 : 2, 240 : 15, 250 : 32,
283 : 33, 287 : 8, 33 monda (K: monda)
- 44 : 1 halványult (N, NK: halaványult)
3 kezével kardja (N, NK: kezével a kardja)
16 legrosszabbra *kell* az embernek (K: legrosszabbra *lehet* az embernek)
19 ebből a somborból. (K: ebből a somborból)
21 sárkánykigyótól (K: sárkánykigyótul)
22 vulkántól (K: <vol> vulkántul)
23 légvonattól (K: légvonattul)
- 44 : 13, 195 : 1, 222 : 10 kiálta (NK: kiáltá)
- 45 : 15 menjen excellenciád! (K: menjen <egy> excellentiád!)
25 odalenn! (K: odalenn! <kiálta>)
- 46 : 1 ami fő-fődolog (NK: ami a főfődolog)
- 47 : fejezetcím (a K-ban a következő áthúzott cím mellé írva:
<A két Thonuzóba ivadék>)
9 amin ragyogna (K: a mi<re>n <van festve> ragyogna)
11 behajtás (N, KN: behajtatás)
15 aki egyszer (K: <de>a ki egyszer)
16 másszor (NK: másodszor)
26 amely munkához (K: a <mikhez> mely munkához)
- 48 : 1 szép elolvasni való (NK: szép olvasni való)
2 Látszik, milyen (N: Lássuk, milyen)
16 dolguk), hanem (N, NK: dolguk.) Hanem)
21 jól lehet (K: jó lehet)
22 Sót (K: <itt> Sót)
amibe (K, N, NK: a kibe)
24 is ékeskedik a falon: (K: is <van:> ékeskedik a falon:)
29 a Régi Napnak (K: <az arany> a régi napnak)
30 hogy az „állás”ában (NK: hogy „állás”-ában)
- 49 : 1 nappal (NK: napnál)
mikor gyertya (NK: mikor a gyertya)
7 kocsmáros (N: kocsmáros)
- 50 : 24 A most (K: a<nye> most)
- 51 : 23 pihenetlen (K: *folyvást* pihenetlen 1885: pihentelen)
27 kocsmáros (NK: kocsmáros)
- 52 : 6 bőrből (K: bőrből)
17 ember, ott nem lehet (1885: ember, nem lehet)
18 Mántay Móric (K: Mántay <Lőrinc> Móric)
18, 21 Mántay (NK: Mátray -sh.)
25 amíg a bajukat (NK: a míg bajukat)

Lap: Sor:

- 52 : 32 beád (K, NK: be ís ád)
- 53 : 7 Hítta (K: Híttá<k> NK: Hivta)
30 tensuram (K, N: tens bíró uram)
- 54 : 8 úrnak a rendes (K, N: úr rendes)
11 azt panaszolta (K: azt <várta tőle> panaszolta)
21 pipazacskó (K, N: pipazsacskó)
24 Hja, ezek (K, N, NK: Hja, azok)
30, 141 : 2, 234 : 30, 254 : 20, 290 : 31
azután (NK: aztán)
- 55 : 6 a munkában. (K: a <kalkulálásban> munkában.)
15 seregestől (K: seregestül)
19 hogy az az ajtó (NK: hogy az ajtó)
20 „kócs” minden (K: „kócs” <még sem zár> minden)
23, 56 : 1 korela (NK: kolera)
27 felfordítják (NK: felforgatják)
- 56 : 1 berontott az indzsellérhez. (K: berontott <hozzája> az indzsellérhez.)
14 II órákor X-et, III-kor IX-et. (N: II órákor X-es, III órákor IX-es.)
16 Móricz úr egészen (K: Móricz ur <még csak el sem nevette magát> egészen)
17 hisz ezen (NK: hiszen ezen)
28 a serkentőre (K: a <nyakára> serkentőre)
32 amennyi dukál. (K: <ugyanannyit.> a mennyi dukál.)
33 e bizony (NK: ez bizony)
34 tanácsadását (1885: tanácsadásal -sh. NK: tanácsadást)
- 57 : 2 most már (K: most <most> már)
csústól (NK: csőstől)
10 élőmintája (N: élőmintája -sh.)
18 dohányzacskó (K: dohányzsacskó)
- 58 : 2 mivelhogy az anyja (NK: mivelhogy anyja)
34 asztról (K: asztralul)
telepedjenek a bőgővel (N: telepedjenek le a bőgővel)
- 59 : 22 vagy viszont (K: vagy <meg> viszont)
32 félvállról (K: félvállrul)
- 60 : 7 még arcban és fejben (K: még <az >arcban és <a> fejben)
11 kosszarv formájára (K: kos szarva formájára)
19 primásnak pedig a (NK: primásnak meg a)
Gyuri a nyomába (NK: Gyuri nyomába)
25 előbb (K: elébb)
30 viszonz az (N: 1885: viszont az -sh. — NK: viszonzá az)

Lap: Sor:

- 61 1 (NK: Az „Akkor viszont...” kezd. mondat nem kerül új bekezdésbe.)
6 kézcsapástól (K: kézcsapástul)
7 Ők azt (K: Ők ezt)
9 dobja a süvegét (NK: dobja süvegét)
22 a négyesztendő (K, N: a két esztendő)
- 62 : 12 kihúz annak (K: kihúz <belőle> annak)
31 cigánynak.” (NK: *czigányoknak.*)
33 Legyen a (K: Legyen<ek> a)
- 63 1 abból a harmincnegyedik diószegiből (K: *abbul a harminc-
negyedik diószegiből*)
4 abból a híresből (K: *abbul a híresből*)
Ecsémuram (NK: *Öcsém uram*)
8 uraskodék (K: <par> uraskodék)
9 dézsából (K: *dézsából*)
14 a dézsákba (K: a<diószegi> dézsákba)
21 rántani azt az (NK: rántani az)
24 lejtést verbunkolt (K: lejtést <járt><to> verbunkolt)
25 palotásból (K: *palotásból*)
29 másolásból (K: *másolásból*)
nénőé (N: *nénéé*)
- 64 10 csínyjait (NK: *csínjait*)
- 65 10 hogy királynét vehessen (K: *hogy király<i> familiából vá-
laszthassa az élete párját.</i> né* vehessen)
11 a neje (K: a <felesége> neje)
12 volt az oldalbordája (K: *volt az <felesége> oldalbordája*)
attól (K: *attul*)
18 szolt Decebál (N: *szól Decebál*)
19 aranytól degez (K: *aranytól <dobasz> degez*)
22 Petykó (K: <Peti> Petykó)
23 játszuk a filkót (K: *játszu<n>k <kar> a filkót*)
- 66 : 4 tömött csoport (K: *tömött <karikából> csoport*)
10 (az seperte (K: *az <be>seperte*)
29 *bedugva* (NK: *bedugta*)
31 a melle (K: a <tüdeje> melle)
34 volt is a kiáltó (K: *volt is e kiáltó*)
- 67 6 arculatai (K: <képei> arculatai)
7 két alak (K: két <vezér> alak)
9 rontva, peressé (K: *rontva, <vitatják> peressé*)
26 *titokban sem szoktam próbálgatni* (K: [előbb:] *nem szoktam
titokban próbálgatni*)

Lap: Sor:

- 67 : 26 megy a térdepelés? (K: megy <?> a térdepelés?)
68 : 6 leszólni, azután (K: leszólni, <folytattatók> azután)
9 anyákról (K: anyákról)
26 De bajos (K: De <nem kapkodja fel> bajos)
28 (NK: Az „a cimborák...” szavakkal új mondat és új be-
kezdés indul.)
32 kerül felyül? (K: kerül <alul> felyül?)
69 : 5 elbotlott (K: el<buk>botlott)
25 bátya (N: bátyja)
70 : 16 mondá (K, N: monda)
18 vendégszobából (K: vendégszobából)
71 4 nyakába. (K: nyakába<, hogy el ne veszsen.>)
5 korcsmából (K: korcsmából)
72 1, 3 deákkorunkban (N: diák korunkban)
3 hát bizony deákkorunkban (NK: hát deákkorunkban)
6 vénségére fás (N: vénségére lesz fás)
18 hogy maig (K: hogy még <most> maig N: hogy még maig)
elucubrálta (1885: elecubrálta -sh.)
21 Pozsonyból (K: Pozsonyból)
73 8 civilizált sajtó? (K: civilisált <világ?> sajtó?)
13 nagy csapat (K: nagy <sokaság> csapat)
17 Egy potentát (K: Egy <császár> potentát)
19 mint ez (K: mint <Decebál> ez)
75 1 bortól (K: bortól)
2 szétvernék azt (K: szétvernék <őket> azt)
24 neki erre a vitézkedésre (NK: neki a vitézkedésre)
76 1 kiáltá (N: kiálta)
2 erőtetett (NK: erőltetett)
5 közeledett. (K: közeled<ve>ett.)
8 Rézkuthy Baló – szorultában a kicsinyített (K: Rézkuthy
<.....> Baló! <A keresztnéve> szorultában <nem
jutott eszébe:> <a nevének> a kicsinyített)
10 Hallod-e, héj Belizár? (K: <Hahhó> Hallod e héj Belizár?)
14 Nyissa ki a szemét! (N: nyissa a szemét!)
18 rá Decebál. – Homo (K: rá Decebál. <A király bolondja
vagy te?) Homo)
29 az ajtóragasztóba, (K: az kapu va> ajtóragasztóba.)
felért őexcellenciájához (K, N: felért szaladvást ő excellen-
ciájához)
77 : 4 szalagostól (K: szalagostul)
15 rokoncátlan (NK: rakoncátlan)

Lap: Sor:

- 77 : 20 volt *nagy* kedvök (N: volt kedvük)
23 hogy *az* őrház (K: hogy <fekete ha> *az* őrház NK: hogy *ott* őrház)
27 esett a szurony. (K: esett a <panganét> szurony.)
- 78 3 szűkebb, felül bővebb (K: szűkebb, <alul> felül bővebb)
12 hogy *mind* agyonhajigálja. (K, N: hogy agyon hajigálja.)
16 vendégfogadóból. (K: vendégfogadóból.)
17 várostól (K: várostul)
19 a toronyban (K: a <pápista> toronyban)
22 Ezt is (K: Ezt <ma> is)
- 79 4 Marót *bolgárainak* (NK: Marót *kazárainak*)
22 is *görög* nem egyesült (NK: is nem egyesült)
24 jár fel (NK: járt fel)
- 80 13 majd ott (N: majd *meg* ott)
19 mindamellet soha (K: mind a mellett <még is> soha)
25 alig *van* egy (NK: alig egy)
30 (NK: A „Decebál meghallotta. kezd. mondatl új bekezdés indul.)
- 81 10 kapta a keresztségben (K: kapta <örökségben> a keresztségben)
12 legközönségesebb debellákat (K: legközönségesebb <piaczi> debelláka))
17 *sem* Cleopatrának, *sem* Semiramisnak, *sem* Tündér Ilonának. (K: se Cleopatrának, se Semiramisnak, se Tündér Ilonának.)
24 aranyvirágos (K: arany<os> virágos)
- 82 9 már felöltözve. (N: már fölöltözve 1885: már *fel*-felöltözve -sh.)
33 megfogadta, hogy meg sem látja (N: megfogadta, *hogy nem szól többet hozzá?* hogy meg sem látja)
- 83 7 enyémet (N: enyimet)
18 ordíta (NK: ordítá)
- 84 7 nénő (NK: néne)
- 85 17, 23 *monda* (N, NK: *mondá*)
30 topányod (NK: topánod)
32 *mondá* (N: *monda*)
33 másikkal hirtelen (N: másikkal *nagy* hirtelen)
34 harisnyáit (NK: harisnyát)
- 86 2 topányt (NK: topánt)
harisnyát a Jancsinak (N: harisnyát Jancsinak)
12 aztán Emma (N: aztán *az* Emma)
33 termetre (NK: termete)

Lap: Sor:

- 87 : 18 az anyja (NK: az anya)
88 : 8 (NK: Az „Az pedig belől üres.” mondattal új bekezdés indul.)
18 hát nyíltan (NK: hát *ilyen* nyíltan)
90 : 23 ötet nem (NK: öt nem)
91 : 12 összeütötte a bokáját (NK: összeütötte bokáját)
92 : 1 én teneked (NK: én neked)
4 csak szép (NK: csak *egy* szép)
93 24 inggallér (NK: ing, gallér)
94 10 minden *fintorgása* (N: minden *torzulása*; NK: minden *fintorgatása*)
17 *súgja* (NK: *sugta*)
23 jobbról is, balról is (K: jobbrul is, balrul is)
95 2 odébbáll a lócs (N: odébb állt a lócs)
3 ott hagyja (N: ott hagyta)
96 25 az *öreg* napnál (NK: az *Régi Nap*nál)
97 2 legtiszteletlenebbül (NK: legtiszteletlenebbül)
11 ragadta, és úgy (NK: ragadta, s úgy)
18 *Most* ne (NK: *Nos* ne)
98 31 elhallgathatja (NK: elhallgatja)
99 10 mert az még (NK: mert a még)
26 ez a furcsaság (NK: az a furcsaság)
100 17 nyitni szalonjait (N: nyitni a szalonjait)
31 majorságból (K: majorságbul)
101 11 kifele (NK: kifelé)
21 hogy tessék, megkerült (K: hogy tessék, <meztalálta> megkerült)
az erszény a „*Régi Nap*”-nál (K: az erszény az *arany naprúl*)
102 10 fizetett *ki* egy (NK: fizetett egy)
33 megjelenéshez múlhatlanul (NK: megjelenéséhez *múlhatatlanul*)
103 11 ő *soha* mások (NK: ő mások)
104 21 azon *nagyon*, csakhogy (NK: azon, csakhogy)
22 apródonkint (N: apródonként)
képtelenségnek látszott (N: képtelenségnek és *lehetetlenségnek* látszott)
24 hozzájok (N: hozzájuk)
25 Barcaságba (NK: *Bárczaság*ba)
105 6 ahova (NK: a *hová*)
7 meg *legelőször* (NK: meg *először*)
17 hazavitt, *csak* akkor (N, NK: haza vitt, akkor)

Lap: Sor:

- 105 : 22 *délben*, este (NK: *délbe*, este)
106 : 3 *ért el* vele (NK: *ért* vele)
4 jóslata *állt* az eszemben. (N: jóslata *járt* az eszemben.)
8 a *lész* körmöm (NK: az *öt* körmön)
9 hogy aki halat (N: hogy *bizony* a ki halat)
19 ember jövődömondóknak. (N: ember *a* jövődömondóknak.)
30 *híttak* (NK: *hívtak*)
107 6 (NK: A „Még csak koporsóba...” kezd. mondat új bekezdésbe kerül.)
9 tavaszi *permeteg*; az arcán (N: tavaszi *forróság*: az arczán)
10 még üdébb (NK: még üdébb)
12 ha *a* farkát (NK: ha farkát)
108 7 *Felyülről* (NK: *Felülről*)
109 20 gazdagságot, *a* másiknak (NK: gazdagságot, másiknak)
28 aztán *megrendeljen* egyet-mást. (NK: aztán *rendeljen meg* egyet-mást.)
110 11 *danolná* (NK: *dalolná*)
14 *adnád is* rádásnak (NK: *adnád* rádásnak)
23 Hanem azután (N: Hanem *azt* azután)
111 21 *előbb* (N: *clébb*)
26 *hunnuturgurok* (N: *hunnusurgurok* NK: *hunnuturgok*)
30 *Ez a két szeme.* (N: *a két lyuk volt a két szeme.*)
32 találni, *s* akkor (NK: találni, akkor)
112 2 *széjjelnézett.* Azután (N: *szélylyel* nézett, *nem hallgatózik-e valaki?* Azután)
27 *Döng a fal.* (NK: *Dönt a fal.*)
29 *emleget* Jornandes (NK: *emlegetett* Jornandes)
113 30 *érezlni* (N: *értelmi*)
114 12 amiből a *székelyek* szövetséget ittak (NK: amiből a szövetséget itták)
116 20 akkor *véka* (K: akkor <titokban tartsam> *véka*)
21 hogy *az* (K: hogy *ez*)
23 *mindazt* (N: *mind ezt*)
27 *előállni jó* (N: *előállni a jó*)
33 *annyi ész még mindig* (K: *annyi <szami> ész még mindig* 1885; NK: *annyi még mindig -sh.*)
117 4 *Ebből* (K: *Ebbül*)
20 az *ezt* (N: az *azt*)
21 *elromlik! Végtére* (K: *elromlik!* <mért nem hagyja> *végtére*)

Lap: Sor:

- 117 : 32 vendégemül *itt* maradni (NK: vendégemül maradni)
- 118 : 1 ideküldjem *a* reggelijét (1885: ide küldjem reggelijét)
5 kenyér *az* eledelem (1885, NK: kenyér eledelem)
12 erőtetem (N, NK: erőltetem)
14 monda (N, NK: mondá)
20 menés közben (N: menetközben)
34 molyoktól (K: molyoktul)
- 119 : 6 alkalomról *is* el (NK: alkalomról el)
8 társaságból (K: társaságbul)
23 Tanussy Decebál (K: Tanussy <Belizár> Decebál)
azalatt (NK: ezalatt)
29 tudóstól (K: tudóstul)
30 bocsáthatok (NK: bocsájthatok)
- 120 : 4 mikor a száz (K: mikor <azt> a száz)
- 121 : 9 van ott; nem (NK: van; ott nem)
13 olyan halmot (N: olyan *hárm*as halmot)
14 képez, amilyen (N: képez, *mint* a milyen)
17 volna a természet (N: volna *nála* a természet)
- 122 : 1 még *azt* (N: még *ezt*)
4 keresztyén (N: keresztény)
14 Önkénytelen (N: Önkéntelen)
31 eligazítjuk (N: eligazítsuk)
26 nem kell (N: nem *is* kell)
- 123 : 11 az *E*-t (1885, NK: az *L*-t — elírás vagy sh.)
30 ajkán, *s* miután (NK: ajkán, miután)
- 124 : 6 még minő (N: még *aztán* minő)
8 maga *a* Jehova (N: maga Jehova)
11 Mózes-vallás (NK: Mózeses vallás)
14 tüzés (N: tüzőn)
19 templomába, mióta (N: templomába, *a* mióta)
22 feljött (N: feljárt)
23 téglából (N: téglákból)
27 híják (N, NK: hívják)
- 125 : 6 ákombákok *vannak* felvésvé (NK: ákombákom van felvésvé)
15 Emmácska *szelle*mi kiképeztetése. (N: Emmácska kiképeztetése.)
19 történni. (NK: történnie.)
26 egyáltalában (NK: egyáltalában)
27 növésében (N: növésben)
28 tizenharmadikban jár (N, NK: tizenharmadikba jár)

Lap: Sor:

- 126 : 6 *minthogy* (N: *mivehogy*)
13 *s így segített* (N: *úgy segít*)
18 örül. (NK: örült.)
- 127 13 *s két könyökét* (N: *s a két könyökét*)
24 *bozótjában* (N: *bozótjába*)
megcsóválva (NK: *megcsóválta*)
- 128 2 *a világ közepe* (N: *a vármegye közepe.*)
3 *ahol Boreas* (NK: *a hol a Boreas*)
8 *hangzik az* (NK: *hangzik ez*)
11 *gyermekének* (NK: *gyermekeinek*)
22 *ami nekik nem tetszik* (NK: *a mi nekik tetszik*)
23 *meg a kormánypártiával* (NK: *meg kormánypártiával*)
cselekszenek (N, NK: *cselekszenek*)
24 *megcenzúrázzák, s — szent* (NK: *megcensurázzák, — szent*)
26 *szónoklatokat* (NK: *szónoklatot*)
- 129 1 *is úgy* (NK: *is így*)
4 *visszavonás, belvillongás* (N: *visszavonás és belvillongás*)
NK: *visszavonás, elvillongás — sh.*)
- 130 11 *kalapját felteszi a fejére* (1885: *kalapját a fejére — sh. — NK:*
kalapját a fejére teszi)
23 (NK: *Az „A széke mögött álló...” kezd. mondattal új*
bekezdés indul.)
- 131 15 *volt nyomva a fejekbe.* (NK: *volt a fejekbe nyomva.*)
25 *röndölni* (N: *röndelni*)
26 *tisztek szolgálnak* (NK: *tisztek is szolgálnak*)
- 132 2 *röndöletöm* (N: *röndeletöm*)
3 *engedelmesködjem* (N: *engedelmesködjem*)
4 *fegyveres* (N: *fegyverős*)
röndölkezésére (N: *röndelkezésére*)
6 *bekövetkezőhető* (N: *bekövetkezőhető*)
20 *megkezdését* (NK: *megkezdését*)
23 *akivel e gyűlésteremben* (NK: *a kivel a gyűlésteremben*)
- 133 2 *granátszín* (N: *granátszín*)
29 *Nos, Ferdinandus primus* (1885, NK: *Nos, Franciscus primus*)
- 135 6 *nem is vesztegetem* (NK: *nem vesztegetem*)
28 *alakban tudatni fog.* (NK: *alakban közöltetni fog.*)
- 136 1 *Minekelőtte az ülést* (NK: *Minekelőtte ez ülést*)
- 137 34 *biztosítja* (1885, NK: *bizonyítja — sh.*)
- 138 : 6 *kérdésre* (N: *kérdésére*)
18 *kereszténységet* (NK: *kereszténységet*)
- 139 10 *érdeklette* (N: *érdekelte*)

Lap: Sor:

- 139 : 21 el *van* foglalva (N: el *volt* foglalva)
140 : 9 *múlva megint* megszólalt (NK: *mulva* megszólalt)
mért (NK: *miért*)
141 : 13 *felvett* (N: *fölvett*)
22 csak *úgy* a fejemből (NK: csak a fejemből)
143 8 *korelában* (NK: *kolerában*)
29 Emmácska, egyszer (NK: Emmácska, *ha egyszer*)
144 : 8 *Ninini!* — mondá (NK: *Nini!* — mondá)
145 : 2 *Amért* (NK: *a miért*)
31 *hfnak* (NK: *hívnak*)
147 15 kortestanyákról (K: kortestanyákról)
18 cigányútra *szaladt* (N: cigányuutra *haladt*)
148 3 pedig nagy (K, N: pedig *itt* nagy)
7 veszedelmére — *a császár* (NK: veszedelmére — *császár*)
26 birtokaira (NK: birtokaira)
32 jurátusaik- és patvaristáikkal (K: jurátusaikkal és patvaristáikkal)
150 : 7 felét szájába (K: felét <elmondja> szájába)
23 *cihádba* (NK: *czihába*)
26 *híni!* (NK: *hívni!*)
27 *kocsmába* (NK: *korcsmába*)
34 egy órai (K: egy <éjjeli> órai)
151 7 határból (K: határból)
14 posztóból (K: posztóból)
18 nem tudja (K: nem <ismer> tudja)
24 *fodros, piros* (K: *fodros* <selyemruh> *piros*)
29 (N: A „De Sára asszony ” kezd. mondattal nem indul új bekezdés)
152 20 *köpönyegre* (K: *köpenyegre*)
26 *ez az* (N: *az az*)
29 *trufájának!* (NK: *tréfájának*)
153 1 két *község* (1885, NK: két *közönség* -sh.)
4 *tornyától* (K: *tornyától*)
30 *dicsőhődnek.* (K: <vivatoznak> *dicsőhődnek.*)
155 : 10 *hátrahagyva. Az egyik* (NK: *hátrahagyva, az egyik*)
24 *ezenben* (NK: *ellenben*)
156 : 5 *kardját ki is rántja* (N: *kardját is kikirántja*)
24 *vagy te a férfi* (N: *vagy te egyedül a férfi*)
26 *híjj* (NK: *hívj*)
157 10 *kiabálásától* (NK: *kiabálástól*)

Lap: Sor:

- 157 : 14 saroglyába (N: saroglyájába)
22 tartott, hol (N: tartott a hol)
26 legelőbb (NK: legelőbb)
- 158 : 20 aminek *Csunyi* szemei (N: aminek *Csajkos* szemei)
24 azoknak a soraiból (NK: azoknak soraiból)
29 ellenállhatatlan (N: ellenállhatlan)
- 159 13 azzal a rettenetes (N: azzal *azt* a rettenetes)
- 160 : 13 az a szegletek (N: *ez* a szegletek)
- 161 8 malomban, korcsmában, *korcsmában*, malomban. (1885, NK:
malomban, korcsmában, malomban. -sh.)
10 hogy a veszedelmes (NK: hogy *e* veszedelmes)
23 *bele* lehet (NK: be lehet)
- 162 3 módon, *ahogy* (1885, NK: módon, hogy -sh.)
- 164 : 29 istállóból (N: istállókból)
33 Mért (NK: Miért)
- 166 3 még vezetéknevét (N: *Még a* vezetéknevét)
8 *Maig* (NK: *Máig*)
9 alkalomnál (NK: alkalommal)
10 elintézetlenül (K: el<dönt> intézetlenül)
19 katulyát (NK: skatulyát)
20 eset fordult (K: eset <adta elő magát> fordult)
24 otthagya befejezetlen (N: otthagya befejezetlen)
- 167 15 mondókáját (rhetorikát (K: mondókáját <a hogy> (rheto-
rikát)
22 ahogy képviselő (NK: a hogy a képviselő)
29, 168:9 nótárus (NK: nótárius)
- 168 6 mi a patvarnak (NK: mi a *perpatvar*nak)
10 fiskárus (NK: fiskárius)
24 van *az* a csendbiztos? (NK: van a csendbiztos?)
- 169 10 mért (NK: miért)
19 mind "kendtek" (N: mind a „kendtek”)
- 170 : 7 testamentomcsinálásról (K: testamentomcsinálásról)
25 lenyomatva (NK: lenyomatva)
29 kezében szorította (K: kezében <volt a> szorította)
30 magasra szónoki (N: magasra a szónoki)
- 171 : 26 oda a pajtásának (NK: oda pajtásának)
- 172 16 törölgeté meg (N: törölgeti meg)
29 archaeologico-philologiai (N: archeologia-philologiai)
- 173 13 azon *nyargal*hat (K: azon *lovagol*hat)
18 Dorka nénőn (K: Dorka <assz> nénőn)
33 *Néhányan* (NK: *Nehányan*)

Lap: Sor:

- 174 7 a Moniteur (K: a <Journal> Moniteur)
Moniteur des Dames (NK: Moniteur de Dames)
13 lógázza a lábait (N: lógázza lábait)
- 175 14 az öve szalagbojtját (K: az <köténye> öve szalag<ját> bojt-
ját)
- 176 : 21 se *nem* szittyta (NK: se szittyta)
- 177 10 s *kacagott* a kacagókkal. (1885, NK: s kacagókkal -sh.)
13 írja *le* mármost (1885: írja már most -sh. NK: írja *oda* már
most)
19 akart *neki* segíteni (1885, NK: akart segíteni -sh.)
- 178 9 öltözött estétől (K: öltözött <újra> estétől)
21 (N: A „Csak egyfelé . . .” kezd. mondatnál új bekezdés
indul.)
- 179 6 csömörölve (NK: csömörölve)
24 fogják meghódítani. (NK: fogja meghódítani.)
nekik hét (NK: neki hét)
25 apa is! (NK: apja is!)
30 méltatlanságaikat (K: <szenvedéseiket> méltatlanságaikat)
- 180 15 (NK: „Azért, mert paraszt . . .” kezd. mondat új bekezdésbe
kerül.)
32 hogy nyalják egymást! (K: hogy <cajoliroznak> nyalják
egymás<nak>t)
- 181 31 az áldozat-kutyát (1885: ez áldozat-kutyát -sh.)
34 Ez a Jancsit (NK: Ezt a Jancsit)
- 182 2 a mérges (K: a <haragos> mérges)
28 vcle. Hanem (NK: vele, hanem)
34 tábla *túlsó* (NK: tábla *utolsó*)
- 183 17 aztán *nagy* délután (NK: aztán *ugy* délután)
24 *Ugye* Debreczenben (K: *ugye* <majd> Debreczenben)
- 184 11 azt a haját? (NK: ezt a haját?)
26 s *fel* akarom (1885: s *el* akarom -sh.)
- 185 14 parabolájából (K: parabolájából)
20 kiáltá (K: kiálta)
29 (N:A „Néha az egész . . .” és a „Siessünk az áldozathoz . .
kezd. mondatok sorrendje fel van cserélve.)
33 amíg *az* urak (N: a míg urak)
- 186 7 diadalai alapján. (K: diadalai <végett> alapján.)
22 mindig csak akkor (K, N: mindig *csak* a *kezdeményezés*
stádiumában van; s csak akkor)
- 187 : 19 fáciányadászat (NK: fáciányadászat)
21 fáciányok (NK: fáciányok)

Lap: Sor:

- 187 : 27 senkit *sem* srétezett (K: senkit se srétezett)
- 188 14 vadászcsizmájával (K, NK: vadászcsizmástul)
31 Ő, amint nagykorúvá (1885, NK: Ő, a mióta nagykorúvá
-sh.)
34 az a jószágai (K: az <neki> a jószágai)
- 189 : 2 végéig (K: végeig)
33 *sem* arcra, *sem* termetre. (K: se arczra, se termetre.)
- 190 : 3 kosornak indult (N: kosárnak indult)
10 lépik, ha (NK: lép, ha)
könyökét, azt (K: könyökét, <mikor> azt)
11 mindegyre (K, N: mind egyszerre)
12 egyáltalában (NK: egyáltalában)
23 csak *az* elejét (N: csak elejét)
24 leányokat (NK: lányokat)
még a zongoránál is (NK: még a hegedűnél is)
33 mindig tartja (K: mindig <beszél> tartja)
- 191 : 21 a pastourelle soloja? (K: [előbb:] solo pastourelle<je>?)
32 sincsen, semmi (K: sincsen: <senkit> semmi)
- 192 2 Leborotválja (N: leborotváltatja)
11 ülnek; még hogy (1885, NK: ülnek, meg hogy -sh.)
22 köszöriületlen (1885, NK: köszöriületlen)
30 véleményen (NK: véleményben)
- 193 1 (1885, NK: Az „Itthon unalmas az élet.” mondattal nem
indul új bekezdés.)
3 Szobalányokról! (K: Szobalányokrul! NK: Szobaleányok-
ról!)
- 5 olyan köpcösek (NK: oly köpczösek)
6 között sincs (N: között nincs)
7 szólt bele (K: szól bele)
9 egyetlenegy fiát. (NK: egyetlen fiát.)
- 194 : 1 többek között (NK: többiek között)
19 nagymogul *secrétaire*-fiókjában (K: nagymogul <asztal>
secrétaire-fiókjában)
- 195 1 kis *Gil Blasunk* (NK: kis Blasnk)
3 kötődék (NK: kötődik)
- 196 17 gobéa-lugoson (NK: gobéa lugason)
28 hogy *a* tanítómtul (NK: hogy tanítómtól)
- 197 : 16 magát. Még (K: Magát <Csak> Még)
24 darabja *a* csapóhíd (NK: darabja csapóhíd)
28 láthatatlan (K: láthatlan)
- 198 : 3 gyűrűit (NK: gyűrűt)

Lap: Sor:

- 198: 23 gyerekekkel. (NK: gyermekkel.)
199: 1 bonne aventure-t (N, 1885, NK: bonne aventuret -sh.)
4 felhasználva, távol (K: felhasználva, <kerültem> távol)
6 te ezt (1885, NK: te azt)
16 küldtél tőle a (N: küldtél neki a)
31 leánytól (NK: lánytól)
200 3 attól (K: attul)
4 lehetett alóla (NK: lehetett volna alóla)
18 a ház (K: a <fák> ház)
21 kiálta (K: kiáltá<nak> NK: kiáltá)
201 5 sem láttatok (NK: se láttatok)
7 egy tekercsbe (K: egy <fonatba> tekercsbe)
202 27 hogy elkapja, s (N: hogy felkapja, és)
203 13 lehet az (N: lehetett az)
205 1 mátkához (NK: mátkámhoz)
3 engedjem magamat kényszeríteni. (NK: engedjem kényszeríteni.)
12 arcképet rajzolni? (N: arcképeket rajzolni?)
206 7 Én leszek (NK: És leszek)
19 (NK: Az „A páciens pedig . . .” kezd. mondat új bekezdésbe kerül.)
207 14 tudva (N, 1885: tudta -sh.)
17 töből (N: többül)
18 a selyem leányruhák. (NK: a merino leányruhák.)
208 1 szobájába, (N: szobájában.)
9 néne (N: nénő)
23 Hídd (NK: Hívd)
29 fejjel nem áll (1885, NK: fejjel áll -sh.)
209: 2 leányt (N: leányát)
10 híja (NK: hivja)
15 asztal hídjára (1885: asztalra hídjára -sh.)
31 vagyok az ur! (N: vagyok az az úr!)
211: 8 csak nagy mezővárosok (NK: csak mezővárosok)
10 félben (NK: felében)
212: 1 egy helyen (NK: e helyen)
6, 13, 22 alunni (NK: aludni)
21 fiskárus (NK: fiskárius)
213 1 mondá (N: monda)
12 terebély (NK: terepély)
215 15 Hát ez (N: Hát az)
20 ezt a Jancsitól (NK: ezt Jancsitól)

Lap: Sor:

- 215 : 34 a jó szolgálatot. (NK: a szolgálatot.)
216 : 13 garabonciás (N: garabonczás)
217 : 9 annyit, hogy (N: annyi, hogy)
12 mintha kutyát (N: mintha *kis* kutyát)
16 másokban a porontyom (NK: másokban porontyom)
28 kigyelmed (N: kegyelmed)
30 találok a nagyerdőn (N: találok *itt* a nagyerdőn)
218 1 megállt, s utánanézett (N: megállt és utána nézett)
8 te *éntőlem?* (NK: te *tőlem?*)
30 törtetni, akik úgy tájékozzák (K: törtetni, <a bokrokon keresztül> a kik<nek> úgy <a vezetője> tájékoz<ója>zák)
32 som, tavasszal a baraboly (K: som <terem aztán meg> tavasszal a baraboly NK: som, tavasszal *meg* a baraboly)
33 tinóru gomba (N: tinóri gomba)
úrigomba, ősszel (K: úri gomba <meg> ősszel)
219 7 világa vereslett a ködből (K: világ vereslett a ködből)
10 vagy, hallottad (K: vagy, <tanultad a mythológiát;> hallottad)
15 megszakad (NK: megakad)
220 1, 223 : 29, 302 : 18 kűnn (NK: kinn)
6 egy faggyúmécés (K: egy <gyertya> faggyúmécés)
13 megütné az embert. (K: megütné <velük> az embert.)
20 is a szemek (NK: is szemek)
26 egészen, vedlett (K: egészen <fekete> vedlett)
221 17 kislány (K, N: kis leány)
24 restelkedve (NK: restelve)
30 fejeiket (NK: fejüket)
222 9 monda az anya (K: monda az anyja)
13 kérkedék a mama (K: kérkedék <az öregebb asszony> a mama)
széthúzva a nagy (K: széthúzva <az> a nagy)
17 méceset. (NK: méceset.)
18 jó: darab (N, 1885, NK: jó darab)
29 bizony (N: bizon)
223 9 lány (N: *lyány* NK: leány)
18 Hol *az* a korsó? (NK: Hol a korsó?)
224 : 4 Szaladt a korsóért. (NK: Szalad a korsóért.)
7 pallón (NK: padlón)
15 kormányzott (NK: kormányozott)
30 ugrott ki (NK: *ugrik* ki)
33 őt magátul (NK: *ötet* magától)

Lap: Sor

- 225 8 önkénytelenül (N: önkéntelenül)
9 aztán *megint* elereszteném. (NK: aztán *ismét* elereszteném.)
16 feddé (K: <monda> feddé)
kikapva a kezéből (NK: kikapva kezéből)
29 mind az egy korszóból (NK: mind egy korszóból)
30 hogy igyam (NK: *hogyan* igyam)
34 Ugyan Belzázár (K: <Hát> Ugyan Belzázár)
- 226 : 16 az a nagy (K: az a <kék> nagy)
- 227 : 10 feleségül választasz. (K: feleségül <veszesz.> választasz.)
16 lehet így (K: lehet *ezt* így)
18 valaha holmi (K: valaha <egy> holmi)
19 az anyja (1885: az anya -sh.)
21 el ez a titkolt (NK: el a titkolt)
30 először lát. (NK: először látja.)
- 228 10 enyím (NK: enyém)
szeretek (K, N: szeretnék)
16 hogy a tudatlanságomért (NK: hogy tudatlanságomért)
- 229 : 6 mikor vízre (NK: mikor a vízre)
14 felfedezésre (1885: fedezésre -sh. NK: fölfedezésre)
24, 230 18 alumni (NK: aludni)
- 230 17 befüggönyözött (NK: befüggönyözött)
19 mohából volt (NK: mohával volt)
22 taplódarabokból (K: taplódarabokból)
31 elszökött. Nem bánta (K: elszökött. <Még csak> Nem bánta)
- 231 7 égről (K: égről)
bűbájhintő csillag (K, N: bűbájárasztó csillag)
8 A lomha (K: A <békalencsés> lomha)
15 s egy-egy nagy (NK: s egy nagy)
18 egyesítik hangjukat (K: egyes<ülnek>ítik hangjukat)
29 végigcirógatja (K: végig<húzza> czirógatja)
33 Ettől (K: Ettől)
- 232 3 férfiúivá (N, 1885: férfiúivá -sh.)
22 szempillái alól (K: szempillái <alatt> alól)
29 csúnya *vagy!*" (NK: csúnya *volt!*)
30 lány (NK: leány)
31 csinál vonyarcot (K: csinál <duzmát> vonyarcot)
- 233 16 mintha regattán (N: mintha a regattán)
23 lerántja a takaróját. (N: lerántja takaróját.)
32 jószántából (K: jószántából)
33 ad neki (K: *ád* neki)

Lap: Sor:

- 234 4 ablakból (K: ablakbul)
9 egyszer csak nekiveselkedett (NK: egyszer nekiveselkedett)
11 magától a küzdőtársát (K: magátul a <megeta> küzdőtársát)
pedig hogy az (NK: pedig az)
12 és a rőzsepart (NK: és rőzsepart)
19 sűrű siska (K: sűrű <sás> siska)
20 fajtából: felül (K: fajtából: <félig> felyül)
- 235 : 12 általodom (NK: átaladom)
18 ágyából (K: ágyából)
- 236 : 4 annak habuckolását (K: annak a habuczkolását)
15 siralmas történet. (NK: siralmas dolog.)
22 kérdésére (MK: kérdésre)
- 237 1 kisleánytól. (K: kis lyántól.)
15 majd elmondok (K: majd <mutatok neked valamit, meg> elmondok)
20 türelmetlenül. (K: türelmetlenül <Manó>.)
33 szoktál hazudni? (NK: szoksz hazudni?)
- 238 2 abból (K: abbul)
10 valahová (K: valahova)
- 239 12 aludjál te. (NK: aludj te.)
14 lefekünni (NK: lefeküdni)
25 a világ hírre emleget (K: a világ <meg> hírre emleget NK: a világ híre emleget)
28 viszonzá a leány (K: viszonzá a lány)
- 240 2 álmaidról, amit (K: álmaidról <kölcsönösen> a mit)
álmodni; egyiknek (K: álmodni <(néha még a nagy {vén} gyermekek is)> egyiknek)
9 sem hatalom, sem éhség, sem nyomor. (K: se hatalom, se éhség, se nyomor.)
18 a titkolózás. (K: a <titoktartás> titkolózás.)
28 ugye a firhangon (NK: ugy-e firhangon)
32 az én (K: az <egy>én)
- 241 2 megtalállak (K: meg<kereslek> talállak)
5 lesz legjobb. (NK: lesz a legjobb.)
13 isznak. Bizonyosan ebédre (K, N: isznak — aztán ebédre)
18 várva (K: vár<t>va)
33 Maga még (K: Maga <biz> még)
- 242 6 Hát nem (NK: Hát te nem)
24 kereste Lizandrát. (NK: kereste a Lizandrát.)
25 forgácsokból (K: forgácsokbul)
- 243 1 dolog a hazudás. (NK: dolog az a hazudás.)

Lap: Sor:

- 243 9 Oda az öreg (K: Oda <Ponthay> az öreg)
22 hŕhat. (NK: hŕvhat)
24 téged *kapott* ott (K, N: téged *talált* ott)
28 már igazán (K: már <ko> igazán)
31 Várj, *amíg* (N: Várj, *míg*)
- 244 : 6 hetvenkedék (N: hetvenkedik)
25 (NK: A „Csakugyan szavának...” kezd. mondattal új bekezdés indul.)
27 lovag látta (N: lovag *ur* látta)
- 245 9 komplementezte a furcsa (NK: komplementezve *vezette* a furcsa)
30 leánya szállást (K: leánya <hajl> szállást)
- 246 : 2 hogy miattam (K: hogy <helyettem> miattam)
boszút. Itt vagyok (N: *boszút. Így vagyok*)
7 Egy *ilyen* leányképű (K: Egy <így> ilyen leányképű NK: Egy *ily* leányképű)
- 247 : 13 jószántából. (K: jó szántából.)
- 248 4 visszatarthatlan (K: visszatarthatatlan)
6 majd beleestek mind a ketten a vízbe. (K: [előbb:] majd mind a ketten bele estek a vízbe.)
10 nem jártad (K: nem <voltál> jártad)
21 szobából (K: szobából)
- 34 jön, futni (K: jön <aztán> futni)
- 249 5 a *víz* színéről. (NK: a *tó* színéről.)
33 Hanem azután (K: Hanem <végre> azután)
34 *lányra* (K: *lyányra*)
- 250 1 lelkiállapotja. (NK: lelki állapotba.)
2 betömpölgette (NK: betömpölygette)
11 hinnie kellett (NK: hinni kellett)
12 *ebből* a nagy örömkitérésből. (K: *ebből* a nagy örömkitérésből.)
30 akkor meghalhatnának (N: akkor *aztán* meghalhatnának)
- 251 2 hálából (K: hálából)
9 találsz *a* helyén (NK: találsz *e* helyen)
17 még aláírom. (K: *míg* aláírom.)
- 252 : 6 jóllakás boldogság. (K: jóllakás <is> boldogság.)
16 módod debreceni (K: módod *benne* debreceni) biztosítá (NK: biztatá)
- 23 is gallért (K: is *új* gallért)
- 253 3 csizmaíval (NK: csizmával)
4 kavicsolt úton (NK: kavicsos úton)

Lap: Sor:

- 253 : 5 jönnie a gróf (NK: jönni a gróf)
13 leányok. NK: lányok)
- 254 : 28 családnak az öklei (K: családnak *csak* az öklei)
- 255 : 1 s a szívemet (N: s szívemet)
2 én óhajtom (K: én <keresem> óhajtom)
18 előtted Mántay (NK: előtted a Mántay)
22 olyan tanulmányokkal (NK: olyan *tudományokkal*)
23, 30 rájuk (K: rájuk)
25 bécsújhelyi hadmérnöki (K: bécsújhelyi <katonai> hadmér-
nöki)
30 most táborszernagy. (K: most <al>táborszernagy.)
31 (NK: „Bár én is . . .” kezd. mondat új bekezdésbe kerül.)
- 256 4 művelt (N: művelt)
16 akkor az a gyöngeség (N: akkor a gyöngeség)
22 Igen megköszönöm (NK: Igen köszönöm)
- 257 13 grófnő (NK: grófné)
22 hangulatja. (NK: hangulata.)
28 helyre volt állítva (NK: helyre van állítva)
- 258 : 25 jól van megjutalmazva. (NK: jól meg van jutalmazva.)
32 nagybátya (N, NK: nagybátyja)
- 260 2 Matyit, — a dolgozószobában (K: Matyit, <fel> a dolgozó-
szobában)
10 Mától (K: Mátul)
13 beszélsz vele (K: beszélsz <hózzá> vele.)
14 mendod, *Tánczos* Márton uramé (K: mondod *Makkos*
<Mátyás> Márton uramé N: mondod, *Makkos* Márton
uramé)
20 levéllel *Tánczos* Márton (K: levéllel *Makkos* <Mátyás>
Márton N: levéllel *Makkos* Márton)
24 majd azt is (1885: majd ezt is - sh.)
26 ha *Tánczos* uramnál (K, N: ha *Makkos* uramnál)
- 261 5 Bécsbe és Budára (K: Bécsbe és <Pest> Budára NK: Bécsbe s
Budára)
18 sohasem is (NK: soha nem is)
- 262 : 4 hova (NK: hová)
14 fel ne hozott (NK: fel nem hozott)
- 264 : 10 ottan lakik (N: ott lakik)
19 mégy el oly messze (NK: mégy oly messze)
- 265 : 21 (NK: Az „Úgy ült az asztalfőn . . .” kezd. mondat új bekez-
désbe kerül.)
24 esett (K: es<ik>ett)

Lap: Sor:

- 265 : 29 magától (K: magátul)
266 : 19 mondogatták (N: mondogaták)
267 : 17 látogathatja, aki neki tetszik. (1885: látogathatja, a ki tetszik. – sh. NK: látogathatja, a kinek tetszik.)
22 (NK: „Az ebéd vége felé . . .” kezd. mondat nem kerül új bekezdésbe)
269 : 16 és a hűtelenség (NK: és hűtelenség)
270 : 16 vendég urakat, kik (N: vendégurakat, a kik)
271 : 10 mintha az egy (N: mintha attól az egy)
273 : 31 szíjártó (NK: szíjgyártó)
274 : 29 hogy ki szenvedjen (N: hogy az szenvedjen)
32 történeteket (N: történeteket)
275 : 5 bámultában. (N, NK: bámulatában.)
277 : 4 egy ilyen jó (NK: egy jó)
32 (NK: „Mikor pedig a szekrényemre . . .” kezd. mondattal új bekezdés indul.)
34 hogy a Decebálom (NK: hogy Decebálom)
278 1 perébe nyakig belekeveredjem (NK: perébe belekeveredjem)
280 : 7 topánban (N: topányban)
282 : 7 átvittem (N: átviszem)
283 18 negyed múlva másik (NK: negyed óra múlva egy másik)
284 : 28 részvétből (K: részvétből)
32 kelepceből. (K: kelepceből.)
285 15 ácsorgóktól (K: ácsorgóktul)
286 : 6 híhatom. (NK: hívhatom.)
16 attól (K: attul)
32 megy az olyan (1885, NK: megy olyan)
287 : 17 ismerem! Szabad (K: ismerem! <Maga> Szabad)
21 cél után (K: cél<ra> után)
30 (NK: Az „Aztán Ponthay Adalbert . . .” kezd. mondattal új bekezdés indul.)
32 Nekünk azonban van hatalmunk (NK: Nekünk van azonban hatalmunk)
288 : 1 kiálta (N, 1885, NK: kiáltá – sh.)
11 Ezt az urat (K: Ezt az <nemes> urat)
20 felverni (K: fölverni)
22 Az előtornácából és szobából (K: Az elő<szobából> tornácából <egy> és <lak> szobából)
26 volt a kabátnak (K, N: volt kabátnak)
30 hogy a Régi (N, 1885: hogy az Régi – sh.)
32 alázatos hangon (K: alázatos<an> hangon)

Lap: Sor:

- 289 : 19 lehetne az időt (K, N: lehetne *itt* az időt)
30 mondta (K: monda)
- 290 11 előtti saurusok (N, 1885: előtti taurusok)
23 főfiskárus (NK: főfiskárius)
híttak. (NK: hívtak.)
27 Partium (1885: Patrium - sh.)
és a Nagy-Kunság (1885, NK: és Nagy-Kunság)
32 tenyerén a most (NK: tenyerén most)
kenyérbél-mammiferát (K: kenyérbél <négy> mammiferát)
- 291 10 és társaival! (K, N: és a társaival!)
- 28 válópert (NK: válópört)
- 33 műszó Makaóbul. (NK: műszó a Makaóból.)
- 292 6 vármegycházánál (NK: vármegycházánál)
11 sodrából (K: sodrábul)
23 megrágom, palacsintává (K: megrágom: <összetépem: és>
palacsintává)
26 fiskálist (K, N: fiskálisát)
27 kiinn (NK: kinn)
29 Csak első (K: Csak az első)
33 hogy ne alhassék (NK: hogy *el* ne alhassék)
- 293 5 tigris a prédáját. (K: tigris a <bokorb> prédáját.)
14 elfordult (1885: lefordult - sh.)
- 294 3 lomtárából (K: lomtárából)
4 jószága. Még jó, ha (K: jószága. <A ki> még jó, ha NK:
jószága. még *jobb*, ha)
6 a hajdúk vágnak *belőle* *fidibuszt* (K: [előbb] a hajdúk vágnak
fidibuszt belőle)
10 betűk rozsdásak. (NK: betűi rozsdásak.)
24 hegedősöket (NK: hegedűsöket)
- 295 13 ősök (N, 1885: ősek -sh.)
- 296 13 olyan varázsvesszeje van, mint a kincskeresőnek (NK: olyan
varázszereje van, mint a kincskereső *vesszőnek*)
- 297 18 aranyat (NK: aranyát)
21 erkölcsmfelőlő (NK: erkölcsmfelőlő)
28 hallgatta ezt (N: hallgatta azt)
- 298 16, 18 öröködés (NK: örökösödés)
26 (1885, NK: A „Hisz ezek nincsenek hun betűkkel írva.”
mondat kimaradt.)
- 299 1 vádpontok (1885: védpontok -sh.)
6 szokásuk szerint (NK: szokás szerint)
18 az életet (1885, NK: az ítéletet -sh.)

Lap: Sor:

- 299 : 27 a *hét* vezér (N, 1885, NK: a *hős* vezér – [nyilvánvalóan örökletes sh.; az értelemnek megfelelően javítottuk])
- 303 : 9 (N: „Az ilyen pernek . . .” kezd. mondat új bekezdésbe kerül.)
20 *ez* a halom (N: *az* a halom)
- 304 : 1 *derekát*; *meg* volt (N: *derekát. Meg* volt)
16 *az nem volna* (N: *az bizony* nem volna)
18 *semmiképpen sem* (N: *semmiképpen nem*)
- 305 : 20 (N: A „Kimenet a tereméből . . .” kezd. mondat új bekezdésbe kerül.)
- 307 : 1 *néhány* (N: *néhány*)
15 *ez már* micsoda? (NK: *ez micsoda?*)
25 *olyan* uraság (NK: *oly uraság*)
- 309 : 7 *kastélyunk* udvarát (1885, NK: *kastélynak* udvarát -sh.)
18 *mink* tolvajok (NK: *mi tolvajok*)
- 312 : 29 *végezte vele* (NK: *végezte el* vele)
- 313 : 29 *amíg* igazságához (N: *a míg az* igazságához)

TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK

MOTÍVUMROKONSÁG

A regényben – akárcsak az író kései pályaszakaszának legtöbb alkotásában – gyakran tűnnek fel visszatérő, más Jókai-művekkel összecsendülő motívumok: egyező cselekményszálak, ill. ismétlődő kor- és környezetrajzi mozzanatok. A cselekmény túlnyomó része ugyan a fiktív Tuhutum vármegyében játszódik le, ám Jókai elvezeti hőseit néhány olyan magyar városba is, amelyeknek – általa behatóan ismert – viszonyait, sajátos arculatát egyébként is előszeretettel ábrázolja. A derűs színfoltokban gazdag debreceni diákéletéről, a kollégisták körülményeiről és szokásairól az ittenivel teljesen azonos képet rajzolt már az *Eppur si muove* c. regényben, *A debreceni lunátikus* c. elbeszélésben, s ugyanezt eleveníti fel később (már *A kiskirályok* megírása után) az *Egetülő asszonyszív* c. regényben, valamint *Az osztrák – magyar monarchia irásiban és képben* c. kiadvány Debrecenről szóló fejezetében is. Az egykori országgyűlési székváros, Pozsony atmoszféráját, az országgyűlések idején ott kibontakozó színes, fényűző társasági életet a regény (a XXIX. fejezetben, a követté választott Tanussy Decebál pozsonyi tartózkodása kapcsán) csupán mellékesen, utalás-szerűen érzékelteti; e jelenségek részletező bemutatására az író néhány korábbi regényében (*Egy magyar nábob*, *Kárpáthy Zoltán*, *Mire megvénülünk*) talált alkalmat. A regény XLIII. fejezete egy olyan történelmi epizódhoz: Komárom várának a szabadságharc alatti védelméhez kapcsolódik, amelyet Jókai szintén több ízben is (először a *Politikai divatokban*, majd pedig *A tengerszemű hölgy* és *A mi lengyelünk* c. – *A kiskirályok*nál későbbi keletű – regényekben) megörökített.

A reformkori tárgyú Jókai-regények lényeges, nélkülözhetetlen eleme a régi mcgyei élet egyes jellegzetes mozzanatainak ábrázolása. Különösen szívesen idéz fel az író választási (tisztújítási, ill. követválasztási) aktusokat, hol kedélyes humorral, hol élesen satirikus tónusban beszélve el a választási hadjárat lefolyását, a szemben álló, s a győzelem biztosítása érdekében a furfangtól az erőszakig mindenféle eszközt igénybe vevő pártok elkeseredett küzdelmét. *A kiskirályok*-ban előforduló Tuhutum megyei követválasztás mind fő vonalaiban,

mind számos apró részletében erősen emlékeztet két korábbi Jókai-mű hasonló tárgyú epizódjaira: a *Kárpáthy Zoltán* XVIII. fejezetében leírt követválasztásra és *A szegénység útja* c. kisregényben megjelenített tisztújításra. (Az utóbbi művet egyébként nem csupán ez a közös cselekményszál kapcsolja össze *A kiskirályokkal*: a kisregényben szereplő Darkaváry Lőrinc — jellemének és életútjának bizonyos vonásait tekintve — már némiképpen a Tanussy-fivérek előképe. L. erről a regény keletkezéstörténetét tárgyaló fejezetet is.) Korfesző funkciójú a királyi biztosnak adott macskazene ábrázolása (VI. fejezet) is. E jelenet megfelelőjével már az *Eppur si muove*-ban (JKK 23. k. 306—07.) találkozunk. Ott Bálvándy, itt Tanussy Decebál kellemetlenkedik ilyen módon a hatalom képviselőjének. Mindketten egyforma módon gondoskodnak arról is, hogy a gyanú ne rájuk, hanem a dologban teljesen ártatlan személyekre: Csollán Bertire, ill. Tanussy Belizárra terelődjék. (A két helyzet mindössze annyiban tér el egymástól, hogy *A kiskirályok*ban leírt incidens nem korlátozódik pusztán a gróf Ponthaynak címzett gúnydalok éneklésére, hanem Decebál emellett tetlegesen is inzultálja a „homo regius” tisztét viselő Rézkuthy Barnabást.) Az éjjeli macskazene résztvevői minduntalan a „Fújjad, Csollán!”, ill. „Fújjad, Belizár!” szavakat hangoztatják; ezért azután Csollánt, ill. Belizárt helyezik vád alá mint a botrány értelmi szerzőjét.

A regény cselekménye során pasztikus módon, félreérthetetlen határozottsággal mutatkozik meg az az éles kontraszt, amely Tanussy Decebál korszerűtlen, múltba tekintő, az új törekvések iránt érzéketlen gondolkozásmódja és fiának, Manónak felvilágosult, demokratikus felfogása között áll fenn. Maradi apák és szabadelvű fiúk illetően szembeállítása szintén nem előzmények nélküli Jókai munkásságában: már *A Bárdy család* c. elbeszélésben (a *Csataképek* egyik darabjában), majd a *Szomorú napok* c. regényben (bár itt az apa és fiú közötti konfliktus tartalma elmosódottabb), később pedig *A kőszívű ember fiaiban* is efféle nemzedéki ellentétet keresztül, egyazon nemesi család két generációjának eltérő útját ábrázolva érzékelteti a világnézeti fejlődésnek azt a folyamatát, amely a reformkor évtizedeiben a magyar társadalomban végbement.

*A kiskirályok*ban is felcsendül a Jókai egész életművén végighúzódo sziget-motívum, amelynek különböző megjelenési formáit Nagy Miklós egyik tanulmánya sorakoztatja fel. „A sziget egyszerre jelenti az ő művészetében a magány, a természetszeretet, az idill, másfelől a titokzatosság, a láncát törő fantázia birodalmát. A sue-i hatásvadászat idején a borzalmak halmozására jogcím a világtól elzárt földdarab (*Nepean szigete*, a „Mocsárok viránya” a *Hétköznapokban*), művésztének megérlelődésével, békére vágó szíve, kiábránlult elvagyódása

vagy egyszerűen szépet szerető ösztöne nyilatkozik meg rajzában. Így alkotja meg a Körös-szigetet, amely a szabadságharc véresőjében Baradlay Ödön szeretteit rejt, a Senki szigetét (*Az arany ember*), a ponthaligeti park tavának rejtett zugát (*A kiskirályok*), hogy végül a saját fiatalkori komáromi szigetéről (*A tengerszemű hölgy*), s a világyűlölő főherceg óceáni rejték helyéről regéljen (*Ahol a pénz nem isten*)”, (Nagy Miklós: *Az aranyember*. It 1959. 37.) *A kiskirályok* egyébként nem csupán a Nagy Miklóstól felemlített mozzanat révén illeszkedik be ebbe a sorozatba: a regény XXXIX–XL. fejezete, a Tanussy Manónak és Lizandrának egy ideig otthont adó tiszai sziget rajza még erőteljesebb hangsúllyal szólaltatja meg a világtól elzárt szigeten megvalósuló zavartalan, idilli boldogság motívumát.

Gyakori regénymotívum Jókainál a főúri uradalomba ékelődő kisnemesi birtok, amelynek megszerzése céljából az uradalom arisztokrata gazdája minden lehetőséget elkövet. *A kiskirályok*ban Ponthay Adalbert gróf kerül szembe – a házához mindenáron ragaszkodó Sáromberkyné makacssága következtében – ezzel a problémával. Ugyanilyen eseteket idéz fel az író *A régi jó táblabírák* (JKK 10. k. 85.), *Az élet komédiásai* (JKK 31. k. 102.) és a *Névtelen vár* (JKK 34. k. 68.) c. regényekben. De beleszótt egy lényegileg hasonló (ha nem is teljesen azonos) epizódot már egyik korai művébe, az *Erdély aranykora* c. regénybe (JKK 3. k. 183–85.) is. A regény főhőse, Bánfi Dénes, miután hasztalanul próbálta özvegy Szentpálinét rábírní Kolozsvár főterét eléktelenítő dülcdező házának eladására, végül – élve azzal a hatalommal, amellyel mint a város főkapitánya rendelkezik – erőszakkal rombolatja le a vityillót.

A fentiekben bemutatott jelentékenyebb, kompozicionális szerepelt is bíró mozzanatokon kívül számos olyan apróbb történelmi, művelődéstörténeti, mitológiai stb. utalással találkozunk a regényben, amelyeknek megfelelői más Jókai-művekben is felbukkannak. Az efféle összefüggésekre mindig a regénybeli előfordulás helyéhez fűzött magyarázatban mutatunk rá. A regényben említett magyar történelmi eseményekkel kapcsolatban rendszerint utalunk az írónak *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. munkájában olvasható megállapításokra is. E mű eredeti (először 1854-ben megjelent) formájában csak az 1526-ig terjedő korszak eseményeivel foglalkozott, s csupán utóbb egészült ki a későbbi évszázadokban történeteket elbeszélő fejezetekkel. Hivatkozásaink többnyire a könyv eredeti – *A kiskirályok* megírása előtt elkészült – szövegezését közvetítő 2. kiadáson alapulnak. Csak az ott még egyáltalán nem érintett történelmi fejlemények vonatkozásában támaszkodunk a regénynél későbbi 1902-i (hatodik) kiadás anyagára.

Lap: Sor:

- 5 : 6 *amerikai dió* (*Bertholletia*, amazonmandula) — a mirtusz-félék családjába tartozó, sárgás virágú, főleg Dél-Amerikában tenyésző dísznövény
- 10 *acquisitor* — birtokszerző, birtokgyarapító
- 15 *a felsőtáblánál* — azaz a rendi országgyűlések kb. 750 tagú felsőházában, amely az arisztokrácia és a főpapság tagjait foglalta magába. A felsőtáblán — melynek tagsága a főnemesi rang, ill. egyházi méltóság automatikus függvénye volt — a kormányzat mindig szilárd többségre támaszkodhatott, míg a vármegyék követeiből álló alsótáblán nemegyszer az ellenzék hívei kerültek túlsúlyba a reformkori országgyűléseken.
- 6 9 *kényeső* — higany
- 29 *egy jókora dió nagyságú kinövés* — az *Eppur si muove*-ban (JKK 22. k. 44.) Járai Ézsaiás rector professzor kopasz fejét „díszíti” dió nagyságú szemölcs
- 7 5 *kaszor-kalap* — kártolt gyapjuszövetből készült kalap
- 20 *dóka* — hosszabb v. rövidebb dolmányforma kabát
- 21 *everlasztíng gélirokk* — az „everlasztíng” (= örökké tartó) nevű tömött, jó minőségű gyapjúból készült hosszú, felöltőszerű kabát
- szaatingló pantallon* — finom, fényes selyemszövetből készült nadrág
- 23 *sophora japonica pendula* — japánakác: magas, fchéres virágú kerti fa
- 29 *aristolochia siphon excelsissima* — pipavirág: 4–6.5 méter magas, felfutó szárú, kerti növény
- 33 *Regardez!* — Nézze!
- glacis* — sima terep, enyhe lejtő
- 8 2 *Pas du tout!* — dehogy, egyáltalán nem
- Acer negundo foliis variegatis* — tarka, kőrislevelű juharfa (díszfa)
- 7 *tamariszk* — rózsaszín v. fehér virágú díszcserje (*Tamarix*)
- 8 *Polignac*, Auguste hg. (1780–1847) — francia konzervatív politikus, 1829–30-ban külügyminiszter
- 34 *kacika* — indián törzsfőnök. (Az óceániai Fidzsi-szigetek lakói nem indiánok voltak, a kacikai rang emlegetése velük kapcsolatban tehát enyhe pontatlanság.)
- 9 : 2 *Tuhutum vezér* (Töhötöm, Tétény) — Anonymus gestája szerint a hét honfoglaló magyar vezér egyike; Anonymus neki tulajdonítja Erdély meghódítását.

Lap: Sor:

- 9 : 4 „*Szélanya*” — Ipolyi Arnold szerint (*Magyar mythologia*, Pest 1854. 214.) a pogány magyarok által tisztelt tündér, Jókai a *Bálványosvárban* (JKK 43. k. 187.) is említi.
- 11 királyi biztos — így nevezték a kormányszaknak azokat a rendkívüli, különleges jogkörrel felruházott meghatalmazottjait, akiket királyi rendelettel valamely megbízás teljesítése, egy meghatározott intézkedés végrehajtása céljából állítottak bizonyos időre — a távollévő főispán helyetteseként — egy-egy vármegye élére. A királyi biztosok tevékenysége nemegyszer (így különösen az emlékezetes 1823-i törvénytelen adóbehajtások és újoncozások idején) az abszolutisztikus módszerek ellen tiltakozó nemesség heves ellenállásába ütközött.
- 29 *fafus purpurea* — vérbükk: a bükkfa egyik, díszkertekben található fajtája
- 10 : 34 *semlyék* — ingoványos, mocsaras hely
- 11 5 *vízi laboda* — a laboda (*Atriplex*) növénynemzetséghez tartozó, főleg tengerparton, sivatagban és puszta helyeken tenyésző gyomnövény
- 6 *földítők*, kabakbogyó (*Bryonia*) — a tökfélékhez tartozó, fel-futó növény; bogyója borsónyi nagyságú
- 13 *nolle velle* — akarva nem akarva
- 18 *parókás szömörce* (*Rhus cotinus coggygria*) — meszes lejtőkön tenyésző, tojásdad alakú, ősszel pirosodó levelű cserje; nedvét cserző anyagnak használják
- 20 *geszt* — fás terület, liget
- 22 *spanyol légy* — más néven kőrishogár (*Lytta vesicatoria*); a fedelelesszárnyúak rendjébe tartozó selymes fényű, zöldes színű, kártevő, mérges nedvű bogárfajta
- 24 *Regardez ça!* — Ezt nézze meg!
- 32 *csereklye* — száraz ág-bog, ághulladék, rözse
- 33 *büdösbence* (büdösbanka) — díszes tollazatú, hosszú csőrű, bóbítás madár (*Upupa epops*); elsősorban a nedves földekben található férgekkel táplálkozik
- 12 8 *eszterhéjas tornác* — ereszes tornác
- 24 *Das schauen Sie sich einmal an!* — Azt nézze csak meg!
- 31 *Adspiceat hoc, illustrissime!* — Ezt nézze meg, nagyságod!
- 34 *obligat deferentia* — kötelességszerű hódolat
- 13 4 *partie honteuse* — itt szégyenfolt
- 9 *douce violence* — szelíd erőszak
- 29 *Dyonisius füleit* — a hagyomány szerint I. Dionüsziosz (i. e.

Lap: Sor:

- 432—367) ókori szirakuzai zsarnok politikai ellenfeleit palotája pincéjébe záratta, a falba épített hangfelfogó és hangterjesztő szerkezet révén kihallgatta beszélgetésüket, s ily módon megtudta minden titkukat. Ezt a szerkezetet, melyre Jókai más műveiben — így *Az arany emberben* (JKK 25. k. 154.) — is céloz, nevezték Dionüsziosz kőfülének.
- 13 : 30 *Seherezáde* — az *Ezeregyéjszaka* c. világhírű arab mesegyűjtemény fiktiiv elbeszélője, aki életét 1001 mese elmondásával váltja meg férjétől, a szultántól.
- 14 : 6 *inscribáltat* — (vkinek nevére) átírat
- 11 *servitus* — (szolgalom) használati jog, amelyet más személy tulajdonában levő dolgon élvez valaki, s amelyet a tulajdonos eltűnni tartozik. A telki szolgalmak közé tartozott pl. az úthasználat, vízmerítés, legeltetés joga. Nyilvánvalóan ilyenfajta szolgalmakat élvezhetett Sáromberkyné is Ponthay Adalbert gróf birtokán.
- 12 *armentum ferreum* — valószínű, hogy ezt a két latin szót Jókai itt tévesen „vas íga” értelemben használja (az „armentum” szó jelentése „igásmarha”, „ferreum” pedig „vasból való”-t jelent)
- maleficium* — átok, kártevés, gonosztett
- 21 *csáva* — moslék, szennyvíz
- 30 *via facti* — tettelesen
- 31 *cause célèbre* — nevezetes per, híres ügy
- 33 *Kubinszky* — az ellenzék hívcinek közkelteű gúnyneve a reformkorban (a kormánypártiakra alkalmazott „pecsovics” megjelölés párja). Tolnai Vilmos szerint „A *Kubinszky* név csakúgy véletlenül ragadt a liberálisokra. Volt ugyanis egy Kubinszky (István?) nevű dunaföldvári timárlegény, kissé együgyű, feltűnően piros ábrázattal. A kormánypárti Paczolay György egyszer, amikor a liberális Huszár Pál, a ki esküdttársa volt... azt vágta fejéhc: „*No te — Pecsovics!*” — Huszár Pálnak piros képe miatt evvel vágott vissza: „*Eredj innen te — Kubinszky!*” A két esküdt csúfolódásáról ragadt rá aztán a két név a két pártra.” (Tolnai Vilmos: *Korteszóták a Kubinszky — Pecsovics-világból*. Itk 1915. 471 — 72.)
- 33 *oculáta* — helyszíni szemle
- 15 4 *pecsovics* — állítólag a reformkor egyik ismert konzervatív politikusának (gr. Eszterházy Károlynak, ill. — más változat szerint — gr. Festetich Rudolfnak) a tisztartója — akire

Lap: Sor:

a kormánypárti kortesek és választók megvendégelése volt bízva — viselte a Pecsovicz nevet, s ez a személynév vált azután a konzervatív párt tagjainak országosan elterjedt gúnynevévé.

- 17 : 17 a tisztújításon — a vármegyei tisztviselők három évenként esedékes újraválasztásán
a generális gyűlésen — a negyedévenként tartott vármegyei közgyűlésen
- 25 Thonuzóba vezér — a Thonuzóbára vonatkozó hagyományt Anonymus *Gesta Hungarorum* c. műve tartotta fenn. A krónika utolsó, 57. fejezetének befejező sorai a következőképpen szólnak: „Ugyanekkor a besenyők földjéről jött egy vezéri nemzetségből való vitéz. Neve Tanuzaba volt: Örkénd apja, kitől a Tomaj-nemzetség származik. Neki Taksony vezér lakóföldet a kemeji földeken adott a Tiszáig, ahol Abád-rév van. Ez a Tanuzaba egészen Taksony vezér unokájának, Szent István királynak az idejéig élt. S midőn Boldog István király az élet ígét hirdette és a magyarokat keresztelte, akkor Tanuzaba, ki hitben hiú volt, keresztény lenni átalott; így hát temetkezett élve feleségével az Abádrévbe, hogy a keresztységben ő meg felesége ne éljen a Krisztussal örökre. Ám a fia, Örkénd, mint keresztény, Krisztussal együtt él mindörökké.” (Pais Dezső fordítása. *A magyarok elődeiéről és a honfoglalásról*. Sajtó alá rendezte Györffy György. Bp. 1958. 138.) Anonymusnak ez a közlése — a gesztájában elbeszélte mozzanatok jelentős hányadával ellentétben — valószínűleg nem teljesen légből kapott. „A XIII. században a mai Nagykunság északi vidéke Abádszalóktól Karcagig a Tomaj nemzetség birtoka volt. Hogy a nemzetség Anonymus által feljegyzett származtatása hitelt érdemel, arra következtethetünk egyrészt abból, hogy a totemisztikus *Tonuzaba* név (jelentése disznóapa) besenyő hangalakot mutat, másrészt abból, hogy az utolsó sorokat Anonymus verselve mondja el, ami nyilván egy regős-ének sorainak fordítása.” (Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. Szerk.: Barta János és Klaniczay Tibor. Bp. 1951. I. k. 586.) — Jókai már *Thonuzóba* c., 1855-ben írt elbeszélésében (*Mesék és regék*. Nk 93. k. 256–61.) feldolgozta ezt a történetet.
- 18 5 osztály — végrendelet nélkül hátrahagyott vagyon szétosztása a vérrokonok között

Lap: Sor:

- 18 : 8 *actus minoris és majoris potentiae* — kisebb és nagyobb hatalmaskodási vétség (nemesek elleni testi sértés és magánlak-sértés megjelölésére használt jogi műkifejezés)
- 10 *Tripartitum* — Werbőczy Istvánnak 1514-ben elkészült, három részből álló, latin nyelvű törvénykönyve, a nemesi kiváltságokat rögzítő feudális jogrendszer — évszázadokon át irányadónak tekintett — összefoglalása
- 12 *tabuláris pör* — táblai (tehát nem a vármegyei hatóságok előtt, hanem a királyi v. kerületi táblán folyó) per *kerületi tábla* — első fokú bíróságok elnevezése a rendi Magyarországon. A négy kerületi tábla felállításáról az 1723: XXX. törvénycikk intézkedett.
királyi tábla — 1723-ban létesített, 23 tagból álló, a személy-nök elnöklete alatt működő bíróság, amely politikai perekben és fontosabb bűnügyekben mint első fokú bíróság, polgári perekben pedig mint feljebbviteli fórum ítélezett
- 13 *fiscalis actio* — magas állású hivatalos személy megsértése miatt foganatosított (többnyire pénzbüntetéssel járó) büntető rendszabály a régi magyar jogban. *A kőszívű ember fiai* c. regényben (JKK 27. k. 162.) Tormády kap *fiscalis actiót* a vármegyeegyülésen tartott tüzes ellenzéki beszéde miatt.
- 34 *plundra* — térd alatt v. bokában összeszűkülő, igen bő nadrág (jómódú emberek viselete)
- 19 13 *Mihály vajda*, Mihai Viteazul (1557–1601, uralk. 1593–1601) — havasalföldi fejedelem. Havasalföld, Moldva és Erdély egy államban való egyesítésére törekedett, 1599-ben sikerült is Erdélyt és Moldvát elfoglalnia, utóbb azonban az erdélyi, osztrák császári és lengyel seregektől ismételt vereségeket szenvedett. Ezután kibékiült II. Rudolf császárral, Básta osztrák tábornok 1601-ben mégis orvul megölette.
- 15 *Decebál* — az ókorban a mai Erdély területén élt dák nép királya az i. sz. 1. században. Több ízben verte meg a római hódítók seregét, ám i. sz. 106-ban súlyos vereséget szenvedett Trajanustól, és öngyilkos lett.
- 20 I *a hét vezér Árpádot a vállára emelte* — a magyar őstörténetre vonatkozó hagyománynak ez a (sok későbbi feldolgozásban is szereplő) mozzanata végső soron Bíborbanszületett Konstantin bizánci császárnak *A birodalom kormányzásáról* c. — a honfoglaló magyarok tetteivel és szokásaival is foglalkozó, s ebből a szempontból igen nagy forrásértékkel

Lap: Sor:

- rendelkező — munkájára vezethető vissza. E mű a 38. fejezetben számol be arról, hogy a („türkök” néven emlegett) magyarok, a kazár kagán tanácsára Álmos nevű vajdájuk fiát, Árpádot, aki apjánál „tekintélyesebb volt, s egyaránt nagyra becsülték bölcsességéért, megfontoltságáért és vitézségéért, és rátermett volt erre a tisztségre... a kazárok szokása és törvénye szerint pajzsra emelvén, fejedelemmé tették”. (*A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Sajtó alá rendezte Györffy György. Bp. 1958. 81.) Konstantin azonban csak általánosságban beszél a fejedelmet választó „türkökről”, és a hét vezérről nem tesz említést. A rájuk való utalás a hagyománynak egy másik, Anonymus *Gesta Hungarorum* c. művének 5. fejezetében megőrzött változatán alapul. De Anonymus szerint a Pannonia meghódítására készülő hét magyar vezér Álmost választotta fejedelemmé, s a választás tényét nem Árpád pajzsra emelésével, hanem a vérszerződés aktusával pecsételték meg. Jókai ezt a kétféle, egymástól eltérő hagyományt vonja össze. *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében megemlékezik mind az Álmos és a hét vezér közötti vérszerződésről (2. kiad. Pest 1860. 24.), mind pedig arról, hogy az új haza határát átlépő „magyar nép pajzsára emelte Árpádot, s ekkor kölcsönösen hűséget esküdtek egymásnak, a nép a fejedelemnek a fejedelem a népnek”. (Uo. 29.)
- 20 2 *Brutus*, Marcus Junius (i. e. 85–42) — római államférfi. Bekapcsolódott a Julius Caesar diktatúrájának megdöntésére irányuló összeesküvésbe, s 44. márc. 15-én maga is részt vett Caesar meggyilkolásában. Neve itt mind a zsarnokellenesség szimbóluma szerepel.
- 18 *az erdélyi consistorium előtt, tehát protestáns felfogás szerint törvényesen* — a házassági ügyek a rendi Magyarországon kizárólag a különböző egyházak illetékességi körébe tartoztak. A protestáns egyházjog — szemben a házasságot elvileg felbonthatatlannak tekintő katolikus dogmákkal — bizonyos esetekben a válást is megengedte. Váloperekben a megfelelő egyházi törvényszékek ítékeztek. Különösen könnyen ment a válás Erdélyben, mert az erdélyi törvények egyes, a váloperek gyors és sima lebonyolítását lehetővé tevő intézkedéseket tartalmaztak. Jókai számos művében utal erre a körülményre (*Eppur si muove*, JKK 22. k. 217.; *Enyim, tied, övé*. JKK 30. k. 198.; *Rab Ráby*. JKK 38. k. 470.;

Lap: Sor:

A lélekidomár. JKK 51. k. 483.; *A szegénység útja.* NK 50. k. 270.).

- 20 : 31 *aequale zero* — semmivel egyenlő
- 21 10 *szultána valide* — az uralkodó szultán anyja
- 11 *Yıldız-kösk* (= csillagpalota) — a török szultánoknak — az udvari hivatalokat is magába foglaló — híres palotája Konstantinápolyban
- 22 : 13 *egyszerre annyi tanút állítanak elő...* — más Jókai-regényfigurák (pl. a *Török világ Magyarországon* Kökényesdi Ferije, a *Rab Ráby* Karcsatáji Miskája) is ilyen módon játsszák ki — de nem politikai ügyekkel, hanem közönséges bűncselekményekkel kapcsolatban — a bíróságot.
- 25 *ahogy a vad elefántot szokták megszelídíteni* — ez a példázat (hasonló összefüggésben) a *Rab Ráby* c. regényben (JKK 38. k. 447.) is előfordul. A regény 47. fejezetének címe is így szól: „Mellben elmondatic, hogian zeliditic meg a waad elefaanthot.”
- 23 4 *csihés* — valamiben hibás, bűnös személy
- 11 *megsententiázzák* — elítélik
- 34 *Ceccopieri* — a császári hadsereg egyik, olasz katonából álló, ebben az időben Budán állomásozó gyalogosezrede. Nevét ekkori tulajdonosáról, Ferdinand Ceccopieri grófról kapta. 1848–49-ben az ezred a bécsi forradalom, majd a magyar szabadságharc leverésében is részt vett.
- 24 : 2 *Kresz-svalizsér* — a Habsburg-monarchia hadserege — olaszokból álló, az 1830-as és 1840-es években Magyarországon állomásozó — 7. sz. lovasezrednek katonáit nevezték így, ekkori tulajdonosának: Freiherr Karl Kress von Kressensteinnek neve nyomán. (A „svalizsér” szó a francia „chevaux-légers” [= könnyű lovasság] népies formája.) A 7. sz. lovasezred a magyar szabadságharc leverésében is részt vett.
- 15 *mándruc* — a nép képzeletében élő, a macskafélék közé tartozó vérengző vadállat. Jókai különböző műveiben nem egészen azonos értelemben használja a szót. E regény 207. lapján jegyzetben értelmezi a szót, a következőképpen: „Ösmagyar neve az oroszlánnak.” A *Levente* c. dráma egyik jegyzetében (NK 95. k. 167.) az alábbi magyarázatot fűzi a szóhoz: „A bihari kemény legények most is szeretik magukat így hivatni.”
- 25 7 *scandens* — kúszó, felkúszó

Lap: Sor:

- 26 : 14 *az a híres herceg* — ugyanilyen esetet ír le Jókai *A legdrágább öltöny* c., Mária Terézia korában játszódo elbeszélésében (*Őszi fény.* 88–91.) Ott egy cseh főúr jelenik meg egy szétszabdalt Rubens-képből készített öltözetben a királynő által rendezett lovagjátékon.
- 25 *Mihály-nap* — szept. 29.
- 27 : 1 *gubás* — durva posztóból készült, kezdetleges szabású kabátot (= gubát) készítő mesterember. A nagyváradai gubásokat Jókai más műveiben is emlegeti.
- osgyáni fazekasok* — a régi Magyarország Gömör megyéjéhez tartozó Osgyán (ma Ozd'any) faluban (melynek környékén jó fazekasanyag található) számos fazekas és cserepes élt
- 2 *mecenzéfi vásárosok* — az egykori Abaúj megye Mecenzéfi nevű nagyközségének német anyanyelvű, tübingiai vagy sziléziai eredetű lakosai közül sokan foglalkoztak vasszerszámok gyártásával. A német anyanyelvük ellenére is magyar érzelmű mecenzéfiokról a *Thonuzóba sírja* c. fejezetben is szó van.
- 4 *stószai késcsinálók* — az Abaúj megyei, német lakosságú Stósz falu késgyártásáról volt nevezetes
- 16 *Mihály-napi „Szabadság”* — Mihály-napi nagyvásár, országos vásár (népies kifejezéssel)
- 23 *traciroz* — kijelöl
- 25 *deget* — sűrű, ragadó sár
- 31 *egy svadrony dragonyos* — egy század szuronyos rövid puskával, karddal és fémtaréjú sisakkal felszerelt lovas katona
- 28 3 *„Geduld bringt Rosen”* — a türelem rózsát terem
- 15 *vádolás* — gyalogos átgázolás
- 30 : 1 *kolumbácsi szúnyogsereg* — a kolumbácsi légy (*Simulia columbacensis*) nevű, a kétszárnyúak rendjébe tartozó, a moszkítókkal és a csécseléggyel rokon mérgező, vérszívó légyfajta a XIX. sz. folyamán gyakran okozott súlyos károkat Magyarországon állatállományában. Csípése az emberre is veszélyes. *Az arany emberben* (JKK 25. k. 30.) a kolumbácsi legyeket „galambóci szúnyogok” néven emlegetik. Mind ott, mind ebben a regényben (27.) utal Jókai arra, hogy e veszélyes rovarok „a galambóci sziklaodúkbán” laknak.
- 10 *praesentia* — itt: lélekjelenlét
- 17 *ostorhegyes* — a kocsiba fogott négy ló között az első sorban a jobb oldali

Lap: Sor:

- 31 2 *hajécú* — hajcihő, csetepaté
20 *mint valami hétválasztó fejedelem* — a középkori (számítalan kisebb-nagyobb fejedelemségre oszló) német—római birodalomban a császár megválasztásának joga a XIII. sz.-tól kezdve a hét leghatalmasabb és legtekintélyesebb egyházi, ill. világi fejedelmet: a mainzi, kölni és trieri érsekeket, a cseh királyt, a szász herceget, a brandenburgi örgrófot és a rajnai Pfalz grófját illette. Ezeket nevezték választófejedelmeknek.
- 30 *rajthuzli* — (Reithosen) lovaglónadrág
- 32 34 *persecutor hadnagy* — csendbiztos, a közbiztonság fenntartásával megbízott megyei tisztviselő
- 33 10 *beneventálás* — üdvözlés, köszöntés
16 *Sisera hadai* — pusztító hadak (a bibliában említett Sisera kánaánita hadvezér neve nyomán)
- 21 *kövezetvám* — városok és községek kövezetének használatáért szedhető illeték. Az útvám egyik fajtája volt.
- 34 4 *toronymalac* — fiatorony, kisebb torony
28 *demidoctus* — félművelt
Syntaxist végzett — azaz csak a gimnázium legelső osztályait végezte el
- 34 *escaáron* — (lovas)század
- 36 15 „*Jaj de szakad ez a húr! . . .* — ezt a dalt Jókai *Az arany ember* (JKK 25. k. 189.) és *Gazdag szegények* (167.) c. regényeiben is idézi. A Magyar Népköltési Gyűjtemény új folyamának 1. kötetében (Arany László—Gyulai Pál: *Elegyes gyűjtemény Magyarországon és Erdély különböző részeiből*. Bp. 1872. 318.) a „Táncszók” c. részben a következő formában szerepel: „Ha elszakad az a húr, megfizette ez az úr”.
- 37 : 25 *Si non e vero . . .* — utalás a „Se non e vero, è ben trovato” (= ha nem igaz, akkor is találó) olasz mondásra
- 39 7 *pinetok* — rekeszekre osztott láda, kosár, amelyben útravalóul vitt borokat szállítanak
22 „*Eladom a kakasom . . .*” — ezt a dalt nem sikerült megtalálnunk népköltési gyűjteményeinkben. A Kerényi György *Népszerű dalok* (Bp. 1961.) c. kiadványának függelékéül közölt, s a XIX. sz.-i népies énekköltészet számos ismert darabját felsorolt címjegyzékben azonban „Eladtam a kakasom . . .” formában szerepel a dal kezdősora. Jókai az *Akik kétszer halnak meg* c. regényben (JKK 40. k. 27.) is idézi.
- 24 *virginálás* — zenélés, éneklés

Lap: Sor:

- 40 9 *árestáns* — fogoly
11 *contignátio* — emelet
12 „*homo regius*” — királyi ember; az adományozott királyi birtokba való beiktatást a „*homo capitularis*”-sal együtt végrehajtó, az iktatási parancsban név szerint kijelölt személy. A törvény értelmében nemesnek kellett lennie, s magának is birtokkal kellett rendelkeznie abban a megyében, ahol az adományozott birtok feküdt.
13 „*homo capituláris*” — káptalani ember; a káptalannak, mint hiteles helynek kiküldött tagja. Az iktatáson való részvételét a törvény szintén kötelező érvénnyel írta elő.
14 *statutio* — a királytól adományozott birtokba való ünnepélyes beiktatás a régi magyar közjogban
15 *a homo regiusnak kötelessége a statutio után hat hétig a vármegeyházán maradni* — Jókai nem egészen pontosan utal az iktatással kapcsolatos régi magyar jogszokásra. A törvényben megszabott idő ui. a valóságban rövidebb volt. A *statutio* megtörténte után „az iktatók három nap folyvást a helyszínén együtt maradtak, s onnan három nap után eltávozhattak ugyan, de még 15 napig együtt kellett lenniök, hogy a netalán még történhető ellenmondásokat átvehessék s az ellenmondók neveit és rangját feljegyezhessek”. (Wenzel Gusztáv: *Az 1848 előtti magyar magánjog tekintettel újabb átalakítására*. Bp. 1885. 309.)
18 *juridicai* — jogtudományi
22 *locuntenentialis assessor* — helytartótanácsi ülnök
41 7 „*bon jour*”-ban — házias öltözetben
9 *máncseszter zrínyijét* — pamutszövetből készült, hasított ujjú, díszes, zsinóros dolmányát (Manchester város nevéből)
10 *Lipót-rend* — osztrák érdemrend, melyet I. Ferenc császár 1808-ban apjának, II. Lipótnak emlékére alapított. A katonai, valamint kimagasló polgári érdemek jutalmazására szolgáló Lipót-rendnek három (később négy) osztálya volt.
13 *tavernicus* — tárnokmester (feudális — ebben az időben már tényleges hatáskör nélküli — közjogi méltóság; eredeti feladata a királyi jövedelmek kezelése volt)
24 *circuli quadratura* — a kör négyzetesítése
42 : 4 *Polyphemus Cyclops* — az ógörög mitológiában szereplő kegyetlen, félszemű óriás
16 *illustrissime* — igen tisztelt uram (udvarias megszólítás)
28 *Budavára vfvásánál* — az utalás nyilván Budának a törökök-

Lap: Sor:

- től való (1686 jún. 21—szept. 2. között végbement) visszafoglalására vonatkozik, amelyben Rézkuthy valamelyik őse részt vett. Ezt a történelmi eseményt Jókai *Az utolsó budai basa* c. elbeszélésében ábrázolta, s *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (6. kiad. Bp. 1902. 547—558.) is külön fejezetben foglalkozott vele *Buda visszavívása* címmel.
- 42 : 30 *sinkó* — itt: bot
- 43 1 *étui* — tok, doboz, szelence, ládika
7 *dégálnak* — henyélnek, lopják a napot
16 *perversus paniperda* — elvetemült kenyérpusztító
- 44 : 24 *Justum ac tenacem propositi virum...* — sokat idézett verssorok Horatius egyik ódájából (Carm. III. 3.). Magyarul: „Igaz s kitartó, hű szívű férfiút sem pártütőknek bujtogató dühe [sem rémítő tyrannus arca meg nem ijeszthet.].” (Bede Anna fordítása.) *Az elátkozott családban* (JKK II. k. 177.) a megyegyűlésen felszólaló Bajcsy András idézi ezeket a verssorokat.
- 30 *mint a Veres-tenger Mózes előtt* — a biblia szerint (Mózes II. könyve 14. rész) az Egyiptomból menekülő zsidók úgy jutottak át a Vörös-tengeren, hogy Mózes pálcájával megérintette a vizet, mire az kettényílt, s az így keletkezett résen a zsidók száraz lábbal kelhettek át
- 45 : 27 *perduellis* — felségsértő
- 46 3 *regále* — a királyi jövedelmekhez tartozó, ill. a nemesi földbirtokok tulajdonával járó haszonvételi jog a régi magyar jogrendszerben. Az italmérsi és korcsmáltatási jog a nemesi regálék közé tartozott.
compossessorátus — közbirtokosság; nemesi birtokok, ill. azokkal kapcsolatos haszonvételek társas birtoklásában részes felek összességének elnevezése a régi magyar jogban. A regálé-jövedelmekből a *compossessorátus* tagjai bizonyos előre meghatározott arány szerint részesültek.
- 48 20 *szála* — terem, táncterem
30 *állás* — nyitott oldalú, hevenyészettépitmény vendégfogadók udvarán a betérő vendégek fogatai számára .
- 50 : 23 *Zöld Marci* — híres rablóvezér a XIX. sz. elején. 1814-ben — bandájának tagjaival együtt — bíróság elé állították és halálra ítélték. Vándza Mihály már 1817-ben színdarabot írt róla, s számos ponyvakiadvány foglalkozott tetteivel. A reformkor irodalma — az ez idő tájt kibontakozó betyár-

Lap: Sor:

romantika szellemében — mint alapjában nemes érzésű, a gazdagokra félelmes, de a szegények irányában nagylelkű haramiát ábrázolta. Ezt az idealizált Zöld Marci-figurát különösen Gaál József elbeszélései segítettek meggyökeresíteni a köztudatban. Petőfi drámát, majd verset írt róla, ám az előbbit röviddel elkészülte után megsemmisítette. Jókai *A magyar nép élce szép hegedűszóban* c. művében (233.) foglalkozik Zöld Marcival.

- 51 : 20 *cilinder* — hosszú, henger alakú üvegpothár
- 34 *diószegi* — a Bihar megyei Bihardiószeg nagyközségben az Érmellék bortermelésének egyik központjában termett jó minőségű bor
- 52 30 *in fine finale* — végtére is, legvégül
- 31 *homoeopathiai* — a hasonszervi gyógymódon alapuló. A Hahnemann Sámueltól kezdeményezett, s a XIX. századi orvostudományban igen elterjedt homoeopathia lényege az, hogy minimális adagokban olyan gyógyszereket alkalmaznak, amelyek nagy adagokban az egészséges ember szervezetében a gyógyítandó betegséghez hasonló jelenségeket hoznak létre. Jókai ismerte ezt a gyógymódot, gyermekkorában alkalmazták is rajta. (JKK 1. k. 430.) Műveiben gyakran említi.
- 53 16 *visznek Aradra* — az aradi börtön a régi Magyarország egyik legismertebb büntetőintézete volt.
- 54 1 *honorációrok* — nem nemesi származású értelmiségiek a feudális Magyarországon
- 2 *indzsellér* — mérnök (a francia „ingénieur” szóból)
- 11 *a szomszédasszony (a boszorkány) gúzsra kötötte a beleit* Ipolyi Arnold *Magyar Mythológiájában* (Pest 1854. 409.) ír arról, hogy a néphit szerint a boszorkányok „az állatok s emberek beleit megkötik s megzavarják”, s ebben a hiedelemben a pogány magyar jósok által gyakorolt bálnézés emlékét látja
- 55 2 *félmesszely* — kb. 1½ dl
- 5 *akár a Józsue trombitáit fújják* — a biblia szerint (Józsue könyve 6. rész) a zsidók — isteni parancsnak engedelmességedve — oly módon foglalták el Józsue-nak, Mózes utódának vezetése alatt Jerikó kánaáni várost, hogy hét napon át körbe kerülték a város falait, miközben a papok kürtjeiket fújták. A hetedik napon a kürtök szavára a városfalak maguktól leomlottak.

Lap: Sor:

- 55 : 34 *rusznyák* — kárpátukrán
56 : 10 *cifferblatt* — az óra számlapja
15 *halbíroz* — megfelelez
33 *modális* — itt: divatos, elegáns
58 : 26 *Tapló Gyuri* — valószínűleg költött név
59 : 1 *Szép állat a hattyú...* — ezt a dalt Jókai *Szeretve mind a vérpadig* (JKK 41. k. 352.) c. regényében és *Bolondok grófja* (186.) c. színművében is idézi. A XIX. sz. első feléből való kéziratok énekeskönyvekben a dal *Szép állat a liba...* kezdettel fordul elő (vö. Stoll Béla: *A magyar kéziratok énekeskönyvei és versgyűjteményei bibliográfiája*. Bp. 1963. 148., 389., 411.). Szerepel a dal Kriza János *Vadrózsák* c. gyűjteményében (I. k. Kolozsvár 1863. 163–64.) is.
9 *Andante maestoso* — az előadásmódra vonatkozó zenei jelzés: lassan, méltóságteljesen
18 a „*prima occupatio*” százhuszonnyolc családjából — a „*prima occupatio*” szavak jelentése: első foglalás. Kézai Simon *Gesta Hungarorum* c. műve szerint a Hunortól és Magortól származó, Scythiában letelepült, majd később Magyarországot elfoglaló hunok, ill. magyarok (Kézai e két népet azonosnak tekinti) eredetileg száznyolc — nem pedig százhuszonnyolc — törzsrre oszlottak. A regény egy későbbi helyén (I. k. 114 30) már Jókai is *száznyolc* honfoglaló családfőről ír. Ez a fikció voltaképpen az Árpád-kori száznyolc nemesi nemzetség létezésének a múltba való visszavetítése. Azok a magyar nemesi családok, amelyek genealógiájukat az Árpád-kori nemzetségekig tudták visszavezetni, előszeretettel tekintették magukat a honfoglaló ősök egyedüli igazi leszármazottjainak.
33 *pányókamente* — fel nem öltött, csak vállra vetve hordott prémes, rövid felsőkabát
60 20 *Pontyó* — költött név
21 *Bihari János* (1764–1827) — cigány származású zeneszerző, a magyar verbunkoszene legkiválóbb művelője. Jókai gyakran emlegeti műveiben Bihari szerzeményeit és hegedűjátékát.
22 *Lavotta János* (1764–1820) — zeneszerző, a verbunkoszene kiváló úttörője. Műveinek egy része a nyugat-európai műzene hatásáról is tanúskodik. Jókai *Két lángész egy házban* c. írásában (*Életemből*. NK. 97. k.) részletesen ír róla.
27 *Ez a wartburgi verseny!* — középkori irodalmi hagyomány

Lap: Sor:

szerint (melyet egy XIII. sz.-i középfelnémet költemény örökölt meg) 1206-ban I. Hermann turingiai őgrógró wartburgi várában nagyszabású költői verseny zajlott le. Wagner *Tannhäuser* c. operájában vitte színre a wartburgi dalnokversenyt.

61 : 12 *benefactor* — jótévő

62 : 4 *serpenyős font* — serpenyős mérleg

14 *kongó* — rézpenz

63 16 *Öcsémuram diószegije csak hűtőnek való, hogy a szárhegyit belerakják* — Tanussy Decebál itt ábrázolt viselkedéséhez hasonló módon cselekszik annak az anekdotának hőse is, amelyet *A lélekidomár* c. regényében (JKK 51. k. 340.) Lándory Bertalan beszél el Scillának: „Hát mondok én neked egy adomát, talán ismered is, magyar emberrel történt. Feljött Párizsba, beült a vendéglőbe. Hozatott magának pezsgőt. Mindjárt egyszerre négy palackkal. Azután egy vedret kért, felnyitatta mind a négy üveget, s beleöntötte a pezsgőt. Akkor azután előhozatta a magával hozott pincetokot, abból kivette a tokaji boros palackot, s beléállította a pezsgős vederbe: „a ti pezsgőtök csak hűtőnek jó az én boromhoz!”

21 *az „ősapáink” nótáját* — Jókai nyilván arra a zenedarabra utal, amelyet *Szeretve mind a vérpadig* c. regényében (JKK 41. k. 137.) „ősapáink dala” néven Cinka Panna szerzeményeinek sorában említ. Hiteles adatokat sem erről a darabról, sem Cinka Panna más, állítólagos kompozícióiról nem ismerünk.

25 *mint ahogy Kinizsi járta a kenyérmezei diadal után* — Kinizsi Pálról, Mátyás király legendás híré, roppant testi erejéről is nevezetes hadvezéréről Bonfini jegyezte fel, hogy az 1479. okt. 13-i kenyérmezei csata után, melyben seregei győzelmet arattak a török felett, ő is bekapcsolódott katonáinak fegyveresen járt vitézi táncába: „...hirtelen a kör közepére ugrott, keze segítségével pusztán fogával derekánál fogva felragadott a földről egy megölt hórihorgas törököt, majd ütemesen körbe táncolt.” (Bonfini: *Mátyás király*. Ford.: Geréb László. Bp. 1959. 270.) Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művének (2. kiad. Pest 1860. 250.) *A kenyérmezei diadal* c. fejezetében is megemlékezik erről az epizódról.

27 *„Igyál pajtás, jó a szállás!”* — ezt a mindössze néhány soros,

Lap: Sor:

- rövid bordalt Jókai *A mi lengyelünkben* (Hhm 8. k. 279.) teljes szövegében idézi. A dal szerepel Erdélyi János *Népdalok és mondák* c. gyűjteményében (1. k. Pest 1846. 181.) is.
- 63 : 29 *máslás* — aszú v. szamorodni seprőjén újra erjesztett, jó minőségű csemege- v. peccsenyebor
- 64 : 6 *bratina* — bizalmas, meghitt barát nő
22 *kuferces* — régi (de még a XIX. sz. első felében is elterjedt), énekszó mellett járt, lassú és friss részre tagozódó népies magyar tánc
- 65 19 *degez* (degesz) — kipattanásig tele
34 *sálista* — kibic
- 67 2 *Rákóczi-induló* — a XVIII. sz.-i eredetű, a kollégiumi diákság énekkincséhez tartozó és számos változatban elterjedt Rákóczi-nótából a XIX. sz. elejére alakult ki a tulajdonképeni Rákóczi-induló. Szerzőjét nem ismerjük. Később többen (így Erkel, Berlioz, Liszt) feldolgozták, s a XIX. sz.-ban nemzeti jelképpé, a hazafias lelkesedés szimbólumává vált.
- 11 *A kún vezér marokkal szőrja az aranyat* — erről az I. (Szent) László király alakjához fűződő mondai hagyományról, amelyre Ipolyi Arnold (*Magyar mythologia*. Pest 1854. 169.) is utal, Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (2. kiad. Pest 1860. 71.) szintén említést tesz. A monda első ismert feljegyzése Temesvári Pelbárt *Pomerium sermonum* (Hagenau 1499) c. művében található. Szerepel az 1520-as években készült Érdy-kódecsben is. Beythe István egy 1583-ban megjelent növényteni munkájában ugyancsak elmondja a történetet; az ő közlésére hivatkozik Ipolyi is. (Vö. még Horváth Cyrill: *Szent László-legendáink eredete*. Bp. 1928.)
- 21 „*blindre vágnak vissza*” — a „blind” (= vak) német szóból származó kártyakifejezés olyan esetek megjelölésére, amikor valaki anélkül tesz fel bizonyos összeget v. licitál rá a játékra, hogy a kártyáit megnézné
- 69 20 *krapuła* — mámort követő rosszullét
26 *krucifikszus* — feszület
- 27 „*circumdederum*” — helyesen: „*Circumdererunt [me gemitus mortis]*” (= körülvettek engem a halál fájdalmai); katolikus temetési szertartásokon énekelt zsoltárrészlet kezdő szavai
- 34 *Lázárral, a szegénnyel* — az idézett zsolozsmarészlet a gazdagról és Lázárról szóló bibliai példázatra (Lukács evangéliuma 16. rész) utal.

Lap: Sor:

- 70 : 9 „policájstunde” (Polizeistunde) — záróra
- 13 *Eb ura a fakó!* — a mondás szó szerinti jelentése: ebnek ura a kutya (= azt tesszük amit akarunk, nekiünk nem parancsolnak). Állítólag ezekkel a szavakkal fosztották meg trónjától I. Józsefet az 1707-i ónódi országgyűlésen. (Vö. O. Nagy Gábor: *Mi fán terem*. Bp. 1957. 71.)
- 14 *hanák* — a csehek népies elnevezése (a morvaországi Haná-síkság lakóinak neve nyomán).
- 72 4 *maleferiátus* — elvetemült, gonosz
- 9 „*Ifju varjú keresztről...*” — a négy versszakból álló ének teljes szövegét közli Erdélyi János *Népdalok és mondák* (Pest 1846—1848) c. gyűjteménye (2. k. 251.). A Jókaitól e lapon idézett két versszak Erdélyi közlésében az első és utolsó strófának felel meg. A kétféle szöveg között egy-két jelentéktelen eltérés áll fenn. A „Pontyot küldtek a tóba...” kezd strófa már feltehetőleg Jókai leleménye. Jókai a *Mire megvénülünkben* is említést tesz erről a nótáról (JKK 16. k. 101—102.; vö. Orosz Lászlónak az ének teljes szövegét közlő jegyzetét 553—54.). Idéz belőle az *Enyim, tied, övé* (JKK 29. k. 228.) c. regényben és a *Bolondok grófja* (205.) c. színműben is.
- 18 *elucubrál* — megvilágít
- 21 *jurátusok hordták szét a vármegyékbe Pozsonyból* — a *Mire megvénülünkben* is úgy emlegeti ezt az éneket Jókai, mint „országgyűlési nótát”, amelyet az országgyűlés alatt Pozsonyban tartózkodó jurátusok terjesztettek el
- 74 29 *rivaj* — zsvaj, riadalom
- 75 29 *zapfenstreich* — takarodó
- 77 22 *cserepár* — az osztrák hadseregbe tartozó, rendszerint a határ-őrvidéken szolgáló katona
- 24 „*halberdó*” (= Halt, wer da!) — állj, ki vagy!
- 26 *pananét* — hosszú, hegyes szurony
- 31 *gyökkentés* — itt: mozdulat
- 32 *szénavonyogó* — fanyelű vaskampó, amellyel a szénát kihúzzák a boglyából
- 33 „*Kveraus*” (= Gewehr heraus!) — fegyverbe!
- 78 5 *mordio* — segítség!
- 79 4 *Mén Marót bolgárainak holttesteiből* — Anonymus *Gesta Hungarorum* c. művében több helyütt megemlékezik a Bihar környékén élő kazárok Marót nevű vezérééről, akit szerinte a magyarok neveztek el Mén-Marótnak (a latin eredetiben

Lap: Sor:

Menemorout) „mégpedig azért, mert több asszonya volt”. (A bolgárok vezérét Anonymus Zalánnak nevezi.) Anonymus gestájának 51. fejezetében ír arról, hogyan győzték le a honfoglaló magyarok Mén-Marót katonáit. Mén-Marót Anonymus szerint ezután meghódolt Árpád előtt, és leányát a magyar fejedelem fiához adta feleségül. Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (2. kiad. Pest 1860. 31.) is említést tesz az Árpád és Mén-Marót közötti harcról, *Levente* c. színművében pedig „Marót csakán” néven a kazár fejedelmet is fellépteti. — Mint az újabb kutatások kimutatták, Mén-Marót nem volt valóságos személy. A „marót” (v. „morót”) szó a — valamikor a későbbi Magyarország egy része fölött is uralkodó — morva nép régi magyar neve, amely a hagyományokban személynévvé alakult át. Anonymus ebből és talán a bibliai Ménrót (= Nimród) nevéből kontaminálta a Mén-Marót nevet. (Vö. Györffy György: *Honfoglalás előtti népek és országok Anonymus Gesta Hungarorumában*. Ethnographia 1965. 422–23.)

- 79: 10 itt gyűjtötták meg a „gyulák” az oltártüzeket — a török eredetű „gyula” méltóságnév a nomád magyar törzsszövetségben valószínűleg az ügyintéző (s a tényleges uralmat a névleges főhatalom birtokosától, a „kündü”-től fokozatosan átvevő) hadvezér címe volt. A honfoglalás idején valószínűleg Árpád is a gyula rangját viselte. Később, a honfoglalás után a gyula egy ideig az ország keleti része fölötti uralmat gyakorolta. Ipolyi Arnold (*Magyar Mythologia*. Pest 1854. 475.) a gyulai tisztséget papi és egyszersmind bírói hivatalnak tekinti. Jókai már *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (2. kiad. Pest 1860. 27.) ír arról, hogy a pogány magyarok „papjaikat Ghyláknak... nevezték”.
- 14 *Azért hívják ezt a helyet Tűzhalomnak* — Ipolyi (i. m. 490.) a pogány magyarok áldozati helyeiről szólva, többek között az Erdélyben, Kézdivásárhely közelében levő Tűzhalom nevű dombról is említést tesz. Nyilván innen vette át a nevet Jókai.
- 16 *várjobbágyok* — a honfoglalást követő időszakban a királyi várak környékén letelepített szabadok, akik földjeiket állandó katonáskodás kötelezettsége fejében birtokolták. A XIII–XIV. sz. fordulójára beolvadtak a nemesség soraiba; a várjobbágyoknak mint önálló társadalmi kategóriának a török

Lap: Sor:

hódoltság korára vonatkoztatott említése tehát anakronisztikus.

79 : 22 *görög nem egyesült pápa* — nem egyesülteknek (disunitusoknak) nevezték a görögkeleti vallásnak egyházuk teljes autonómiájához ragaszkodó híveit, szemben a katolikus egyházba visszatért, a pápa egyházi főségét elismerő, de a görög szertartási nyelvet megtartó egyesültekkel v. unitusokkal (a mai görögkatolikusokkal)

26 *fundatio* — alapítvány

80 8 *amióta csak a szent korona Magyarországra érkezett* — a szent koronát (amely később a feudális „nemesi nemzet”, ill. az önálló magyar államiság szimbolumává vált) II. Szilveszter pápa 1000 őszén küldte el Ascherik apát útján I. István királynak. Istvánt 1000 karácsonyan koronázták királlyá. Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (2. kiad. Pest 1860. 47–48.) *Az első koronázás Magyarországon* címmel külön fejezetet szentelt ennek az eseménynek.

10 *Szent István alatt Kupával tartottak* — Kupa (Koppány) somogyi vezér 998-ban, Géza fejedelem halála után — Gézával való rokonságára hivatkozva — magának akarta megszerezni a Magyarország feletti uralmat, és pogány hadai élén István ellen támadt. István seregei a bajor Vecclin vezérlete alatt Veszprémnél legyőzték Koppány csapatait. A csatában maga Koppány is elesett. Testét István felnégyeltette, vagyonát pedig elkobozta. Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (2. kiad. Pest 1860. 43–44.) *A testvérharcok* c. fejezetben ír Kupa lázadásáról.

11 *I. Endre ellen Vatát támogatták* — Jókai utalása nem egészen fedi a történelmi tényeket. Az 1046 őszén Vata békési úr vezetése alatt kitört pogánypogánylázadás valójában nem I. András (= Endre), hanem a német császársággal szövetséges Péter király uralma és a katolikus egyház befolyása ellen irányult. I. András trónra lépését nagyrészt éppen ez a felkelés tette lehetővé. Vata hívei I. Andrástól a pogány vallás és intézmények visszaállítását várták. I. András azonban szilárdan kitartott a kereszténység mellett, és fejvesztés terhe alatt tiltotta el a pogány szertartások gyakorlását. Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (2. kiad. Pest 1860. 53–54.) *Vatha lázadása* címmel külön fejezetben foglalkozik ezekkel az eseményekkel, s a Vasárnapi Újság 1858. szept. 26-i számában is megjelent egy *Vatha lázadása* c.

Lap: Sor:

cikke. Mindkét helyen mint a minden újítástól csökönyösen elzárkózó, s ezért szükségképpen bukásra ítélt szűk látókörű maradiság megtestesítőjeként jellemzi Vatát.

- 80 : 12 *Könyves Kálmán idejében. . . Almost késérgették* — I. (Könyves) Kálmán öccse, Álmos herceg, több ízben szervezett felkelést, — előbb lengyel, majd 1108—1109-ben német és cseh segítségre támaszkodva — bátyja uralmának megdöntése céljából. A harcban Kálmán kerekedett felül, és Álmos 1109-ben börtönbe vetette, majd 1113-ban — csecsemőfiával, a későbbi II. Bélával együtt — megvakította. Álmos 1125-ben a bizánci birodalomba menekült, és ott halt meg 1129 táján. Jókai *Könyves Kálmán* c. drámájában dolgozta fel Kálmán király és Álmos herceg viszályát, és *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (2. kiad. Pest 1860. 82—85.) is ír ezekről az eseményekről.
- 13 *Vak Bélánál Borics táborába szálltak* — I. Kálmán második feleségének — Kálmántól törvényesnek el nem ismert — fia: Borics (1113—1155) II. Bélának és utódainak uralma idején ismételt kísérleteket tett — előbb orosz és lengyel, majd cseh és német, végül bizánci seregek élén — a magyar trón megszerzésére. II. Béla 1134-ben aratott döntő győzelmet fölötte, 1136-ban az aradi gyűlésen pedig lekaszabolgatta a Borics pártján álló magyar urakat. Petőfi *Tigris és hiéna* c. drámájának egyik főalakjává, Szigligeti pedig *A trónkereső* c. tragédiájának hőségévé tette meg Boricsot. Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művének (2. kiad. Pest 1860. 88—91.) *A trónkövetelő* c. fejezetében beszéli el Borics történetét.
- 14 *Csák Máté* (1260?—1321) — a Trencsén megyei Csák nemzetség tagja, nagy hatalmú feudális oligarcha. Régebbi — a nemesi nacionalizmus szemléletétől befolyásolt — történetírói és szépirodalmi feldolgozások nemegyszer eszményített módon, mint az idegen uralom ellen küzdő szabadsághőst mutatták be. Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (2. kiad. Pest 1860. 134—136.) oly módon emlékezik meg a Károly Róbert és Csák Máté hívei közötti küzdelmekről, hogy egyik fél igaza mellett sem foglal állást.
- 14 *Hédervári Kont István* — magyar főúr, a XIV. sz. végi párt-harcokban a központi hatalom ellen lázadó feudális bárók egyike. Zsigmond király 1393-ban kivégeztette. Utóbb

Lap: Sor:

monda keletkezett róla, s az erre támaszkodó későbbi irodalmi feldolgozások Kontot mint a zarnoksággal szembe szálló szabadsághóst ábrázolták. *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (2. kiad. Pest 1860. 162–63.) Jókai is beszámol Kontnak és társainak sorsáról.

- 80 : 16 *a három Rákóczi* — I. Rákóczi György (1591–1648, uralk. 1630-tól) erdélyi fejedelem, aki a protestáns vallásszabadság védelmében 1644–45-ben sikeres háborút folytatott III. Ferdinánd osztrák császár és magyar király ellen; I. Rákóczi Ferenc (1645–1676), aki részt vett a Wesselényi-féle összeesküvésben, s 1670 tavaszán megindította seregét a császáriak ellen, de rövidesen letette a fegyvert; II. Rákóczi Ferenc, a kuruc szabadságharc vezére. (II. Rákóczi Ferenc fia: Rákóczi József is indított 1738-ban — török támogatással — egy Habsburg-ellenes hadjáratot az erdélyi fejedelemség megszerzése céljából; mozgalmához azonban Magyarországról senki sem csatlakozott.) *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. munkájában Jókai kitér a Rákóczi család valamennyi említett tagjának szerepére. II. Rákóczi Ferenc szabadságharcát *A löcsi felér asszony és Szeretve mind a vérpadig* c. regényeiben ábrázolja.
- 16 *a két Thököly* — Thököly István gr. (1623–1670) nagybirtokos főnemes, Árva vármegye főispánja, aki részt vett a Wesselényi-összeesküvésben, s ennek leleplezése után a császári csapatoktól ostromolt Likava várában halt meg; Thököly Imre gr. (1657–1705) az 1678 és a XVII. sz. vége között török támogatással folytatott Habsburg-ellenes hadjáratok vezére, néhány éven át Észak-Magyarország fejedelme. Thököly István bátor ellenállására utal Jókai az *Erdély aranykora* c. regényben (JKK 3. k. 129–30.) és *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (6. kiad. Bp. 1902. 526.), Thököly Imrét az *Erdély aranykora és Török világ Magyarországon* c. regényeiben szerepelteti, és említett történelmi munkájában is részletesen foglalkozik Habsburg-ellenes harcaival.
- 17 *Esze Tamás* (1666–1708) — tarpai jobbágy, az 1697-i hegyaljai felkelés résztvevője. 1703-ban — Kiss Alberttel, Thököly egykori hadnagyával együtt — a Habsburg-uralom elleni fegyveres szervezkedésre szólította fel az elégedetleneket, s egyszersmind követeket küldött Rákóczihoz Lengyelországba, kérve őt, hogy álljon a mozgalom élére. (Jókai

Lap: Sor:

célzása nyilván erre az Esze Tamás vezette, a tulajdonképpeni Rákóczi-szabadságharcot megelőző felkelésre vonatkozik. *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művének Esze Tamás c. fejezetében [6. kiad. Bp. 1902. 625–26.] néhány elég gúnyos hangnemű sor foglalkozik ezzel az eseménnyel.) Esze Tamás és Kiss Albert túlnyomórészt parasztokból álló, rosszul felfegyverzett seregét Károlyi Sándor szatmári főispán 1703-ban leverte. Maguknak a vezetőknek azonban sikerült elmenekülniök és kijutniuk Rákóczihoz. Esze Tamás később Rákóczi egyik legkiválóbb brigádérosa lett.

- 80 : 17 *Szegedi Péter*, Szegedinac Péro — szerb határőrkapitány, az 1735-i parasztfelkelés vezetője. Péro a felkelés kezdeményezői: a növekvő állami terhek miatt elkeseredett alföldi parasztok számára biztosítani akarta a délvidéki szerb határőrök támogatását. Terve azonban meghiúsult; a felkelést hamarosan leverték, s résztvevőin kegyetlen bosszút álltak. Péro-t és a többi vezetőket kerékbe törték, majd lefejezték. Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (6. kiad. Bp. 1902. 714–19.) a *Szegedinecz Péro és viselt dolgai* c. fejezetben eléggé gúnyos hangnemben emlékezik meg a Szegedinac Péro-féle felkelésről. *Az aradi hős nők* c. színművének cselekménye is a Péro-felkeléshez kapcsolódik.
- 81 17 *Cleopatra* (i. e. 69–30) — szépségéről híres egyiptomi királynő. Julius Caesar, majd Antonius kedvese volt. Antoniusnak Octavianustól elszenvedett actiumi veresége után öngyilkos lett. Nevét Jókai számos művében említi.
- 18 *Semiramis* — a mítikus hagyomány szerint Asszírnia rendkívüli szépségű és kicsapongó életű királynője. Jókai számos művében utal a vele kapcsolatos mondákra.
Tündér Ilona — magyar népmesékben és széphistóriákban (többek között a Gyergyai Albert-féle *Argirus históriájában*) a tündérkirálynő neve. Ipolyi szerint (*Magyar mythologia*. Pest 1854. 61–62.) ősi magyar tündérnév.
- 27 *násfa* — nyakláncon viselt, gazdag díszítésű női ékszer
- 83 1 *kortyondi pajtás* — ivócimbora
- 84 17 *ánghlia-kert* — angolkert
27 *kepiszkelődött* — rugdalózott
- 85 14 *Ezt a debreceni diákok úgy hívják, hogy „pikó”* — az *Eppur si muove*-ban (JKK 22. k. 16.) viszont azt írja Jókai, hogy Debrecenben „szatyí”-nak nevezték a kenyeret. Tóth Endre

- szerint mindkét állítás téves, és arról tanúskodik, hogy Jókai hiányosan ismerte a debreceni diákéletet. „A diákok kenyérét sohasem hívták Debrecenben *szatyinak*, de hívták és hívják ma is Pápán. Debrecenben *brúgó* volt a kenyér neve.” (Dr. Tóth Endre: *Jókai és Pápa*. Pápa 1943. 10–11.) Jókai bizonyára részben pápai diákkorából, részben más forrásokból ismerte ezeket az elnevezéseket, s különböző műveiben önkényesen hozta kapcsolatba őket a nevezetesebb kollégiumi városok diákéletével. *Az osztrák–magyar monarchia írásban és képben* c. munka Debrecen cikkében (2. k. Bp. 1891. 304.) már helyesen írja, hogy Debrecenben „brúgó”-nak nevezik a mindennapi kenyeret.
- 88 4 *Cnidusi Vénus* – Vénus (=Aphrodité) istennőnek egykor Knidosz szigetén elhelyezett szobra, Praxitelész nagy görög szobrász alkotása. Eredetije nem maradt fenn, csupán későbbi másolatok révén ismerjük.
- 12 *iral* – írón, palavessző
- 25 *Hübner*, Johann (1668–1731) – német pedagógus és tankönyvíró. Földrajzi könyvei és bibliai történetei régebben Magyarországon is el voltak terjedve – annyira, hogy a „Hübner” név úgyszólván fogalomná vált. A Jókai műveiben is előforduló „a dolog Hübneré” (= a dolog magyarázata) kifejezés arra utal, hogy Hübner tankönyveiben mindenre lehet magyarázatot találni.
- 25 *Hármas Kis Tükör* – Losonczy István (1709–1780) nagy-kőrösi gimnáziumi tanár földrajzi, alkotmánytani és történelmi ismereteket tartalmazó munkája, amely a XVIII. sz. utolsó évtizedeiben és a XIX. sz. első felében a magyarországi és erdélyi iskolák legelterjedtebb, legnépszerűbb tankönyve volt. 1771-ben jelent meg először, s a következő évtizedek folyamán számtalan újabb kiadása látott napvilágot. – Hübneret és a *Hármas Kis Tükört* mint a XIX. sz. elejének jellegzetes tankönyveit említi Jókai a *Névtelen várbán* (JKK 34. k. 139.) is.
- 26 *colloquium* – itt: latin beszélgetések gyűjteménye
- 89 7 *debreceni kántus* – a debreceni kollégium híres énekkara, melyet Maróthi György alapított és szervezett meg 1739-ben
- 90 9–16 Jókai számos művében ábrázolja a zene varázsos, testetlelket megszépítő hatását. A *Szegény gazdagokban* (JKK 12. k. 115.) a lelkiismeretlen kalandor báró Hátszegi a pusztai

- csárdában, betyárok és pásztorok között hegedülni kezd, s ez a jelenet feleségére, Henriette-ra — aki szerelem nélkül, kényszerűségből ment nőül hozzá — váratlan hatással van. „Ha valami, úgy ez a pillanat volt az, melyben férjét olyan delejes fényben látá maga előtt, mely ellenállhatatlanul csábít, hódít, megveszteget.” A *Szeretve mind a vérpadig* c. regényben (JKK 41. k. 138.) a csúnya cigánylány, Cinka Panna, *A két Trenk* c. regényben (24.) pedig Trenk Ferenc szépül meg hegedülés közben.
- 90: 18 „*Nekem olyan asszony kell...*” — ezt a dalt Jókai az *Egetvívó asszonyszív* c. regényben (Hhm. 9. k. 225.) is idézi. A dal teljes szövegét közli Török Károly: *Csongrádmegyei gyűjtés*. Magyar Népköltési Gyűjtemény. Új folyam. 2. k. Pest 1872. 229.
- 91 2 „*Magasan repül a daru...*” — a dal teljes szövegét közli Limbay Elemér: *Magyar daltár*. Győr 1886. 1. k. 243.
- 13 „*Ez a csárda olyan közel ne lenne...*” — ezt a dalt Jókai *Sárga rózsza* c. elbeszélésében (4.) is idézi.
- 25 „*Haragszom én azon szóra...*” — ez a dal — hosszabb szöveggel — Jókai *Bolondok grófja* c. színművében (186.) is előfordul. A dal Erdélyi János *Népdalok és mondák* c. gyűjteményében (3. k. Pest 1848. 193.) is megtalálható.
- 92 5 „*Ne essél galambom a Tisza vizibe!...*” — a *Széles víz a Duna...* kezdetű ismert dal második versszaka. A dal — az ittenitől némileg eltérő szöveggel — szerepel Erdélyi János *Népdalok és mondák* c. gyűjteményében (2. k. Pest 1847. 139.) is.
- 22 *Medúza-kép* — Medúza az ógörög mitológiában a három Gorgó egyike: kígyó hajú női szörny, akit Perseus ölt meg. Levágott fejét Pallas Athénének adta át, aki azt pajzsán viselte. A Medúza-fő látásától az emberek kővé meredtek.
- 93 5 „*Kincsem, komámasszony!...*” — a dal szövegét — jelentéktelen eltérésekkel — Erdélyi János *Népdalok és mondák* c. gyűjteménye (1. k. Pest 1846. 439.) is közli
- 30 *Ha ezt a pofát Darwin látta volna...* — a Darwin evolúciós elméletére való tréfás célzással Jókai azt érzékelteti, hogy a leírt arc majompofához hasonlít
- 95 15 *kőszapila* — henyé, dologkerülő
- 17 *félkékalkalmár* — csempész, orgazda, zugárus
bojnyik — haramia, zsvány
- 96 11 *mille pardons!* — ezer bocsánat!

Lap: Sor:

- 97 : 24 *csurapé* — zsinóros, prémes felöltő, bekecs
98 : 8 *à peu près* — körülbelül, majdnem
11 *domitorium* — étvágygerjesztő, gyomrot rendben tartó ital
20 „*Geld spricht*” — pénz beszél
99 : 9 *straniera* — idegen, ismeretlen nő
100 : 9 *lazarétum* — kórház
102 : 17 *balzac* — alacsony karosszék
causeuse — kétszemélyes kis kanapé
18 *sèvres* — Sèvres francia városban gyártott világhírű porcelán
étagère — polc, többpolcos állvány
statuette — kis szobor, szobrocška
gros de Naples — nápolyi szövet (egyfajta finom selyemszövet elnevezése)
19 *moire antique* — finom habos selyemszövet
33 *pli* — modor
104 : 6 *Zaránd* — a régi Magyarország egyik vármegyéje. 1876-ban beolvasztották Arad és Hunyad vármegyékbe.
25 *Barcaság* — hegyvidék és síkság Erdély délkeleti részében, Brassó vidékén
Mezőség — hullámos dombvidék Erdély belsejében, az Erdélyi-medence északi része
33 *hiu* — padlás
34 *Vidra* — román lakosságú erdélyi kisközség az egykori Torda-Aranyos vármegyében, az Aranyos folyó közelében
105 16 *kujonérozás* — gonoszkodás, rossz bánásmód
18 *csivasz* — rusnya, csúf, utálatos
bális — vándorkalmár v. sajtkészítő, aki nyáron bérbe veszi a pusztai birkák fejését
19 *kászu* — fahéjból, kéregből csinált edényke, melyben apró szemű gyömolcsöt v. sajtot tartanak
33 *kanuka* — damaszt (lenből, pamutból v. selyemből való, virágmintákkal v. más ábrákkal díszített) szövet
106 28 *az enyedi kollégiumba* — a nagyenyedi kollégium, amelyet Bethlen Gábor alapított 1622-ben, s Apafi Mihály helyezett át 1658 után Gyulafehérvárról Nagyenyedre, a régi Erdély egyik legnevezetesebb tanintézete volt
30 *ennek is megjövendölték...* — az ógörög monda szerint Achillesnek anyja, Thetis tengeristennő megjósolta, hogy kétféle sors között választhat: ha részt vesz a harcban Trója alatt, fiatalon hal meg, de örökké tartó hírnevet szerez magának; ha pedig visszatér hazájába, hosszú életben lesz része

Lap: Sor:

- 107 : 23 *a maga Centaurusát, Chiront* — a görög mitológia szerint a félig ló-, félig embertestű kentaurok egyike, a bölcs Chiron (= Kheiron) volt Achilles nevelője
- 108 : 29 *beszerika* (= *biserică*) — templom (románul)
- 33 *katrinca* — az erdélyi román nők (többnyire maguk által szőtt) színes, rojtos köténye; kettésével, elől és hátul viselték
- 110 10 *pengőpénzben* — a XIX. sz. első felében kétféle pénz volt forgalomban Magyarországon: a *pengőnek* nevezett állandó értékű fém pénz és a *váltó* nevű, csekélyebb értékű (ingadozásoknak is kitett) papírpénz. Általában 2¹/₂ váltóforint ért egy pengőforintot. Mindkét forint 60 krajcárral volt egyenlő. Az aprópénznél megjelölték, hogy a váltó- vagy a pengőforint aprópénzről van-e szó.
- 12 „*Ha ez a pénz volna csak foglaló...*” — e sorok Petőfi *Alku* c. — rövvel keletkezése (1845) után népdallá lett, s már Erdélyi János *Népdalok és mondák* c. gyűjteményében (2. k. Pest 1847. 226.) ilyenként közölt — versének második szakaszát travesztálják. Petőfi eredeti szövege így hangzik:
„Ha ez a pénz volna csak foglaló,
S még százennyi lenne borralaló,
S id'adnák a világot rá'dásnak,
Szeretőmet mégsem adnám másnak!”
- 19 *Béla király névtelen jegyzője* — a *Gesta Hungarorum* c., egy XIII. sz.-i kódexben fennmaradt történelmi munka névtelen szerzője. Kiséte és művének keletkezési időpontja két évszázad óta állandó tudományos viták tárgya. A kutatók többsége III. Béla kortársának tekinti. Ehhez az állásponthoz csatlakoztak a kérdéssel foglalkozó legújabb, az ItK 1966-i évfolyamában közölt tanulmányok szerzői: Horváth János és Sólyom Károly is, akik a Torda nemzetségből származó Péter győri püspök személyében jelölik meg a *Gesta szerzőjét*.
- 24 az *Árpád-házból született királyok fiágon kihaltáig* — azaz 1301-ig, III. András haláláig
- 111 : 25 „*jász kép*” — Kállay Ferenc *A pogány magyarok vallása* (Pest 1861) c. munkájának, melyre szinte valamennyi, e fejezetben előforduló őstörténeti hivatkozás visszavezethető (l. erről a regény keletkezéstörténetével foglalkozó fejezetet is), *A pogány magyarok bálványairól* c. fejezetében (31.) tesz említést a „jász kép”-ről, de nem mint az ősmagyarok, hanem mint az Árpád-kori Magyarországon élő pogány kunok

Lap: Sor:

által tisztelt bálványról: „A kunoknak szinte [= szintén] bálványaik voltak... A Jászkép ily bálványkép lehetett, melyről Horváth Péter emlékezik Zsigmond 1407. oklevele nyomában Fémzsarunál (Fővény szarv) Csán felé Heves megyében.” Forrásként Horváth Péter *Commentatio de initiis Jazygum et Cuman* (Pest 1801) c. könyvének 211. lapját jelöli meg.

III : 25 *amit Theophilactos a hunn-uturgurok „idolum electreum”-jának nevez* — Kállay Ferenc említett könyvének id. lapján, néhány sorral alább így ír: „Hasonló ezüst bálványait emlegeti Theophanes a hunn-uturgoroknak [= hunoknak] ,simulacra quae venerabantur Hunni, erant argentea et electrea’.” Jókai — aki nyilván csak felületesen olvasta el forrását — tehát tévesen hivatkozik a XI. sz. második felében élt Theophilactos (megh. 1107) bizánci íróra. Kállay ugyan több helyütt idézi Theophilactost is, itt szereplő adata azonban valójában Theophanes (758–817) bizánci krónikás *Chronographia* c. görög nyelven írt, de rövidesen latinra is lefordított történelmi művének alapul. Theophanes munkájának ebben a (Malálasznak korábbi, a VI. sz.-ban keletkezett világkrónikáján alapuló) részében arról ír, hogy a hunok Gordász nevű, keresztény hitre tért királya „vette a bálványokat, melyeket a hunok tiszteltek, és beolvasztotta azokat, mint-hogy ezüsből és elektróból [= ezüst és arany ötvözete] voltak.” (A hunokra vonatkozó egész szövegrész modern fordítását l. *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Sajtó alá rendezte Györffy György. Bp. 1958. 25–26.) Theophanes e helyére Ipolyi (i. m. 498–99.) is utal. Az „elektron” szerinte borostyánkő. Jókai — akit ezek szerint Ipolyi értelmezése is befolyásolt — ugyancsak „borostyánkő bálvány”-ról ír. — Kállay — Jókaival ellentétben — korántsem azonosítja forrásában egymással a Theophanestől említett hun bálványokat és a Horváth Péter-féle „jászképet”. Jókai azonban — gyakori szokása szerint — teljesen önkényes módon használta fel a forrásában talált adatokat.

28 *svarga kereszt* — a svarga keresztéről, mint buddhista vallási szimbólumról, Kállay művének két helyén is említést tesz, de nem a Jókainál szereplő összefüggésben. A 40. lapon arról ír, hogy „némely hunnus és turk nép ágazatok korán elfogadták Buddha tiszteletét”, s ezért „a Byzantiumba ment török követek homlokaikon látszó jegy Buddhái

Lap: Sor:

jegy volt (schvarga), mely egy félre billent kereszthez hasonlít". Később pedig kijelenti: „A mongol zászlókon, melyekkel a XIII. században a lengyel s magyar földön megjelentek, látható volt a buddhista svarga vagy félredülő keresztjel is.” (152.)

III: 28 az *obi pusztán elhagyott kabar bálványokon* — Kállay könyvében (126–45.) külön fejezet szól *A kún sírhalmokról s kún bábokról*. Ez azokkal a („kameni bábok” néven emlegetett) régi sírhalmokon található kőszobrokkal foglalkozik, amelyeknek létezéséről a magyar tudományos közvélemény először az 1842-i déloroszországi útjáról hazatért Jerney Jánostól értesült. Kállay — a „kunbábok” mongol eredetét hirdető nézetekkel vitatkozva — határozottan állást foglal amellett, hogy azokat részben a kunok, részben pedig „hunnus s magyar népfajok állíthaták fel, s ha e kőbábok buddhai tiszteletre vonatkoznak, azt kell következtetnünk, hogy a hunnusok s magyarok ázsiai laktokban Buddha tisztelői voltak. . .” (140.) Később ismét leszögezi: „Mindent egybevéve azt kell állítanunk, hogy a kún bábok schamanizmussal felvegyült, vagyis inkább arra letörpült buddhizmus maradványai, melyeket a magyar, finn s tatár fajú népek aztán a schamanizmus különböző színvegyületei nyomán magok izlése szerint kifaragttak.” Jókai nyilván azért emleget „kabar” bálványokat (egyébként néhány scíral alább ő is „kun bálványokról” ír), mert Kállay a kabarokat — néhány régebbi szerző véleményéhez csatlakozva — a kunokkal azonosítja. (27. és 128.) S kétségkívül Kállaynak a kun „bábok” buddhista eredetére vonatkozó felfogásából indul ki akkor is, amikor — leleményesen kombinálva a forrásában más-más összefüggésben szerepő adatokat a svarga kereszt buddhista szimbólumával is felékesíti a „kabar bálványokat”.

III 29 *kabar* — lovasnomád török nép, amely a 890-es évek elején kivált a kazár birodalomból, a honfoglaló magyarsághoz csatlakozott, és nemsokára teljesen összeolvadt vele

30 „*Tápio*” — az erdők istene az ősi finn mitológiában. Mint finn istennevet említi — nem Páriz Pápaire, hanem Révai Miklós egyik munkájára hivatkozva — Kállay is (i. m. 41.). Szerinte „a vadászat istene, az embereknek jöltévő orvosa, s táplálója”.

Páriz Pápai (Pápai Páriz) Ferenc (1649–1716) — nagyenyedi

Lap: Sor:

kollégiumi tanár, orvos, szótáríró, számos nagy jelentőségű orvostudományi, egyháztörténeti stb. mű szerzője. *Ars Heraldica* (Kolozsvár 1694.) c. művének — az első magyar címertannak — egy a magyar ősvallást érintő megállapítására mind Kállay (i. m. 30.), mind Ipolyi (i. m. 502.) hivatkozik. Az említett helyen Páriz Pápai nem a „Tápio” istenről ír, hanem azokról az ezüstbálványokról, amelyeket a hajdani magyar szokás szerint a vőlegény és a menyasszony az eljegyzés megpecsételéseképpen ajándékoztak egymásnak.

- III 33 „*Damasek*” — ez az állítólagos ősmagyar istennév, melyet Jókai a *Bálványosvárbán* (JKK 43. k. 17.) is említ, először Benczédi Székely István *Chronica ez vilagnac ieles dolgairól* (Krakkó 1559. 149.) c. művében fordul elő. Benczédi Székely szerint Csaba vezér testamentumában Damasek isten parancsára hivatkozva kényszerítette a magyarokat, hogy, ha megint megsokasodnának, foglalják vissza Pannónia földjét. Benczédi Székely munkájából más korabeli írók történeti tárgyú műveibe is átkerült a Damasek név, amelynek eredetével és értelmezésével a későbbi szakirodalom is sokat foglalkozott. Mind Ipolyi (i. m. 21.), mind Kállay (i. m. 13–16.) ugyancsak kitérnek a Damasek-kérdésre. A kérdéshez legutóbb hozzászóló Révész Imre — egy múlt századi őstörténet-kutató: Kiss Bálint felismeréséhez kapcsolódva — arra mutat rá, hogy a Damasek név feltűnően hasonlít Damaskus szíriai város nevéhez, amely a bibliában — mint a bálványimádás fészke — többnyire „Damaszek” alakban fordul elő. Benczédi Székely és prédikátortársai úgy képzelhették, hogy a Magyarország területéről kiűzött és így „hazátlanná vált hun—szittya—magyar ősöknek a száműzetésben egy pogány ‚damaskusi’ istenséget kellett imádniok”. (Révész Imre: „*Damasek*”? ItK 1953. 227.)

- III 2 : 25 *Mithras-kultuszi cserépcsiglag* — Mithrász perzsa napisten kultusza az i. e. I. sz.-tól kezdve a római birodalomban (s így annak a mai Magyarország területén létesült tartományokban) is elterjedt. A kereszténység hosszú harc után győzte le, közben azonban számos elemét beolvasztotta magába. Jókai *Erdély aranykora* (JKK 3. k. 224.) és *A három márványfej* (JKK 50. k. 111.) c. regényeiben is említést tesz a Mithrász-kultusz egykori elterjedéséről.

26 *rézfibula* — rézkapocs, rézcsat

28 *A veresfenyő, amivel a hunok sírja van kifalazva* — Jókai itt

Lap: Sor:

ismét a Kállaynál talált anyagot illeszti be regényébe. Valamennyi általa felemlített mozzanat — ugyanúgy mint a tekintélyi érvekként felsorakoztatott régebbi szerzők nevei — megtalálható Kállay művében, *A temetkezésről* (117—126.) és — a fentebb már tárgyalt — *A kún sárhalmokról s kún bábokról* c. fejezetekben. Jókai azonban a forrásából kiragadott adalékokat szabadon átalakítva és összevonva illeszti be a maga szövegébe. Megtévesztő módon úgy hivatkozik az Attila, ill. Leventa temetéséről szóló, valamint a szibériai kőbálványokra vonatkozó, Kállay könyvében olvasott leírásokra, mint a veresfenyőből készült hun, ill. ősmagyar cölöpsírok létesítését bizonyító tanúságtételekre — holott valójában egyik említett szerző sem beszél efféle cölöpsírokról. Regénye írásakor Jókai már természetesen ismerte, és a Vakandi által „felfedezett” állítólagos Thonuzóba-sír rajzánál figyelembe is vette a Kállay könyvének elkészülte utáni évtizedekben folytatott magyarországi ásatások eredményeit, amelyek révén számos honfoglalás- és Árpád-kori cölöpsír is felszínre került. Kállay viszont még nem tud ilyenekről. Csupán arra utal Meiners német régész nyomán, hogy a szibériai — szerinté részben a magyarok őseitől hátrahagyott — sírokban található holttesteket „veres fenyőkoporsókban” temették el. (125., 134.)

112 30 *Jornandes* (Jordanes)) — gót történetíró a VI. sz.-ban. Korábbi szerzők írásaiból kompilált világtörténeti munkájánál jelentősebb *De origine actibusque Getarum* (A gótok eredetéről és tetteiről) c. 551—52-ben készült műve, amely a hunok európai történetére vonatkozólag is fontos forrás. Arra a leírásra, amelyet e mű 44. fejezetében Attila temetéséről ad, mind Kállay (119.), mind Ipolyi (i. m. 549. és 557.) hivatkozik.

Calanus, Juventus Coelius (megh. 1218 körül) — 1188-tól pécsi püspök. Korábbi források nyomán latin nyelven megírta Attila életrajzát. E művet — a hun király temetésével kapcsolatban — Kállay (119.) és Ipolyi (549—50., 556—58.) egyaránt idézik. Kállaynál — ugyanúgy mint Jókai eredeti szövegében — a név hibásan, *Calamus* formában szerepel. *Doefi* — Inchoffer — alább említendő művében — (Pozsony 1791. 4. k. 282.) Michael Doefi *Variorum narrationes* c. művére hivatkozik mint forrásra. Doefi személyére és szövegében forgó munkájára vonatkozólag az általunk ismert

Lap: Sor:

lexikonokban és bibliográfiákban semmiféle adatot sem találtunk.

- 112 31 *Inchoffer*, Melchior (1584–1648) — magyarországi származású jezsuita történész. Tanulmányainak befejezése után Olaszországban működött. Itt kezdett hozzá a magyar egyháztörténettel foglalkozó nagyszabású művének írásához, amelyből csak az 1059-ig terjedő első kötet (*Annales Ecclesiastici Regni Hungariae*. Róma 1644; újabb kiadása Pozsony 1791) készült el. Azt a leírást, amelyet Inchoffer — Doefi nyomán — Leventa temetéséről ad, Kállay könyvének 120. lapján idézi.
- 31 *Leventa* (Levente) — I. István király unokatestvérének, Vazulnak fia, I. András és I. Béla magyar királyok testvére. 1031-ben testvéreivel együtt menekülni kényszerült I. István udvarából. 1034-től Oroszországban élt. 1046-ban, amikor Andrást magyar királlyá választották, tekintélyes orosz sereg élén kísérte őt vissza az országba. Megmaradt a pogány hiten, s rokonszenvezett az ősi vallás visszaállítását követelő lázadókkal, de nem fordult nyíltan szembe a kereszténység mellett feltétlenül kitartó Andrással. 1047-ben vagy 1048-ban bekövetkezett halálakor Taksony faluban pogány szertartás szerint temették el.
- 32 *Bod Péter* (1712–1769) — erdélyi református lelkész, a XVIII. sz.-i magyar tudomány egyik kimagasló képviselője. Különösen jelentős *Magyar Athenas* (Szeben 1766) c. írói lexikona. Kállay könyvének 122–23. lapjain hivatkozik a régi székely temetkezési szokásokra vonatkozó „kézirati jegyzeteire”. (L. 115 32 sorhoz fűzött magyarázatot is.) *Bél Mátyás* (1684–1749) — evangélikus lelkész, számos latin nyelvű teológiai, nyelvészeti, földrajzi és történelmi munka szerzője. *Adparatus ad historiam Hungariae* (Pozsony 1735–1746) címmel ő állította össze a magyar történelem kútfőinek első gyűjteményét. Erre az úttörő jelentőségű forráskiadványra Kállay könyvének számos helyén (így az ősmagyar temetkezési szertartásokról szóló fejezetben is, a 121–22. lapokon) utal.
- 33 *Pallas*, Pjotr Szimon (1741–1811) — német származású orosz természettudós és útleíró, a pétervári Tudományos Akadémia tagja. Azokra a megállapításokra, amelyeket Pallas különböző útleírásaiban (*Reise durch verschiedene Provinzen des russischen Reiches*, Pétervár 1771–76; *Samm-*

Lap: Sor:

- lung historischen Nachrichten über die mongolischen Völkerschaften*, Pétervár 1776–82; *Bemerkungen auf einer Reise in die südlichen Statthalterschaften des russischen Reichs in den Jahren 1793–94*; Lipcse 1803) a régi szibériai sírokon található kőbálványokról tesz, Kállay – könyvének ezzel a kérdéssel foglalkozó fejezetében – ismételten hivatkozik. *Rouisbrook* (Rubruk, Willem van Ruysbroek – kb. 1220–kb. 1290) – flamand származású ferences szerzetes. 1253–55-ben IV. Ince pápa és IX. Lajos francia király követeként járt a mongoloknál. Latin nyelvű útjelentését 1589-ben adták ki először. A „kun sírhalmokra” vonatkozó, „az egykori Kumaniában” tett megfigyeléseire Kállay könyvének 128., 133. és 138. lapjain tér ki.
- 113 15 *dercekenyér* – derceből (a daránál finomabb, a lisztnél durvább szemű örleményből) készült kenyér
- 24 *azoknak az arany csákányoknak, amiket a Székelyföldön találtak* – az utalás arra a több aranyrégiségből álló leletre vonatkozik, amelyet 1840-ben fedeztek fel Cofalva és Barátos székely falvak közelében. A lelet többek között négy (más források szerint kilenc) aranycsákányt tartalmazott. A talált régiségek túlnyomó része az átvevő hivatalnokok kezén (pontosan később sem tisztázott körülmények között) elkallódott, s csupán egyetlen aranycsákány került fel Bécsbe, a császári kincstár gyűjteményébe. Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* c. művében a 3. k. 156. lapján foglalkozik a cofalvi régiségekkel. – *A Bálványosvárban* a főrabonbán a vezéri rang jelvényeként aranycsákányt hordoz magával. Jókai a regény e helyéhez jegyzetet is fűzött, s itt utalt arra, hogy a Cofalván talált csákányokat a régészek „hun emlékeknek” tartják. (JKK 43. k. 223–24.) Az író jegyzetfüzetében is több helyütt felbukkannak a „czofalvi lelet”, ill. „barátosi aranycsákányok” szavak, tanúskodva arról, hogy Jókai képzeletét erősen foglalkoztatta a magyar régészet történetének ez a – némileg homályos – mozzanata.
- 26 *a bécsi császári kincstár* – az egykori császári kincstár (Schatzkammer) valóban rendkívüli értékű anyaga jelenleg – nyilvános gyűjteményként – a bécsi Burg épületében van elhelyezve.
- 29 *a pesti Kohlmarkton* – azaz az egykori Szén téren (a mai Deák téren) levő ócskapiacon (vö. *Eppur si mouve*. JKK 22. k. 608.).

Lap: Sor:

- 114 10 a *székelyek áldozatpohara* — a XIX. sz.-ban, a hamis „csíki székely krónikára” hivatkozva (erről 1. alább a 114 : 11 sorhoz fűzött magyarázatot), mint a „székelyek áldozatpoharát” emlegettek egy a XVII. sz.-ból származó késő-renaissance stílusú, ezüst talpazatú kókuszdió kelyhet, amely az erdélyi Sándor család tulajdonában volt. Ír erről Ipolyi is (i.m. 532—33.), s bár a székely krónika hitelét nem vonja kétségbe, kérdésesnek tartja, „valjon az utóbbi időkben így emlegetett serleg ezen székely áldozó pohárral lesz-e veendő”. Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* c. művében (2. k. 58—59.) részletesen foglalkozik a szóban forgó kehellyel. Jókai utalása azonban kétségkívül Kállay id. művének következő sorain (113.) alapul: „Anonymus kifejezése is *vas unum* magyarázatot nyer a székely krónika által, mely szerint a székely tamarisk kehely Scythiából kihozott-nak mondatik. . .”
- 10 *Az Anonymus „vas unicum”* — a célzás Anonymus gestáia 5. (a vérszerződésről szóló) fejezetének következő mondatára vonatkozik: „...tum supradicti viri pro Almo duce more paganismo fusis propriis sanguinibus in unum vas, ratum fecere juramentum.” (Majd a fent említett férfiak Álmos vezérért — pogány szokás szerint — saját vérüket egy edénybe csorgatták, s esküjüket ezzel szentesítették.) Mind Ipolyi (i.m. 532.), mind Kállay (a fentebb idézett helyen) összefüggésbe hozza Anonymus e sorait a székely áldozatpohárról szóló hagyománnyal. Jókai nyilván már a *Bálványosvár*-ban (JKK 43. k. 12.) is ennek az értelmezésnek hatása alatt emlegeti „a hét vezér kókuszdió serlegét, amibe azok a szövetségkötésnél vérüket csorgatták”.
- 11 *Thuróczy* (Turóczi) *János* — történetíró a XV. sz.-ban. *Chronica Ungarorum* (1488) c. művének csak legutolsó, a közelmúlt eseményeivel foglalkozó része önálló alkotás. A régebben történt dolgok leírását a korábbi magyar krónikákból és más forrásokból veszi át. A tamariskusfából készült áldozatpohárral kapcsolatban Jókai teljesen önkényesen hivatkozik Thuróczyra, akit ebben az összefüggésben forrásai: Ipolyi és Kállay sem idéznek.
- csíki krónika* — az ún. „csíki székely krónikát” mint állítólag 1533-ból származó latin nyelvű történelmi forrást először 1818-ban adta ki Székely Mihály *A nemes székely nemzet constitutioi* c. művének függelékeként. A krónika hitelessége körül a

Lap: Sor:

XIX. sz. folyamán heves viták bontakoztak ki: néhányan (Jerney János, Bartal György, Szalay László) kétségeiket fejezték ki, ismert tudósok — köztük a Jókaitól forrásként felhasznált Orbán Balázs, Ipolyi Arnold és Kállay Ferenc — viszont hitelesnek fogadták el a szöveget, s munkáikban ki is aknázták annak anyagát. Jókai *Bálványosvár* c. regényébe számos, a csíki székely krónikában szereplő mozzanatot épített be. (L. erre vonatkozólag Téglás Tivadar jegyzeteit a regény kritikai kiadásában.) A kérdést később Szádeczky-Kardoss Lajos döntötte el végérvényesen *A csíki krónika* (Bp. 1905.) c. művében, kimutatva, hogy a krónika közönséges hamisítvány, amelyet 1796-ban kompiláltak, abból a célból, hogy az erdélyi Sándor családnak Árpádtól való állítólagos leszármazását igazolja, s „a százados Apor-Sándor perben tanúbizonysággal szolgáljon”.

114 : 20 *Aladin lámpája* — utalás az *Ezeregyéjszaka* c. arab mesegyűjtemény egyik leghíresebb meséjére: az *Aladin vagy a csodálatos lámpa* címűre.

24 *Kusidkun* — ez a név egy, a régi magyar krónikákban megőrzött személynév eltorzított formája. A *Képes Krónika* 28. fejezetében (amely a fehér ló mondáját egy a XIII. sz.-ban keletkezett korábbi gesta nyomán adja elő, s amelyet később Thuróczy János is beillesztett a maga történelmi munkájába, mint a II. rész. 3. fejezetét) arról olvasunk, hogy a Pannonia határát átlépő magyarok „elküldték hírmondóul Kund fia Kusidot, hogy menjen, szemlélje meg az egész földet, ismerkedjék meg a föld lakosaival”. Kusid felkereste a tartomány fejedelmét, aki kegyelmesen bocsátotta el őt. „Kusid pedig a Duna vizéből megtöltötte kulacsát, perje fűből tömlőjét is megrakta, és a fekete földből is rögöket vivén, megtért övéihez.” (*Képes Krónika*. Ford.: Geréb László. Bp. 1959. 76.) Az itt említett Kusid (aki más forrásokban Kurszán v. Kuszán néven szerepel) valójában Árpád vezértársa volt, akinek apja a főkirály: a „kund” (olvasd: kund, eredetileg: kündü) — a honfoglalás idején már csak névleges — méltóságát töltötte be. Kusid szerepét az Árpád-házi királyok szolgálatában álló krónikások szándékosan elhomályosították, mert el akarták mosni „annak emlékét, hogy Álmos és fia, Árpád mellett egy másik legális dinasztia is uralmat gyakorolt a magyarok felett” — állapítja meg Györfly György *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról* c. ki-

Lap: Sor:

advány (Bp. 1958. 10.) bevezetésében. (A kérdésről bővebben Györfly György: *Kurszán és Kurszán vára. Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Bp. 1959. 129–60.) Jókai teljesen önkényesen teszi meg „Kusidkun”-t Thonuzóba ősapjának.

A rendelkezésünkre álló források ui. sem Kusid leszámítottjairól, sem Thonuzóba őseiről nem emlékeznek meg.

114 : 26 *Szvatopluk* (megh. 894) — a nagymorva birodalom fejedelme 870-től 894-ig. Az ő nevéhez fűződik a fehér ló mondájának egyik, a *Képes Krónikában* fennmaradt változata — noha a valóságban már a magyar honfoglalás kezdete előtt két évvel meghalt.

27 *perje* — a pázsitfűvek családjába tartozó növénynemzetség (itt a szó általánosságban „fű” jelentésben szerepel)

115 5 *A régi magyar pogány írást* — az egykori magyar rovásírást, melynek betűivel fába, pálcára v. kőbe vésték a megrögzítésre szánt, különösen fontosnak tartott szövegeket. E rovásírás türk eredetű volt, néhány betűjét azonban a görög, ill. szláv (glagolita) ábécéből vette át. A magyarság valószínűleg a kazár (türk) birodalom kötelékében eltöltött idő során, a VI–VIII. sz. folyamán sajátította el, végleges formáját pedig akkor nyerhette, mikor a magyarság Etelközben élt, és érintkezésbe került Bizánccal, valamint a szláv népekkel. A kereszténység felvétele után a rovásírás használata visszaszorult, ám a területileg elkülönülve és önálló, zárt szervezetben élő székelyeknél egészen a XVI. sz.-ig fennmaradt. (Mintthon a székelyeket korábban tévesen a hunok leszámítottjainak tartották, ezt az írásfajtát „hun-székely” rovásírás néven is emlegették.) A magyar rovásírás hiteles emlékeinek túlnyomó része a XX. sz. első évtizedeiben került napvilágra, de a kérdés vizsgálatával már a régebbi korszakok tudománya is sokat foglalkozott. Kállay id. művének 169–76. lapjain tárgyalja a régi magyar írást, főleg különböző történelmi kútfőknek a rovásírás létezését bizonyító helyeire, valamint egyes ázsiai és finnugor népek körében megfigyelt analóg jelenségekre hivatkozva. Megjegyzi, hogy „a 16 scytha betűk, melyeket a Pelasgok Görögországba vittek, számban és alakban egyeznek a finnus runa betűkkel”, majd kijelenti, hogy „a siberiai közsiklákön talált felírások” rajzai „sokban hasonlítanak” a csíkszentmiklósi felíráshoz. (Erre nyilván mint a rovásírás egyetlen

általa ismert magyarországi eredetű emlékére utal.) A felírás betűjegyeinek szerinte „runa-jegyek szolgálhattak alapul, melyek kezdetben a magok idomtalan formájokban csak egyenes vonalak voltak, milyenek az ékfelírások is, és nagyára az egyenes vonal alakja később is fennmaradt, de különbözőleg kicifrázva...” (A Vakandi-féle — egyébként Jókaitól teljesen önkényesen konstruált — „hunrus írás” ábécéje szintén 16 betűből áll, „csupa egyenes vonásokból összerakva”. Az író később, a 123. lapon azt is megemlíti, hogy Vakandi „a kameni bábokon talált runák mintájára” alakította ki a „hun-szkíta ábécét”). Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* c. művében nem bocsátkozik ugyan beható fejtegetésekbe a „hun-scitha írás” mibenlétét illetőleg, viszont az 1. k. 124. lapján bemutatja az énlaki templom általa felfedezett, 1688-ból való rovásírásos feliratának képmását, közölve egyúttal a megfejtést is. Az Orbánnál talált adalékokat Jókai ugyancsak beépítette regényének anyagába (1. alább a 123 : 7 sorhoz fűzött magyarázatot). — A rovásírásról Jókai több más művében is szó esik. „Hun betűkről” ír *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. könyvben (2. kiad. Bp. 1860. 3.), valamint a *Bálványosvárbán* is. (JKK 43. k. 12. — A regény egyik jegyzetében forrásaként Orbán id. helyét jelöli meg.) Az *Eppur si muove*-ban (JKK 22. k. 27.) Barkó Pali magyarázza társainak „az ősmagyar betűket... egyszerű vonalokból vannak azok összetéve, miket könnyű volt késsel egy négyszögű pálca négy oldalára vágni, úgy olvasták a sort felülről lefelé... A székelyföldön maradt meg egy templomon még ilyen írás.” *Az osztrák—magyar monarchia írásban és képen* c. műnek *A magyar nyelv sajátosságai* c. fejezetében (1. k. Bp. 1888. 281—82.) szintén kitér „az állítólag ősi magyar (úgy nevezett *hun-székely*) írásjegyek” különböző fennmaradt emlékeire.

- 115 8 *Cornides* Dániel (1732—1787) — történetíró, pesti egyetemi tanár. Kállay id. művének 173. lapján ír arról, hogy Cornides (*Magyar szónemzés* c. munkájának tanúsága szerint) „a székely földön még látott volna scytha hunrus köfelírásokat, melyeket Deseritzki közlött”.

Dezericzky József (1702—1765) — jezsuita szerzetes, történetíró. *De initiis ac maioribus Hungarorum* (Buda 1748—60) c. őstörténeti tárgyú munkájában a székely rovásírással is foglalkozik. Kállay könyvének 173. lapján utal a *Dezericzky*

Lap: Sor:

- említett művében (2. k. 154.) közölt csíkszentmihályi rovásírásos feliratra.
- 115 : 19 *mint egykor Saul királyt* — a biblia szerint (Sámuel I. könyve 28. rész) Saul izraeli király Dáviddal vívott utolsó, végzetes csatája előtt felkeresett egy szellemidézőssel foglalkozó endori aszonnyt, és felidézttette vele Sámuel próféta szellemét (nem pedig — amint Jókai pontatlanul írja — „apja lelkét”).
- 30 *Clodius, Johannes (1645–1733)* — wittenbergi tanár, majd szászországi evangélikus püspök. Több teológiai és filológiai tárgyú munkát írt. *De magia sagittarum* c. művére (melynek pontos címe *De magia sagittarum Nebuchodonosoris*) Kállay id. könyvének 123. lapján hivatkozik.
- 32 *az elsíroltakat bajtársaik nyíllövésekkel szokták elbűcsúztatni* — ezt a mozzanatot is Kállay könyvéből merítette Jókai. Kállay azonban korántsem hivatkozik „valamennyi történetíró és saját krónikásunk” tanúságtételére, hanem csupán egy Bod Pétertől megörökített régi székely szokásból próbál egy feltételezett pogány temetkezési szertartásra visszakövetkeztetni: „Meg kell itt említnünk az aranyösszeiki székelek régi szokását is, mint azt Bod Péter kézirati jegyzeteiben emlékezetben hagyta, melynél fogva, mielőtt a koporsót sírba ereszték, abba belé lövöldöztek, úgy hiszem, ez is pogány maradvány volt, s csak a fegyverek változása okozá e sírba lövöldözést, hajdan bizonyosan a sírba nyíllal lövöldöztek, s ez az oka, hogy pogány időszaki sírokban gyakran találtak nyílvesszők, s ámbár igaz az is, hogy fegyvereiket is mellé tették a holtaknak, de néha több nyíldarabra akadtak ásatáskor, s más fegyvernemek pedig gyakran hiányoznak.” (122–23.) — A sírba való nyíllövés állítólagos szokásáról, melyről a XXIV. fejezetben (2. k. 7.) is szó esik, ír Jókai a *Bálványsvárban* (JKK 43. k. 124.), *Az osztrák — magyar monarchia írásban és képen* c. műben (1. k. Bp. 1888. 312.), s utal rá a *Leventében* (NK 95. k. 128.) is.
- 117 : 7 *bécsi udvari kancellária* — a Habsburg-császárok uralma idején Magyarország főkormányiszéke, amelynek révén a király felségjogait gyakorolta. Élén a konzervatív arisztokrácia soraiból kijelölt főkancellár (1835 és 1838 között gr. Pálffy Fidél, 1839-től gr. Majláth Antal) állott. Az udvari kancellária fontos szerepet játszott az abszolutisztikus kormányzati intézkedések kidolgozásában és megvalósításában. 1848-ban

Lap: Sor:

- megszűnt, de az 1860-i októberi diploma rövid időre ismét visszaállította.
- 117 : 9 *legyen a királyi biztosnak erős malleusa* — a „malleus” szót ebben az értelemben Jókai számos más művében is használja. Az *Eppur si muoveban* (JKK 23. k. 299.) részletes magyarázatot is fűz a szóhoz. Vö. még *Kárpáthy Zoltán* JKK 9. k. 105.; *A kőszívű ember fiai* JKK 27. k. 136.; *Egetvívó asszonyoszív* Hhm 9. k. 79.
- 118 29 *Rüfkele* — a jiddis eredetű zsargonban: nőkre alkalmazott becsmérlő jelző
- 119 31 *rabonbán* — a hajdani pogány székelyek állítólagos (bírói tisztet is betöltő) főpapjainak a hamis „csíki székely krónika” által koholt, s innen több más, a magyar ősvallással foglalkozó műbe is átkerült elnevezése. Ipolyi id. művének 467–73. lapjain foglalkozik a rabonbánok szerepével. Jókai több más munkájában (*A varchoniták*, *Levente*, *Bálványosvár*) is előfordul ez a fiktív pogány méltóságnév.
- 121 14 *amilyen az ország címerében van* — a régi magyar címer alsó részén az ország hegységeit jelképező hármas halom helyezkedett el oly módon, hogy a középső kiemelkedett a két szélső közül.
- 122 3 *a tuhudún ösök* — Orbán Balázs (*A Székelyföld leírása*. 1. k. Pest 1868. 45.) szerint a pogány székelyeket hívták — talán Tuhutum vezér neve nyomán — „tuhudúnok”-nak. Jókai a *Bálványosvárba* is beleszővi ezt az elnevezést, s a regény végére illesztett jegyzetekben (JKK 43. k. 222.) Orbán Balázs id. helyére hivatkozik forrásként.
- 4 *A keresztyén királyok még törvényt is hoztak a hármas varkocs viselése ellen* — Kállay (i.m. 142.) Thuróczy krónikájának a Vata-féle lázadásról szóló részét idézve ír arról, hogy a pogány magyarok hármas hajfonadékot viseltek, majd pedig (143.) megjegyzi: „...későbbben, nevezetesen Szent László idejében... a kún hosszú hajfonadékok, vagy a szakáll, kúnsipkák, mint pogány viseletmódok, szinte eltiltattak, hogy az 1279. országos végzés szerint keresztyényeké tétessenek.”
- 6 *táltosok* — a pogány magyarok papi és varázslói teendőket ellátó sámánjait nevezték táltosoknak. Szerepükkel Ipolyi (i.m. 447–52.) részletesen foglalkozik. Jókai *Az osztrák — magyar monarchia írásában és képben* c. munkának a magyar

Lap: Sor:

ősvallásról szóló fejezetében (i. k. Bp. 1888. 328.) is megemlékezik róluk.

122 7 „Horkáz!” – a „karcha” (= horka) méltóságnevet Bóriszban született Konstantin császár említi *A birodalom kormányzása* c. művének 40. fejezetében. Szerinte a „karcha” bírói tiszttséget töltött be az általa „türköknek” nevezett honfoglaló magyarok között. A hamis csíki székely krónika a régi székelyek alacsonyabb rangú, a rabonbánoknak alárendelt papjait nevezi – nyilván a Konstantinnál talált adatot hasznosítva – „horkáz”-oknak. Erre a két forrásra hivatkozva ír Ipolyi (i. m. 477–78.) is a *horkázról*, mint pogány magyar papi méltóságról. Jókai feltehetőleg tőle vette át a szót.

11 *az ő iike áldozta meg a dési tűzhalmon... a legelső fehér csődört* – a *Gesta Hungarorum* s az ennek szövegén alapuló későbbi magyar krónikák beszámolnak arról, hogy a Pannónia elfoglalására induló magyarok háromszoros „Deus! Deus! Deus!” kiáltással fohászokdtek istenhez segítségért. Ehhez a mozzanathoz kapcsolódva alakította ki Csáti Demeter *Pannónia megvételeéről* szóló énekében az erdélyi Dész helységnevének azt az etimológiáját, amely szerint az a magyarok ott elhangzott „Deus!Deus!Deus!” kiáltásának emlékét őrizné. Feltehetőleg Csáti énekéből került át a Dész név ilyenén magyarázata Benczédi Székely István, majd innen Heltai Gáspár krónikájába. (Vö. Horváth János: *A reformáció jegyében*. Bp. 1953. 52.) Ipolyi id. művének 41–42. lapján valamennyi említett adatot felsorakoztatja. Jókaira nyilván az ő szövege hatott. A Dész nevének eredetére vonatkozó hagyományt Jókai a pogány magyarok lóáldozataira való utalással kapcsolja össze. Ipolyi ezekről később, az 526. lapon emlékezik meg. Szó van róluk Kállaynál is (i. m. 96–104.), aki nem csak általánosságban beszél a lóáldozatokról, mint Ipolyi, hanem – Cornides véleményére és különböző keleti analógiákra hivatkozva – leszögezi, hogy „elődeink fehér lovakkal áldoztak”. (96.)

26 *mohikáni finom szagérzék* – a XIX. sz. folyamán kipusztult mohikánok és a többi amerikai indián törzs jellegzetes tulajdonságairól: így rendkívül fejlett szaglásukról az európai köztudat elsősorban F. Cooper regényei nyomán alkotott képet.

33 *divináció* – sugallat, sejtelem

Lap: Sor:

- 123 5 *kameni bábok* — I. a III : 28 sorhoz fűzött magyarázatot.
7 *székely—hun alphabet* — a Jókaitól az alábbiakban leírt betűk pontosan megfelelnek azoknak, amelyek az Orbán Balázs fentebb idézett helyén közölt énlakai rovásírásos feliratban előfordulnak. E betűjegyek hitelességét a magyar rovásírás többi (eredetiben fennmaradt, ill. csak feljegyzésekből ismert) emlékei is megerősítik. (A rovásírásos emlékekben szereplő betűk összehasonlító táblázatát közli Németh Gyula: *A magyar rovásírás*. Bp. 1934.)
- 12 a *gyergyószentmiklósi templom feliratán* — valójában nem a gyergyószentmiklósi, hanem az énlaki templom falán maradt fenn rovásírásos felirat. (L. a 115 : 5 és 123 : 7 sorokhoz fűzött magyarázatokat.) Orbán Balázs (i. m. 2. k. 105.) utal ugyan arra, hogy a gyergyószentmiklósi katolikus templom oldalán „történetbúváraink állítása szerint hunscytha felirat lett volna”, de azonnal hozzáteszi: „Ha volt ily becses nemzeti ereklye: az fájdalom, nyomtalanul eltűnt...”
- 14 *barkócafa* (Sorbus, *Aria torminalis*) — az almafélék családjába tartozó középmagas erdei fa; fáját „atlaszfa” néven dolgozzák fel.
- 32 „*ablak*”, „*kapu*” — a nyelvtörténeti kutatások szerint az „ablak” szó a szláv „oblok”-ra vezethető vissza, a „kapu” szó pedig török eredetű
- 124 4 *Kyrie eleison* — Uram, irgalmazz! (görög nyelvű könyörgési formula a misében)
- 8 *Jehova* (Jahvé) — az isten egyik héber neve; jelentése: teremtő, létesítő
- 13 *Apol és Kaján* — Horkázi rögeszméi Horvát Istvánnak, a reformkor nagy tudású, de szélsőséges nacionalizmusától sugallt fantazmagóriáiba egyre jobban belevesző történetének képtelen szófejtéseire emlékeztetnek. (L. e. motívum megfelelőjét Jókai *Rab Ráby* c. regényében [JKK 38. k. 393–394.] is, ahol gr. Niczky Kristóf és Kalmár György foglalkoznak ugyanilyen délibábos nyelvészkedéssel.) Horvát István *A „kaján” magyar szóról a teremtés könyvében* c. tanulmányában, amely a Muzárium (Élet és Literatura) c. folyóirat 1829-i évfolyamában jelent meg, azt a véleményét fejtette ki, hogy a testvérét irigységből megölkő Káin neve a „kaján” (= irigy) magyar szóból származik, tehát az első emberek magyarok voltak. Más műveiben, melyek közül

- a *Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb történeteiből* (Pest 1825) váltotta ki a legnagyobb hatást, szinte az egész világ-történelmet magyarokkal igyekezett benépesíteni.
- 124 28 *sarmata* — eredetileg a szkítákkal rokon, iráni nyelvet beszélő ókori nomád néptörzsek neve, amelyet később történétírók a különböző szláv törzsekre vittek át. Itt: szláv érzelmű.
- 32 *fára* — egyházközség, parókia
- 125 10 *Glád fejedelem* — Anonymus gestája szerint (II. és 44. fejj.) Glád vezér a honfoglalás idejében a későbbi Magyarország déli részén különböző — részben szláv — törzsek fölött uralkodott. Seregét azonban a honfoglaló magyarok legyőzték. Glád ekkor meghódolt a magyaroknak. Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (2. kiad. Pest 1860. 31.) is megemlékezik Glád legyőzetéséről. Mint az újabb kutatások kimutatták, Glád nem volt valószínű történelmi személy; alakja Anonymus fikciójából született meg, és az egykori Gilád v. Galád faluról kapta nevét. (Vö. Györffy György: *Honfoglalás előtti népek és országok Anonymus Gesta Hungarorumában*. Ethnographia 1965. 423–24.)
- 126 I „*lúdlelke*” — kéthegyű nyárs, amellyel a kopasztott libát keresztülszúrták
- 6 *scythacalligraphiázní* — szittyá betűkkel leírni
- 21 *Khabuxyngila* — voltaképpen nem személynév, hanem egy besenyő törzs neve, amelyet Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár említ *A birodalom kormányzása* c. munkájának 37. fejezetében. Jókai *De kár megvénülni* c. regényében is mint egy régi magyar vezér neve fordul elő.
- 24 *turulmadár* — az ősmagyar mondavilágban sashoz v. sólyomhoz hasonló madár; a honfoglaló magyarság totemállata. A középkori krónikákban olvasható monda szerint Emesét álmában turulmadár termékenyítette meg, s így született Álmos fejedelem. Ipolyi id. művében több helyütt foglalkozik a turullal mint „nemzeti had- és védnemző”-vel, mely „a nemzet hadait vezérli, serkenti.” (161., 239–240.) *a táltoslovakról* — Ipolyi Arnold (i.m. 234–239.) is részletesen ír azokról a mitikus képzetekről, amelyek mind a magyar, mind más népek folklórában a csodálatos képességekkel bíró táltoslovakhoz fűződnek.
- 33 „*pulpas equinas*” — lózsigereket. Ipolyi (i.m. 421. és 527.) és Kállay (i.m. 98–99.) munkáinak a pogány magyarok lóáldozataival foglalkozó részében egyaránt szerepel ez a latin

Lap: Sor:

- kifejezés. Forrását: Thuróczy krónikájának a Vata-lázadásáról szóló fejezetét csupán Kállay jelöli meg.
- 128 3 *ahol Boreas őrzi a szeleket* — Jókai itt pontatlanul utal az ógörög mitológiára. A görög monda szerint nem az északi szelet megszemélyesítő Boreas, hanem Aiolos, a szelek királya őrizte barlangjában börtömlőkbe zárva a szeleket.
- 9 *Csak egy betű változtatás kell benne* — ti. ha „rezolúció”-ból „revolúció” lesz.
- 13 „*a diarium kérdés*” — a napló (itt: országgyűlési napló) kérdés. A reformkor politikai vitáiban valóban gyakran és nyomatékos módon merült fel az ellenzéknek az a követelése, hogy az országgyűlési tanácskozások anyaga nyomtatott formában-cenzúrától mentesen jusson el a nyilvánossághoz. Az országgyűlés rendi táblájának hivatalos jegyzőkönyve csak az országos ülések anyagát tartalmazta, a legfontosabb viták színhelyéül szolgáló kerületi üléseket (l. ezekről a 2. k. 102 : 21 sorához fűzött magyarázatot) nem. Az 1839-i országgyűlés elején a rendek elhatározták a kerületi ülések tárgyalásait rögzítő napló megjelentetését, a kormány azonban „a nyomtatást a bár törvénytelen, de tényleg fennálló cenzurái szabályok és gyakorlat szerint” meggátolta. (Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből*. Pest 1868. 2. k. 144.) A főrendi tábla üléseiről egészen 1840-ig egyáltalán nem vezettek szabályszerű naplót. A napló ügyénél is jóval nagyobb jelentőséget tulajdonított azonban az ellenzék annak, hogy az országgyűlési viták lefolyásáról a sajtó is szabadon tájékoztathassa a közvéleményt. A törvényhozó testület tanácskozásairól beszámoló, cenzúrázatlan országgyűlési újság megindításának ügye négy reformkori országgyűlés (1830, 1832–36, 1839–40, 1843–44) napirendjén is szerepelt, de a javaslat mindannyiszor megfenneklett a főrendek és a kormány ellenállásán. Az 1840-es években viszont a közhangulat nyomására a kormány mégis kénytelen volt megengedni azt, hogy a politikai lapok viszonylag részletes tudósításokat közöljenek az országgyűlési vitákról.
- 129 1 *Quod Deus avertat* — amitől Isten óvjon
- 27 *obristlájtínánt* (Oberstleutnant) — alezredes
- 130 6 *karok és rendek* (Status et ordines) — a feudális magyar közjog nemzetfogalmába beleértett négy rend (egyházi főurak, világi főurak, nemesek, szabad királyi városok) összefoglaló megjelölése

Lap: Sor:

- 132 : 19 *exmittálták* — kiküldték
- 133 : 29 „*Nos, Ferdinandus primus, divina favente clementia . . .*” — Mi, I. Ferdinánd Isten kegyelméből . . . (királyi leiratok és rendeletek szokásos kezdete)
- 136 15 az 1723. törvénycikkely 5-ik és 7-ik §-aiban — valójában az 1723 : 10 törvénycikk 2. és az 1723 : 11 törvénycikk 5. paragrafusa mondja ki, hogy azok, akik bizonyos méltóságok viselőit (köztük a királyi embereket) megcsbesítik ill. megölik, az „*actus maioris potentiae*” bűnét követik el
- 28 *in flagranti* — a tett pillanatában, tetten érve
- 137 11 „*primae nonus*” — *primae partis nonus* titulus, Werbóczy *Hármaskönyve* első részének a nemesség sarkalatos jogait felsoroló 9. cikkelye. Többek között kimondja, hogy nemesembert csak bírói ítélet alapján szabad letartóztatni. A „*primae nonus*”-nak a nemesség gondolatvilágában igen nagy szerepet játszó fogalmát Jókai más műveiben is gyakran említi.
- 138 8 *rőf* — itt: kisebb egységekre bontott, négyszögletes rúd (főleg szövetek mérésére használt eszköz)
- 25 *aszétli* — előétel
- 139 : 26 *astrolabium* — bolygók pályájának és helyének meghatározására szolgáló régi csillagászati műszer; itt: távcső, távolságmérő
- 140 18 „*trigonometriai punctum*” — mértani háromszögellési pont
- 28 *Most sütötték ki a pozsonyi országgyűlésen* — a tagosítással és legelőelkülönítéssel kapcsolatos intézkedéseket az 1832 — 36-i országgyűlésen elfogadott 1836 : X. és XII. törvénycikkiek tartalmazzák. Ezek értelmében a tagosítást akár a földesúr, akár a jobbágyok többségének kívánságára végre kellett hajtani, továbbá „gazdászati javítás végett megengedtetett, hogy az eddig urával közösen használt legelő, a földesúr vagy a jobbágyok többségének kívánságára elkülöníttessék; akár úgy, hogy a községre eső rész a jobbágyok által azontúl is közösen használtassék; akár hogy minden jobbágy, külön kimetszve, telkével egy tagban, kapja meg a maga legelő-illetményét. Ezen illetmény, a vidék különfélesége szerint, négy és huszonkét hold között változhatik”. (Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből*. Pest 1868. 2. k. 411.) Ez az intézkedés „jelentősen megkönnyítette a paraszti árutermelés és a tőkés viszonyok előrehaladását a falun, noha kaput nyitott a további földesúri földrablások-

Lap: Sor:

nak is". (Merei Gyula—Spira György: *Magyarország története a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet korszakában*. Bp. 1957. 191.) Az 1832—36-i országgyűlésen az ellenzék számos más, a jobbágyság érdekét szolgáló reformjavaslatot is felvetett, ezek azonban szinte mind megfeneklettek az udvar és a konzervatívok ellenállásán. Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (6. kiad. Bp. 1902. 829.) a tagosításra vonatkozó törvényt a reformkor fontos vívmányai sorában említi.

- 141 : 23 *pimpimpáré* — pitypang, gyermekláncfű
- 142 2 *nyálazó* — fonók számára feladott fonás közben fogyasztott, nyáltermelésre alkalmas csemege (pl. som, aszalt szilva)
- 4 *A parasztnak kötelessége ötvenkét napig ingyen dolgozni* — az 1767-i urbárium előírásai értelmében minden egészszelkes jobbágy évi 52 nap igásrobotot (vagy pedig 104 napi gyalogrobotot) tartozott teljesíteni földesura számára
- 25 *marahánok* — a maharan v. moravi nevű szláv néptörzs tagjai, akik a VI. sz. második felében Morvaországban telepedtek le, s hatalmukat később, Szvatopluk uralkodása idején a Duna-medence egy részére is kiterjesztették. A honfoglaló magyarok azonban 905/906-ban kiszorították őket innen.
- dákok* — Erdély ókori lakói, egy indoeurópai néptörzs tagjai
- 33 *Nekünk pallosjogunk van* — a nemesség (feudális kiváltságai alapján) az úriszékek útján maga bíraskodhatott jobbágysai fölött. Ez a jog még a legsúlyosabb, halállal büntetendő bűncselekményekre is kiterjedt; ezért nevezték pallosjognak. Az 1848 : IX. törvénycikk szüntette meg.
- 143 7 *Polyákország* — Lengyelország
- a nagy korelában* — az 1831-i kolcrajárvány idején. Ez Magyarországra is átterjedt, s alkalmul szolgált a „koleralázadás” néven ismert nagyszabású parasztmozgalom kitörésére. Jókai *Szomorú napok* c. regénye ezeket az eseményeket ábrázolja. Az *Eppur si muoveban* (JKK 23. k. 314.) is utal az 1831-i koleralázadásra. *A magyar nemzet regényes története rajzokban* c. művében (6. kiad. Bp. 1902. 825.) csupán néhány sorban emlékezik meg róla.
- 10 *Mink restellálunk* — a tisztújítások alkalmával újraválasztjuk a megyei tisztviselőket.
- 16 „*csincsés*” — ingoványos, mocsaras
- 144 18 *a humaniorákba felvettek* — azaz a régi gimnázium felső tagozatának első fokát alkotó kétéves tanfolyamra. Ezt követte

Lap: Sor:

- a gimnáziumi tanulmányok befejező szakasza: az ugyancsak kétéves filozófiai tanfolyam. A filozófiai kurzus sikeres elvégzése után kerülhetett sor főiskolai tanulmányokra.
- 144 : 19 *subscribáltam* – beiratkoztam
- 30 *a három diák classis* – a régi gimnázium három (később négy) osztályból álló alsó tagozatát, amelyet „grammatikai osztályok”-nak is neveztek
- 145 : 5 *oratori aplomb* – szónoki hév
- Mucius Scaevola classicus mondókáját Porsenna király előtt* – az ellenség táborába behatoló római hősnék: Mucius Scaevolának Porsenna etrusiai királyhoz intézett szavai Livius történelmi munkájában (*Ab urbe condita*. 2. könyv. 12. fej.) található. Jókai tehát tévesen tulajdonítja az idézett szövegrészt Cornelius Neposnak. – Mucius Scaevola szavait idézi Áronffy Dezső is az iskolai törvényszék előtt a *Mire megvénülünk* c. regényben. (JKK 16. k. 140–41.)
- 6 *Cornelius Nepos* (kb. i. e. 100–25) – római történetíró. Fő műve a *De viris illustribus* c. életrajz-gyűjtemény
- 14 *meggubahodott* – megalomlott
- 17 *archimedesi pont* – utalás az i. e. III. sz.-ban élt nagy görög fizikusnak, Archimedesnek tulajdonított kijelentésre, melyet állítólag a csigaszor felfedezésekor tett: „Adjatok egy pontot, ahol megálljak, és a földet kimozdítom.”
- 29 *arany regula* – valószínűleg a matematikában aranymetszés (*sectio aurea*) néven ismert szabály, melynek alapján egy egyenes vonalat úgy osztanak két részre, hogy a nagyobbik rész olyan arányban álljon a kisebbikhez, mint az egész vonal a nagyobbik részhez
- 30 *a mesék unicornisa!* – az unicornis (egyszarvú) nevű lóalakú, homloka közepén hegyes szarvat viselő mesés állatra vonatkozó hiedelem különböző ókori írók művei nyomán terjedt el. A regényben előforduló, Tanussy Manóra vonatkozó átvitt értelmű felkiáltás jelentése: „mesébe illő, csodás tünetmény.”
- 147 14 *dubitátus nemes* – olyan nemesember, akinek nemességéhez kétség fér. A feudális jogrendszer részletes intézkedéseket tartalmazott a nemesség igazolásának módzataira vonatkozólag. Az ezzel kapcsolatos perek első fokon a megyei törvényszékek, felsőbb fokon a helytartótanács, ill. az udvari kancellária hatáskörébe tartoztak.
- 18 *akinél a portió cigányútra szaladt* – azaz elsikkasztotta a

Lap: Sor:

„portió”-nak nevezett, a hadsereg ellátásának fedezetéül szolgáló adó összegét.

147: 22 *szárazmalom* — állati erővel hajtott malom

148 10 *A forrongás titokban jól elharapózott* — az 1830-as évek második felében valóban sokfelé bontakoztak ki parasztmozgalmak. Ezek „közvetlenül nem utolsó sorban az 1836. évi úrbéri törvények hatására voltak visszavezethetők. A parasztok részben a megyéket járó és a törvényeket ismertető, parasztokat összegyűjtő küldöttségektől, részben hallomásból értesültek a törvények tartalmáról. És sok esetben nemcsak azt olvasták ki belőlük, ami valóban bennük foglaltatott, hanem olyasmiket is, amiről szerették volna, ha bennük lett volna.” Sok helyütt a jobbágyok megtagadták a földesuraknak járó szolgáltatások teljesítését. „Másként a parasztok nemcsak azért mozdultak meg, hogy tiltakozzanak a tagosítási, legelőelkülönítési eljárásokkal összekapcsolt újabb földrablás ellen, hanem hogy az általuk kért tagosítási, legelőelkülönítési eljárás során visszakapják korábban használt és közben elrabolt földjüket. Mivel a törvény azt mondta ki, hogy legelőelkülönítés esetén a házas zsellérek részére a legelőből a nyolcadtelkes jobbágy illetőségével egyenlő darabot kell kihasítani, igen sok helyütt a zsellérek arra a következtetésre jutottak, hogy hasonlóképpen nyolcadtelki állomány illeti meg őket szántóföldből és rétből is, s tömegesen követelték ilyen módon való földhözjuttatásukat... Falusi papok, jegyzők, szegény ügyvédek, jurátusok támogatták a parasztok megmozdulásait...” (Mérei Gyula—Spira György: *Magyarország története a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet korszakában*. Bp. 1957. 193—94.) Jókai e mozgalmakban ugyanúgy csupán a parasztokat megtevesztő, rosszhiszemű demagógok aknamunkájának következményét látja, mint az 1831-i koleralázadásban, amelyet *Szomorú napok* c. regényében ábrázolt.

27 *opponálás* — az ítélet megtámadása új indokok alapján (jogi műszó)

repellálás — az ítélet visszautasítása (jogi műszó)

novisatio extra dominium — birtokon kívüli perújítás (jogi műszó)

28 *quantum satis* — bőven; amennyi csak kell

30 *tabuláris fiskálisok* — az ítéletábra mellett működő ügyvédek

31 *jurassor* (= juratus assessor) — esküdt

Lap: Sor:

- a nemesek hadnagyai* – az egyes helységek nemessége, ill. egyes nemesi közbirtokosságok által választott vezetők
- 149 10 *Sodoma és Gomora* – a biblia szerint (Mózes I. könyve 19. rész) palesztinai városok, amelyeket Isten – lakóik erkölcs-telen életmódja miatt – kénköves és tüzes eső, ill. földren-gés útján elpusztított
- 33 *O tempora, o mores!* – Ó idők, ó erkölcsök! (Cicero híres kifakadása korának elfajulásai ellen)
- 34 *Quot capita, tot sensus* – ahány fej, annyi vélemény (= azaz a legteljesebb zűrzavar uralkodik; egy Terentius-idézet átala-kítása révén szállóigévé vált mondás)
- 150 5 *difinyós* – szép, jó, kiváló (tájszó)
- 25 *usus* – szokásjog, gyakorlat
- 151 11 *kantalupdinnye* – a sárgadinnye egyik, különösen vastag héjú és mélyen gerezdelt fajtája
- 13 *pukovai posztó* – Pukova (Puchov) Vág menti városban gyártott, durva gyapjúból készült posztó
- 24 *merinóruha* – olyan ruha, amelyet a merinojuh gyapjából készült fényes, selymes tapintású szövetből varrtak
- 152 7 *collaudál* – egyeztet, felülvizsgál, ellenőríz
- 26 *celőke* – vastagabb bot, husáng
- 153 17 *Ha volt a királynak egy öccse . . .* – a magyarországi feudaliz-mus történetének korai szakaszában, a XI. sz. közepétől fogva valóban fennállt az a (korabeli szláv államok mintájára meghonosított) szokás, hogy a király legidősebb fiútestvére „hercegség” néven az ország területének egy harmadát bir-tokolta, s külön udvartartással is rendelkezett. A „hercegség” intézményét Kálmán király 1115-ben megszüntette, ám a XIII. sz. folyamán – a fokozódó feudális széttagolódás jele-ként – az ország területi megosztásának újabb formája jött létre: ekkor a trónörökös kapott – mint „ifjabb király” – hatalmat az ország egy része fölött.
- 28 *dicsőhődnek* – vivátoznak, éljeneznek (feltehetőleg Jókai egyéni szóalkotása)
- 154 : 34 *habuckol* – vízben v. sárban vergődik
- 155 2 *Jön a „fekete Karácson”* – utalás az 1570-i tiszántúli paraszt-felkelésre. A mozgalom vezetője: Karácsony György, a „fekete embernek” nevezett szilágysági jobbágy tulajdon-képpen törökellenes „szent háború” céljaira toborozta paraszthadseregét. Ám miután első törökellenes akciójuk súlyos vereséggel végződött, a sereg fegyelme felbomlott, s a

- parasztnak a földesurak ellen fordultak. Karácsonyt ekkor a debreceni városi tanács elfogatta és kivégeztette. Seregének maradványait királyi csapatok verték szét. Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (6. kiad. Bp. 1902. 468–69.) is megemlékezik Karácsony György felkeléséről, s utal rá *Az osztrák–magyar monarchia írásban és képen* c. mű *Debreczen* c. fejezetében (2. k. Bp. 1891. 283.) is.
- 155 : 8 *átjutva a rubikonon* – azaz keresztüljutva a döntő fontosságú határvonalon. Az „átlépi a Rubikont” (= többé már vissza nem vonható lépést tesz) szállóige Rubikon római határfolyó nevéből keletkezett, amelyet Julius Caesar seregével a szenátus engedélye nélkül lépett át, s ezzel megindította a polgárháborút.
- 157 : 24 *bellicosus* – harcias, hadakozó kedvű
25 *pemete* – kemence fűtéséhez használt eszköz: pálca v. rúd végére erősített, tengerihéjből való csomó
- 158 : 26 *Pilinkó* – az itt egy regényalak neveként szereplő Pilinkó voltaképpen a Hüvelyk Jancsi v. Palkó nevű, parányi természetű, de nagy erejű mesehősnek a folklórban ismeretes másik elnevezése. Jókai gyakran említi ezt a népmesei figurát műveiben.
- 31 *kantus* – ujjas, hosszú női felsőruha
- 159 : 15 *a spanyol inkvizíció vaskoronáját* – az „inkvizíció” néven ismert egyházi törvényszék, amelyet a katolikus egyház az eretnekségek üldözése céljából állított fel, s amely gyakran kegyetlen kínzásokkal csikart ki vallomást a vádlottakból, a leghosszabb ideig és a legkíméletlenebb módon Spanyolországban fejtette ki tevékenységét
- 160 : 20 *Botond a maga bárdjával!* – a középkori krónikákban fennmaradt mondai hagyomány szerint 960-ban, amikor a kalandozó magyarok Bizáncot ostromolták, egy Botond nevű magyar óriási lyukat vágott buzogányával a város ércapuján. Botond tetteről Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (2. kiad. Pest 1860. 34.) is megemlékezik.
- 30 *csáléra megy* – balul üt ki, baj lesz belőle
- 162 : 16 *vízborjú* – a tarajos götte népies elnevezése; békaporonty
- 165 : 9 *A nemrég lezajlott zempléni pórlázadás* – az 1831-i kolerafelkelés (l. a 143 : 7 sorhoz fűzött magyarázatot)
- 12 „*pro aris et focis*” – a családi oltárokért és tűzhelyekért

Lap: Sor:

- (azaz a legszentebb dolgokért – idézet Cicero *De natura deorum* c. művéből)
- 166 19 *Morison-pilula* – Robert Morison angol orvos által feltalált erős hatású hashajtó
- 167 1 *három huszas* – egy forintnyi összeg *munificentia* – bőkezűség
- 15 *rhetorikát végzett* – azaz elvégezte a régi gimnázium (rhetorikai osztálynak nevezett) ötödik osztályát
- 20 *miként egykor Mózes Áront* – a biblia szerint Isten a nehéz beszédű Mózeszt jelölte ki a zsidók vezéréül, de egyszersmind melléje rendelte testvérét, a rendkívül ékesszóló Áront, hogy Mózes sugalmazásai alapján ő tudassa a néppel az isteni parancsokat. Erre a bibliai mozzanatra vonatkozik Jókai célzása.
- 28 *két kila föld* – olyan föld, amelybe 2 kiló vetőmagot vetnek (azaz parányi földdarab)
- 168 : 22 *Atrobilosus* – epés, könnyen haragra gerjedő
- 30 *urbánus módon* – itt: udvarias, finom módon
- 169 17 *ákációsuskodott* – akadékoskodott, kötözködött
- 25 *jebuzeusok* – Jeruzsálem hajdani pogány lakói, akiket a zsidók Dávid vezetésével legyőztek
- 28 *coetus* – gyülekezet
- 32 *minden ember szépen tisztára mosta magát a „Jordán” vizében* – azaz a zsidók (a palesztinai Jordán folyó környékének őslakói) rovására tisztázták magukat. Érdemes megemlíteni, hogy a regény írásának idején, az 1880-as években erős hatású antiszemita hullám tört fel a magyar közéletben. (A regény keletkezését megelőző évben: 1883-ban zajlott le a hírhedt tiszaszlári pör.) Feltehetőleg ezekre a jelenségekre reagál Jókai, amikor a regény egyik ellenszenves figurájának szájába adja az antiszemita demagógia szövegeit.
- 170 4 *Spectabilis* – tekintetes úr
- 13 *nyllhúzás* – addig közösen használt földek sorsolás útján történő szétosztása. Az elnevezés egy ősi, a magyar történelem korai századaiba visszanyúló szokás emlékét őrzi. Valamikor ui. az ilyenfajta sorshúzáshoz nyilakat használtak, mert „a birtokos hadi nép nyilán rajta volt a tulajdonos jegye s így a sorsolásra is nagyon alkalmasnak bizonyult.” Később viszont nyílnak „azokat a sorsvető czédulákat hívták, a melyekre a földrészek sorszámát, vagy a sorshúzásban résztvevők neveit felírták. A ki aztán valamely számot kihú-

Lap: Sor:

zott, a számnak megfelelő birtokot kapta meg. Ha pedig névvel sorsoltak, akkor a húzás sorrendjén a kihúzott név viselőjének mindig a megfelelő számú föld jutott. Régebben a kisorsolás utóbbi módja volt divatban, s a névvel ellátott czédulák helyett olyan fadarabkákat használtak, a melyek a földközösségben élő birtokosok *tulajdonjegyeivel* voltak ellátva." Az ily módon kiosztott egyes földdarabok neve „nyilas” volt. (Sebestyén Gyula: *A magyar honfoglalás mondái*. I. k. Bp. 1904. 85.)

171 12 *hogy késő vénségedig emlékezetedben maradjon ez a mai ünnepélyes határjárás* — azt itt leírt szokásra Jókai az *Eppur si muove*-ben (JKK 22. k. 371.) is utal. Margócsy József az utóbbi regény kritikai kiadásának jegyzeteiben megállapítja, hogy e szokás a feudalizmusnak abból a korszakából maradt fenn, „amikor még telekkönyvileg nem voltak a birtokhatárok tisztázva. A birtokbahelyezési határjáráskor a megjelölt határpontokon néhány fiatalabb jobbágyot „emlékezetnek okáért” alaposan megverték, hogy „még nagyapa korában is megemlegesse”, hogy hol verték meg: ahol ti. az illető birtok határa húzódik.” (JKK 22. k. 615–16.)

172 : 23 *górig* — fejéig, nyakáig

31 *archaeologico-philologiai dissertatio* — régészeti és nyelvtudományi értekezés

32 *mint a köcsmei sárkány* — az utalás a „csökmői sárkányhúzás” néven ismeretes, több egykorú verses és prózai feldolgozásban megörökített híres esetre vonatkozik. (Jókai nyilván emlékezetből hivatkozik az esetre, ezért emleget „köcsmei” sárkányt.) Eszerint 1788—89 telén egy Csuba Ferke nevű szélhámos elhitette a csökmőiekkel, hogy ingoványos réteggel körülvett falujuk közelében kincs van elásva, csak hogy azt a mocsárban rejtőző, tüzet okádó sárkány őrzi. Csuba arra is vállalkozott, hogy ötszáz forint jutalom fejében megfékezze a sárkányt. A falusiak ráálltak az alkura, kifíztették a pénzt, és másnap kötelekkel felszerelve vonultak ki a rétre, ahol Csuba előzőleg „Egy menykő kantát [= kannát] a szél torkába meresztett, Amely a szélben, száján csuda hangot eresztett.” A csökmőiek hozzá is kezdtek a sárkányhúzáshoz, de a rémületes hangoknak és Csuba ijesztgetésének hatására rövidesen elszaladtak. Csuba ezután azt hitette el velük, hogy a sárkány éjjel a faluban akarja őket megtámadni, s ez elől csak úgy helyezhetik magukat biztonságba,

ha éjszakára valamennyien bezárkóznak ugyanabba a házba, amely előtt majd ő, Csuba fog örködni. A hiszékeny falusiak meg is fogadták a tanácsot, a szélhámós pedig az éj leple alatt továbbállt. (Az esetről szóló egykorú vers legújabb kiadása Bán Imre–Julow Viktor: *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában*. Bp. 1964. 106–10. Az ügy háttérére vonatkozó magyarázatot és az azzal foglalkozó szakirodalom felsorolását l. uo. 248–49.)

- 172: 32 *örpaták* – Jókai több más művében (*Bálványosvár* JKK 43. k. 16.; *A három márványfej* JKK 50. k. 77.) is használja az „örpata” szót, amely végső soron Hérodotosz ókori görög történetíró egyik helyére, közvetlenül pedig Szirmay Antal *Hungaria in parabolis* (Buda 1804. 4.) és Ipolyi Arnold *Magyar Mythologia* (Pest 1854. 40.) c. munkáira vezethető vissza. (Szirmay műve is megvolt Jókai könyvtárában.) Hérodotosz ui. egy helyütt (IV. könyv. 110. fej.) említést tesz az „ojropata” (= férjölő) nevű szkíta amazonokról. Szirmay és Ipolyi ezt a közlést az ősmagyarokra vonatkoztatják, a szó etimológiáját azonban másképp – bár csaknem ugyanolyan naív módon – magyarázzák, mint Jókai. *A három márványfej* c. regényben Jókai – ezúttal nem valamelyik regényfigura szájába adva, hanem a saját nevében – a következőképpen értelmezi a szót: „Tudtomra az európai népek között csak a magyarnak van saját kifejezése az *amazonok* fogalmára: *örpata*. Az *ör*, tudjuk hogy mit tesz, a *pata* mai nap a lólábnak legalsó részét jelenti, és így ‚pars pro toto’ világos, hogy *lovas ört* jelent az egész.” (JKK 50. k. 77.; vö. Kőnig György: *Örpata*. Magyar Nyelvőr 1901. 97. és Tolnai Vilmos: *Jókai és a magyar nyelv*. Magyar Nyelv 1925. 246.)
- 173 7 Az „*ör*”-től származik az „*ördög*” – Ipolyi (i. m. 36–41.) az „*ördög*” szót az „*ör*” (= eur, ur) és „*dev*” (= dög) állítólagos ősi magyar szótövek összetételeként értelmezi
- 23 *criminalis inquisitio* – bűnügyi nyomozás
- 26 *csikófog* – tejfog
- 174 7 *Moniteur des Dames* – valószínűleg fiktív francia divatlapcím
- 31 *kospallagi* – az egykori Hont megyében, a Börzsöny lábánál levő Kospallag faluban termesztett kitűnő minőségű dohány
- 33 *rigorozálás* – itt: vizsgázás („*rigorosum*”-nak nevezték régebben az egyetemi és főiskolai szigorlatokat)

Lap: Sor:

- 175 19 *Herkó páter* — a népies szólásmódban szereplő személy. Az elnevezés valószínűleg annak a Hirkó páternek a nevéből származik, aki a XVII. sz. második felében Jászón volt plébános, és mint erőszakos, labanc érzelmű protestánsüldöző az egész környéken hírhedt és rettegett személy volt. (Vö. JKK 43. k. 306.)
- 176 11 *csíki rovatos* — Jókai itt, ugyanúgy mint a *Bálványosvárban* (JKK 43. k. 32.), az ún. „csíki székely krónikát” nevezi így. (Erről l. a 114 11 sorhoz fűzött magyarázatot.) Itteni említése mindenképpen téves: a szóban forgó (hamisított) krónika ui. nem tartozik a rovásírással rögzített szövegek közé.
- 23 „*Asinus*” — szamár
- 24 *pipatórium* — pipázószoba
- 177 4 „*vérbulcsút*” — itt: vérbosszút. A középkori krónikák egy ősmagyar vezért emlegetnek Vérbulcsú néven. Kézai Simon krónikája azzal magyarázza ezt az elnevezést, hogy Bulcsú — mivel egy őst a németek megölték — sok németet nyárson süttetett meg, s véruket itta, mint a bort. Kézait idézve utal erre Ipolyi Arnold (i. m. 167.) is.
- 178 16 *coiffure* — hajviselet, frizura
- 181 : 25 az *étestamentumi behemóth* — a bibliában (Jób könyve 40. rész) említett hatalmas állat, valószínűleg viziló
- 29 *pacinacíták* — görög krónikások ezen a néven emlegetik a besenyőket, ezt a nomád török népfajt, amely a IX–XI. sz. folyamán állandó harcban állt a magyarsággal, utóbb azonban a szüntelen háborúskodásban felőrlődött, és beolvadt a környező népekbe
- 29 *dobroc ördög* — a „dobroc” (= tüzes kiütés, égető pörsenés) tájszót Ipolyi (i. m. 33.) ősmagyar vallási hiedelmekkel hozza összefüggésbe. Az ő utalása nyomán Jókai — a *Bálványosvár* (JKK 43. k. 59.) és *Levente* (53.) c. műveibe beszótt ördögűző mondókákban — már mint ősmagyar ördögnevet emlegeti a „dobroc”-t.
- 183 : 25 *mendikás* — ez a szó (a latin „mendicans” = kéregető szóból) a régi protestáns kollégiumi diákéletben és az ezt ábrázoló Jókai-művekben kétféle, egymással némileg összefüggő jelentésben fordul elő: 1. a nagyobb diákokat legátusi útjaikon kísérő, adományokat gyűjtő kisebb diák, 2. a nagyobb diákoknak különféle szolgáltatásokat tevő, s ennek fejében ingyenes kollégiumi ellátást élvező kisebb diák (a

Lap: Sor:

- „dárdás” szinonímája). Ebben a regényben a szó többnyire a második, ritkább jelentésben szerepel.
- 183 26 *ott alusznak a kályhalyukban* — az *Eppur si muove*ban (JKK 22. k. 16.) is van szó a debreceni kisdiaékról, „aki a nagyobb diáknak fűt, s aztán a kályhalyukban igen jól alszik”
- 33 *az öregdiákja* — azaz az a nagyobb diák, akinek kiszolgálása a mendikás feladata volt, s aki ez utóbbinak a tanulmányai felett is bizonyos felügyeletet gyakorolt
- 34 *skalapca* — gyerek, kölyök
- 184 2 *marcafánk* — ezt a régi magyar ételt Jókai *Az osztrák–magyar monarchia írásban és képen* c. műben (I. k. Bp. 1888. 302.) egy XVI. sz.-i magyar szakácskönyv alapján a következőképpen írja le: „A híres marcafánk (a mivel a sirásban telhetetlen gyereket engesztelik) készült megpiritott mandulából draganttal keverve, keményítővel behintve, tojással megkeverve, krétába bemártva, skarláttal megfestve s aranyfüsttel beragasztva. Ez is, jó annak’, a ki szereti.”
- 4 „*semper leves*” — a debreceni diákok mindennapi, mindig egyforma „semper levesét” (a latin „semper = mindig szóból) Jókai az *Eppur si muove*ban (JKK 22. k. 16.) és *Az osztrák–magyar monarchia írásban és képen* c. munka Debreczen c. fejezetében (2. k. Bp. 1891. 304.) is említi.
- 185 7 *vaskalapos* — a tanárok csúfneve a régi protestáns kollégiumokban (az egykor a tanárok által viselt, „vaskalap” nevű, kemény és merev háromszögletű kalapra való célzással)
- 11 *Ormuzd* — a perzsa ősvallás főistene, a jó szelleme
amsaspand — az Ormuzdot segítő félisteni rangú szellemek elnevezése a perzsa ősvallásban
- 19 *Hány sántával?* — a „sánta” a ferbliben és egyes más kártyajátékokban különleges helyettesítő értékkel felruházott, egyébként jelentéktelen lap
- 26 *forhand* — a hívó lap neve a kártyában
- 186 2 *Grand Mogul* — nagymogul (India – Timur Lenk dinasztiájából származó – uralkodóinak elnevezése a XVI–XVIII. században)
- 8 „*Elszler Fanfan*” — Az *Egy magyar nábob* NK-beli kiadásának 1893. aug. 6-i dátumú utószavában Kárpáthy Abellino figurájával kapcsolatban Jókai a következőket írja: „Abellinónak az alakja is teljesen korrajzi sablon. Volt olyan elég. A külföldön élő, vagyonukat elpazarló magyar főurak. Azok közül egy alak különösen kitéűnt: akinek fényes ősi

Lap: Sor:

- nevéhez még egy predikátumot ragasztott a nagyvilági médisance: annak a híres táncosnőnek a nevét, akit a főúr egész Európán keresztül városról városra kísért, s akire a fél vagyont elköltötte; pedig egyéb öröme sem volt belőle, mint hogy minden este abba az ágyba feketett le, amelyet a továbbutazó művésznő reggel elhagyott.” (JKK 6. k. 261.) A regény kritikai kiadásának jegyzetapparátusa nem tartalmaz semmifele utalást e figura kilétére vonatkozólag.
- 186 : 8 a *hírhedett táncművésznőt* — Ellsler Fanny (1810—1884) osztrák táncosnőt, aki az 1830-as és 1840-es években Európa számos országában (így Magyarországon is), továbbá Amerikában páratlan sikereket aratott művészi körútjain
- 19 *Gil Blas* — Alain Lesage (1668—1747) francia író *Gil Blas* c. pikareszk regényének címszereplője
- 187 5 *szent Hubertus évadja* — azaz a vadászati idény (a 727-ben meghalt szent Hubertusz liutichi püspök a vadászat védőszentje)
- 8 *juristitium* — törvénytünet. (Az őszi törvénytünet, amelynek idején a XVIII. sz.-ban és a XIX. sz. első felében Magyarországon a bíróságok nem működtek, szept. 29-től nov. 11-ig tartott.)
- 9 a *megindított nagy felségárulási per* — azaz a „homo regius” inzultálásával gyanúsított Tanussy Belizár ellen indított eljárás
- 188 18 *Clichy* — hírhedt párizsi börtön; az adósok börtöne
- 20 *proverbe* — közmondás, szólásmondás
- 28 *sequestri curator* — zárgondnok
- 189 5 a *máltai lovagok rendjébe* — a XI. sz.-ban alapított, korábban johannita rendnek, később máltai lovagrendnek nevezett egyházi lovagrendbe. Ez fontos szerepet játszott a kereszties hadjáratokban. Később Európa számos országában kiterjedt birtokokra tett szert. Székhelye jelenleg Róma. Tagjainak 16 nemesi őst kell kimutatniuk, s kötelező rájuk nézve a hármas szerzetesi fogadalom letétele. A *lélekidomár* c. regény egyik főalakja, Lys Blanc Lyonel a történet vége felé belép a máltai lovagrendbe.
- 22 *légszakáll* — az ajak alatt meghagyott kis szakáll
- 190 9 *koszrogó lépésben* — csizmában v. kemény talpú cipőben maga után húzva lábát (tájszó)
- 30 *kakerlakok* — a festékanyag hiányában szenvedő, s ezért fehérés bőrű és szőrzetű albinók másik neve

Lap: Sor:

- 191 5 *Farceur, va!* – Eredj, te kópé!
15 *l'homme* – régebben elterjedt francia kártyajáték
16 *Saint-Honoré utca* (rue de Saint-Honoré) – elegáns, nagy forgalmú utca Párizs egyik előkelő negyedében az 1. kerületben
17 *Quartier de Breda* – Párizs egyik kerülete, amely a XIX. században főleg szórakozóhelyeiről és félvilági hölgyeiről volt nevezetes
endiablément – ördögösen
18 *Closerie des Lilas* – híres párizsi szórakozóhely a rue de l'Enfer-ben. Jókai *A lélekidomár*ban (JKK 51. k. 343.) és az *Eppur si muove*ban (JKK 23. k. 231.) is említi. E. Texier *Tableau de Paris* (Paris 1852) c. műve, amely megvolt Jókai könyvtárában (a példány jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeumban van), a II. kötet 173–74. lapjain ír a Closerie des Lilasról.
pastourelle – a francia négyes egyik figurája (itt mint szólótánc)
30 *Mabille* (Bal Mabille) – híres párizsi szórakozóhely az Avenue Montaigne-on, amely 1840 és 1875 között állott fenn. Jókai számos más művében is említi. (*Egy magyar nábob*. JKK 5. k. 142.; *Enyim, tied, övé*. JKK 29. k. 181.; *A lélekidomár*. JKK 51. k. 305.) E. Texier id. műve az I. kötet 7–8. lapjain ír róla.
31 *chasse aux ours* – medvevadászat (itt átv.: udvarlókra való vadászat)
- 192 8 *sardanapali látvánnyal* – utalás Sardanapal mítikus asszír uralkodóra, akinek elpuhultsága közmondásossá lett
15 *mint Szent Antal a pusztában* – Szent Antal (250–356), a szerzetesség megalapítója, az egyiptomi sivatagban remetéskedett. A róla – többek között a gonosz lélek által történt megkísértéseiről – szóló legendák számos irodalmi és képzőművészeti alkotás tárgyát szolgáltatták. Jókai *Fekete gyémántok* (JKK 20. k. 58.), *Egy játékos, aki nyer* (JKK 26. k. 62.) és *Páter Péter* (39.) c. regényeiben is utal a Szent Antalt megkísértő démonokra.
19 *archidiabesse* – főördögő
193 7 *duzmadtan* – durcásan, duzzogva
31 „*Styx szigetén*” – a Styx az alvilág határfolyója az ógörög mitológiában. Az elnevezés nyilván Sáromberkyék lakhelyének visszataszító voltára utal.

Lap: Sor:

- 195 : 6 *Sacrebleu!* – Teringettét!
8 *par les jarretières de ma déesse!* – istennőm (= szeretőm) harisnyakötőjére!
15 *Pas du tout?* – itt: nem?; egyáltalán nem?; dehogyis?
17 *doctissimi collegae* – tudós kollégák
20 *medicamina in hortis* – orvosságok a kertben. Utalás a „*contra vim mortis nulla medicamina in hortis*” (= a halál ellen nem terem gyógyír a kertben) latin mondásra.
21 *venerabilis collega* – tiszteletreméltó kolléga
- 196 : 6 *Subintelligitur* – magától értődik
18 *Symptoma somnabulismi!* – a holdkórosság tünete!
27 *Febris amantium* – szerelmi láz
32 *csapa* – nyom
- 197 : 5 *ung* – vízi béka
- 198 : 12 *prophylacticus cura* – a betegség megelőzésére irányuló gyógy mód
28 *theriák* (Theriaca) – ópiumos orvosság
- 199 1 *bonne aventure* – kedvező alkalom, szerencsés fordulat
5 *allogria* – mellékes dolog, mellébeszélés
22 „*susogó*” – a leánykérést megelőző puhatolódzó beszélgetés. Jókai más műveiben is említi (*Bálványosvár*. JKK 43. k. 68. *A Damokosok*. JKK 44. k. 173.).
- 200 : 8 *jus naturae* (jus naturale) – természetjog: az ember vele született, természeti jogaira vonatkozó, s ezeket a tételes jogszabályok fölött állóknak tekintő tanítás. A természetjognak, mint önálló jogi diszciplinának tudományos igényű művelése a XVII. sz.-ban, Hugo Grotius munkásságával kezdődött meg, s ettől fogva hosszú időn át fontos szerepet játszott a jogtudományi oktatásban. Itteni – Gil Blas magatartásával kapcsolatos – említése természetesen ironikus értelmű.
22 *doctorum collegium* – orvosi testület
- 31 *targally* – lehulló száraz ág. Jókai az 1851-ben írt *A két-szervű embertől* kezdve számos művében használja ezt a szót. Az *Egy játékos, aki nyer* c. regényben (JKK 26. k. 33.) jegyzetet is fűz hozzá, és ismert tájszónak minősíti. Tolnai Vilmos (*Jókai és a magyar nyelv*. Magyar Nyelv 1925. 93.) azonban valószínűnek tartja, hogy a szó Jókai saját alkotása. Az író egyik kötetének is a *Targallyak* címet adta.
- 201 8 *Loreley* – egy régi német monda szerint (melyet Heine *Die Loreley* c. verse tett közismertté) aranyhajú vízi tündér,

Lap: Sor:

- aki egy, a Rajna-part közelében levő sziklán élt. Énekével magához csalogatta a hajósokat, akiknek hajói azután összezúzódtak a sziklán.
- 202 : 2 *sürgöl* – sürgöt
3 *Pas si bête!* – Nem vagyok olyan ostoba!
- 203 18 *Linné, Karl von (1707–1778)* – svéd természettudós, a botanikusok hosszú időn át a növényeknek általa felállított rendszerezését tekintették irányadónak
7 *cucurbita aurantia* – citromtök
19 *a napkeleti virágnyelvből* – a keleti eredetű, és szerelmi üzenetek közvetítésére használt virágnyelvet Jókai más műveiben is emlegeti. „Úgy látszik . . . hogy a napkeleti virágnyelven beszélünk egymással” – mondja feleségének Bánfi Dénes az *Erdély aranykora* c. regényben (JKK 3. k. 189.). A *Török világ Magyarországon* Azraëlje a virágnyelvet használja fel, hogy szerelmét Feriz bég tudtára adja. (JKK 4. k. 148.)
27 *philtre* (philtrum) – szerelmi bájital
29 *amit Bánk bánban rekkommendál Biberach Ottónak* – az utalás Katona drámája I. felvonásának 13. jelenetére vonatkozik: itt ad Biberach „egy kis hevítőt” Ottónak Melinda részére
- 204 : 10 *Code Napoléon* – az I. Napóleon császár által 1804-ben kibocsátott francia polgári törvénykönyv, amely a kapitalista társadalom igényeinek megfelelően szabályozta a magánjogi viszonylatokat (tartalmazott erkölcsvédelmi jellegű intézkedéseket is), s amely számos más állam magánjogi törvényhozásának is mintájául szolgált. Magyarországon a magánjogi kérdések ilyen átfogó érvényű rendezésére a XIX. sz. folyamán nem került sor, ezért nem egy kérdésben meg lehetős jogbizonytalanság uralkodott.
- 205 13 „*Moniteur de la mode*” – valószínűleg fiktív francia divatlapcím
- 206 1 *tömpöly* – mocsár, posvány
7 *Én leszek a te Sant-Angelod* – az utalás feltehetőleg Luis de Sant Angelre, Izabella spanyol királynő udvaroncára vonatkozik, aki közbenjárt annak érdekében, hogy a királynő támogassa Kolumbus tervezett vállalkozását
12 *sandolin* – egyszemélyes, könnyű, keskeny csónak
14 *Jason . . . átevez Colchisba az aranygyapjúért* – az ógörög mítosz szerint Jázon thesszáliai királyfi és társai veszélyes tengeri útra vállalkoztak, hogy az Aietesz kolchiszi király által őrzött aranygyapjú birtokába jussanak. Az aranygyapjú

Lap: Sor :

- megszerzéséhez Jászont végül Aietesz leányának, Medeának szerelme segítette hozzá. Jászon feleségül vette Medeát, később azonban elhidegült iránta, s új házasságra készült. A féltékenységtől és bosszúvágytól fűtött Medea ekkor megölte Jászon menyasszonyát, Kreuszát, és saját, Jászontól született gyermekeit. A történetnek erre a befejező, tragikus fordulatára céloz Jókai a 268 33–34 sorokban.
- 206 : 18 *Bene, bene, benissimo!* — Jól van, jól van, nagyon jól van! (konyhalatinsággal)
- 26 *amíg a kijátszó lven mind a kilencven szám meg lesz rakva* — a „kilencven szám” nyilván a lutriban megjátszható (1-től 90-ig terjedő) számokat jelenti. Tehát valószínűleg arról van szó, hogy Sáromberkyné az általa horgolt paplant sorshúzás keretében kívánta értékesíteni.
- 208 22 *gör* — rög, göröngy
- 209 12 *sinkorán* — vadászeb, kopó (a francia „chien courant”-ból)
- 21 „*Tizenhat esztendő's barna kislány . . .*” — a „Söprik a füredi utcát . . .” kezdetű dal két sora. Szövegét — hivatkozással Pápára mint a dal lelőhelyére — közli Erdélyi János: *Népdalok és mondák*. 3. k. Pest 1848. 4.
- 30 „*Besszer.*” „*Rebesszer.*” — a ferbli nevű kártyajátékban használatos műszavak. A besszerelés a vizit adó játékosnak a joga arra, hogy az első két kártya megtekintése után a vizijét megkétszerezze v. megháromszorozza. A besszer megkétszerezése (amire az osztó szólíthatja fel a játékosokat) a rebesszer.
- 210 : 8 *fideliter* — kedélyesen
- 32 *a görögnél* — a boltosnál
- 211 : 25 *armer reisender* — szegény vándor (= csavargó)
- 212 : 4 *petrence* — kisebb, egy villára felszúrható rakás széna, szálas takarmány
- 27 „*Abszurdum*” — az *Eppur si muove*-ban (JKK 22. k. 14. és 16.) is ír Jókai arról, hogy a debreceni diákok „abszurdum”-nak nevezik a töltött káposztát, mert „Ez a képtelenségek régiójába tartozik”
- 213 : 28 *cic-kendő* — gyapotszövet kendő
- 29 *capuchon* — csuklya, kapucni
- 214 : 12 „*Longát*” *játszottak* — azaz a „longaméta” nevű kedvelt labdaütögető játékot
- 25 *krispin* — finom gyapjuszövetből, taftból, csipkéből készült rövid, fodros, vállra vethető köpeny

Lap: Sor:

- 216 : 26 *egy kis „szalajtót”* — azaz hashajtót
33 *pirók* — rőt hajú, ill. piros arcszínű
- 217 : 1 *légátus* — református kollégium diákja, akit nagy ünnepeken falura küldtek prédikálni
supplicáns — az egyház és az iskolák számára adományokat gyűjtő protestáns diák
peregrinus — „Peregrinus Cicero nyelvén is annyit jelent, mint idegen vándor, a tanodák műnyelve azon szerencsétlen embereket szokta így nevezni, kiket a viszontagság iskoláikból, állomásaikból elüldözött; itt kitették, ott elcsapták, amonnan maga szökött el, egy napig sem lakosai semmi városnak, csak úgy bolyonganak faluról falura, papok és rektorok kelletlen vendégei, itt bolondnak tartják, amott elkergetik...” — írja Jókai *A peregrinus* c. novellájában (*Dekameron* 1. k. 97.).
- 12 *Qu'est, qu'est, que cela?* — Mi ez? (helytelen franciasággal; helyesen: *qu'est-ce que cela*)
- 218 : 33 *baraboly* — földi mogyoró
tinórugomba — a ma vargánya (*Boletus*) néven ismert gombák elnevezése a Diószegi Sámuel-féle, Jókaitól használt növénytani terminológiában
úrigomba (*Boletus edulis*) — fehér húsu, kellemes ízű és illatú gombafajta
- 34 *vargánya* — a Diószegi-féle növénytani rendszerezés nem a ma ezen a néven ismert gombákat, hanem a csirkegombát (*Catharellus*) nevezi vargányának
- 219 : 15 *büriü* — kisebb patakon, árkon átvezető gerenda v. palló
16 *hajazó* — vmirehöz hasonlító, vmire emlékeztető
32 *életfa-ág* — az életfa-nevű, a tujához hasonló örökzöld díszcserje (*Biota orientalis*) ága
- 220 : 34 *bugyola* — kendő, lepel
- 221 : 13 *szőri szarka* — kis örgébics; szajkó
- 222 : 12 *sátoros ünnep* — a zsidók 7 napig tartó főünnep; itt átv. értelemben: nagy ünnep
20 *katakönyöke* — kenyéértésztaból készült, patkó alakú sütemény
krisztuslába — palacsintaféleség
- 223 : 11 *„kolduslevest”* — *A lélekidomár* c. regényben (JKK 51. k. 87.) a Münchenben kispénzű diákként élő Traumhold Godiva szintén ilyen levest főz magának
- 225 : 34 *Belzázár*, Belsacar (i. e. 555–538) — Babilónia utolsó

Lap: Sor:

- királya. Uralmát a perzsák döntötték meg. A biblia szerint (Dániel könyve 5. rész) a bukását megelőző éjjelen hatalmas lakomát rendezett, amelyen a jeruzsálemi templomból elrabolt arany- és ezüstedényekből ittak.
- 227 : 27 „zsali” ruha — fekete alapon piros virágokkal díszített ruha
- 230 : 20 *fehér üröm* (Artemisia Absinthium) — a fészkes virágúak családjába tartozó, fénylő, ezüstös, molyhos, szagos, keserű ízű növény
- 231 : 29 *a két kezével végigcirogatja a hanyatt fekvő anyja arcát* — *A lélekidomár* c. regényben (JKK 51. k. 280.) Lándory Bertalan altatja el Lys-Blanc Sidonia grófnőt oly módon, hogy homlokára teszi tenyerét
- 232 4 *délpont* — az a pont, amelyen valamely égitest látszólagos napi mozgása során éppen áthalad a délkörön
- 233 19 *lappangó léptek* — lopakodó, alig észrevehető léptek
- 28 *a Márton grammatikájából* — Márton József (1771–1840) Bécsben működő magyar nyelvtanár nyelvkönyvei és szótárai a XIX. sz. első évtizedeiben rendkívül elterjedtek voltak. Magyar és német nyelvtanáinak (*Praktische ungarische Sprachlehre*. Wien 1809; *Német grammatika, ahhoz tartozó német olvasókönyvvel*. Bécs 1799–1800; *Gyönyörködtetve tanító magyar olvasókönyv*. Bécs 1840) általunk ismert kiadásában nem találtunk a szigeteken élő kannibálokra vonatkozó olvasmányt. Magyar nyelvtanának második kiadásában (*Versuch einer ausführlichen praktischen Ungarischen Sprachlehre für Deutschen*. Wien 1817. 2. rész. 85.) *Az Ember* c. olvasmányban szerepel egy mondat a „vadakról”, „a’ kiknek éppen semmi erköltsi pallérozottságok sints, sőt imitt amott még ember hússal is élnek”.
- 234 19 *siska* (Calamagrostis epigeios) — sáshoz hasonló növény
- 235 12 *epsonii verseny* — az Epsom angol városban évente (rendszerint tavasszal) megrendezett, Derby néven ismert nagyszabású lóverseny
- 13 *winner* — győztes, elsőnek befutó (ill. erre esélyes) versenyló
- 15 *az érettségi vizsgát* — anakronizmus: az érettségi vizsgát Ausztriában és Magyarországon csak 1849 után, a Bach-korszak alatt vezették be
- 236 20 *longurio* — hosszú, nyakigláb ember
- 240 24 *kapicányon kapta* — megfékezte, visszatartotta (a „kapicány” [= kantár] dunántúli tájszóból)

Lap: Sor:

- 242 : 21 „szeker ment” (= sacrement) – a szentségít! (francia káromkodás)
- 246 : 33 *échee* – balsiker, kudarc
- 247 : 8 „*Ihre Hochwohlgeboren*” – öngyásága
- 250 : 3 *schneckli* – hajfodor
- 252 : 4 *körömfaladék* – maradék
- 253 : 3 *cafától* – ruháját bepiszkítja, besározza
- 13 *majc* – köténynek v. szoknyának – a ráncokat összefogó – felső pártázata
- 29 „*humanissime*” – a régi gimnázium felső tagozatát (az ún. „humaniorákat”) végző diákok megszólítása
- 254 : 22 *trogloodyth* – barlanglakó (a szó itt átv. értelemben szerepel, mint a kezdetleges életmódot folytató és a világ elől elzárkózó Sáromberkyék jelzője)
- 23 *hamelni patkányűző* – egy középkori német monda szerint Hameln városába egy tilinkós érkezett, aki sípjának szavával a város összes patkányait előcsalta, és a folyóba fojtotta. Mikor a város polgárai nem fizették meg a kialakult bért, a tilinkó szavával az összes gyermekeket maga után csalta, és egy földnyílásban velük együtt örökre eltűnt. Erre a történetre, amelyet Goethe *Der Rattenfänger* (A patkányfogó) c. balladájában dolgozott fel, Jókai *A lélekidomárban* (JKK 51. k. 35.) is utal.
- 255 : 11 *kántista* – a kántus (= kollégiumi énekkar) tagja
- 12 „*peták*” – hét krajcár értékű váltópénz (ill. ennek megfelelő értékű fémpénz). L. még a regény XXVI. fejezetét.
- „*masinista*” – a debreceni kollégium tűzoltói szolgálatot teljesítő diákjainak elnevezése (l. a regény XXVI. fejezetét)
- 13 „*kis botos*” – a tűzoltáshoz használt kisebbik fustély kezelője (l. Jókai magyarázatát uo.)
- 26 *bécsújhelyi hadmérnöki intézet* – Bécsújhelyen (Wiener-Neustadtban) nem külön hadmérnöki intézet, hanem a Habsburg-monarchia központi tisztképző intézménye: az 1752-ben alapított Terézia katonai akadémia működött, melynek hadmérnöki tagozata is volt. Később (2. k. 105 : 3) már maga Jókai is a „bécsújhelyi tiszt akadémia-ról” beszél: itt szerez Tanussy Manó hadmérnöki, Gil Blas pedig tüzérszti képzést.
- 256 : 6 *szurdik* – a kemence mögötti félreeső szöglet, zug (itt átv. értelemben)
- 257 : 30 *assaut* – roham, csapás; csörte

Lap: Sor:

- 258 : 18 *Bruderschaftot inni* — pertut inni
30 *hopp hírével* — hirtelen, minden teketória nélkül
- 259 : 6 *curaçabó* — eredetileg a Kis-Antillák egyik szigetén, Curaçaón gyártott narancslikőr
7 *For ever!* — mindörökké!
- 262 : 22 *senior* — a régi protestáns főiskolákon a tanuló ifjúság — különböző hivatalos funkciókat is ellátó — elnöke. Mint az iskolai törvények öre, hatáskörre nézve mindjárt az iskola igazgatója: a rektor után következett, s egyszersem mind bizonyos közvetítő szerepet töltött be a rektor és a diákok között.
- 263 : 2 *a görögöket akartam felszabadítani* — az 1821–1829 között lezajlott görög szabadságharc, amely végül az országnak a török uralom alóli felszabadulását eredményezte, Európaszerte nagy visszhangot és széles körű rokonszenvet váltott ki. A görög ügyet támogató ún. filhellének jelentős anyagi segítséget nyújtottak a felkelőknek, és sokan közülük fegyveresen is részt vettek a harcokban. A görög szabadságharc erősen foglalkoztatta a magyar közvéleményt is. Perczel Mór emlékiratai szerint a Somogy megyei nemesség tagjai „a görög forradalom eredete, fejlődése, céljai iránt . . . kellő ismerettel, s teljes tájékozottsággal bírtak”, s nemegyszer folytattak szenvedélyes vitákat erről a tárgyról. (Perczel Mór emlékiratai. Vasárnapi Ujság 1868. jan. 5. Újra közölve Lukácsy Sándor–Balassa László: *Vörösmarty Mihály 1800–1855*. Bp. 1955. 40–41.) A fiatal Vörösmarty a *Zalán futásában* (II. ének. 136–39. sor.) a lelkes együttérzés hangján utal a görög szabadságharcra. — Jókai több művének (pl. *A janicsárok végnapjai* és az *Egy játékos, aki nyer c. regényeknek) cselekményébe belejátszanak a görög függetlenségi harc egyes mozzanatai.*
- 20 *Kis-Pércs* — költött helységnév (talán elírás a regény XXVII. fejezetében emlegetett, valóban létező Mike-Pércs helyett)
- 22 *a debreceni Péterfia utcán végig* — a Péterfia utca Debrecennek egyik, a város középpontjától, a Nagytemplom mögötti Kálvin térről északi irányba húzódó utcája. A város legősibb részéhez tartozik, és a régi Debrecen főutcája volt.
- 28 *Koltaberek* — költött helynév (a 268. lapon már a „Koltaliget” forma szerepel)
- 265 : 25 *fáta* — menyecske, lány (román)
27 *dirimálni* — eldönteni
- 266 : 10 *prenzál* — kezét fog

Lap: Sor:

- 266 : 17 *Judlium* (= *judex nobilium*) – szolgabíró
26 *szerednyei* – az egykori Ung vármegyében levő Szerednyén termett bor
28 *referendarius* – előadó (közigazgatási, ill. törvényszéki tiszttség)
32 *Két esztendei várfogságot Komáromban* – a régi magyar büntetőjogban a börtönbüntetés legsúlyosabb fajtája a (rendszerint kényszermunkával összekötött) várfogság volt. Ezt azonban csak igen ritkán alkalmazták ténylegesen.
- 267 : 10 „*hominem regium verberantes*” – akik a királyi embert megverik (l. a 136 : 15 sorhoz fűzött magyarázatot is)
14 *Platzkomandáns* – térparancsnok, helyőrségparancsnok
16 *pensionatus* – nyugdíjas
- 268 33 *Medea meg Jázon meg az aranygyapjú* – l. a 206 : 14 sorhoz fűzött magyarázatot. Jókai ezúttal nyilván a történet végső fordulatára céloz: Sára asszony – akárcsak Medea – szokatlan, vakmerő tettet készül végrehajtani, hogy bosszút álljon hűtlenné vált férjén.
- 270 31 *kisafa* – a két- v. háromlovas fogat hámfája. Végeihez erősítik hozzá az istrángot, s ennél fogva húzza a ló a kocsit.
- 271 30 *contrascriba* – ellenőr
rector professor – igazgatótanár
31 *conrector* – aligazgató, igazgatóhelyettes
32 *superintendens* – a protestáns püspökök régi elnevezése
33 *coadjutor curator* – egyházmegyei gondnok, a református egyházkerület világi előljárója, aki az egyházmegye anyagi természetű ügyeit intézte, s az esperessel együtt elnökölt az egyházkerületi gyűléseken
- 34 a „*mi*” *ügyeinkhez* – azaz a protestánsok (a „*nostras*”) ügyeihez
- 272 1 *komjáti kánon* – az 1623-i komjáti (Borsod megye) zsinaton elfogadott, a magyarországi református egyházban sokáig irányadónak tekintett egyházbizományi szabályok. (Legutolsó kiadása: Thury Etele: *A dunántúli református egyházkerület története*. Pápa 1908. 385–453.) A kánonok negyedik része az iskolákra vonatkozó – a tanítók és diákok kötelességeit általánosságban megszabó – rendelkezéseket tartalmaz.
2 *nagy botos* – a kollégium diákjaiból álló tűzoltóság vezetőjének elnevezése (l. Jókai magyarázatát a regény XXVI. fejezetében)
3 *ad arma* – fegyverbe!

Lap: Sor:

- 272 : 11 *emoreusok* — régi kánaáni nép, amelyet a biblia szerint (Mózes IV. könyve 21. rész) a zsidók legyőztek
- 24 *körüljárásuloz* — lovaglóiskolai gyakorlatot végez: szabályos futásban körülhajt
- 26 *wikler* — bő női köpeny
- 273 3 *salva guardia* — „menedék”, a magyar nemes portájának, lakóházának alkotmány által biztosított sérthetetlensége. Megsértése „*crimen majoris potentiae*”-nek számított. Jócai több művében is utal — mindenekelőtt a városban lakó nemesek helyzetével kapcsolatban — a „*salva guardia*”-val járó kiváltságokra. (*Régi jó táblabírák*. JKK 10. k. 49.; *Politikai divatok*. JKK 14. k. 8.; *Névtelen vár*. JKK 34. k. 69.) Ezeket még gyermekkorában ismerte meg; Jókay Józsefék komáromi háza is „*salva guardia*” volt. Legrészletesebben a *Politikai divatokban* magyarázza meg a „*salva guardia*” fogalmát, ott is kiemelve azt, hogy „ezen a telken szabad lakni zsidónak, szabad kocsmát nyitni, húst kimérni”.
- 4 *királyi város* — a régi magyar közjogban szabad királyi városoknak nevezték azokat a városokat, amelyek az uralkodótól kapott privilégium alapján mentesültek a megyei és földesúri joghatóság alól, önkormányzattal rendelkeztek, és az országgyűlésre is követet küldtek
- 5 *enclave* — vmely állam (itt: város) területébe beékelődő, de nem annak fennhatósága alá tartozó terület
- 7 *városkapitány* — a közrend fenntartásával megbízott, a városi rendőrség élén álló tisztviselő
- 8 *a városban nem szabad zsidónak boltot nyitni* — a zsidókkal szemben a feudális Magyarországon számos (részben még a középkorból származó, részben későbbi eredetű) megkülönböztető rendszabály volt érvényben. A szabad királyi városok nagy része a XVII–XVIII. sz. folyamán kizárta falai közül a zsidókat, akik ezért többnyire nemesi birtokokon húzódtak meg. A zsidók emancipációját csak 1867-ben, a zsidó vallás teljes recepcióját csak 1895-ben iktatták törvénybe.
- 31 *jukkernégyes* — könnyű, gyorsjáratú négylovas kocsi
- 275 20 *Zách Felicián* — Zách Felicián előkelő Nógrád megyei nemes urat erőszakos, vérengző természete miatt I. Károly király minden állásától meg akarta fosztani. Zách 1330. ápr. 17-én Visegrádon rátört az ebédelő királyi családra, a királyt jobb karján megebesítette, s a királyné négy ujját

Lap: Sor:

- levágta. Zách Feliciánt a berohanó királyi szolgák nyomban lekaszabták. A néhány hónappal később összeült országos főtörvényszék elrendelte, hogy Zách nemzettségét harmadiziglen ki kell irtani. Az esetről hírt adó későbbi külföldi krónikások szerint Zách tettének fő oka az volt, hogy Klára nevű leányát a királynéval rokonságban álló Kázmér lengyel herceg meggyalázta. Zách Felicián tragikus sorsát több irodalmi feldolgozás (köztük Arany János *Zách Klára* c. balladája) is megörökítette. Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (Pest 1854. 136–39.) *Zách Klára* címmel külön fejezetet szentelt az esetnek.
- 277 8 *Majd elmegyünk, rózsám, Komáromba...* — a dal teljes szövegét l. Erdélyi János *Népdalok és mondák*. 2. k. Pest. 1847. 146. Jókai a négy versszak közül csak az elsőt idézi.
- 14 *Ad audiendum verbum regium* — a királyi szó meghallgatására. Ezzel a kifejezéssel jelölték meg a kormányszaknak azt az eljárását, amellyel ellenzéki politikai magatartást tanúsító személyeket Bécsbe idéztetett, s ott azután a király személyesen dorgálta meg őket.
- 278 14 *tergiversatio* — habozás, kertelés, kibúvókeresés
- 280 : 3 *juratus tabulae regiae notarius* — a királyi ítélőtábla felesküdtöt jegyzője. A jurátusok jogköréről, kiváltságairól ugyanígy — csak még részletesebben — ír Jókai az *Eppur si muove*-ben. (JKK 22. k. 272.) *Az osztrák–magyar monarchia írásban és képben* c. műnek *A magyar nép humora* c. fejezetében (1. k. Bp. 1888. 338.) szintén hasonló szavakkal emlékezik meg a jurátusokról.
- 10 *evocatio* — perbe hívás, törvényszék elé idézés (rég. jogi műszó)
admonitio — megintés, figyelmeztetés vmely kötelezettség teljesítésére (rég. jogi műszó)
- 281 9 *dohánybörbönce* — fából készült, kerek dohányosszelence
- 10 *űrömtapló* — kiszáritott és tüzes üszök hozzáadásával tűzfogóvá tett ürömből készült tapló
- 19 *mintha mákot akarnának vetni* — népi hiedelem szerint mák vetése közben nem szabad beszélgetni, mert akkor nem kél jól és nem nő meg a mák
- 23 *minden megyei felirat állandó sérelmi panaszát képző elfogatások* — a kormányzat 1836–1837 folyamán nagyarányú terrorakciókat indított meg az egyre szélesebb méreteket öltő ellenzéki mozgalom letörése céljából. Letartóztatták, perbe

Lap: Sor:

- fogták és törvénytelenül elítélték az országgyűlési ifjúság vezetőit: Lovassy Lászlót és néhány társát; felségsértési-pert indítottak Wesselényi Miklós ellen, Kossuth Lajost pedig elfogták, s a Törvényhatósági Tudósítások szerkesztése miatt 4 évi börtönre ítélték. Ezek az események országszerte hatalmas felháborodást váltottak ki. „Alig volt vármegye, melynek közgyűlésein a kényuralmi kormányzabályok ellen a legerősebb kitörések nem hallattak, s melyekből szintoly erélyes feliratok nem intézettek volna a királyhoz. Wesselényi, Kossuth és Lovassy ügyét, a személyeikhez kapcsolt nemzeti alkotmányos kérdések, a szólás és írás szabadsága, a személyes biztosság, a törvényes, békés reform kérdései nemzeti ügygé emelték; s az elkövetett sérelmek orvoslata erélyesen követeltetett a kormánytól.” (Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből*. Pest 1868. 2. k. 59–60.) Az országgyűlési ifjak perét Jókai beleszótta *Mire megvénülünk* c. regényének cselekményébe.
- 282 4 inhibeáló — bírói eltiltást végző, tiltó parancsot közvetítő
7 registratura — iktatóhivatal
- 284 21 *Herodotus*, Hérodotosz (i. e. kb. 484–425) — kis-ázsiai származású görög történetíró, akit a történetírás atyjának is neveznek. 9 kötetes nagy történeti művében számos egykorú nép — köztük a szkíták — történetéről és szokásairól számol be. Az általa leírt szkítákat a középkorban kialakult, s későbbi történetíróktól is képviselt felfogás a magyarok elődeinek tekintette.
- 286 23 *benevolisáltatni* — kivallatni
- 287 23 *cucullorium* — kiemelkedő rész az épületen, az épület legmagasabb része
- 288 5 *Szent István-rend* — Mária Terézia által 1764-ben alapított érdemrend. Három osztálya volt. A rend nagymestere a mindenkori uralkodó volt. Ezt az érdemrendet kapja meg később (a regény XXIX. fejezetében) Tanussy Belizár. Az *arany ember* c. regényben Timár Mihályt tüntetik ki a Szent István-renddel.
- 13 *Flagrans delictum* — nyilvánvaló, szembeötlő vétség
- 33 *inlangorium* — templomi csengettyű
- 289 15 *Garay balladája abban az esztendőben jelent meg* — Garay János *Kont* c. balladája, mely a történelmi témán keresztül az 1837–1838-i erőszakos kormányintézkedések elleni tiltakozásnak adott hangot, 1838-ban íródott, de csak 1841-

Lap: Sor:

ben jelenhetett meg nyomtatásban. (Jókai kijelentése tehát nincs teljes összhangban a cselekmény általunk kikövetkeztetett időrendjével: Decebál elítéltetése és fogsága ui. — mint a *Keletkezése, forrásai* c. fejezetben kimutattuk — 1839 végére esik.) A vers — időszerű célzata folytán — rövidesen rendkívüli népszerűségre tett szert, s azt a következő évtizedekben is megőrizte.

- 289 : 26 *gölldény* — gombóc alakú tésztaféleség
33 *furkó* — fekete lisztből készült kemény gombóc
- 290 33 *mammifera* — emlős
- 291 2 *Non facias sculptile!* — Ne csinálj magadnak faragott képeket!; bibliai idézet (itt tréfás értelemben)
8 *a királyi fiskus actoratusával szemben* — a királyi ügyész által emelt váddal szemben. Politikai perekben az uralkodót képviselő koronaügyész feladata volt a vád képviselése.
- 10 *úgy tegyenek velem, mint Martinoviccsal és társaival* — ez az utalás nem fedi teljesen a Martinovicsek perével kapcsolatos történelmi tényeket. A vádlottak ügyvédjeinek többsége bátran és becsületesen próbált védői kötelességének megfelelni, azonban a vizsgálatot kíméletlen és rosszindulatú módon vezető Németh János királyi ügyigazgató, majd pedig az ügyet tárgyaló bíróság — részben az eljárási szabályok különleges megszigorítása útján, részben a védőkhöz intézett nyílt fenyegetésekkel — úgyszólván lehetetlenné tette számukra feladatuk ellátását. — Jókai már 1848-ban cikket írt Martinoviccsék mozgalmáról (*A világhírű Martinoviccs összeesküvési pör részletei. Életképek* 1848. ápr. 2. és 9. és *JKK Cikkek és beszédek* 2. k. 39–54.). A *Mire megvénülünk* c. regény is tartalmaz utalást a Martinoviccs-ügyre (JKK 16. k. 29–30.) *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (6. kiad. Bp. 1902. 771–787.) *A magyar jakobinusok* címmel hosszú fejezet méltatja Martinoviccsék törekvéseit és számol be mozgalmaik kegyetlen elfojtásáról.
- 15 „*Siebene brennen!*” — a hetest „leégetni” (kártyaműszó: a makaóban a tízen felül levő pointe-ek nem érnek semmit, pl. a hetes és kilences nem tizenhatot, hanem csak hatot jelent)
- 292 : 21 *sub titulo „rab”* — azon a címen, hogy rab (azaz rabnak álcázva)
33 *négy magyar mér földet* — egy magyar mér föld hossza 8534 méter volt

Lap: Sor:

293 9 *adjusztírozás* — itt: öltözék

294 : 6 *töltike* — kis tölcser

- 15 *egyikét a régi pogány énekeknek* — a pogány magyarok ősi, kultikus költészete — magától értetődőleg — teljes egészében szóbeli jellegű volt. Írásban ezeket az énekeket nyilvánvalóan sohasem rögzítették, így tehát ilyenek semmiféle — bármilyen régi időből származó — levéltári anyagban nem maradhattak fenn. (A regénybeli összefüggésben azonban ez nem tekinthető tárgyi tévedésnek, hiszen itt a Tanussy Decebál hiúságára és hiszékenységére építő Vakandi Anonymus-Justus Fraustól készített, Decebál megtevesztésére szánt hamisítványról van szó.)
- 16 *Hadúr* — a XIX. sz. első felének költői (Aranyosrákosi Székely Sándor, Vörösmarty és mások) nevezték el így az ősmagyarok állítólagos hadistenét
Ármány — a XIX. sz. epikusaitól megkonstruált ősmagyar hitvilágban a rossz szellem elnevezése. Több magyarzó a perzsa ősvallásban szereplő Ahrimannal igyekezett az Ármány nevet összefüggésbe hozni, ezeket a feltevéseket azonban már Ipolyi (i. m. 24–26.) is fenntartással fogadta.
- 16 *Nemere* — pusztító erejű északi szél neve a székely tájnyelvben. Ipolyi a pogány ősmagyaroktól tisztelt szellem nevét vélte benne felismerni, s a hun mondában szereplő Nimród nevével próbálta összefüggésbe hozni (i. m. 136–38.).
- 18 *minuskel betűk* — apró betűk
- 19 „*Zákán*” — költött név. Néhány lappal később, a Vakandi által „felfedezett” állítólagos régi okirat szövegében (299:9) ismét előfordul, mint Thonuzóba fiának neve. A Thonuzóbáról megemlékező egyedüli történelmi forrás, Anonymus Gestája szerint azonban Thonuzóba fiának neve Örkind (v. Urkund) volt. (L. a 17 : 25 sorhoz fűzött magyarázatot.)
- 24 *Akkor pusztították el... a hegedősöket* — ez az állítás nem felel meg a történelmi tényeknek. Az első Árpád-házi királyok ugyan valóban kíméletlenül üldözték a pogány vallás megmaradt híveit, ez az üldözés azonban nem terjedt ki egyetemlegesen az énekmondókra. Az énekmondók tevékenységét eltiltó v. büntetéssel sújtó Árpád-kori törvényt nem ismerünk, és később sem hoztak ilyent. A XI–XII. sz.-ban a latinul „joculatoroknak” nevezett énekmondók fontos szerepet tölthettek be, „s ezért a feudális uralkodóház igyekezett őket szolgálatába állítani. Többségük királyi vagy várfeledekre

telepítve a hatalom felügyelete alatt folytatta működését. . . s az ősi költészet hagyományai szerint szerezték új énekeiket a XI–XII. század eseményeiről és hőseiről.” (*A magyar irodalom története 1600-ig.* Szerk. Klaniczay Tibor. Bp. 1964. 19.) Az egyház viszont kezdettől fogva rossz szemmel nézett az énekmondókra, és számos – különböző zsinaton hozott – határozatban bélyegezte meg őket. Az énekmondók helyzetében a XIII. sz.-tól kezdve bizonyos változások álltak be – ezeket azonban nem lehet valamilyen meghatározott, egyszeri királyi intézkedésre visszavezetni. A jocularok a XIII–XV. sz. folyamán „a lovagi életforma térnyerésével párhuzamosan . . . társadalmileg lejjebb csúsztak, s belevegyültek a középkori mulattatók, a bohócok, kötélháncosok, zenészek, alakoskodók tarka együttesébe”. (I. m. 74.) – Jókai *A három márványfej* c. regényében (JKK 50. k. 287.) is említést tesz azokról a vándor énekesekről, akiket „a szigorú erkölcsű magyar királyok . . . pusztítottak ki bottal és karddal az országukból”.

- 295 3 *papiroscaliforniának* – azaz a kincseket rejtegető papiros-tömegnek (utalás a kaliforniai aranybányákra)
- 19 *Dárius Histaspis* (uralk. i. e. 521–486) – mesés gazdagságáról is híres perzsa király
- 22 *compareál* – megjelenik
- 296 2 *ítélik el konok makacsságból* – a régi magyar jog értelmében makacsság miatt (in contumaciam) ítélték el azt, aki a megtörtént idézés ellenére sem jelent meg a bíróság előtt
- 4 *athnámé* – szerződés, szultáni hitlevél, mellyel a szultán más fejedelmeknek jogot adott
- 19 *Az ilyen régi imádságoskönyveknek a táblái még régibb papírlevelekből vannak összeragasztva* – ez az állítás megfelel a tényeknek. Középkori latin nyelvű kódexek kötéséből valóban több fontos magyar nyelvemléket áztattak ki, pl. már 1863-ban az ún. Königsbergi Töredéket.
- 297 9 *censura* – itt: ügyvédi vizsga
- 10 *Buffon, Georges Louis* (1707–1788) – kiváló francia természettudós; állattani rendszerezése hosszú időn át nagy tekintélyt élvezett
- 11 *Voltak . . . akiknek annyira megtetszett a jurátusélet, hogy vénséget értek benne* – Csunkó Nácihoz hasonló „ősjurátus” az *Egy magyar nábob* Bogozyja is. (JKK 8. k. 51–52.)
- 15 *personalis* (személynök) – feudális közjogi méltóság, a ki-

Lap: Sor:

- rályi ítélőtábla és az országgyűlés alsótáblájának elnöke
- 297 : 16 *scriptoristica* — itt: írásbeli vizsga
- 24 *citatoria* — idézés
- 31 *exmissio* — kiküldetés
- 298 : 15 *Szár László* (megh. 1031 előtt) — Mihály herceg fia, Taksony fejedelem unokája
- 16 *Kenézzel, Thonuzóba apjával* — Thonuzóba apjára vonatkozólag semmiféle adat nem maradt fenn; a név Jókai önkényes fikciója. A „Kenéz” szó egyébként szláv méltóság-név; jelentése: vezér, fejedelem.
- 28 *országbírói lélet* — anakronizmus: az országbírói (*iudex curiae regiae*) méltóság csak a XIII. sz. folyamán fejlődött ki az addigi udvarbírói tisztségből. A feudális állam kezdeti szakaszában a legfelsőbb igazságszolgáltatató jogkörrel maga a király, ill a nádor rendelkezett.
- 299 4 „szert” kötött — l. a 299 : 27 sorhoz fűzött magyarázatot *zomotor* — ezt a szót a „bajvívással összekötött gyászszertartás a régi magyaroknál” értelemben Jókai számos művében használja. Először az 1851-ben írt *A varchoniták* c. kisregényben fordul elő (NK 21. k. 75.), itt még — a szövegbe illesztett magyarázat szerint — kb. „tetemrehívás” értelemben. Jókai először nyilván Szirmay Antal *Hungaria in parabolis* (Buda 1804. 108.) c. művében találkozott ezzel a szóval, amely Ipolyinál (i. m. 559.) is előfordul. Mind Szirmay, mind Ipolyi a Zemplén megyei „Szomotor” helynévből következtetnek a pogány magyarok állítólagos halotti szertartására. Szeretve mind a *vérpádig* c. regénye első fejezetének Jókai *A zomotor* címet adta. Ugyanezt a címet viseli a *Holtak harca* c. elbeszélés egyik fejezete is. *Levente* (NK 95. k. 168.) c. művében külön jegyzetben magyarázza a „zomotor” szó értelmét.
- 5 *alirumna* — varázslónő. Ipolyi említett művében több helyütt (71., 88.) szól az „aliorumnák”-ról, hivatkozva arra a Jorrandes által feljegyzett mondára, amely szerint a hunok erdei manókkal párosodott aliorumnáktól származnak. Jókai *Bálványosvár* (JKK 43. k. 17.) és *A három márványfej* (JKK 50. k. 119.) c. regényeiben is ugyanebben az értelemben használja a szót.
- 6 *ősi szokásuk szerint, lovával, ebével, sólyommadarával, fegyverével* — Ipolyi Arnold ír arról (i. m. 555.), hogy a pogány magyar temetkezési szertartáshoz hozzátartozott a „*tárgyak*,

kellékek, fegyverek, ékszerek, eszközök, élelem, sőt lovak, vadászebek, sólymok s többinek az illető elhottal való eltemetése". Thonuzóbával kapcsolatban is ő tesz említést (i. m. 168. és 556.) arról az Anonymus Gestájában nem szereplő hagyományról, hogy a besenyő vezér „lovon ülve temetett el”. Jókai ezt a motívumot már *Thonuzóba* c. régebbi novellájában is felhasználta. — A magyar őstörténet és régészet XIX. sz.-i művelőinek körében általános volt az a fel fogás, hogy a honfoglaló magyarokat lovaikkal együtt temették el. Az újabb kutatás viszont más következtetésre jutott. László Gyula *A honfoglaló magyar nép élete* c. művében (Bp. 1944. 453.) Móra Ferenc ásatásainak eredményére hivatkozva leszögezi, hogy „a honfoglaló magyarok nem temettek egész lovat halottjuk mellé, hanem csupán a koponyát és a végtagokat”

299 : 7 *csepesz* — főköttö (tájszó)

27 „*Pusztaszer*”, ahol Árpáddal a hét vezér szövetséget kötött — Jókai itt pontatlan formában hivatkozik a honfoglalással kapcsolatos mondai hagyományokra. Anonymus *Gesta Hungarorum* c. művének 40. fejezetében ír arról, hogy Árpád vezér és nemesei Zalán legyőzése után gyűlést tartottak, s azon „elrendezték az országnak minden szokástörvényét meg valamennyi jogát is, hogy miképpen szolgáljanak a vezérnek meg főembereinek, vagy miképpen tegyenek igazságot bárminő elkövetett vétekért... Azt a helyet, ahol mindezt elrendezték, a magyarok a maguk nyelvén Szerinek nevezték el azért, mert ott ejtették meg a szerét az ország egész dolgának.” (*A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Sajtó alá rendezte Györffy György. Bp. 1958. 123–24.) A „szer” szó jelentése a régi magyar nyelvben azonban nem „szövetség, szerződés”, hanem „rend, sor” volt, s a Szeri (a latin szövegben *Scerij*, későbbi nevén Pusztaszer) helységnév Anonymus-féle magyarázata is a szónak ezen az értelmén alapul. (Anonymus id. helyét pontatlanul értelmezve, „szövetség, megállapodás” jelentést tulajdonít a „szer” szónak Ipolyi is. Id. mű 337.) Ezenfelül Anonymus a hét magyar vezér közötti szövetség megkötését nem kapcsolja össze a pusztaszeri gyűléssel; ez a szerződés szerinte már a honfoglalás előtt létrejött. (L. erről a 20 : 1 sorhoz fűzött magyarázatot is.)

300 : 6 „*kopasz*” helyett azt mondják „zár” — a „zár” ill. „szár”

Lap: Sor:

melléknév egyik jelentése csakugyan „kopasz” volt. Ebben az értelemben használja a szót Jókai *Levente* c. művében is. (NK 95. k. 14.), s értelmét jegyzetben is magyarázza (uo. 162.).

300 : 7 „gazdag” helyett „szemere” — a Szemere régi magyar nemzetségnevet Jókai teljesen önkényesen teszi meg „gazdag” jelentésű melléknévnek. Tolnai Vilmos szerint „bizonyára a „Szemere de genere Huba” legendás múltja adja e szó nemes veretét”. (*Jókai és a magyar nyelv*. Magyar Nyelv 1925. 90.) *A három márványfej* c. regényben is ebben az értelemben szerepel a szó, melyet Jókai jegyzetben is magyaráz: „Szemere: dúsgazdag, régi magyar szó.” (JKK 50. k. 229.) *A Leventében* viszont már — Ipolyira hivatkozva — „eszec” értelemben szerepelteti (NK 95. k. 91.; Jókai jegyzete uo. 166.).

a „vívást” jelenti „baj” — a „baj” szó eredeti jelentése csakugyan „párbaj, viadal” volt

8 a „vívás” ellenben „ivadékat...” — Jókainak az „ivadék”, „ük”, „vér” és „vért” szavak egykori jelentésére vonatkozó állításai teljesen alaptalanok. Az ugor eredetű „ük” szó régi jelentése „nagyanya” volt, a finnugor „vér” és az alánból átvett „vért” egykori jelentése megegyezett a maival (bár a „vér” szó átviteles értelemben csakugyan jelentett rokonságot is), az „ivadék” szó — amely, az előbb említett szavakkal ellentétben, nem tartozik a magyar szókincs ősi elemeihez — szintén már legkorábbi előfordulása idején: a XVII. sz. első felében a mai értelemben szerepel.

12 a várkun, avar, varchonita szótól... „Chagan” — a Dunamedencében 565–570 körül birodalmat alapító, török–tatár eredetű, lovasnomád avarok (más néven várkunok, bizánci történetírók műveiben „varchoniták”) legfőbb uralkodóját kagánnak nevezték. Ezt a nevet viselte a magyarokat egészen a IX. sz. első évtizedéig függőségben tartó kazárok királya is. Maga a magyarság azonban nem használta ezt az elnevezést. A magyar törzsszövetség vezérének neve a honfoglalást közvetlenül megelőző, ill. követő évtizedekben „kündü” volt. — A „chagan”, ill. „csákán” méltóságnevet más műveiben Jókai is csak mint avar (*A varchoniták*), kun (*Bálványosvár*) és kazár (*Levente*) uralkodók címét szerepelteti.

302 : 5 *sedria* (sedes iudiciaria) — megyei nemesi törvényszék

Lap: Sor:

- 302 : 8 *fiústott leány* — a régi magyar jog lehetővé tette (bár különleges királyi engedélyhez kötötte) azt, hogy az egyébként csak férfiágon öröklődő nemesi birtokokat a fiúutódok kihalása esetén a család valamely nőtagja — többnyire az utolsó birtokos leánya v. nővére — örökölhesse. Ilyen fiústott leány (praefecta) az *Eppur si muove* Sátory Katinkája (l. Jókai magyarázatát a „fiúsítás” intézményéről JKK 22. k. 215—16.) és a *Bálványosvár* Imolája is. Az utóbbi regényben az író — Orbán Balázs nyomán — a leányok fiúsítását lehetővé tevő régi székely törvényre utal. (JKK 43. k. 32.)
- 17 *a nagy francia háborúval* — utalás arra a háborúra, amely a Habsburg-monarchia és a köztársasági, ill. napóleoni Franciaország között — kisebb-nagyobb megszakításokkal 1792-től 1815-ig folyt
- 18 *künn feküdt Mantuában* — Mantua (Mantova) északolaszországi tartomány a XVIII. sz. folyamán a Habsburg-birodalomhoz tartozott. 1797-ben a francia seregek elfoglalták. 1799-ben ismét az osztrákok hatalmába került, majd 1801-ben ismét a franciák hódították meg.
- 19 *Mack tábornagy* — Karl Mack von Leiberich báró (1752—1828) osztrák hadvezér. Az 1790-es években sikereket ért el a franciák elleni harcban, 1805-ben azonban Ulmnál megsemmisítő vereséget szenvedett tőlük, és maga is fogságba esett. Mack ulmi vereségére Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (6. kiad. Bp. 1902. 791.) is utal.
- 303 3 *osztályigazító per* — olyan per, amelyet az „osztály”-ban (azaz végrendelet nélkül hátrahagyott ingó v. ingatlan vagyonnak a vérrokonok közötti szétosztásában) történt hiba helyreigazítása céljából indít meg valaki. Osztályigazító pert folytat a *Kárpáthy Zoltán* c. regényben Kárpáthy Abellino a mű főhőse ellen.
- 6 *gubics* (gubacs) — tölgyfákon a gubacslégy szúrása nyomán képződő gömbölyű v. buzogányszerű kinövés
- 304 : 31 *elparáholni* — itt: lelohasztani, eloszlatni
- 307 2 *incattus* (in causam attractus) — vádlott, alperes
- 309 : 24 *kalabint* — üt, ráver
- 26 *pakumpart* — oldalszakáll
- 310 : 26 „*Szigligetben fogunk élni...*” — pontatlan idézet Kisfaludy Sándor *Csobánc* c. regéjéből. A szöveg (az 5. versszak 5—8. sorai) helyesen így hangzik:

Lap: Sor:

„Szigligetben fogunk élni,
Szerelmünkben boldogok,
Hol fészkükből kirepülni
Egy könnyen majd nem fogok.”

311 12 a *boldog végét* – vagyis a vastagabbat

TARTALOM

I. A pontaligeti park szigete	5
II. A nagyszerű bevonulás	26
III. A homo regius (Királyi ember)	37
IV. A „Régi Nap” törzsvendégei	47
V. A két Thonuzóba ivadék	57
VI. A varjú-nóta	72
VII. A tűzhalmi kastély	79
VIII. Családi hangverseny	90
IX. Nincs jobb a jó tanácsadónál!	95
X. Tudományos dolgok	110
XI. A táltosok utódja	121
XII. A nagy taktika	128
XIII. Egy szál okos ember	138
XIV. Ki hát a férfi?	147
XV. Az egzámént	162
XVI. Emmanuel	178
XVII. Don Juan, Elszler Fanfan és Gil Blas	186
XVIII. Az orvosok konzultációja	195
XIX. Macska helyett mándruc	207
XX. Mucius Scaevola	236
XXI. Ami meg volt érdemelve	260
XXII. Egy jó szóért	280
XXIII. A boldogság, amit megsokallnak	302
Jegyzetek	315
Rövidítések	316
Kézirat, kiadások, fordítások, átdolgozás	317
Keletkezése, forrásai	329
A regény keletkezési ideje	329
A regény megírásának társadalmi és eszmei háttere	330
A regény helye Jókai életművében és a kor irodalmában	339
A regény valóságalapja: szereplők, helyzetek, események	344

Irodalom	371
A regény fogadtatása	371
A regény utóélete	375
Szövegváltozatok	394
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	424

A kiadásért felel
az Akadémiai Kiadó igazgatója

✱

A szerkesztésért felelős
SZIGYÁRTÓ GYÖRGYNÉ

Műszaki szerkesztő
BOGDÁN ISTVÁN

A kötésterv
KECSKEMÉTI ANNA
munkája

✱

A kézirat beérkezett: 1967. V. 30.

Példányszám: 6.500

Terjedelem: 17 (A/5) ív +4 old. melléklet

AK 77k 6770

✱

68.64496 Akadémiai Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Bernát György

